МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

Наукове фахове видання

Випуск 57

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

DOI 10.32782/apfs.v057

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Секундант Сергій Григорович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР:
Яковлев Денис Вікторович, доктор політичних наук, професор, декан факультету психології, політології та соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:
Голубович І. В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та основ загально гуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Дікова-Фаворська О. М.,** доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; **Єременко О. М.,** доктор філософських наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Крилова С. А.,** доктор філософських наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; **Куцепал С. В.,** доктор філософських наук, професор, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; **Лісієнко О. В.,** доктор соціологічних наук, професор, Південноукраїнський національний університет імена К. Д. Ушинського; **Коваліско Н. В.,** доктор соціологічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка; **Окороков В. Б.,** доктор філософських наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; **Петриківська О. С.,** кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Прохоренко Є. Я.,** кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Райхерт К. В.,** кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Стрелкова А. Ю.,** доктор філософських наук, старший науковий співробітник, Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України; **Трушевич Г. Б.,** доктор філософії з політології, доцент кафедри соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Хамітов Н. В.,** доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; **Чепак В. В.,** доктор соціологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; **Якубін О. Л.,** кандидат політичних наук, старший викладач кафедри соціології, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; **Ярова Л. В.,** доктор політичних наук, професор, завідувачка кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Gerald M. Steinberg,** професор кафедри політології, Університет імені Бар-Ілана, Ізраїль; **Harris Kevan,** доктор філософії, доцент, Каліфорнійський університет (UCLA), США; **Mirchev Dimitar,** доктор філософських наук, професор, Медичний університет Пловдив, Болгарія; **Mirica Stefania-Cristina,** доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія; **Silviya Mineva,** доктор філософії, професор, Софійський університет, Болгарія.

Науковий фаховий журнал «Актуальні проблеми філософії та соціології» засновано у 2014 році Національним університетом «Одеська юридична академія».

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1414 від 25.04.2024 р. Ідентифікатор медіа: R30-03879.
Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Національний університет «Одеська юридична академія» (Фонтанська дорога, 23, 65009, м. Одеса, e-mail: vstup@onua.edu.ua, Тел.: (048) 719-88-01).
Мови видання: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Журнал «Актуальні проблеми філософії та соціології» внесено до переліку наукових фахових видань України категорії Б, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з філософських, політичних та соціологічних наук (спеціальності В10 «Філософія», С2 «Політологія», С5 «Соціологія») на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 р. № 1471 (Додаток 3).

Рекомендовано до друку та поширення мережею Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 27 листопада 2025 (протокол № 4).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Офіційний веб-сайт журналу «Актуальні проблеми філософії та соціології»: www.apfs.nuoua.od.ua

ISSN 2410-3071 (Print)
ISSN 2415-7295 (Online)

© Національний університет «Одеська юридична академія», 2025

ФІЛОСОФІЯ

УДК 2-182.6:111.852:530.145:57.01
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.1

Н. І. Білокопитова
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0002-7260-0705
кандидат філософських наук,
докторант кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи
Запорізького національного університету

ОНТОЛОГІЯ НЕВИДИМИХ ЗВ'ЯЗКІВ: ВІД СУФІЙСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ «СІЛЬСІЛА» ДО КВАНТОВОЇ НЕЛОКАЛЬНОСТІ ТА МОРФОГЕНЕТИЧНИХ РЕЗОНАНСІВ

Постановка проблеми. Феномен невидимих зв'язків посідає центральне місце у багатьох традиціях як наукової так містичної думки. У суфізмі та ісламській філософії з X–XIII століть формується уявлення про *сільсілу* як духовний ланцюг передачі *барраки* та посвячення. Сільсіла вважається не лише історичною генеалогією, але й онтологічною віссю, що з'єднує майстрів у просторі позачасового резонансу.

У квантовій фізиці XX–XXI століття постає інший, але структурно подібний феномен, квантова заплутаність, яка демонструє нелокальні кореляції між частинками, що не можуть бути пояснені класичними механізмами передачі інформації [2; 6; 21; 27].

У біології та когнітивних науках Руперт Шелдрейк пропонує модель морфічних полів, що передбачають існування пам'яті виду, резонансу між подібними формами та впливу попередніх станів систем на наступні, без фізичних носіїв [17; 18; 19].

На перший погляд, ці три поля: містична традиція, фізика та альтернативна біологічно-когнітивна теорія не мають нічого спільного. Проте при глибшому аналізі виявляється їхня парадоксальна конвергенція: всі вони описують нелокальний тип зв'язку, в якому інформація, досвід або стан передається не через класичні канали, а через поле взаємної впізнаваності.

Метамодернізм, що виник як відповідь на розчарування в постмодерному іронічному розпаді метанаративів, пропонує не повернення до модерної впевненості, а "коливання" між полюсами віри й сумніву, раціональності та інтуїції. Його епістемологічна особливість це *здатність утримувати множинні режими пояснення світу без редукцій та компрометації їх автономності.*

У такому підході можливим стає концептуальне порівняння систем, що в іншій парадигмі вважалися несумірними: духовно-ініціаційної структури (суфійська сільсіла), фізичного феномену (квантова заплутанність) та біолого-філософської моделі формоутворення (морфогенез). Мова йде не про гібридизацію наук чи езотеризацію фізики, а про *аналітику структурних ізоморфізмів на рівні концептуальних моделей зв'язку*, цілісності та емерджентності.

Незважаючи на різні епістемологічні горизонти, усі ці підходи утверджують «онтологію зв'язковості», де взаємодії не обмежуються фізичною причинністю, а можуть здійснюватися через поля, смисли, резонанс і метафізичні структури. Метою цієї статті є аналітичне порівняння цих моделей і формування нової інтердисциплінарної метафізики невидимих зв'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика невидимих зв'язків, нелокальності та резонансної взаємодії обговорюється у низці галузей. Огляд сучасних досліджень засвідчує наявність трьох основних теоретичних напрямів, які формують інтелектуальне тло цього дослідження.

1. Дослідження суфійської традиції та структури *сільсіла*. Сучасне академічне суфієзнавство розглядає *сільсилу* не лише як історичний ланцюг учителів, а як форму духовної пам'яті та нелінійної передачі станів. Праця В. Читтіка [4] глибоко аналізує метафізичні механізми духовної трансмісії в школі Ібн ʿАрабі, де поняття присутності (*hudūr*) та впливу (*faid*) розглядаються як форми резонансної взаємодії. Дж. Моджаддеді [12]. досліджує біографічну традицію та функції сільсіли у формуванні суфійських орденів, підкреслюючи роль *барраки* як енерго-смислової категорії. Ці дослідження розкривають *сільсілу* як феномен, близький до концепцій мережевої онтології та духовної резонансності.

2. Квантова нелокальність у сучасній фізиці та філософії науки. Феномен нелокальної кореляції між квантовими системами став фундаментальним для сучасної фізики та інтерпретацій реальності. Д. Бом [3] запропонував концепцію імпліцит-

© Н. І. Білокопитова, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ного порядку, де всі частини Всесвіту поділяють фундаментальну приховану єдність. Б. Розенблюм і Ф. Куттнер [15] досліджують філософські наслідки заплутаності, зокрема її зв'язок зі структурами свідомості. Є. Цайзінгер, А. Аспект, Н. Гісін та інші фізики демонструють експериментальні підтвердження нелокальності, що стало основою для широкого теоретичного перегляду концепцій простору й причинності. Останні дослідження у квантовій інформації акцентують увагу на тому, що нелокальність це не виняток, а фундаментальна властивість реальності.

3. Теорія морфогенетичних полів та резонансної пам'яті. Руперт Шелдрейк [17; 18; 19] запропонував концепцію морфічного резонансу, яка пояснює: нелокальну передачу поведінкових і структурних патернів; формування колективної пам'яті; здатність систем повторювати форми без фізичного носія інформації. Хоча ця концепція залишається дискусійною, вона широко використовується в когнітивних, культурологічних і філософських дослідженнях як модель резонансної пов'язаності.

4. Міждисциплінарні підходи до реальності як мережевої структури. Проблематика невидимих зв'язків отримала подальший розвиток у філософських та соціальних теоріях: Ф. Варела, Е. Томпсон і Е. Рош [24] аналізують свідомість як процес вбудованості у структурно взаємопов'язаний світ. Г. Роза [14] пропонує концепцію «резонансу» як фундаментальної моделі взаємодії суб'єкта зі світом. М. Мерло-Понті [11] у феноменології тіла показує первинність зв'язку над об'єктністю. Ці підходи зближуються з містичними традиціями у трактуванні реальності як поля взаємної відкритості та взаємного впливу.

Аналіз останніх публікацій дозволяє виділити кілька ключових тенденцій: перехід від субстанційної до реляційної онтології. Підсилення інтересу до нелінійних, мережевих, резонансних структур реальності. Зростання міждисциплінарного діалогу між містицизмом, філософією науки та когнітивними дослідженнями. Переосмислення поняття «зв'язок» як базового принципу буття, а не вторинної властивості.

Метою дослідження є концептуалізація онтології невидимих зв'язків шляхом порівняльного аналізу трьох різнорівневих моделей пов'язаності – суфійської сільсіли, квантової нелокальності та морфогенетичного резонансу, з подальшим формуванням інтегральної теоретичної рамки, що описує реальність як резонансну, нелінійну та мережеву структуру.

Для досягнення зазначеної мети поставлено **такі завдання**:

1. Розкрити онтологічні засади суфійської концепції «сільсіла». Проаналізувати її функцію як духовно-метафізичної мережі; визначити роль барраки як механізму нелокальної передачі стану.

2. Окреслити фундаментальні властивості квантової нелокальності; розглянути заплутаність як феномен кореляції без фізичного контакту; інтерпретувати нелокальність у контексті онтології стосунку.

3. Проаналізувати концепцію морфогенетичних полів Шелдрейка; дослідити принцип резонансу форм та нелокальної пам'яті; визначити її гомологічні риси щодо духовних і фізичних моделей.

4. Визначити структурні паралелі між трьома моделями пов'язаності; виокремити спільні онтологічні мотиви: резонанс, нелокальність, єдність системи; сформувати порівняльну таблицю гомологічних характеристик.

5. Сформулювати інтегративну концепцію «поля резонансної пов'язаності»; описати базові принципи цієї моделі; показати її потенціал для гуманітарних наук, філософії та когнітивних студій.

6. Окреслити епістемологічні та методологічні наслідки; запропонувати нову рамку для інтерпретації духовних та наукових знань; визначити перспективи подальших досліджень у міждисциплінарному контексті.

Методологічна рамка дослідження має міждисциплінарний характер і поєднує підходи гуманітарних, філософських та природничих наук.

У роботі застосовано:

1. Порівняльно-герменевтичний аналіз для інтерпретації суфійської концепції сільсіла, її символічних структур та метафізичних уявлень про духовну передачу.

2. Філософсько-наукове моделювання для осмислення принципів квантової нелокальності та морфічного резонансу як онтологічних моделей зв'язковості.

3. Структурно-типологічний аналіз для виявлення гомологічних мотивів у різних теоріях: нелокальності, резонансної кореляції, мережевості буття.

4. Метод синтетичної концептуалізації для побудови інтегральної моделі «поля резонансної пов'язаності».

5. Епістемологічний аналіз для визначення меж та можливостей застосування духовних і наукових моделей у спільному теоретичному горизонті.

Такий підхід дозволяє поєднати якісні методи філософського дослідження з аналітичним прочитанням наукових концепцій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сільсіла як духовна мережа: структура, смисли, метафізика. Термін «сільсіла» (з араб.

silsila), що означає «послідовність або ряд, утворений шляхом розташування взаємопов'язаних, пов'язаних речей послідовно або поруч; генеалогія, родовід; градація в межах класу за рангом і становищем», використовувалося в суфізмі для позначення списку, що містив імена шейхів суфійського ордену, які видавали один одному свої ліцензії. Документ, у якому були записані імена, що складали ланцюжок, називався сіліле-наме або сувій. Ці назви (сільсілє-наме) також давалися працям, які детально описували імена в ланцюжках, що належать до суфійського ордену або різних суфійських орденів. У суфізмі вважається, що ланцюги суфійських орденів розпочалися з пророка Мухаммеда. Деякі суніт-ські суфійські джерела пізньої епохи зазначають, що Пророк навчав зікру кожного з перших чотирьох халіфів, таким чином утворюючи чотири окремі суфійські ордени (за Харірізаде). Зазначається, що ланцюги, що продовжуються з Алі та Абу Бакра, з часом набули популярності. Ланцюг, що походить від Алі, називається Алевія, тоді як той, що походить від Абу Бакра, називається Сіддікія (Бакрія). Огляд суфійських орденів показує, що, за винятком ордену Ходжаган та Накшбандія, всі вони походять від Алі [22].

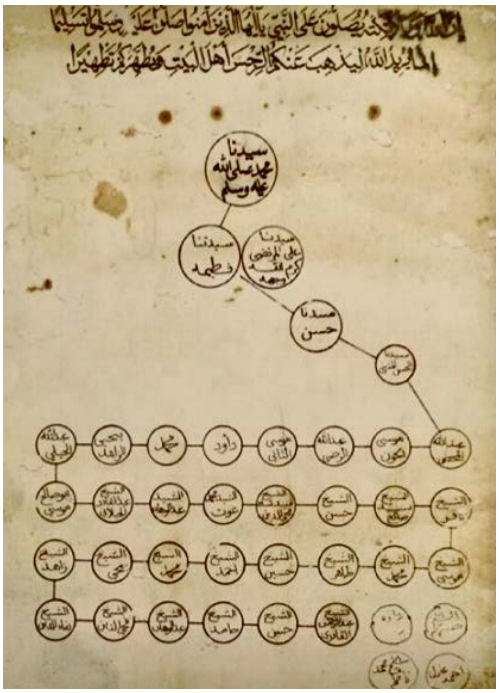

Рис. 1. Фрагмент облікового запису, генеалогічне дерево або родовід (шаджра) Султана уль-Авлія Мевляна Шейха Назіма аль-Хаккані, що простежує його до пророка Мухаммеда

Джерело: https://imamulmulk.org/patrilineal-descent-of-mawlana-grandshaykh-nazim-adil-al-qubrusi-from-ghawth-al-adham-shaykh-abd-al-qadir-al-jilani/

Рис. 2. Османський сувій початку 17 століття *silsilename*

Джерело: https://www.arthill.com.tr/urun/5395361/osmanli-17-yuzyil-basi-rulo-silsilen-me-17-yuzyil-basi-osmanli-sultan-iii-me

Тож, термін *сільсіла* («ланцюг») позначає безперервність духовної передачі у суфізмі: від пророка Мухаммада через послідовні покоління шейхів до сучасних послідовників. Однак його значення виходить далеко за межі історичної генеалогії. *Сільсіла* є:

– *онтологією взаємопов'язаності*, де духовний стан шейха резонує з внутрішнім станом учня;

– *структурою нелінійної пам'яті*, що передає не інформацію, а якість свідомості;

– *мережею присутності*, у якій духовні зв'язки не підпорядковані простору чи часу.

Баррака (baraka / البركة) одне з центральних понять суфізму, але його складність полягає в тому, що це не просто благословення, і не просто «енергія», а онтологічна якість буття, яка передається, поширюється та резонує у духовному просторі. *Баррака* це не символ і не метафора, а онтологічний процес, що створює поле присутності (*ḥuḍūr*); передається від учителя до учня через *сільсілу*; підтримує живість суфійської традиції; структурує духовний простір як мережу резонансних зв'язків. У багатьох суфійських текстах барраку описують як тонке «світло прояву» (*nūr at-tajallī*), яке пронизує буття.

В хадисах слово «баракат» стосується благословення, божественної доброти та благодійності, процвітання та щастя [23].

Феномен *Баррака* у суфізмі описує благодатний стан, що передається через контакт фізичний чи духовний. Баррака функціонує як:

– *енерго-інтенціональне поле*, яке не має локалізації;

– *містична форма нелокальності*, оскільки дія барраки може проявлятися на відстані;

– *форма «резонансу» духовних станів*, де учень входить у патерн святості та знання.

Таким чином *сільсіла* це не ланцюг, а *мережева структура резонансу свідомостей.*

Квантова нелокальність: фізичний вимір невидимих зв'язків. Квантова нелокальність це явище, за якого дві або більше квантові частинки залишаються взаємопов'язаними (корельованими) незалежно від відстані між ними.

Якщо виміряти стан однієї частинки, стан другої визначається миттєво, навіть якщо частинки розділені світловими роками. Такий тип кореляції називають квантовою заплутаністю (entanglement). Саме це і є сутність EPR-парадоксу Einstein, Podolsky & Rosen, (1935): Ейнштейн вважав, що така «миттєва дія на відстані» неможлива, бо порушує локальність у фізиці [7]. Але подальші експерименти довели, що заплутаність це реальний фізичний феномен. Тож, квантова нелокальність термін, який вживають щоб пояснити як заплутані частинки залишаються пов'язаними так, що зміна стану однієї одразу визначає стан іншої, незалежно від відстані.

Основні риси:

– *миттєвість кореляції*, що не підпорядкована передаванню сигналу;

– *нерозкладність системи на частини*: заплутані частинки утворюють єдиний стан;

– *онтологія стосунку*, де зв'язок важливіший за індивідуальні елементи.

Таким чином квантова нелокальність пропонує матеріальний аналог того, що містики описували як *єдність буття* (*вахдат аль-вуджуд*) [5].

Концепт *Вахдат аль-вуджуд* єдність буття [5], у суфійській метафізиці (передусім у Ібн ʿАрабі у праці *Футухат-і Меккійє*) це доктрина, згідно з якою існує лише одна Єдина реальна Істина, тобто Бог (*al-Haqq*), а все множинне – це прояви єдиної онтологічної субстанції буття [10]. Світ не є набором окремих речей, а мережею взаємопов'язаних модальностей Єдиного. *Вахдат аль-вуджуд* стверджує онтологічну єдність. Квантова нелокальність – єдність інформаційного стану, а не буття.

Отже, квантова нелокальність демонструє матеріальний рівень взаємозв'язку, який певним чином резонує з суфійською концепцією *вахдат аль-вуджуд*: у обох випадках множинність постає як поверхнева, тоді як фундаментальний рівень буття виявляється цілісним, взаємозалежним та позапросторовим. Попри відмінність епістемологій, ця паралель відкриває можливість для нелінійної онтології, що поєднує квантову фізику та містичну метафізику.

Від парадоксу до метафізики процессу. Розвиток квантової механіки та подальші інтерпретаційні підходи другої половини XX – початку XXI століття сприяли появі онтологічних моделей, що резонують із нелінійними та цілісними концепціями реальності, властивими багатьом містичним традиціям, включно із суфізмом. Одними з найбільш впливових постають підходи Девіда Бома, Карла Прибрама, Брюса Розенблюма та Стівена Хала, які розглядають заплутаність не лише як фізичне явище, але як індикатор фундаментальної структури буття, у якій взаємозв'язок є первинним, а локальність вторинною.

У концепції Д. Бома (1980) [3] квантова нелокальність тлумачиться як прояв «імпліцитного порядку», прихованого рівня реальності, де Всесвіт постає нерозділеною цілісністю. На противагу «експліцитному порядку», що формує ілюзію окремих об'єктів, імпліцитний порядок є глибинною онтологічною матрицею, у межах якої всі елементи знаходяться у стані взаємного включення. Бомова модель значною мірою перетинається з голографічною онтологією, у якій кожна частина системи містить інформацію про ціле.

Подібні ідеї розвиває нейрофізіолог К. Прибрам (1991) [13], який розглядає мозок як голографічну структуру, що оперує інформацією на основі хвильових і інтерференційних процесів. На його думку, квантова заплутаність на рівні фізики і голографічний принцип у нейрофізіології є різними аспектами тієї самої фундаментальної властивості реальності, її цілісності та нелокальної інформаційної організації. У цій перспективі реальність постає не як сукупність дискретних об'єктів, а як поле кореляцій, у якому локалізованість є вторинною.

Фізики Б. Розенблюм і Ф. Куттнер [15] також підкреслюють, що заплутаність руйнує класичне уявлення про незалежне існування локалізованих систем. На їхню думку, сучасні експериментальні підтвердження нелокальності (зокрема після перевірок нерівностей Белла) вказують на те, що фундаментальною властивістю реальності є взаємозв'язок, а не об'єктивна роздільність. У квантовому масштабі «речі» не існують як окремі сутності, а лише як корельовані елементи єдиного процесу.

У працях С. Хала [9], Wendt, A. [26] ця інтерпретація поширюється на філософію свідомості та соціальної реальності. Автори пропонують бачити у квантовій нелокальності основу для розуміння нелокальної структури свідомості та природи інтегральних взаємодій. Серед іншого,

наголошується, що заплутаність демонструє принципову відсутність онтологічної важливості простору: «відстань» перестає бути фундаментальною категорією на глибинному рівні опису.

Загалом, ці інтерпретації сходяться у трьох ключових тезах:

– *голографічна структура реальності*, де кожна частина несе інформацію про ціле;

– *відсутність онтологічного статусу* просторової відстані, що проявляється у нелокальних кореляціях;

– *первинність взаємозв'язку* над об'єктністю, що змінює сам спосіб уявлення про субстанційність речей.

Таким чином, сучасні інтерпретаційні підходи до квантової заплутаності формують філософську рамку, яка викликає виразні паралелі з нелінійними метафізичними традиціями. Зокрема, ідея фундаментальної цілісності світу резонує з принципом єдності буття (*вахдат аль-вуджуд*) у суфійській філософії, хоча подібність тут слід розуміти як методологічно продуктивну аналогію, а не як пряме співпадіння епістемологічних підходів.

Морфогенетичний резонанс як когнітивно-онтологічна модель зв'язків. Концепція морфічних полів та морфогенетичного резонансу, що була запропонована біологом і філософом науки Рупертом Шелдрейком, є однією з найоригінальніших спроб пояснити емерджентні структури природи через нелокальні й немеханістичні механізми. Його теорія виходить за межі класичної біології та пропонує універсальну інформаційну онтологію, у якій пам'ять, форма та поведінкові патерни не зводяться до локальних матеріальних процесів.

Шелдрейк стверджує, що існують особливі інформаційні поля, морфічні поля, які: визначають організацію біологічних форм, містять «пам'ять видів», керують патернами розвитку та поведінки. На відміну від фізичних полів (електромагнітного, гравітаційного тощо), морфічні поля мають інформаційну, структурно-патернальну природу. "Morphic fields contain a kind of memory and organize the form and behavior of systems" [17, с. 68].

Якщо певна форма або поведінковий патерн десь вже існує, то нові організми чи системи з аналогічною організацією можуть «резонувати» з цим попереднім зразком. Це нагадує голографічну або квантово-інформаційну модель, хоча Шелдрейк тримається власної термінології. "Similar forms across time influence each other by morphic resonance, by which the past becomes present" [18, с. 41].

Шелдрейк стверджує: якщо частіше певна форма або поведінка з'являлася в минулому, то легше її відтворити в майбутньому. Тобто резонанс збільшує ймовірність повторення подібних форм. "Creatures inherit a collective memory from previous members of their species; learning and instinct derive from morphic resonance" [19].

У теорії Шелдрейка пам'ять перестає бути функцією індивідуального мозку. Натомість вона стає властивістю самих структур реальності. Це формує альтернативу когнітивній науці: не нейрони створюють пам'ять, а під'єднуються до глобальних морфічних історій. Шелдрейк пропонує модель, у якій: психічні процеси не локалізовані повністю у нейронних структурах, свідомість і мислення мають польову природу, мозок функціонує як «тюнер» до морфічних патернів. Це концептуально перетинається з ідеями: Бома (імпліцитний порядок), Прибрама (голографічний мозок), Розенблюма та Куттнера (квантова цілісність).

Руперт Шелдрейк пропонує модель ***морфічних полів***, які забезпечують:

– резонанс між подібними формами чи патернами;

– передачу інформації без матеріального носія;

– вплив попереднього досвіду видів на майбутні прояви.

Морфічний резонанс описує реальність як поле повторюваних структур, де зв'язки утворюються через подібність конфігурацій, а не через фізичний контакт. У цьому контексті суфійська *сільсіла* може розглядатися як поле духовної пам'яті, що діє аналогічно полю морфічної пам'яті.

Хоча концепція морфогенетичного резонансу не отримала емпіричного підтвердження, вона відкрила новий напрям у філософії біології, привернула увагу до інформаційної природи форм, сформувала фреймворк для дослідження нелокальних аспектів когніції.

Незважаючи на різні горизонти, між цими підходами існує глибинна структурна близькість:

Таблиця 1

Структурна гомологія: суфійська сільсіла, квантова нелокальність і морфічні поля

Вимір	Суфійська сільсіла	Квантова нелокальність	Морфогенетичний резонанс
Природа зв'язку	Духовно-метафізична	Фізична (квантова)	Формально-інформаційна
Тип взаємодії	Передача стану	Кореляція станів	Резонанс патернів
Простір	Нелокальний	Нелокальний	Нелокальний
Час	Рекурсивний, якісний	Симетричний на мікрорівні	Акумульований через пам'ять
Онтологія	Єдність свідомості	Єдність системи	Єдність форм

Усі три концепції стверджують, що: реальність складається не з «речей», а з *відношень*. Взаємодія може здійснюватися *нелокально*. Пам'ять, інформація чи стан можуть передаватися *поза фізичними обмеженнями*. Свідомість і буття мають *мережеву структуру*.

Інтердисциплінарна модель: поле резонансної пов'язаності. На основі порівняння можна сформулювати концепцію невидимих зв'язків, як ***поля резонансної пов'язаності***, що об'єднує духовні, фізичні та когнітивні виміри:

1. Первинність зв'язку над субстанцією. Реальність є мережею взаємодій, у якій окремі елементи – похідні.

2. Поле як універсальна структура. Баррака, квантове поле, морфічне поле – парадигматично подібні форми.

3. Резонанс як механізм взаємодії. Духовні стани, квантові стани та поведінкові патерни передаються через резонансну близькість.

4. Нелінійність часу та пам'яті. Рекурсія духовної традиції, квантові рівняння та морфічні поля демонструють ненаправлений або багатовимірний характер часу.

Наслідки для філософії та гуманітаристики. Синтез ідей: квантової нелокальності, морфогенетичного резонансу та містичних концепцій сільсіла, єдності буття – відкриває можливість переосмислення фундаментальних засад гуманітарного знання. Передусім *трансформується уявлення про суб'єктність*: від автономної, самодостатньої інстанції модерного типу до *динамічного вузла багаторівневих взаємодій*, вплетеного у мережу матеріальних, когнітивних та духовних зв'язків. Така перспектива дозволяє по-новому розглянути людський досвід як процес постійної співприсутності та взаємної афектації.

У ширшому методологічному контексті інтеграція містичних епістемологій у загальну онтологічну рамку стає не поверненням до архаїки, а формуванням нелінійної моделі знання, здатної описувати складні й багатовимірні феномени. Містичні концепти, зокрема суфійські уявлення про *«мережеподібність» буття* (*сільсіла, баррака, вахдат аль-вуджуд*), постають не як метафоричні твердження, а як альтернативні когнітивні інструменти, своєрідні попередники сучасних теорій зв'язку та резонансності. Тобто інтеграція містичних знань у ширшу онтологічну рамку.

Для герменевтики та когнітивної науки це означає відкриття до *нелінійних, фрактальних і рекурсивних моделей інтерпретації*, у яких смисли не існують ієрархічно впорядковано, а формуються внаслідок резонансних взаємодій між різними рівнями текстуального та досвідного виміру. Такий підхід дозволяє більш адекватно описувати тексти містичної традиції, де повторюваність мотивів, багатошаровість символів і динамічна смислотворчість утворюють складні когнітивні структури.

Зрештою, подібний синтез формує умови для розробки нової метафізики зв'язку, релевантної добі постмедіальної культури. У світі, де кордони між фізичним та цифровим, індивідуальним та колективним, локальним та глобальним дедалі більше розмиваються, моделі нелокальної взаємодії, резонансу та інформаційної взаємопов'язаності можуть стати ключовими для пояснення як соціальних процесів, так і нових форм духовності. Це відкриває перспективу гуманітаристики, що не протиставляє науку й містичний досвід, а розглядає їх як комплементарні способи осягнення багатовимірної реальності.

Висновки. Концепція «невидимих зв'язків» проявляється у суфізмі, сучасній фізиці та теорії морфогенетичних полів як спільний структурний мотив, що трактує реальність як резонансну, нелокальну та взаємопов'язану. Суфійська сільсіла надає духовно-екзистенційну модель цієї пов'язаності, квантова нелокальність – фізичну, а морфічні поля – інформаційно-поведінкову.

Наукова новизна дослідження полягає у: запропонованому порівнянні суфійської сільсіли з квантовою нелокальністю та морфогенетичним резонансом як різних форм нелінійної та нелокальної пов'язаності. Формуванні інтердисциплінарної онтологічної моделі, що трактує реальність як мережу взаєморезонансних структур, а не як сукупність ізольованих об'єктів. Виявленні структурної гомології трьох різнорівневих моделей – духовної, фізичної та когнітивної – через спільні мотиви резонансу, єдності та нелінійної пам'яті. Введенні концепції «поля резонансної пов'язаності», що може слугувати теоретичною платформою для нових досліджень у сфері філософії, теології, когнітивних наук та квантової інформації. Переосмисленні містичних понять (*баррака*, присутність, духовна пам'ять) у контексті сучасних теорій складних систем та мережевої онтології.

У результаті виникає можливість розробки інтегральної онтології, де знання з різних сфер об'єднуються у концепцію поля резонансної пов'язаності, яка дозволяє осмислити як духовний досвід, так і фізичну реальність у єдиному концептуальному горизонті.

Теоретичне значення дослідження полягає у розробці концептуального мосту між гуманітарними й природничими науками. Дослідження дозволяє: поглибити метафізику зв'язковості, розширивши її за межі класичної причинності. Сформувати нове бачення духовних практик як систем резонансної взаємодії, які можна аналі-

зувати у термінах сучасних теорій інформації та складності. Уточнити роль нелінійних процесів у формуванні смислів та традицій, зокрема у релігійних і містичних системах. Збагатити філософські дискусії про природу реальності шляхом інтеграції даних квантової фізики та когнітивної науки. Запропонувати нову дослідницьку оптику для герменевтики та антропології знання.

Практичне значення дослідження проявляється у можливості застосування результатів у кількох сферах. Гуманітаристика та релігієзнавство: поглиблений аналіз містичних традицій через нелінійні моделі; розвиток нових підходів до дослідження духовної спадковості та трансляції знання. Когнітивні та соціальні науки: моделювання процесів колективної пам'яті та резонансних форм поведінки; застосування мережевих і резонансних концепцій у дослідженні групових динамік. Філософія науки та міждисциплінарні студії: можливість формування нових теоретичних рамок для діалогу між містицизмом і фізикою; осмислення комплексних систем через концепцію нелокальних зв'язків. Педагогічні та комунікаційні практики: використання моделей резонансної пов'язаності для розуміння механізмів передачі знань, традицій та наративів. Методологія дослідження складних систем: пропозиція метафоричних та операційних моделей для аналізу нелінійних процесів у науці, культурі та технологіях.

Література

1. Arrazi N. C. Quantum destiny: integration of Heisenberg's uncertainty principle and the concept of destiny in Islamic cosmology. *Algebra : Jurnal Pendidikan, Sosial Dan Sains*. 5(1). 2025. 148–158. https://doi.org/10.58432/algebra.v5i1.1448

2. Aspect A., Dalibard J., Roger G. Experimental test of Bell's inequalities using time-varying analyzers. *Physical Review Letters*. 49(25). 1982. 1804–1807. https://doi.org/10.1103/PhysRevLett.49.1804

3. Bohm D. Wholeness and the Implicate Order. London: Routledge, 1980. URL: http://www.gci.org.uk/Documents/DavidBohm-WholenessAndTheImplicateOrder.pdf

4. Chittick W. The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-'Arabi's Metaphysics of Imagination. SUNY Press, 1989.

5. Demirli Ekrem "VAHDET-i VÜCÛD", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Yayımcı: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. 2012. URL: https://islamansiklopedisi.org.tr/vahdet-i-vucud

6. Heisenberg, W. On the intuitive content of quantum-theoretical kinematics and mechanics. *Journal of Physics*. 43(3-4). 1927. 172–198. https://doi.org/10.1007/BF01397280

7. Einstein A., Podolsky B., Rosen N. Can quantum-mechanical description of physical reality be considered complete? *Physical Review*. 1935. 47(10). 777–780. URL: https://cds.cern.ch/record/405662/files/PhysRev.47.777.pdf

8. Horgan J. The End of Science. New York : Basic Books, 1996.

9. Hall S. Wisdom: From philosophy to neuroscience. Vintage. 2010

10. Khalilov Yasin. "Quantum Mechanics in Islamic and Sufi Mystics: Scientific Analogies of Light, Immediateness and Unity". *Islamic History and Literature*. 2025. no. 3. 102–118. https://doi.org/10.62476/ihl.33.102

11. Merleau-Ponty M. *Phenomenology of Perception* (D. A. Landes, Trans.). London: Routledge. 2012

12. Mojaddedi J. The Biographical Tradition in Sufism. Cambridge University Press, 2017.

13. Pribram K. H. Brain and perception: Holonomy and structure in figural processing. Lawrence Erlbaum Associates. 1991

14. Rosa H. Resonance: A Sociology of the Relationship to the World. Polity, 2019.

15. Rosenblum B., Kuttner F. Quantum Enigma: Physics Encounters Consciousness. Oxford University Press, 2011.

16. Syed I.B. Tasawwuf (Sufism) and quantum physics. An encyclopedia of Islamic history *History of Islam*. 2003, URL: https://historyofislam.com/science-and-faith-in-islam-relations-between/tasawwuf-sufism-and-quantum-physics/

17. Sheldrake R. A New Science of Life: The Hypothesis of Formative Causation. Blond & Briggs. 1981

18. Sheldrake R. The Presence of the Past: Morphic Resonance and the Habits of Nature. Times Books. 1988

19. Sheldrake R. Seven Experiments That Could Change the World. Fourth Estate, 1995, URL: https://www.sheldrake.org/files/pdfs/Seven-Experiments-that-Could-Change-the-World-LR.pdf

20. Staal F. Exploring Mysticism. University of California Press, 1975.

21. Schrödinger, E. The current situation in quantum mechanics. *Natural Sciences*. 23(48). 1935. 807–812. https://doi.org/10.1007/BF01491891

22. Tosun, Necdet "SİLSİLE", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Yayımcı: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009, URL: https://islamansiklopedisi.org.tr/silsile

23. Tümer, Günay "BEREKET", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Yayımcı: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. 1992. URL: https://islamansiklopedisi.org.tr/bereket

24. Varela F., Thompson E., Rosch E. The Embodied Mind. MIT Press, 1991.

25. Walbridge J. The Leaven of the Ancients: Suhrawardi and the Heritage of the Greeks. SUNY Press, 2000.

26. Wendt A. *Quantum Mind and Social Science: Unifying Physical and Social Ontology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, 354 pp

27. Wheeler J.A., Zurek W.H. *Quantum Theory and Measurement*. Princeton University Press. 1983. URL: https://philpapers.org/archive/WHEIPQ.pdf

Анотація

Білокопитова Н. І. **Онтологія невидимих зв'язків: від суфійської традиції «сільсіла» до квантової нелокальності та морфогенетичних резонансів.** – Стаття.

Стаття досліджує онтологію невидимих зв'язків крізь призму трьох різнорівневих моделей пов'язаності: суфійської традиції сільсіла як духовної мережі передачі станів, квантової нелокальності як фізичного феномену кореляції без просторової взаємодії та концепції морфогенетичного резонансу Р. Шелдрейка як моделі колективної пам'яті та формотворчих процесів. Метою дослідження є виявлення спільних структурних принципів між містичними, фізичними та когнітивно-біологічними моделями взаємозв'язку та обґрунтування можливості їх інтеграції в єдину онтологічну рамку. Об'єктом дослідження виступають концепції реляційності у суфізмі, сучасній фізиці та теоріях складних систем. Предметом є структурні механізми нелокальної взаємодії: духовної, фізичної та морфогенетичної.

У міждисциплінарній перспективі метамодерного мислення аналізуються ізоморфізми між зазначеними парадигмами, зокрема такі мотиви, як реляційність, нелокальність, резонанс і цілісність. Методологія дослідження ґрунтується на порівняльно-герменевтичному аналізі, структурно-типологічному моделюванні та концептуальній реконструкції ключових термінів трьох дискурсів.

Результати роботи демонструють теоретичну можливість формування інтегральної моделі «поля резонансної пов'язаності», що описує реальність не як сукупність ізольованих елементів, а як мережеву структуру взаємної відкритості та взаємного впливу. Аналіз показує, що суфійські метафізичні концепти (сільсіла, баррака, вахдат аль-вуджуд), квантові описи нелокальності та теорія морфічних полів мають спільні риси: пріоритет зв'язку над субстанцією, емерджентність структур, нелінійність та резонансність.

У висновках підкреслюється, що подібний синтез забезпечує нові можливості для філософії та гуманітаристики: від переосмислення суб'єктності як вузла взаємодій до застосування нелінійних моделей у герменевтиці, когнітивній науці та метафізиці зв'язку. Така інтегральна рамка пропонує перспективу інтерпретації духовного досвіду в контексті сучасних наукових концепцій складності та взаємозумовленості.

Ключові слова: суфійська сільсіла, баррака, єдність буття, квантова заплутаність, морфогенетичний резонанс, реляційна метафізика, мережевість буття, імпліцитний порядок, емерджентність.

Summary

Bilokopytova N. I. **Ontology of invisible connections: from the Sufi tradition of "Silsila" to quantum nonlocality and morphogenetic resonances.** – Article.

The article examines the ontology of invisible connections through the lens of three multi-level models of interconnectedness: the Sufi tradition of silsila as a spiritual network of transmitting states, quantum nonlocality as a physical phenomenon of correlation without spatial interaction, and Rupert Sheldrake's concept of morphogenetic resonance as a model of collective memory and form-generating processes. The aim of the study is to identify shared structural principles among mystical, physical, and cognitive-biological models of interrelation and to substantiate the possibility of integrating them into a unified ontological framework. The object of the study is the notion of relationality in Sufism, contemporary physics, and theories of complex systems. The subject is the structural mechanisms of nonlocal interaction: spiritual, physical, and morphogenetic.

From an interdisciplinary, metamodern perspective, the article analyzes the isomorphisms among these paradigms, including such motifs as relationality, nonlocality, resonance, and wholeness. The methodology of the research is based on comparative-hermeneutic analysis, structural-typological modeling, and conceptual reconstruction of the key terms belonging to the three discourses.

The results demonstrate the theoretical possibility of developing an integral model of a "field of resonant connectedness," which describes reality not as a collection of isolated elements but as a networked structure of mutual openness and reciprocal influence. The analysis shows that Sufi metaphysical concepts (silsila, baraka, waḥdat al-wujūd), quantum descriptions of nonlocality, and the theory of morphic fields share common features: the primacy of connection over substance, the emergence of structures, nonlinearity, and resonance.

The conclusion emphasizes that such a synthesis provides new possibilities for philosophy and the humanities from rethinking subjectivity as a node of interactions to applying nonlinear models in hermeneutics, cognitive science, and the metaphysics of connection. This integral framework offers a promising perspective for interpreting spiritual experience within the context of contemporary scientific concepts of complexity and interdependence.

Key words: Sufi silsila, baraka, unity of being, quantum entanglement, morphogenetic resonance, relational metaphysics, networked ontology, implicate order, emergence.

Дата надходження статті: 06.11.2025
Дата прийняття статті: 17.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 130.3+140.8(008)
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.2

О. М. Васильєв
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9270-7649
аспірант кафедри філософії
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

СВІТОГЛЯДНИЙ СИНТЕЗ ЯК СТРАТЕГІЯ ПОДОЛАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДИСОЦІАЦІЇ: ІНТЕГРАЛЬНИЙ ПІДХІД У ПРАКТИКАХ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ

Постановка проблеми. Однією з найактуальніших філософсько-антропологічних проблем, породжених індустріальним переворотом, а також успадкованих постіндустріальним суспільством, було і залишається відчуження людини від власної праці, середовища та, врешті решт, від самої себе. Явище, назване психологами деперсоналізацією, не обмежується суто психологічним станом індивіда та імпліцитно розширюється на зовнішньо-об'єктивну діяльність, а отже перешкоджає продуктивним процесам життєтворчості особистості. Внаслідок накладання безлічі особистих та міжособистісних відчужень виникає соціокультурна дисоціація, яка стає не просто ознакою сучасності, а набуває характер глобальної антигуманізації (К. Леві-Строс, Ж. Дерріда, М. Фуко). Межа такого відчуження, на думку різних дослідників, проходить поміж робочим місцем та домом (З. Бауман), життєвим світом та соціальним середовищем (Ю. Габермас), мовою та світом (Л. Вітгенштайн) та іншими філософсько-антропологічними просторами. У рамках даної статі обмежимося соціокультурним виміром, пізнього індустріального та постіндустріального суспільства, а точніше розглянемо розщеплення людини в межах уявних та наявних обставин, станів та перспектив так званої Західної модерної культури. З урахуванням практико-методологічної орієнтації, полем дослідження буде людина, суб'єкт власної життєтворчості та світоглядно-ціннісна перспектива проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Крім згаданих представників Франкфуртської школи, структуралізму та постструктуралізму, проблеми відчуження та соціально-культурної кризи, розглядали антропологи, психологи, соціологи, філософи різних шкіл та напрямків, що засвідчує глобальній та всепроникний рівень проблеми. З. Бауман, передбачивши на зламі тисячоліть більшість соціальних проблем та викликів глобалізації XXI століття [1], проголошує настання вкрай нестабільного, невизначеного для особистості стану, коли вже не можна покладатися на соціальні інститути, що дарували відчуття стабільного життя нашим батькам [2]. Х. Роза, наслідуючи ідеї Е. Фромма, відзначає появу нових форм соціального відчуження, спричинені явищем прискоренням соціального часу, внутрішнім та зовнішнім тиском, якого зазнає особистість у гонитві за ефективністю та під впливом соціальної конкуренції [3] та пропонує стратегію подолання такого відчуження [4]. Схожу проблематику відзначає Б.-Ч. Хан, показуючи прямий зв'язок між появою суспільства втоми (вигорання) та тотальною установкою на позитивність, що спричиняє явище самоексплуатації людини [5]. Соціокультурна дисоціація, хоч і проявляється на соціальному та психологічному рівнях, не виникає на них.Ю. Габермас в своїх пізніх роздумах виражає стурбованість щодо поляризації сцієнтичного та релігійного світоглядів, та розмірковує над поверненням метафізики [6]. Низка наукових досліджень, а також художніх та науково-популярних робіт присвячені світоглядним витокам проблеми. Кен Вілбер у своїй міждисциплінарній праці «Коротка історія всього» [7] досліджує відмінності між різноманітними картинами світу, вибудовує ієрархічну структуру, здатну вмістити явища різних світоглядних порядків та застосовує методи інтегрального поєднання задля побудови холістичної картини світу, яка примиряє об'єктивне та суб'єктивне, індивідуальне та колективне, допускає співіснування усіх поглядів на реальність. «Дзен та мистецтво догляду мотоцикла» Роберта Пірсіґа [8] являє собою ґрунтовне філософське дослідження світоглядного розлому між раціональним та ірраціональним світобаченнями, що маскується під дорожній роман виховання. Пірсіґа можна вважати одним із предтеч вілберовської теорії, його прізвище згадується серед прибічників інтегрального підходу [8].

Мета і завдання статті. В даній статті буде здійснено пошук стратегій подолання соціокультурної дисоціації задля оптимізації практик життєтворчості особистості. На матеріалі філософсько-автобіографічного роману Р. Пірсіґа «Дзен та мистецтво догляду мотоцикла» буде розглянуто конфлікт між класичним (інтелектуальним) і романтичним (емоційним, передінтелектуальним) світобаченнями, та досліджено інтегральний підхід з метою пошуку стратегій відновлення цілісної картини світу та оптимальних моделей життєтворчості в подальшому.

© О. М. Васильєв, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Виклад основного матеріалу. Основним матеріалом для дослідження обрано роман Р. Пірсіґа «Дзен та мистецтво догляду мотоцикла» (далі ДМДМ), в якому поєднано ремінісцентний автобіографічний наратив та філософське дослідження метаестетичного феномену Якості, з котрим автор пов'язує основний світоглядний розлом свого часу. Одне з питань, що бентежать автора – це причина, за якою так зване мовчазне покоління (народжені в 1928–1945 рр.) розділилося на squares (переважна більшість традиціоналістів і конформістів) та hippie (дивакуваті бунтівники, котрі в своєму запереченні готові підтримати найабсурднішу ілюзію, аби тільки не бути як більшість). Таке розділення на культуру та (суб)контркультуру відоме, мабуть, кожному поколінню, й очевидно, що кожна з сторін недолюблює одна одну. Автора більше цікавлять загально світоглядні відмінності, тож він залишає поза дужками соціально-політичний аспект такого розподілу. Він відносить squares до тих, хто приймає та використовує раціональні підходи до життя – визначення та систематизація об'єктів, причинно-наслідкові зв'язки між ними мають для них принципове значення. В той час як hippie сприймають світ чуттєво, для них важливе безпосереднє враження й тонкі невимовні нюанси, а термінологічний бік питань викликає лише роздратування [8, с. 295–296].

Пірсіґ розглядає різницю між цими типами світосприйняття на прикладі різниці підходів до користування конкретним технічним засобом – мотоциклом. З одного боку є Оповідач, який з цікавістю і завзяттям заглиблюється в нюанси устрою і взаємодії між елементами мотоцикла та набуває практичних навичок його лагодження. З іншого боку – його супутники, подружжя Сазерленд, котрі демонструють своєрідне відторгнення, ідіосинкразію щодо власних транспортних засобів, і навіть несправного кухонного крану. Вони не мають бажання розрізняти функції та механіку дії, вчитися робити найпростіший ремонт, вважаючи, що цим мають займатися виключно спеціалісти. Можно було б назвати Оповідача технарем, а Сазерлендів гуманітаріями та й полишити справу. Але на думку Пірсіґа, відмінність між ними виявляє принципову різницю світоглядів. Сазерленди не сприймають техніку не через лінощі або нездібність загалом, – вони бажають втекти від самого розуміння світу пристроїв, якими вони, тим не менш, вимушені користуватися кожного дня. Називаючи світ технічних пристроїв *це все* та *система*, вони асоціюють технології з занепадом справжнього життя, силою смерті, при цьому навіть для втечі від цього світу вони використовують ті самі пристрої [8, с. 22–29]. Таке відношення само по собі не є ознакою девіантності або асоціальності, проте взяте в масштабі покоління, воно може вважатися ознакою дисоціативних процесів в суспільстві.

Іншим прикладом таких процесів у ДМДМ описані недолугі механіки, які відсторонено крутять гайки, слухаючи радіо та у результаті псують мотоцикл Оповідача. Вони не ототожнюють себе із тим що роблять, поводяться наче байдужі глядачі, відчужені від власної праці [8, с. 43–45]. Байдужому глядацькому відношенню до речей Пірсіґ протиставляє турботливе ставлення. Зовнішній бік цієї турботи має на увазі ремонт та необхідний технічний догляд, проте унікального сенсу додає саме особливе ставлення до речей як до квазіживих об'єктів. «Кожна машина має свою власну, унікальну особистість, що її можна визначити як загальний інтуїтивний результат усього, що ти про неї знаєш і до неї відчуваєш. […] Саме ця особистість і є справжній об'єкт догляду мотоцикла» [8, с. 66].

Розбіжності у баченні реальності між Оповідачем та його супутниками наявно проявляються у ставленні до дрібної запчастини – прокладки, вирізаної з алюмінієвої пивної бляшанки. Оповідач бачить як цю саморобну прокладку можна застосувати і яку користь з неї добути, Сазерленд бачить як вона виглядає, і як не пасує вона до його брендового мотоцикла. Вимальовується конфлікт способів дивитися на реальність, і як наслідок способів впливати (або відмови впливати) на речі, вирішувати (або не вирішувати) певні життєтворчі задачі. Проте для конфлікту немає приводу, тому що «...існує дві реальності: одна – безпосереднього художнього сприйняття, друга – наукового пояснення в основі, і вони […] не мають нічого спільного» [8, с. 81].

У наш час тотальної цифровізації та заміни багатьох механічних аналогових приладів їхніми цифровими відповідниками, а також відносною дешевизною нових моделей виробів, турботливе ставлення та догляд за предметами набули ще більш рідкісного статусу (ледь не дивацтва), ніж півстоліття тому, в описуваних Пірсіґом реаліях. Разом із цим проблема відчуження, втрати сенсу [9], кризи цінностей [10] та вигорання [5] постали в кардинально загрозливій формі. На думку сучасної дослідниці Р. Єґґі соціально-психологічні аспекти є лише симптомами відчуження, тоді як ця проблематика має скоріш об'єктивне походження. Вона вбачає відчуження не у внутрішніх станах особистості, а в недосконалості соціальних інституцій та практик, котрі влаштовані таким чином, що людина не може співвіднести себе з ними, сказати що це її спосіб буття, її вчинок [11]. Схожим чином Пірсіґ підкреслює, що вся класична наукова парадигма побудована

таким чином, що відлякує від себе людей, які мають схильність жити власними враженнями та вподобаннями. «Те, що тобі до вподоби» – неважливе, оскільки воно складене з твоїх ірраціональних емоцій» [8, с. 309]. В сцієнтичній картині світу мають значення лише ті факти, що їх можна визначити та виміряти. Події внутрішньої дійсності називаються суб'єктивними у тому сенсі, що їх начебто не існує, та не приймається до уваги. Звідси починається криза освітнього процесу, де діти стандартизуються для зручності виробничого процесу, звідси, як наслідок особистісних розщеплень між хочу і можу, мрію і мушу, маю й існую, виникає дегуманізація соціальної діяльності, соціокультурна дисоціація.

Відчуження від власної праці, що виникла унаслідок відриву особистості від смислу власних трудових та творчих зусиль, можна вважати головною ознакою масштабної суспільної кризи індустріального та постіндустріального суспільства. Розмірковуючи про безглуздість заводської праці для окремого індивіда, Пірсіґ посилається на структуру, яка обумовлює такий стан речей, де заради виживання люди змушені робити те, що їм не цікаво, або навіть неприємно. Такий стан речей є певною структурою мислення, тобто певною усталеною конвенційною системністю. Пірсіґ стоїть на антилуддитських засадах, демонструючи, що не технології є причиною кризи сенсу, – вони лише наслідок, і якщо зруйнувати або заборонити певну технологію, то вона відновиться, в тій чи іншій формі, згідно потреб структури. Таке бачення можна порівняти з теорією габітуса соціолога П. Бурдьє [12].

«Люди приходять на завод і з восьмої до п'ятої мовчки виконують геть-чисто безглузді завдання, бо сама структура вимагає: так має бути [...] і якщо завод зруйнують, а раціональність, що породила його, залишать, вона просто створить новий завод» [8, с. 132–133].

Завод з наведеного прикладу є показовим холоном – ціло-частинкою, базовим структурним елементом з інтегральної теорії Кена Вілбера [7]. Згідно неї усі структури осяжного всесвіту складаються з нескінченної ієрархії холонів (холархія), при чому така будова притаманна як матеріальним об'єктам, так і концепціям, світоглядам, структурам. Кожен холон є одночасно цілим (на своєму ієрархічному щаблі) та частинкою (коли слугує для побудови холонів вищих щаблів). Для прикладу, одна з загальноприйнятих холархій – усталена біологічна таксономія від Життя у всьому його різноманітті, крізь Домен, Царство і так далі до Виду, Підвиду, Індивіду.

Згідно інтегральної теорії, всі холони володіють чотирма базовим здатностям: 1) зберігання власної структурної цілісності; 2) взаємодія та об'єднання з іншими холонами рівня; 3) перевершення свого рівня, за рахунок набуття модусу елементу холона вищого рівня; 4) розпадання при неможливості доєднатися до холону вищого рівня. Клітина живого організму, якщо розглядати її як холон, певний час зберігає власну структуру, проте здатна об'єднуватися з іншими клітинами в процесі формування нових тканин, або відторгається організмом як чужеродна або відпрацьована [7, с. 35–40].

Чотирьохквадрантна схема К. Вілбера передбачає, що кожне явище реальності має внутрішній і зовнішній індивідуальні (інтенційне та поведінкове), а також внутрішній і зовнішній колективні (життєвий простір та соціальна структура) виміри [7, с. 88–97].

Повертаючись до питання технологій як водорозділу двох (принаймні) типів світоглядів та відповідно й моделей життєтворчості, розглянемо слід за оповідачем ДМДМ, відношення носіїв цих світоглядів до власного мотоциклу. Пірсіґ виводить два способи взаємодії з світом, дві моделі життєтворчості – романтичну та класичну. Вони не є цілковитими протилежностями, більш того вони «не збігаються, не підходять одна одній та й, по суті, практично не мають нічого спільного» [8, с. 82]. Але репрезентанти цих способів взаємодіють між собою в практичному вимірі життя, бачачи одні й ті самі явища в різних площинах.

Людям з романтичним баченням світу притаманна спонтанність, ірраціональність, натхненність, вивищення почуттів над фактами, мистецкості над науковістю, домінантність естетичної свідомості. Антитехнологічність притаманна їм не через те, що вони ненавидять технології, а тому що вони звикли бачити лише зовнішню сторону мотоцикла, тобто прилад, що слугує засобом пересування та певного, дещо романтизованого, ореолу або статусу. При виникненні будь-яких несправностей романтик шукає спеціаліста з ремонту, якого потайки вважає людиною приземленою, а його працю механічною та антиестетичною. Мотоцикл робить романтика учасником захоплюючої подорожі, допомагає втекти від технологізованого бездушного світу, при цьому романтик заплющує очі на беззаперечний факт належності мотоциклу до цього самого світу.

Якщо помістити людину романтичного бачення світу в чотирьохквадрантну систему координат (Рис. 1), можна побачити, що вона відносить мотоцикл зокрема і технології в цілому до нижнього правого квадранту, тобто до сфери зовнішнього, загального, такого що скоріш має відношення до певної системи, аніж до індивідуального простору. При цьому саме так зване романтичне ставлення до світу відноситься до діа-

гонально протилежного квадранту, де превалює інтенційне, суб'єктивне, суто індивідуальне. Тут ми бачимо розбіжність між цінностями, що притаманні світогляду певного суб'єкта та об'єктом або явищем, що сприймається як таке, що цим цінностям не відповідає (технології посягають на індивідуальність).

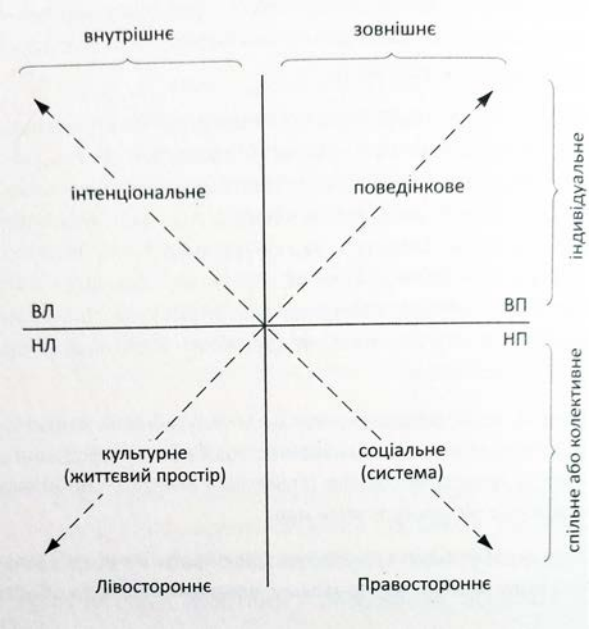

Рис. 1. Чотири квадранти як холархічна система координат за К. Вілбером

Класичне бачення передбачає раціональність, контроль, упорядкованість, послідовність, аналіз, прорахунок, здатність до кропіткої, нудної але корисної праці. Згідно нього мотоцикл це «система концепцій, виражена в металі» [8, с. 133]. Тобто, для класичного бачення, що досліджує форми-підвалини явищ, форма мотоцикла не має особливого значення, вона така (і саме така) лише тому що це необхідно для правильного функціонування, яке обумовлено об'єктивними законами фізики та механіки, які в свою чергу є ні чим іншим як плодами людського мислення. Система концепцій, до якої зводиться будова і функції мотоцикла виражається в інтегральному підході Вілбера лівим нижнім квадрантом – інтерсуб'єктивним, культурним, внутрішнім, проте на коллективному рівні. Ставлення класичного розуму до приладу описується верхнім правим квадрантом – об'єктивне, проте персоналізоване ставлення, де кожен окремий мотоцикл має власну майже особистість.

В який спосіб можна подолати непорозуміння між класиком та романтиком, соціокультурну дисоціацію, що має корені в неспівпадінні світоглядів?

Мета інтегрального підходу Вілбера – випрацювати світобачення, яке дозволяє бачити будь-яке явище матеріального чи то ідеального світу, з усіх позицій та на всіх вимірах холархії. Згідно такого бачення не існує нічого ізольованого, абсолютно незмінного та однозначно об'єктивного або суб'єктивного. Вілбер визначає еволюцію (в космічному сенсі) як бергсонівський процес «творчого проникнення в нове», і саме на цьому базується методологія інтегрального підходу.

Відомо, що до певного часу давньогрецьке техне, що означало майстерність у вироблення речей, містило у собі технічне та мистецьке, тобто розрізнення між ними не існувало. Приблизно за часів Ренесансу технічне стало асоціюватися з раціональним, корисним, об'єктивним а мистецьке з ірраціональним, розважальним, суб'єктивним. Намагаючись пояснити компанії митців у чому полягає турботливе обходження з технікою, а студентам правильний алгоритм написання якісного есею, оповідач ДМДМ натикається на феномен Якості. Дослідивши Якість як дещо, що не є об'єктивним (через неможливість дати точне визначення та виміряти кількісно), та не є суб'єктивним (через неможливість осягнути), він дійшов висновку, що Якість є чимось третім, а саме тим, що породжує об'єктивність та суб'єктивність, матерію та свідомість. Він відкинув порівняння Якості з геґелівським Абсолютом, натомість співвідніс її з поняттям Дао давньокитайської філософії. «Це явище, в якому суб'єкт починає усвідомлювати об'єкт. А через те, що без об'єктів не може бути суб'єктів, бо об'єкт пробуджує самосвідомість суб'єкта, Якість – це таке явище, при якому стає можливим усвідомлення і об'єкта, і суб'єкта» [8, с. 317]. Це холон більш глибшого, базового рівня, частинками якого є об'єктивність і суб'єктивність. Вілбер говорить про те саме, посилаючись до еволюції духу Шеллінга: «...природа – не єдина реальність, і розум – не єдина реальність. Дух – єдина реальність [...] Якщо природа – це об'єктивний Дух, то розум – суб'єктивний Дух» [7, с. 330]. І Пірсіґ, і Вілбер приходять до висновку що Дух (Якість, Будда, Дао) – це процес творення, що ніколи не переривається.

Та як це відноситься до практичного виміру соціокультурних практик життєтворчості? Вислів, що примиряє класичний та романтичний світогляди, оповідач Пірсіґа начебто знаходить в японській інструкцій, і він промовляє наступне: «Складання японського велосипеда потребує неабиякої душевної рівноваги» [8, с. 217]. Цей вислів має на увазі єдність об'єкта і суб'єкта, «підґрунтя сприйняття Якості, вище за класичну та романтичну Якість, [що] їх обидві об'єднує» [8, с. 388–390] та складається зі спокою на фізичному, розумовому та ціннісному

рівнях. Вілбер пояснює що цей стан «не досвід, якого ви досягаєте через зусилля; це передумова досвіду» [7, с. 254]. Стан душевної рівноваги, або безпосереднього сприйняття Якості нівелює всіляке відчуження. Це анти-відчуженний стан самоусвідомлення, що «може виникати у монаха під час молитви, у солдата під час важкого бою, у токаря, що знімає останню стружку в одну десятитисячну сантиметра» [7, с. 389]. Таку єдність тіла, розуму та наміру, уникаючи містицизму, можно назвати станом професіоналізму, або ж захопленості своєю справою.

Основний принцип інтегрального підходу – All Quadrants All Levels (всі квадранти, всі рівні) має на увазі, що кожен процес проявляється в інтенційному, поведінковому, культурному та суспільному вимірах, а також, що мікро взаємодіє з макро на всіх рівнях комплексно й одночасно. А отже, культивування особистістю стану сприйняття Якості, буде мати наслідки в індивідуальному, груповому, культурному, загальносуспільному просторах.

Висновки. Антиномія між об'єктивним і суб'єктивним, свідомістю та матерією, предметною та саморефлективною світоглядними установками (за К. Ясперсом), в постіндустріальному суспільстві проявилася у протиставлені наукового і романтичного світобачень та загострилась в виробничому, суспільному та приватному просторах. Людина зазнала повсюдного відчуження, що в глобальному сенсі можна трактувати як соціокультурну дисоціацію. Своєрідне дослідження такого стану описав Р. Пірсіґ в романі «Дзен та мистецтво догляду мотоцикла», де він розробив метафізичну ієрархію, де джерелом об'єктивного та суб'єктивного постав безперервний творчий процес – Якість. Проаналізувавши це дослідження із застосуванням інтегральної методики AQAL К. Вілбера, отримано висновок, що для подолання соціокультурної дисоціації, викликаної станами відчуження, варто розвивати практики життєтворчості, націлені на досягнення сприйняття Якості – недуального сприйняття об'єкта і суб'єкта, що в практичному сенсі проявляється як стан врівноваженої професійної активності, збалансованості тіла, розуму та ціннісних орієнтацій.

Література

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / пер. з англ. І. Андрущенка. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 109 с.

2. Бауман З. Плинні часи: життя в добу непевности / пер. з англ. А. Марчинського. Київ : Критика, 2013. 176 с.

3. Rosa H. Social acceleration: a new theory of modernity. New York: Columbia University Press, 2013. 512 p.

4. Rosa H. Resonance: a sociology of our relationship to the world. Cambridge; Hoboken, NJ: Polity Press, 2019. 450 p.

5. Han B.-Ch. The burnout society. Stanford, CA: Stanford University Press, 2015. 72 p.

6. Habermas J. Between naturalism and religion: philosophical essays. Cambridge; Malden, MA: Polity Press, 2008. 344 p.

7. Вілбер К. Коротка історія всього / пер. з англ. М. Климчука. Львів : Terra Incognita, 2020. 400 с.

8. Пірсіґ Р. М. Дзен і мистецтво догляду мотоцикла. Дослідження цінностей / пер. з англ. А. Асман. Київ: КМ-Букс, 2018. 560 с.

9. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / пер. з англ. О. Замойської. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 160 с.

10. Фромм Е. Мати або бути? / пер. з англ. Г. Яновська. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2020. 304 с.

11. Jaeggi R. Alienation. New York: Columbia University Press, 2014. – 274 p.

12. Бурдьє П. Практичний глузд / пер. з фр. О.Йосипенко, С. Йосипенка, А. Дондюка. Київ : Український Центр духовної культури, 2003. 503 с.

Анотація

Васильєв О. М. **Світоглядний синтез як стратегія подолання соціокультурної дисоціації: інтегральний підхід у практиках життєтворчості.** – Стаття.

Метою статті є пошук стратегій подолання соціокультурної дисоціації задля оптимізації практик життєтворчості особистості. В статті розглянуто проблематику соціокультурної дисоціації, що виникає як наслідок глобального розповсюдження феномену відчуження і у практичному вимірі проявляється у зниженні здатності особистості до усвідомленої життєтворчості. Умови пізньомодерного суспільства формують стан радикальної нестабільності, за якого традиційні світоглядні установки знецінюються, а соціальні інститути, що ними послуговуються, втрачають свою регулятивну функцію. При цьому внутрішній досвід людини повсюдно переживається як фрагментований і суперечливий. Пропонується теза, що соціальні та психологічні чинники соціокультурної дисоціації мають світоглядні витоки, пов'язані з домінуванням редукціоністських способів мислення та розривом між раціональним і чуттєвим, інтелектуальним та екзистенційним. На матеріалі філософсько-автобіографічного роману Роберта Пірсіґа «Дзен та мистецтво догляду мотоцикла» проаналізовано конфлікт між класичним (раціональним, інтелектуальним) та романтичним (ірраціональним, емоційним) світобаченнями як симптом глобального соціокультурного розлому. Показано, що запропонований Пірсіґом спосіб мислення передбачає можливість інтеграції цих полюсів. У статті доводиться, що інтегральний підхід (AQAL), концептуально розроблений Кеном Вілбером і емпірично обґрунтований у праці Пірсіґа, відкриває перспективу відновлення цілісної картини світу через поєднання об'єктивного й суб'єктивного, індивідуального та колективного світосприйняття. Зроблено висновок, що застосуванням інтегральної методики

задля досягнення стану сприйняття Якості, що в практичному сенсі проявляється як стан врівноваженої професійної активності, збалансованості тіла, розуму та ціннісних орієнтацій, може слугувати підґрунтям для формування більш стійких і гармонійних моделей життєтворчості в умовах сучасних соціокультурних викликів.

Ключові слова: людина, життєтворчість, модели життєтворчості, світогляд, відчуження, соціокультурні синтези, інтегральний підхід, холізм.

Summary

Vasyliev O. M. **Worldview synthesis as a strategy for overcoming sociocultural dissociation: the integral approach in life-creation practices.** – Article.

The aim of the article is to explore strategies for overcoming sociocultural dissociation in order to optimize practices of personal life-creation. The article examines the problem of sociocultural dissociation as a consequence of the global spread of the phenomenon of alienation, which in practical terms manifests itself in a reduced capacity of the individual for conscious life-creation. The conditions of late modern society generate a state of radical instability in which traditional worldview frameworks lose their value, while the social institutions based on them forfeit their regulatory function. As a result, individual inner experience is increasingly perceived as fragmented and contradictory. The article advances the thesis that the social and psychological factors of sociocultural dissociation have deeper worldview origins associated with the dominance of reductionist modes of thinking and a rupture between rational and sensuous, intellectual and existential dimensions of experience. Drawing on the philosophical-autobiographical novel «Zen and the Art of Motorcycle Maintenance» by Robert Pirsig, the study analyzes the conflict between classical (rational, intellectual) and romantic (irrational, emotional) worldviews as a symptom of a broader sociocultural rupture. It is shown that Pirsig's mode of thinking presupposes the possibility of integrating these opposing poles. The article argues that the integral approach (AQAL), conceptually developed by Ken Wilber and empirically substantiated in Pirsig's work, opens up the prospect of restoring a holistic picture of the world through the integration of objective and subjective, individual and collective modes of perception. It is concluded that the application of the integral methodology aimed at attaining a state of Quality perception, which in practical terms manifests as balanced professional activity, harmony of body and mind, and coherence of value orientations, can serve as a foundation for the formation of more resilient and harmonious models of life-creation under contemporary sociocultural challenges.

Key words: human being, life creation, models of life creation, worldview, alienation, sociocultural syntheses, integral approach, holism.

Дата надходження статті: 04.11.2025
Дата прийняття статті: 20.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

UDC 173:327
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.3

L. H. Voronovska
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2815-2500
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Lecturer at the Department of Social and Humanitarian Disciplines
National University of Civil Protection of Ukraine

SOCIO-PHILOSOPHICAL PRECONDITIONS OF FORMATION OF THE CONCEPT OF SECURITY

Problem statement. Security is one of the basic human needs, the satisfaction of which is determined by the level of development of the state, its political, socio-economic, cultural components, the level and quality of life in a particular society. In the history of socio-philosophical thought, the problem of security of the individual, society, and the state has always been a priority in comparison with other problems that required attention from scientists. At the same time, the spectrum of scientific concepts was quite significant – from the recognition of the primacy of guarantees of the existence of the state apparatus and the equality of rights to the security of the individual, society, and the state, to the need for the exclusive right of the individual to a safe existence.

In the history of the development of knowledge about security, several stages are distinguished, at each of which scientific ideas about the essential content of the concept of security evolved, constantly changing, subject to adjustment. Such ambiguity of scientific positions regarding understanding the essence of security is connected with the prevailing scientific picture of the world, the existing worldviews, which represent general ideas about the structure of social reality, the laws of its functioning and development. In the modern system of scientific knowledge, several scientific pictures of the world are distinguished: mythological (which is characterized by anthropomorphism, which manifests itself in endowing natural phenomena with spiritual and even bodily properties of a person); mechanistic (determines the natural environment and society as mechanisms, all components of which perform functions intended only for them); scholastic (within which nature and society are treated as a certain code, a text that can be read and deciphered); statistical (considers nature and humanity as the interaction of natural, cultural, economic, political, socio-domestic, social, personal-individual, and group forces); systemic (define the natural environment and society as organized systems, subsystems consisting of mobile, dynamically changing elements capable of ensuring the integrity and viability of both individual subsystems and the large system as a whole); dianthropic (treats reality as a fair where fluctuations occur, a combination of forces that determine the signs and characteristics of the elements of reality, allowing us to understand the multidimensional, polycentric world in dynamics). On the border between the systemic and dianthropic picture of the world, synergetics is actively developing, the key idea of which is a holistic understanding of the unity of the individual, nature and society, a characteristic of the process of functioning and development of the biopsychosocial essence of man. The indicated scientific pictures of the world and the corresponding methods of cognition determine the formulation of the object and subject of the sociology of security as a branch of sociological knowledge, its understanding of the vital forces of man and society, the functioning of their safe living space, thereby setting the foundation for various sociological paradigms of security, methods of social thinking in general.

The need for an analysis of the socio-philosophical foundations of security is due to the fact that its implementation will allow not only to form general scientific provisions about such a complex social phenomenon as security, but also to reveal its general properties, relationships and laws of formation, development and functioning. Solving the problems of this level, the process of determining the methods of scientific knowledge of security will provide an opportunity to apply them to create conditions for preserving the real security of social systems, their integrity, sustainable development and effective functioning of the individual, society and the state.

Analysis of research and publications. The works of V. Balakhonskyi, M. Liha, N. Pavlova, I. Shchetkina are devoted to the study of the philosophical, sociological and historical foundations of the formulation of the problem of security in the history of science. The philosophical foundations of the concept of security were studied by E. Litvinov, while V. Horlinskyi devoted his works to the study of security as an object of axiological reflection. The essence and evolution of philosophical, sociological, religious, cultural and psychological aspects of the perception of security were studied in their works by O. Baranovskyi, O. Viktorov, V. Kuznetsov and others.

Among Ukrainian scientists who have studied the concept of security at the present stage,

© L. H. Voronovska, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

the works of S. Lysenko should be highlighted. He develops the problem of future trends in information security taking into account artificial intelligence technologies; I. Fedun works in the field of economic security of Ukraine; V. Kopanchuk studies state policy in the field of public/national security and protection of public order in conditions of hybrid war; O. Panchenko analyzes information security of Ukraine in the context of challenges and threats, including legal aspects; A. Kumeiko highlights the problem of defining the category of "state security" as an object of legal protection; D. Kamenskyi and A. Vozniuk study legal and economic aspects of national and economic security of Ukraine at the present stage.

A significant contribution to the study of the concept of security in wartime in Ukraine was made by V. Aleshchenko, who deals with the informational and psychological security of the individual in wartime; Ya. Tiutiuma works on the topic of Ukraine's role in ensuring European security in the context of the Russian-Ukrainian war; A. Taranenko analyzes such a phenomenon as "cognitive security" in the context of the Russian-Ukrainian war; V. Telehin is the author of a work on the influence of economic policy on ensuring the national security of Ukraine in the context of armed conflict.

At the same time, in the vast majority of modern scientific works on security problems, there are attempts to begin considering the specified problem on the basis of modern methodological approaches, while the socio-philosophical heritage in this area often remains unnoticed by researchers.

The purpose of the article is to clarify the socio-philosophical foundations of the emergence and development of the concept of security, to identify its evolution from basic forms of human self-preservation to modern socio-cultural and civilizational dimensions, and to determine its role as a fundamental value of modern civilization.

Presentation of the main material. Early class societies are characterized by the dominance of a mythological worldview. Philosophical ideas of the pre-Socratic era defined man as the measure of all things, a perfect creation of nature, a global value, while nature was considered as the first cause of everything existing on Earth endowed with reason.

In the era of the development of classical ancient philosophy, security was studied as the identity of the law, its provision was an exceptionally important task of the state, while human activity had to be directed, first of all, on self-preservation.

An interesting interpretation of security was proposed by Democritus, linking it with the possibility of a person's adaptation to the conditions of their surrounding environment, including the social one. He saw the reason for the unification of people in society in the need to protect each specific individual [9, p. 109].

A similar approach to understanding security was developed by Aristotle, who considered the division of power into legislative, executive and judicial as the basis of state security. Reflecting on the dangers that threaten the existence of the state and social well-being, Aristotle actually created their typology based on the separation of interest groups and needs. In this case, subjective factors became important, namely: the personal or individual abilities of subjects to manage the state and social processes. The main threat to citizens, in his opinion, was the wrong state system and property stratification. That is why Aristotle considered the democratic structure of the state to be the safest, since the rule of the people and their feeling of their power are essentially a guarantee of security. His opinion on the importance of reducing social tension due to property inequality, which is a destructive principle in relation to social stability, is interesting. Developing technologies for ensuring security, Aristotle, first of all, paid attention to the possibility of the middle class coming to power, the presence of reasonable sizes of the state territory, the configuration of borders, as well as the creation of special social institutions for the protection of the state [1].

Plato, having typified the state system, considered democracy the weakest of all correct forms of organization of society. Democracy is the rule of the majority for the sake of the majority, but its weakness lies in the fact that decisions are made not by the wisest, but under the pressure of the crowd. The greatest threat to a democratic system is tyranny: the longer democracy lasts, the crueler the return of society to a controlled state will be. The ideal state, according to Plato, is the achievement of harmony between the relations of man and society through the establishment of a just and safe order. All other forms of state system, in comparison with the ideal, are potentially dangerous both for the individual and for society as a whole. Even freedom as the norm of a democratic state and its highest value is, in its excessive manifestation, a direct threat to the individual and leads to their enslavement and dissolution in tyranny.

According to Plato, the state should pay due attention to the soldiers who ensure its security. Equating the concept of security with the categories of justice, prudence, help, salvation, he develops a systemic concept of security, based on the explanation of the existence of an objective relationship between the security of the individual and the state, which is determined by the moral nature of the human being. As an object of personal and

social security, justice determines the need to form a collective system of its protection from internal and external threats. That is, the state, according to Plato's logic, is genetically connected with personal needs for security and a just order that supports it. Preservation of the principles of justice as the ethical basis of security in society and interpersonal relations requires a certain behavior of the individual, which is regulated not only by internal moral guidelines, but also by social-regulatory, legislative and institutional norms. Thus, people's awareness of justice leads to the need to form a collective system of its protection from internal and external threats. The security of the individual is the harmony of its relations with society. Man, as a social, political being, is responsible for the security of society, the state as a whole and their own security in particular. Among the mechanisms that ensure the security of the state, Plato included the upbringing and formation of people's moral qualities, the provision of all the benefits of life to citizens by the state, which they honestly earned through everyday work [5, p. 292].

During the reign of the Roman Empire, the understanding of the essence of security changed radically – the formation of a security system was clearly carried out to ensure the safe existence of the ruling elite of the state. A similar position was defended by the representative of Hellenistic philosophy Epicurus, who considered security as the highest value, the criterion for achieving the greatest satisfaction [9, p. 133].

According to Zeno, the founder of Stoicism, in conditions of constant threat to human well-being, health and life, the only correct way to guarantee security is a calm life, moderate humility to fate, satisfaction of only basic needs. He proposed to realize higher needs in understanding safe human existence through the manifestation of concern for the welfare of the state and other citizens, the protection of the empire from the invasion of foreigners. Thus, spiritual needs were considered higher than material, and social needs were considered higher than personal.

Cicero saw the basis of the stability of the security of the Roman state in the fact that its political system combined elements of monarchy (the need to introduce a dictatorship), aristocracy (senate) and democracy (popular assembly). The main threat to a secure existence is the alienation of the state apparatus from the Roman people, since the true state is the property of the people, and the people is a community of individuals united by common interests and agreement on issues of law [11].

Seneca considers common sense, a courageous and energetic spirit, nobility, endurance and readiness for any twists of fate as the basis of an individual secure existence. Life is happy if a person does not show distrust, takes care of satisfying their physical needs, accepts the gifts of fate, without being their slave. Seneca believes that the result of such a setting of the spirit is peace and freedom, the elimination of any reasons for irritation and fear [6, p. 47].

A significant contribution to the development of the socio-philosophical paradigm of security was made by representatives of the Middle Ages (F. Aquinas, J. Fidanza, A. Milanskyi, etc.), who argued that only God, acting as the source of all good, is able to guarantee security. The mechanisms for ensuring a secure existence are closely related to the process of preparing oneself and one's loved ones for life in the other world through baptism, righteousness, absolute harmony with the will of God, and the submission of personal will to the principles of divine order. Faith, humility, hope for salvation, service to God and neighbor, and love are the main Christian virtues that ensure a person's secure existence.

Developing Aristotle's ideas, A. Augustine also linked security with social inequality, somewhat rethinking it. He puts forward the thesis that property inequality of citizens is an inherent phenomenon that should be accepted, but emphasizes the fundamental equality of people in front of God and calls on them to live in peace and security. Interpreting danger, he reduces it mainly to sin. Sin and punishment are perceived by A. Augustine as the main threats to man. In the philosophical thought of the Renaissance, a significant contribution to understanding the essence of the concept of security was made by N. Machiavelli, who considered the separation of politics from culture to be the leading danger to the functioning of society. He saw the essence of the state in ensuring the common good, which would be the embodiment of national interests. There are two types of threats to the security of the state – one from within, from citizens, the other one – from without, from neighbors. External dangers can be overcome with the help of the army and allies. If the external source of danger is eliminated, then peace will remain within, provided that it is not disturbed by secret conspiracies. He considers the formation of the collective will of the nation to be the only mechanism for managing state security.

Unlike N. Machiavelli, F. Bacon identified and investigated the sources of the formation and development of a culture of security, in particular, he included the contradictions of the current legislation among them.

The era of modern times was marked by the emergence of a mechanistic picture of the world. B. Spinoza saw the leading goal of the functioning

and development of civil society in maintaining peace and security of life. In his opinion, the state of security of society is not only the absence of war, but also the unity of souls, the consistency of people's interests, national harmony in order to minimize fears and general troubles. Civil order is established naturally as a result of concluding a social contract [8, p. 44].

T. Hobbes, sharing Aristotle's views, argued that social equality is the leading cause of conflicts and wars, since each citizen tries to defend his rights, people's lives are mainly built on the principle of "war of all against all." Equating society and the state, he considers the latter as a human creation, the main meaning of whose existence is to replace the natural state of "man is a wolf to man" with the principles of a social contract. The state, according to T. Hobbes, should be considered as the best means of stabilizing life and developing society. After the creation of state institutions that protect the property and life of citizens (court, authorities, army, etc.), a security system arises, and the state itself is the most effective social project for satisfying the needs of citizens in security. Rethinking the ideas of T. Hobbes, we can argue that such a transition means the flow of the personal security of the individual as a selfish entity into social security at the expense of restricting rights and freedoms, because in his understanding security is an unconditional value, a factor not just in the survival of a particular individual, society, but of the state, civilization as a whole.

J. Locke, clarifying the reasoning of T. Hobbes, developed a new approach to the analysis of security, which included the study of processes and phenomena that destroyed the mechanism of state governance.

He defines personal security as a leading value, because only by ensuring the safety of life, freedom of conscience and protection of property of an individual citizen, can we talk about the possibility of full-fledged functioning of state social security.

Ch.-L. Montesquieu developed the idea of the need, in the interests of state and public security, to separate the three branches of power (executive, legislative and judicial). In addition, he argued that liberal-humanistic values and principles of a stable social order (condemnation of despotism, defense of civil and personal freedom, religious tolerance, political moderation, gradual changes) are necessary and sufficient conditions for the preservation and support of social security [10, p. 89].

The theory of the social contract of J.-J. Rousseau differs significantly from the views of T. Hobbes and J. Locke. In his opinion, the natural state of people should be interpreted as a state of original harmony with nature. Man does not need any social restrictions, morality, systematic work, because the ability to self-preservation keeps them from the state of "war of all against all". However, the population is growing, geographical conditions are changing, society is stratified into poor and rich, powerful and displaced, who begin to be at enmity with each other, so people need civil peace: a social contract is concluded, according to which power over society passes to the state. The basis of state power should be the will and freedom of each individual. Therefore, J.-J. Rousseau puts forward the idea that the bearer and source of power is the people, who can and must displace the power that violates the terms of the social contract. The sovereign is not the state, but the people, because its representatives create laws, change them and adopt new ones.

In the conditions of the split of civilization, the mechanistic scientific picture is replaced by a stochastic one, which is based on complexity, irreversibility, uncertainty and nonlinearity. This picture of the world seeks to explain that the multivariate nature of the historical process is determined not only by risks, but also by the ability to influence real development scenarios, to ensure the safe existence of the state, society, and the individual.

Further development of the study of the essence of security was carried out within the framework of the theoretical developments of thinkers of the Enlightenment. Thus, P. Holbach saw the leading goal of security in preventing dangerous developments and ensuring life-affirming relations between man, society and the state. Therefore, for a safe existence, it is necessary to bring people together, to transform them into truly social beings on the basis of the objective interrelationship of the security of the individual and the security of the nation as a whole. Ensuring security involves the correct choice of an activity strategy, which should be based on the principles of objectivity, specificity, and scientific forecasts of social reality. Among the criteria for a safe existence, P. Holbach included the state of balance of power and freedom, the balance between all types of social activity. Thus, he tried to give a detailed description of security standards that correspond to the national, global development of international relations: not to harm others; the development of such human virtues as justice, humanity, sincerity; providing assistance to those in need; the ability to sacrifice one's own interests for the sake of others; recognizing the right of others to self-preservation; adhering to the principle of balance of power of different states.

In the concept of I. Kant, achieving a state of safe existence of society is possible through the existing relationship between the state citizenship of people within the nation, international law, and

the right of universal citizenship. The best analogue for building a safe society based on the norms of public law is a republican system that complies with the principles of pure law (freedom of every citizen, equality, recognition of a single general law) and the universal principle of freedom. I. Kant created a project of the League of Nations, designed to develop a bill of peace and security, protection of human rights throughout the world. The idea of building a legal state and eternal peace, security based on justice and equality, can be realized by recognizing the principles of freedom of each individual, as well as the state (ethno-ethnicity, culture). The security of the existence of a social system depends on people's ability to be guided by common sense, farsightedly foreseeing the consequences of the choice of life strategy made by them. G.V.F. Hegel in his works outlined the philosophical foundations of the security of the individual, the state and property. The leading role in ensuring the security of the individual and society is played by the state, because it is thanks to the state that a person forms the habit of a safe existence, which becomes his second nature. Analyzing the problems of security, Hegel focuses on the following principle: the security of an individual guarantees the security of society, that is, in fact, we are talking about the so-called integral security, which the state must provide. The state's refusal to perform this function inevitably leads to the degradation of the totality of all social relations, the destruction of social order. A significant decrease in the level of moral, legal and cultural restrictions contributes to the manifestation of selfishness, instincts, violence. This is the root cause of the entire spectrum of dangers and threats to the existence of the individual, social groups, the state, civilization and humanity as a whole [3, p. 42].

In the 21st century, the concept of security acquires a new, universal meaning. If earlier it was associated mainly with the military or political sphere, that is, the understanding of security as a military-political category related to national sovereignty and state defense dominated, today security is considered as a multidimensional phenomenon that encompasses the economic, energy, environmental, informational, social and spiritual dimensions of human existence.

Modern society lives in conditions of uncertainty, global challenges and rapid technological changes, therefore the formation of ideas about security becomes not only a scientific or political, but also a deeply philosophical issue – a question about the essence of human existence in a world of risk.

Currently, security is one of the basic conditions for the existence of man and society. In a philosophical sense, it means a state of security of being, preserving the integrity of an individual, community or state. This is not only the absence of danger, but also the presence of stability, predictability, harmony.

From the point of view of ontology, security is an element of objective reality that determines the boundaries of possible human existence. Epistemologically, it is formed through the awareness of risk – a person learns security through the opposition of danger. Axiologically, security becomes one of the highest values of the modern world, because without it, freedom, development and creative activity are impossible.

At the turn of the 20th and 21st centuries, ideas about security are changing radically. Even newer concepts appear – information security, cybersecurity, environmental security, human security.

A person is considered not only as an object that needs protection, but also as a security subject who themselves create the conditions for their protected existence.

Globalization, the development of information technologies, the emergence of artificial intelligence and biotechnology form a new, complex architectonics of dangers, in which objective and virtual threats are intertwined.

So, in the modern world, the concept of security has a dual nature. Firstly, this is the objective reality of security – the actual state of protection of a person, society or state from threats (military, economic, environmental, technological). Secondly, the subjective reality of security as a person's feeling of their own security, trust in social institutions and predictability of the world. In the 21st century, this balance is often disrupted: even with a high level of security, people can feel unsafe due to information pressure, fear, manipulation or traumatic experience of war.

Thus, perceptions of security are increasingly dependent on the media, social networks and the global information space. Among the socio-cultural factors of the formation of modern perceptions of security, the following should be highlighted: media and information technologies, which create a new symbolic reality, where perceptions of security are formed through images of threats; global problems of humanity (ecological crisis, pandemics, wars), which form a sense of common vulnerability and the need for collective responsibility; the digitalization of society, which generates new types of risks – cybercrime, loss of privacy, dependence on artificial intelligence, and the psychological dimension of security, which comes to the fore: a person seeks not only physical protection, but also emotional stability, trust, and confidence in the future.

In conditions of martial law, aggression and hybrid threats, Ukrainian society is experie-

ncing a process of deep rethinking of the concept of security.

Security becomes not only a political or military problem, but a value of national consciousness, part of the cultural code.

A culture of security of consciousness is being formed – the ability to think critically, resist disinformation, maintain psychological stability.

Security becomes a common issue of the state, community and each individual who is aware of their own responsibility for preserving life, freedom and dignity.

Conclusions and prospects for further research. In summary, we note that the era of antiquity is characterized by the formulation of the problem of the relationship between security and socio-political relations in society. Security was considered through the prism of the collapse of the foundations of archaic society, which was accompanied by epidemics, wars, revolutions, that is, it was interpreted as the protection of the state and its citizens from numerous external threats. All these processes discredited the belief that adherence to customs and traditions guarantees the security of society. Existing approaches to understanding the essence of security were diametrically different, because some thinkers considered it as the highest value of the state, the law, while others considered it as an opportunity to meet the needs of the functioning of the individual, and then of the entire society as a whole. The leading mechanism for ensuring the security of the functioning of society was the prevention of property stratification, providing all citizens with the same rights, freedoms, and benefits necessary for their vital activity. Medieval philosophy is characterized by the interpretation of security as an attribute of divine providence, one of the leading functions of religion. In this regard, ideas about the principles of safe existence have changed radically: the ancient principle of self-preservation of the individual and the state was transformed into the principle of salvation of the soul. Such an understanding of the essence of security leads to the loss of its social orientation.

The Middle Ages were as well characterized by the lack of direct cognitive interest in understanding the security of society, which is explained by the insufficient development of reflection at that time. However, even then the foundations of methodological approaches to understanding the essential content of the concept of security began to form, which were actualized and found concrete embodiment a little later.

The mechanistic knowledge of the world allowed thinkers of the New Age to expand the boundaries of their ideas about the world, to highlight the principles of safe human interaction with nature and the social environment, as a result of which new approaches to understanding the essence of security mechanisms were formed. At the same time, the priority task was to ensure security by eliminating and preventing the emergence of phenomena that hindered state governance. The philosophy of the Enlightenment is characterized by a statistical scientific picture of the world, in accordance with which security was considered as a balance between systems and subsystems, which, having a direct connection with human existence, determine and define the nature of the interdependence of the safe existence of a particular person and society as a whole. Historical experience shows that one of the highest goals of any state is the security of the country, the system of social relations, the social order and ensuring the comprehensive protection of citizens. Ensuring the safe existence of people and society as a whole cannot occur without establishing rational connections and relations between people, between people and nature, as well as without taking into account natural and other external influences on people.

The socio-philosophical origins of the development of the concept of security create the necessary conditions for the formation of the most general ideas about security as an objective reality, the further study of which with the use of general scientific and special methods of cognition will allow us to formulate the basic laws, scientific principles of security system management. In turn, the practical implementation of these principles will allow us to preserve the integrity and direct the sustainable dynamic development of security systems for the safe existence of the individual, the effective functioning of society and the state.

The formation of ideas about security in the modern world is a process that combines the objective reality of threats and a person's subjective perception of their place in the world of risk.

Security today is not just a state of protection, but also a dynamic balance between stability and change, between control and freedom, between technological development and humanistic values.

True security is possible only when society not only protects itself from dangers, but also creates conditions of trust, solidarity and responsibility. In this sense, security is not just a state, but a higher dimension of culture and maturity of civilization.

Bibliography

1. Аристотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. К.: Основи, 2000. С. 15–34.

2. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення). Київ : Київський національний торгово-економічний університет, 2004. С. 23–29.

3. Гегель Г.В.Ф. Феноменологія духу / пер. з нім. П. Таращук, наук. ред. пер. Ю. Кушаков. Київ : Основи, 2004. 548 с.

4. Горлинський В.В. Феномен безпеки як об'єкт аксіологічної рефлексії / Мультиверсум : Філософський альманах : збірник наукових праць / Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. Київ : Український Центр духовної культури, 2004. Вип. 40. С. 157–168.

5. Платон. Діалоги / пер. Йосип Кобів, Юрій Мушак. Київ : Фоліо, 2024. 352 с.

6. Сенека Луцій Анней. Моральні листи до Луцілія / пер. Олексій Кононенко. Київ : Фоліо, серія «Світова класика». 2023. 544 с.

7. Соціологія безпеки: хрестоматія / Н. Г. Комих. Дніпро: Дніпровський державний університет внутрішніх справ, 2024. 124 с.

8. Спіноза Б. Теологічно-політичний трактат / пер. Володимир Литвинов. Київ : Фоліо, 2018. 416 с.

9. Тофтул М.Г. Сучасний словник з етики. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.

10. Філософія : підручник / О.Г. Данильян, В.М. Тараненко. Харків : Право, 2014. 492 с.

11. Цицерон. Про закони. Про державу. Про природу богів / пер. Андрій Содомора. Київ : Апріорі, 2019 р. 364 с.

Summary

Voronovska L. H. **Socio-philosophical preconditions of formation of the concept of security.** – Article.

The article examines the socio-philosophical origins of the formation of the concept of security. The ambiguity of the scientific interpretation of the essence of the concept of security is associated with the existence of different pictures of world knowledge. In the era of antiquity, security, on the one hand, was considered as the highest value of the state, law, on the other hand, as an opportunity to satisfy the basic needs of the individual and society. In the Middle Ages, security was identified with the attributes of divine behavior, acting as one of the functions of faith. In this historical period, the principle of salvation of the soul replaced the ancient principle of self-preservation of the individual and the state. The mechanistic picture of world knowledge made it possible to expand the idea of the world order in the era of modern times, in particular, to highlight the principles of safe interaction in the systems of the individual-nature, the individual-society, which made it possible to realize the need to study security and the mechanisms for ensuring it in society and the state. The Age of Enlightenment was marked by the emergence of a statistical picture of the world, which considered security as a balance between systems and subsystems related to social reality, determining the nature of the interdependence of the safe existence of the individual and society.

The formation of ideas about security in the modern world is a process that combines the objective reality of threats and the subjective perception of a person's place in the world of risk. Security today is not only a state of being protected, but also a dynamic balance between stability and change, between control and freedom, between technological development and humanistic values.

True security is possible only when society not only protects itself from dangers, but also creates conditions for trust, solidarity and responsibility. In this sense, security is not just a state, but a higher dimension of culture and maturity of civilization.

The development of security theory is based on socio-philosophical ideas, creating the necessary conditions for the formation of ideas about security as an objective reality, the study of which will allow us to formulate patterns and scientific principles of security system management, ensuring the safe functioning and development of society and the state.

Key words: security, society, state, objective and subjective reality, picture of the world.

Анотація

Вороновська Л. Г. **Соціально-філософські витоки становлення концепта безпеки.** – Стаття.

У статті розглядаються соціально-філософські витоки становлення концепта безпеки. Неоднозначність наукового тлумачення сутності поняття безпеки пов'язана з існуванням різних картин пізнання світу. В епоху античності безпека, з одного боку, розглядалася як найвища цінність держави, права, з іншого, як можливість задовольнити основні потреби особистості та суспільства. У середні віки безпека ототожнювалася з атрибутами божественної поведінки, виступаючи як одна з функцій віри. У цей історичний період на зміну давньому принципу самозбереження особи і держави прийшов принцип порятунку душі. Механістична картина пізнання світу дала змогу в епоху Нового часу розширити уявлення про світоустрій, зокрема висвітлити принципи безпечної взаємодії в системах особистість-природа, особистість-суспільство, що дало змогу усвідомити необхідність вивчення безпеки та механізмів її забезпечення в суспільстві та державі. Епоха Просвітництва ознаменувалася появою статистичної картини світу, яка розглядала безпеку як рівновагу між системами та підсистемами, пов'язаними із соціальною реальністю, визначаючи характер взаємозалежності безпечного існування особистості та суспільства.

Формування уявлень про безпеку у сучасному світі є процесом, що поєднує об'єктивну реальність загроз і суб'єктивне сприйняття людиною свого місця у світі ризику. Безпека сьогодні – це не лише стан захищеності, а й динамічний баланс між стабільністю та змінами, між контролем і свободою, між технологічним розвитком і гуманістичними цінностями.

Справжня безпека можлива лише тоді, коли суспільство не лише захищається від небезпек, а й створює умови довіри, солідарності та відповідальності. У цьому сенсі безпека є не просто станом, а вищим виміром культури та зрілості цивілізації.

Розвиток теорії безпеки базується на соціально-філософських ідеях, створюючи необхідні умови для формування уявлень про безпеку як об'єктивну реальність, дослідження якої дозволить сформулювати закономірності, наукові принципи управління системою безпеки, забезпечить безпечне функціонування та розвиток суспільства і держави.

Ключові слова: безпека, суспільство, держава, об'єктивна і суб'єктивна реальності, картина світу.

Дата надходження статті: 11.11.2025
Дата прийняття статті: 21.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 141.319.8:316
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.4

Є. О. Гончаренко
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-6073-4159
аспірант кафедри філософії
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

ЖИТТЄВІСТЬ ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ ТВОРЧОСТІ П. БУРДЬЄ

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства виникає багато питань відносно тих методологічних і теоретичних основ, яким можна було б «довіряти» і на які можна було б спиратися, описуючи його стан. Теорія П. Бурдьє ставить наголоси на символічні знаки, форми, які панують у соціальному середовищі і дотримується лінії соціально-критичного просвітництва. Він шукав нові перспективи соціологічного характеру для опису стану, відношень, ліній тощо сучасного для нього суспільства. Одним із головних завдань для нього було подолання об'єктивізму і суб'єктивізму у суспільствознавстві. У його біографії науковці бачать три етапи, коли розгорнулась його творчість і були сформовані (поетапно) основні ідеї та категорії, де головну роль виконували так звані символічні форми. Ці етапи прив'язані до XX століття, коли ще ціннісна палітра епохи модерн виконувала свою роль без значних пошкоджень.

Але за сучасних умов XXI ст. йде процес розбалансування цінностей модерну, що стає очевидним і іноді стримано небезпечним навіть для життя пересічного громадянина, бо створення сенсів, джерело оформлення смислів (у таких сферах, суспільство, мислення, маніпулювання мисленням тощо) йде у розріз із цінностями попереднього періоду існування соціуму.

Ціль. Показати на прикладах сьогоднішнього культурного середовища не тільки дійсну реалізацію ідей П. Бурдьє, але і актуальність його методологічних уподобань в умовах нового, інформаційно-символічного за своїм характером суспільства.

Новизною виступає теза про те, що метафізичні навантаження символів у сучасному суспільстві виконують функцію втрати другої сигнальної системи, посилюючи емоційну складову за рахунок відмови від панування раціонального у людині.

Методологія. Автор статті спирається на методологію П'єра Бурдьє, яка представлена цілісним аналізом суспільства, в якому поєднуються об'єктивістські та суб'єктивістські позиції завдяки таких його основних категорій, як «поле», «габітус», «капітал», а саме суспільство є полем символічного виробництва і ролі габітусу в ньому. На методологію Ю. Габермаса щодо ролі символів у роботі публічної сфери. Також присутня феноменологія із наголосом на синтезі структуралізму та самої феноменології, що підводить до філософії повсякдення. Також активно застосовано ідею Ж. Бодріяра про роль симулякру у значенні та символізмі культури постмодерну, що приводить до методології конструювання реальності за рахунок відмови від змістовної глибини символу або знаку.

Аналіз літератури. Основні ідеї про роль знаків розгорнулась у структуралізмі, головний представник якого К. Леві-Строс прагне розкрити універсальні, несвідомі ментальні структури людського розуму, які лежать в основі всіх культурних явищ (міфів, родинних систем, ритуалів) через аналіз їхніх внутрішніх зв'язків та протиставлень. Доречною є методологія «критичної» теорії суспільства франкфуртської школи у продовженні якої вже у другій половині XX ст. виступає методологія та ідеї Ю. Габермаса про публічну сферу і про роль знаків, які мають у своїй основі «комунікативну раціональність». Концепція «рефеодалізації» Ю. Габермаса описує занепад сучасної публічної сфери (де громадяни раціонально дискутують), оскільки її захоплюють добуржуазні форми, де влада, мас-медіа та корпорації диктують думку, перетворюючи громадян на пасивних глядачів або споживачів, подібних до феодальних підданих, що призводить до кризи у формуванні раціональної громадської думки.

Методологія соціальної та культурної трансформації у теоретичних розробках західноєвропейської думки другої половини XX ст., одним із яскравих представників яких є Ж. Бодріяр, ставить наголоси на нове розуміння знаку. Ж. Бодрійяр стверджує, що сучасне суспільство замістило реальність і сенс символами та знаками, і весь людський досвід – це симуляція реальності, що відповідає моделі суспільства постмодернізму. Тому в сучасному світі все більшого значення набувають симулякри: вони не ґрунтуються на реальності і не ховають її, вони приховують той факт, що ніщо з існуючої реальності більше не відповідає нашому поточному розумінню дійсності. За Ж. Бодріяром, симулякр має величезну силу, бо в ньому поєднуються символізм культури і медіа, на ґрунті чого і конструюється реальність.

© Є. О. Гончаренко, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Оскільки сучасний стан суспільства все більше підпадає під вплив нових течій інформаційного, політичного характеру, оскільки соціальна інженерія і маніпулятивні структури використовують все більше нових технологій управління, залишається відкритим питанням використовування методології, сформованої ідеями французького науковця П. Бурдьє. Чи може сучасна наука використовувати ті ідеї і головні категорії, які були запропоновані ще у ХХ ст., чи залишається їх науковий потенціал таким же актуальним і доречним щодо реалій сьогоднішнього дня, як це було у попередньому столітті?

Нагадаємо основне завдання, яке ставив перед собою французький науковець: «Полемізуючи з франкфуртською школою, Бурдьє вважає себе представником більш досконалого різновиду соціально-критичного просвітництва. Емпіризм і метафізика мають не протиставлятися один одному, а бути взаємо доповненням у розв'язанні тих чи інших дослідницьких завдань» [2, с. 259].

Основна частина. У теоретичній еволюції Бурдьє можна простежити кілька етапів. Підставами їх виділення служить тематика емпіричних робіт і зміна понятійного апарату. Перший період, пік якого посідає 1966 р. це період, під час якого Бурдьє запроваджує поняття «культурного капіталу». «Це знаменує перехід від його ранніх, скоріше етнологічного спрямування, робіт, займаючись якими, він висунув поняття «символічного капіталу», до більш вираженого соціологічного спрямування» (там-таки). Потім слідує етап, який припадає на 1966–1971 рр. У цей час Бурдьє розвиває поняття «поля». Починаючи з 1975 р. можна говорити про новий етап у діяльності французького соціолога: його роботи характеризуються теоретичною спрямованістю, а у фокусі його інтересу виявляється академічна діяльність. Нове розуміння соціології, на якому наполягав французький дослідник, торкалися культури, освіти, політики, недарма його перші роботи були присвячені смислам, знакам [9; 11]. Творення символів і вибудовування життя на їх основі, вносити нове розуміння практики на основі широкого пласту вже існуючих символів – це і є свідченням антропологічної траєкторії його творчості.

Його основна мета – подолати об'єктивізм і суб'єктивізм як наслідки позитивістського, емпірично налаштованого суспільствознавства. Об'єктивізм, на його думку, знецінює соціальне життя, виключаючи з нього особисті смаки, цінності, що тягне за собою відмову від індивідуальних вподобань і стираючи символічні культурні та духовні цінності і смаки. Щодо суб'єктивізму, то він також викликав у Бурдьє невдоволення методологічного характеру, бо є свого роду виразником спонтанної соціології, тобто характеризується відсутністю теоретичного аналізу. На його думку, це пов'язано із ідейно-філософським упередженням, тому вважав, що у прикладі може стати соціологізований варіант екзистенціалізму Ж.-П. Сартра.

Аналізуючи речі, зв'язки і свою позицію із боку об'єкта, він дивився на себе і реальність рефлексивно. Він міркував про себе як суб'єкта об'єктивації у межах своєї області, говорив про представників інших дисциплін і про соціологію як науку, яка критикує себе та інші науки. Тобто соціологія – рефлексивна наука, а це означає її націленість на критику. Його антропологія виходить за рамки етнографії, фокусуючись на тому, як соціальні структури та символічні системи формують людське буття, сприйняття та дії, а також як люди прагнуть соціального визнання, намагаючись надати сенс своєму існуванню.

Є у нього і аналіз екзистенційних аспектів людського життя, наприклад, прагнення соціального визнання як спосіб подолання кінцівки і безглуздості буття. Він розглядав соціальні практики і ритуали як спосіб впоратися з усвідомленням власної смерті, що ріднить його погляди з іншими мислителями, такими як Б. Паскаль і М. Гайдеггер, з одного боку, і було викликом-відповіддю на філософію Ж.-П. Сартра, з іншого. Не можна не згадати і особливі відтінки його особистого життя, який демонструє екзистенційний вимір його проживання соціальних сходинок. Ось як він описував цей факт. «При читанні Флобера я виявив, що на мені також відчутно відбився ще один соціальний досвід, а саме – життя в інтернаті. Флобер пише, що «той, хто не побував в інтернаті до десяти років, нічого не знає про суспільство». Мій покійний друг Ервін Гофман у своїй праці «Притулок» писав про надзвичайно креативні стратегії виживання вихованців інтернатів попри жахливий тиск цих «тотальних інституцій». Іноді я дівуюсь, де ж це я здобув це вміння розуміти чи навіть передбачати досвід ситуацій, в яких я не бував раніше – роботи на конвеєрі чи рутинної некваліфікованої офісної роботи. Думаю, що в молодості та впродовж моєї соціальної траєкторії, коли я (як і всі люди з вертикальною соціальною мобільністю) пройшов через дуже різні соціальні середовища, я зняв цілу низку уявних фотографій, що їх я зараз намагаюся опрацювати у своїй соціологічній діяльності» [3].

І все ж таки антропологічний вимір творчості французького вченого найбільш яскраво простежується у його так званому списку основних категорій. Вони сформувались на ґрунті його особистої методології: соціальне пізнання обов'язково має практичний сенс, який є сполучною

ланкою між знанням і практичною дією. Тому для нього є природним діалектично поєднувати об'єктивний та суб'єктивний чинники у розробці свого теоретичного аналізу суспільства і для цього і було сформований список його найбільш активно використовуваних ним категорій.

«Габітус». Це система укорінених схем сприйняття, мислення та дії, які формуються під впливом соціального оточення та спрямовують поведінку людини, часто неусвідомлене. Габітус визначає, як людина ставиться до світу і які можливості вона бачить. Його автор працював над визначенням цього терміну усю свою творчість. Остаточне його розуміння стало основою його соціальної онтології. Габітус має цілий комплекс значень, де панують упорядкування, структурування, але домінують антропологічні у більшій частині, перш за все, психологічні складові. Тому габітус є результат діяльності суб'єкта, бо форма габітусу діє як структурована структура [25, p. 211].

«Соціальний простір та поля». Бурдьє розглядав суспільство як багатовимірний соціальний простір, де позиції визначаються різними видами капіталу (економічним, культурним, соціальним). Усередині цього простору є «поля» (наприклад, поле мистецтва, науки, політики) – арени боротьби за позиції та ресурси. У роботі «Соціологія політики» підкреслює, що соціальний простір і фізичний є свого роду єдністю, а кожна людина соціуму займає певні позиції та конституюється навіть цим простором. Таким чином, соціальний простір виступає як поле сил, як ресурси кожного, хто репрезентує себе певними полями у поєднанні із габітусом. Саме такі висновки проводять його до категорії капітал.

«Капітал» (економічний, культурний, соціальний) – одна із відомих категорій. Оскільки економічний капітал має більш широке застосування, то Бурдьє основну увагу приділяє культурному та соціальному. Об'єктивізацією такого капіталу є освіта, мистецтво, культура, родинні традиції та зв'язки. Цей вид капіталу найпершим чином прив'язаний до економічного.

Треба також відзначити, що його антропологія перетинається із думками про економічну антропологію. Тобто його антропологічні категорії прямо пов'язані із економічною антропологією. У прикладі стануть такі категорії, як дар у якості зобов'язання дарувати, отримувати, відшкодовувати («Беремо в борг яйце, а віддаємо бика» [12, p. 25]). У нього капітал сприймається як обмін. На думку Бурйо відбулась антропологічно-економічна революція у вигляді «колективного розлучення з економікою дару» [12]. Мова йде про зміни особистісного обміну на безособовий обмін, тобто заміна одного типу дару на інший. Економіка – продукт колективної та індивідуальної історії. Тут Бурдьє наводить слова Ляйбніца: не можна знайти два тотожні аркуші, неможливо знайти і хоча б дві однакові особистісні траєкторії та два однакові шляхи розвитку двох незалежних товариств. Отже, він вивчає і показує зв'язок між антропологією та економічною (а також з іншими сферами суспільства), що дає можливість продемонструвати наступну тезу: ідея суб'єктивності є соціальним продуктом.

Поруч із категоріями «капіталу» Бурдьє обмірковує таку, як «смак». Він пропонує три градації смаку, які і відповідають розшаруванню суспільства на верстви, класи: легітимний смак, середній смак і низький, або масовий смак. Він характеризує її, спираючись на музичні, театральні приклади, на уподобання гардеробу, гастроному, відпочинку тощо. Кожний із смаків активно впливає на стилі життя, що також віддзеркалює стан суспільства, що перегукується із ідеями Ю. Габермаса про постмодерні варіанти його рефеодалізації [16; 17; 18].

Теоретичні складові творчості Бурдьє – це поєднання таких різних дисциплін як соціологія, історія, теорія науки та соціальна антропологія. Характеризуючи теоретичні підстави концепції Бурдьє, дослідники зазначають, що вони формувались за рахунок звернення до різних теоретичних традицій та використання вельми різноманітного емпіричного матеріалу. Значне місце у роботах Бурдьє займає тема еліти, причому еліти культурної, інтелектуальної, що передбачає політичні та соціальні характеристики, але простежується антропологічна складова, особливо це стає зрозумілим, коли стикаємося із сучасним світом культури, де смак виступає як інструмент для будування соціальних прошарків, для розуміння масової культури, для розуміння цінності категорій капіталу.

У прикладі може стати сучасний суто американський стиль мистецтва R&B. Сучасний R&B – це популярний музичний жанр, що виник у афро-американських музикантів у 1970-х роках, який поєднує ритм-енд-блюз з елементами поп-музики, соулу, фанку, хіп-хопу та електронної музики. Поєднання поп-музики та електронних текстур і стилів продакшен, яке стало популярним з 2010-х років, породило стиль, який називається електро-R&B [15]. Типовими є електронні впливи та використання хіп-хопу або танцювальних ритмів, хоча грубість і зухвалість, властиві хіп-хопу, можуть бути зменшені та згладжені. Сучасні вокалісти R&B часто використовують мелізму, а з середини 1980-х років ритми R&B поєднуються з елементами хіп-хоп культури та музики, поп-культури та поп-музики. Найбільш відомі виконавці цього

стилю Whitney Houston, Janet Jackson, Usher, Beyoncé та інші.

У 2004 році всі 12 пісень, що очолили Billboard Hot 100, були написані афро-американськими виконавцями та становили 80% хітів номер один у жанрі R&B того року [22]. Поряд із серією синглів Ашера, радіо-чарти Top 40 і чарти R&B очолили пісні Outkast «Hey Ya!», Snoop Dogg «Drop It Like It's Hot», Terror Squad «Lean Back» та Ciara «Goodies» [22]. Кріс Моланфі з «The Village Voice» пізніше зазначив, що «на початку 2000-х міська музика «була» поп-музикою» [22]. У 2020-х роках R&B продовжував диверсифікуватися та змішуватися з іншими жанрами, зокрема з альтернативним R&B, піджанром, що характеризується експериментальним продакшеном, інтроспективними текстами та відходом від традиційних структур R&B. Стримінгові платформи та соціальні мережі, зокрема TikTok та Spotify, розширили охоплення музики R&B. Вірусні моменти «катапультували» такі пісні, як «Snooze» SZA та «Best Part (feat. H.E.R)» Daniel Caesar, до світових хітів [25].

В останні роки репрезентує стиль R&B Бейонс Жизель, відома також як Queen Bey, американська продюсерка, режисерка, композиторка, сценаристка, акторка, танцюристка і хореографка, модель, дизайнерка моди, підприємниця і найуспішніша темношкіра співачка в історії, що постійно гастролює [4; 5; 6]. Бейонс позиціонує себе як «Королева Бджіл». Сам термін «Queen Bey» (вимовляється як *Квін Бі*) походить від гри слів: Beyoncé → Bey → асоціюється зі словом bee (бджола). Усі прихильники, а це основна маса міської (урбанізованої) частини суспільства «моляться» новому ідолу, новій прислужниці храму Артеміди Ефеської. Перед нами в усій своїй формі «працює» симулякр, за рахунок активного впровадження якого здійснюється відрив від метафізичного (невидимого) світу. Бджоли були важливим символом міста, яке зустрічається на монетах Ефесу [8]. В Іліаді (XXI. С. 470) вона називається «Артеміда, звірів пані» [1]. Цей епітет і ідея, що стоїть за ним були приписані ефеській Артеміді в період еллінізму. Ефеська богиня покрита і оточена тваринами і, як вважалося, має владу над ними [1]. Жриці Артеміди в Ефесі називалися «мелісами», що насправді є грецьким словом для «бджоли». У деяких міфах вважалося, що бджоли пов'язані з хтонічними або земними божествами, що пов'язує їх з участю Артеміди як богині природи та дикої природи. Бджоли також розглядалися як посланці богів та символи безсмертя та воскресіння, що добре поєднується з асоціацією Артеміди з життям та природою [23].

У цьому образі («Королева Бджіл») відбувається розрив форми та змісту – це і є реальність, а до цього ще примішується і стирання кордонів між світом дохристиянським (поганство) і християнським, між світом тварин і людей. На цьому симулякрі і формується стиль життя (не важливо – молоді, чи дорослих): звернення до звірячого світу, до інстинктів цього середовища, до припущення зрівняння людини і тварини тощо, що стає у прикладі і зводить формування стилю життя за рахунок «звірячого інстинкту». До речі так і кортить згадати відомий голлівудський фільм «Тваринні інстинкти 3» («Animal Instincts 3», 1996 р.) режисера Грегорі Дарка (Gregory Dark) і також «Основний інстинкт» (Basic Instinct, 1992 р.) із Шэрон Стоун, режисера Пола Верговен (Paul Verhoeven).

Отже, «смак», «стиль» життя залишаються одними із суттєвих категорій для опису сучасного світу, а творчість французького митця залишається актуальною і притягує до себе дослідників культури, філософської антропології, загальної антропології, соціальної та економічно антропології.

Висновки. У статті автор аналізує творчі ідеї, методологію Пьєра Бурдьє, яка представлена цілісним аналізом суспільства і в якому поєднуються об'єктивістські та суб'єктивістські позиції завдяки таких його основних категорій, як «поле», «габітус», «капітал», «смак». Оскільки сучасний стан суспільства все більше підпадає під вплив нових течій інформаційного, політичного характеру, оскільки соціальна інженерія і маніпулятивні структури використовують все більше нових технологій управління, ставиться питання використовування методології, сформованої ідеями французького науковця П. Бурдьє. Тому проаналізовано підґрунтя появи його методології, необхідність при аналізі сучасного стану суспільства відмови від чистого позитивізму, бо саме суспільство є полем символічного виробництва і ролі габітусу в ньому. У статті ставиться питання, чи може сучасна наука використовувати ті ідеї і головні категорії, які були запропоновані ще у XX столітті, чи залишається їхній науковий потенціал таким самим актуальним і доречним щодо реалій сьогодення, як це було в попередньому столітті?

Автор статті показав, що французькому науковцю притаманна не просто траєкторія руху до практичної соціології, мова йде про філософію соціології, в якій одне із головних місць належить антропології та антропологічному виміру життєдіяльності людини. Говорячи про комплексність робіт Бурдьє, що містять «різкі переходи від компактних теоретичних та абстрактних роздумів до багатства емпіричних подробиць», емпірична фундованість таких центральних для Бур-

дьє категорій, як різні види «капіталу», «смак», «соціальні поля», «стиль» життя, а також «габітус» все ще мають свою актуальність, потужну наукову актуальність і демонструють саме антропологічний їх вимір.

У статті стверджується, що за сучасних умов йде процес розбалансування цінностей модерну, що стає очевидним і іноді стримано небезпечним навіть для життя пересічного громадянина, бо створення сенсів, джерело оформлення смислів (суспільство, мислення, маніпулювання мисленням тощо) йде у розріз із цінностями людини і соціуму. На прикладах сьогоднішнього культурного середовища показано не тільки дійсну реалізацію ідей П. Бурдьє, але і актуальність його методологічних уподобань в умовах нового, інформаційно-символічного, мас-медійного за своїм характером суспільства. Культурне життя активної масової культури, яка вже не існує поза медійного середовища, сприяє негативному метафізичному навантаженню символів, які виконують одну із головних функцій життя людини і діють у напрямку та втрати другої сигнальної системи, посилюючи емоційну складову за рахунок відмови від панування раціонального у людині.

Література

1. Гомер. *Іліада*. Київ : Вид-во «Атена», 2025. 600 с.
2. Култаєва М. Д., Навроцький О. І., Шеремет І. І. *Європейська теоретична соціологія XX–XXI століття : навчальний посібник*. 2-ге вид., випр. та доп. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 372 с.
3. Бурдьє П., Хааке Г. *Розмова П'єра Бурдьє з Гансом Хааке про мистецтво і політику*. URL: https://commons.com.ua/ru/rozmova-pyera-burdye-z-gansom-haake-pro/ (дата звернення: 10.11.2025).
4. Beyoncé & Blue Ivy Carter. *Perform Sweet Honey Buckin Live. Final Night London Cowboy Carter Show*. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=AxOsLJvZITk (Accessed: 10.11.2025).
5. Beyoncé. *Live Cowboy ★ Carter tour | 4K | Night 3 in London, England | 10.6.25*. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=E59cf0a7DXU (Accessed: 10.11.2025).
6. Beyoncé. *YA YA (Live from Cowboy Carter Tour 2025, London, United Kingdom)*. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=R7k_MguQ3H0 (Accessed: 10.11.2025).
7. Bourdieu P. *Cultural Reproduction and Social Reproduction. Knowledge, Education, and Cultural Change* / ed. by R. Brown. London : Tavistock Publications, 1973. P. 71–112.
8. Bourdieu P. *Homo Academicus*. Cambridge (MA) ; Oxford (UK) : Polity Press, 1988–1996. 344 p.
9. Bourdieu P. *Language and Symbolic Power* / ed. and introd. by J. B. Thompson ; trans. by G. Raymond, M. Adamson. Cambridge : Polity Press, 1991. 302 p.
10. Bourdieu P. *On the State : Lectures at the Collège de France, 1989–1992*. Cambridge : Polity Press, 2014. 656 p.
11. Bourdieu P. *The Logic of Practice* / trans. by R. Nice. Cambridge : Polity Press, 1990. 333 p.
12. Bourdieu P. *The Social Structures of the Economy*. Cambridge : Polity Press, 2005. 260 p.
13. Bourdieu P. *The State Nobility : Elite Schools in the Field of Power* / trans. by L. C. Clough. Cambridge : Polity Press, 1996. 376 p.
14. Bourdieu P., Passeron J.-C. *Reproduction in Education, Society and Culture*. London ; Newbury Park (CA) ; New Delhi : Sage, 1977–1994. 253 p.
15. Contemporary R&B. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Contemporary_R%26B (Accessed: 10.11.2025).
16. Habermas J. *Between Naturalism and Religion : Philosophical Essays*. Cambridge : Polity Press, 2008. 344 p.
17. Habermas J. *The Public Sphere // Rethinking Popular Culture* / ed. by C. Mukerji, M. Schudson. Berkeley : University of California Press, 1991. P. 398–404.
18. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere : An Inquiry into a Category of Bourgeois Society* / trans. by T. Burger. Cambridge, MA : MIT Press, 1989. 301 p.
19. Habermas J. *The Theory of Communicative Action*. Vol. 1: *Reason and the Rationalization of Society* / trans. by T. McCarthy. Boston : Beacon Press, 1984. 465 p.
20. Habermas J. *The Theory of Communicative Action*. Vol. 2: *Lifeworld and System* / trans. by T. McCarthy. Boston : Beacon Press, 1987. 457 p.
21. Layder D. *Understanding Social Theory*. London ; Thousand Oaks ; New Delhi : Sage, 1994. 230 p.
22. Molanphy C. *100 & Single: The R&B/Hip-Hop Factor in the Music Business's Endless Slump*. URL: https://chris.molanphy.com/100-single-the-rb-hip-hop-factor-in-the-music-businesss-endless-slump/ (Accessed: 10.11.2025).
23. Mulryan M. *The Archaeology of Late Antique "Paganism"*. *Late Antique Archaeology*. Vol. 7. Leiden ; Boston : Brill, 2011. https://doi.org/10.1163/EJ.9789004192379.I-643 (Accessed: 10.11.2025).
24. Seidman S. *Contested Knowledge: Social Theory in the Postmodern Era*. Cambridge (MA) ; Oxford (UK) : Basil Blackwell, 1994. 361 p.
25. Spotify Classics. *The 100 Greatest R&B Songs of the Streaming Era*. URL: https://newsroom.spotify.com/2024-04-09/greatest-rnb-songs-classics-streaming-era/ (Accessed: 10.11.2025).
26. Treibel A. *Introduction to Sociological Theory*. London : Routledge, 2010.
27. Waldenfels B. *The Question of the Other* / trans. by R. V. Smith. Albany : State University of New York Press, 2007. 296 p.
28. Young M. *The Curriculum of the Future: From the "New Sociology of Education" to a Critical Theory of Learning*. London ; Philadelphia : Falmer Press, 1998. 204 p.

Анотація

Гончаренко Є. О. **Життєвість філософсько-антропологічного виміру творчості П. Бурдьє.** – Стаття.

У статті здійснено комплексний аналіз теоретичної еволюції творчості П'єра Бурдьє з акцентом на філософсько-антропологічний вимір його соціологіч-

ної концепції. Метою дослідження є виявлення внутрішньої логіки формування ключових понять теорії Бурдьє та з'ясування їхнього антропологічного змісту в контексті аналізу сучасного суспільства. Показано, що розвиток наукових ідей французького мислителя відбувався поетапно й був зумовлений як тематикою емпіричних досліджень, так і поступовою трансформацією понятійного апарату – від ранніх етнологічних студій до розгорнутої теоретичної соціології. Особливу увагу приділено обґрунтуванню прагнення Бурдьє подолати методологічну опозицію об'єктивізму та суб'єктивізму, характерну для позитивістського суспільствознавства. Аргументовано, що його концепція рефлексивної соціології дозволяє поєднати аналіз соціальних структур із дослідженням індивідуального досвіду, практик і смислів, у яких виявляється людське буття. Антропологічний вимір творчості Бурдьє розкривається через аналіз екзистенційних аспектів соціального життя, зокрема прагнення соціального визнання, символічного капіталу та смислотворення як відповідей на досвід кінцівки й соціальної невизначеності. Центральне місце в дослідженні посідає інтерпретація ключових категорій теорії Бурдьє – «габітус», «соціальний простір», «поле», «капітал» і «смак» – як аналітичних інструментів, що дозволяють виявити механізми формування соціальних відмінностей, стилів життя та ієрархій у сучасному суспільстві. Показано, що габітус постає не лише як соціальна, а й як антропологічна структура, яка поєднує психологічні, культурні та тілесні виміри людської практики. Обґрунтовано зв'язок антропології Бурдьє з економічною антропологією, зокрема через аналіз обміну, дару та трансформації соціально-економічних відносин. Окрему увагу приділено аналізу категорії «смаку» як інструменту соціального розшарування та конструювання культурних ідентичностей. На прикладах сучасної масової та популярної культури продемонстровано, що символічні форми й культурні індустрії відіграють провідну роль у відтворенні соціальних відмінностей і формуванні стилів життя. Зроблено висновок, що філософсько-антропологічний потенціал теорії П'єра Бурдьє зберігає свою актуальність і евристичну значущість для аналізу соціокультурних процесів у сучасному суспільстві.

Ключові слова: методологія П. Бурдьє, філософська антропологія, символ, габітус, соціальне поле, капітал, смак, симулякр, сучасна культура, мас-медіа, еліта, сучасне суспільство.

Summary

Goncharenko Ye. O. **The vitality of the philosophical and anthropological dimension of P. Bourdieu's work.** – Article.

The article provides a comprehensive analysis of the theoretical evolution of Pierre Bourdieu's work, with a particular emphasis on the philosophical and anthropological dimension of his sociological concept. The aim of the study is to reveal the internal logic underlying the formation of the key concepts of Bourdieu's theory and to clarify their anthropological content in the context of analyzing contemporary society. It is demonstrated that the development of the French thinker's scientific ideas occurred in distinct stages and was determined both by the thematic focus of his empirical research and by the gradual transformation of his conceptual apparatus – from early ethnological studies to a fully developed theoretical sociology. Special attention is devoted to substantiating Bourdieu's effort to overcome the methodological opposition between objectivism and subjectivism characteristic of positivist social science. It is argued that his concept of reflexive sociology makes it possible to combine the analysis of social structures with the study of individual experience, practices, and meanings through which human existence is manifested. The anthropological dimension of Bourdieu's work is revealed through an analysis of existential aspects of social life, in particular the pursuit of social recognition, symbolic capital, and meaning-making as responses to the experience of finitude and social uncertainty. A central place in the study is occupied by the interpretation of the key categories of Bourdieu's theory – *habitus*, *social space*, *field*, *capital*, and *taste* – as analytical tools that allow for identifying the mechanisms underlying the formation of social distinctions, lifestyles, and hierarchies in contemporary society. It is shown that habitus functions not only as a social but also as an anthropological structure that integrates psychological, cultural, and bodily dimensions of human practice. The connection between Bourdieu's anthropology and economic anthropology is substantiated, particularly through the analysis of exchange, the gift, and the transformation of socio-economic relations.

Special attention is also given to the analysis of the category of *taste* as an instrument of social stratification and the construction of cultural identities. Using examples from contemporary mass and popular culture, the article demonstrates that symbolic forms and cultural industries play a leading role in the reproduction of social distinctions and the formation of lifestyles. It is concluded that the philosophical-anthropological potential of Pierre Bourdieu's theory retains its relevance and heuristic significance for the analysis of sociocultural processes in contemporary society.

Key words: methodology of P. Bourdieu, philosophical anthropology, symbol, habitus, social field, capital, taste, simulacrum, contemporary culture, mass media, elite, modern society.

Дата надходження статті: 23.10.2025
Дата прийняття статті: 05.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 141 +165
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.5

Ю. А. Добролюбська
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3564-854X
доктор філософський наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання
Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ОНТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЦИФРОВОЇ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Цифровізація суспільства, яка нині активно впроваджується на глобальному рівні, містить багато складових, які розкривають її сутність як явища. Серед основних питань які в наш час створюють численні дискусії у науковій сфері виступають наступні: «Яка природа цифрового знання?», «В чому полягає специфіка дихотомії реальне / ірреальне у цифровому об'єкті?», «Які риси темпоральності цифрової моделі?» тощо. Об'єднує зазначені проблеми те що вони стосуються сфери онтології цифрового знання, або так званої цифрової онтології. Саме дослідження в даній сфері надає можливість розкрити сутність процесу цифровізації суспільства, визначити характерні риси цифрової людини, оскільки остання виступає тут головною дієвою особою зазначеного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній філософії питання співвідношення реального світу та віртуального є одним з центральних. Зокрема, Андрес Луке-Аяла, Рут Мачен та Ерік Ност звертають увагу на те, що цифрові інструменти та практики трансформують суспільні стосунки з нелюдським світом – чи то через додатки для смартфонів, чи веб-камери. У багатьох випадках цифрові технології розглядаються як такі, що потенційно покращують взаємодію людей з природою. Наприклад, під час локдаунів COVID-19 Британська бібліотека замовила онлайн-виставку, використовуючи свою цифрову колекцію звукових записів природи, провокаційно ставлячи питання, чи може онлайн-підключення замінити доступ до природи. У той самий період Лондонський музей природознавства просував «цифровий щоденник природи» як популярний засіб запису почуттів та спостережень за навколишнім нелюдським світом [8].

Сенсорний або електронний екран, комп'ютерна миш, клавіатура потребують навичок, відмінних від тих, які людина застосовує в контакті з книгою, зошитом, ручкою тощо, відповідно вони виховують інші навички, альтернативні тим, які людина набувала раніше в процесі розвитку, і водночас змінюють операції і зв'язки в аналізаторах і сигнальних системах. Звідси учені виокремлюють головну рису цифрової людини – існування цифрової людини в нерозривній онтологічній системі «людина – гаджет» [1, с. 18].

Тобто, розуміння онтологічного статусу цифрових об'єктів є ключовим для розвитку етики цифрових технологій, адже воно дає нам змогу точніше визначити їхню роль у моральних ситуаціях, їхній потенціал як моральних агентів або пацієнтів, а також їхній вплив на формування нашого етичного досвіду в цифрову епоху [5, с. 90].

Мар'єнко В. стверджує, що онтологія ІКТ, визначає, як ці технології впливають на людину, соціальні структури та навіть етику суспільного життя. Розуміння онтології ІКТ, на думку ученої, допомагає аналізувати їхню роль у трансформації суспільства, вирішувати етичні та філософські питання, пов'язані з цифровими технологіями, прогнозувати майбутні зміни в інформаційному середовищі, досліджуючи нелінійсть цифрової свідомості [3, с. 71].

Важливим аспектом цифровізації суспільства виступає питання симуляції, яка якраз і визначає проблему дематеріалізації та віртуалізації, розмиває межу між реальним і віртуальним, матеріальним та інформаційним. Це створює нові виклики для етичної теорії, яка традиційно спиралася на чіткий розподіл між суб'єктом і об'єктом, реальним і уявним [5, с. 90]. Виходячи з зазначеного, Павлова Т. наголошує, що цифрові технології, завдяки своїй всюдисущості та глибокій інтеграції в повсякденне життя, мають унікальну здатність формувати наші звички, очікування та цінності. Вони створюють нові форми соціальних взаємодій, трансформують наше розуміння приватності, ідентичності та автономії [5, с. 92].

Зі свого боку, Зінченко Т. застерігає, що мас-медіа, соціальні мережі та цифрові платформи можуть призводити й до фрагментації суспільств, утворення інформаційних «бульбашок», які ізолюють групи людей у межах влас-

© Ю. А. Добролюбська, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

них інформаційних потоків. Це явище ставить перед суспільством нові виклики у сфері суспільної згоди [2, с. 42].

Враховуючи зазначені вище аспекти проблематики цифрової онтології, **метою** даної статті є дослідження онтологічного статусу цифрової людини, який формується у сфері дихотомічного співвідношення традиційного фізичного буття та цифрової реальності.

Завдання: 1) визначити поняття цифрової онтології; 2) розкрити онтологічний статус цифрових об'єктів; 3) дослідити проблему співвідношення «реальне» та «віртуальне», де обидві сфери визнаються однаково значущими для цифрової людини.

Методи дослідження. Вирішенню сформульованих мети і завдань сприяло використання наступних наукових методів: метод аналізу і синтезу, системний метод (дозволив розглядати цифрову людину як елемент інформаційної системи, що вказує на її онтологічну природу), метод структурного аналізу (спрямований на виявлення зв'язків цифрової людини в інформаційному просторі, вивчення проблеми співвідношення реального / нереального щодо визначення онтологічного статусу цифрових об'єктів).

Результати дослідження. Цифрова онтологія виступає відносно новим напрямом в сфері дослідження буття сучасної людини з урахуванням впливу ІКТ. Розуміння онтології у спільноті наук ще тільки поступово розвивається. Як зазначають деякі зарубіжні дослідники, онтологічна система інформації була запропонована дуже рано, спочатку вона обмежувалася лише статичним поділенням поля існування. На основі нового поділу поля існування пізніше були висунуті теорія інформаційної еволюції, теорія подвійного існування та подвійної еволюції світу, проблема часу з точки зору інформаційної філософії, проблема «небуття» та взаємозв'язок між «існуванням» та «небуттям» тощо. При цьому, основа онтології повинна обмежуватися не лише поділом та взаємодією «буття» (матерії та інформації), а й поширюватися на весь світ і враховувати ідею взаємної трансформації та еволюції «буття» та «небуття». Поділ сфери існування слід розуміти як множинні аспекти сфери існування: «небуття» та «існування». Матерію та інформацію не слід просто розділяти; вони є багатогранним цілим, пов'язаним спрямованістю [10].

Учені виокремлюють чотири рівні онтології інформаційної еволюції: об'єктивне безпосереднє існування; об'єктивне опосередковане існування; суб'єктивне опосередковане існування; суб'єктивне відродження опосередкованого існування. Зазначені рівні відповідають матеріальній, інформації в собі, інформації «сам для себе» та регенеративній інформації відповідно. Як результат дослідники виокремлюють кілька властивостей «існування» та «неіснування» в процесі взаємної трансформації: безперервність; розвиток; випадковість; ретроспективність; передбачуваність, спрямованість. Остання стосується певного зв'язку між «буттям» та «небуттям», що визначає як ці два поняття співвідносяться, підкреслюються та трансформуються. Цей зв'язок і трансформація існують як у розумі, так і у зовнішньому світі [10].

Тесленко Т. пропонує розглядати цифрову онтологію як філософську категорію, яка отримала нове визначення спільнотою штучного інтелекту і була введена в інформаційну науку [6, с. 67]. Недарма в даному контексті деякі сучасні дослідники наголошують на тому, що під час обговорення цифрової онтології виникають два окремих питання:

а) чи можна адекватно змоделювати фізичний всесвіт цифровим та обчислювальним способом, незалежно від того, чи є він насправді цифровим та обчислювальним сам по собі;

б) чи може кінцева природа фізичного всесвіту бути насправді цифровою та обчислювальною сама по собі, незалежно від того, як її можна ефективно або адекватно змоделювати [7].

Перше – це емпірико-математичне питання, яке досі залишається невирішеним. Я скажу трохи більше про нього в цьому розділі, але решта статті його не стосується. Друге – це метафізичне питання, яке, як я сподіваюся, в решті статті буде показано як неправильно поставлене і, отже, коли на нього буде дано відповідь, неправильно застосоване [7].

Дійсно, з точки зору філософії інформації, інформаційний простір можна розглядати як новий онтологічний вимір, де співіснують об'єктивна реальність та її цифрове відображення. Людство дедалі більше покладається на дані, алгоритми й цифрові моделі у процесі прийняття рішень. Таким чином, інформаційний простір формує нову реальність, яка має прямий вплив на економіку, політику, культуру. Це робить актуальним питання меж між «віртуальним» та «реальним» і того, наскільки вони умовні у сучасному світі [2, с. 41].

Важливим тут є і те, що появу цифрової онтології часто пов'язують розвитком семантичної мережі, концепції, за якою сучасний Інтернет розглядається як такий що призначений для того, щоб люди могли його читати та розуміти. У семантичній мережі семантика інформації чітко визначена, що може сприяти взаємній співпраці між комп'ютерами та людьми. Завдання семантичної мережі полягає у тому, щоб надати мову, яка може виражати дані та

правила міркування в даних, щоб ця мова могла застосовувати правила, які зараз існують у системі представлення знань. Цікавою є думка Тесленко Т. стосовно того, що в такому ракурсі онтологію слід розглядати в межах стандартизованого документу, який формально визначає відношення між словами (наприклад вебдодатки, тощо) [6, с. 67].

Мар'єнко В. пропонує характеризувати онтологію ІКТ за наступними ключовими аспектами:

1) Філософський аспект визначає ІКТ як частину реальності, що поєднує матеріальний та віртуальний світи; досліджує взаємозв'язок між інформацією, технологіями та свідомістю людини.

2) Технологічний аспект включає апаратне і програмне забезпечення, мережеві системи та алгоритми; вивчає принципи обробки, збереження та ередавання інформації.

3) Комунікативний аспект аналізує роль ІКТ у процесах обміну інформацією між людьми та організаціями; розглядає соціальні мережі, онлайн-комунікацію та штучний інтелект як засоби впливу на комунікаційні процеси.

4) Соціальний аспект визначає ІКТ як фактор змін у суспільстві, що впливає на освіту, культуру, політику та економіку; включає питання цифрової нерівності та доступу до інформаційних ресурсів.

5) Етичний аспект розглядає проблеми конфіденційності, інформаційної безпеки та відповідальності за використання ІКТ; включає питання цифрової етики та впливу технологій на свободу волі людини [3, с. 71].

Луке-Аяла А., Мачен Р. та Ност Е. ставлять питання: «Чи можуть цифрові технології та практики, як матеріальності з «віртуальною», «опосередкованою» та «більш ніж реальною» присутністю, ускладнювати традиційне онтологічне розділення природи та суспільства?». І, відповідно дають відповідь, що вони виходять з позиції, що не існує неопосередкованої природи «там», що цифрові інструменти точніше або цілісно фіксують дані. Немає жорсткої межі між природою та суспільством, хоча цифрові інструменти можуть відображати та підкріплювати ідею такої межі або намагатися показати нам протилежне. Вона також схильна визнавати агентивність штучного світу, від сутностей у природному світі до технологічних об'єктів. Наприклад, розуміння цифрових медіа як «динамічної адаптивної екосистеми» явно спрямоване на подолання бінарних опозицій між природою та культурою. Аргумент тут полягає в тому, що терміни «екологія» та «екосистема», замість того, щоб вказувати на зовнішній «природний» світ, визнають переплетення живих та неживих агентів на різних масштабах [8].

Михальчук І., досліджуючи питання природи віртуальної реальності, звертає увагу на те, що вона постає як унікальний синтез онтологічного і екзистенціального вимірів дійсності, це проект з наполегливим прагненням заміни собою фізичної дійсності та спроби витіснення, заміщення, а фактично симуляції трансцендентного. Всі засоби і техніка, яку може використати людина для ініціалізації і реалізації такого проекту, лежать у сфері соціального. Трансцендентний проект людини, який перетворився у розробку віртуальної реальності, являє собою проекцію екзистенційності (яка наділена технічними властивостями) в іманентний світ. Такий проект виглядає сучасним тому, що він узгоджується із сучасними умовами і реалізується сучасними засобами [4, с. 40].

Центральним у цьому дискурсі є питання онтологічної паритетності: чи є цифрові симуляції просто представленнями емпіричних систем, чи вони мають той самий екзистенційний статус, що й явища, які вони імітують? Це питання поєднує такі галузі, як онтологія, епістемологія та інформатика, кидаючи виклик традиційним припущенням про ієрархію між реальним та симульованим. Онтологічна паритетність у цьому контексті досліджує, чи є симуляції еквівалентними емпіричним системам за своїм існуванням, функціональністю та автономністю. Трансформаційний потенціал цифрових симуляцій очевидний у різних сферах. Віртуальні світи, наприклад, відтворюють складну соціальну та економічну динаміку, таку як та, що спостерігається у віртуальних економіках, які часто відображають реальні фінансові системи та впливають на фізичні ринки. Наприклад, аналогічно, прогностичні моделі в персоналізованій медицині дозволяють симулювати специфічні для пацієнта фізіологічні реакції, спрямовуючи рішення щодо лікування. Цифрові двійники, як віртуальні репліки фізичних систем у реальному часі, підвищують операційну ефективність, прогнозуючи збої та оптимізуючи продуктивність у таких галузях, як виробництво та міське планування. Ці застосування демонструють здатність симуляцій досягати функціональної еквівалентності, що дозволяє їм відтворювати та навіть розширювати можливості емпіричних систем. Однак функціональний успіх не обов'язково дорівнює онтологічній еквівалентності. Симуляції залишаються невід'ємно залежними від емпіричних даних для калібрування та перевірки, що підриває їхню екзистенційну незалежність. Крім того, абстракція, необхідна для обчислювальної доцільності, часто призводить до спрощень, які не враховують критичні нюанси складності реального світу [9, с. 2].

Прогнозні моделі, ще одна категорія цифрових симуляцій, призначені для прогнозування майбутнього стану систем на основі поточних та історичних даних. Ці моделі значною мірою спираються на алгоритми та статистичні методи для отримання інформації, що робить їх незамінними в таких галузях, як кліматологія, економіка та епідеміологія. Наприклад, кліматичні моделі моделюють атмосферні процеси для прогнозування глобальних змін температури, тоді як в охороні здоров'я прогнозні моделі прогнозують спалахи захворювань або результати лікування пацієнтів на основі існуючих шаблонів даних. Точність і корисність цих моделей залежать від надійності базових алгоритмів та їхньої здатності включати різноманітні джерела даних. Незважаючи на свою корисність, прогнозні моделі стикаються зі значними проблемами, пов'язаними з невизначеністю та валідацією. На відміну від емпіричних даних, які ґрунтуються на прямому спостереженні, прогнозні моделі працюють в рамках припущень про динаміку системи. Ці припущення можуть вносити упередження або помилки, особливо при застосуванні до складних нелінійних систем. Крім того, нездатність прогнозних моделей повністю враховувати неочікувані змінні або емерджентну поведінку викликає питання щодо їхнього онтологічного статусу [9, с. 4].

Цифрові симуляції – це обчислювальні конструкції, призначені для відтворення, прогнозування реальних процесів і явищ. Ці симуляції спираються на алгоритми та математичні моделі для представлення складних систем, що дозволяє дослідникам перевіряти гіпотези, досліджувати сценарії та генерувати синтетичні дані в контрольованих віртуальних середовищах. Наприклад, симуляції в кліматології моделюють атмосферні процеси для прогнозування змін температури або екстремальних погодних умов, тоді як симуляції в інженерії оцінюють структурну цілісність матеріалів за різних умов. Їхня універсальність та масштабованість роблять цифрові симуляції незамінними в різних галузях, від освіти до наукових відкриттів [9, с. 5].

Висновки. Проведений аналіз онтології цифрової людини дозволяє зробити наступні висновки:

1) цифрова онтологія виступає як окрема філософська категорія, яка покликана вивчати фундаментальну природу штучно створеної реальності (віртуальної реальності), де агентом взаємозв'язків є цифрова людина. Остання виступає показником рівня впливу інформаційних технологій на буття людини та суспільства в цілому;

2) цифрова людина не характеризується обов'язковою наявністю фізичного тіла як його головної ознаки. В даному випадку специфікою виступає те, що її буття якраз характеризується незалежністю від ознак реальності як такої (простір, час, тілесність). Симулякри створюють штучну реальність як середовище «буття» цифрової людини тим самим змінюючи деякі проблемні аспекти природної реальності. Тому, говорячи про цифровий об'єкт слід враховувати що для нього є характерним існування у двох модальностях. Тобто це копія реальності природної, середовищем дії якої виявляться цифрове середовище;

3) однією з головних проблем, як логічне продовження зазначеного вище, виступає розмивання кордонів між реальним та віртуальним буттям. Цифрове середовище розуміється як вторинний штучно створений світ, в основі якого є симуляція реальності та її об'єктів буття, що через технічні інтерфейси стає таким що психологічно та соціально відповідає фізичному досвіду. При цьому, якщо цифровий об'єкт має можливість впливати на зміни у суспільних процесах, то він визнається онтологічне реальним. Тобто класичне розуміння цієї дихотомії в наш час вже не виправдовує себе, а іноді, навпаки, стає перепоною на шляху пізнання.

Література

1. Борінштейн Є. Р., Городнюк Л. С. Філософсько-антропологічний феномен Homo Digitalis як онтологічної системи «Людина – Гаджет». *Studies in History and Philosophy of Science and Technology.* 2024. Vol. 33 (1). С. 15–21. https://doi.org/10.15421/272402

2. Зінченко Т. Інформаційний простір як нова форма реальності: філософське осмислення цифрової епохи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філософія».* 2025. № 29. С. 40–44. http://doi.org/10.25264/2312-7112-2025-29-40-44

3. Мар'єнко В. Онтологія інформаційно-комунікативних технологій як чинник впливу на людину і суспільство: модуси цифрової глобалізації. *Humanities Studies*. 2025. Вип. 22 (99). С. 68–80. http://doi.org/10.32782/hst-2025-22-99-08

4. Михальчук І. Симуляція реальності людини у віртуальному просторі. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. Вип. 11 (384). С. 38–43.

5. Павлова Т., Павлов Р. Онтологія цифрових об'єктів і технологічна нормативність: нові перспективи для цифрової етики. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences.* 2024. Вип. 7 (1). С. 86–96. https://doi.org/10.15421/342419

6. Тесленко Т. Цифрова онтологія, метафізика, герменевтика як чинники розвитку цифрової філософії економіки. *Humanities Studies*. 2023. Вип. 14 (91). С. 64–76. https://doi.org/10.32782/hst-2023-14-91-08

7. Floridi L. Against Digital Ontology. *Synthese.* 2009. Vol. 168 (1). http://doi.org/10.1007/s11229-008-9334-6

8. Luque-Ayala A., Machen R., Nost E. Digital natures: New ontologies, new politics? *Digital Geography and*

Society. 2024. Vol. 6. P. 1–9. http://doi.org/10.1016/j.diggeo.2024.100081

9. Omar A., Ondimu K. Ontology of Digital Simulations: From Virtual Worlds to Predictive Models: Investigation of whether simulated environments hold ontological parity with empirical data. *International Journal of Philosophy*. 2025. Vol. 4. Issue 1. P. 1–18. DOI:10.47941/ijp.2537

10. Wu T., Zhao Y. New Research on the Ontology of Philosophy of Information. *International Summit on the Study of Information: The 6th International Conference of Philosophy of Information* (Beijing, China, 14 August 2023). https://doi.org/10.3390/cmsf2023008034

Анотація

Добролюбська Ю. А. **Онтологічні засади цифрової людини.** – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню головних засад онтології цифрової людини. В процесі розгляду даної проблеми наводиться визначення цифрової онтології, виокремлюються її рівні, ключові характеристики, значення цифрової симуляції у проблемі співвідношення реального / віртуального.

Метою даної статті є дослідження онтологічного статусу цифрової людини, який формується у сфері дихотомічного співвідношення традиційного фізичного буття та цифрової реальності. Завдання: визначити поняття цифрової онтології; розкрити онтологічний статус цифрових об'єктів; дослідити проблему співвідношення «реальне» та «віртуальне», де обидві сфери визнаються однаково значущими для цифрової людини.

Вирішенню сформульованих мети і завдань сприяло використання наступних наукових методів: метод аналізу і синтезу, системний метод (дозволив розглядати цифрову людину як елемент інформаційної системи, що вказує на її онтологічну природу), метод структурного аналізу (спрямований на виявлення зв'язків цифрової людини в інформаційному просторі, вивчення проблеми співвідношення реального / нереального щодо визначення онтологічного статусу цифрових об'єктів).

У висновках дається визначення цифрової онтології – окрема філософська категорія, яка покликана вивчати фундаментальну природу штучно створеної реальності (віртуальної реальності), де агентом взаємозв'язків є цифрова людина. Остання виступає показником рівня впливу інформаційних технологій на буття людини та суспільства в цілому. Також зазначається, що онтологічною специфікою цифрової людини виступає те, що її буття характеризується незалежністю від ознак реальності як такої (простір, час, тілесність). Тому, слід враховувати що для нього є характерним існування у двох модальностях. Якщо цифровий об'єкт має можливість впливати на зміни у суспільних процесах, то він визнається онтологічне реальним. Тобто класичне розуміння цієї дихотомії в наш час вже не виправдовує себе, а іноді, навпаки, стає перепоною на шляху пізнання.

Ключові слова: онтологія, симуляція, цифрова онтологія, цифрова людина.

Summary

Dobrolyubska Yu. A. **Ontological foundations of a Homo Digitalis.** – Article.

The article is devoted to the study of the main principles of the ontology of a Homo Digitalis. In the process of considering this problem, a definition of digital ontology is given, its levels, key characteristics, and the significance of digital simulation in the problem of the relationship between the real and the virtual are highlighted.

The purpose of this article is to study the ontological status of a Homo Digitalis, which is formed in the sphere of the dichotomous relationship between traditional physical existence and digital reality. Tasks: to define the concept of digital ontology; to reveal the ontological status of digital objects; to investigate the problem of the relationship between «real» and «virtual», where both spheres are recognized as equally significant for a Homo Digitalis.

The solution of the formulated goals and objectives was facilitated by the use of the following scientific methods: the method of analysis and synthesis, the system method (allowed us to consider the Homo Digitalis as an element of the information system, which indicates its ontological nature), the method of structural analysis (aimed at identifying the connections of the Homo Digitalis in the information space, studying the problem of the ratio of the real / unreal in determining the ontological status of digital objects).

The conclusions provide a definition of digital ontology – a separate philosophical category designed to study the fundamental nature of artificially created reality (virtual reality), where the agent of relationships is a digital person. The latter serves as an indicator of the level of influence of information technologies on the existence of a person and society as a whole. It is also noted that the ontological specificity of the digital person is that his existence is characterized by independence from the signs of reality as such (space, time, corporeality). Therefore, it should be taken into account that it is characteristic of existence in the two modalities mentioned above.

Key words: ontology, simulation, digital ontology, Homo Digitalis.

Дата надходження статті: 06.11.2025
Дата прийняття статті: 17.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК [130.2:140.8:17.035.3]:726:27-9](=1:477-25+477.82/.86)"653/654
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.6

М. Г. Довгань
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5267-5737
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії культури
Львівського національного університету імені Івана Франка

САКРАЛЬНА АРХІТЕКТУРА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ ТА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

Постановка проблеми. Сакральна архітектура є важливим елементом культури. Упродовж століть церкви та монастирі виконували не лише релігійні функції, але й були осередками освіти, громадського життя, культурної трансляції та колективної пам'яті. Їх роль виходить за межі релігійного чи мистецького виміру. Вони відображають соціокультурну динаміку українського суспільства, розвиток державності, духовності та національної самоідентифікації. Сакральна архітектура репрезентує зміну епох, вплив зовнішніх цивілізаційних віянь, особливості місцевих традицій, а також розвиток української культури. Сакральна архітектура є одним із ключових засобів, за допомогою якого відбувається збереження, передача та переосмислення культурної ідентичності. У періоди політичних трансформацій, чужоземного домінування та культурної асиміляції сакральні споруди нерідко ставали символами стійкості та осередками самоідентифікації українців.

Сакральна архітектура виступає релігійним, культурним, суспільним та політичним феноменом. В її межах поєднуються релігійні та соціальні практики, традиції та новації. Церкви та монастирі різних епох виконували функції центрів освіти та просвітництва, літописання, відігравали ключову роль у дипломатичних відносинах, розвитку образотворчого мистецтва та громадського життя. Саме в межах сакрального простору формувалися ключові компоненти української ідентичності, уявлення про святість, свободу, гідність, солідарність.

Дослідження сакральної архітектури Київської Русі та Галицько-Волинського князівства виходить за межі стильового аналізу та потребує міждисциплінарного осмислення в контексті культурології, історії, археології, культурної антропології, мистецтвознавства, філософії пам'яті та урбаністичних студій. Храми та монастирі функціонують не лише як місця проведення релігійного культу, але й як особлива форма репрезентації культурного досвіду, акумулюють травматичну пам'ять, сакральні уявлення про простір і час, а також моделі політичної та соціальної організації середньовічного суспільства. Тогочасна сакральна архітектура – це приклад формування історичної пам'яті, що актуалізується в умовах війни XXI століття, переосмислення національної ідентичності та деколонізації історичного наративу. У цьому контексті сакральні споруди постають не лише як пам'ятки минулого, але як динамічні структури пам'яті, здатні продукувати сенси в сучасному культурному просторі.

Аналіз досліджень та публікацій. Аналізу сакральної архітектури Київської Русі та Галицького-Волинського князівства присвячено чимало праць. Здебільшого вони стосуються археологічної [11; 14; 15] та історичної [9] проблематики. Мистецький аналіз храмів та монастирів цих періодів, а також їх розгляд в контексті культурологічного [16] дискурсу займають незначну частину наукових праць. Зокрема, вивчаючи християнське храмове будівництво в Давньоруській державі X–XI ст., Баженов О. зосереджує свою увагу на формуванні церковно-адміністративного устрою, пропонує періодизацію будівництва церков [1]. Васюта О. вивчає історичні дані щодо будівництва п'яти храмів Чернігова доби Русі, ставить за мету уточнення часу їх побудови та замовників [4]. Пиріг П. та Конопля Ю. пропонують результати досліджень щодо розвитку церковного будівництва на Чернігівщині, планів та реконструкцій церков, а також типів храмів [13]. У науковій праці Михайлової Р. Д. піднято питання про зовнішні впливи на культуру Волині, династичні зв'язки, книжкову мініатюру, ювелірні вироби та коротко проаналізовано художні стилі. В контексті дослідження художньої культури Волині X – першої половини XIV ст. дослідниця фрагментарно подає інформацію про декілька сакральних споруд Волині [14]. Головко О. аналізує хронологічні дані та передумови будівництва храму святого Пантелеймона в Галичі [6]. Також проводить дослідження щодо значення цього храму у контексті політичного життя Галицького князівства [5]. Досі залишається малодослідженим значення сакральної архітектури Київської Русі та Галицько-Волин-

© М. Г. Довгань, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ського князівства у культуротворчих та державотворчих процесах, а також як інструменту культурної пам'яті, що акумулює історичний досвід, у тому числі досвід війни, руйнування та відновлення. У науковому дискурсі бракує ґрунтовних комплексних досліджень щодо впливу храмів та монастирів, зокрема, Київської Русі та Галицько-Волинського князівства на розвиток суспільства, формування ідентичності та культурної спадкоємності.

Мета статті: проаналізувати значення храмів та монастирів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства для тогочасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Від храмів Київської Русі до сучасних проєктів храмового будівництва простежується глибока культурна тяглість. В період Київської Русі та Галицько-Волинського князівства храми репрезентували політичну та культурну візію князів, об'єднували народ, формували цінності та світогляд. Церква на українських землях протягом століть була чи не єдиною сталою інституцією, здатною об'єднувати спільноту, зокрема в умовах політичної нестабільності. Вона досі залишається однією з інституцій, до якої в нашого народу існує найбільший рівень довіри.

У перші століття християнства формується фундаментальний архітектурний код східнослов'янського християнства. Християнізація наприкінці X століття стала цивілізаційним зламом, який трансформував не лише релігійну сферу, але й символіку архітектурних форм та механізми легітимації влади, принципи просторової організації міст. «Окрім Десятинної церкви зусиллями тієї самої групи майстрів неподалік неї було споруджено кілька мурованих будівель світського призначення – князівських палаців. Разом з новим величним храмом Богородиці ці споруди сформували новий вигляд столиці Русі, перетворивши її на місто візантійського типу. Таким чином було створено взірець центру столичного міста, який згодом намагалися наслідувати (та прагнули перевершити) всі Рюриковичі у своїх «стольних» містах» [7, с. 358].

Перші кам'яні храми Києва – Церква Успіння Пресвятої Богородиці (Десятинна церква), Софія Київська, комплекс Києво-Печерської лаври – утворюють топос священного, у якому переплітаються візантійська духовність, місцеві традиції та політичні моделі княжої влади. Візантійська хрестово-купольна система була адаптована до локального контексту не як механічне наслідування, а як творча трансформація, що інтегрувала місцеві дерев'яні архітектурні традиції. Створюється особлива атмосфера сакрального простору. Храм репрезентує божественну присутність та створює умови для релігійного досвіду. Київські храми з прекрасними зразками мозаїчно-фрескового живопису – це простір, у якому архітектура, світло, звук та культові практики утворюють цілісну метафізичну структуру.

Сакральна архітектура Київської Русі та Галицько-Волинського князівства є одним із базових елементів формування культурного простору та відіграє ключову роль у становленні соціальної, політичної й символічної структури суспільства. Орієнтація на візантійські архітектурні зразки засвідчила цивілізаційний вибір Русі, її включення до християнської ойкумени. У культурному вимірі сакральна архітектура Київської Русі та Галицько-Волинського князівства виступає символічним простором, у якому відбувалися процеси конструювання національної ідентичності, формування культурної пам'яті та легітимації владних структур.

Храми та монастирі виконували функцію осередків суспільної інтеграції. Храми утверджували християнську модель світогляду як домінантну, водночас князі вбачали у них ще й функцію сакралізації влади. «У Давній Русі будівництво кожного мурованого храму було радше політичним актом, ніж подією церковного життя. Воно мало на меті передусім демонстрацію влади та багатства (економічних можливостей) князя-замовника» [7, с. 354–355]. Десятинна церква, що вважається першою кам'яною церквою Київської Русі стала головним релігійним центром Русі, осередком розвитку культури та князівською усипальницею. Вона характеризувалась політичним та дипломатичним потенціалом. Сакральна архітектура стала інституційною основою, в якій поєднувались духовні та світські аспекти життя.

Собор Святої Софії став головним храмом держави, релігійним, культурним, політичним центром Київської Русі, уособлював єдність та непорушність земель. Там відбувались урочистості зі вступу на князівський на престол. Софія Київська – це приклад, коли церковний простір використовувався не лише для релігійних практик, а й для соціальної комунікації та символічного представлення державності. Саме тут відбувалися дипломатичні зустрічі, прийоми іноземних посольств та державні церемонії. Це перетворювало сакральну архітектуру на інструмент ведення міжнародних переговорів та репрезентації політичної суб'єктності. Такі пам'ятки, як Софія Київська та Десятинна церква виступали не лише культовими центрами, але й просторами культурної комунікації та міжкультурного діалогу.

Особливе місце у формуванні сакрального простору посідала церковна музика та спів. У храмах люди засвідчували свою віру, відбувалось зміц-

нення спільнотної ідентичності. Візуальна складова сакральної архітектури – іконопис, фресковий та мозаїчний живопис – становила складну систему символічних кодів, що транслювали богословські та культурні смисли. Монументальний живопис храмів Київської Русі поєднував візантійську художню традицію з локальними інтерпретаціями. Образ Оранти став метафорою незнищенності міста й держави. Ікони, фрески та мозаїки виконували функцію візуальної теології, забезпечували передачу релігійних наративів, закріплювали колективну пам'ять.

Сакральна архітектура Київської Русі також інтегрувала оборонні функції. Вона нерідко розташовувалась в стратегічно важливих локаціях. Таким прикладом є збудована князем Ярославом Мудрим надбрамна церква Благовіщення Пресвятої Богородиці, що увінчувала Золоті ворота (головну браму Києва), що разом із Львівськими та Лядськими воротами були врізані в оборонний вал і разом творили головну фортифікаційну споруду Києва. Зведена князем Володимиром Великим Десятинна церква стала останнім форпостом оборони Києва під час нападу хана Батия у грудні 1240 року. Ці приклади підкреслюють роль сакральних споруд як центрів безпеки та стабільності спільноти. Руйнування та зникнення зміського простору Десятинної церкви надало місцю пам'яті негативної конотації. Однак відсутність матеріального об'єкта посилює його символічну присутність у культурній пам'яті українського народу.

Окрім релігійної функції храми та монастирі відіграли важливу роль в освітньо-науковій сфері тогочасного суспільства. Вони стали центрами освіти, книжності, літописання та перекладацької діяльності, забезпечуючи передачу богословських, філософських та правових знань. Саме в межах сакральних споруд народ отримував освіту, розвивалась писемна культура, відбувалась передача знань, що сприяло становленню ціннісних орієнтацій і етичних норм суспільства.

Чернігів в XI–XII століттях був потужним духовним і політичним центром. Його храми формували простір міста, поєднували князівську владу, церковну ієрархію та громаду. Спасо-Преображенський і Борисоглібський собори Чернігова формують образ міста як сакрально-політичного центру, де храм виступає не лише місцем богослужіння, але й символом князівської влади. Зокрема, у Спасо-Преображенському соборі укладались договори та проголошували укази князів. Будівництво Спасо-Преображенського собору у Чернігові розпочав князь Мстислав Володимирович орієнтовно у 1030-х роках. Цей храм був головною святинею Чернігово-Сіверської землі, центром чернігівської єпархії. Він також виконував функцію князівської усипальниці. Це один з найстаріших храмів Київської Русі, що зберігся до сьогодні, належить до Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній». Збудований у центрі князівського дитинця, у його плані поєднано візантійську хрестово-купольну схему з елементами романської базиліки.

Після занепаду Київської Русі культурні, релігійні, освітні, наукові, мистецькі надбання продовжили свій розвиток на землях Галичини та Волині. Галицько-Волинське князівство, утворене у 1199 році Романом Мстиславичем стало спадкоємцем культури Київської Русі. Відповідно, простежуються такі ж функції сакральної архітектури, однак з певною специфікою. Зокрема, в архітектурному будівництві, зважаючи на особливості Галицької та Волинської архітектурних шкіл, а також з огляду на місцеві традиції та тісні міжкультурні зв'язки з Європою.

Галицько-Волинське князівство репрезентує трансформацію сакральної архітектури в умовах постмонгольської реальності та західноєвропейських культурних впливів. Тут сакральні споруди набувають виразної меморіальної функції, стаючи носіями пам'яті про втрати, руйнування та перервані політичні традиції. Водночас вони зберігають ідею автономного сакрального простору, що стає підґрунтям для подальшого розвитку української сакральної культури. Особливістю сакральної архітектури цього періоду є її транзитний характер, зумовлений геокультурним розташуванням князівства між візантійським і західноєвропейським цивілізаційними просторами. Храми Галичини та Волині поєднували візантійську традицію хрестово-купольної композиції, елементи романської та ранньоготичної архітектури.

Галич – одне з центральних міст, що відіграло суттєву роль у розвитку тогочасного суспільства. З 1144 року він був столицею Галицького князівства, а згодом – Галицько-Волинського князівства. Одним із найважливіших сакральних центрів був Успенський собор у Давньому Галичі, збудований на найбільш укріпленій частині – Крилоській горі у 1157 році [10, с. 116]. Сьогодні це село Крилос Івано-Франківської області. Таке розташування обумовлювалось вигідною позицією в оборонній стратегії, адже гора була найвищою точкою місцевості. Успенський собор виконував функцію головного кафедрального храму, князівської усипальниці та символічного осередку князівської влади. Його будівництво розпочав князь Володимирко Володаревич, а завершив його син – князь Ярослав Осмомисл [3, с. 7]. Саме в часи Володимирка Володаревича було написано Галицьке Євангеліє, що славиться художнім оформленням та мініатюрами [2, с. 77].

Успенський собор протягом певного часу був найбільшим діючим храмом Руси-України, однак до сьогодні збереглись лише фундаменти, які належать до Національного заповідника «Давній Галич». Його архітектурна репрезентативність і просторове розташування підкреслювали статус Галича як культурного та політичного центру. «Зокрема, галицький релігійний центр з Успенським собором, кафедральним монастирем та осідком єпископів і митрополитів декілька століть поспіль залишався в одному парному ряду з київським релігійним центром – Києво-Печерським монастирем та його Успенським храмом. Згодом старий галицький релігійний центр став другим після нового львівського з його єпископським осідком, Успенським храмом і Святоюрським монастирем» [14, с. 66]. У культурному вимірі собор виступав місцем сакралізації влади, здійснення релігійних обрядів та державних ритуалів, князівської репрезентації. Саме навколо таких храмів формувався символічний ландшафт середньовічного міста.

У Львові, як і в Києві періоду Русі збудовано багато храмів, які значною мірою визначали його соціокультурний розвиток. «Найкраще відображають столичний статус Львова церковні реалії середньовічного та ранньомодерного періодів» [8, с. 22]. Аналізуючи львівське середмістя, М. Капраль зазначає, що після нападу монголо-татар у 13 столітті до галицьких міст запрошують іноземних промисловців та ремісників – здебільшого це були вихідці з Польщі, Угорщини, Німеччини і вони будували свої квартали навколо сакральних пам'яток-костелів Марії Сніжної та Іоанна Хрестителя, а вірмени проживали навколо трьох григоріанських храмів на Підзамчі [9, с. 59]. Святослав Терський зазначає, що духовним центром німців був храм Марії Сніжної, а храм Св. І. Хрестителя з 1371 р. належав вірменам, які, як і караїми та євреї відвоювали у місцевого населення протягом XIV ст. східну та західну частину Старого Ринку. У середині XIII ст. на місці сучасного кам'яного храму Св. І. Хрестителя був дерев'яний храм, мощений керамічними плитками [13, с. 334–335].

Церква святого Миколая у Львові збудована на площі, що була центром економічного та політичного життя міста. Це був головний храм Львова, його духовний центр, князівська усипальниця, надвірна церква. У 1292 році князь Лев Данилович грамотою надав церкві Святого Миколая право довічного володіння землею. Це найдавніша споруда Львова, що збереглась до наших днів. Вона є унікальним прикладом сакральної архітектури княжого періоду в міському середовищі, репрезентує безперервність сакральної традиції та її адаптацію до нових урбаністичних і політичних умов. Аналогічно церква та монастир Святого Онуфрія (збереглись до сьогодні у перебудованому вигляді) у Львові виступають прикладом інституційної спадкоємності, де сакральний простір стає осередком культурного розвитку, освіти. Ці дві церкви та монастир датують XIII ст., періодом Лева Даниловича.

Важливу роль для тогочасного суспільства відіграли сакральні комплекси міста Володимира, зокрема Успенський собор і монастирі. Місто Володимир характеризується як релігійний центр Волині, осередок книжності та освіти, з якою у 1097 році приїхав ознайомитись Нестор Літописець. До найдавнішої сакральної архітектури Володимира належали: Михайлівський монастир із церквою Св. Михайла, унікальна за плануванням Василівська церква-ротонда, церква Святого Миколи Мирлікійського, церква та монастир Дванадцяти апостолів, церква в урочищі «Стара катедра», церква Іокима та Анни.

Успенський собор міста Володимир – це найдревніша і єдина пам'ятка архітектури, що збереглася на Волині з домонгольської епохи. Це був головний храм Волині. Собор збудував у 1156–1160 рр. князь Мстислав Ізяславич – правнук Володимира Мономаха. В усипальниці були поховані князі, духовенство та представники знаті. Успенський собор був центром освіти, науки та культури. Тут відбувались дипломатичні зустрічі, укладали угоди, коронували та вінчали князів. При ньому діяла школа та художня майстерня. Діяльність князів у формуванні сакрального простору не обмежувалась будівництвом храмів. Так у 992 р. Володимир Святославович заснував у Володимирі єпископську кафедру. Володимир Василькович налагодив роботу скрипторію, книги з якого розходилися далеко за межі Волинської землі. Зі скрипторія Володимира Васильковича походить «Волинське Євангеліє» [15, с. 70]. Також він власноруч переписав Євангелія апракос та Апостол.

Висновки. Сакральна архітектура Київської Русі та Галицько-Волинського князівства – це складна система культурних практик і символічних форм, що впливала та продовжує впливати на розвиток суспільства, трансляцію цінностей і збереження історичної пам'яті. Сакральні пам'ятки функціонували як релігійні, художні, інтелектуальні та освітні центри. В їх межах реалізовувалась модель середньовічної державності, заснована на взаємодії релігії, культури та політики. Простір церкви та монастиря функціонував як інституціоналізована модель, в якій взаємодіє сакральне, соціальне та політичне. У топосі княжого міста храм домінує над житловою забудовою та часто є частиною фортифікаційних укрі-

плень. Розташування храмів та монастирів на підвищеннях, на території князівських дитинців або на ключових комунікаційних вузлах підкреслює їх роль як символічних маркерів простору. Храм структурує соціальні практики, ритуали, політичні процеси. Таким чином, сакральна архітектура стає мовою, через яку місто та держава виявляє свою історію, ідентичність і сакральні засади буття. Аналіз значення храмів та монастирів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства для тогочасного суспільства дозволяє не лише представити їх важливість в соціокультурному просторі минулих століть, але й актуалізувати дослідження сакральної архітектури інших епох, переосмислити сучасні культурні стратегії та активізувати працю над збереженням української культурної спадщини, що особливо важливо в умовах війни.

Література

1. Баженов О. Християнське храмове будівництво в Давньоруській державі у X–XI ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2015. Том 25. С. 236–248. URL: http://praci-history.kpnu.edu.ua/article/view/61002

2. Баран В. Давній Галич – етнокультурний центр середньовічної України. *Українознавство.* 2017. № 3(64). С. 74–81. https://doi.org/10.30840/2413-7065.3(64).2017.120304

3. Баран В., Томенчук Б., Фігурний Ю. Давній Галич. К. 2016. 133 с. URL: https://ndiu.knu.ua/images/elektr_bibl/dav_gal.pdf

4. Васюта О. Ще раз до питання про хронологію чернігівського кам'яного зодчества першої чверті XII ст. та обставини і час приїзду до Русі його західноєвропейських творців. *Сіверянський літопис*. 2025. № 1. С. 5–15. https://doi.org/10.58407/litopis.250101

5. Головко О. Храм Святого Пантелеймона в Галичі у контексті політичного життя Галицького князівства (кінець 80-х років XII – перша чверть XIII століття). *Княжа доба: історія і культура*. 2019. Вип. 13. С. 107–123. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/179048

6. Головко О. Ще раз про час і обставини виникнення храму святого Пантелеймона в Галичі. Галич. *Збірник наукових праць*. 2013. № 8. С. 68–104. https://doi.org/10.15330/hal_swc.8.68-104

7. Історія цивілізації. Україна / О. Б. Бубенок, А. М. Домановський, О. О. Дядечко та ін.; упоряд. О. Є. Черненко. Том 2. Від Русі до Галицького князівства (900-1256). Харків. Фоліо. 2021. 590 с.

8. Капраль М. М. Львів як столиця та церковний центр Русі XV-XVIII ст. в письменстві, актових і картографічних документах. *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»*. Львів. 2022. Вип. 32. С. 16–31. URL: http://religio.org.ua/index.php/religio/article/view/1461/1449

9. Капраль М. М. Соціотопографія львівського середмістя середини XVI ст. Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич. 2001. Вип. 5. С. 59–72.

10. Лукомський Ю. Нові відкриття, проблеми дослідження та збереження підземної спадщини Давнього Галича. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Архітектура.* 2024. Vol. 6, Iss. 1. С. 108–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPARX_2024_6_1_15

11. Михайлова Р. Д. Деякі особливості розвитку художньої культури Волині в X-першій половині XIV ст. *Український історичний журнал*. 2000. № 2. С. 138–146. URL: https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/uhj/article/view/23226

12. Пиріг П., Конопля Ю. Про церковне будівництво та плани храмів на Чернігівщині. *Сіверянський літопис*. 2016. № 6. С. 92–106. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/items/19741a38-fc63-4849-8889-6b1bcf698968

13. Терський С. В. Старий Ринок у Львові (деякі підсумки археологічного вивчення). *Археологічні дослідження Львівського університету.* Львів. ЛНУ. 2004. Вип. 7. С. 332–338. URL: https://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/archaeologic/article/view/4334

14. Томенчук Б., Мельничук О. Археологія пізньосередньовічного Галича як «церковного міста» і релігійного центру Галичини (середина XIII ст. – 1785 р.). Галич. *Збірник наукових праць.* Івано-Франківськ. «Лілея-НВ». 2017. Серія 1. Вип. 2. С. 51–78. URL: https://journals.pnu.edu.ua/index.php/hal_swc/issue/view/352

15. Федосєєва С. А. Школи Володимира за часів Середньовіччя. Розвиток школи і освіти на Волині: Матеріали науково-практичної конференції (24 березня 2016 року) / Упорядники: О. О. Юринець, Б. С. Шахраюк. Володимир-Волинський. ВВПК. 2016. С. 67–75. URL: https://vvpc.com.ua/sites/default/files/_%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%8C_%D0%9E%D0%9A.pdf

Анотація

Довгань М. Г. **Сакральна архітектура в соціокультурному просторі Київської Русі та Галицько-Волинського князівства.** – Стаття.

Здійснено аналіз сакральної архітектури Київської Русі та Галицько-Волинського князівства як релігійного, політичного та соціокультурного феномену. Розкрито її значення у формуванні національної ідентичності, державницьких традицій, системи цінностей, у розвитку освіти, мистецтва, громадського життя, а також роль церков та монастирів як фортифікаційних об'єктів. Обґрунтовано, що сакральні споруди були осередками формування української культурної пам'яті, символами політичної суб'єктності та важливими інституціями соціальної інтеграції. Проаналізовано сакральну архітектуру Київської Русі та Галицько-Волинського князівства у контексті формування сакрального топосу середньовічного міста. Храми і монастирські комплекси постають як урбаністичні домінанти, що структурують соціальний простір, ритуальні практики та колективну пам'ять. Розглянуто роль храму у конструюванні соціальної ієрархії, сакралізації князівської влади та у формуванні символічного ландшафту середньовічного міста. Особлива

увага приділена феномену домінування сакральних споруд у міському середовищі.

Сакральна архітектура Київської Русі та Галицько-Волинського князівства забезпечує передачу цінностей, норм і світоглядних моделей між поколіннями. Її аналіз у культурологічному та філософському вимірах дозволяє глибше зрозуміти механізми функціонування середньовічної культури та актуалізувати значення сакральної спадщини в умовах сучасних цивілізаційних викликів. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному культурологічному аналізі ролі сакральної архітектури Київської Русі та Галицько-Волинського князівства у контексті розвитку українського суспільства. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів у сферах культурної політики, охорони культурної спадщини, освіти, наукових студій та у просвітницьких цілях з метою розвитку національної ідентичності, що особливо актуально в умовах війни.

Ключові слова: сакральна архітектура, культурна пам'ять, ідентичність, християнство, Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, церква.

Summary

Dovhan M. H. **Sacred architecture in the sociocultural space of Kyivan Rus' and the Principality of Galicia-Volhynia.** – Article.

An analysis of the sacred architecture of Kyivan Rus' and the Principality of Galicia-Volhynia has been conducted, examining it as a multifaceted phenomenon encompassing religion, politics, and socioculture. Its significance in the formation of national identity, state traditions, value systems, and the development of education, art, and public life is revealed, as well as the role of churches and monasteries as fortification objects. It is argued that sacred architecture was centers for the formation of Ukrainian cultural memory, symbols of political subjectivity, and an important institution of social integration. The sacred architecture of Kyivan Rus' and the Galicia-Volhynia Principality is analyzed in the context of the formation of the sacred topos of the medieval city. Churches and monastery complexes appear as urban dominants that structure social space, ritual practices, and collective memory. The role of the temple in constructing social hierarchy, sacralizing princely power, and forming the symbolic landscape of the medieval city is considered. Particular attention is paid to the phenomenon of the dominance of sacred architecture in the urban environment.

The sacred architecture of Kyivan Rus' and the Principality of Galicia-Volhynia ensures the transmission of values, norms, and worldview models between generations. Its analysis in cultural and philosophical terms allows for a deeper understanding of the mechanisms of medieval culture and actualizes the significance of sacred heritage in the context of contemporary civilizational challenges. The scientific novelty of the study lies in a comprehensive cultural analysis of the role of the sacred architecture of Kyivan Rus' and the Galicia-Volhynia Principality in the context of the development of Ukrainian society. The practical significance of the research lies in the possibility of using its results in the fields of cultural policy, cultural heritage protection, education, scientific studies, and for educational purposes with the aim of developing national identity, which is particularly relevant in the context of war.

Key words: sacred architecture, cultural memory, identity, Christianity, Kyivan Rus', Galicia-Volhynia Principality, church.

Дата надходження статті: 29.10.2025
Дата прийняття статті: 13.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 165.242.1:37.09
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.7

О. Я. Куртий
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-4531-4657
аспірант кафедри філософії, соціології
та політології імені професора Валерія Скотного
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

САМОПІЗНАННЯ В ОСВІТІ: ЕСТЕТИЧНИЙ ВИМІР

Постановка проблеми. Гострі проблеми, що накопичуються у системі освіти України, актуалізують філософсько-освітній дискурс у ракурсі пошуку адекватних категоріальних підвалин осмислення та здійснення процесів навчання та виховання. На нашу думку, самопізнання повинне осмислюватись саме в якості категорії філософсько-освітнього дискурсу. Звернення до естетичного виміру освітнього процесу зумовлене катастрофічним падінням рівня мотивації до навчання, збайдужінням учнів та студентів до навчального процесу. Саме розгляд самопізнання в освітньому процесі через звернення до категорії «естетичне» дозволяє знайти реальний вихід із зазначеної ситуації. Дана стаття продовжує авторське дослідження, присвячене етичному виміру самопізнання в освіті [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У багатьох дослідженнях самопізнання в освітньому процесі розглядається вузько-психологічно – як самосприймання, самооцінка, рефлексія, самоспостереження та самоаналіз. В. Огневюк більш розгорнуто тлумачить самопізнання в освіті як шлях до досконалості, без чого вкрай важко визначати пріоритети в освіті [8]. Аносова А. В. аналізує самопізнання у контексті формування комунікативної культури індивіда [1]. У своїй монографії І. Д. Бех інтерпретує самопізнання не лише як пізнавальний процес, а як ключову передумову духовного розвитку особистості, центральний елемент педагогіки духовності. Його концепція базується на уявленні про «Я-духовне» – вищу форму самосвідомості, яка відкриває людині можливість діяти у відповідності до вічних цінностей, що не залежать від ситуативних чи зовнішніх чинників. Автор відкидає спрощене розуміння самопізнання. Натомість, самопізнання у його трактуванні постає як дія, в якій індивід виявляє зв'язки між власними духовними утвореннями (цінностями, мотивами, переконаннями) і визначає свою внутрішню позицію щодо них. Це дає підстави говорити про Бехівське осмислення самопізнання у дусі філософського перформативізму, де акцент зроблено на перетворювальний потенціал суб'єкта. Самопізнання розглядається як механізм подолання розбіжності між знанням і поведінкою, де Я стає джерелом дії. Таким чином, у рецепції І. Д. Беха категорія самопізнання набуває філософсько-педагогічного наповнення: вона поєднує екзистенційну глибину з практичною виховною спрямованістю. У концепції «Я-центрованого» виховання самопізнання функціонує як ключовий механізм духовного самотворення, що активізує внутрішні ресурси особистості й забезпечує її моральну автономію.

Вельми змістовною є стаття Марини Култаєвої, де розглядається зв'язок виховання та самопізнання крізь аналіз ідей Григорія Сковороди та Й. Фіхте [6]. Самопізнання – це насамперед відкриття в собі духовної людини, що передбачає серйозну роботу над собою [6, с. 19]. Авторка стверджує важливість концептуалізації самопізнання у педагогічній площині.

У англомовній науковій літературі є ряд теоретичних досліджень самопізнання. У монографії «Прозорість та Самопізнання» Алекс Бірн розгортає аргументацію на користь транспарентної моделі самопізнання – концепції, згідно з якою знання про власні ментальні стани (зокрема, вірування) досягається не шляхом внутрішньої інспекції, а через звернення до зовнішнього світу та його осмислення [9]. Ця ідея має принципове значення для осмислення самопізнання у філософсько-освітньому вимірі.

Анналіза Коліва [10] аналізує класичні теорії самопізнання (інтроспекціонізм, транспарентність, виражальні підходи тощо), але критично ставиться до їхніх претензій на універсальність. У її дослідженні книзі пропонується чітка класифікація типів самопізнання за критерієм їхнього епістемічного походження. Американська філософиня Брі Гетлер у монографії «Самопізнання» [11] розкриває самопізнання як філософську проблему, аналізує різні теорії самопізнання: від класичних (Декарт, Кант) до сучасних підходів (в тому числі Бірна і Шумейкера). Гертлер розглядає самопізнання як здатність знати власні ментальні стани (переконання, бажання, відчуття) з певним *привілеєм* – тобто набагато надій-

© О. Я. Куртий, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ніше, ніж знання про зовнішній світ. Катаріна Краус [12], аналізуючи проблему самопізнання у Канта, не просто дає історико-філософське тлумачення його ідей, а стверджує факт відкриття німецьким філософом теоретичного механізму самопізнання, який, на її думку, є продуктивним і для сучасної філософії розуму. Авторка розглядає внутрішнє відчуття (inner experience) як фундаментальну здатність приймати себе як явище, що усвідомлює себе. Показує, як внутрішній досвід і самопізнання пов'язані: усвідомлення себе в часі та процесі переживання не є пасивним фіксуванням – воно є структурованим і формується в певному часовому контексті. Тим самим формулюється зв'язок між самопізнанням і формуванням особистості.

У своїй монографії «Self-Knowledge and the Self» [13] Девід А. Джоплінг розкриває концепцію самопізнання як динамічного, міжсуб'єктивного процесу, що не зводиться до інтерспекції або суто внутрішньої рефлексії. Автор критикує традиційні підходи до поняття «Я», що трактують суб'єкта як замкнену сутність. Натомість, Джоплінг акцентує на соціальній, діалогічній природі самопізнання, яке постає як взаємодія між особою та світом, зокрема іншими людьми. Стверджується, що особистість відкриває себе не в ізоляції, а в діалозі з Іншим. Саме діалог, згідно з автором, є ключовим механізмом, що трансформує наше розуміння себе та активує глибинні механізми ідентичності. Таким чином, самопізнання трактується як процес, що завжди включає інтерсуб'єктивність та культурну контекстуальність.

Варто також виділити статтю С. Рьодля [14], у якій він розмірковує над характером людського життя, завдяки якому воно є пізнанням самого себе, а тому постає самовизначальним, або вільним. Отже, самопізнання іманентно пов'язане із свободою.

Проте, на нашу думку, у сучасних наукових дослідженнях відсутнє розуміння самої освіти як самопізнання у глибинному, метафізичному сенсі.

Мета дослідження – розкрити естетичний вимір самопізнання в освітньому процесі у контексті нового педагогічного мислення, при цьому концепт «самопізнання» береться як важлива категорія філософсько-освітнього дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Ми переконані, що самопізнання повинно розглядатись саме як необхідна *категорія* філософсько-освітнього дискурсу. Сучасну вітчизняну філософію освіти важко запідозрити у надмірній увазі до свого категоріального ладу. Однак виокремлення категоріальних визначень за певних умов набуває вирішального значення, оскільки категорії являють собою не просто деякі «основні поняття», а дещо істотно важливіше. Категорії постають формами мислення, які тотожні формам буття. Відповідно, категорії філософсько-освітнього дискурсу повинні бути такими формами мислення, які тотожні істотним вимірам освітньої діяльності. При цьому остання повинна братись не у своїх наявних, недосконалих, перекручених, почасти спотворених формах, а за «своїм поняттям», тобто в еталонному значенні, відповідно до своєї всезагальної природи, до своєї сутності.

Стосовно дійсної природи самопізнання варто звернутись до ідей В. В. Бібіхіна, який самопізнання заглиблює до *самовпізнання*. Саме так він перекладає відомий напис на фронтоні Дельфійського храму: «Впізнай себе. Це ти» [3]. Людина – це той, кому сказано: впізнай себе. В. В. Бібіхін пише: «Якщо читати дельфійський Е як *це ти*, відновлюється рівень, на який запрошує інший вислів Аполлона Піфійського, *впізнай себе*. В обох вказівках тоді не фіксуються наперед якісь субстанції, скажімо, особистість чи божество, щоб потім налагодити між ними зв'язок, а вимальовується найпростіша апріорна, випереджальна структура, яку можна було б означити як "*те саме*". У першому, імперативному заклику *впізнай себе*, йдеться про запрошення побачити, впізнати або народити найближче, первісне *те саме*, власне самість; у висловлюванні *це ти* самість покликана впізнати себе в ототожненні з усім» [3]. І далі він зазначає найістотніше: «*Це ти* можна назвати ще відношенням, принципом, структурою розуміння в такому сенсі, в якому філософія виявляється розуміючим прийняттям світу. По-справжньому прийняти, не привласнити, а значить віддати себе іншому, іншого пізнати собою і себе пізнати іншим. *Це ти* як формула приймаючого розуміння – інша назва *філо-софії* як покликання людини. Називаючи те, що простіше за всяке ім'я, відношення *це ти* легко вводить у непорозуміння, не одразу дає здогадатися, що ним скасоване, – приватне *Я*, яке тепер не більше своє ніж *ти* і ніж будь-яке *це*. Хто тоді носій відношення *це ти*? Саме ж воно» [3].

Отже, істина самопізнання – не копирсання в самому собі, у своїх особливостях. Істина самопізнання – *впізнання себе*, знаходження самого себе у світі, насамперед у світі людей, а точніше – у світі культури. А культура є тим, що звернене до нас, до мене особисто. Світ людини, людських стосунків стає дзеркалом мене самого, і таке дзеркало не повинно бути замуленим моїми недолугими пошуками особливостей свого «я», виокремленням своєї «неповторності».

Проте саме таку істотність самопізнання в освіті здатне забезпечити лише *нове педагогічне*

мислення. Стосовно останнього ми будемо спиратись на ідеї В. С. Возняка [4]. Цей дослідник, аналізуючи природу *старого* (звичного, традиційного) педагогічного мислення, виокремлює такі його характеристики: домінування суб'єкт-об'єктної моделі у побудові педагогічної взаємодії, нехтування душевно-духовним виміром спілкування, підкорення його функціоналізмові, розпорошення виховання на різноманітні «напрямки» (моральне, естетичне, громадське, гендерне тощо). На противагу цьому нове педагогічне мислення засновується на виключно суб'єкт-суб'єктних стосунках, забезпечує безумовний пріоритет духовно-душевного по відношенню до будь-яких завдань функціонального типу, долає розрив так званих «напрямів» у вихованні. А тому, згідно з філософсько-освітньою концепцією В. С. Возняка, не «моральне виховання», а «моральнісність усього виховання», не «трудове виховання», а «діяльнісний характер усього виховання», не «естетичне виховання», а «естетичність усього виховання». Автор не відкидає відносно самостійного значення різноманітних напрямків *просвітницької* роботи, але рішуче засуджує ототожнення просвітництва і дійсного виховання [4, с. 301–316].

Естетичне у навчально-виховному процесі не є якимось напрямом виховання, його частиною, певною складовою. При цьому саме поняття «естетичне» треба зрозуміти змістовно, теоретично. Відповідно до концепції відомого київського філософа Анатолія Станіславовича Канарського [5] естетичне – це насамперед чуттєве, чуттєве відношення людини та сукупність певних чуттєвих станів. Вони характеризуються справжньою *безпосередністю*, тобто заперечує «посереднє» за якістю. Далі: їм притаманні *самоцільність* та *самоцінність*, вони не можуть бути простими засобами досягнення якоїсь іншої мети. Нарешті, такі стани виступають як своєрідно *незацікавлені*, тобто вищий інтерес людини лежить не по той бік подібних станів, а міститься саме в них.

В. С. Возняк зазначає: «Естетичне відношення виступає не від імені тієї чи іншої потреби людини, того чи іншого часткового інтересу, а від імені усієї людської істоти, виявляючи граничний, невичерпуваний інтерес до життя. Тому предметом естетичного відношення постають не якісь "естетичні властивості" предметів, не якийсь "естетичний бік" життя, але саме людське життя у цільності усіх моментів, що переживаються, життя в його смисловій звернености і завершеності в чуттєвих станах людини» [4, с. 305]. Тому метою виховання, взятого зі свого естетичного боку, є формування у людини дійсно людської сприйнятливості до світу, сприйнятливості до істинно людських форм існування та спілкування [4, с. 305].

Таким чином, за виразом «естетичність виховання» міститься потреба у забезпеченні цілісності навчально-виховної діяльності, такої цілісності, яка збігається із самоствердженням учасників освітньої взаємодії, їхньою *цілісною присутністю* у діяльності та спілкуванні. Але при цьому сама педагогіка має буть радикально небездушною, чуттєво насиченою, чуттєво виразною. «Все навчання і виховання повинні будуватись як естетичний процес, як така *чуттєва* діяльність, якій притаманна істинна *безпосередність*: вона не може бути засобом реалізації інтересу, що лежить по той бік діяльнісного спілкування. Така діяльність, таке спілкування – вищою мірою *небайдужі* для їх учасників, оскільки знаходять своє завершення в живому само-почутті людини. Розрив "поля" безпосередності, зниження "тонусу" життя – руйнує виховання як виховання. І тоді сірість, казенщина, нудьга і примус заповнюють простір зубожілого спілкування. До речі, саме тут можуть акумулюватись антисоціальні заряди тієї енергії, що не знаходить культурно-творчого виходу» [4, с. 307]. Естетичність навчально-виховного процесу означає досягнення стану справжньої невимушеності (рос. *непринужденности*), тобто зануреність у таку діяльність і таке спілкування, які не-при-нужді знаходяться, а самі постають дійсною потребою, нуждою людини.

Зрозуміло, що у звичайному навчально-виховному процесі чуттєвий бік справи майже ігнорується, він просто винесений «за дужки». Тоді справжню свою безпосередність учні знаходять не на уроках, а на перервах, після школи і поза школою. А у навчанні панує примус і зовнішній контроль. Відсутнє живе спілкування, залучення у спільну, і безперечно цікаву справу. Мусимо погодитись: коли дитині по-справжньому цікаво, коли справа серйозно захоплює її залучає у себе цілісно і навіть цілковито, то дитина і вчиться по-справжньому.

А де ж тут самопізнання – у вимірах *самовпізнання*? На наше переконання, лише у процесі такого *власне чуттєвого* (естетичного) розгортання навчально-виховної діяльності воно і стає можливим. У контексті подібного чуттєвого насичення і виразності учень має справу не з чужими речами, не з чужим знанням – усе, з чим він має справу, стосується його, тому що **звернене до нього**, постає іманентним проявом його власної активності, саморуху його суб'єктивності. Саме у такому – естетичному – процесі й можна впізнати себе, знайти себе, відкрити себе.

Зрозуміло, що естетичний вимір освіти передбачає введення учнів у ті чи інші власне *художні практики* – насамперед їх залучення до шедеврів

світового та вітчизняного мистецтва. Підкреслимо: не просто їх вивчення «за програмою», не просто «знайомство», а власне – *залучення до них*. І тоді зміст цих творів неодмінно повинен постати певним дзеркалом, що розповідає саме про мене – самому мені. Нам вже приходилось в іншій статті наводити слова В. Г. Белінського: Гамлет – це життя людське, це людина, це ви, це я, це кожен з нас [7, с. 105]. І саме таким чином має «обернутись» *кожний твір мистецтва* – в усіх його видах та жанрах. Щоб у цих творах учні *впізнавали самих себе*, знаходили самих себе, у тому числі – свої шляхи і способи вирішення проблем свого сьогоденного життя. Адже класичне мистецтво, насамперед література, здатне створювати всередині людської суб'єктивності *нові органи* її здійснення, нові органи сприйняття, переживання та розуміння світу, а значить – і самих себе.

Під час дійсної **зустрічі** з творами мистецтва я здатен *впізнавати самого* себе у різноманітних персонажах цих творів, впізнавати не в смислі вгадування чогось схожого. В кожному персонажі я *здатний побачити себе* – або ще не знайденого, себе ще не здійсненого, знайти щось справді високе для самого себе, або щось у самому собі впізнати ганебне, непристойне, недолуге, негативне. Хіба не так відбувається з нами, дорослими – при читанні (і перечитуванні) доброї книги, при перегляді класичних спектаклів, якісних фільмів? Саме так! Значить, саме таким чином ми повинні налаштовувати зустрічі учнів з високим мистецтвом – без повчальності, нудного виховництва, які здатні лише відвертати молодь від справжнього.

Давайте подивимось правді в очі: хіба звичайні методики викладання літератури в школі передбачають *дійсну зустріч* учнів з творами мистецтва? На що вони, методики, орієнтовані? На аналіз твору, розкладення персонажів «по поличках» за певною схемою, виокремлення рис того чи іншого образу. Пошук «повчальних прикладів». За таких умов зміст твору не може *увійти в душу* учня. Тоді навіщо те, що не входить в самісіньку душу? Для того, щоб це відбулось – занурення духу художнього твору у тканину душі – потрібна *зустріч*. А зустріч, пригадаймо Мартіна Бубера, є справжнім буттям людини. Саме зустріч, а не зовнішня аналітика. Виходить, якщо ми не в змозі організувати, влаштувати *справжню зустріч* учнів з творами мистецтва, то тим самим *ми позбавляємо їх справжнього людського буття*. Аж ніяк не менше. А потім скаржимось на недостатній – а іноді і вкрай жахливий – рівень духовності нашої молоді, на несправжні цінності, уподобання, що панують у молодіжних середовищах.

При цьому варто подбати, щоб зустріч учнів із творами мистецтва відбувалась не тільки в позанавчальний час – у вигляді всіляких добровільно-примусових культпоходів до театру чи кінотеатру. Мистецтво повинно бути інтегроване *у самий навчальний процес*.

Основне, чим повинні бути стурбовані педагоги – не станом учнівської дисципліни, не виконанням навчальних планів, не швидкістю проходження «матеріалу» – а самим процесом *руху змісту* того, що вивчається, в суб'єктивність учня, у *його чуттєві стани* і *завершенням цього змісту у цих станах*. Саме таким чином можна подолати реальне збайдужіння учнів (та студентів) до навчання, вкрай низький рівень мотивації.

Висновки. Самопізнання не треба тлумачити звужено – як зосередження на особливостях свого «я», на уподобаннях, рисах характеру, звичках. Найважче, але й найпотрібніше для людини – *впізнавати себе у світі*. І це постає найважливішим завданням освіти: допомогли учневі віднайти свій справжній образ, образ *самого себе справжнього*. Тим самим – побудувати цей образ. Той зміст, із яким індивід має привести себе у відповідність у процесі навчання і виховання, обов'язково повинен бути *зверненим* до суб'єкта. Саме так уможливлюється самопізнання.

Якщо освіта піднімається (або заглиблюється) до самопізнання, вона набуває своєї дійсної сутності та призначення. Тільки таким чином індивід може піднятися над собою, *зростати*, зустрічаючись із самим собою ще невідомим, не знайденим. Тут – і тільки тут – може відбуватися самозміна, без якої й відсутнє виховання як таке і навчання як таке. Завдання вчителя полягає насамперед у тому, щоб створювати для дитини ситуації (і відчуття, переживання) *перебування у власній домівці*, розширюючи її крок за кроком до цілого світу, світу людини. Людський світ у багатоманітності своїх вимірів має ставати саме *домівкою людини*.

Освітній простір завжди є топосом самопізнання, проте лише «в-собі». Для того, щоб він перейшов у вимірі самопізнання в стан «для-себе», потрібно *нове педагогічне мислення*. Лише воно здатне забезпечити власне *розумну* форму організації освітнього простору, який повинен виступати як спів-буттєва освітня спільність. Сама ж така спільність здійснюється як позитивна всеєдність та соборність. Тільки так вирощується власне духовний зв'язок між людьми.

Усе навчання та виховання повинно будуватись як естетичний процес, як така *чуттєва* діяльність, якій притаманна істинна *безпосередність*: вона не може бути засобом реалізації інтересу, що лежить по той бік діяльнісного

спілкування. Така діяльність, таке спілкування постає вищою мірою *небайдужі* для їх учасників, оскільки знаходять своє завершення в живому само-почутті людини. Нове педагогічне мислення вимагає введення духовного змісту творів класичного мистецтва у структуру суб'єктивності кожного учня, тим самим забезпечуючи істинне пізнання самого себе.

Література

1. Аносова А. В. *Самопізнання та самовдосконалення як складові процесу формування комунікативної культури індивіда*. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=3361
2. Бех І.Д. *Особистість на шляху до духовних цінностей*. – Київ – Чернівці: Букрек, 2018. 320 с.
3. Бібіхін В. В. *Впізнай себе*. URL: https://t.me/sokrat_online/791
4. Возняк В. С. *Співвідношення розсудку і розуму як філософсько-педагогічна проблема: Монографія*. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана-Франка, 2008. 357 с.
5. Канарський А. С. Діалектика естетичного процесу. Кн.1. Діалектика естетичного як теорія чуттєвого пізнання. Пер. Павло Куліш. 2008. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://shron1.chtyvo.org.ua/Kanarskyi_Anatolii/Dialektyka_estetychnoho_protsesu.pdf?PHPSESSID=gchjo61j6vsburn5uj8ai54461.
6. Култаєва М. Виховання і самопізнання: до актуальності філософсько-освітніх ідей Григорія Сковороди і Йоганна Готліба Фіхте. *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2022. 28 (2).
7. Куртий О. Самопізнання в освіті: етичний вимір. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія» : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. № 29. С. 102–107.
8. Огневюк В. *Ідея освіти та її феномен*. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/44410/2/V_Ognevyuk_Lektsiya_2_FSGN.pdf
9. Byrne, A. *Transparency and Self-Knowledge*. Oxford : Oxford University Press, 2018. 208 p.
10. Coliva, Annalisa. *The Varieties of Self-Knowledge*. London : Palgrave Macmillan, 2016. 201 p.
11. Gertler, B. *Self-Knowledge*. New York : Routledge, 2010. – 192 p. ISBN 978-0-415-99550-6. URL: https://www.routledge.com/Self-Knowledge/Gertler/p/book/9780415995506
12. Kraus, Katharina T. *Kant on Self-Knowledge and Self-Formation: The Nature of Inner Experience*. Cambridge University Press, 2020. 306 p.
13. Jopling, D. A. *Self-knowledge and the self*. New York; London: Routledge, 2000. 206 p.
14. Rödl, Sebastian. Teaching, Freedom and the Human Individual. *Journal of Philosophy of Education*. 2020. Vol. 54. No. 2. Pp. 290–304. DOI: https://doi.org/10.1111/1467-9752.12415.

Анотація

Куртий О. Я. **Самопізнання в освіті: естетичний вимір.** – Стаття.

Мета дослідження – розкрити естетичний вимір самопізнання в освітньому процесі, при цьому концепт «самопізнання» береться як важлива категорія філософсько-освітнього дискурсу. Самопізнання при цьому розуміється не як самоаналіз, інтроспекція. Воно за своєю істиною постає як впізнавання себе у світі, який, своєю чергою, розкривається як культура. А культура є тим, що звернене до нас. Світ людини, людських стосунків стає дзеркалом мене самого, і таке дзеркало не повинно бути замуленим моїми недолугими пошуками особливостей свого «я», виокремленням своєї «неповторності». Головне у самопізнанні – не «пізнати самого себе», а впізнати себе. Естетичний вимір самопізнання в освітньому процесі аналізується у контексті нового педагогічного мислення, яке здатне подолати розрив або зовнішню доповнювальність різноманітних «напрямків» виховання (морального, естетичного, громадського, гендерного тощо). Все виховання повинно будуватись як відверто моральний процес, все виховання (і навчання) повинно будуватись як естетичний процес. При цьому саме естетичне тлумачиться як стан вищої небайдужості, як безпосередність, самоцільність та незацікавленість, відповідно до концепції видатного київського філософа XX ст. А. С. Канарського. Здійснення виховання і навчання як естетичного процесу дозволяє подолати реальне збайдужіння учнів до навчання. З іншого боку, розглядається необхідність введення витворів високого мистецтва у саму тканину педагогічного спілкування, при цьому потрібне не просто вивчення них, в справжня зустріч з ними, саме у просторі і тонусі якої і здійснюється реальне впізнавання себе. Естетичний вимір самопізнання передбачає введення учасників педагогічного спілкування у дійсно естетичний стан, з одного боку, та змістовну зустріч з творами культури, з іншого.

Ключові слова: освіта, самопізнання, естетичне, чуттєве, безпосереднє, мистецтво, нове педагогічне мислення.

Summary

Kurtiy O. Ya. **Self-knowledge in education: the aesthetic dimension.** – Article.

The aim of this research is to reveal the aesthetic dimension of self-knowledge within the educational process, considering the concept of "self-knowledge" as a significant category in philosophical and educational discourse. Here, self-knowledge is understood not as self-analysis or introspection. In its essence, it emerges as the recognition of oneself in the world, which, in turn, is revealed as culture. Culture is that which is directed toward us. The world of human beings and human relationships becomes a mirror of oneself, and such a mirror should not be clouded by clumsy attempts to search for the peculiarities of one's "self" or by emphasizing one's

"uniqueness." The main point in self-knowledge is not to "know oneself," but to recognize oneself. The aesthetic dimension of self-knowledge in the educational process is analyzed in the context of new pedagogical thinking, which is capable of overcoming the gap or external complementarity of various "directions" of upbringing (moral, aesthetic, civic, gender, etc.). All upbringing should be constructed as an explicitly moral process, and all upbringing (and teaching) should be constructed as an aesthetic process. In this context, the aesthetic is interpreted as a state of heightened concern, immediacy, self-sufficiency, and disinterest, in accordance with the concept of the prominent Kyiv philosopher of the 20th century, A. S. Kanarsky. Implementing upbringing and teaching as an aesthetic process allows for overcoming the real indifference of students toward learning. On the other hand, the necessity of introducing works of high art into the very fabric of pedagogical communication is considered. This requires not merely studying these works, but a genuine encounter with them, in the space and tone of which real self-recognition occurs. The aesthetic dimension of self-knowledge presupposes the introduction of participants in pedagogical communication into a truly aesthetic state, on the one hand, and a meaningful encounter with works of culture, on the other.

Key words: education, self-knowledge, aesthetic, sensory, immediate, art, new pedagogical thinking.

Дата надходження статті: 06.11.2025
Дата прийняття статті: 24.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 101
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.8

І. В. Омельчук
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8817-1573
кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
та соціально-гуманітарних наук
Хмельницького національного університету

М. І. Готич
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3499-917X
кандидат філософських наук,
старший виклад кафедри управління та адміністрування
Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту
Західноукраїнського національного університету

АГОН І ФІЛОСОФІЯ: РЕКОНСТРУКЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ЖИЛЯ ДЕЛЬОЗА ТА ФЕЛІКСА ҐВАТТАРІ

Постановка проблеми. Філософія, від моменту свого виникнення у давньогрецьких полісах, постає як особлива форма духовної діяльності, принципово відмінна від міфу, релігії та технічного знання. Водночас філософія не є виключно формою теоретичного знання, але й характерним типом соціальної та інтелектуальної практики. Її становлення пов'язане не просто з появою абстрактних понять або логічних процедур, а з формуванням особливого простору комунікації між тими, хто претендує на мудрість. У цьому сенсі філософія з самого початку є публічною справою, яка передбачає суперництво, дискусію та випробування аргументів.

У класичній традиції філософія часто репрезентується як пошук універсальних і позачасових істин. Заразом значно меншою мірою осмислюється той факт, що цей пошук здійснюється у формі публічної взаємодії між мислителями, які не лише аргументують, але й змагаються між собою. У сучасних інтерпретаціях філософський конфлікт нерідко редукується або до полеміки, або до символічної боротьби за інтелектуальну владу. Такий підхід схильний ототожнювати філософське суперництво з ворожістю, агресією чи примусовим нав'язуванням істини.

У цьому контексті постає фундаментальне питання: як реалізується філософська комунікація, щоб не лише зберегти, а й утвердити саму можливість мислення як вільного інтелектуального акту? Відповідь на це питання Жиль Дельоз і Фелікс Ґваттарі вбачають у специфічній формі соціальності – спільноті «друзів», чиї взаємини регулюються принципом змагальності. Філософія мислиться ними як агоністична практика, у межах якої суперництво не руйнує спільний простір мислення, а, навпаки, конституює його. Саме агон – змагання рівних претендентів – стає умовою можливості філософії як відкритого й продуктивного мислення.

Метою статті є реконструкція та критичний аналіз агоністичного характеру філософії в інтерпретації Дельоза та Ґваттарі. Дослідження спрямоване на виявлення того, як принцип ненасильницького суперництва (ἀγών / agon) визначає умови можливості філософського мислення, відрізняючи його від полеміки (πόλεμος / polemos) та конфлікту, і як ця модель формує простір для продуктивного обміну ідей. Наукова новизна роботи полягає у висвітленні агоністичного типу філософії як фундаментальної умови її здійснення: філософія постає не як монополія на істину, а як спільне змагання рівних претендентів за центр дискусії, що забезпечує критичність, відкритість і етичність мислення. У статті системно проаналізовано розмежування понять πόλεμος (polemos) і ἀγών (agon) у зв'язку з концепцією Дельоза та Ґваттарі, а також окреслено їхній вплив на сучасні форми філософської комунікації та академічної дискусії. Для досягнення поставленої мети передбачено такі завдання: реконструювати історико-філософський контекст виникнення принципу агону в давньогрецькій культурі; проаналізувати його інтерпретацію у працях Дельоза та Ґваттарі; виявити методологічні та етичні наслідки агоністичної моделі для розуміння природи філософії; здійснити порівняльний аналіз агоністичної моделі з іншими концепціями філософської комунікації; окреслити її соціально-політичний вимір та сформулювати висновки щодо агоністичного типу здійснення філософії як внутрішньої умови її можливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика агону має тривалу й багатовимірну історію осмислення у філософії, культурології

© І. В. Омельчук, М. І. Готич, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

та соціальній теорії. Уже в класичних дослідженнях античності агон розглядався як фундаментальний принцип організації грецького соціального та символічного простору. У цьому контексті агон охоплював не лише спортивні змагання, а й судові процеси, поетичні конкурси, політичні дебати та філософські диспути.

Вагомий внесок у розуміння агону зробив Йоган Гейзінґа, який у праці «Homo Ludens» трактував змагальність як універсальний культуротворчий механізм. Фрідріх Ніцше надає агону більш радикального значення, розглядаючи його як джерело творчої напруги та життєствердної сили грецької культури. У політичній філософії XX століття поняття агону набуває нового значення. Ханна Арендт пов'язує політику з публічним простором дії та мовлення, де множинність суб'єктів не усувається, а зберігається.

Генеалогія філософського знання в контексті античного полісу є предметом детальних розвідок у межах європейської інтелектуальної традиції. Жан-П'єр Вернан у праці «Походження давньогрецької думки» довів, що раціоналізація мислення прямо корелює з десакралізацією влади та появою агори. Корнеліус Касторіадіс наголошував на філософії як проекті автономії, що виникає одночасно з демократією. Сучасний мислитель Джорджо Аґамбен розвиває дельозівську лінію «дружби» як онтологічної категорії співбуття. Марсель Енаф доповнив цей аналіз антропологічним виміром, показуючи, як матеріальна культура (реформа гоплітів) трансформувалася в інтелектуальну (простір дискусій).

На цьому тлі філософська спадщина Дельоза та Ґваттарі презентує оригінальний синтез історико-філософського, онтологічного та методологічного підходів до вивчення агону. В українському науковому просторі ця проблематика залишається недостатньо осмисленою: попри сталий інтерес до творчості згаданих мислителів, агоністичний вимір їхнього доробку здебільшого опиняється поза увагою дослідників. Саме на усунення цієї інтелектуальної лакуни спрямована пропонована стаття.

Виклад основного матеріалу. За Дельозом, принципово ненасильницький спосіб врегулювання конфліктів виник у давніх греків завдяки їхньому світосприйняттю: космічний і соціальний простір вони уявляли у формі кола. Фігура кола замінює інший образ – піраміду, щаблі якої символізували вертикальний розвиток і послідовність поколінь. Центр кола стає місцем спільної зустрічі, де всі елементи рівновіддалені та симетричні. Дельоз зазначає, що саме в образі центру кола можна осягнути сутність Греції. «Незалежно від питання, – пише французький філософ, – суперники виходять вперед і проголошують: це я! це я! це я! Це не війна, це змагання» [5].

У цьому контексті Енаф вказує на те, що грецький поліс почався з реформи гоплітів, яка встановила рівність воїнів через визначення нейтрального місця в центрі – μέσον (meson). Концептуально поняття «μεσον» охоплює перехід від приватної влади вождя до публічного простору громади. Як зазначає Енаф: «Так сформувався публічний простір, який був також простором дискусій. Місце магічного та дієвого слова, яке здійснює те, що промовляє, заступило діалогічне слово, яке є предметом суперечок; місце "божого суду" – дослідження та необхідність доказу. Замість авторитетної промови постав обмін аргументами. Слово втратило свій статус повноцінної субстанції, дієвої сили. Воно відокремилося від своїх наслідків, стало автономним як форма та інструмент. Істина-αλήθεια, яку промовляють священні вуста, тепер протистояла δόξα, яка є насамперед знанням відповідно до наявної ситуації, доступної кожному» [1, с. 17].

Цей центр (meson) не належить жодному з претендентів і не містить істини як готового змісту. Енаф показує, що поява такого публічного центру пов'язана з переходом від сакрального слова до діалогічного обміну аргументами. У цьому просторі істина перестає бути одкровенням і стає результатом спільного випробування. Центр кола є радше вільним місцем, відкритим для постійного переосмислення.

Дельоз і Ґваттарі наголошують, що у межах полісів взаємини заохочувалися через суперництво «вільних людей, атлетизм, сформульований у загальному принципі – агон» [7, p. 4]. Однак критично важливо розрізняти πόλεμος (polemos) та ἀγών (agon). Оскільки вони позначають різні аспекти розуміння природи суперництва. Саме на це вказував Дельоз, коли застерігав від ототожнення полеміки з агоністичними взаєминами, підкреслюючи, що останні не пов'язані з війною чи знищенням [5].

Полемос означає «битва, війна» [10, p. 1432; 14, p. 932]. Це слово маркує конфлікт у його найбільш руйнівній формі, часто із застосуванням насильства та ворожості [3, p. 1218–1219]. Слово «πόλεμος» використовується у сполученнях, таких як «πολεμ-άρχος» (воєначальник) [13, p. 902] або «πόλεμο-φθόρος» (руйнування внаслідок війни) [8, p. 1152]. Дії, пов'язані з πόλεμος, включають «πολεμ-έω» (битися) [2, p. 370], «πολεμ-ίζω» (брати участь у бійці) [4, p. 335], а також «πολεμ-όομαι» (ставати ворогами) [3, p. 1219]. У такий спосіб полемос означає війну, насильницьке зіткнення, спрямоване на знищення супротивника. Він руйнує спільний простір і не залишає можливості для спільної істини.

Агон, навпаки, походить від ἄγω (вести, спрямовувати) [4, p. 5; 8, p. 14] і спочатку означав

«місце зібрання для ігор» [3, p. 18; 12, p. 8]. Агон окреслює регламентоване суперництво: змагання за приз у спортивних іграх [12, 9], суперництво на сцені (для актора чи поета) [8, p. 16], публічні виступи та дебати [10, p. 18], судові розгляди [11, p. 13] тощо.

Отже, агон позначає унормоване змагання, яке відбувається у межах спільних правил і публічного простору. Він передбачає визнання суперника як рівного учасника. Саме тому Дельоз наполягає, що агоністичні взаємини не можна ототожнювати з полемікою: полеміка знищує те, що агон намагається зберегти – спільний простір мислення. Для Дельоза та Ґваттарі це розрізнення є методологічним критерієм: філософія можлива там, де суперництво набуває форми агону – ненасильницького змагання за «центр» (істину), а не полемосу (знищення опонента).

Центральним для французьких філософів є платонівський принцип «ἀμφισβήτησις» (amphisbetesis), який позначає діалектику суперників чи претендентів. Але платонівська діалектика є не діалектикою протиріччя чи протилежності, а процедурою відбору претензій. Дельоз зазначає: «Сутність поділу полягає не в ширині – в поділі роду на види, а в глибині – у виборі роду. Його призначення – розглянути претензії (претендентів) і відрізнити справжнього претендента від фальшивого» [6, p. 254]. Йдеться не про зіставлення протилежних тез, а про розрізнення справжніх і хибних претендентів на істину. Філософія у цьому сенсі постає як поле агону, де істина не задається наперед, а формується у процесі змагання.

Тут виникає фігура Софіста. У дельозівській інтерпретації софіст – це не просто той, хто помиляється, а симулякр [6, p. 256]. Софіст імітує філософа, але він зраджує дух агону, намагаючись перетворити його на полемос – використовуючи переконливу риторику, він маніпулює суспільною свідомістю для досягнення влади та особистої вигоди – захопленню центру кола. Амфісбетесіс – це змагання, що працює як фільтр, що очищує філософію від симулякрів.

Філософ, натомість, це «друг мудрості», але він не єдиний, хто на неї претендує. Як тільки з'являється претензія, до гри вступає суперник. У цьому просторі філософ не є носієм завершеної мудрості, а виступає як її претендент. Претензія на мудрість неминуче передбачає наявність інших претендентів, а отже – ситуацію суперництва. Цей момент принципово відрізняє філософа від софіста. Софіст, у платонівській та арістотелівській традиції, володіє технікою переконання та пропонує рецепти успіху. Філософ же, навпаки, не має готового знання, але перебуває у постійному русі до нього. Саме ця незавершеність робить філософію відкритою до агоністичного суперництва.

Інакше кажучи, агон – це змагання філософів, які виявляють обопільну прихильність, це конкуренція вільних людей, друзів мудрості, які люблять мудрість і рівноправно претендують на неї. У такий спосіб у філософській дружбі поєднується прагнення до мудрості й дух змагання. Втім, це не лише історична риса античного мислення, а й методологічний критерій утвердження філософії: вона можлива там, де суперництво набуває ненасильницької форми та стає способом співбуття рівних претендентів на істину. Звідси випливає, що філософи, як друзі мудрості, є не ворогами, а радше претендентами та суперниками. Щодо цього Дельоз і Ґваттарі зазначають: «дружба покликана примирити цілісність сутнісного та суперництво претендентів» [7, p. 4].

Дружба виступає ключовою умовою такого співбуття. У знаменитому інтерв'ю «Алфавіт Дельоза», записаному Клер Парне, мислитель розкриває категорію «Fidelity» (вірність) у контексті дружби [9]. Для Дельоза дружба – це не психологічна симпатія. Категорія «Fidelity» означає вірність спільній справі мислення, а не особисту лояльність. Друзі – це «претенденти», об'єднані навколо дискурсу, а не навколо догми чи авторитету. Вірність тут – це вірність спільному концепту чи події мислення.

Даний мотив особливо яскраво звучить у діалозі з Парне. Позаяк категорія «дружби» розкривається не лише через відповіді Дельоза, а й через принципово важливі репліки самої інтерв'юерки. Показовим у цьому сенсі є момент, коли саме Парне формулює фундаментальну тезу агоністичного розуміння філософії: «Перш за все, вам не обіцяють мудрості... ви лише претендуєте на мудрість» [9]. Цей акцент є принциповим, оскільки він чітко фіксує статус філософа, який не отримує мудрість як готову обіцянку чи володіння, а лише претендує на неї, залишаючись у постійному русі змагання. Це означає, що філософська комунікація – це не пошук компромісу, а спільна «варта» біля центру кола. Друзі об'єднуються не для того, щоб погоджуватися, а щоб підтримувати агоністичний простір, де можливе народження концепту.

Зрештою, Дельоз висновує, що філософи: «Це не мудреці, що відповідають образу піраміди, а друзі мудрості, які відповідають образу кола» [5]. Себто, філософія з'являється на кшталт завзятого змагання, ніж ворожого конфлікту. Діалектика суперництва, на противагу війні чи полеміці, є основою для продуктивного філософського обміну ідей. Це змагання не передбачає насильства, а є результатом бажання претендувати на мудрість за умов рівності та взаємної поваги

поміж його учасниками. Тож і умова утвердження філософії може бути сформульована як її агоністичний тип: філософія стверджується не як монополія на істину, а як спільне змагання за неї, що створює простір для критичності та етичності мислення.

У **висновку** дослідження агоністичного характеру філософії варто підкреслити, що саме Дельоз та Ґваттарі найпослідовніше розкрили цей вимір як конститутивну рису філософської практики. За їхньою інтерпретацією, філософія виникає не в ієрархічній структурі мудреців чи монопольному володінні істиною, а в агоністичному колі друзів-суперників, які рівноправно претендують на мудрість у ненасильницькому змаганні.

Філософія як агоністична практика формує особливий тип мислення – критично-діалогічний, у якому готовність претендувати на істину поєднується з визнанням права іншого на аналогічну претензію. Агон забезпечує напружену рівновагу між змагальністю та спільністю, без якої філософія втрачає автономію.

Процес агоністичного суперництва передбачає: відкритість до аргументів інших; пошук істини через діалог і перевірку позицій; визнання суперника як рівного претендента; ненасильницьке формування соціального і символічного простору. У межах такого підходу критичність і етичність мислення стають органічною частиною філософської практики.

Агон, як його осмислюють Дельоз і Ґваттарі, не лише пояснює історичне виникнення філософії в грецькому полісі, а й слугує нормативним критерієм її сучасного існування: філософія зберігає свою життєздатність і автономію саме там, де суперництво залишається продуктивним і етичним змаганням рівних, а не переходить у полеміку чи ворожнечу. Інтерпретація філософії як агоністичної практики дозволяє по-новому осмислити її соціальний та моральний вимір: філософія постає не як система готових відповідей, а як спільна справа мислення, яка реалізується у змаганні без насильства, у вірності проблемі та здатності витримувати напругу незавершеності.

Саме ця напруга становить живе ядро філософського мислення, в якому синтезуються критичність, етичність та соціальна відповідальність за збереження простору істини.

Література

1. Енаф М. Ціна істини: дар, гроші, філософія / пер. з фр. Олексія Панича. Київ : Дух і літера, 2019. 512 с.

2. Abbott-Smith G. Manual Greek lexicon of the New Testament. London : Bloomsbury Publishing, 1999. 530 p.

3. Beekes R. S. P., van Beek L. (eds.) Etymological dictionary of Greek. Leiden : Brill, 2010. 1808 p.

4. Cunliffe R. J. A lexicon of the Homeric dialect: Expanded edition. Norman : University of Oklahoma Press, 2012. 512 p.

5. Deleuze G. Foucault: Lecture 22, 6 May 1986. (Version 2.0) / trans. by M. McMahon ; ed. by D. W. Smith, C. J. Stivale. The Deleuze Seminars. Purdue University Research Repository. URL: https://deleuze.cla.purdue.edu/lecture/lecture-22/

6. Deleuze G. The Logic of Sense / trans. by M. Lester, C. Stivale ; ed. by C. V. Boundas. New York : Columbia University Press, 1990. 393 p.

7. Deleuze G., Guattari F. What is philosophy? / trans. by H. Tomlinson, G. Burchell. New York : Columbia University Press, 1994. 253 p.

8. Diggle J. et al. (eds.) The Cambridge Greek lexicon. Cambridge : Cambridge University Press, 2021. 1570 p. DOI: http://dx.doi.org/10.1017/9781139050043

9. "F as Fidelity" in "Gilles Deleuze, From A to Z, Part-1, 15 December 1988" / trans. by C. J. Stivale ; ed. by C. Parnet, C. J. Stivale, D. W. Smith. Purdue University Research Repository. URL: https://purr.purdue.edu/publications/4589/1

10. Jones H. S., McKenzie R. A Greek-English lexicon / ed. by H. G. Liddell et al. Oxford : Clarendon Press, 1996. 1705 p.

11. Paul H. The Oxford companion to classical literature. [S. l.] : Creative Media Partners, LLC, 2018. 468 p.

12. Slater W. J. (ed.) Lexicon to Pindar. Berlin : De Gruyter, 1969. 577 p.

13. Sophocles E. A. Greek lexicon of the Roman and Byzantine periods. Hildesheim : Olms, 2005. 1188 p.

14. Woodhouse S. C. English-Greek dictionary: A vocabulary of the attic language. London : Taylor & Francis Group, 2020. 1040 p.

Анотація

Омельчук І. В., Готич М. І. **Агон і філософія: реконструкція концепції Жиля Дельоза та Фелікса Ґваттарі.** – Стаття.

Стаття присвячена комплексному дослідженню агоністичної природи філософського дискурсу в інтерпретації Жиля Дельоза та Фелікса Ґваттарі. У роботі здійснюється історико-філософська реконструкція становлення філософії як особливої інтелектуальної практики, що виникає в просторі давньогрецького полісу. Вихідним положенням дослідження є теза про те, що філософія від моменту свого виникнення постає не лише як форма теоретичного пізнання, а як специфічна форма публічної комунікації, що передбачала суперництво, дискусію та випробування аргументів.

Особливу увагу приділено розмежуванню понять «полемос» (πόλεμος) і «агон» (ἀγών), яке в інтерпретації Дельоза та Ґваттарі набуває принципового методологічного значення. Доведено, що агон означає регламентоване, публічне та симетричне суперництво рівних учасників, тоді як полемос репрезентує руйнівну форму конфлікту, спрямовану на знищення опонента і ліквідацію спільного простору істини. У цьому зв'язку філософія постає як агоністична практика, що протистоїть як догматичній монополізації знання, так

і полемічній боротьбі за інтелектуальну владу. Платонівський принцип «амфісбетесіс» (ἀμφισβήτησις) трактується французькими філософами як процес відбору претензій, що дозволяє відрізнити справжнього претендента на мудрість від фальшивого.

Проаналізовано роль фігури софіста як симулякра, що підмінює агон на полемос, а також розкрито значення категорії «дружби» як етичної умови філософського суперництва. У роботі підкреслено, що філософська «дружба» в розумінні Дельоза і Ґваттарі ґрунтується на категорії «вірності» (fidelity), що означає не особисту лояльність, а відданість спільній справі мислення, підтримку агоністичного простору, де можливе народження концепту. Зроблено висновок, що агоністичний тип філософії є не лише історичною характеристикою античної культури, а нормативною моделлю сучасного філософського мислення, яка забезпечує критичність, відкритість і етичність інтелектуальної комунікації.

Ключові слова: філософія, агон, полемос, Дельоз, Ґваттарі, дружба, софіст.

Summary

Omelchuk I. V., Hotych M. I. **Agon and philosophy: reconstruction of the concept of Gilles Deleuze and Félix Guattari.** – Article.

The article is devoted to a comprehensive study of the agonistic nature of philosophical discourse in the interpretation of Gilles Deleuze and Félix Guattari. The work carries out a historical-philosophical reconstruction of the emergence of philosophy as a distinctive intellectual practice originating in the space of the ancient Greek polis. The starting point of the study is the thesis that philosophy, from the moment of its inception, appears not only as a form of theoretical cognition but as a specific mode of public communication that presupposes rivalry, discussion, and the testing of arguments.

Particular attention is paid to the distinction between the concepts of “polemos” (πόλεμος) and “agon” (ἀγών), which, in the interpretation of Deleuze and Guattari, acquires fundamental methodological significance. It is demonstrated that agon denotes a regulated, public, and symmetrical rivalry among equal participants, whereas polemos represents a destructive form of conflict aimed at annihilating the opponent and eliminating the shared space of truth. In this regard, philosophy emerges as an agonistic practice that opposes both dogmatic monopolization of knowledge and polemical struggle for intellectual power. The Platonic principle of “amphisbetesis” (ἀμφισβήτησις) is interpreted by the French philosophers as a process of selecting claims, allowing the distinction between the genuine claimant to wisdom and the false one.

The article analyzes the role of the sophist figure as a simulacrum that substitutes agon with polemos, and also reveals the significance of the category of “friendship” as an ethical condition of philosophical rivalry. It is emphasized that philosophical “friendship,” in the understanding of Deleuze and Guattari, is based on the category of “fidelity,” which signifies not personal loyalty but devotion to the common cause of thinking and the maintenance of an agonistic space where the birth of a concept becomes possible. The conclusion is drawn that the agonistic type of philosophy is not merely a historical characteristic of ancient culture but a normative model for contemporary philosophical thinking, ensuring criticality, openness, and ethicality in intellectual communication.

Key words: philosophy, agon, polemos, Deleuze, Guattari, friendship, sophist.

Дата надходження статті: 25.10.2025
Дата прийняття статті: 11.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 17:159.9
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.9

А. Г. Пилипко
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0003-0811-1186
член громадської організації
«Науково-дослідний інститут удосконалення систем управління»

ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ОЗНАКА ЗДАТНОСТІ ЛЮДИНИ ДІЯТИ РОЗУМНО

Постановка проблеми. У сучасній філософській думці поняття доброчесності розглядається як фундаментальна характеристика моральної природи людини, що проявляється у здатності діяти розумно, відповідально та узгоджено із загальнолюдськими цінностями. Доброчесність не зводиться лише до набору етичних норм чи моральних приписів, а відображає внутрішню гармонію між знанням, волею та практичною дією. Проблема доброчесності актуалізується в умовах постмодерної кризи раціональності, коли моральні орієнтири втрачають універсальний характер, а індивід стикається з необхідністю самостійного вибору між численними моральними альтернативами. У цьому контексті доброчесність постає як здатність не лише розпізнавати добро, а й діяти відповідно до нього, тобто поєднувати розумове усвідомлення зі свідомою практичною поведінкою.

Значення доброчесності як ознаки здатності людини діяти розумно виявляється у контексті взаємозв'язку між моральною автономією особистості та соціальною відповідальністю. Людина, яка є доброчесною, не просто підкоряється зовнішнім етичним вимогам, а осмислює їх крізь призму власного морального досвіду і можливих наслідків своїх дій, формуючи внутрішню систему саморегуляції. Такий підхід набуває особливого значення для розв'язання практичних завдань, пов'язаних із формуванням зрілої громадянської позиції, утвердженням культури довіри, відповідальності та етичного лідерства у суспільстві. В умовах глобальної нестабільності, інформаційних маніпуляцій і морального релятивізму доброчесність стає не лише моральною категорією, а й соціальною необхідністю, адже забезпечує єдність між раціональним мисленням і моральною дією, між особистісною свободою та спільним благом.

Разом з цим, доброчесність не є вимірюваним критерієм оцінки дій та рішень людини, що не дозволяє застосовувати її як індикатор безпечної та гармонійної поведінки людей, як суб'єктів суспільних відносин.

Аналіз джерел, останніх досліджень та публікацій. У межах класичної етики поняття доброчесності розвивалося у трьох основних напрямах. Етика чеснот Аристотеля розглядала середину (міру) як властивість доброчесності [1, с. 276].

Етика І. Канта визначала моральність виключно через намір людини, як етику внутрішнього переконання і доброї волі, ігноруючи наслідки [1, с. 322].

Класичний утилітаризм Дж. С. Мілля та І. Бентама, оцінював смисл етичних принципів і норм виключно за максимізацією корисності для більшості [2, с. 55–56; 359–360; 3].

Аналіз сучасних досліджень дозволяє виокремити чотири взаємопов'язані наукові напрями, у межах яких поняття доброчесності набуває правового, філософсько-антропологічного, освітнього та міждисциплінарного вимірів.

Перший напрям охоплює етико-правове трактування доброчесності у публічному управлінні та правозастосуванні. У праці Н. В. Максименко доброчесність розглянуто як етико-правову категорію, що визначає моральні межі поведінки публічних службовців і виступає ключовим критерієм довіри громадян до державної влади. Авторка доводить, що доброчесність є основою формування професійної етики державної служби, поєднуючи норми права з моральною відповідальністю особи та відзначає такі методологічні проблеми: термінологічну неоднорідність: плутанина між «доброчесність», «чеснота», «порядність»; фрагментарність: недостатність емпіричних вимірювань поза антикорупційними індикаторами; складність розмежування: труднощі у розрізненні етичного і правового аспектів. Доброчесність визначається як інтегративна якість, що поєднує внутрішню чесність, моральну стійкість і правову визначеність у статусі публічного службовця. Її подальше системне вивчення необхідне для розроблення ефективних критеріїв добору кадрів та зміцнення суспільної довіри до держави [4]. К. Коваленко аналізує співвідношення понять чесності, доброчесності та академічної доброчесності у законодавчому й науковому контекстах, наголошуючи, що дотримання принципів доброчесності закладає основу для побудови довіри та стабільних міжособистісних відносин, підвищує репутацію закладів вищої освіти та їх випускників, забезпечуючи їх конкурентоспроможність, сприяє етичному зростанню і розвитку як особистості, так і суспільства в цілому [5]. О. Висоцька у своїй праці розкриває доброчесність як чинник

© А. Г. Пилипко, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

формування ідентичності людини, акцентуючи на її ролі в узгодженні внутрішнього морального вибору та розумного самопізнання, доводить, що доброчесність виступає стабілізаційним елементом, що допомагає людині зберегти внутрішню цілісність і моральний компас в умовах постійних змін і ціннісного плюралізму цифрового світу. Вона є критерієм, через який особистість сприймає себе і свої вчинки, забезпечуючи моральні рамки для самоідентифікації та інтеграції в суспільство [6]. Ці дослідження об'єднує ідея розумної дії як прояву моральної зрілості, у межах якої доброчесність постає системним критерієм етичної поведінки в публічній сфері.

Другий напрям зосереджується на філософсько-антропологічному осмисленні доброчесності як форми раціонального самоздійснення людини. О. В. Пономаренко визначає доброчесність як складову світоглядної культури та чинник життєтворчості, що забезпечує гармонію між розумом, моральністю та духовною зрілістю особистості, а кризові явища вимагають пошуку нового гуманістичного мислення та суспільної уваги до культуротворчого потенціалу доброчесності. В той же час, зазначає автор, подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку стратегій впровадження доброчесності як життєтворчості на всіх рівнях освітніх та виховних практик (від дошкільної освіти до мистецьких проєктів) [7]. Н. Хамітов розглядає академічну доброчесність як виклик і волю, тобто прояв філософської антропології відповідальності, яка узгоджує свободу дії з етичними нормами. Особливе значення академічній доброчесності відводиться в умовах війни, так як недостатня доброчесність в умовах миру лише може стримувати розвиток країни, але в умовах війни вона сприяти поразці. Академічна доброчесність є основою інноваційних рішень і шляхом до реальної, стабільної та стратегічної перемоги, що сприяє утвердженню гуманістичної цивілізаційної суб'єктності України [8]. М. Бойченко аналізує доброчесність розуму у контексті нового Просвітництва, наголошуючи, що моральна рефлексія є невід'ємною складовою раціонального мислення, а розум, позбавлений доброчесності, втрачає гуманістичний сенс. Доброчесність розуму не може бути відокремленою від його відповідальності за власне майбутнє і є єдиною основою для побудови стійкого, відповідального, демократичного спільносвіту [9]. Л. Панченко та Н. Радіонова досліджують доброчесність у практиках освітньої життєтворчості, розкриваючи її як інтегративну якість особистості, яка поєднує етичну свідомість, вольову саморегуляцію та здатність діяти «сродною», а отже – розумною. Авторки зміщують акцент з юридичного контролю на екзистенційно-культурну необхідність доброчесності, використовуючи національні світоглядні основи [10]. У межах цього напряму доброчесність осмислюється як філософська категорія, що визначає внутрішню єдність морального й розумового начал людини, і у її розвитку відводиться формотворча роль освіти як критичного ресурсу для національної стійкості.

Третій напрям відображає міждисциплінарне розширення поняття доброчесності у гуманітарних і природничих науках. А. Аддіс (A. Addis) визначає доброчесність як прояв людської гідності, як не статичної властивості, а постійного процес захисту цілісності особистості від будь-яких форм систематичного приниження, що охоплює як захист тіла, так і право на автентичну соціальну і юридичну присутність у світі, що забезпечує цілісність морального та розумного начала в особистості [11]. К. Г. Таунсенд (K. G. Townsend) і Б. Д. Ерп (B. D. Earp) досліджують принципи тілесної доброчесності та автономії у педіатричній етиці, підкреслюючи необхідність розумного балансу між свободою дитини й моральною відповідальністю дорослого, щоб дитина могла вільно і повноцінно створити власний доброчесний життєвий наратив [12]. Дж. Дж. Кей (J. J. Kay) розкриває зміст поняття «екологічної доброчесності» як принципу гармонійного управління природними системами, що ґрунтується на розумному використанні ресурсів, зауважує, що поняття цілісності – чи то екологічної, чи культурної – є критично важливим проявом колективної здатності до розумної дії. Ця системна потреба у цілісності лише підтверджує, що й на індивідуальному рівні доброчесність є необхідним моральним механізмом, який забезпечує розумний, самокоригуючий та довгостроково стійкий життєвий шлях [13]. Дж. Веббер (J. Webber) трактує доброчесність як кінцеву мету виховання характеру, стверджуючи, що вона є підґрунтям формування моральної автономії та здатності до раціонального вибору [14]. Ці дослідження розширюють межі розуміння доброчесності, підкреслюючи її універсальний характер як засади гармонійного існування людини з іншими людьми, природою й соціумом.

Четвертий напрям стосується інституційно-наукових і професійних аспектів доброчесності. Дж. Амбросж (J. Ambrosj) та співавтори аналізують феномен «ціннісно-вільного ідеалу» у кодексах наукової доброчесності, доводячи, що моральна відповідальність дослідника є ключовою умовою об'єктивності знань [15]. Дж. В. Скшипек (J. W. Skrzypek) розглядає структурну доброчесність у філософському контексті як метафору гармонійної впорядковано-

сті буття, що відображає єдність матеріальної та духовної природи світу [16]. М. А. Ф. Санджані (M. A. F. Sanjani) доводить, що доброчесність керівників освітніх закладів прямо впливає на якість освітнього процесу, оскільки формує середовище, у якому моральне лідерство і раціональна організація праці взаємопов'язані [17]. Цей напрям демонструє, що доброчесність є не лише етичною, а й управлінською категорією, яка забезпечує стійкість і довіру у професійних спільнотах.

Попри наявність значного наукового доробку у сфері етики та філософії моралі, низка аспектів проблеми доброчесності залишається невирішеною. Недостатньо розроблено критерії її об'єктивного вимірювання, не визначено структурні рівні формування доброчесності у контексті розумної дії, а також не досліджено її вплив на ефективність суспільних і управлінських процесів. Попередні підходи здебільшого обмежувалися абстрактними морально-ціннісними трактуваннями, що не дозволяє використовувати доброчесність як практичний етичний індикатор поведінки. Запропоноване дослідження спрямоване на заповнення цих прогалин шляхом філософського переосмислення доброчесності як вимірюваної ознаки морально-розумної здатності людини. Передбачено обґрунтування її структурно-функціональної природи, формування нових методологічних засад етичної оцінки та розроблення практичної моделі впровадження етичної системи Розумність. Це дозволяє інтегрувати етичні критерії у систему публічного управління, освіти й науки, розширюючи наукове розуміння доброчесності як чинника моральної зрілості й належного урядування.

Мета статті. Мета статті полягає у філософському обґрунтуванні доброчесності як ознаки здатності людини діяти розумно, що поєднує моральні, інтелектуальні та соціально-відповідальні аспекти поведінки особистості, а також у визначенні концептуальних засад застосування цього поняття як критерію моральної якості та чинника гармонійного розвитку суспільства.

Завдання статті:

1. Розкрити сутність поняття «доброчесність» у філософському вимірі, визначивши її як інтегративну моральну властивість розумної особистості.

2. Обґрунтувати взаємозв'язок доброчесності та розумності як основи моральної поведінки людини, виявивши її структурно-функціональні прояви у житті та суспільній діяльності.

3. Визначити ключові проблеми ціннісної невизначеності сучасного суспільства та запропонувати етичну систему Розумність як практичний інструмент формування доброчесності й утвердження моральної зрілості в контексті належного урядування.

Виклад основного матеріалу. У філософії моралі доброчесність розглядається як інтегральна характеристика моральної зрілості людини, що поєднує раціональність, етичність і соціальну відповідальність. Її сутність полягає у гармонійному поєднанні внутрішніх моральних принципів із розумною дією, спрямованою на благо як індивіда, так і суспільства. Етимологічно слово «доброчесність» походить від поєднання «добро» і «чесність», що вказує на єдність моральної настанови й правдивості, які в сукупності утворюють морально-розумну поведінку. У сучасному філософському дискурсі доброчесність дедалі частіше трактується як когнітивно-моральна компетентність – здатність осмислювати, оцінювати й діяти відповідально, виходячи не лише з етичних, а й з раціональних міркувань (табл. 1).

У сучасній науковій та практичній площині наведена систематизація компонентів доброчесності демонструє її багатовимірний харак-

Таблиця 1

Етимологічне та філософське наповнення поняття «доброчесність»

Компонент поняття	Первісне значення	Філософське тлумачення	Практичний вимір у сучасному суспільстві
Добро	Благо, що сприяє розвитку людини та суспільства	Основоположна моральна категорія, що визначає спрямованість дії на благо іншого	Виявляється у соціальних ініціативах, благодійності, волонтерстві, громадянській активності
Чесність	Правдивість, відсутність обману	Етична константа, що забезпечує єдність думки, слова та вчинку	Проявляється у відкритості комунікацій, прозорості управлінських рішень, академічній доброчесності
Розумність	Усвідомленість і логічна обґрунтованість дій	Єдність пізнавальної діяльності та морального вибору	Формує здатність до етичного судження й прийняття збалансованих рішень
Гармонія	Узгодженість особистого та спільного блага	Втілення принципу «золотої середини» у поведінці	Забезпечує толерантність, соціальну стабільність і довіру
Відповідальність	Усвідомлення наслідків власних дій	Міра моральної зрілості та самоконтролю	Реалізується у професійній етиці, державному управлінні, корпоративній культурі

Джерело: сформовано автором на підставі [1; 4; 12; 14].

тер і придатність до операціоналізації – тобто перетворення абстрактного морального поняття на вимірюваний критерій людської поведінки. Кожен елемент цієї структури – добро, чесність, розумність, гармонія й відповідальність – виконує окрему, але взаємодоповнювальну функцію у формуванні етичної компетентності особистості. Добро задає аксіологічний вектор дії, що визначає її ціннісну орієнтацію на користь інших [14]. Чесність виконує функцію морального фільтра, який забезпечує достовірність і прозорість соціальної взаємодії. Розумність забезпечує когнітивну адекватність поведінки, зменшуючи ризик імпульсивних чи деструктивних рішень. Гармонія формує здатність підтримувати соціальну рівновагу, що особливо важливо в умовах суспільної поляризації та інформаційних маніпуляцій [12]. Відповідальність, у свою чергу, трансформує етичну позицію у практичну дію, перетворюючи моральні наміри на конкретні суспільно корисні результати. На практиці така модель доброчесності знаходить застосування у сферах, де поєднуються моральна автономія та управлінська раціональність. У системі освіти вона лежить в основі академічної доброчесності, формуючи у студентів культуру доказового мислення й особистої відповідальності. У публічному управлінні доброчесність виступає критерієм етичної придатності управлінців, що дозволяє оцінювати не лише компетентність, а й моральну якість рішень. У бізнес-секторі вона проявляється через стандарти корпоративної етики, де чесність і розумність корелюють із довгостроковою довірою до бренду. Нарешті, у громадянському суспільстві доброчесність стає маркером соціального капіталу – невидимою, але критично важливою умовою стійкості демократичних інституцій.

Взаємозв'язок доброчесності та розумності має не теоретичний, а цілком практичний вимір, адже саме через розумну дію проявляється справжня моральна якість людини. Під розумністю тут розуміється спосіб мислення і діяльності, які корисні для того, хто діє і мають позитивні наслідки як для того, хто діє так і для максимальної кількості живих істот і оточуючого середовища, або не шкодять їм. Така розумність виступає не лише як інтелектуальна здатність оцінювати реальність, а як уміння діяти осмислено, пропорційно обставинам і з урахуванням наслідків для інших. Тому доброчесність не існує без розумності: лише тоді, коли моральне рішення чи дія є розумними у наведеному контексті, в тому числі, логічно зваженими і соціально доцільними, їх можна вважати доброчесними. У цьому полягає сутність моральної автономії – дія, яка не диктується зовнішніми вимогами, а випливає з внутрішнього переконання людини у правильності вчинку. Такий підхід узгоджується з етикою розумного буття, у межах якої моральність постає як форма раціональної поведінки, що спрямована на гармонізацію власних потреб і спільного блага (табл. 2).

Зв'язок доброчесності з розумністю стає визначальним у тих сферах, де від рішень окремої людини залежить благополуччя інших. Так, у системі державного управління розумна дія проявляється через уміння чиновника діяти не за формальною буквою закону, а за його моральним змістом, коли на перший план виходять прозорість, справедливість і відповідальність перед громадянами [6], тобто – інтереси служби. У бізнесі доброчесна поведінка пов'язана з розумним балансом між прибутком і суспільною користю – компанії, які діють чесно й послідовно, отримують стабільну довіру клієнтів, навіть якщо короткостроково їхні прибутки менші. В освіті розумна доброчесність виявляється у викладача, який не лише вимагає дотримання правил академічної чесності, а й формує у студентів усвідомлення, чому саме чесність є умовою справжнього знання [8]. У повсякденному житті вона проявляється у вмінні не діяти зопалу – коли людина, перш ніж відповісти на образу чи несправедли-

Таблиця 2

Зв'язок доброчесності та розумності як критерію моральної поведінки людини

Сфера прояву	Сутність розумності	Вияв доброчесності	Практичний ефект
Особистісна поведінка	Осмисленість вибору, вміння прогнозувати наслідки	Вчинки, що узгоджуються з моральними принципами	Внутрішня рівновага, самоповага, відсутність когнітивного дисонансу
Міжособистісні відносини	Розуміння позиції іншого, уникнення імпульсивності	Поважність, чесність, здатність до емпатії	Підвищення рівня довіри, зменшення конфліктів
Професійна діяльність	Прийняття обґрунтованих рішень, етичне мислення	Відповідальність, справедливість, точність	Зростання професійного авторитету, стійкість колективу
Громадянська позиція	Критичне осмислення суспільних процесів	Принциповість, відданість суспільним цінностям	Формування активного громадянина, зміцнення соціального порядку
Управлінська діяльність	Розсудливість у прийнятті рішень, співвіднесення цілей із моральними нормами	Служіння спільному благу, доброчесне лідерство	Зниження корупційних ризиків, зміцнення суспільної довіри

Джерело: сформовано автором на підставі [1; 7; 14; 16].

вість, обирає шлях розумного самоконтролю й етичної гідності [17]. Таким чином, доброчесність і розумність утворюють внутрішню єдність, у якій моральна дія не є результатом сліпого наслідування правил, а постає наслідком усвідомленого вибору. У цьому й полягає її сучасне практичне значення: розумна доброчесність стає не просто чеснотою, а основою соціальної культури, що підтримує довіру, справедливість і моральну стійкість у всіх сферах людської взаємодії.

Доброчесність як інтегральна властивість особистості формується поступово, у процесі становлення людини, і виявляється по-різному залежно від вікового етапу та сфери діяльності. На ранніх етапах життєвого шляху вона набуває характеру засвоєних моральних орієнтирів, у підлітковому й юнацькому віці трансформується у внутрішню переконаність, а в зрілості стає стійкою світоглядною позицією, що визначає поведінку у професійних, соціальних і громадських взаєминах. Такий розвиток доброчесності можна розглядати як послідовну еволюцію моральної компетентності – від зовнішнього дотримання норм до усвідомленого служіння цінностям. На рівні суспільної практики доброчесність проявляється через виконання ролей, пов'язаних із відповідальністю за інші соціальні групи: у педагогічній, науковій, управлінській, підприємницькій, громадській діяльності. Саме в цих сферах вона набуває функціональної природи, перетворюючись на показник моральної ефективності дії (табл. 3).

На практиці доброчесність функціонує як динамічна характеристика моральної зрілості людини, що змінюється відповідно до її життєвого досвіду й соціальної ролі. У дитинстві вона формується під впливом родини та школи, коли зразки поведінки засвоюються емоційно, через наслідування. У юності доброчесність набуває інтелектуального виміру – формується здатність самостійно розрізняти добро і зло, робити морально виважені вибори. У зрілості вона стає інтегрованою у професійну діяльність, перетворюючись на критерій якості праці та соціальної довіри. На пізніх етапах життя доброчесність переходить у форму духовного наставництва, коли людина передає свої моральні орієнтири молодшим поколінням. У соціальному вимірі доброчесність набуває системної функції – вона забезпечує стабільність суспільних відносин через довіру, передбачуваність і етичну узгодженість дій різних груп [11]. Так, у публічному управлінні доброчесна поведінка посадовця зміцнює легітимність держави; у бізнесі вона стає умовою сталого розвитку; у науці – запорукою достовірності знань; у громадському житті – основою колективної солідарності [14]. В умовах

Таблиця 3

Структурно-функціональні ознаки доброчесності на різних етапах життя та в основних сферах суспільної діяльності

Етап життєвого шляху / Сфера діяльності	Ключова ознака доброчесності	Функціональний зміст	Практичне виявлення у сучасних умовах
Дитинство	Формування елементарних уявлень про добро і справедливість	Засвоєння моральних норм через наслідування та виховання	Освітні програми з етичного виховання, родинна соціалізація, дитячі волонтерські ініціативи
Юність	Самоусвідомлення морального вибору	Розвиток відповідальності за власні вчинки	Участь у молодіжних дебатах, учнівському самоврядуванні, соціальних проєктах
Зрілість	Професійна етична самодостатність	Узгодження особистих і суспільних цілей	Добросовісна праця, чесність у професії, служіння спільному благу
Пізня зрілість	Моральна стабільність і передача досвіду	Наставництво, формування морального авторитету	Публічна активність, менторство, волонтерство у громадських організаціях
Старість	Рефлексія і духовна доброчесність	Осмислення життєвого досвіду, підтримка моральної пам'яті суспільства	Етичне лідерство в громаді, участь у культурно-просвітницьких ініціативах
Освітня сфера	Педагогічна чесність і моральна відповідальність	Формування культури мислення й етичної поведінки молоді	Академічна доброчесність, етичні кодекси освітніх інституцій
Наука	Інтелектуальна доброчесність	Відданість істині, незалежність суджень	Дотримання наукової етики, прозорість у цитуванні та дослідженнях
Публічне управління	Етична компетентність	Справедливе використання влади, відповідальність перед суспільством	Антикорупційна поведінка, прозорість процесів прийняття рішень
Бізнес	Соціальна чесність і довіра	Відповідальне ведення справ з урахуванням суспільного блага	Корпоративна етика, екологічна й соціальна відповідальність
Громадянське суспільство	Відданість демократичним цінностям	Добровільне служіння спільним інтересам	Громадський активізм, участь у благодійних та екологічних рухах

Джерело: сформовано автором на підставі [4; 6; 11; 13].

сучасної України, де процеси відновлення, воєнних і соціальних викликів вимагають високої моральної згуртованості, доброчесність стає не лише особистісною чеснотою, а й елементом національної стійкості – ознакою здатності діяти розумно, чесно й відповідально в ім'я спільного майбутнього.

Сучасне суспільство переживає глибоку кризу моральної визначеності, зумовлену розмитістю ціннісних орієнтирів і відсутністю єдиної системи етичних критеріїв, за якими можна було б об'єктивно оцінити доброчесність особистості. Унаслідок цього моральні норми дедалі частіше набувають відносного характеру, а оцінка поведінки людини залежить не від її внутрішньої мотивованості, а від соціальних очікувань або ситуативних інтересів. Така ситуація створює небезпечний розрив між знанням про мораль і її практичним застосуванням [6]. У політиці це проявляється у толеруванні нечесних дій під виглядом доцільності (прикладом цього є агресивна війна росії проти України та реакції впливових політиків), у бізнесі – у підміні етичних стандартів комерційними вигодами, в освіті – у формальному дотриманні принципів академічної доброчесності без внутрішньої переконаності у їхній цінності. Відсутність вимірюваної етичної системи призводить до того, що доброчесність перетворюється на декларативне поняття, позбавлене критеріїв перевірки [4]. Це унеможливлює її використання як реального показника моральної якості людини, знижує ефективність соціального контролю й підриває довіру між інституціями. У результаті суспільство функціонує у стані моральної ентропії, коли цінності втрачають ієрархію, а поняття честі, відповідальності й справедливості виявляються заміненими на прагматичні мотиви. Подолання цієї проблеми потребує створення системи раціонально обґрунтованих етичних орієнтирів, здатних повернути моральність у площину вимірюваного й перевірюваного людського досвіду.

Етична система Розумність може виступати дієвим концептуальним інструментом для подолання моральної невизначеності сучасного суспільства, оскільки ґрунтується на принципі узгодження раціонального мислення з етичними нормами поведінки. В осонові етичної системи Розумність лежить принцип розумності – правило, у відповідності до якого дія повинна бути потрібною, бажаною, приємною в міру (корисною) та мати позитивні наслідки як для того, хто діє та максимальної кількості живих істот і оточуючого середовища, або не шкодити їм. Ключовими елементами зазначеного принципу виступають і вимагають аналізу: дія, стимули до дії – потреби (те, що об'єктивно необхідне), бажання (те, що хочеться), оскільки кожна дія чи рішення вважаються як необхідні чи бажані/не бажані, оцінка – вподобання (те, що подобається), оскільки будь-яка дія чи рішення оцінюються як приємні чи ні, забезпечення балансу (міри), оскільки діяльність не має бути надмірною чи недостатньою, корисність (потрібність, бажаність, приємність в міру) для суб'єкта діяльності, оскільки дія не повинна здійснювати руйнівний вплив на нього самого, його життя і здоров'я, гідність та життєві перспективи, наслідки (позитивні чи негативні) чи відсутність шкоди для оточуючих (людей, тварин, природи тощо). Діяльність можливо розглядати як розумну у випадках, коли усі перелічені елементи перебувають у взаємній узгодженості між собою: вона є корисною (потрібною, бажаною, приємною в міру) для того, хто діє та призводити до позитивних наслідків, або не шкодити їм. У разі, коли хоча б один з елементів (корисно, позитивні наслідки) неможливо реалізувати, то дія визнається нерозумною. Оцінка дій на відповідність переліченим критеріям є системним підходом до аналізу дії чи рішення, яка дає конкретний результат – констатацію факту – вчинена дія чи прийняте рішення може бути вчиненою чи ні, а які вже вчинені-слід їх було вчиняти чи ні, що є потужним чинником виховання і профілактики правопорушень.

Практичне впровадження етичної системи Розумність передбачає інтеграцію категорії розумності у процеси виховання, управління, освіти та суспільної комунікації. На рівні особистості така система спрямована на розвиток здатності людини до морального самоконтролю, критичного аналізу власних дій і відповідальності за їхні наслідки. На інституційному рівні вона створює основу для оцінювання доброчесності як конкретної, вимірюваної якості – через відповідність дій критеріям потрібності, користі, моральної доцільності та позитивного впливу на суспільство [4].

Важливо зауважити, що доброчесність в практичній площині неможливо розглядати як явище само по собі. Тут доречною буде така аналогія. Гострота це якість предмету – ножа, різця, пили тощо. Без зв'язку з конкретним предметом, гострота практичної цінності не має, це просто характеристика яка не існує окремо від предметів, які мають таку властивість, ознаку, якість. Так само доброчесність сама по собі не має практичної цінності і не може бути застосована як критерій оцінки. Тільки разом з людиною доброчесність набуває статусу критерія оцінки. При чому не всяка людина може бути оцінена як доброчесна, а тільки така, поведінка якої відповідає цій характеристиці. Тільки розумна людина може вважатись доброчесною і тільки якщо вона

розумна в такому сенсі: її дії та рішення є корисними для неї самої та максимальної кількості живих істот і оточуючого середовища, або не шкодять їм. А якщо ми говоримо про державних службовців, то – відповідають інтересам служби. Таким чином, якщо ми розглядаємо доброчесність як ознаку здатності людини діяти розумно, вона набуває критерію вимірюваності, оскільки корисність, позитивні наслідки можна виміряти і матиматично обрахувати. А це відкриває широкі перспективи до застосування доброчесності для оцінки не тільки дій і рішень людини, а й для відбору кандидатів на посади державних службовців і не тільки. Такий відбір дасть можливість зрозуміти чи будуть дії та рішення цієї людини розумними, тобто, чи є і буде така людина доброчесною.

В науковій практиці існує проблема з однозначністю визначень абстрактних понять, оскільки слова, з яких формуються ці визначення понять часто мають різний зміст в уяві науковців. Це призвело до того, що у сферах науки, які лежать в основі будівництва, сільського господарства, машинобудування та ін., вчені досягають домовленості щодо таких визначень понять і будують свої теорії на основі цих визначень понять. Це створює основу для стабільності та розвитку. Але ж в основі цієї стабільності лежить дещо суб'єктивне – домовленість вчених. Так само можна досягнути домовленості у визначенні абстрактних понять таких як доброчесність. Для чого це потрібно? Для того, щоб перевести доброчесність у вимірювану площину та до практичного застосування. Поняття доброчесність має однозначно розумітися у сфері публічної служби, правосуддя, її мають розуміти діти, оскільки від цього залежить не тільки сталий розвиток держави, а й її безпека. Але як досягнути такої домовленості між науковцями? Вище було проаналізовано більше десятка джерел і всі науковці сходяться в одному, що доброчесність не має однозначного визначення. І ця проблема немає вирішення, крім одного способу – знайти те, з чим погодяться усі дослідники етики, тобто з такою основою для визначення, з якою неможливо не погодитись. Перед тим, як запропонувати цей спосіб, пропоную звернути увагу ще на одну деталь, яка є головною проблемою у неоднозначності визначень. Це стосується відсутності однозначного розуміння змісту звуків. Можлдиво, колись такі знання були-про зміст звуків. Тобто, що означає буква «А», що означає буква «Б» та ін? Ці знання сьогодні відсутні або недоступні для вчених лінгвістів в тій мірі, яка б дозволила сказати, що якщо слово д-о-б-р-о-ч-е-с-н-і-с-т-ь складається з перелічених букв, то на основі науки про зміст цих букв це слово означає... і оголошується якась лінгвістична формула, яка має силу математичної фогрмули (хоча, математика також результат домовленості вчених про її аксіоми), і однозначно пояснює доброчесність як щось конкретне, відчутне та однаково зрозуміле. Але доки наких авторитених знань нема в користуванні лінгістів, є пропозиція доягнути домовленості між науковцями та прив'язати абстрактне поняття – доброчесність до конкретних вимірюваниїх явищ. Як-то, наприклад, доброчесність це ознака здатності людини діяти розумно. В даному контексті розумність розуміється як спосіб поведінки, який потрібний, бажаний, приємний в міру (корисний) та має позитивні наслідки як для самого діючого, так і для максимальної кількості живих істот і оточуючого середовища, або не шкодить їм. В даному визначенні – доброчесність – абстрактне поняття, розумність – абстрактне і вимагає домовленості, але її ми можемо не досягнути через суб'єктивний погляд вчених на ці поняття. Єдине що можна виміряти – це наслідки дій, оскільки дії, це взаємодія людей із зовнішнім світом, яка залишає матеріальні сліди. А все що стосується слідів може бути зафіксовано об'єктивно, оцінене, виміряне і класифіковане. У всякому разі будь-який наслідок матеріальний: викликає фізичне відчуття. Тому, якщо ми визначили розумність через наслідки і тим сами зробили її дотичною та конкретною, так само миможемо зробити і з доброчесністю, прив'язавши її до наслідків дій. Якщо визначення розумності прив'язане до наслідків, як спосіб мислення людини, який веде до них, то доброчесність прив'язуємо до наслідків, як ознака якості людини діяти розумно, і не самої людини, а її здатності діяти розумно.

Тобто, яка людина є доброчесною? Така, результатом дій якої є позитивні наслідки як для неї самої так і для максимальної кількості живих істот і оточуючого середовища, або відсутність шкоди для них. А якщо така людина є розумною, тоді доброчесність це ознака здатності людини діяти розумно. Чому це не ознака розумної людини, а ознака її здатності діяти розумно? Тому, що розумна людина, яка не діє яке вона має відношення до доброчесності? І як можна зрозуміти чи вона доброчесна, якщо вона не діє? Всі люди які мовчать і нічого не роблять схожі на розумних і їх авансом можна назвати розумними. Але все стає ясно тільки тоді, коли вони починають діяти. І тому, доброчесність, якщо ми хочемо дати їй чітке визначення через вимірювані речі, має бути пов'язана з діяльністю людини, яка є родовим поняттям для усіх видів діяльності людини в тому числі й урядування. Тому визначення доброчесності, як ознаки здатності людини діяти розумно вважаємо коректним.

У практичному вимірі етична система Розумність має бути впроваджена як етична рамка для прийняття рішень у публічному управлінні, бізнесі, освіті та науці. У державному секторі вона може стати інструментом етичного аудиту, що дозволяє оцінювати не лише законність, а й розумність управлінських рішень. У бізнес-середовищі її принципи сприятимуть формуванню моделі корпоративної доброчесності, де критерієм ефективності виступає не лише прибуток, а й довіра суспільства. В освітній сфері запровадження системи Розумність забезпечить виховання покоління, здатного не просто засвоювати норми академічної доброчесності, а й усвідомлено діяти відповідно до них. У науковій діяльності вона слугуватиме запорукою інтелектуальної чесності та об'єктивності досліджень. Таким чином, етична система Розумність може бути розглянута як універсальний методологічний інструмент формування моральної зрілості особистості та практичного втілення доброчесності у державному управлінні. Її впровадження сприятиме переходу від декларативної етики до вимірюваної моральної компетентності, що забезпечить відновлення суспільної довіри, зниження рівня корупційних практик і становлення культури належного урядування, заснованої на поєднанні розуму, відповідальності та добра.

Висновки. У межах класичної етики Аристотель фокусується на внутрішній якості та ідеалі, тоді як принцип Розумності фокусується на вимірюваному зовнішньому наслідку (користь/шкода). Етика І. Канта визначала моральність виключно через намір людини, як етику внутрішнього переконання і доброї волі, ігноруючи наслідки. Принцип Розумності є повною протилежністю, оскільки вона цілком базується на наслідках (утилітарна вигода для максимуму суб'єктів). Це чітко відокремлює етику Розумності від етики наміру.

Класичний утилітаризм Дж. С. Мілля та І. Бентама, оцінював смисл етичних принципів і норм виключно за максимізацією корисності для більшості. Принцип Розумності йде далі: додає вимірюваність: переводить загальне "щастя" у конкретні, вимірювані, математично обраховувані наслідки; додає сталість: включає навколишнє середовище як об'єкт користі, чого немає у класичному утилітаризмі.

Це доводить, що Етична Система Розумність, в основі якої лежить принцип розумності є синтезом, який: успадковує фокус на користі від утилітаризму (Бентам, Мілль), вирішує проблему вимірюваності та застосовності, з якою не справляється класична етика (Аристотель, Кант).

У ході дослідження встановлено, що доброчесність є інтегральною характеристикою моральної зрілості людини, яка поєднує раціональність мислення, етичну свідомість і відповідальну дію. Доведено, що доброчесність виступає не лише моральною чеснотою, а й практичним критерієм як ознака здатності діяти розумно – тобто осмислено, справедливо та з урахуванням суспільного блага. Вона забезпечує моральну саморегуляцію, формує довіру між людьми та підвищує стійкість суспільних інституцій. Виявлено ключові проблеми сучасного розвитку – розмитість моральних орієнтирів, релятивізацію етичних норм і відсутність вимірюваної системи оцінювання доброчесності, що призводить до втрати критеріїв моральної поведінки та підміни цінностей прагматичними мотивами. Рекомендовано впровадити етичну систему Розумність як концептуальну основу вимірювання та розвитку доброчесності в освіті, публічному управлінні, бізнесі й науці. Вона має забезпечити поєднання морального мислення з раціональним оцінюванням наслідків дії, створюючи умови для формування культури відповідального лідерства та прозорого прийняття рішень. Перспективи подальших досліджень полягають у повному описанні етичної системи Розумність, розробленні методів кількісного й якісного вимірювання доброчесності, визначенні поведінкових індикаторів моральної зрілості та створенні науково обґрунтованої етичної моделі належного урядування, що поєднує розум, мораль і суспільну відповідальність.

Література

1. Тофтул М. Г. Т 50 Етика: Навчальний посібник. К.: Видавничий центр «Академія», 2005. 416 с. (Альма-матер) DOI: https://library.udpu.edu.ua/library_files/413971.pdf

2. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики : Словник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с. URL: https://eprints.zu.edu.ua/11783/1/етика-1.pdf

3. Summary of Utilitarianism. *Reason and Meaning*. URL: https://reasonandmeaning.com/utilitarianism-in-detail/. (Дата звернення: 20.10.2025).

4. Максименко Н. В. Доброчесність як етико-правова категорія у діяльності органів публічної служби. *Актуальні питання юридичної науки*, 2024. № 23. С. 547–554. DOI: https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.74

5. Коваленко К. Чесність, доброчесність, академічна доброчесність: співвідношення понять у науковому та законодавчому дискурсі. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2024. Вип. 76, т. 1. С. 283–289. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/76-1-44

6. Висоцька О. Доброчесність як важливий чинник формування ідентичності людини: концептуальні трансформації. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 2024. Вип. 4, № 63. DOI: https://doi.org/10.21564/2663-5704.63.315202

7. Пономаренко О. В. Доброчесність як складова світоглядної культури та чинник життєтворчості.

Освітній дискурс: зб. наук. пр., 2023. Вип. 47, № 12. С. 53–60. DOI: https://www.journal-discourse.com/files/pdf/2023_47_12_-5.pdf

8. Хамітов Н. Академічна доброчесність як виклик, вимога і воля: контексти філософської антропології, етики й філософії освіти. *Філософія освіти*, 2024. Т. 29, № 2. С. 27–47. DOI: https://philosopheducation.com/index.php/philed/article/view/780/675

9. Бойченко М. Доброчесність розуму нового Просвітництва. *Мультиверсум. Філософський альманах*, 2025. Т. 1, Вип. 1, № 181. С. 3–21. URL: https://multiversum.com.ua/index.php/journal/article/view/576/553

10. Панченко Л., Радіонова Н. Доброчесність у практиках освітньої життєтворчості. *Філософія освіти*, 2025. Т. 31, № 1. С. 155–165. URL: https://philosopheducation.com/index.php/philed/article/view/885/747

11. Addis A. Dignity, Integrity, and the Concept of a Person. *ICL Journal*, 2020. Vol. 13, № 4. P. 323–372. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3051463

12. Townsend K. G., Earp B. D. Respecting bodily integrity and autonomy in pediatric populations. *Clinical Ethics*, 2024. Vol. 19, № 4. P. 285–290. DOI: https://doi.org/10.1177/14777509241295568 (date of access: 08.03.2025).

13. Kay J. J. On the nature of ecological integrity: some closing comments. In: *Ecological Integrity and the Management of Ecosystems*, 2020. CRC Press. P. 201–212. URL: https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.1201/9781003070542/ecological-integrity-management-ecosystems-steven-woodley-james-kay (дата звернення: 08.03.2025).

14. Webber J. Integrity as the goal of character education. *Royal Institute of Philosophy Supplements*, 2022. Vol. 92. P. 185–207. URL: https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/153599/1/IntegrityAsTheGoalOfCharacterEducation.pdf

15. Ambrosj J., Desmond H., Dierickx K. The value-free ideal in codes of conduct for research integrity. *Synthese*, 2023. Vol. 202, № 133. DOI: https://doi.org/10.1007/s11229-023-04377-y

16. Skrzypek J. W. Structural integrity uncompromised: on behalf of the structural hylomorphist. *Asian Journal of Philosophy*, 2025. Vol. 4, № 113. DOI: https://doi.org/10.1007/s44204-025-00349-w

17. Sanjani M. A. F. The impact of school principals on graduate quality through character education initiatives. *Journal of Educational Management Research*, 2024. Vol. 3, № 1. P. 30–46. URL: https://serambi.org/index.php/jemr/article/view/347/380

Анотація

Пилипко А. Г. **Доброчесність як ознака здатності людини діяти розумно.** – Стаття.

Актуальність дослідження зумовлено необхідністю філософського осмислення доброчесності як універсального критерію моральної поведінки людини в умовах ціннісної невизначеності сучасного суспільства. У період соціальних трансформацій, морального релятивізму та зростання раціоналізації управлінських процесів постає потреба у переосмисленні етичних засад людської дії. Доброчесність у цьому контексті розглядається як інтегративна якість, що поєднує розумність, моральність і відповідальність, формуючи підґрунтя суспільної довіри та належного урядування.

Мета статті полягає у філософському обґрунтуванні доброчесності як ознаки здатності людини діяти розумно – тобто гармонійно поєднувати моральні, інтелектуальні та соціально-відповідальні аспекти поведінки особистості, а також у визначенні теоретико-концептуальних засад її застосування як критерію моральної якості й чинника стійкого розвитку суспільства.

Методологія дослідження ґрунтується на принципах цілісності, системності та міждисциплінарності з використанням методів феноменологічного, герменевтичного та аксіологічного аналізу. Застосовано структурно-функціональний підхід для виявлення етапів формування доброчесності у життєвому циклі людини та її проявів у ключових сферах суспільної діяльності.

Результати дослідження полягають у встановленні зв'язку між доброчесністю та розумністю як фундаментальною ознакою моральної поведінки. Доведено, що доброчесність функціонує як ознака здатності людини діяти відповідно до принципу моральної доцільності, а не лише зовнішніх норм, і є практичним проявом раціональної етики. Виявлено структурно-функціональні ознаки доброчесності на різних етапах життєвого шляху людини – від засвоєння моральних норм до їх свідомого втілення у професійній, управлінській та громадській діяльності.

Висновки засвідчують, що доброчесність є свідченням високої моральної саморегуляції особистості та чинником стабільності суспільних відносин. Визначено, що відсутність вимірюваної етичної системи призводить до релятивізації цінностей, втрати моральних орієнтирів і ослаблення суспільної довіри. Запропоновано практичне впровадження принципів етичної системи Розумність у державне управління, освіту, науку та бізнес як засобу підвищення моральної ефективності рішень.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробленні моделей етичної діагностики та поведінкових індикаторів доброчесності, що дозволять інтегрувати моральні критерії у процеси публічного управління та формування культури відповідального лідерства.

Ключові слова: доброчесність, моральна зрілість, етична свідомість, розумна дія, розумність, суспільна довіра, ознака здатності діяти розумно, моральна відповідальність, філософія моралі, належне урядування.

Summary

Pylypko A. G. **Integrity as a person's ability to act reasonably.** – Article.

Relevance of the research is determined by the need for a philosophical rethinking of integrity as a universal criterion of moral human behavior in the context of contemporary value uncertainty. In a period of social transformation, moral relativism, and increasing rationalization of governance processes, there arises

an urgent necessity to redefine the ethical foundations of human action. Integrity in this context is viewed as an integrative quality that combines reasonableness, morality, and responsibility, thereby forming the basis for public trust and good governance.

The purpose of the article is to philosophically substantiate integrity as a sign of a person's ability to act reasonably – that is, to harmoniously combine moral, intellectual, and socially responsible aspects of individual behavior, as well as to determine the theoretical and conceptual principles of its application as a criterion of moral quality and a factor in the sustainable development of society.

Research methodology is based on the principles of integrity, systematization, and interdisciplinarity, employing phenomenological, hermeneutic, and axiological methods of analysis. A structural-functional approach has been applied to identify the stages of integrity formation throughout the human life cycle and its manifestations in key areas of social activity.

Research results demonstrate the established relationship between integrity and reasonableness as a fundamental feature of moral behavior. It has been proven that integrity functions as a person's capacity to act according to the principle of moral rationality rather than mere compliance with external norms, serving as a practical embodiment of rational ethics. Structural and functional features of integrity have been identified at different stages of human life – from the acquisition of moral norms to their conscious implementation in professional, managerial, and civic activities.

Conclusions indicate that integrity is a foundation of moral self-regulation and a key factor in the stability of social relations. It has been established that the absence of a measurable ethical system leads to the relativization of values, the erosion of moral orientations, and the decline of public trust. Practical implementation of the ethical system of "reasonableness" in public administration, education, science, and business is proposed as a means of enhancing the moral effectiveness of decision-making.

Prospects for further research include the development of ethical diagnostic models and behavioral indicators of integrity that will allow the integration of moral criteria into public governance processes and the formation of a culture of responsible leadership.

Key words: moral maturity, ethical awareness, rational action, social trust, moral responsibility, philosophy of morality, good governance.

Дата надходження статті: 13.11.2025
Дата прийняття статті: 25.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 165.0:316
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.10

О. О. Потіщук
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9767-237X
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

НАУКА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ДОВІРИ, РАЦІОНАЛЬНОСТІ ТА МАНІПУЛЯЦІЇ У ДОБУ ПОСТПРАВДИ

Постановка проблеми. У XXI столітті наука перебуває в умовах парадоксального соціального становища. З одного боку, вона є основою технологічного прогресу, фундаментальних відкритті і суспільного розвитку, а з іншого – стикається з кризою довіри, фрагментацією інформаційного середовища та підміною наукового знання емоційними судженнями й псевдонауковими інтерпретаціями. Добу постправди, в якій значущість фактів знижується, а суспільні рішення дедалі частіше ґрунтуються на емоційних реакціях, особистих переконаннях чи медійних маніпуляціях, можна розглядати як перехідний етап у розвитку сучасної раціональності. За таких умов змінюються механізми легітимності знань, характер експертності та роль наукових інституцій у формуванні громадської думки.

Проблема полягає в тому, що традиційні моделі наукової раціональності та комунікації не завжди відповідають логіці цифрового середовища, яке формує нові способи циркуляції інформації та ієрархії довіри. Соціальні мережі, алгоритмічні рекомендаційні системи та політико-економічні інтереси модифікують сприйняття наукових тверджень, нерідко створюючи конкурентне поле для псевдонаукових або маніпулятивних наративів. Це потребує філософського осмислення науки не лише як системи знань, але й як соціального інституту, який виконує нормативну, комунікативну та світоглядну функції.

Метою статті є філософський аналіз трансформацій науки як соціального інституту під впливом доби постправди, зокрема дослідження того, як модифікуються механізми довіри, стандарти раціональності, форми маніпуляції та соціальна роль наукової експертизи.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблематика науки як соціального інституту посідає центральне місце в західній та вітчизняній філософській традиції, оскільки питання довіри, раціональності, легітимності знання та механізмів маніпуляції є ключовими для функціонування суспільства доби постправди. У зв'язку з цим звернення до широкого кола праць класичних та сучасних мислителів є необхідною умовою повноцінного аналізу заявленої проблематики.

Дослідженням поняття «раціональності» у своїх працях займалися такі мислителі, як: Ф. Бекон, Т. Гоббс, Р. Декарт, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант. Воно ґрунтується на пріоритеті методу, систематичності, сумніву й інтелектуальній автономії суб'єкта. Саме в цей час раціональність починає розумітися не як природна даність, а як інструмент критичного аналізу світу. У працях таких філософів, як В. фон Гумбольдта, Г. Гегеля та А. Шопенгауера, відбулася зміна поглядів на формування раціональності й науки: увагу зосереджено на уявленнях про одновимірність та всезагальність розуму, з акцентом на його історичну зумовленість, ролі волі, цінностей та існування людини в багатовимірному культурному контексті.

Особливе значення для проблеми науки як соціального інституту мають дослідження, присвячені механізмам експертності, публічності та комунікації наукових знань. У цьому контексті слід відзначити внесок В. Г. Воронкової та В. О. Нікітенка, що досліджують цифровізацію, інформаційні практики та формування критичного мислення в умовах інформаційної турбулентності; О. В. Порожченко та Т. С. Кучмійової, які висвітлюють проблеми інформаційного суспільства, довіри та ідентичності. Праці З. Самчука, А. Гурківської, Т. О. Гайналь, С. І. Білоуса, І. В. Кучери й М. В. Мошковського присвячені питанням філософських засад комунікації, суспільної довіри, маніпуляції та взаємодії науки та соціального середовища.

Дослідження Т. В. Сулятицької, М. І. Харламова, Т. Г. Шоріної та Є. Ланюка, а також Н. Я. Саноцької та В. Молодиченка акцентують увагу на антропологічних та соціально-філософських аспектах доби постправди. У працях А. Сердюка, С. В. Пролєєва та І. О. Мордоуса осмислюються проблеми влади знання, когнітивних викривлень та механізмів маніпулятивного впливу в сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наука є не просто системою знань, але й соці-

© О. О. Потіщук, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

альним інститутом, який виконує низку важливих функцій: нормотворчу, пізнавальну, прогностичну, регулятивну та світоглядну. Її інституційність виявляється у наявності правил дослідження, процедур перевірки результатів, механізмів професійної відповідальності та інфраструктури, що забезпечує відтворення знання. «Саме наука, зокрема її географічна галузь, розкриває об'єктивні закони розвитку природи і суспільства, визначає нові можливості, дає змогу своєчасно осмислювати та формулювати пріоритетні, альтернативні цілі, завдання і способи його реалізації. Наука як соціальне явище виражає сутнісні, корінні інтереси людства виступає потужним інтелектуальним засобом пізнання і освоєнні дійсності, безпосередньою продуктивною силою в розвитку сучасної цивілізації» [3, с. 49].

Науковий інститут базується на таких принципах, як об'єктивність, незалежність суджень, раціональність, критичність, відтворюваність та експертиза. Проте ці принципи не існують у вакуумі – вони підтримуються соціальними механізмами такими, як: професійні спільноти, рецензування, освітні інституції, академічна комунікація та етичним кодексом.

Слід зазначити, що «оформлення науки як соціального інституту відбулося в XVII – на початку XVIII ст., коли в Європі з'явилися перші наукові товариства й академії, почали видавати наукові журнали. На рубежі XIX–XX ст. виникає новий спосіб організації науки – великі наукові інститути й лабораторії з потужною технічною базою, що наближує наукову діяльність до форм індустріальної праці» [3, с. 48]. Отже, становлення науки як соціального інституту нерозривно пов'язане з інтелектуальними процесами XVII–XVIII століть, коли раціональність модерного зразка почала набувати інституційних, методологічних і ціннісних форм.

Хоча елементи наукового мислення існували задовго до цього – у натурфілософії античності, схоластичних методах середньовіччя та технічних винаходах Ренесансу, – лише новоєвропейська епоха надала науці структурованості, методологічної єдності та суспільно визнаного статусу. Саме в цей період формується уявлення про науку не лише як про сукупність знань, а як про інститут, що має власні норми, стандарти, механізми контролю та соціальну легітимність.

Початок XVII століття ознаменував радикальну зміну в способі розуміння пізнання. Рене Декарт, пропонуючи свій метод сумніву й принципи ясності та виразності, фактично створив модель наукового мислення, в якій розум ототожнюється з автономною інстанцією істини. Він закладає підвалини того, що у сучасній науці називають «методологічним скепсисом» і «раціональним обґрунтуванням».

Паралельно формуються перші наукові спільноти: засновується Лондонське королівське товариство (1660), згодом – Французька академія наук (1666). Ці установи структурують наукову діяльність, закріплюючи норми спільної перевірки, експерименту та публічності. Таким чином, модерна наука народжується у взаємодії двох вимірів: філософсько-методологічному та інституційному.

Френсіс Бекон став одним із провідних мислителів епохи, який обґрунтував індукцію як базовий принцип наукового пізнання. У його проєкті оновлення наук наголошувалося на тому, що знання має формуватися спільними зусиллями та бути вільним від упереджень. Саме Бекон один із перших окреслив ідею науки як колективного процесу, де довіра ґрунтується не на авторитеті окремої особи, а на систематичній співпраці й перевірці результатів.

У добу Просвітництва наука поступово утверджується як самостійний суспільний інститут. Світоглядні засади раціональності цього часу значною мірою формують такі дослідники, як: Ж.-Ж. Руссо та І. Кант. У своїх працях, зокрема в «Критиці чистого розуму», Кант окреслює межі пізнання та демонструє, що наукове знання постає результатом активної роботи суб'єкта, який структурує досвід через апріорні форми мислення. У цьому контексті наука постає не лише як спосіб опису світу, а як форма його концептуального конструювання. «Іншими словами, людина наділена здатністю сприймати, розуміти та будувати навколишню дійсність, виходячи із довільно встановлених параметрів функціональності, призначення сутності речей і процесів. Із реалізації такої функціональності предметів і процесів світу в горизонті щоденних практик людини складається конструювання соціальної реальності» [4, с. 29].

Слід наголосити, що Просвітницький проект посилює ідею, що наука має суспільно-етичну функцію: вона здатна забезпечити прогрес, створити кращі умови життя, подолати забобони та нерозумність. Саме тоді постає модель науки як раціонального арбітра суспільних суперечок і головного джерела істини.

Отже, формується нова культура довіри – довіри до експертів, до експерименту, до публічної аргументації. Наука набуває морального статусу, перетворюючись на символ світського розуму та критичності.

У XIX столітті відбувається інтенсивна спеціалізація наук, формуються університетські моделі досліджень – насамперед німецька університетська модель В. фон Гумбольдта. Наука стає не

лише сферою пізнання, а й організаційно оформленою соціальною системою, що має свої статуси, ролі, професії, норми та функції.

Г. В. Ф. Гегель осмислює науку як етап саморозгортання духу, де раціональність виявляється не у фіксованих положеннях, але й в історичній динаміці становлення істини. У його системі пізнання постає живим процесом, який набуває сенсу лише в розвитку й внутрішній логіці цілого. На противагу цьому, Артур Шопенгауер пріоритет волі над раціональністю, вважаючи, що наука здатна лише фрагментарно пояснити світ, тоді як його глибинна сутність знаходиться поза межами суто інтелектуального осягнення.

Варто взяти до уваги, що XX століття характеризується одночасно розквітом науки й появою серйозних сумнівів щодо її абсолютного авторитету. «У XX столітті індустріальне суспільство проходить період свого найвищого розквіту, який змінюється періодом глибокої трансформації під впливом науково-технічної та інформаційної революції» [6, с. 148].

Дослідники цього періоду демонструють, що людське мислення визначається несвідомими чинниками, і отже, суспільна довіра до науки не може спиратися лише на раціональні аргументи. М. Г. Гайдеґґер ставить питання про техніку як спосіб ставлення до світу, який може нівелювати автентичний досвід істини.

Після Другої світової війни та бурхливого розвитку технологій, зокрема кібернетики, інформаційних систем і масових комунікацій, наука починає виконувати стратегічні функції. «У сучасній науці в тісному взаємозв'язку визначені і спеціалізовані основні предметно пізнавальні галузі наукового знання. Природничі науки програмують практичну діяльність, визначають її принципові можливості та обмеження, відкриваючи для неї нові напрями і сфери. Технічні науки вивчають та удосконалюють засоби практичної діяльності. Суспільні науки вивчають та раціонально обґрунтовують цілі діяльності» [3, с. 48–49].

Водночас поширюються уявлення про «постнекласичну раціональність», які підкреслюють залежність наукових знань від соціальних контекстів, інтересів та ідеологічних впливів, що у поєднанні з феноменом постправди – як результатом інформаційного перенасичення та активної участі індивідів у створенні викривлених смислів – формує потребу в нових стратегіях медіаграмотності. Критичне мислення стає необхідною умовою орієнтації у складному й мінливому інформаційному середовищі. «Сучасна людина живе в умовах, коли інформаційний простір не дає можливості чітко відокремити достовірні факти від неправдивих повідомлень. Це спричиняє розгубленість і когнітивний дискомфорт у реципієнта. Водночас індивід може самостійно долучатися до процесу продукування постправди, використовуючи її задля досягнення власних цілей. Протягом останніх років поняття «постправда» стало одним із найуживаніших у гуманітарних та соціальних науках, оскільки воно охоплює не лише філософські аспекти дослідження істини, а й аналіз трансформаційних процесів сучасного суспільства» [5, с. 8].

У другій половині XX століття формується підґрунтя для майбутньої доби постправди: зростає інформаційна складність; наука стає політичною владою; розмиваються межі між експертним і масовим знанням; виникає масова культура сумнівів щодо традиційних авторитетів. Отже, у добу постправди саме ці соціальні механізми зазнають критики, що ставить під сумнів саму стабільність функціонування науки як суспільного інституту.

Постправда характеризується тим, що суспільне значення фактів зменшується, тоді як зростає роль емоцій, віри, суб'єктивних переконань і соціальних ідентичностей. У такому контексті наука опиняється у конкурентній боротьбі за увагу та довіру, що формуються не раціональними аргументами, а інформаційними механізмами. «Отже, феномен «постправди» розкриває саме американський варіант панування абсолютної свободи без цензури й нормування, в якій є місце будь-якій (розумній чи нерозумній) «правді», достовірній чи недостовірній інформації, ідеологічно нормативній чи альтернативній їй. Тому дискурс навколо постправди засвідчує як легітимність цього феномену, так і виправданість істотних претензій до нього... Щодо альтернативи «альтернативній правді», яка презентувала б іншу диспозицію механізмів демократії та прав громадян на свободу, знову таки ведуться суперечливі дискусії» [7, с. 115]. Узагальнюючи наведене, можна сказати, що постправда оголює глибинні суперечності сучасної демократії, у якій свобода висловлювання нерідко вступає в конфлікт із потребою в достовірності. У такому середовищі особливої ваги набуває переосмислення суспільних механізмів відповідальності за інформацію, адже без них демократичний простір ризикує втратити власну стійкість.

Постправда характеризується домінуванням емоцій над фактами, персональних переконань над доказами та алгоритмів над інституційною раціональністю. Соціальні мережі й цифрові платформи створюють середовище, у якому наукові твердження можуть бути легко девальвовані або підмінені альтернативними інтерпретаціями. Це породжує новий тип кризи – кризу довіри до науки як соціального інституту. «Таким чином,

суть феномену постправди потрібно шукати в особливостях людського пізнання соціальної реальності, перманентній неоднозначності розуміння сенсу того, що відбувається; специфіці функціонування соціального знання в суспільстві й суб'єктивності процесу перетворення уявлень про характер суспільних взаємодій на соціальні норми. Настання епохи постправди зумовлене різким зростанням обсягів інформації, збільшенням джерел її надходження, швидким розвитком інформаційно-комунікативних технологій, є результатом недостатності адаптаціоних можливостей аудиторії медіапроцесу до пристосування до кардинальних змін інформаційного середовища» [1, с. 96].

Якщо у класичній традиції наука сприймалася як привілейована форма раціональності, що передбачає сувору аргументацію, сумнів як метод і поступове накопичення перевірених знань, тоді цифрове середовище радикально змінює способи циркуляції наукової інформації і водночас трансформує критерії раціональності для широкої публіки.

По-перше, раціональність у цифрову епоху дедалі більше визначається швидкістю циркуляції інформації: знання, яке не подається лаконічно, емоційно чи візуально, швидко втрачає актуальність, що суперечить традиційним стандартам наукової аргументації. По-друге, виникає фрагментована форма раціональності, коли аудиторія отримує не цілісні концепти, а окремі фрагменти, що сприяє помилковим тлумаченням і відкриває можливості для маніпуляцій. По-третє, цифрові медіа послаблюють нормативний статус раціональності: формуючи множинні, часто суперечливі уявлення про «правду».

Раціональність більше не є самоочевидною; її потрібно відновлювати, аргументувати, захищати. У суспільстві співіснують наука, псевдонаука, маніпулятивні інформаційні практики та алгоритмічні режими формування думки, що створює складну конфігурацію епістемологічних змагань. «Мусимо визнати той факт, що живучи в епоху постправди, сучасна людина активно її творить. Вона вийшла зі статусу виключно реципієнта інформації, об'єкта впливу. Технологічні можливості та доступ до інтернету дають можливість кожному стати «виробником» інформації та поширювати її на велику аудиторію. Про повну демасовізацію не йдеться, оскільки ми залишаємося в зоні дії ЗМІ, які продовжують формувати масову свідомість, задають інформаційні тренди, продукують тригери, на які емоційно реагує аудиторія. В свою чергу, аудиторія творить свої «новини», які через social media стають вірусними. В таких умовах «медіапотопу»» [2, с. 16–17].

Таким чином, раціональність науки у XXI столітті опиняється під тиском інформаційних практик, які не передбачають глибинного аналізу й критичного мислення, але формують соціальні реакції та політичні рішення.

У сучасних умовах наука знову потрапляє у поле філософських розмислів, адже постає потреба окреслити межі її раціональності, способи легітимації та засоби відновлення суспільної довіри. Відтак філософія науки дедалі більше спрямовується не на фіксацію методологічних процедур, а на критичний аналіз соціальних механізмів, що формують положення та значущість наукового знання в інформаційну добу.

У добу постправди наукове знання дедалі частіше опиняється у ситуації, коли його не лише інтерпретують, а й цілеспрямовано трансформують відповідно до політичних, комерційних або ідеологічних інтересів. Це зумовлює появу складних механізмів впливу на сприйняття наукових даних, у яких раціональність і довіра вже не є автоматично гарантованими. Наука як соціальний інститут вимушена діяти в умовах зростаючої конкуренції з альтернативними дискурсами, що претендують на істинність, хоч і не мають під собою надійного емпіричного підґрунтя.

Маніпуляція науковою інформацією проявляється у спрощенні складних теоретичних конструкцій до фрагментарних формул, які втрачають науковий контекст і починають функціонувати як загальновживані твердження. Цей процес супроводжується імітацією науковості: використанням спеціалізованої термінології та риторики, що створює видимість експертизи без реальної дослідницької бази. Додатковим чинником стає вибіркове подання результатів, коли окремі дані вириваються з методологічної структури й використовуються для підтвердження наперед визначених висновків. Отже, алгоритмічні системи, створюють середовища, в яких користувач зустрічає лише ті інтерпретації науки, які відповідають його очікуванням. У таких умовах науковий дискурс виявляється у нерівній позиції щодо псевдонаукових матеріалів, що поширюються значно швидше та агресивніше.

Слід наголосити, що криза довіри до науки прямо пов'язана з трансформацією статусу експерта. Наукові результати дедалі частіше потрапляють у поле політичних трактувань, де їхня інтерпретація залежить від стратегічних наративів різних сил, а не від змісту самих досліджень. Інформаційне перенасичення додатково ускладнює можливість відрізняти достовірні твердження від маніпулятивних, що підриває відчуття стабільності наукового знання. У суспільстві одночасно змінюються критерії

авторитетності: швидкість реакції та емоційна виразність усе частіше переважають над ретельністю аналізу, що послаблює вплив раціонального дискурсу.

У результаті наука опиняється між двома вимірами своєї присутності в сучасному інформаційному середовищі: вона залишається джерелом перевіреного знання, але водночас стає об'єктом маніпуляцій, що впливають на спосіб її сприйняття. Для підтримання власного суспільного значення їй доводиться не лише виробляти істинні твердження, а й активно працювати з сучасними формами комунікації. Це передбачає більшу відкритість методів, доступність результатів та адаптацію способів подачі, які здатні утримати увагу в інформаційній динаміці сучасних медіа.

Висновки. Від ранньомодерної епохи і до сьогодення наука зберігає свою базову мету – забезпечувати суспільство достовірним знанням, водночас адаптуючись до нових інтелектуальних і технологічних викликів. Саме інституційна структура науки робить її здатною підтримувати стандарти доказовості й відтворюваності, необхідні для розвитку цивілізації.

Разом з цим сучасне інформаційне середовище трансформує умови функціонування науки, ставлячи під сумнів механізми раціональності, які раніше вважалися беззаперечними. Поширення феномену постправди, зростання ролі емоційних наративів та послаблення авторитету експертів створюють нову конфігурацію, у якій наука змушена боротися за довіру й легітимність.

Отже, зміна філософських підходів демонструє, що розуміння раціональності, істини та ролі знання є результатом тривалої еволюції, яка створила концептуальне підґрунтя для сучасного аналізу науки як соціального інституту в умовах доби постправди. Швидкі формати поширення інформації, емоційно забарвлені меседжі та численні можливості маніпуляції формують середовище, у якому раціональність перестає бути домінуючим критерієм.

Таким чином, життєздатність науки в XXI столітті визначатиметься не тільки глибиною її теоретичних здобутків, а й здатністю відновлювати довіру в умовах мінливої й часто суперечливої інформаційної реальності.

Література

1. Візниця Ю. В.. Проблеми дослідження феномену «постправда» в медіакомунікаційному просторі. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2019. Вип. 83. С. 93–102. URL: http://soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/83/13.pdf (дата звенення 19 листопада 2025).

2. Гайналь Т. О., Кучера І. В., Білоус С. І. Епоха постправди: фактори виникнення і вживання. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* № 36. 2022. URL: http://apfs.onua.edu.ua/index.php/APFS/article/view/1104 (дата звенення 17 листопада 2025).

3. Молодиченко В., Сердюк А.. Наука як соціальне явище пізнання і освоєння дійсності. № 1-2(11-12). 2018. URL: https://magazine.mdpu.org.ua/index.php/versus/article/view/2627 (дата звенення 18 листопада 2025).

4. Мордус І. О. Соціальний інститут: загальні обрії філософського аналізу. Освітній дискурс: збірник наукових праць. 25(7-8). 2020. С. 24–37. URL: https://www.journal-discourse.com/uk/katalohstatei/2020/2020-r-257-8/sotsialnyi-instytut-zahalni-obrii-filosofskoho-analizu (дата звенення 18 листопада 2025).

5. Мошковський М. В., Сулятицька Т. В., Харламов М. І.. Постправда як філософський феномен сучасного інформаційного простору. *Вісник гуманітарних наук*. 2025. № 13. С. 1–20. URL: https://eprints.zu.edu.ua/45879/1/1.pdf (дата звенення 19 листопада 2025).

6. Пролеєв С. В. Влада і суспільство: постмодерна перспектива: Монографія. К.: Дух і Літера, 2021. 360 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/ukr0008124.pdf (дата звенення 18 листопада 2025).

7. Шоріна Т. Г. Постправда як реальність девальвованої культури в епоху кризи сучасної демократії. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія.* 2020. № 1 (31). С. 114–121. URL: https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/VisnikPK/article/view/14838 (дата звенення 18 листопада 2025).

Анотація

Потіщук О. О. **Наука як соціальний інститут: філософський аналіз довіри, раціональності та маніпуляції у добу постправди.** – Стаття.

У статті здійснюється філософський аналіз науки як соціального інституту в контексті доби постправди, що позначена зміною стандартів епістемологічної раціональності, кризою довіри до наукових інституцій, поширенням маніпулятивних практик та формуванням альтернативних режимів інтерпретації інформації. Досліджується трансформація соціокультурних умов, у яких функціонують наукові знання, а також механізми, що впливають на зниження стійкості наукового дискурсу. Особливу увагу приділено взаємодії раціональності науки з інформаційними технологіями, що опосередковують доступ до знань і водночас змінюють характер суспільного сприйняття експертних висновків. Аналізуються алгоритмічні структури сучасних медіа, які формують вибіркові патерни уваги, створюють інформаційні «бульбашки» та сприяють поширенню псевдонаукового контенту, що підриває нормативний авторитет науки.

У дослідженні описано, що наука у добу постправди опиняється між двома протилежними тенденціями: з одного боку, вона залишається головним механізмом виробництва об'єктивного знання, здатного забезпечити перевірюваність, публічність і раціональну аргументацію; з іншого боку, вона зазнає інтенсивного тиску зовнішніх соціальних, економічних і технологічних факторів, які модифікують її функції, ускладню-

ють експертну комунікацію та формують нові виклики для інституційного авторитету. У статті виокремлено ключові форми маніпуляцій науковою інформацією, які пов'язані з комерціалізацією знань, політизацією наукових рішень, зростанням впливу емоційно забарвлених повідомлень над раціональними критеріями істинності.

Ключові слова: наука, соціальний інститут, постправда, довіра, раціональність, маніпуляція, експертність, наукова комунікація, інформаційний простір, псевдонаука.

Summary

Potishchuk O. O. **Science as a social institution: a philosophical analysis of trust, rationality, and manipulation in the post-truth era.** – Article.

The article provides a philosophical analysis of science as a social institution in the context of the post-truth era, marked by changing standards of epistemological rationality, a crisis of trust in scientific institutions, the spread of manipulative practices, and the formation of alternative modes of interpreting information. It examines the transformation of the sociocultural conditions in which scientific knowledge functions, as well as the mechanisms that contribute to the decline in the stability of scientific discourse. Particular attention is paid to the interaction between scientific rationality and information technologies, which mediate access to knowledge and at the same time change the nature of public perception of expert conclusions. The algorithmic structures of modern media are analyzed, which form selective patterns of attention, create information «bubbles» and contribute to the spread of pseudoscientific content that undermines the normative authority of science.

The study describes that science in the post-truth era finds itself between two opposing trends: on the one hand, it remains the main mechanism for producing objective knowledge, capable of ensuring verifiability, publicity, and rational argumentation; on the other hand, it is subjected to intense pressure from external social, economic, and technological factors that modify its functions, complicate expert communication, and create new challenges for institutional authority. The article identifies key forms of manipulation of scientific information, which are associated with the commercialization of knowledge, the politicization of scientific decisions, and the growing influence of emotionally colored messages over rational criteria of truth.

Key words: science, social institution, post-truth, trust, rationality, manipulation, expertise, scientific communication, information space, pseudoscience.

Дата надходження статті: 07.11.2025
Дата прийняття статті: 20.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 167/168.001
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.11

О. М. Рубанець
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0363-4116
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

АНАЛІТИКА В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Постановка проблеми. Необхідність дослідження аналітики в сучасних дискурсах зумовлена зростанням ролі аналітики в сучасних суспільних трансформаціях і політичних процесах. Орієнтація на дослідження аналітики в сучасних дискурсах відкриває можливість розглянути проблематизацію, що здійснюється в сучасних дискурсах, як імплементацію результатів наукових досліджень і наукового знання в системі соціальних практик, відкрити у видимій стихійності соціальних трансформацій об'єктивні тенденції.

Постановка проблеми передбачає розкриття ролі аналітики в сучасному дискурсі як впливу наукової раціональності на сучасні комунікативні та інформаційні процеси. Це сприяє з'ясуванню ролі аналітики в сучасних дискурсах і дає можливість відкрити нові форми аналітики, пов'язані з дослідженням інформаційних процесів та сучасною медіареальністю. Це відкриває новий погляд на аналітику, показуючи, що вона є суспільною реалізацією нових експертних, аналітичних функцій, які здійснюють науковці. Успішність реалізації аналітичних функцій сприяє розвитку системи управління, політичної та правової системи, реалізації нових сучасних світових тенденцій, які сприяють модернізації всіх сфер суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробляються поняття аналітики [5, с. 140] та інформаційної аналітики [5, с. 151]; досліджується публічна аналітика як феномен медіа-дискурсу (Е. Мамонтова); виявляються методологічні аспекти аналітичної діяльності як процесу (О. Картунов).

Дискурс аналізується у співвідношенні з комунікацією та моральністю (А. Єрмоленко). Виявляється взаємозв'язок дискурсу та відповідальності (К.-О. Апель). Здійснюються дослідження дискурсу як проблематизації [40, с. 90]. Досліджуються роль і значення дискурсу в комунікативних системах [4]. Розглядаються особливості впливу мовної побудови дискурсу, значення повторень і відмінностей у формуванні нового смислу [14]. Науковий дискурс розкривається в контексті оновлення методологічної культури (В. Лук'янець, О. Кравченко, Л. Озадовська). Дискурс аналізується в контексті розвитку сучасної науки та її впливу на суспільну й технологічну модернізацію [12, с. 84–85]. Виявляються нормативні та комунікативні особливості філософського дискурсу [2, с. 29–31].

Формулювання мети статті. Метою статті є з'ясування ролі аналітики у зростанні впливу науки на розвиток прогностичності в сучасному дискурсі, у формуванні сучасних стратегій розвитку та досягненні взаєморозуміння при вирішенні складних суспільних проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виведення науки за межі свідомості [16] у 80-их роках XX століття та зростання ролі позанаукового знання привели до розгляду науки як окремої пізнавальної традиції (серед інших пізнавальних традицій) та зумовили процес виведення науки за межі інформаційних процесів і комунікацій.

Розвиток теорії масових комунікацій і розгляд телебачення як глобальної комунікації та як практичного щупа [15, с. 336] сприяли поширенню медійного дискурсу та зростанню його впливу на масову аудиторію. Орієнтація постмодерністської філософії на дослідження буденної свідомості пересічної людини символізує перехід до поширення дискурсів і комунікації за межами наукової проблематики та за рамками впливу наукової раціональності. Формування нового погляду на дискурс як форму проблематизації в сучасній комунікативній практичній філософії сприяє розгортанню дискурсу у бік виявлення й дослідження суспільних проблем. Важливим ставав перехід до суб'єктності, виокремлення особливого погляду на процеси, що розгортало дискурс у бік екзистенційної комунікації та розвитку міжсуб'єктного спілкування.

У філософії актуалізується проблематика Я та Іншого, зростає інтерес до людини та антропологічного виміру сучасного дискурсу. Аналітика починає заходити в дискурс у формі обговорення суспільних проблем. Це був вияв зростання ролі людини та морального вибору в комунікації.

© О. М. Рубанець, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Дискурсивна раціональність постає в центрі уваги. Дискурсивна раціональність стає способом проговорення проблем у медійному та інших видах дискурсу. Дискурсивна раціональність сприяє моральній легітимації норм і правил, на основі яких здійснюються суспільні трансформації. Дослідження дискурсивної раціональності стають важливим каналом впливу західноєвропейської раціональності на прийняття в українському суспільстві постановки та обговорення суспільних проблем.

«Практичний дискурс постає як форма аргументативного волевиявлення «Willensbildung», що має обов'язковий характер» [3, с. 328] та «має гарантувати правильність (чи справедливість) будь-якого взаєморозуміння» [3, с. 328]. Дискурс постає як канал практичного розв'язку суспільних проблем, який забезпечує одночасно досягнення взаєморозуміння з позицій поширених у суспільстві уявлень про справедливість.

Введення аналітики в сучасний суспільний дискурс перетворюється на потужний вираз присутності науки в публічному контексті обговорення суспільної проблематики. Зростання динамізму суспільного життя, необхідність знаходження правильних з точки зору практики та істинних з точки зору наукового знання і вірних з точки зору наукових методів суспільних рішень сприяє потужному введенню аналітики в сучасний дискурс. Аналітика постає як нова сфера наукової діяльності, в якій беруть участь науковці різних спеціальностей – від технічних фахівців до представників гуманітарних, соціальних і політичних наук. Аналітика в сучасному дискурсі, крім форми проблематизації – постановки проблеми з точки зору сучасної науки та її методів – стає активною формою проєктування майбутнього, знаходження найбільш оптимальних рішень при розробці сучасних версій і сценаріїв. Аналітика стає частиною прогностичного процесу. Запрошення експертів для виконання аналітичних прогнозів має значно більший вплив, ніж просто адаптація свідомості пересічних громадян до змін, що відбуваються.

Значна увага приділяється аналізу інформаційно-аналітичної діяльності (ІАД) як процесу. «З точки зору деяких дослідників, ІАД – це процес семантичного оброблення даних, у результаті якої розрізнені дані перетворюються на закінчену інформаційну продукцію – аналітичний документ» [5, с. 153]. Розгляд аналітики в системі сучасних дискурсів дає змогу підсилити увагу до концептуального та рефлексивного складника аналітики. Проблематизація стає способом поєднання дискурсу та аналітики та наближає різні форми дискурсу, насамперед медійний дискурс, до стандартів наукових досліджень.

Представлення розгорнутого аналізу, виявлення й дослідження об'єктивних тенденцій, формування можливих сценаріїв майбутнього розвитку подій, введення нових даних і фактів у громадське обговорення створюють неперсічний інтерес до аналітики в суспільному дискурсі, який невпинно зростає. Введення аналітики в сучасний дискурс зумовлює поширення наукової раціональності у розуміння, осмислення та вирішення суспільних проблем. Це також характеризує зростання суспільної активності при обговоренні шляхів суспільних трансформацій.

Високий рівень освіченості українського суспільства сприяє розширенню масової аудиторії в обговоренні аналітичних пропозицій і прогнозів. Аналітика стає яскравим виразом потужного впливу науки, наукових досліджень і наукової раціональності на сучасне життя українського суспільства. Яскрава аналітика формує смаки української публіки. Інтерес спрямований не на дискурс як безособову форму проблематизації чи як текст, що постійно змінюється, інтерес приковує людина, дослідник, який глибоко проникає у процеси суспільних трансформацій та здатний проінформувати про нові події, обставини й документи, що з'являються в суспільному, європейському та глобальному дискурсах.

Лідери глобальних новин, крім аналітиків, які ведуть журналістські розслідування, постійно задіюють професорів провідних університетів та авторів монографій, у яких досліджуються актуальні й наболілі для суспільства проблеми. «На зміну політиканам та ангажованим політконсультантам, що були закріплені за окремими телевізійними каналами, у медійний простір України прийшли професіонали, спроможні ефективно працювати з потоками інформації, здатні застосовувати провідні інформаційно-аналітичні технології, обізнані у практиках моделювання та прогнозування соціально-політичних процесів. І, що вкрай важливо, здатні презентувати результати своїх прогнозів» [10, с. 136–137].

Аналітика набуває авторського виміру і стає формою впливу наукових шкіл та університетської освіти на сьогодення. Тим самим аналітика значно скорочує відстань від наукових досліджень та освітніх практик до імплементації наукових результатів у сучасні інформаційні процеси.

Введення аналітики у глобальні комунікації створює нову форму впливу наукових досліджень і наукової раціональності на сучасні процеси. Особливістю цієї форми впливу є масовізація наукових уявлень про можливості суспільних трансформацій та їх наслідки. Певною мірою введення аналітики в інформаційні процеси значно скорочує шлях від науки до практики, роблячи

його інколи блискавичним. Максимальна публічність аналітики робить її частиною життя сучасного людства, сприяючи зміцненню позицій науки у формуванні способів розуміння та розгляді сучасних суспільних проблем.

Введення аналітики в сучасний дискурс та інформаційні процеси сприяє розширенню розуміння сучасної аналітики. Крім погляду на аналітику як на аналітичну записку, яка відкриває замовнику функціональний зв'язок між двома змінними, що дає йому можливість через зміну однієї змінної змінювати іншу, виникає новий, яскравий образ аналітики як форми публічного розмислу та дії. Це стає необхідним для вирішення актуальних суспільних проблем.

З методологічної точки зору перехід до нової форми аналітики сприяє поширенню наукових методів і наукової методології в суспільному дискурсі. Це надзвичайно посилює публічний вплив аналітики на суспільство. Нехтування методами та методологічним складником в аналітичній записці, спрямованій на конкретного замовника, нерідко постає як прагнення до конкретного практичного результату. Результат аналітики у формі пропозицій чи аналітичної записки має містити інструкцію, що потрібно зробити і на що потрібно вплинути, щоб отримати бажаний ефект чи уникнути небажаного. Не потрібно ототожнювати аналітичне дослідження і його результат. Простота виразу і відсутність методології часто сприймається як характеристика самої аналітики, хоча насправді вона є характеристикою рівня спеціальної підготовки та освіченості замовника.

Аналітика в публічному вимірі задіює науковий апарат і наукову методологію у формі проблематизації – самої постановки проблеми, що можливо зробити лише з наукових позицій та у формі підходів, версій і сценаріїв її вирішення. Неможливість отримання цього логічного, концептуального каркасу аналітики поза застосуванням наукових методів і наукової раціональності робить аналітику протилежною довільному маніпулюванню понять, слів та візуальних образів при застосуванні маніпулятивних технологій і пропаганди. Аналітика стає виразом осмисленого підходу суспільства до розгляду проблем і способів їх вирішення.

Народження нової форми – медійної аналітики – відкриває нову предметну форму аналітичних досліджень, яка включає в себе управлінські стратегії та об'єктивні показники соціальних, гуманітарних, науково-технічних та інших процесів. Крім того – структурні показники медіареальності, спосіб буття об'єктів ментальної реальності [17, с. 30]. Досліджується також відокремлення як подвоєння реальності [9, с. 24], «самореференція» та «інореференція» [9, с. 33].

В сучасній медіареальності представлені всі види дискурсів, комунікацій та інформаційних процесів. Інформаційні процеси структурують представлення всіх інших процесів у медіареальності. Дискурсам належить особливе місце у функціонуванні медіареальності. Саме через них у медіареальність входить проблематизація. Аналітики медіареальності не тільки вивчають медійні процеси. Вони сприяють введенню концептуального та рефлексивного складників у нескінченні інформаційні потоки.

Концептуалізація вирішує проблему значення, коли інформаційні потоки перетворюються в події, що мають власну назву та сенс. Рефлексивний складник в аналітиці медіа акцентує увагу на особливостях репрезентації тих чи інших подій різними каналами та джерелами. Це особливість висвітлення, формування погляду, подавання в певному світлі, а також замовчування, видалення певних фрагментів з інформаційних потоків та ін. Аналітики медіа досліджують і виявляють також способи перетворення інформаційних процесів на реалізацію маніпулятивних стратегій і пропаганду. Ступінь розвитку медійної аналітики та потужність її концептуального та рефлексивного складників стає виразом практичної реалізації в національному та глобальному просторі демократичних цінностей, свобод і прав людини.

Висновки. Аналітика в сучасних дискурсах є недослідженим явищем. Філософські дослідження концентрують увагу на виникненні дискурсів, їх відмінності від комунікацій, особливостях впливу дискурсів на масову аудиторію та свідомість пересічної людини, залежності дискурсів від історичного контексту та соціальних і політичних практик. Аналітика досліджується окремо від дискурсів і постає як окремий вид дослідження, спрямований на розробку аналітичних продуктів. Їх поява пов'язана з дослідженням спеціальних проблем, що виникають та існують за межами науки. Аналітику завжди розглядали як сферу професійної діяльності за межами наукових досліджень і технологічних імплементацій сучасної науки. Тісний зв'язок аналітики із замовленнями зумовлює її особливість – спрямованість на досягнення конкретного практичного результату. Невибагливість до методичного та методологічного складників зумовлена не їх відсутністю, а, скоріш, необізнаністю самого замовника.

Зразки нової, суспільно орієнтованої аналітики досліджують складні явища, що відбуваються в суспільних трансформаціях, сприяють концептуалізації проблем, які виникають у системі управління та в політичній і правових систе-

мах. Зв'язок аналітики із сучасним дискурсом дає змогу виявити вплив концептуального та рефлексивного складників аналітики на сучасні суспільні трансформації, що сприяє реалізації в них демократичних і європейських цінностей, політичних і правових свобод і прав людини.

Література

1. Апель К.-О. Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі / Карл-Отто Апель. К.: Дух і Літера, 2009. 430 с.

2. Бистрицький Є. Філософський дискурс: комунікація і норма. *Філософська думка.* 2019. № 5 29. С. 29–39.

3. Ґабермас Ю. Мораль і моральність. Чи стосуються гегелівські заперечення Канта також і дискурсивної етики? В. кн. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. Київ : Лібра, 1999. С. 325–345 URL: https://www.twirpx.com/file/190029/

4. Дискурс у комунікативних системах: [36 наук. ст.] / Київ, Міжнародний університет; [Редкол.: Денисова С. П. (головний редактор) та ін.]. Київ. 2004. 344 с.

5. Захарова І. В., Філіпова Л. Я., Задорожний І. С., Тарасенко Д. А. Основи інформаційно-аналітичної діяльності : навч. посіб. 2-е вид., випр. і допов. Черкаси: Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова, 2024. 347 с. URL: https://suem.edu.ua/storage/doc/books/osnovy-informaciyno-analitychnoi-dialnosti-zaharova2.pdf

6. Єрмоленко А. 2021, Дискурс. Комунікація. Моральність. Монографія. Київ : Наукова думка. 438 с.

7. Картунов О. В. Метод SWOT-аналізу в сучасному науковому дискурсі. *Гілея: науковий вісник.* 2017. Вип. 119. С. 311–314.

8. Лук'янець В. С. Сучасний науковий дискурс: оновлення методологічної культури : [монографія] / В. С. Лук'янець, О. М. Кравченко, Л. В. Озадовська. К. ВІПОЛ. 2000. 304 с.

9. Луман Н. Реальність мас-медіа. За ред. Іванова В. та Мінакова М. Пер. з нім. В. Климченко. К.: ЦВП. 2010. 158 с.

10. Мамонтова Е. В. Публічна аналітика як феномен медіа-дискурсу російсько-української війни. *Актуальні проблеми політики.* 2023. Вип. 71. С. 136–143. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/71_2023/71_2023.pdf#page=136

11. Остапець І. Ю., Нестер О. І. Аналітична філософія як домінанта сучасного наукового дискурсу. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2025. №53. С. 73–78. URL: http://apfs.nuoua.od.ua/archive/53_2025/14.pdf

12. Рубанець О. М. Наука у вимірі практичної філософії. Наука та наукознавство. 2025. 1 (127). С. 76–91. https://doi.org/10.15407/sofs2025.01.075

13. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс. Першоджерела комунікативної філософії. Київ : Либідь, 1996. С. 84-91.

14. Deleuze G. Différence et répétition; tr. by Paul Patton, New York: Columbia University Press, 1994.

15. McLuhan M. Understanding media: the extensions of man. New York, McGraw-Hill, 1964. 359.

16. Nora S., Mink A. The Computerisation of Society. A Report to the President of France. Cambridge; L. 1980.

17. Rubanets O. Cognitive approach of mental reality. BULLETIN Taras Shevchenko National University of Kyiv PHILOSOPHY. 2018. № 3. P. 27–31. URL: https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal/issue/view/85/85

Анотація

Рубанець О. М. **Аналітика в сучасному науковому дискурсі.** – Стаття.

Аналітика в сучасних дискурсах розглядається як суспільна форма реалізації експертних та аналітичних функцій, які виконують науковці. Досліджується проблематизація, яка здійснюється в сучасних дискурсах. Виявляється зв'язок постановки проблем у дискурсах з імплементацією результатів наукових досліджень і наукового знання в системі соціальних практик. Аналітика в сучасному дискурсі стає активною формою проєктування майбутнього. Відзначається важливість прогностичності аналітики. Дискурс перетворюється на знаходження найбільш оптимальних рішень при розробці сучасних версій і сценаріїв. Виявляється зв'язок дискурсивної та наукової раціональності. Показано, що дискурсивна раціональність сприяє моральній легітимації норм і правил, на основі яких здійснюються суспільні трансформації. Дискурсивна раціональність виявляє практичну спрямованість та аргументативність дискурсу. Дискурс постає як канал практичного розв'язку важливих для суспільства проблем. Аналітика в дискурсі сприяє досягненню взаєморозуміння щодо контраверсійних питань. Аналітика сприяє зростанню впливу поширених у суспільстві уявлень про справедливість.

Аналітика стає формою присутності наукової раціональності в медійному дискурсі. Проаналізовано концептуальний і рефлексивний складники нових форм аналітики. Досліджується аналітика в медіареальності та в інформаційних процесах, спрямована на масову аудиторію. Введення аналітики в дискурси сприяє розвитку наукового аналізу суспільних процесів. Аналітика розглядається як складник сучасних стратегій управління, спрямованих на суспільну й технологічну модернізацію та оновлення політичної, правової та інших суспільних систем. Розглядається аналітика медіа з висвітленням подій у глобальних і суспільних інформаційних процесах.

Ключові слова: аналітика, дискурс, медіареальність, аналітика медіа, дискурсивна раціональність.

Summary

Rubanets O. M. **Analytics in modern scientific discourse.** – Article.

Analytics in modern discourses is considered as a social form of implementing expert and analytical functions performed by scientists. The problematization carried out in modern discourses is studied. The connection between the formulation of problems in discourses and the implementation of the results of scientific research and scientific knowledge in the system of social practices

is revealed. Analytics in modern discourse becomes an active form of planning the future. The importance of predictive analytics is noted. Discourse is transformed into finding the most optimal solutions when developing modern versions and scenarios. The connection between discursive and scientific rationality is revealed. It is shown that discursive rationality contributes to the moral legitimation of norms and rules on the basis of which social transformations are carried out. Discursive rationality reveals the practical orientation and argumentativeness of discourse. Discourse appears as a channel for practical solutions to problems important to society. Analytics in discourse contributes to achieving mutual understanding on controversial issues. Analytics contributes to the growing influence of socially prevalent notions of justice.

Analytics becomes a form of presence of scientific rationality in media discourse. The conceptual and reflexive components of new forms of analytics are analyzed. Analytics in media reality and in information processes aimed at a mass audience are studied. The introduction of analytics into discourses contributes to the development of scientific analysis of social processes. Analytics is considered as a component of modern management strategies aimed at social and technological modernization and renewal of political, legal and other social systems. Media analytics is considered with coverage of events in global and social information processes.

Key words: analytics, discourse, media reality, media analytics, discursive rationality.

Дата надходження статті: 04.11.2025
Дата прийняття статті: 17.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 323.232:321.1(09)
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.12

В. Ю. Свищо
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6810-8267
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»

СВІТОГЛЯДНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПІДВАЛИНИ СТАНОВЛЕННЯ ЛІБЕРАЛЬНИХ ІДЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ

Постановка проблеми. Актуальність дослідження світоглядних та соціокультурних підвалин становлення ліберальних ідей в українській суспільно-політичній думці зумовлена потребою глибшого осмислення витоків і специфіки національної політичної традиції. Аналіз філософських, культурних і ціннісних чинників формування українського лібералізму дає змогу виявити закономірності розвитку ідей свободи, гідності, громадянської відповідальності та самоврядування, що мають ключове значення для сучасного демократичного поступу держави. Усвідомлення цих засад сприяє подоланню ідеологічних спотворень минулого та формуванню цілісної моделі ліберального мислення, здатної консолідувати суспільство на основі гуманістичних і європейських цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на актуальність проблеми колективного самопізнання та осмислення власної інтелектуальної традиції, в українській гуманітаристиці все ще відчувається нестача ґрунтовних праць, присвячених вивченню світоглядних і соціокультурних підвалин становлення ліберальних ідей у суспільно-політичній думці України. Окремі аспекти цієї проблематики розглядаються у працях М. Томенка [16] та Н. Гедікової [1], де висвітлюються ідейно-світоглядні засади й своєрідність українського лібералізму. Вагомий внесок у дослідження національної ліберальної традиції зробили М. Попович і А. Фінько у праці «Українські ліберали» [12], у якій простежуються основні тенденції розвитку ліберальних ідей та здійснюється компаративний аналіз українського і європейського лібералізму. Подібний підхід представлено у дослідженні О. Моргуна «Українські діячі в земствах» [10], де розглядається вплив ліберального мислення на суспільно-політичне життя України.

Важливими для розуміння витоків ідей свободи, самоврядування та громадянської відповідальності залишаються праці мислителів XIX – початку XX ст., зокрема М. Драгоманова. Значну увагу постаті М. Драгоманова приділив І. Лисяк-Рудницький [7], який, попри власну консервативну позицію, оцінював його як одного з найвидатніших українських мислителів XIX ст. та вважав, що його внесок у формування національної ідеї та демократичної політичної культури потребує глибшого вивчення.

Попри наявність окремих досліджень, проблема системного аналізу світоглядних і соціокультурних засад українського лібералізму, його еволюції та впливу на формування сучасної політичної культури залишається відкритою і потребує подальшого наукового осмислення.

Формулювання мети статті. Метою роботи є висвітлення світоглядних та соціокультурних підвалин становлення ліберальних ідей в українській суспільно-політичній думці з акцентом на переосмисленні основних тенденцій формування національної політичної традиції та виявленні її зв'язку з європейським інтелектуальним контекстом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення ліберальної ідеології в Європі було зумовлене глибокими світоглядними та історичними змінами, що розпочалися в добу Модерну. Розвиток капіталістичних відносин, зростання міст, формування нового типу раціональності, поява експериментальної науки та процеси секуляризації стали важливими чинниками переосмислення місця людини у світі. Християнська антропологія зазнала трансформації: людина почала усвідомлювати себе не лише як творіння, а як активного суб'єкта історії, відповідального за власну долю та суспільне благо.

У цьому контексті відбувається радикальне переосмислення природи держави. Як показали Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Вольтер, Ш. Монтеск'є та інші мислителі, держава постає не як божественне творіння, а як результат свідомої діяльності людини, покликаної забезпечити її основні права та свободи. Такий підхід заклав підвалини нової політичної культури, в центрі якої стоїть індивід як носій невід'ємної гідності.

Європейський лібералізм формувався як індивідуалістична доктрина, в межах якої людина, її

© В. Ю. Свищо, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

свобода та право на самореалізацію визнаються найвищими цінностями. Його ідеї поєднують прагнення до створення правового порядку, що обмежує сваволю, із необхідністю підтримання соціальної дисципліни, яка уможливлює спільне життя людей. При цьому основним критерієм оцінки суспільних інститутів стає те, наскільки вони сприяють захисту прав, гідності та інтересів особистості, створюючи умови для її всебічного розвитку.

Лібералізм ставить за мету благополуччя і навіть щастя людини, а отже, розширення можливостей для її повноцінного розвитку. Він розглядає основою громадського порядку особисту ініціативу та підприємницький дух окремої людини. Ця позиція цілком узгоджується з принципами «Декларації прав людини і громадянина» (1789), зокрема зі ст. 2, де підкреслюється, що метою будь-якого політичного союзу є збереження природних і невід'ємних прав людини [3]. У цьому контексті лібералізм постає не лише як політична теорія, а як цілісна система цінностей, спрямована на утвердження свободи, гідності та самореалізації особистості – основоположних засад демократичного розвитку сучасного суспільства.

Зауважимо, що зародження ліберальної доктрини на Заході стало закономірним результатом еволюції європейського суспільства в напрямку емансипації індивіда. Поступова реалізація ідеї особистої свободи та автономії вимагала нової світоглядної системи, здатної обґрунтувати гідність і самостійність людини як вищу цінність. Цивілізаційні зрушення, що відбулися внаслідок епохи Просвітництва, сприяли поширенню нових політичних і філософських ідей далеко за межами Західної Європи, зокрема на українських землях, де вони знаходили відгук у середовищі освіченої інтелігенції.

Під впливом європейських просвітницьких ідей формується українська інтелектуальна традиція, у межах якої поступово визрівають засади ліберального мислення. Знайомство з працями Вольтера, Монтеск'є, Дідро, Ж.-Ж. Руссо, а також з політичними практиками Західної Європи сприяло переосмисленню уявлень про свободу, справедливість, народне представництво та роль держави. Ці впливи стали важливими для формування національної суспільно-політичної думки, яка поєднувала європейські інтелектуальні орієнтири з українським історичним і культурним досвідом.

Водночас значного удару по розвитку української культури та формуванню національної ідентичності завдали секуляризаційні процеси другої половини XVIII століття. Їх наслідком стало позбавлення церковних інституцій земельних володінь і матеріальної бази, що забезпечувала функціонування не лише духовного, а й освітнього та культурного життя. Зокрема, у результаті реформи 1764 року маєтки Священного Синоду, монастирів, парафій і єпархіальних кафедр були передані до державних структур, які розпоряджалися коштами для їхнього утримання.

Спершу ці зміни не торкалися українських земель, однак після 1786 року вони були поширені й на територію Київщини, Чернігівщини, Новгород-Сіверщини, а згодом і Катеринославщини та Слобожанщини. Це мало надзвичайно негативні наслідки для розвитку української культури, яка до того часу значною мірою розвивалася під духовним і матеріальним патронатом церкви. Втрата економічного підґрунтя призвела до занепаду багатьох освітніх і культурних осередків, що стримувало процес становлення української інтелектуальної традиції. Проте, попри несприятливі обставини, культурна тяглість зберігалася завдяки діяльності освіченого духовенства, поодиноких представників шляхти та ентузіастів, які підтримували національну спадщину через історико-дослідницьку й антикварну роботу.

Попри фатальні наслідки церковно-релігійних реформ для національного та культурного розвитку українських земель, не можна не враховувати, що зміни у статусі духовенства мали й певні соціальні наслідки. Зокрема, утримання частини духовних осіб за рахунок державного бюджету сприяло формуванню нової соціальної верстви – своєрідного «третього стану», який став чинником поступових модернізаційних процесів. Саме цей прошарок інтелектуалів, освічених служителів церкви, чиновників і викладачів згодом відіграв помітну роль у становленні українського національного руху та поширенні ідей лібералізму.

Важливим імпульсом для розвитку нового соціального середовища стали також економічні зміни другої половини XVIII століття, зокрема індустріалізація Південної України. Як зазначає Н. Полонська-Василенко, «Україна отримала вихід до Чорного моря, і перед нею відкрився шлях до небувалого економічного розвитку» [11, с. 277]. Саме цей процес створив передумови для виникнення активного підприємницького прошарку, який став матеріальною й соціальною опорою ліберальних ідей, орієнтованих на індивідуальну ініціативу, економічну самостійність і суспільну відповідальність.

Зауважимо, що розвиток промисловості на Півдні України спочатку був тісно пов'язаний із діяльністю представників дворянської верстви. Проте згодом, як підкреслює І. Крип'якевич, провідну роль у цьому процесі починає відігра-

вати новий соціальний елемент – капіталісти як українського, так і неукраїнського походження [5, с. 256]. На наш погляд, ця обставина має принципове значення, оскільки саме вона засвідчує формування тієї суспільної верстви, яка визначила подальший розвиток європейської суспільної свідомості та політичної активності.

На практиці ліберальна економічна політика не могла бути впроваджена у повному обсязі на українських землях того часу, адже сама ліберальна ідеологія, особливо в аспекті економіки, концептуально оформилася лише на початку XIX ст. Ключовим джерелом її становлення стала праця А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776), у якій шотландський мислитель розвиває тезу про те, що вільна підприємницька діяльність окремих індивідів, які діють виключно заради власного зиску, у кінцевому рахунку сприяє багатству і добробуту всього суспільства [15].

Водночас А. Сміт обґрунтовує необхідність надання підприємцям максимальної свободи та обмеження втручання держави у господарські процеси. Він визначає три основні обов'язки суверена: по-перше, захищати суспільство від насильства та зовнішніх загроз; по-друге, оберігати кожного члена суспільства від несправедливості та утисків з боку інших індивідів; по-третє, забезпечувати виконання суспільних робіт і запровадження інституцій, необхідних для спільного блага, оскільки прибуток окремих індивідів або невеликих груп не компенсує витрат на їх створення, хоча це сприятиме добробуту суспільства загалом [15, с. 648].

Концептуалізовані в праці А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів» [14] принципи ліберальної економічної політики мали важливе значення для лібералізації економіки тих європейських держав, де хоча б частково була ліквідована станова залежність особистості та сформовано підвалини для запровадження принципу рівних можливостей, щонайменше для міського населення. Водночас, як свідчать, наприклад, роботи Вольтера, ліберальні ідеї та норми зазвичай не поширювалися на простонароддя, а стосувалися виключно «третього стану». Мислитель вважав, що через свій невисокий рівень освіти прості люди дуже схильні до прояву неприборканих почуттів, що руйнує соціальний порядок. Освічені представники «третього стану» протиставлялися черні, і розглядалися як ті, хто здатен діяти відповідально та розвивати суспільство, підтримуючи порядок і сприяючи поступу.

Не менш показово обмеженість ідеї соціальної рівності в Західній Європі демонструє сучасний німецький дослідник Д. Лангевіше. Розглядаючи становлення національної культури Німеччини, він зазначає, що на «святі єдності нації простонароддя було небажане. Від «святкової нації», для якої «народ» був культурною нормою, а не соціальним означенням, його якомога далі утримувала вхідна плата і ціле військо розпорядників» [6, с. 76–77].

У XVII–XVIII ст. політична свідомість привілейованих верств на українських землях залишалася становою, обмеженою і переважно проявлялася у захисті прав і свобод козацької старшини, де релігійні та династичні елементи продовжували відігравати важливу роль [1, с. 63]. У цьому контексті знайомство української провідної верстви з французькою культурою та філософією стало важливим чинником ознайомлення навіть істотно зміненої української еліти з ліберальними тенденціями, які формувалися у Західній Європі під впливом ідей Просвітництва. Звичайно, це знайомство не сприяло розвитку «третього стану», проте воно закладало підвалини для початку боротьби української козацької шляхти спершу за власні вольності та привілеї, а згодом і за громадянські права.

Велике значення в цьому контексті відіграв національний опозиційний твір «Історія Русів», написаний близько 1800 року [8, с. 175]. Як зазначає І. Лисяк-Рудницький, «традиційна оборона козацьких прав і вольностей перехрещується з подувами європейського лібералізму доби Просвітництва» [8, с. 175]. У свою чергу, М. Драгоманов, високо оцінюючи «Історію Русів», убачав у цьому творі перший прояв лібералізму, поєднаного з демократизмом [4, с. 433].

Зважаючи на те, що українські патріоти кінця XVIII – початку XIX ст. мислили не етнічними, а історично-правними категоріями, їх головне прагнення було звернене на відновлення тих прав і вольностей, які були гарантовані Переяславською угодою [9, с. 206]. Натомість слобідське дворянство, перебуваючи під впливом західноєвропейського Просвітництва, прагнуло практично реалізувати хоча б окремі положення цих ідей. Показово, що саме під їхнім впливом, як слушно зазначає І. Лисяк-Рудницький, слобідське дворянство, ймовірно, без виражених національних прагнень, започатковує діяльність, спрямовану на розвиток освіти та піднесення життєвого рівня, зокрема й простонароддя. Підсумком цієї діяльності стало заснування у 1805 р. Харківського університету, який став першим осередком модерного національного відродження в Україні.

Висновки. На відміну від Європи, де становлення ліберальної доктрини стало результатом закономірного розвитку суспільства у напрямку емансипації індивіда, на українських землях

подібні тенденції проявлялися в умовах складних соціально-політичних трансформацій та поступового проникнення ідей Просвітництва. Виявлено, що протоліберальні інтенції у політичній свідомості привілейованих верств зароджувалися через знайомство з ідеалами західноєвропейської цивілізації та через прагнення до захисту власних прав і свобод.

Зазначено, що ліберальні ідеї мали амбівалентний характер для розвитку національного руху в Україні: з одного боку, вони не усували наслідків втрати політичної окремішності українського народу, а з іншого – відкривали шлях для проникнення у свідомість привілейованих верств ідей лібералізму, формуючи соціокультурні підвалини для становлення нової провідної верстви. Представники цього «третього стану», поступово ознайомлюючись із цінностями західноєвропейської цивілізації, заклали фундамент новітньої хвилі національного відродження на українських землях.

Література

1. Гедікова Н. П. Ідейні та політико-правові засади лібералізму: світовий досвід та українська практика (політологічний аспект): монографія. Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечникова. О.: Оптімум, 2009. 330 с.

2. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. : навч. посібник. 2.вид. К.: Ґенеза, 2000. 356 с.

3. Декларація прав людини і громадянина (1789). URL: https://surl.lu/xztlva

4. Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну. Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. (Упорядкування, приміт. і вступ. стаття «Михайло Драгоманов – літ. критик і публіцист», с. 5-36, І. С. Романченка. Ред. колегія: О. Є. Масенко (голова) та інші). К., «Наукова думка», 1970. Т. 1. С. 428–483.

5. Крип'якевич І. Історія України. Львів: Світ, 1990. 520 с.

6. Лангевіше Д. Нація, націоналізм, національна держава в Німеччині і в Європі. К.: «К.І.С.», 2008. 240 с.

7. Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Т.1. К.: Основи, 1994. С. 299–347.

8. Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2 т. Т. 1. К.: Основи, 1994. С. 173–191.

9. Лисяк-Рудницький І. Каразин і початки українського національного відродження. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Т.1. К.: Основи, 1994. С. 203–220.

10. Моргун О. Українські діячі в земствах. Український історик. Гол. ред.: Любомир Винар. Вип. 1–3 (21–23). Нью-Йорк; Мюнхен, 1969. С. 56–64.

11. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року – 3-тє вид. К.: Либідь, 1995. 608 с.

12. Попович М. Українські ліберали: Філос.– іст. аспект. Сучасність. 1993. № 11. С. 71–87.

13. Путро О. І. Катерина II Олексіївна та її політика стосовно України . Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2007. 528 с.: іл. URL: https://surli.cc/mberkm

14. Сміт А. Дослідження про природу та причини багатства народів. URL: https://surl.lu/udifxt

15. Сміт А. Система природної свободи. Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза [Текст] : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий ; Наукове товариство ім. Вячеслава Липинського. 2-ге вид., перероб. К.: Простір ; К.: Смолоскип, 2009. С. 644–648.

16. Томенко М. Ліберальна ідея в Україні [Електронний ресурс]. Українська державність у XX ст. (Історико-політологічний аналіз). К.: Політична думка, 1996. URL: https://surl.li/cmdzkp

Анотація

Свищо В. Ю. **Світоглядні та соціокультурні підвалини становлення ліберальних ідей в українській суспільно-політичній думці.** – Стаття.

У статті досліджуються світоглядні та соціокультурні передумови формування ліберальних ідей в українській суспільно-політичній думці, зосереджено увагу на особливостях їх розвитку в умовах складних соціально-політичних трансформацій. Аналіз показує, що європейський лібералізм виник як закономірний результат еволюції суспільства, спрямованої на емансипацію індивіда, тоді як на українських землях його формування відбувалося під впливом ідей Просвітництва та поступового проникнення західноєвропейських концептів свободи, гідності та самоврядування. Встановлено, що знайомство української інтелектуальної та привілейованої верстви з працями європейських мислителів та політичними практиками сприяло поступовому впровадженню ліберальних ідей у суспільну свідомість. Водночас економічні зміни та модернізаційні процеси створювали матеріальні та соціальні передумови для розвитку нової суспільної верстви – освічених інтелектуалів і підприємців, здатних підтримувати соціальний порядок та сприяти поступу. Проаналізовано також амбівалентний характер впливу ліберальних ідей на український національний рух: з одного боку, вони не усували наслідків втрати політичної окремішності, а з іншого – відкривали шлях для формування соціокультурних підвалин нової провідної верстви, що стала рушійною силою національного відродження. Результати дослідження демонструють, що становлення ліберальної доктрини в українському контексті мало специфічний характер, поєднуючи європейські інтелектуальні орієнтири з історичними й культурними особливостями України, і закладає основу для подальшого розуміння розвитку політичної культури та демократичних цінностей у сучасному суспільстві.

Ключові слова: лібералізм, суспільно-політична думка, Просвітництво, національний рух, освіта, інтелектуальна традиція.

Summary

Svyshcho V. Yu. **Worldview and socio-cultural foundations of the formation of liberal ideas in Ukrainian socio-political thought.** – Article.

The article examines the worldview and socio-cultural foundations of the formation of liberal ideas in Ukrainian socio-political thought, with particular attention to their development under complex socio-political transformations. The analysis demonstrates that European liberalism emerged as a natural result of societal evolution aimed at the emancipation of the individual, whereas in the Ukrainian context, its formation occurred under the influence of Enlightenment ideas and the gradual introduction of Western European concepts of freedom, dignity, and self-governance. It is established that the Ukrainian intellectual and privileged classes' acquaintance with the works of European thinkers and political practices gradually facilitated the adoption of liberal ideas in societal consciousness. At the same time, economic changes and modernization processes created material and social prerequisites for the emergence of a new social stratum – educated intellectuals and entrepreneurs capable of maintaining social order and promoting progress. The article also highlights the ambivalent impact of liberal ideas on the Ukrainian national movement: on the one hand, they did not eliminate the consequences of the loss of political autonomy, while on the other hand, they laid the groundwork for the formation of the socio-cultural foundations of a new leading stratum that became a driving force of national revival. The results demonstrate that the development of liberal doctrine in Ukraine had a specific character, combining European intellectual benchmarks with the country's historical and cultural particularities, and provides a basis for a deeper understanding of political culture development and democratic values in contemporary society.

Key words: liberalism, socio-political thought, Enlightenment, national movement, education, intellectual tradition.

Дата надходження статті: 04.11.2025
Дата прийняття статті: 17.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 124.5:001.12/.18
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.13

І. І. Смаль
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1146-8026
кандидатка філософських наук,
доцентка кафедри історії, теорії держави і права та філософії
Міжнародного економіко-гуманітарного
університету імені академіка Степана Дем'янчука

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ ТЕОРІЇ ЦІННОСТЕЙ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XXI СТ.: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Постановка проблеми. Станом на сьогодні одним з найвпливовіших розділів філософії безперечно можна вважати аксіологію – вчення про цінності. За відносно короткий термін ідеї та думки про роль і значення цінностей трансформувалися у систему аксіологічних знань, що нині неодмінно застосовуються для (1) осмислення загальних проблем буття й, зокрема, буття людини, (2) досліджень проблематики гносеологічного й праксеологічного плану, (3) пошуку вирішення значного спектру соціально-філософських питань.

Водночас, увага до аксіології очевидно зумовлена обґрунтованою дослідженнями й працями Т. Парсонса, Ґ. Гофстеда, А. Маслоу, Р. Інґлегарта, М. Рокича, Ш. Шварца та інших вчених позицією, що цінності привертають особливу увагу саме у періоди суспільних трансформацій, культурних переходів, соціально-політичних потрясінь. У цьому контексті український філософ Я. Любивий наголошує, що у добу цивілізаційних криз та глобальних військово-політичних протистоянь рівень впливу ціннісних орієнтирів особистості відчутно зростає [5]. Водночас, на долю України випало пережити найтрагічніше потрясіння й випробування – війну, а це, як зазначає А. Єрмоленко, «виклик ціннісно-нормативному порядку, який уможливлює гідне існування людей і людства» [4, с. 8]. І на цей виклик необхідно відповідати не лише мужністю і силою зброї, але й глибиною думки та твердістю морально-ціннісних позицій.

Відтак цілком аргументованою є увага до ціннісної теорії та її наукових напрацювань, стану аксіології та перспектив її поступу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Передусім маємо наголосити, що на тлі значного обсягу публікацій, що присвячені аксіологічній проблематиці, нас передусім цікавили дослідження саме у контексті пошуку розуміння змісту сучасної ціннісної теорії, її предмету й принципових проблемних питань, завдань та функцій у сучасному науковому та соціокультурному просторі. Відзначимо, що у цьому контексті особливо виділяються за змістом та ідеями праці таких українських дослідників, як-от Н. Анацька, В. Андрущенко, Т. Антоненко, В. Бліхар, С. Горбатюк, А. Єрмоленко, А. Кавалеров, Б. Католик, Я. Любивий, А. Матвійчук, І. Надольний, М. Підлісний, А. Ручка, Т. Свідло, Л. Усанова, І. Усанов, В. Шамрай та інші. Аналіз робіт згаданих науковців уможливлює твердження, що перманентний інтерес до аксіологічного знання зумовлений аксіоматичним для сучасної аксіології твердженням про те, що ціннісна свідомість зумовлює спосіб включення людини у різні форми життєвих активностей та, водночас, визначає характер спрямованості відповідних активності. Відтак сталої актуальності набуває «знайомство з філософськими підходами до аналізу трансформаційних процесів та осмислення проблем ціннісного самовизначення людини в них» [8, с. 88].

До загальних позицій дослідників у сфері аксіологічної проблематики також можна віднести твердження, що упродовж історії розвитку людства роль цінностей як регуляторів активностей індивіда зазнавала змін, власне як і самі цінності особистості й суспільства трансформувалися на різних етапах цивілізаційного розвитку. При цьому, перша чверть XX ст. позначилася драматичною кризою світового порядку та військово-політичним протистоянням демократії та тоталітаризму. І це знову таки призводить «до зміни конфігурації цінностей особистості та, відповідно, цінностей суспільства в цілому» [5, с. 10], що також мотивує до спеціальної наукової уваги до аксіологічного знання, візій фахівців з ціннісної теорії на аксіологічні аспекти сучасних глобальних проблем і виклики.

Стимулом для уваги до перспектив розвитку аксіології також є позиція, відповідно до якої в якості фундаментальної мети сучасної освіти проголошується формування аксіологічної культури [13]. В основі цієї позиції класична для західної філософської і культурознавчої думки теза, що культура невіддільна від освіти, оскільки освіта у найширшому сенсі слова є те, що антропологи

© І. І. Смаль, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

називають «інкультурацією», тобто процесом, за допомогою якого культура передається суспільством та засвоюється індивідом [10, с. 3]. Отже, освіта є первинним засобом залучення особистості до світу культури та її духовних й матеріальних цінностей, що надає особливого статусу аксіології, як розділу філософії, до предметного поля якого належить цінності та ціннісні феномени, а також питання впливу цінностей на формування світосприйняття людини, мотиви її виників та консолідації суспільства.

Водночас, маємо підстави констатувати, що досі відсутні комплексні дослідження, у яких би здійснювався аналіз сучасних методологічних підходів у галузі ціннісної теорії українських дослідників першої чверті ХХ ст. Отже пропонований матеріал буде авторською спробою надолужити цю прогалину.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає в узагальненні й систематизації актуальних й перспективних методологічних підходів українських дослідників аксіологічного вчення першої чверті ХХІ ст. Методологічну основу дослідження становлять сукупність методів і прийомів наукового пізнання, які дозволили зреалізувати заявлену мету з дотриманням принципів науковості, логічності, об'єктивності та критичності. Зокрема, метод інформаційного пошуку застосовано у процесі вибору наукової літератури, присвяченої обраній темі. Метод аналізу використано під час опрацювання наукових доробків представників ціннісної теорії. Метод систематизації став основним для виокремлення актуальних питань аксіології та її перспективи. Метод узагальнення уможливив укладання висновків на підставі проведеного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свого часу американський філософ С. Гарт висловився у тому дусі, що аксіологія, існували відтоді як людина почала розмірковувати над умовами свого життя, структурою реальності, порядком природи та щодо місця людини у ній. «Цілком ймовірно, пошуки цінностей, речей і подій, які сприяють виживанню і покращенню життя, породили прагнення до пізнання реальності» [11, с. 29]. Але з наукознавчої точки зору аксіологія як системне вчення про цінності формується у другій половині ХІХ ст., чому значною мірою сприяли роботи таких філософів та науковців, як-от Г. Лотце, Ф. Брентано, А. Рітчль, П. Лапі, Е. фон Гартман, К. фон Еренфельса. Завдяки працям згаданих авторів початок ХХ ст. аксіологія набула науково-дисциплінарного статусу з власним предметним полем, до якого входили проблеми онтологічного статусу цінностей, а також питання гносеологічного, соціально-філософського й культурологічного порядку.

Подальший розвиток аксіології – у межах класичного періоду, визначили два основних аксіологічних тренди, зокрема об'єктивістській (фундатори якого передусім є Г. Ріккерт, В. Віндельбанд) та суб'єктивістський (походить від Г. Лотце й розвинутий А. Майнонґом, Р. Перрі, Ж.-П. Сартром й М. Гайдеггером). Предметом аксіології на цьому етапі постають ціннісні феномени у різноманітті їхніх наукових трактувань й концептуального вираження, що інтегровано утворило систему аксіологічного знання як основи ціннісно та морально виважених індивідуальних та суспільних практик.

Відповідна тенденція не лише зберіглася, але й набула розвитку у другій половині ХХ ст., чому сприяли напрацювання таких науковців, як-от К. Клакхон, А. Маслоу, Р. Інґлегарт, М. Рокич і Ш. Шварц. Очевидною особливістю розвитку аксіології на цьому етапі стало включення аксіологічної проблематики до широкого спектру наукових міждисциплінарних досліджень із залученням здобутків ціннісної теорії. Своєю чергою застосування аксіологічного підходу стало методологічним must-have у дослідженнях політологічного, економічного, правового, культурознавчого, історичного та педагогічного напрямів. Водночас, кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст. позначився парадигмальним положенням про наявність зв'язку між суспільними, соціо-культурними трансформаціями та змінами ціннісного порядку. Відповідно наголошувалося на особливій ролі філософії та філософських дисциплін, зокрема, щодо теоретичного обґрунтування (й розуміння) практики формування нових світоглядних, а отже й ціннісних, орієнтирів.

Означені тенденції розвитку аксіології безперечно вплинули й на розвиток аксіологієзнавчих досліджень українських науковців та спонукали їх до пошуку актуальних й перспективних методологічних підходів у галузі ціннісної теорії, яким і буле присвячений подальший виклад.

Одним з перспективних філософських засобів переоцінки системи цінностей та проблем самоідентифікації людини в умовах мінливого суспільства Л. Усанова і І. Усанов запропонували постметафізичну методологію [8], щоправда у предметному полі аналізу цінностей як феноменів індивідуального й локального порядку, чутливих до особливостей дискурсу застосування. Дослідники наголошують, що трансформації постмодерністського світу не призводять до нівелювання ідеї ціннісного світовідношення, а навпаки його проблематизують і актуалізують: «оскільки соціальні перетворення, що проявляються у процесах індивідуалізації суспільного та особистого життя, становлення культури, де зовнішній соціальний контроль, зорієнтований

на одноманітність, змінюється самоконтролем, орієнтованим на різноманітність цінностей та поведінки, формують людину, яка самовизначається не в просторі всезагальних форм як таких, а у власному життєвому процесі» [8, с. 97]. Консолідуючись з такою позицією, зауважимо, що індивідуалізація процесу формування ціннісного світовідношення потребує вільної орієнтації у просторі аксіологічних знань, що їх продукує аксіологія, і, зрештою, високого рівня аксіологічної культури. Осмислення змісту такої культури, а також шляхів її формування, відтак, перетворюється на пріоритетне прикладне завдання теорії цінностей.

Український філософ А. Ручка наголошує на характерній для людини дихотомії вибору між бажаним й належним, в основі якого цінності й, фактично, ціннісний вибір. Дослідник підкреслює, що насправді мовиться про преференційне мислення, до якого особистість вдається і у ситуації граничних пунктів людської екзистенції, і у повсякденні, наприклад, під час вибору професійного шляху, визначенні життєвої мети і завдань. Водночас, «ціннісний підхід до навколишнього середовища постійно опосередковується тими змінами, що відбуваються як на макросоцієтальному, так і на індивідуально-особистому рівнях» [7, с. 173]. У будь-якому разі світ цінностей потребує спеціальної наукової уваги. Між тим, на відміну від української дослідницької практики, де світ цінностей переважно досліджується теоретичними аналітичними засобами, у західних соціальних науках, наголошує А. Ручка, сучасні ціннісно-смислові метаморфози активно вивчаються за допомогою як відповідних концептуальних моделей, так і всеохопних емпіричних досліджень, прикладами яким є Всесвітні дослідження цінностей (WVS) та Європейські дослідження цінностей (EVS). «За допомогою цих моделей їх автори намагаються дати пояснення ціннісно-смисловим метаморфозам, які відбуваються в сучасних розвинених суспільствах» [7, с. 176]. Очевидно, що осмислюючи перспективи аксіологічних досліджень в Україні варто звернути увагу на перспективу залучення моделювання й пов'язаного з ним кваліметричного підходу у контексті аналізу цінностей та ціннісних феноменів.

Відзначимо, що вже згаданий нами Я. Любивий, акцентуючи увагу на поточній цивілізаційній кризі, висловлюється в тому дусі, що для особистості така ситуація виклик, що стимулює внутрішню морально орієнтовану роботу над собою. Своєю чергою, стає актуальною проблема феноменології цінностей особистості у добу цивілізаційної трансформаційної кризи. При цьому, Я. Любивий, обґрунтовує позицію, що феноменологічний підхід «розкриває цінності особистості як трансцендентальну передумову актів оцінювання нею поточних життєвих ситуацій і наступного прийняття рішення стосовно відповідних дій та вчинків» [5, с. 13]. Із застосуванням відповідного підходу філософ вказує, що онтологічно цінності є виробленою емпіричним досвідом стратегією вибору особистістю важливих життєвих рішень, а у повсякденному контексті цінності постають як певні філософеми, що репрезентують ідеальні орієнтири практичної діяльності. Очевидний дуалістичний характер цінностей, що завжди виражався опозицією їхнього суб'єктивістського й об'єктивістського трактування, Я. Любивий виражає за допомогою феноменологічного підходу у такий спосіб: «у теоретичному ставленні людини до дійсності цінності є трансцендентальними, а у практичному – мотивувальними й інтенційними» [5, с. 13]. Фактично, філософом окреслюється перспектива ціннісного аналізу через призму інтенціональності, тобто спрямованості свідомості, а це, своєю чергою, відкриває можливість дослідити, як особистість обирає й «конституює» певні цінності у власній свідомості й життєвій активності.

Тему знецінення цінностей у сучасному світі порушує у своїх дослідженнях В. Шамрай. Дослідниця аргументує, що відповідний процес – знецінення цінностей, означає деструкцію не тих чи тих конкретних цінностей, а взагалі ролі інстанції належного в людській життєдіяльності. При цьому, В. Шамрай свою позицію обґрунтовує тим, що «з цінністю (і у вигляді її) з'являється рефлексійне опосередкування належного», але при цьому «недостатньо зауважити нормативний ефект цінностей – важливо довести його до самовизначення людини, до визначального для неї сенсу людяності як такої» [9, с. 13]. До того ж «знецінюванням цінностей підважується модерна культурна та ідейна спадщина, відбувається розрив з модерном і його цивілізаційними здобутками» [9, с. 15]. Водночас, у своїй міркуваннях дослідниця не лише констатує драматичний процес знецінення цінностей, але й шукає перспективу подолання цієї ціннісної кризи. У розумінні В. Шамрай, на зміну концепції цінностей із зобов'язувальною значущістю, що опосередковані особистою рефлексією гряде ідея утримання – «негативні нормативні презумпції, спрямовані на забезпечення мирної продуктивної взаємодії за умови гарантованих автономій учасників інтеракцій» [9, с. 5]. Втім, науковиця визнає дискусійний характер такої постановки питання, а отже і відкритий характер питання щодо протидії (чи запобігання) знеціненню цінностей, що напевно входить у предметне поле сучасної аксіології.

У контексті виокремлення перспективних завдань теорії цінностей варто звернути увагу на позицію львівських дослідників – В. Бліхар, Б. Католик та Г. Католик, які для дослідження цінностей обирають «психологічну призму». Застосування такого підходу науковці пов'язують з контекстом сучасних військових екзистенцій. Відтак потрактовують цінності, як «персональні конструкції концепції Я, що відображають особисту значущість, володіють певною психологічною енергією, яка активізує поведінку» [2, с. 13]. Водночас, науковці обґрунтовують позицію про те, що «досі не витворено системного підходу до розуміння формування індивідуальних цінностей в процесі становлення концепції Я особистості, індивідуальних цінностей як аспекту самоусвідомлення та активного впливу на процес життєдіяльності» [2, с. 19]. Фактично, В. Бліхар, Б. Католик та Г. Католик наголошують на необхідності розвитку теорії цінностей у руслі екзистенційної аксіології і при цьому показують, що феномен цінностей потребує нових підходів щодо осмислення та ідентифікації в умовах граничного екзистенційного досвіду – досвіду життя на війні чи з війною.

На прикладному аспекти аксіології наголошує С. Горбатюк, яка наголошує на особливому статусі теорії цінностей як методологічної основи аксіології соціогуманітарної безпеки [3]. Логіка дослідниці полягає в тому, що побудова безпечного соціогуманітарного простору, що вочевидь набуває особливої актуальності для України у повоєнні перспективі, зумовлює звернення до феномену та концепту «гуманістичні цінності». Недекларативне формування безпечного соціогуманітарного простору як практичне завдання сучасного публічного управління відповідно потребує пошуку ефективних інструментів зростання ролі гуманістичних цінностей «у визначенні національних інтересів і цілей, посилення впливу на економічне, соціальне, гуманітарне життя суспільства та формування системи світоглядно-ціннісних орієнтацій» [3, с. 28]. Без відповідних інструментів сумнівною виглядає перспектива правової інституалізації гуманістичних цінностей, без чого не можлива імплементація й практична реалізація цінностей у житті суспільства і держави.

Український дослідник М. Підлісний, констатуючи актуальність аксіологічної проблематики у сучасній філософії, вказує на цілу низку проблем ціннісної теорії, вирішення яких і досі залишається на порядку денному. Зокрема М. Підлісний до відповідних проблем відносить змісту аксіологічних категорій, різноманітність критеріїв цінності, реальну практику функціонування цінностей у контексті сучасних викликів та потрясінь. Науковець дотримується позиції, що сучасна техногенна цивілізація, яка активніше продукує антицінності, ніж орієнтується на гуманістичні й духовні цінності, «перетворила культуру на соціального аутсайдера, висунувши на перше місце ідеал «економічної людини», ринкових амбіцій, штучного середовища» [6, с. 146]. Узагальнюючи позицію М. Підлісного щодо вирішення означених проблем її можна окреслити як «реанімація класичної системи освіти», що передбачає підвищення статусу філософії й стимулювання формування ціннісної свідомості у молоді.

Схожої позиції щодо ролі аксіологічного знання й освіти, висловлює В. Андрущенко у своїй доборе відомій фахівцям статті – «Ціннісна невизначеність особистості та її подолання засобами освіти» [1]. У розумінні науковця ціннісна невизначеність полягає в тому, що система цінностей людської діяльності втратила свою очевидність, привабливість, імперативність. Постмодерні соціальні процеси перетворилися на стихію, у якій «людина постійно перебуває в стані екзистенційної невизначеності, який характеризується колізіями перервного та безперервного, раціонального та ірраційнального, можливістю чи неможливістю особистісної самореалізації, задоволення потреб, запитів та здійснення мрій» [1, с. 7]. Вихід із ситуації ціннісно невизначеності В. Андрущенко вбачає у формуванні загальнолюдських та національних цінностей засобами освіти. При цьому дослідник наголошує на необхідності посилення ролі напрацювань гуманітаристики в освітньому процесі, який, зокрема, має спиратися на філософські й аксіологічні знання [1, с. 10]. Означена позиція є додатковим аргументом щодо уваги до ціннісної теорії та її напрацювань, а також підтверджує прикладне значення аксіології.

Своєю чергою, А. Матвійчук та Ю. Пелех стверджують, що мети сучасної освіти має стати не просто засвоєння універсальних гуманістичних цінностей, а формування аксіологічної культури [13]. При цьому поняття «аксіологічна культура» застосовується у значенні якості особистості, «яка полягає у здатності індивіда до повноцінного сприйняття і розуміння аксіологічних знань, володінні навичкам ціннісної саморефлексії і самоаналізу, умінні ідентифікації персональних і соціальних цінностей, моделюванні ціннісно зважених життєвих стратегій і реалізації комунікації з урахуванням ціннісного аспекту» [12, с. 544]. Особистість із сформованим та високим рівнем аксіологічної культури здатна вибудовувати свої життєві стратегії з усвідомленням їхнього ціннісного фундаменту. Прикметно, що А. Матвійчук та Ю. Пелех не просто

проголошують нагальність та перспективність формування аксіологічної культури, але й пропонують прагматичний інструментарій досягнення відповідного освітнього результату через формування і розвиток ціннісного інтелекту особистості, що його визначено «як сукупну здатність людини усвідомлювати, інтегрувати, емоційно проживати та послідовно втілювати засвоєну (прийняту) систему цінностей у різних контекстах» [13, с. 133]. Окремо наголошується, що в основі концепту ціннісного інтелекту ідея поєднання потенціалу інтелектуальної діяльності з смислоутворюючими можливостями усвідомлення, розуміння та інструменталізації цінностей та, ширше, аксіологічної теорії. Відзначимо, що ідея формування аксіологічної культури засобами освіти, зокрема орієнтуючи освітній процес на розвиток ціннісного інтелекту, цілком узгоджується з постмодерністською установкою щодо надання практичності теоретичним знанням, у цьому випадку – аксіологічним.

Висновки. Викладений вище матеріал дозволяє стверджувати, що і питання розвитку аксіології, і її методологічні аспекти, як і загальні перспективи ціннісної теорії, входять до кола інтересів сучасних українських дослідників. При цьому перша чверть XXI ст. позначилася пошуками ефективних методологічних підходів щодо переоцінки системи цінностей та проблем самоідентифікації людини в умовах мінливого суспільства. Зокрема, досі обґрунтовано перспективність звернення в аксіологічному дискурсі до постметафізичної методології, а також залучення таких методичних підходів у контексті аналізу цінностей та ціннісних феноменів як-от феноменологічного, психоаналітичного та кваліметричного.

Окремо констатовано прагнення надати аксіологічним знанням прикладного (практичного) характеру, зокрема у контексті розбудови соціогуманітарної безпеки, а також аксіологізації освіти та формування аксіологічної культури. Зрештою, важливою темою (і викликом) для сучасної аксіології очевидно обгрунтовано вважати процес знецінення цінностей й масштабування ціннісної невизначеності. Розуміємо і визнаємо, що і питання статусу аксіології, і її методологічні та тематичні проблеми, не можуть бути розкриті і, тим більше, вирішені у межах однієї журнальної статті. Тому очевидно повертатимемося до відповідної проблематики у подальших дослідженнях та відкриті до дискусії щодо порушених питань.

Література

1. Андрущенко В. Ціннісна невизначеність особистості та її подолання засобами освіти. *Вища освіта України*. 2015. № 3. С. 5–13.

2. Бліхар В., Католик Б., Католик Г. Цінності: поняття, структура та підходи у контексті сучасних військових екзистенцій. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2022. 13. С. 11–20. https://doi.org/10.30970/PS.2022.13.2

3. Горбатюк С. Є. Теорія цінностей як методологічна основа аксіології соціогуманітарної безпеки. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління.* 2016. № 4. С. 20–30.

4. Єрмоленко А. Війна як виклик для моральних цінностей: Круглий стіл. *Філософська думка*. 2025. № 1. С. 7–65. https://doi.org/10.15407/fd2025.01.007

5. Любивий Я. В. Феноменологія цінностей особистості в добу цивілізаційних криз. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2025. Вип. 2(182). Том 1. С. 3–17. https://doi.org/10.35423/2078-8142.2025.2.1.1

6. Підлісний М. М. Проблеми аксіології та шляхи їх вирішення. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2020. 164 с.

7. Ручка А. Цінності та ціннісна зміна у сучасному суспільстві. *Культурологічна думка. Щорічник наукових праць*. 2013. № 6. С. 172–179.

8. Усанова Л., Усанов І. Ціннісні трансформації: сучасні проблеми та філософські пошуки. Філософські обрії. 2008. № 19. С. 87–97.

9. Шамрай В. Війна як знецінення цінностей у глобальному світі. *Філософська думка*. 2023. № 4. С. 5–20. https://doi.org/10.15407/fd2023.04.005

10. Dawson Chr., Olsen Gl. W., The Origins of the Western Tradition of Education. *The Crisis of Western Education (The Works of Christopher Dawson)*, Washington: Catholic University of America Press, 1961. S. 3–10.

11. Hart S. L. Axiology – Theory of Values. *Philosophy and Phenomenological Research*. 1971. Vol. 32, № 1. Pp. 29–41.

12. Matviichuk A. V. Axiological Culture and Value Intelligence. *Science in the modern world: innovations and challenges. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference.* Perfect Publishing. Toronto, Canada. 2025. Pp. 542–546.

13. Matviichuk A., Pelekh Y. Axiological culture as a fundamental goal of modern education. *Kultura Przemiany Edukacja*. 2025. № 16-17. Str. 125–137. https://doi.org/10.15584/kpe.2025.10

Анотація

Смаль І. І. **Методологічні підходи українських дослідників теорії цінностей першої чверті XXI ст.: актуальні питання та перспективи.** – Стаття.

У пропонованій статті предметом дослідницької уваги є ціннісна теорія – аксіологія, та її наукові напрацювання, стан та перспективи розвитку. Мотивом звернення до заявленої теми стало, по-перше значення аксіології у сучасному науковому дискурсі, а, по-друге, пошук новітніх методологічних підходів у галузі ціннісної теорії.

Метою статті є узагальнення й систематизація актуальних й перспективних методологічних підходів українських дослідників аксіологічного вчення першої чверті XXI ст. Методологічну основу дослідження

становлять методи та прийоми наукового пізнання, що дозволили зреалізувати заявлену мету.

У роботі наголошується, що загальні тенденції розвитку аксіології вплинули на розвиток аксіологієзнавчих досліджень українських науковців. Констатовано, що стимулом осмислення статусу і перспектив аксіології в українській дослідницькій практиці є цивілізаційні кризи та глобальні військово-політичні протистояння, учасниками яких довелося стати українському суспільству і державі.

Опрацьований у роботі матеріал уможливив твердження, що перша чверть XXI ст. позначилася пошуками ефективних методологічних підходів щодо переоцінки системи цінностей та проблем самоідентифікації людини в умовах мінливого суспільства. Українськими філософами упродовж вказаного періоду обґрунтовано перспективність звернення в аксіологічному дискурсі до постметафізичної методології, а також залучення таких методичних підходів у контексті аналізу цінностей та ціннісних феноменів як-от феноменологічного, психоаналітичного та кваліметричного.

Очевидною тенденцією щодо розвитку ціннісної теорії аргументовано вважати максимально прикладне застосування аксіологічного знання. Вагомим чинником розвитку аксіології розглядається її залучення до практик аксіологізації освіти та формування аксіологічної культури, що особливо актуально у зв'язку з драматичними процесами знецінення гуманістичних цінностей.

Ключові слова: аксіологія, аксіологічна культура, глобальні проблеми, теорія цінностей, цінності, ціннісні орієнтації, ціннісний інтелект.

Summary

Smal I. I. **Methodological approaches of ukrainian researchers of value theory in the first quarter of the 21st century: topical issues and prospects.** – Article.

In the proposed article, the subject of research attention is value theory – axiology, its scientific developments, current state, and development prospects. The motive for addressing the stated topic was, firstly, the significance of axiology in modern scientific discourse, and, secondly, the search for the latest methodological approaches in the field of value theory.

The aim of the article is to generalize and systematize current and promising methodological approaches of Ukrainian researchers of axiological teachings in the first quarter of the 21st century. The methodological basis of the study consists of methods and techniques of scientific cognition that allowed for the realization of the stated goal.

The work emphasizes that general trends in the development of axiology have influenced the development of axiological research by Ukrainian scholars. It is stated that the stimulus for reflecting on the status and prospects of axiology in Ukrainian research practice is civilizational crises and global military-political confrontations, of which Ukrainian society and the state have had to become participants.

The material processed in the work enables the assertion that the first quarter of the 21st century was marked by the search for effective methodological approaches regarding the revaluation of the value system and problems of human self-identification in a changing society. During the indicated period, Ukrainian philosophers substantiated the promising nature of turning to post-metaphysical methodology in axiological discourse, as well as the involvement of such methodological approaches in the context of analyzing values and value phenomena as phenomenological, psychoanalytic, and qualimetric.

An obvious trend regarding the development of value theory is argued to be the maximum applied application of axiological knowledge. A significant factor in the development of axiology is considered to be its involvement in the practices of axiologization of education and the formation of axiological culture, which is especially relevant due to the dramatic processes of the devaluation of humanistic values.

Key words: axiology, axiological culture, global problems, value theory, values, value orientations, value intelligence.

Дата надходження статті: 03.11.2025
Дата прийняття статті: 20.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 1(101)130.2
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.14

А. О. Сошніков
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0003-1240-6091
доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри культурологічних
дисциплін та образотворчого мистецтва
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради

ОПОВІДІ ПРО ЖИТТЄТВОРЧІСТЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК АПОКРИФ: РЕВІЗІЯ БІОГРАФІЧНИХ СВІДЧЕНЬ

Постановка проблеми. Біографія Григорія Сковороди залишається однією з тих, що сповнена апокрифів, міфів і значних прогалин, через що повноцінне й достовірне висвітлення його життя ускладнене. Це пояснюється передусім тим, що більшість відомостей про нього передавалися усною традицією, залишками анекдотів та пізніших інтерпретацій, а основний матеріал не був зафіксований у документальних джерелах того часу. Таким чином, багато інформації про Г. Сковороду більше відображає враження, які справляла його особистість на сучасників, ніж є об'єктивно підтвердженими фактами.

Під час перегляду усталених уявлень про життєпис і вчення Г. Сковороди часто доводиться переосмислювати традиційні підходи, сформовані впливом загальноприйнятого погляду. Зокрема, образ мандрівничого філософа, «якого світ ловив, але не спіймав» (відомий рядок з його епітафії), є значною мірою романтизованим і навіть міфологізованим. Попри те, що Г. Сковорода дійсно вів мандрівне життя, причини його переміщень здебільшого пов'язані з конфліктами як з церковною, так і зі світською владою – аспект, який у міфологізації образу часто залишається поза увагою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто також зауважити, що за життя Г. Сковороди жодна з його праць не була надрукована. Вони зберігалися у вигляді рукописів: або автографів, або авторизованих копій, а частина – переписана сучасниками та послідовниками філософа. До наших днів дійшло близько 80 його листів до свого улюбленого учня і приятеля Михайла Коваленського, однак їхню автентичність підтверджено лише на підставі довіри до самого М. Коваленського.

Опис життя Г. Сковороди, написаний М. Коваленським у 1794 р., вважається доволі авторитетним джерелом завдяки близьким стосункам автора з філософом. Учень мав змогу безпосередньо черпати відомості від свого вчителя та використовувати рукописи для написання цієї праці. Цим твором користувалися всі пізніші біографи Г. Сковороди. Однак, як і всі біографії того періоду, вона тяжіє до ідеалізації: М. Коваленський прагнув наголосити на винятковій мудрості та побожності Г. Сковороди. І хоча багато викладених фактів непрямо підтверджені історично, частина з них залишається сумнівною.

Формулювання мети статті. Метою статті є критичний перегляд традиційних життєписів філософа та розмежування реальних фактів від міфологізованих нашарувань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Коли Г. Сковороду називають «українським Сократом», то беззаперечно можна сказати, що його Платоном був М. Коваленський. Адже саме завдяки йому, подібно до того, як через Ксенофонта та Платона дізналися про життя Сократа, ми маємо знання про Григорія Сковороду. Книга «Життя Григорія Сковороди» авторства М. Коваленського є своєрідним художнім портретом, створеним винятковим майстром і мислителем. Для М. Коваленського Сковорода поставав як «янгол у плоті», «Боголюдина», «священник Божий», «усамітнений цар», «Мудрий і Праведний», «сторож Істини і Вічності», «поставлений між вічністю і часом», містагог та ієрофант. Усе, що доніс до нас М. Коваленський, є не лише біографією, але й легендою. Його підхід до постаті Г. Сковороди дозволяє вважати «Життя Григорія Сковороди» не лише історичним джерелом, але й витвором художньої літератури, який відображає містичний дух XVIII ст. Цей життєпис, написаний уже архаїчним, проте простим і благородним стилем, має своє особливе зачарування – священної величі та ієратичної урочистості [4, с. 1343–1386].

Щодо місця народження та батьківської хати Сковороди все ще точаться суперечки. Ба більше, навіть точна дата його народження була встановлена на основі аналізу одного з його листів. У ньому він випадково зазначив, що перебував у певному місці за кілька днів після свого дня народження. На жаль, від його особистих речей збереглися лише посох і годинник, що ускладнює встановлення деталей його біографії.

© А. О. Сошніков, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Невелике районне містечко Чорнухи на Полтавщині здобуло славу як батьківщина Г. Сковороди [4, с. 1343]. Ще в 1914 р. місцеві жителі почали звертатися до повітового земства з проханням організувати збір коштів для спорудження пам'ятника на честь філософа. Через вісім років цей пам'ятник було встановлено у сквері біля міністерської школи, неподалік місця, де проживали козаки Сава та Пелагея Сковороди – батьки Григорія. У 1972 р. поруч було відтворено типову садибу козацької епохи, яка могла нагадувати хату, де народився філософ. У цьому ж році, під час святкування 250-річчя від дня народження Г. Сковороди під егідою ЮНЕСКО, було засновано літературно-меморіальний музей на його честь. Однак, насправді меморіальна садиба повинна була з'явитися у нинішньому селі Харсики, яке у XVIII ст. було околицею Чорнух. Однак, у радянські часи районний центр здавався більш престижним місцем для таких пам'яток.

Ранні роки життя Г. Сковороди є одним із найбільш неоднозначних періодів його біографії. Повна відсутність достовірних документів змушує дослідників висувати лише гіпотези. Відомо небагато: він народився у небагатій козацькій родині, а його первісне прізвище могло бути Г. Скоровода. Поширений міф про крайню бідність сім'ї філософа сучасні дослідження спростовують: його батько Сава був малоземельним козаком, але не жебраком. Він належав до категорії вільних «виборних козаків» і займався комерційними справами, включно з виробництвом та продажем горілки. Наприклад, у 1733 р. він сплатив податок за продаж 120 літрів цього напою. Деякі дослідники припускають, що Сава міг бути сільським священиком, хоча ця гіпотеза популярності не набула.

Щодо матері Г. Сковороди, історик Дмитро Багалій стверджує, що її звали Пелагея [2, с. 26]. У старовинних документах, таких як церковні метричні книги, вона згадується як Пелагея Степанівна Шангіреєва. Рід Шангіреєвих вважався козацьким та мав представників серед старшин Канівського полку ще з XVII ст. Існують навіть припущення, що цей рід міг бути пов'язаний із кримськотатарським ханом Шахіном Гіреєм, хоча прямого підтвердження цьому немає. У більшості джерел ім'я матері залишається неназваним, згадується лише, що вона була простолюдинкою, як і його батько.

Щодо родинного зв'язку між Г. Сковородою та камер-фур'єром Ігнатієм Полтавцевим, інформація ґрунтується переважно на припущеннях дослідників та на опосередкованих фактах. Наприклад, у 1738 р. брат філософа Степан Сковорода звертався з проханням дозволити йому відвідати «дядьків» у Петербурзі, що може вказувати на можливий зв'язок із синами Ігнатія Полтавцева. Крім того, вважається, що саме це знайомство допомогло Григорію стати придворним співаком у Санкт-Петербурзі. Є припущення, що під час перебування у столиці він зупинявся в Полтавцевих [2, с. 26–27]. Утім, прямих доказів такої спорідненості наразі немає.

За свідченням М. Коваленського, початкову освіту Г. Сковорода здобув у сільській парафіяльній школі Чорнух. Програма навчання включала не лише базові дисципліни, а й основи музичного мистецтва – викладання нотної грамоти, гру на інструментах та співи у церковному хорі. Вже з семи років Григорій демонстрував потяг до навчання, музикування та духовних текстів [4, с. 1344].

Є сумніви щодо свідчень М. Ковалинського про навчання Г. Сковороди у Києво-Могилянській академії [4, с. 1344]. Прямих підтверджень цього в документах немає. Він відсутній у списках студентів.

У вересні 1741 р. Григорій Сковорода, за розпорядженням митрополита Рафаїла Заборовського, був направлений до гетьманської столиці Глухова як співак, разом із трьома музикантами. Незабаром до Глухова прибув спеціальний посланець із Санкт-Петербурга із завданням відібрати найкращих співаків для придворного хору. Після успішного проходження відбору Сковорода був направлений до придворної співочої капели в Санкт-Петербург. Утім, до столиці він дістався лише в грудні 1742 р., адже його шлях пролягав через Москву, де в той час відбувалися урочистості з нагоди коронації імператриці Єлизавети Петрівни, яка була палкою шанувальницею України та музики.

Двадцятилітній юнак потрапив у вир розкішного придворного життя. Річна платня придворного співака становила 25 рублів – значну суму за тими часами. Окрім того, сім'я співака звільнялася від податків. Побут придворних співаків був надзвичайно привілейованим. Юнаків із здібним голосом, обраних для служби при дворі, оточували турботою та піклуванням. З віком їх або повертали на батьківщину, або залишали при дворі, де вони зберігали важливий статус і гордо носили титул придворних співаків імператриці. Так, у 1731 р. сербський дворянин у російській службі, царський полковник Федір Вишневський, мандрував Україною у пошуках співаків для придворного хору. Завітавши до села Лемеші Козелецького повіту Київського полку (нині це Чернігівщина), він почув у церкві парубка з винятковим голосом. Цим юнаком виявився 22-річний Олекса Розум. Вишневський забрав його з собою до Санкт-Петербурга. Там надзви-

чайний голос і врода Розума одразу привернули увагу молодої царівни Єлизавети Петрівни. Свідки подій згадують, що вона була вражена його талантом і красою. З цього моменту почалося стрімке піднесення простого козака: коли Розум втратив голос, його зробили придворним бандуристом, а згодом управителем спершу одного маєтку царівни, пізніше – усіх її володінь. Він отримав титул камер-юнкера. 25 травня 1742 р., в день коронації Єлизавети, Олексій Розум отримав звання обер-єгермейстера, був нагороджений орденом Андрія Первозванного і наділений земельними володіннями у Московському царстві та Україні. Згодом імператриця та Розумовський таємно одружилися в селі Перове під Москвою. У 1744 р. Олексію та його братові Кирилу було надано титул графів Розумовських. Попри близькість до імператриці, за даними багатьох історичних джерел, Олексій Розумовський відзначався скромністю та здоровим глуздом. Він тримався осторонь політичних інтриг і прагнув спілкуватися з освіченими та талановитими людьми, намагаючись компенсувати свої прогалини в освіті. Завдяки його лагідному та справедливому характеру він здобув повагу при дворі і не мав ворогів. Його вплив спричинив зміну ставлення до української культури: із презирливого воно трансформувалося у зацікавленість. У період перебування в Санкт-Петербурзі з Олексієм Розумовським зблизився й відомий філософ Григорій Сковорода, що свідчить про взаємоповагу між людьми освіти та владної еліти тих часів.

У 1744 р. імператриця відвідала Україну, зупинившись на деякий час у будинку Розумихи у місті Козелець на Чернігівщині. Під час свого перебування вона познайомилася майже з усією родиною Розума. Погостювавши, імператриця рушила до Києва. Вражена гостинністю українського народу, вона висловила захоплення словами: «Возлюби, мене, Боже, в Царстві небесному Твоєму, як я люблю народ цей благонравний і незлобливий» [1, с. 316]. Скориставшись її перебуванням у Києві, українська старшина передала їй прохання про призначення гетьмана. Із розумінням поставившись до цього клопотання, імператриця ухвалила рішення і подала дозвіл на те, щоб посаду отримав молодший брат Олексія Розумовського – Кирило.

У складі почту імператриці Єлизавети Петрівни до Києва прибув також Г. Сковорода. Саме там він отримав звільнення з посади придворного співака, зі службою завершеної у званні придворного уставника. Невдовзі він Сковорода вирушив за кордон, як церковник близького друга графа Олексія Розумовського – генерал-майора Федора Вишневського. Разом із російською місією вони їздили до угорського міста Токай для закупівлі токайських вин для імператорського двору.

З достовірних фактів відомо, що Г. Сковорода здійснив подорожі до Угорщини та Австрії. Він точно відвідав Відень, а також побував у передмісті Токаю. Натомість інформація про його навчання в європейських університетах, таких як Братиславська академія, не підтверджена і здебільшого вважається апокрифічною через відсутність архівних свідчень. За даними Г. Гесса де Кальве, «він узяв палицю в руку і вирушив істинно філософськи, тобто пішим і з вкрай худим гаманцем. Він мандрував у Польщі, Пруссії, Німеччині, Італії, куди супроводжувала його потреба і зречення будь-яких вигід. Широке поле його цікавості відкрив Рим. З благоговінням ходив він цією класичною землею, яка колись носила на собі Цицерона, Сенеку і Катона. Тріумфальні ворота Траяна, обеліски на площі святого Петра, руїни Каракальських лазень – словом, усі залишки цього владики світла, настільки протилежні нинішнім спорудам тамтешніх ченців, блазнів, шарлатанів, макаронних і сирних фабрикантів – справили в нашому циніку сильне враження». Основним аргументом на користь правдивості відомостей Г. Гесса де Кальве про поїздку Г. Сковороди до Італії є той факт, що у Ф. Вишневського були знайомі у багатьох посольствах Західної Європи, а отже Г. Сковорода міг скористатися зв'язками генерал-майора. Незаперечних доказів поїздки Сковороди до Італії досі не було представлено, тому це питання залишається відкритим [5, с. 70]. Дані про його ймовірні подорожі, зокрема до Італії, базуються переважно на непрямих джерелах, наприклад, репліках із його творів (як у діалозі «Кільце»). Проте цих свідчень недостатньо для однозначних висновків.

Наситившись життям за кордоном, Г. Сковорода вирішив повернутися до рідної України. 10 жовтня 1750 р. він прибув до Києва, а згодом – до свого рідного Чорнухи, де вже не застав живих родичів.

У 1750–1751 рр. Переяславський єпископ Никодим Скребницький запросив його працювати викладачем поетики у новозаснованому Переяславському колегіумі. Завдяки своїм глибоким і широким знанням, Г. Сковорода написав інноваційний курс з теорії віршування, який єпископ розцінив як такий, що не відповідає давнім традиціям навчання. Він зажадав, аби Г. Сковорода викладав предмет за усталеними методами, однак той не погодився змінювати свій підхід і продовжив викладати за власною програмою. Такий спротив спонукав Никодима вимагати пояснення через церковний суд. Г. Сковорода аргументував свою позицію із посиланням на

авторитетні думки знавців поезії, супроводжуючи свою промову латинським висловом: "Alia res sceptrum, alia plectrum" – «Одна справа пастирський жезл, а інша – пастуша сопілка». Така відповідь ще більше обурила єпископа, який розцінив її як образу. У результаті Г. Сковороду звільнили з посади у колегіумі [4, 1345]. Втративши основний дохід, він переживав фінансові труднощі. Проживав у друга, який цінував духовні якості вченого, однак не усвідомлював його матеріальних проблем.

Улітку 1753 р. київський митрополит Тимофій Щербацький рекомендував Г. Сковороду до маєтку Степана Томари, котрому потрібен був учитель для сина Василя. Восени того ж року Григорій приєднався до сім'ї Томари в селі Каврай Переяславського полку. Проте ставлення господарів було неоднозначним: Степан Томара дивився на Г. Сковороду зверхньо, а його дружина Анна Василівна не вважала його достойним учителем. Унаслідок конфлікту з сім'єю Томари Г. Сковорода залишив маєток ще до завершення контракту восени 1754 р. Після цього він деякий час проживав у Переяславі, а згодом отримав підтримку від яготинського сотника Олексія Канаровського-Сохи, племінника впливового переяславського полковника Семена Сулими. Разом із двома ієромонахами Г. Сковорода вирушив до Москви і в 1755–1756 рр. проживав там. У Москві він потоваришував із Кирилом Ляшевецьким, намісником Троїце-Сергієвської лаври, а також був знайомий із скарбником лаври Феофаном Чарнуцьким, який так само походив із села Чорнухи.

Поміщик Степан Томара вдруге запропонував Г. Сковороді посаду домашнього вчителя, і саме в Кавраї філософ уперше почав писати поезії не на замовлення, а від душі. Пізніше, вирішивши зібрати все, створене в цей період, Сковорода виділив 30 віршів в окрему збірку, яку назвав «Сад божественних пісень». У 1759 р він залишив Каврай, оскільки Василь Томара вирушив на навчання до Замостя та Відня.

Г. Сковорода того ж року отримав запрошення архієрея Іоасафа Миткевича на посаду викладача поетики у Харківському колегіумі. Викладацька діяльність захоплювала філософа, однак конфлікти не оминали й цей етап його життя. Після завершення навчального року він відкинув пропозицію прийняти чернечий постриг і покинув навчальний заклад. Наступні два роки Г. Сковорода мешкав неподалік Білгорода у маєтку знайомого поміщика у селі Стариця. Про цей період його життя відомо небагато.

Навесні 1762 р. Г. Сковорода познайомився із 17-річним студентом-богословом Михайлом Ковалинським, який згодом став його найближчим учнем і другом, попри 23-річну різницю у віці. Історик Віктор Петров (Домонтович), відомий знавець інтимних нюансів української культури, звернув увагу на занадто ніжне ставлення філософа до свого учня: «Сковорода був надто платоніком і надто вірив, що в ньому живе демоніон Сократів, що він кохання до до дівчини не змінив би на кохання до хлопчика й шлюбну любов на інтелектуалізовану закоханість в платонічному стилі» [3, с. 1515].

Після смерті архієрея Іоасафа Миткевича і призначення нового єпископа Порфирія Крайського ставлення до Г. Сковороди погіршилося. Йому висунули звинувачення у моральній розбещеності. Філософ припинив спілкуватися із М. Коваленським і повторно залишив Харківський колегіум. Тепер він проживав поблизу Харкова. Незабаром Г. Сковорода знайомиться із харківським губернатором Євдокимом Олексійовичем Щербініним. У 1766 р. за його ініціативи Г. Сковорода повернувся до колегіуму як викладач курсу катехізису – спеціальної програми «курсу доброчесності» для дворянської молоді. Незабаром, через конфлікти з новим митрополитом Самуїлом Мисловським, Г. Сковороду звільнили навесні 1769 року. Після цього він більше не повертався до викладацької діяльності й не займав жодної офіційної посади.

З цього моменту він присвятив себе життю мандрівного філософа.. Його мандри тривали аж до самої смерті і охопили чверть століття. Хоча територія подорожей була відносно невеликою, здебільшого охоплюючи простори України, він часом відвідував Таганрог, Воронезьку та Орловську губернії. У цих межах Сковорода майже постійно знаходився в русі. Листи та його твори мають згадки про багато різних місць: Ізюм, Бурлук, Бабаї, Гусинка, Дисківка, Куп'янськ, Маначинівка, Чугуїв, Липці, Боржок, Іванівка. Це далеко не повний перелік населених пунктів, де він оселявся у період з 1760-х до 1790-х років. На жаль, відсутність точних хронологічних дат не дозволяє встановити час його перебування в кожному із цих місць, а також тривалість таких зупинок чи наступну точку маршруту.

Г. Сковорода ніколи не був одруженим і не мав дітей. Чи відігравала жінка якусь важливу роль у його житті – питання, що викликає зацікавлення. М. Коваленський взагалі нічого не згадував про це, тоді як Г. Гесс-де-Кальве зазначав, що Г. Сковорода не мав схильності до взаємин із жінками. Водночас професор Ізмаїл Срезневський у своїй повісті «Майор» описує історію про єдиний роман Г. Сковороди: нібито він закохався і навіть дав згоду на шлюб, але втік прямо перед весіллям, побоюючись сімейного життя [6]. Ця розповідь, утім, не підтверджується авто-

ритетними джерелами і розглядається швидше як легенда або міф, ніж достовірний факт його біографії.

Попри скромний стиль життя Г. Сковороди, сучасні спроби представити його переконаним вегетаріанцем чи дауншифтером є, ймовірно, перебільшеннями та радше адаптаціями його образу до сьогоднішніх уявлень.

Однією з найвідоміших історій про філософа є розповідь про те, як він покинув Київ, передчуваючи чуму, яка невдовзі охопила місто. Однак достовірність цієї події залишається непідтвердженою.

Ще одна популярна легенда пов'язана із зустріччю Г. Сковороди з імператрицею Катериною II. За переказами, імператриця прагнула особисто познайомитися з філософом і одного разу через князя Григорія Потьомкіна передала йому запрошення переїхати зі своєї рідної України до столиці. Посланець від князя застав Г. Сковороду на узбіччі дороги з флейтою в руках, а неподалік паслася вівця господаря, у якого той перебував тоді в гостях. Вислухавши пропозицію, філософ нібито відповів: «Перекажіть матінці цариці, що я не покину вітчизни; мені сопілка і вівця дорожче царського вінця» [7, с. 313]. Попри велику популярність цього сюжету, він не має жодних документальних підтверджень і є вигаданою історією.

Інша легенда розповідає про передчуття Г. Сковородою своєї смерті. Він нібито вирушив до Іванівки (нині Сковородинівка), де провів час із друзями, а потім викопав собі могилу у парку. Перед смертю філософ переодягнувся у чистий одяг і ліг у цю могилу. У своєму заповіті Г. Сковорода наказав не ставити хрест на могилі, а лише камінь із написом: «Світ ловив мене, та не спіймав». Водночас пізнішою версією є переказ про те, що його нібито перепоховали на кладовищі біля церкви. Містичний елемент цієї історії лише додає містики до його життя, хоча жодних достовірних підтверджень цих подій не існує.

Г. Сковороду часто сприймають як першого самобутнього та оригінального українського філософа. Однак у його творах власне філософських ідей дуже мало. Ті нечисленні міркування, які він висловлював щодо філософії, часто залишаються на рівні загальних уявлень та популярних концепцій свого часу. Не бачучі очевидного зв'язку Г. Сковороди, сучасника Девіда Юма і Іммануїла Канта, з західною новою філософією, дослідники схильні шукати його інтелектуальні корені в античній філософії та творах отців церкви. Утім, ці припущення здаються непереконливими, оскільки значної кількості власне філософського матеріалу у творчості Г. Сковороди бракує. Безперечно, він був знайомий із моралістичними трактатами Ціцерона і Плутарха, що, власне, й визначає його загальні уявлення про філософію. Такі ідеї в той період були популяризовані серед широких напівосвічених кіл європейських читачів через ті самі джерела. У його творах можна знайти певні натяки на платонізм, проте називати його послідовником Платона, але насправді він засвоїв лише кілька платонівських моралізаторських трюїзмів, а решта його творчості наскрізь пронизана біблійною тематикою. Г. Сковорода часом перевантажує читача цитатами з Писання, аж до виснажливого відчуття надмірності. Увесь його світогляд зосереджений не на науці чи систематизованій філософії, а на етиці. Для нього головним завданням залишалося щире прагнення знайти шлях до щастя й блаженства для себе і вказати його іншим.

Філософія Г. Сковороди має виразний антропологічний та етичний характер, зосереджений на пошуку внутрішньої гармонії та людського щастя. У її основі лежить дуалізм, згідно з яким усе існуюче має дві натури: видиму (зовнішню, матеріальну, тлінну) та невидиму (внутрішню, духовну, вічну, божественну). Буття, за Г. Сковородою, складається з трьох взаємопов'язаних світів: великого, або всесвіту; малого світу, тобто людини; і символічного світу, представленого у Біблії. Завдання людини полягає в осягненні цієї структури, виходячи із зовнішніх проявів буття.

Ключовий життєвий принцип Сковороди зосереджується на гаслі «Пізнай самого себе». Самопізнання означає осягнення своєї внутрішньої сутності, з'ясування істинної природи людини, її покликання та місії. Г. Сковорода закликав заглянути у своє внутрішнє життя, аби знайти та прийняти свою «внутрішню людину», де прихована божественна краса й істина.

Щастя можливе лише через діяльність, що відповідає природним талантам і нахилам людини – через так звану «сродну працю». Саме праця за покликанням дарує не лише матеріальне благо для суспільства, але й глибоке моральне задоволення й радість для самої людини. Натомість робота, яка суперечить природним здібностям, приносить страждання та незадоволеність.

Г. Сковорода підкреслював, що пізнавати себе і Бога потрібно не лише розумом, а й серцем. У його філософії серце є центром духовного життя людини, осередком моралі, почуттів і совісті. Саме через серце відкривається божественна істина.

Отже, філософія Г. Сковороди тісно пов'язана з біблійними текстами, які він розглядав алегорично та езотерично. З них він черпав гуманістичні й моральні ідеї, прагнучи релігії любові

й чеснот. Г. Сковорода закликав до духовного вдосконалення та життя в гармонії з внутрішнім світом. Таким чином, філософія Г. Сковороди є цілісною системою ідей, що спрямовані на досягнення внутрішньої свободи, морального розвитку та щасливого життя через самопізнання і працю відповідно до своєї природи.

Твори Г. Сковороди написані мовою, що є унікальним поєднанням церковнослов'янської, російської та української мов із залученням латини і грецької мови. Це створює своєрідний стиль його творчості. Якщо припустити, що Г. Сковорода не навчався в Києво-Могилянській академії, перед ним відкривалося кілька інших важливих шляхів для опанування церковнослов'янської, латинської та грецької мов. Будучи видатним інтелектуалом, Сковорода, як і багато освічених людей свого часу, мав сильну мотивацію до самостійного освоєння мов і текстів. У XVIII ст. був поширений звичай наймати приватних викладачів для вивчення мов. Г. Сковорода належав до староукраїнської літературної та освітньої традиції, де знання «трьох священних мов» – грецької, латинської та давньоєврейської – уважалося важливим для освіченої особистості. Його постійний інтерес до античної філософії та патристики потребував роботи з першоджерелами, що стимулювало ретельне вивчення латинської та грецької мов завдяки численним доступним на той час підручникам, словникам і граматикам. Читання творів класичних авторів також сприяло його мовному розвитку.

Сім'я Сковороди була заможною, тому він міг отримати початкову освіту вдома або в місцевій школі, де могли викладати латину – мову науки й культури на Гетьманщині того часу. Перебуваючи в Угорщині, Австрії та Словаччині у складі Токайської комісії, Сковорода спілкувався з представниками різних культур та інтелектуальних кіл. Латинь виступала основною мовою комунікації в університетах і католицьких монастирях Центральної Європи, що забезпечувало йому багатий досвід практичного застосування. Сковорода довгий час працював приватним учителем і наставником, зокрема в родині поміщика Степана Томари. Таку діяльність неможливо успішно здійснювати без ґрунтовного знання класичних мов. Ймовірно, саме під час викладання він удосконалював свої знання або навіть раніше навчався за допомогою приватних педагогів. У Харківському колегіумі, де латина була мовою викладання, Г. Сковорода теж працював викладачем. Неможливо якісно викладати предмет без досконалого володіння мовою навчання. Його впевнене знання латини підтверджується творами, листами та біографічними фактами. Навіть якщо б він не навчався в Києво-Могилянській академії, оточення, подорожі й самоосвіта забезпечили Сковороді достатньо можливостей для глибокого освоєння цієї мови. Можна припустити, що оригінали його текстів могли бути створені латиною – мовою, яка домінувала у бароковій культурі того часу, а тексти іншими мовами стали результатом пізніших перекладів з оригінальних латиномовних творів Сковороди.

Грецька мова була менш поширеною, ніж латинь, але її можна було опанувати навіть за межами Києво-Могилянської академії. У православному середовищі її знання вважалось ознакою престижу і було необхідним для читання святоотцівських творів в оригіналі. Г. Сковорода міг знайти наставників серед освіченого духовенства. Під час своїх подорожей Європою, роботи в Токайській комісії та життя в Україні він мав можливість контактувати з представниками активних грецьких громад і торгівельних мереж, що сприяло вдосконаленню знань мови. Той факт, що пізніше Сковорода викладав грецьку мову в Харківському колегіумі (1759–1764), свідчить про його значні компетенції в цій сфері. Для викладання мови йому потрібно було знати її на високому рівні, незалежно від того, як саме він опанував її спочатку.

Якщо припустити, що Г. Сковорода не отримав фундаментальної освіти в Києво-Могилянській академії, він все ж мав інші можливості для вивчення давньоєврейської мови (івриту), хоча вони і були більш обмеженими, ніж для латині чи грецької. У XVIII ст. іврит не був поширеним, але граматики та словники могли бути доступні в монастирських бібліотеках чи приватних збірках поміщиків, у яких він працював учителем або зупинявся. Освітні системи для євреїв у Російській імперії були ізольованими, проте Г. Сковорода міг спілкуватися з окремими євреями, які прийняли християнство, чи людьми, зацікавленими в єврейській культурі та мові. Перебуваючи у Центральній Європі (зокрема, в Угорщині та Австрії), він міг ознайомитися з містичними ідеями, такими як пієтизм, де вивчення Старого Завіту мовою оригіналу мало велике значення. Виняткові лінгвістичні здібності та релігійний інтерес до Святого Письма допомогли йому оволодіти івритом навіть поза межами формальної освіти. Сковорода вивчав Біблію не лише за грецьким перекладом (Септуагінта) чи латиною (Вульгата), але й звертався до масоретського тексту Старого Завіту давньоєврейською мовою. Його метод символічної герменевтики, де кожна літера або слово мали прихований сенс, вимагав глибокого знання оригінальних текстів. Хоча рівень його воло-

діння івритом важко точно оцінити сучасними мірками, дослідження свідчать про достатнє знання для використання у науковій та філософській роботі. Він не писав великих текстів на івриті, але часто використовував окремі слова чи поняття з цієї мови для аналізу біблійних текстів. Багато ранніх біографів стверджують, що у подорожах Сковорода носив із собою Біблію івритом і користувався нею як джерелом мудрості. Отже, його знання івриту було головним чином академічним і теологічним, що дозволяло працювати з текстами оригіналу, а не розмовним – адже ця мова використовувалась тоді лише у вузьких літургійних або спеціалізованих колах.

Церковнослов'янська мова була важливою складовою культури православного українського суспільства XVIII ст. Можливості її освоєння значно перевищували можливості вивчення класичних мов чи івриту та виходили за межі навчання в Києво-Могилянській академії. У сільських школах або з приватними вчителями (дяками) церковнослов'янська мова викладалася як базова складова грамотності і богослужбової традиції. З ранніх років Г. Сковорода був тісно пов'язаний із церквою. У шістнадцятирічному віці він став співаком придворної капели в Санкт-Петербурзі, де для участі у богослужіннях і співі була необхідна глибока обізнаність з церковнослов'янською мовою та розуміння текстів. Це була інтенсивна мовна практика. Глибока віра Г. Сковороди проявлялася через його регулярне відвідування церковних служб. Активна участь у літургійному житті забезпечувала постійне занурення у церковнослов'янський лексику та граматику.

Як і з іншими мовами, він міг поглиблювати свої знання самостійно, читаючи богослужбові книги, твори святих отців та граматичні посібники. Пізніше, працюючи викладачем у Харківському колегіумі, Г. Сковорода використовував церковнослов'янську мову як основу для викладання піітики та інших дисциплін, що вимагали ґрунтовного знання мови. Таким чином, видатна особиста обдарованість, соціальне середовище, практика подорожей і наполеглива самоосвіта дозволили Г. Сковороді опанувати церковнослов'янську мову і низку інших без потреби у формальному дипломі Києво-Могилянської академії.

Таким чином, постать Г. Сковороди оповита чималою кількістю міфів і легенд, які створюють загадковий образ мудреця, чиє життя наповнене символізмом і незвичайними подіями. І його смерть, як і життя, огорнута міфами. У народних уявленнях він постає як мандрівний філософ і духовний шукач, що відкидає матеріальне заради свободи духу. Це зробило його культовою фігурою і невід'ємною частиною української культурної спадщини.

Як наголошує український філософ Микола Шлемкевич, «життя народу тягле, тож народження сучасної української людини мусимо шукати при смертному ложі людини другої української держави. Оця горда, самовпевнена колись, провідна козацька верства, козацька старшина, що залюбки запалювала люльки об пожарища Цареграду, а оформившись, підорвала тодішню, справді великодержавну Польщу; бундючна, навіть свавільна, але сильно провідна верства другої держави – тепер догоряла в тихих хуторах, осторонь великих доріг історії. Найбільшою журою тієї верстви стало: – А що ми б покушали, матушка? – Так розкладалась та провідна верства в житті старосвітських поміщиків... Інша частина тієї провідної верстви не могла заспокоїтися такім животінням. Вона виходила на биті шляхи історії, а що на них не було вже українських поїздів, вона присідала до нових, російських імперських возів. При всій любові та при всьому прив'язанні до України, її звичаїв і народної культури, ті люди все ж впліталися в нове життя, тоді ще духовно непідрізаної, молодої, повної розгону російської імперії. Для упрощення назвімо цей тип гоголівською людиною... Можемо розрізняти ще й інший тип людини, що склався в період розвалу другої держави. Та людина не могла знайти собі місця у новому світі. Але вона не могла також вдовольнитися тільки біологічним існуванням старосвітського поміщика. І коли до типу пристосованця, іноді проти волі, до нової імперії взяли ми для спрощення прізвище геніального представника того типу, то й цей новий також мав геніяльного висловника в особі й життєвій поставі Григорія Сковороди. Це глибокий людський тип, що не прийняв нової російської дійсності, але й не знизився до рівня старосвітського поміщика. В своїй душі, в самовдосконаленні шукав він нового, кращого світу. Назвім його знову для упрощення сковородянським типом, сковородянською людиною. Ми досі хилимо чола перед душевною чистотою і глибиною тієї людини. Ми називаємо Сковороду українським Сократом. Одначе мусимо добре пам'ятати одне: – велику різницю між двома моралістами. Сократ проповідь моральної відбудови й очищення виніс на атенські базари, 75 і протиставив її мужньо й отверто панівній тоді софістиці. Він смертю заплатив свою мужність. Сковорода з своєю правдою жив на затишних пасіках поміщиків, здалека від широких шляхів і їх сутолоки. Тому Сократ і його вчення означають початок нової духовності Геллади, тоді як Сковорода при всій шляхетності й величі означає кінець епохи, а не початок нової» [8, с. 17–20].

У радянську епоху образ Г. Сковороди було значною мірою спотворено та спрощено, пристосувавши його до вимог комуністичної ідеології й атеїстичної пропаганди. Постать філософа подано як символ «народного» мислителя, близького до трудящих, тоді як його глибока релігійна та містична складова, а також українська національна ідентичність залишалися або замовчаними, або свідомо викривленими. Хоча Г. Сковорода виступав проти офіційної церкви та викривав лицемірство серед духовенства, у своїй суті він був людиною глибоких християнських переконань і теологом. Однак радянська пропаганда намагалася представити його як переконаного атеїста або антиклерикала, який протистояв «темряві» церкви, що спотворює реальний зміст його поглядів. Твори, авторство яких приписується Г. Сковороді, наскрізь пронизані біблійними алюзіями та християнською етикою. Водночас у радянській системі їх інтерпретували виключно в контексті матеріалістичних уявлень. Було створено образ вихідця з народу, що висловлює прагнення простих людей і бореться за їх соціальне визволення. При цьому акцент робився на його скромності, мандрівному способі життя та відмові від кар'єрних амбіцій як формі протесту проти експлуатації. Усе це робилося з метою включення Г. Сковороди до пантеону «прогресивних» діячів культури, які, на думку радянських ідеологів, передбачували засади комунізму.

Насправді ж Г. Сковорода був представником української культурної традиції та козацького бароко. У радянському ж трактуванні його творчість надмірно узагальнювали та інтегрували в рамки «загальноруської» культури, мінімізуючи або повністю ігноруючи його українську національну приналежність. Християнська етика Г. Сковороди, заснована на концептах самопізнання та пошуку внутрішньої гармонії («сродності»), була зведена до примітивних соціальних чи педагогічних лозунгів. Його ідеї про «сродну працю» тлумачилися як заклик до праці задля суспільного блага, одночасно ігноруючи первинний індивідуальний аспект цих переконань – духовне самовдосконалення через пізнання власної природи. Таке викривлення призвело до того, що для кількох поколінь Г. Сковорода сприймався як просвітитель-демократ і атеїст, але не як релігійний мислитель, яким він був за своєю суттю відповідно до його творів.

Висновки. Сучасна література використовує термін «апокриф» для означення авторського, неканонічного бачення життя філософа. Апокрифічними оповіданнями про Г. Сковороду називають численні народні легенди, перекази та художні твори, які не мають документального підтвердження або суперечать офіційній біографії, але доповнюють його образ як народного святого та мудреця. Такими можна назвати сюжети. що побутують в усній традиції, де Сковорода постає як чудотворець, провидець або людина, наділена надприродною мудрістю. Зокрема, відомі перекази про те, як він «передбачив» власну смерть і сам викопав собі могилу (хоча цей факт має часткове біографічне підґрунтя, він часто обростає легендарними деталями). Короткі оповіді про зустрічі Сковороди з царями (наприклад, з Катериною II), де він демонструє свою незалежність і зневагу до чинів. Більшість таких діалогів (зокрема знаменита відмова йти на службу) часто вважаються легендарними нашаруваннями. Такі тексти зазвичай протиставляються «канонічному» життєпису, написаному його учнем Михайлом Ковалинським.

Значна частина відомої біографії Григорія Сковороди має ознаки апокрифічності, будучи легендами, а не документально підтвердженими фактами. Життя філософа розглядається як свідомий акт «творення себе», де межа між реальністю та філософським міфом розмита, що вимагає критичного переосмислення традиційних біографічних свідчень. Сьогодні перед дослідниками стоїть завдання деміфологізації його біографії. Для цього необхідно критично аналізувати доступні джерела, щоби виокремити достовірні факти від численних нашарувань і легенд, що виникли пізніше.

Література

1. Аркас М. М. Історія України-Русі. Вступне слово і коментарі В. Г. Сарбея. Київ : Вища школа, 1990. 456 с.

2. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. Харків : Держвидав України, 1926. 397 с.

3. Петров В. Особа Сковороди. Розвідки. Т. 3. Київ : Темпора, 2013. С. 1448–1553.

4. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів. За редакцією професора Леоніда Ушкалова. Харків-Едмонтон-Торонто : Майдан ; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.

5. Сошніков А. О. Григорій Савич Сковорода та тип «сковородинівської людини» як форма духовного усамітнення від імперської колоніальної дійсності. Григорій Сковорода і ми українці: диво першого кроку і сила ініціативи: колективна монографія / За заг. ред. Ю. Бойчука, М. Култаєвої. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2023. С. 64–80.

6. Срезневський І. Майоре, майоре! : оповідання з життя Г. Сковороди. Ред. і вступ. ст. А. Ковалівського. Харків : Кооперативне вид-во «Рух», [1930]. 120 с.

7. Ушкалов Л. Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди. Вид. 2-е. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. 368 с. Серія «Постаті культури».

8. Шлемкевич М. Загублена українська людина. Нью-Йорк: Життя і мислі, 1954. 158 с.

Анотація

Сошніков А. О. **Оповіді про життєтворчість Григорія Сковороди як апокриф: ревізія біографічних свідчень.** – Стаття.

У статті розглядається життя Григорія Сковороди, ключової постаті в українській філософії, чия біографія оповита міфами та апокрифічними легендами. У ній обговорюється, як усні перекази та анекдотичні розповіді сприяють часто спотвореному образу його життя, ускладнюючи пошук точного історичного зображення. У тексті наголошується на тому, що багато уявлень про життя Сковороди, такі як романтизоване зображення його як мандрівного філософа, нехтують складнішими реальностями, включаючи його конфлікти з церковною та світською владою. Незважаючи на те, що він жив у часи, коли його праці не публікувалися та поширювалися переважно в рукописному вигляді, вплив Сковороди зберігається через традиції, встановлені його учнями, зокрема Михайлом Коваленським, автором значної біографії, що переплітає фактичний зміст з ідеалізованими зображеннями. Складність його виховання, філософських позицій, літературного внеску та історичного контексту, що розвивається, навколо його спадщини ілюструють портрет, який відображає містику, що його оточує, та спонукає до переоцінки його культурного значення. Дослідження життя Григорія Сковороди втілює складне поєднання міфів, історичного наративу та особистої філософії, що визначає його спадщину. Хоча стаття окреслює складнощі, що оточують його біографію, вона зрештою вимагає багатовимірного підходу до його вчення, який виходить за рамки апокрифічних оповідей. Критично розглядаючи як документальні свідчення, так і популярні перекази, вчені можуть сприяти цілісному розумінню Сковороди як мислителя, чиї ідеї продовжують резонувати в Україні та за її межами. Крізь цю призму ми бачимо Сковороду не лише як філософа свого часу, а й як позачасового шукача істини, ідентичності та внутрішньої гармонії.

Ключові слова: апокриф, життєтворчість, Сковорода, філософія, історичний ревізіоналізм, наукова ревізія.

Summary

Soshnikov A. O. **Stories about the life-creation of Hryhoriy Skovoroda as apocryphal: a revision of biographical evidence.** – Article.

The article delves into the life of Grigory Skovoroda, a pivotal figure in Ukrainian philosophy whose biography is shrouded in myths and apocryphal legends. It discusses how oral traditions and anecdotal accounts contribute to an often distorted image of his life, complicating the pursuit of accurate historical depiction. The text emphasises that many perceptions of Skovoroda's life, such as the romanticized portrayal of him as a wandering philosopher, neglect more complex realities, including his conflicts with ecclesiastical and secular authorities. Despite living during a time when his works were unpublished and primarily circulated in manuscript form, Skovoroda's influence endures through traditions established by his students, particularly Mikhail Kovalensky, who authored a significant biography that interweaves factual content with idealized depictions. The complexities of his upbringing, philosophical stances, literary contributions, and the evolving historical context surrounding his legacy illustrate a portrait that both reflects the mystique surrounding him and urges a reevaluation of his cultural significance. The exploration of Grigory Skovoroda's life encapsulates the intricate blend of myth, historical narrative, and personal philosophy that defines his legacy. While the article outlines the complexities surrounding his biography, it ultimately calls for a multidimensional approach to his teachings that goes beyond apocryphal accounts. By critically engaging with both documented evidence and popular lore, scholars can foster a holistic understanding of Skovoroda as a thinker whose ideas continue to resonate within and beyond Ukraine. Through this lens, we recognize Skovoroda not just as a philosopher of his time but as a timeless seeker of truth, identity, and inner harmony.

Key words: apocrypha, life-creation, Skovoroda, philosophy, historical revisionism, scientific revision.

Дата надходження статті: 14.11.2025
Дата прийняття статті: 25.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 1(44)(092):1(430)(092)
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.15

В. О. Татомир
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0004-0343-6931
аспірант кафедри філософії, соціології та політології
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

РЕЦЕПЦІЯ ФІЛОСОФІЇ ДЕКАРТА У ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІЙ СПАДЩИНІ ФОЄРБАХА

Постановка проблеми. Зацікавлення даною темою обумовлено обєднанням деяких чинників, які бачаться важливими для сучасної інтелектуальної роботи. Перше, на що слід звернути увагу, це своєрідні стосунки філософії і історії філософії – більшість мислителів визнають їх тісний і необхідний звязок, більше того достатньо часто висловлюється думка, що філософія у своїй специфічності реалізує себе через історію філософії. Саме так розумів співвідношення філософії і історії філософії В. І. Шинкарук, філософування якого базувалося на ретельному коментуванні і аналізі концепцій І. Канта і Г. Гегеля. Його слова «Філософія – це історія філософії» наводять сьогодні київські дослідники [13], розкриваючи далі сенс цього вислову: «Це не означає, що не можна вивчати філософію як таку, тобто не означає відсутності філософії як певної сукупності проблем і запитувань та відповідних способів їх розвязання. Проте це означає, з одного боку, що вивчати філософію не можна поза контекстом багатовікової традиції, знання якої вже означає знання філософії – як твердив Геґель, вивчення історії філософії є вивченням самої філософії» [13]. Отже дане дослідження не є історико-філософським, але історія філософії надає той простір, у якому здійснюється вертикальна комунікація мислителів – можливість увійти у спілкування з видатними філософами і наново відкрити для себе ті питання, спробами відповісти на які стали їх праці. Звернення до історико-філософського виміру філософії важливе не стільки для того, щоб засвоїти надані відповіді, скільки для відновлення запитань, які турбували думку своєю нерозвязністю. Добре відомі висловлювання М. Гайдеггера щодо запитувальної природи філософії, Ж.-Л. Марйон продовжує цю установку, навіть більш радикалізує її, наполягаючи, що будь-яка думка виявляє свою велич лише в міру тих тверджень, які вона допускає, – але й тих питань, які вона викликає; вірніше, якими вона живиться, бо питання краще живить думку, аніж твердження [23, p. 5–6]. До Марйона у подальшому буде необхідно звернутися, оскільки він відомий своїм нетривіальним тлумаченням Декарта.

Може бути несподіваним завдання прочитати Декарта крізь бачення його Фоєрбахом, оскільки сприймання ідей засновника новоєвропейського раціоналізму Фоєрбахом, філософська ідентифікація якого маркована як антропологічний матеріалізм, може викликати підозру в неадекватності розуміння внаслідок цехової упередженості, правда і у такому випадку можливо побачити евристичні моменти, оскільки критичність сприймання тяжіє до граничної. Але звернення до Фоєрбаха викликано дещо іншими мотивами, а саме бажанням актуалізувати філософську спадщину українських філософів, у даному випадку увагу привернули історико-філософські дослідження Ю. В. Кушакова. Історики філософії незалежної України не раз звертали увагу на певний монологізм і теологізм гегелівської історії філософії (В. С. Горський [1], М. Л. Ткачук [8]) і ставили завдання вибудовування історії філософії на інших засадах. Реконструкція історико-філософської концепції Л Фоєрбаха, яку раніше здійснив Ю. Кушаков, у своїх вихідних принципах не йде цілком за Гегелем і засвідчує відхід від пануючих гегельянських підходів.

Отже бачиться плідним і евристично виправданим вивести у сучасний комунікативний простір розгляд філософії Декарта Фоєрбахом, акцентуючи увагу на засадах історико-філософського дослідження, інакших ніж гегелівські, що експлікував у своїх розвідках Ю. Кушаков [3]. Цим самим можливо налагодити діалог нашого часу з XX, XIX і XVII ст. З цією темою іманентно увязується проблематика новоєвропейського (або модерного) мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження охоплює два тематичних блоки. У центрі уваги філософська спадщина Р. Декарта, увага до якого впродовж останніх чотирьох століть не слабшала, наше XXI ст. не є виключенням, отже зазначимо тільки ті дослідження, тематика яких входить у співзвучність з прочитанням Декарта Фоєрбахом. По-перше, це аналітика і різноманітне тлумачення cogito [27; 15; 9; 10]. Фоєрбах приділяє значну увагу розкриттю «філософії духу», увязуючи це з питаннями доказу буття Бога, сучасні мислителі піддають сумніву епістемологічну аргументацію засобами онтологічного доказу, фіксуючи логічне коло і ці аспекти філософії Декарта розглядаються Л. Ноланом [26], Нур Бетюль Ата-

© В. О. Татомир, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

кулом [14]. У сучасному декартознавстві досить широко представлено тлумачення дуалізму Декарта, причому ця проблема на сучасному етапі розглядається відмінно від стандартного тлумачення, відомого як «класичний дуалізм» – всупереч загальноприйнятим твердженням стверджується, що тексти Декарта пропонують емерджентний креаціоністський субстанційний дуалізм, згідно з яким розум є нефізичною субстанцією (створеною та підтримуваною Богом), яка не може почати мислити без добре сформованого тіла [19]. Жан-Люк Марйон, добре відомий своїми дослідженнями філософії Декарта, вважає дуалізм розуму і тіла історичним заблудженням і показує, що Декарт дотримувався цілісної концепції тіла і розуму: meum corpus, або пасивний спосіб мислення, позначає розум, безпосередньо повязаний з тілом [24]. Д. Сепетий аналізує текст Марйона і вважає, що Марйону не вдається надати достатньо вагомої аргументативної та текстуальної підтримки для своєї інтерпретації в цьому відношенні, і що ресурси традиційної субстанційно-дуалістичної інтерпретації уможливлюють природніше й систематичніше прочитання праць Декарта [6, 7; 28]. Українські дослідники часто звертаються до спадщини Декарта у самих різних проблемних колах: розгляд О. Осетровою дедуктивно-раціоналістичного методу як основи правил моралі [5], тлумачення А. Малівським спадщини Декарта як першого антропологічного проекту Нового часу [4]. У полі уваги української філософської спільноти проблемні моменти, повязані з перекладом праць Декарта українською мовою [2]. А. О. Шиманович звернулася до оцінки філософії Декарта неотомістами Е. Жильсоном і Ж. Марітеном, які оцінювали його методи як своєрідну точку неповернення, що спричинила подальшу деформацію автентичного філософування на імпліцитно християнській основі [12].

Другий тематичний блок охоплює розгляд відповідної проблематики у Л. Фоєрбаха, цікавими і оригінальними є ті праці, у яких розглядається ставлення Фоєрбаха до релігії [15; 22; 25]. Особливу значущість для даного дослідження мають праці, у яких піддані коментуванню та аналітиці власне історико-філософська спадщина Фоєрбаха [3; 21] та специфіка його мислення [29].

Мета дослідження – при розгляді історико-філософського викладу філософії Декарта Фоєрбахом виявити інноваційні принципи фоєрбахової концепції історії філософії, які обумовили певний відхід Фоєрбаха від класичного новоєвропейського (або модерного) мислення.

Виклад основного матеріалу дослідження. При експлікації теми дослідження, яка стосується методу історико-філософської роботи Фоєрбаха у застосуванні його до філософії Декарта керівними є ідеї Ж.-Л. Марйона щодо завдань історико-філософського дослідження як такого, які були висловлені ним у його праці «Про білу теологію Декарта»: завданням своїх міркувань щодо філософії Декарта він вважає повернення до того питання, на яке намагався відповісти Декарт – і тут Марйон торкається питань співвідношення філософії і історії філософії: оскільки філософські тези заслуговують дослідження заради того, щоб повернутися до *суттєвого питання*, яке викликало їх, то отримана відповідь не відміняє питання, а свідчить про нього і дозволяє повернутися до нього, але цей зворотній шлях доступний тільки філософу – ось чому тільки філософ здатний побачити історію філософії як філософський акт, він бачить її філософським поглядом [23, p. 5–6]. Отже спробуємо рухатись за тезами Фоєрбаха, який розглядає Декарта, намагаючись розкрити ті питання, які він вичитував у Декарта.

З позицій офіційного марксизму історико-філософські погляди Фоєрбаха вважаються пронизаними боротьбою *проти* релігійного світогляду, відповідно такого судження історія філософії розглядається ним як боротьба за звільнення від влади релігії, що редукує підхід Фоєрбаха до історії філософії. Те, що Фоєрбах піддає проблемному осмисленню питання релігії загальновизнано, отже історія філософії розглядається ним у світлі питання звільнення людини, але бачити у цьому звільненні тільки боротьбу *проти* релігії було б неприпустимим спрощенням – для нього важливо не так відкинути релігію, як виявити її дійсний зміст. Аналітика Ю. Кушакова не центрована цим питанням, його підхід до питань релігії у Фоєрбаха включений у історико-філософську концепцію Фоєрбаха, він акцентує увагу на ставленні до минулого взагалі – він стверджує, що на відміну від абсолютного «зняття», наслідком чого за його думкою є те, що система Гегеля знає тільки підпорядкування і наступність, не визнаючи ані координації, ані співіснування [18]. Ю. Кушаков, наводячи цю важливу тезу [3, с. 376], робить висновок, що Фоєрбаха турбує проблема відходу від розуміння розвитку як лінійного висхідного кумулятивного процесу і звідси обгрунтування ним «дбайливого ставлення до минулого, його постійної переробки й перезасвоєння» [3, с. 432] і саме це питання збереження багатовимірності розвитку рухає Кушаковим при осмисленні історико-філософської концепції Фоєрбаха. Вони обидва занепокоєні *способом руху* історії і вважають, що точками її приросту є розриви поступової безперервності – наступність відновлюється завдяки новим інакшим способам розуміння минулого, отже люд-

ство рухається вперед, знов і знов осмислюючи минуле.

Фоєрбах як мислитель виростає з Гегеля, але занепокоєння майбутнім спонукає його переосмислити начало Нового часу і якщо Гегель називає Декарта «героєм, який <...> розпочав цілковито заново все із самого початку» [21, p. 359], то Фоєрбах уточнює суть цього початку і ставить поруч з Декартом Бекона, вважаючи їх обох тими, хто почав з *досвіду*: Бекон робить умовою пізнання природи відволікання від усіх забобонів і упереджених думок, Декарт – сумнів у всьому [17, s. 29]. Суттєво, що Фоєрбах обох розглядає у контексті досвіду: усуваючи одномірно-вузьке перцептивне розуміння досвіду, він трактує мислення як певну діяльність субєкта, отже всупереч суцільно всезагально-безособовому розумінню мислення вбачає у ньому екзистенційний вимір, те, що у XX ст. роблять екзистенціалісти.

Фоєрбах «підправляє» Гегеля, але робить це у відповідності до його вихідних настанов, уникаючи абстрактного, отже одномірно-лінійного мислення – особливо виразно такий підхід засвідчений як у його історико-філософській роботі, про що раніше вже йшлося, так і у осмисленні проблеми початку – як початку філософії як специфічної форми мислення, так і початків мислення як такого. Цьому питанню слід приділити спеціальну увагу.

І Фоєрбах, і Гегель з самого початку згадують знамениту тезу Декарта щодо початку філософії, але звертають увагу на різні моменти. Гегель у відповідності до своєї концепції іменує цю тезу мисленням абстрактного розсудку і вважає її вказівкою на те, що ми маємо виходити лише з мислення як такого [21, p. 224], Фоєрбах акцентує увагу на самому акті сумніву, який зрозуміло є актом мислення, проте для нього важливим є інтенціональний характер мислення, чим задається вихід за межі мислення: справжній сумнів звільняє мене від думок та забобонів, що заважають *моєму* пізнанню предмета, і тому є субєктивним засобом досягти його пізнання, але важливішим є те, що сумнів відповідає *предмету*, який я пізнаю через нього, є даним самим предметом і певним засобом пізнання його [17, s. 222]. Далі робиться суттєвий висновок: «істинний філософський сумнів у будь-якому разі не є безумовним» [17, s. 223] – у контексті історії філософії Фоєрбах говорить про передумову «духу всесвітньої історії» і виходить на суттєве питання, яке формулює так: «Чуттєве існування речей, яке з точки зору чуттєвості вважається органами чуття безсумнівною реальністю, не викликає сумніву в жодного ідеаліста, але чи є це чуттєве, це видиме існування справжньою реальністю, існуванням, яке витримує думку, саме в цьому й полягає питання» [17, s. 224]. Питання справжньої реальності є наскрізним для всієї творчості Фоєрбаха, але це питання наскрізне для філософського мислення як такого і є переформулюванням питання початку. Розглядаючи це питання, доречно звернутись до ідей Генрі Сомерс-Холла, який піддаючи осмисленню спосіб мислення Делеза, звертається до зіставлення думок Декарта, Гегеля і Фоєрбаха, отже філософський акт розгортається як вертикальний діалог мислителів різних часів.

Г. Сомерс-Холл наводить аналітику діалогу Декарта «Пошук істини засобами природнього світла», здійснену Делезом, який зазначає, що центральне завдання Декарта – знайти спосіб уникнути необгрунтованих передумов щодо світу, оскільки це може ввести в оману [29, p. 254–255]. Позиція Декарта у діалозі представлена Євдоксом, який пропонує спробувати метод сумніву: сумніваючись у всьому, що дано почуттями та уявою, ми розуміємо, що єдине, у чому не можна сумніватися, – це наше власне існування як такої речі, що сумнівається. Отже, «я» як мисляча субстанція стає основою філософського дослідження, але «окрім існування я, нам також потрібно відповісти на питання про те, що ми маємо на увазі під cogito. Ключове питання полягає в тому, як ми можемо охарактеризувати цю річ, що сумнівається – що це за буття?» [29, p. 256]. Через таку постановку питання можливий вихід на суттєву для Фоєрбаха тезу, що річчю, яка сумнівається, є цілісна людина і в силу цього філософський текст і мислення, розгорнуте у ньому, втрачають свою самодостатність. Г. Сомерс-Холл показує, що розгорнута Делезом критика Декарта і Гегеля підводить його до прийняття висновку Фоєрбаха щодо неприйняття розуму як підстави філософії та доводить важливість для початку філософії чогось зовнішнього по відношенню до розуму [29, p. 266]. При експлікації декартівського cogito Фоєрбах приходить до висновку, що на відміну від картезіанського підходу, філософія повинна починатися з радикальної зустрічі з чимось поза нею: «Демонстрація була б безглуздою, якби вона також не була комунікацією. Проте комунікація думок перестає бути матеріальною чи реальною комунікацією. Наприклад, поштовх, звук, що шокує мої вуха, чи світло – це реальна комунікація. Я лише пасивно сприйнятливий до того що матеріально; але я усвідомлюю те, що ментально, тільки через себе, тільки через самодіяльність» [18]. Таким чином, для Фоєрбаха наскрізним питанням, за змістом якого він рухається при заглибленні у Декарта, є відношення ментально-розумового як стихії філософії і зовніш-

нью-реального, представленого у Фоєрбаха чуттєвістю, це підводить його до розгляду у спадщині Декарта філософії природи, що здійснюється ним через «проголошення суверенності людського розуму й звернення його до досвідного дослідження природи» [3, с. 449].

Саме методологічний характер сумніву за думкою Фоєрбаха є тим шляхом, на якому можна знайти міцні принципи пізнання: завдяки послідовно проведеному сумніву Декарт ретельно відмежовує дух від усього матеріального, але не зупиняючись на предикатах нематеріальності, безтілесності, неподільності, переходить до позитивного визначення духу як «самості» [17, s. 242]. Зрозуміло, що Фоєрбаха не задовольняє зведення Декартом сутності духа виключно до його відношення до самого себе, до суб'єктивності, внаслідок чого він приходить до дуалізму, недолік якого Фоєрбах вбачає у тому, що дух, узятий як цілком незалежний від усього тілесного порожній і безпредметний – гарантом об'єктивної змістовності духа у Декарта стає поняття Бога, що Фоєрбах оцінює як нефілософський аргумент. Проте саме завдяки обособленню поняття духа від природи, природа була звільнена від того, що їй не належало і Декарт оцінюється Фоєрбахом як засновник нової науки [17, s. 277]. Розкриваючи цю ідею Фоєрбаха, Ю. Кушаков зазначає: «Саме завдяки відмежуванню духа від матерії природа постала очищеною від усих тих неприродних, антропологічних привнесень, що одухотворюють її, й якими наскрізь була пронизана докартезіанська фізика» [3, с. 454]. Отже у цьому висвітлюється історизм і діалектичність прочитання Фоєрбахом дуалізму і механіцізму розуміння природи у Декарта, визначаючи матеріалізм його фізики. Якщо Гегель як послідовний моніст маскував дуалізм Декарта, підтасовуючи його під своє прочитання, то Фоєрбах, критично оцінюючи висновок з такого розуміння щодо трактування тварин як автоматів, звертає увагу на історичну прогресивність і евристичний потенціал Декартового дуалізму.

Плідним для сучасної думки є коментар Ю. Кушакова щодо цих парадоксальних на перший погляд ідей: «Дивно, але й після нього на це не завжди звертають увагу. Конкретний історизм і діалектика дали Фоєрбаху можливість розкрити історичну парадоксальність дуалізму Декарта, розкрити не тільки притаманні йому слабості, а й історичну плідність. Картезій повністю відокремив дух від матерії, абсолютно протиставив їх. З одного боку, це призвело до ідеалістичної інтерпретації духу як незалежної від усього матеріального самостійної субстанції, до перетворення його на метафізичну сутність, що, врешті-решт, створювало нездоланні труднощі для розуміння природи духа, мислення (дух без його співвіднесеності з матерією порожній – це вже відчував Декарт і добре розумів Фоєрбах). З іншого боку, це радикальне відокремлення духа від усього тілесного й матеріального відкривало значні перспективи як для подальшого плідного дослідження духу, так і для розуміння природи матеріального» [3, с. 453–454]. Підхід до історії філософії виключає «модернізацію» ідей і понять мислителів минулих часів, не припускає осучаснення їх, навіть з метою демонстрації поступального руху і наступності змісту, але при цьому взяті у своєму автентичному виразі – як то Декартівський дуалізм мислення і протяжності – ці ідеї відіграють свою евристичну роль.

Декартівський дуалізм не є чіткою і остаточно-однозначною відповіддю щодо співвідношення мислячої душі і протяжного тіла – і цей вимір його роздумів Фоєрбах піддає спеціальному розгляду. Наводячи картезіанське розуміння природи як те, що є зовнішньо-механічним і майже мертвим, він зазначає, що навіть з цієї точки зору наявна інтуіція єдності духу і матерії – але дійсної єдності не виходить, протилежність лишається нерозв'язаною: всі тілесні визначення зводяться до протяжності як їхньої загальної сутності; всі духовні акти чи визначення на кшталт бажання, почуття, уяви мають загальною сутністю мислення (або як уявлення, або як свідомість). Отже, «акти тіла не мають нічого спільного з актами духу; мислення як загальна сутність духовних визначень і як загальна сутність всіх тілесних визначень різні за своїм родом. <...> все, що правильне для тіла, має бути запереченим для розуму; ці два поняття виключають одне одного» [17, s. 278]. Як незалежні, окремі одна від одної, обидві є самоцільними субстанціями. Тому «з їхнього поняття неможливе виникнення живої, органічної єдності обох; їх повязує лише субєкт, вони залишаються окремими; і якщо це єдність є лише субєктивною, не міститься в обєктивних визначеннях матерії та духу, то вона не може бути нічим іншим, як композицією. <...> композиція є саме звязок, у якому сполучені елементи залишаються незвязаними, окремими один від одного, єдність, яка не є єдність; і замість єдності, що виникає через композицію, виникає лише протиріччя; бо матерія і дух прямо протилежні одне одному, вони розділені, у цьому відділенні незалежні, несумісні і все ж таки єдині» [17, s. 279]. Далі Фоєрбах наводить знамените Декартове уточнення щодо сенсу цього звязку, яке вносить певний дисонанс у чітко дуалістичне розуміння духу і тіла: дух не знаходиться у своєму тілі подібно до матроса на своєму судні, але тісно повязаний з ним і як би змішаний (arctissime conjunctum et

quasi permixtum), так що певною мірою становить з ним одну істоту [17, s. 279]. Фоєрбах вказує, що Декарт ніде не суперечить собі більше, ніж у цьому пункті, але тут же зазначає, що сам Декарт дуже добре бачив це утруднення, яке при його погляді на дух представляє поєднання його з матерією, отже обидва вони повинні одночасно вважатися різними і тотожними.

Це питання як раз є таким, що плідно-евристичне не так у своєму розвязанні, як у проблематичності, запитувальності, сприяючи активізації думки. Український філософ Д. Сепетий у цілому ряді своїх статей висвітлює дискусію у світовому декартознавстві, яка стосується дуалізму Декарта, піддаючи кропіткому аналізу як тексти самого Декарта, так і різноманітні коментарі і інтерпретації сучасних фахівців [6; 7; 28]. Детальне звернення до цієї аналітики потребує спеціальної уваги, але варто зауважити, що це питання ініціює нові і нові спроби розвязання, проте справа не у винайденні готового загальновизнаного варіанту відповіді, а у фіксації дійсної суперечливості такої антропологічної характеристики як мислення: здійснюється воно силами, енергетикою і вольовою спрямованістю людини як субєкту, але за своїм змістом, отже за предметною наповненістю, являє собою космічний універсум. Проблематичність, навіть таємничість людського буття не можуть бути втиснутими у суто однозначну формулу, тобто альтернативний варіант тлумачення Ж.-Л. Марйоном meum corpus як особливого утворення, залежного від ума, яке розхитує усталену жорсткість Декартового дуалізму, має бути прийнятий до уваги, що і підкреслює О. Хома [11]. Адже важко заперечити, що *meum corpus, моє тіло, людське тіло* не можна цілком прирівнювати до тіла як такого і воно постає живою суперечністю – мислячим тілом. Д. Сепетий наводить нюансоване уточнення Марйона: «Чи належить тіло, що розглядається, це тіло, настільки специфічне, що йдеться фактично і по праву не про що інше, як про моє тіло, до сфери матеріальних речей, подібно невеликій території в набагато більшій області, або ж воно являє собою область, нередуковано іншу і підпорядковується іншим принципам?» [28, p. 12] і вважає визнання *meum corpus суто матеріальним* більш аргументованим судженням, проте слід зазначити, що таке визнання містить під собою у *якості засади аргументації* саме *субстанційний дуалізм душі (мислення) і тіла*, що у свою чергу є досить проблемним моментом для людського буття як такого.

Висновки. Повертаючись до ідей Фоєрбаха, які стосуються виходу за межі новоєвропейського (модерного) мислення, згадаємо, що він висловлює цілком достовірну ідею, що мислить не саме мислення у протиставленні тілу, а жива цілісна людина, розрізнення вимірів її існування не значить їх розєднання. Хоча і ця позиція не усуває аргументації Д. Сепетия: «розрізнення між mens як res cogitans (умом як мислячою річчю) та corpus як res extensa (тілом як протяжною річчю) є центральним для філософії ума Декарта» [7, с. 55]. Визнання Декартом мого фізичного тіла й мого ума двома відмінними субстанціями не робить людину складеною з двох половинок, але й розуміння людини як мислячого тіла не надає вагомих підстав для відмови від традиційного дуалістичного тлумачення філософії ума Декарта [7, с. 56]. Історико-філософські дискусії щодо змісту, смислу і характеру дуалізму ментального і тілесного у Декарта загострюють увагу до дійсно-реальних суперечностей існування такого феномену як тілесна людина, що мислить.

Література

1. Горський В. С. До питання про ідентичність історії філософії як науки. *Наукові записки НАУКМА. Філософія та релігієзнавство*. 2004. Том 25. С. 3–7. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/acbe0854-132a-4217-a9ec-15aebaa571b7/content

2. Кебуладзе В., Кононенко Т., Панич О., Хома О. Рене Декарт «Дискурсія про метод»; «Метафізичні медитації»: семінар Лабораторії наукового перекладу. *Філософська думка*. 2019. № 3. С. 124–130. DOI: https://doi.org/10.15407/fd2019.03.124

3. Кушаков Ю. В. Нариси з історії німецької філософії Нового часу: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 572 с.

4. Малівський А. М. Незнаний Декарт: антропологічний вимір у філософуванні: монографія. Дніпро: Герда, 2019, 300 с. URL: https://crust.ust.edu.ua/handle/123456789/11855

5. Осетрова О.О. Принципи раціоналістичного методу та моралі (до питання про методи наукового дослідження у сфері філософії та соціальної роботи). *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*». 2024. № 7 (2). С. 75–81. DOI: https://doi.org/10.15421/342445

6. Сепетий Д. Співвідношення понять субстанційного союзу і взаємодії душі й тіла у філософії Декарта. *Sententiae*. 2018. №37(1). С. 136–152. DOI: https://doi.org/10.22240/sent37.01.136

7. Сепетий Д. Чи був Декарт субстанційним дуалістом? *Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць*. 2018. Вип. 19. С. 36–62. DOI: https://doi.org/10.31812/apd.v0i19.2069

8. Ткачук М. Л. Історія філософії в культурологічному вимірі (з досвіду київських істориків філософії XIX – початку XX ст.). *Наукові записки НАУКМА. Філософія та релігієзнавство*. 2002. *Том 20*. С. 19–30. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5040825b-0b5a-4c39-bd6d-a1a853791332/content

9. Хома О. Роль скептичної очевидності в першій і другій «медитаціях». Стаття перша. *Sententiae.* 2016.

Вип. 35(2). С. 6–22. DOI: https://doi.org/10.22240/sent35.02.006

10. Хома О. Історико-філософські стереотипи та сучасне прочитання Декартових «Медитацій». *«Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень: Жан-Марі Бейсад, Жан-Люк Марйон, Кім Сан Он-Ван-Кун*, пер. з фр. і лат. Київ: Дух і Літера, 2014. С. 333–360.

11. Хома О. Рене Декарт у контексті сучасних дискусій про дуалізм. Цикл публічних лекцій «Декарт, про якого нам час довідатися» [Електронний ресурс] Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра історії філософії. 2016. URL: http://www.hphd.kiev.ua/index.php/nauka/13-tretiy.

12. Шиманович А. О. Оцінка філософії Рене Декарта в ранніх працях Етьєна Жильсона та Жака Марітена. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2023. Вип. 2 (94). С. 66–76. DOI: https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(94).2023.66-76

13. Ярошовець В., Аляєв Г. Філософія та історія філософії: методологічні підходи до історико-філософської науки. URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2012/1/Yaroshovec.pdf

14. Atakul Nur Betül. The Cartesian Circle and Significance of the Concept of God in Descartess Epistemology. *Cumhuriyet Ilahiyat Dergisi.* 2022. №26 (3). P. 1215–1233. DOI: https://doi.org/10.18505/cuid.1162077

15. Beyers Jaco. Feuerbach, religion and post-theism. *HTS Theological Studies.* 2022. №78(2). URL: https://hts.org.za/index.php/hts/article/view/7781/22899

16. Dicker G. Cogito, Ergo Sum: Proof or Petitio? *The European Legacy.* 2022. №27 (3-4). P. 269–282. DOI: https://doi.org/10.1080/10848770.2022.2025664

17. Feuerbach L. Geschichte der neuern Philosophie von Bacon von Verulam bis Benedict Spinoza. O. Wigand, 1833. 392 s.

18. Feuerbach L. Towards a Critique of Hegelian Philosophy. Translated: by Zawar Hanfi. The Fiery Brook. 1972. URL: https://www.marxists.org/reference/archive/feuerbach/works/critique/

19. Gaudemard Lynda. Rethinking Descartess Substance Dualism. Cham: Springer Verlag, 2021. 152 p. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-75414-3

20. Gooch Todd. Ludwig Andreas Feuerbach. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2024 Edition). Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.). URL: https://plato.stanford.edu/archives/fall2024/entries/ludwig-feuerbach/ .

21. Hegel G. Lectures on the History of Philosophy. In 3 volumes. Vol. III. London: Kegan Paul Trench Trubnerand Co Ltd, 1895. 572 p.

22. Kınağ M. God as the Implication of Alienation: a Criticism of Religion in Ludwig Feuerbachs Anthropological Atheism. *Kilis Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Journal of the Faculty of Theology*. 2022. №9/2. P. 417–440. DOI: https://doi.org/10.46353/k7auifd.1181030

23. Marion J.-L. Sur la théologie blanche de Descartes: analogie, création des vérités éternelles et fondement. Presses universitaires de France, 1981. 488 p.

24. Marion Jean-Luc. On Descartes Passive Thought: The Myth of Cartesian Dualism. Chicago: University of Chicago Press, 2019. 254 p.

25. Mintken T. E. Der Mensch im Spiegel der Idee Gottes. Untersuchungen zum Verhältnis von Gott und Mensch bei Descartes, Feuerbach und Husserl. *Philosophisches Jahrbuch*. 2018. №125 (1). P. 20–39. DOI: https://doi.org/10.5771/0031-8183-2018-1-20

26. Nolan Lawrence. Descartes Ontological Argument. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. (Spring 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL: https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/descartes-ontological/ .

27. Paul E. S. Cartesian Clarity. *Philosophers Imprint*. 2020. № 20. P. 1–28.

28. Sepetyi D. Descartes Notion of Meum Corpus and Jean-Luc Marions Challenge to «the Myth of Cartesian Dualism». *Sententiae*. 2023. № 42 (2). P. 6–22. DOI: https://doi.org/10.31649/sent42.02.006

29. Somers-Hall Henry. Feuerbach and the Image of Thought. Craig Lundy & Daniela Voss. *At the Edges of Thought: Deleuze and Post-Kantian Philosophy*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015. P. 253–271. DOI: https://doi.org/10.1515/9780748694648-015

Анотація

Татомир В. О. **Рецепція філософії Декарта у історико-філософській спадщині Фоєрбаха.** – Стаття.

Мета дослідження – при розгляді історико-філософського викладу філософії Декарта Фоєрбахом виявити принципи фоєрбахової концепції історії філософії. При експлікації теми керівними є ідеї Марйона щодо завдань історико-філософського дослідження – повернення до того питання, на яке намагався відповісти Декарт. Така постановка питання стосується співвідношення філософії і історії філософії: філософські тези заслуговують дослідження заради того, щоб повернутися до *суттєвого питання*, яке викликало їх, отже отримана відповідь не відміняє питання, а свідчить про нього і дозволяє повернутися до нього. Історико-філософська концепція Фоєрбаха акцентує увагу на ставленні до минулого взагалі – у центрі уваги проблема відходу від розуміння розвитку як лінійного висхідного кумулятивного процесу і звідси обгрунтування дбайливого ставлення до минулого. Саме це питання збереження багатовимірності розвитку є підставою історичного руху, коли наступність відновлюється завдяки новим інакшим способам розуміння, отже людство рухається вперед, знов і знов осмислюючи минуле. Фоєрбах акцентує увагу на самому акті сумніву, який зрозуміло є актом мислення, проте важливим для нього є інтенціональний характер мислення, чим задається вихід за межі мислення. Фоєрбах приходить до висновку, що на відміну від картезіанського підходу, філософія повинна починатися з зустрічі з чимось поза нею. Сутнісним питанням у його рецепції Декарта є відношення ментально-розумового як стихії філософії і зовнішньо-реального, представленого чуттєвістю. Історико-філософські дискусії щодо змісту, смислу і характеру дуалізму ментального і тілесного у Декарта загострюють увагу до дійсно-реальних суперечностей існування такого феномену як тілесна людина, що мислить.

Ключові слова: філософія, історія філософії, досвід, мислення, тіло, мисляче тіло.

Summary

Tatomyr V. O. **Reception of Descartes philosophy in the historical-philosophical legacy of Feuerbach.** – Article.

The aim of the research is, when considering Feuerbachs historical-philosophical exposition of Descartes philosophy, to reveal the principles of Feuerbachs concept of the history of philosophy. In explicating the topic, Marions ideas regarding the tasks of historical-philosophical research are guiding returning to the question Descartes attempted to answer. This approach concerns the relationship between philosophy and the history of philosophy: philosophical theses deserve investigation in order to return to the essential question that prompted them; thus, the answer obtained does not cancel the question but testifies to it and allows a return to it. Feuerbach's historical-philosophical concept emphasizes the attitude toward the past in general-focusing on the problem of moving away from understanding development as a linear, ascending cumulative process, and thus justifying a careful attitude toward the past. This issue of preserving the multidimensionality of development is the basis of historical movement, when continuity is restored through new and different ways of understanding, so humanity moves forward, repeatedly rethinking the past. Feuerbach emphasizes the very act of doubt, which is, of course, an act of thinking; however, what is important for him is the intentional character of thinking, which sets the way out beyond the limits of thought. Feuerbach concludes that, unlike the Cartesian approach, philosophy should begin with an encounter with something outside itself. The essential question in his reception of Descartes is the relationship between the mental-rational as the element of philosophy and the external-real, represented by sensibility. Historical-philosophical discussions about the content, meaning, and nature of the dualism of the mental and the bodily in Descartes sharpen attention to the truly real contradictions of the existence of such a phenomenon as the embodied human who thinks.

Key words: philosophy, history of philosophy, experience, thinking, body, thinking body.

Дата надходження статті: 09.11.2025
Дата прийняття статті: 22.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 130.2:008:7.025
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.16

А. О. Фальковський
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2762-1021
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічної служби та права
Інституту публічної служби та управління
Національного університету «Одеська політехніка»,
докторант кафедри адміністративного та господарського права
Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова

О. Р. Каракаш
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-6598-6353
магістр публічного управління та адміністрування
Інституту публічної служби та управління
Національного університету «Одеська політехніка»

СХІДНА ФІЛОСОФІЯ ПРО РУЙНУВАННЯ І ВІДНОВЛЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Постановка проблеми. У XX–XXI століттях проблема руйнування та відновлення культурної спадщини набула глобального характеру, охоплюючи не лише матеріальні об'єкти культури, а й символічні, ціннісні та духовні виміри цивілізаційного розвитку. Війни, політичні трансформації, урбанізація, техногенні катастрофи, глобалізаційні процеси та масова культура призводять до втрати автентичності культурних ландшафтів, знищення пам'яток, розриву історичної тяглості та девальвації традиційних форм культурної ідентичності. У цьому контексті відновлення культурної спадщини дедалі частіше зводиться до суто технічних або правових процедур, тоді як її філософсько-світоглядний вимір залишається недостатньо осмисленим.

Переважна частина сучасних досліджень зосереджена на західних концепціях охорони спадщини, що базуються на ідеях збереження автентичності, матеріальної цілісності та історичної незмінності об'єкта. Водночас східна філософська традиція пропонує альтернативне бачення співвідношення руйнування і відновлення, розглядаючи їх не як взаємовиключні процеси, а як взаємопов'язані етапи циклічного розвитку буття. У таких підходах руйнування не обов'язково трактується як абсолютна втрата, а може сприйматися як необхідна умова оновлення, трансформації та збереження глибинного смислу культурної форми.

Недостатня увага до східних філософських уявлень про мінливість, непостійність, порожнечу, відновлення через трансформацію та духовну спадкоємність зумовлює однобічність сучасних підходів до проблеми культурної спадщини. Це особливо актуально в умовах кризових ситуацій, коли постає питання не лише фізичної реконструкції зруйнованих об'єктів, а й відновлення культурної пам'яті, символічного значення та ціннісних основ спільноти. Відсутність філософського діалогу між західними та східними традиціями у цій сфері обмежує можливості формування більш гнучких, гуманістичних і культурно чутливих моделей збереження та відновлення спадщини.

Таким чином, актуалізується наукова проблема осмислення руйнування і відновлення культурної спадщини крізь призму східної філософії як цілісної світоглядної системи, що дозволяє по-новому інтерпретувати втрату, зміну та відродження культурних форм. Звернення до східних філософських концепцій створює підґрунтя для розширення теоретичних засад сучасної культурної політики, а також для переосмислення самого поняття культурної спадщини як динамічного, процесуального і духовно наповненого явища.

Формулювання мети статті. Метою статті є філософське осмислення процесів руйнування і відновлення культурної спадщини крізь призму східної філософської традиції, з акцентом на виявлення її світоглядних, онтологічних та аксіологічних засад. Стаття спрямована на розкриття специфіки східного розуміння непостійності, циклічності буття, трансформації та відродження як невід'ємних складових культурного розвитку, а також на обґрунтування можливостей застосування цих ідей для поглиблення сучасних підходів до збереження і відновлення культурної спадщини в умовах соціальних та цивілізаційних криз.

Виклад основного матеріалу дослідження. У східній філософській традиції категорії руйнування і відновлення не розглядаються як протилежні або взаємовиключні явища. Вони мисляться як взаємопов'язані прояви єдиного процесу буття, в якому зміна є природним і неми-

© А. О. Фальковський, О. Р. Каракаш, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

нучим станом світу. На відміну від західної раціоналістичної традиції, що прагне фіксації, стабільності та збереження форми, східна філософія акцентує увагу на процесуальності, плинності та внутрішній логіці трансформацій, у межах яких культурна спадщина постає не як застиглий артефакт минулого, а як живий елемент духовного досвіду спільноти.

У сучасному філософсько-культурному дискурсі проблема руйнування культурної спадщини дедалі частіше розглядається крізь призму міжнародно-правових стандартів, які фіксують обов'язок держав і суспільств щодо її збереження як універсальної цінності. У цьому контексті східне розуміння спадщини як духовного процесу корелює з міжнародним підходом, що визнає культурну спадщину надбанням усього людства, незалежно від її матеріальної локалізації. Таке бачення дозволяє поєднати філософську ідею трансформації з юридичною концепцією спільної відповідальності за збереження культурних цінностей [1].

Східна філософія, наголошуючи на мінливості та плинності форм, водночас не заперечує необхідності їх охорони, а радше зміщує акцент із фіксації зовнішнього вигляду на збереження внутрішнього смислу культурного об'єкта. Такий підхід співзвучний положенням міжнародних актів, у яких культурна спадщина визнається носієм ідентичності, пам'яті та духовних цінностей, що потребують захисту навіть у разі фізичного знищення або пошкодження матеріальної форми [2].

У багатьох східних вченнях руйнування трактується не стільки як негативний акт втрати, скільки як необхідний етап оновлення. Зміна форми не означає зникнення смислу, адже культурна цінність може зберігатися на нематеріальному рівні – у традиціях, ритуалах, символах, способах мислення та колективній пам'яті. Саме тому фізичне знищення об'єкта культурної спадщини не завжди розглядається як остаточна втрата культурної ідентичності. Навпаки, у східному світогляді можливе переосмислення втрати як імпульсу до внутрішнього відновлення, духовного очищення та формування нових форм культурного буття.

Ідея духовної спадкоємності, характерна для східної філософської традиції, знаходить своє відображення і в сучасних підходах до нематеріальної культурної спадщини, де першочергове значення надається традиціям, знанням і практикам, а не лише матеріальним об'єктам. У цьому сенсі руйнування матеріального носія не означає зникнення культурної цінності, якщо збережено механізми її передавання та відтворення в соціальному й духовному просторі [3].

Особливе значення у східній філософії має ідея непостійності, яка поширюється на всі явища світу, включно з культурними формами. Культурна спадщина в такому контексті не може бути абсолютно незмінною, оскільки її існування підпорядковується загальним законам змінності. Руйнування матеріальної оболонки пам'ятки не заперечує її цінності, а лише вказує на завершення певного етапу її існування. Відновлення ж розуміється не як механічне відтворення минулого, а як осмислений процес адаптації спадщини до нових історичних, соціальних і духовних умов. Східне розуміння культурної спадщини як динамічного процесу трансформації узгоджується з положеннями національного законодавства, яке визнає культурну спадщину не лише як сукупність об'єктів, а як елемент суспільного розвитку. Такий підхід дозволяє розглядати відновлення спадщини не як повернення до минулого, а як інтеграцію культурних цінностей у сучасний соціальний контекст [4].

Важливим аспектом східного підходу є також увага до внутрішнього стану людини та спільноти у процесі взаємодії з культурною спадщиною. Відновлення зруйнованих культурних форм набуває сенсу лише тоді, коли воно супроводжується відновленням ціннісних орієнтирів, моральних принципів і духовної тяглості поколінь. У цьому сенсі реконструкція пам'яток без глибокого розуміння їхнього символічного та культурного значення може розглядатися як поверхнева дія, позбавлена справжнього змісту. Східна філософія підкреслює, що справжнє відновлення відбувається насамперед у свідомості, а матеріальна форма є лише зовнішнім відображенням внутрішніх змін.

У межах східного світогляду культурна спадщина постає як частина ширшого космічного порядку, де людська діяльність має бути узгоджена з природними ритмами та закономірностями. Руйнування, спричинене насильством, жадобою або нехтуванням духовними цінностями, розглядається як порушення гармонії, що неминуче тягне за собою кризу не лише культури, а й суспільства загалом. Відновлення ж мислиться як повернення до стану рівноваги, що передбачає не лише фізичну працю, а й етичну відповідальність, саморефлексію та переосмислення ролі людини у збереженні культурного простору. Східна філософська традиція, розглядаючи руйнування як етап циклічного розвитку, не знімає відповідальності за захист культурних цінностей у період збройних конфліктів. Навпаки, вона підсилює етичний вимір цієї відповідальності, що знаходить своє відображення у міжнародних конвенціях, спрямованих на запобігання знищенню культурної спадщини під час війни [6].

У межах східної філософії гармонія між людиною, культурою і природою виступає базовою умовою збереження культурного простору. Руйнування культурної спадщини внаслідок воєнних дій або безвідповідальної господарської діяльності розглядається як порушення цієї гармонії, що має не лише матеріальні, а й глибокі духовні наслідки, які визнаються і в міжнародному гуманітарному праві [5].

Таким чином, східна філософія пропонує цілісне бачення проблеми руйнування і відновлення культурної спадщини, у якому ключовими є не технічні аспекти реконструкції, а глибинні смислові та духовні процеси. Такий підхід дозволяє розглядати культурну спадщину як динамічний феномен, що постійно оновлюється через взаємодію минулого і сучасного, втрати і відродження, матеріального і нематеріального. Саме це робить східну філософську традицію важливим джерелом для переосмислення сучасних стратегій збереження та відновлення культурної спадщини в умовах глобальних викликів.

Подальше осмислення східного філософського підходу до руйнування і відновлення культурної спадщини потребує звернення до уявлень про пам'ять і спадкоємність, які в цій традиції мають передусім духовний, а не суто матеріальний характер. Культурна пам'ять розглядається як живий процес передавання смислів, досвіду та цінностей, що не обмежується існуванням конкретних матеріальних носіїв. Саме тому втрата фізичної форми пам'ятки не означає автоматичного розриву культурної тяглості, якщо збережено внутрішній зміст, що продовжує функціонувати у свідомості спільноти, її звичаях, мовних формах і символічних практиках.

У східній філософії особливу роль відіграє принцип невідокремленості людини від культури та природного середовища. Культурна спадщина не сприймається як зовнішній об'єкт, який підлягає охороні лише через формальні механізми, а розуміється як частина цілісного життєвого простору. У цьому сенсі руйнування культурних форм є не лише фізичною подією, а й показником глибших кризових процесів у суспільстві, пов'язаних із втратою гармонії між людиною, спільнотою та світом. Відновлення ж набуває значення процесу відновлення цілісності цього простору, що неможливо без переосмислення цінностей і відповідальності за культурне буття.

Східна традиція також акцентує увагу на символічному характері будь-якої культурної форми. Архітектурні споруди, ритуальні об'єкти, мистецькі твори розглядаються не лише як матеріальні конструкції, а як носії певного смислового навантаження, пов'язаного з уявленнями про світ, людину і час. У цьому контексті відновлення культурної спадщини не зводиться до точного копіювання зруйнованого, оскільки без відтворення символічного виміру така реконструкція втрачає свою культурну повноцінність. Важливішим є збереження внутрішньої логіки символу, навіть якщо його зовнішня форма зазнає змін. Символічний характер культурних об'єктів, на який вказує східна філософія, зумовлює необхідність комплексного підходу до їх відновлення, що враховує не лише архітектурні параметри, а й історичний, релігійний та культурний контексти. Така позиція підтримується міжнародними рекомендаціями щодо автентичності, які підкреслюють пріоритет смислового змісту над формальною реконструкцією [7].

Водночас у східній філософії простежується толерантне ставлення до зміни форм і навіть до їх зникнення, якщо це відповідає природному ходу речей. Культурна спадщина розглядається як процес, а не як сукупність незмінних об'єктів, що підлягають безумовному консервуванню. Такий підхід відкриває можливість для творчого відновлення, у межах якого нові культурні форми можуть народжуватися на основі традиції, не руйнуючи її сутності. Відтак відновлення набуває рис діалогу між минулим і сучасним, у якому спадщина не лише зберігається, а й активно переосмислюється. Толерантне ставлення східної філософії до зміни форм культурної спадщини не суперечить сучасним підходам до її охорони, а навпаки – сприяє формуванню гнучких моделей збереження, орієнтованих на розвиток, а не консервацію. У цьому сенсі спадщина розглядається як ресурс культурного діалогу між минулим і сучасністю [8].

Особливої ваги у східній філософській парадигмі набуває етичний вимір ставлення до культурної спадщини. Руйнування пам'яток трактується не лише як втрата матеріальних цінностей, а як прояв моральної деградації, зневаги до досвіду попередніх поколінь і до самої ідеї духовної спадкоємності. Відновлення ж передбачає не лише матеріальні зусилля, а й внутрішню трансформацію людини, її готовність до відповідальності, співпереживання та поваги до культурної різноманітності. Етичний вимір відновлення культурної спадщини, характерний для східної філософії, підкреслює важливість участі місцевих спільнот у процесах її збереження. Саме громада виступає носієм культурної пам'яті, без якої будь-які відновлювальні заходи втрачають свій глибинний зміст [9]. У цьому аспекті східна філософія підкреслює, що без морального підґрунтя будь-які програми відновлення культурної спадщини ризикують залишитися формальними та неефективними.

Таким чином, продовження аналізу східного філософського бачення руйнування і відновлення

культурної спадщини дозволяє зробити висновок про його принципову відмінність від технократичних і суто правових моделей. Східна традиція пропонує інтегральний підхід, у межах якого культурна спадщина мислиться як жива система смислів, що відновлюється не лише через матеріальні дії, а й через духовне оновлення, етичну рефлексію та збереження внутрішньої цілісності культури. Це відкриває простір для глибшого розуміння проблеми спадщини в умовах сучасних викликів і криз.

Подальший розвиток проблематики руйнування і відновлення культурної спадщини у контексті східної філософії дозволяє звернутися до уявлень про час, які істотно відрізняються від лінійної західної моделі історичного розвитку. У східному світогляді час часто осмислюється як циклічний або спіралеподібний процес, у якому повторюваність і повернення мають не механічний, а смисловий характер. У такому розумінні культурна спадщина не «залишається» у минулому, а постійно співприсутня в сучасності, проявляючись у змінених формах. Руйнування пам'ятки або традиції не розриває історичний процес, а лише позначає момент переходу до нового етапу її існування. Розуміння часу як циклічного процесу, властиве східній філософії, дозволяє інтегрувати спадщину у сучасний культурний дискурс без її штучного «законсервування». Це відкриває можливості для сталого розвитку культурних територій, що визнається й у міжнародних стратегіях охорони спадщини [11].

Циклічне бачення часу зумовлює особливе ставлення до відновлення культурної спадщини. Воно не сприймається як спроба повернути втрачений стан у його первісному вигляді, а радше як актуалізація потенціалу минулого в нових обставинах. Такий підхід знижує драматизм втрати матеріальних форм і водночас підсилює відповідальність за збереження внутрішнього смислу культури. Відновлення у східній філософській перспективі набуває характеру духовного повернення до джерел, а не буквального відтворення зруйнованого.

Важливим аспектом цього підходу є розуміння культурної спадщини як процесу взаємодії між поколіннями, у якому кожне покоління несе відповідальність не лише за збереження, а й за осмислене перетворення успадкованого. Східна філософія не заперечує змін, але наголошує на необхідності їхньої внутрішньої виправданості. Руйнування, що відбувається без розуміння культурного контексту, розглядається як прояв духовної порожнечі, тоді як трансформація, заснована на глибокому зв'язку з традицією, може стати формою її продовження. У цьому сенсі межа між руйнуванням і відновленням є рухомою та залежить від внутрішньої мотивації людини і спільноти.

Східна філософська думка також приділяє увагу мовчанню, відсутності та порожнечі як значущим елементам культурного буття. Втрата культурної спадщини не завжди потребує негайного заповнення або компенсації. Іноді сама відсутність, слід руйнування або пам'ять про зникле набувають символічного значення, стаючи простором для осмислення, скорботи та внутрішнього зростання. Такий підхід контрастує з прагненням негайної реконструкції, властивим багатьом сучасним практикам, і відкриває можливість більш стриманого, рефлексивного ставлення до відновлення культурних об'єктів. Східна ідея внутрішнього очищення через втрату дозволяє по-іншому осмислити тимчасову відсутність культурних об'єктів, розглядаючи її як простір для рефлексії та формування нових смислів. Такий підхід перегукується з сучасними концепціями меморіалізації зруйнованої спадщини [10].

У цьому контексті культурна спадщина постає не лише як ресурс, який необхідно зберегти, а як виклик для самосвідомості суспільства. Східна філософія підкреслює, що справжнє відновлення можливе лише за умови внутрішньої готовності прийняти уроки руйнування. Втрата культурних форм може стати джерелом переосмислення ідентичності, ролі традиції та відповідальності за майбутнє. Якщо ж відновлення здійснюється без такого осмислення, воно ризикує перетворитися на зовнішню імітацію, позбавлену глибинного культурного сенсу. Східна філософська думка наголошує, що відновлення спадщини без осмислення причин її руйнування є поверховим і нетривким. Такий підхід підсилює сучасні вимоги до комплексного аналізу факторів знищення культурних цінностей у межах державної культурної політики [12].

Таким чином, у східній філософській перспективі руйнування і відновлення культурної спадщини постають як взаємопов'язані моменти єдиного процесу культурного життя, у якому матеріальне і духовне тісно переплітаються. Цей підхід дозволяє вийти за межі утилітарного розуміння спадщини та розглядати її як простір смислотворення, відповідальності й трансформації. Саме в такому баченні закладено потенціал для формування більш глибокого, ціннісно орієнтованого ставлення до культурної спадщини в умовах її руйнування та пошуку шляхів відновлення.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що східна філософія пропонує принципово інший підхід до осмислення руйнування і відновлення культурної спадщини, ніж той, що домінує у сучасних технократичних або суто пра-

вових моделях її збереження. У межах східної світоглядної традиції культурна спадщина постає не як статична сукупність матеріальних об'єктів, а як динамічний, процесуальний і духовно наповнений феномен, тісно пов'язаний із категоріями мінливості, циклічності, внутрішньої гармонії та відповідальності людини за культурне буття.

Руйнування у східному філософському розумінні не зводиться до безумовної втрати або культурної катастрофи, а осмислюється як складова природного процесу трансформації, що може відкривати простір для переосмислення, оновлення та відродження смислів. Водночас відновлення культурної спадщини не трактується як механічне відтворення минулих форм, а розглядається як глибокий духовний і ціннісний процес, спрямований на збереження символічної, аксіологічної та ідентифікаційної сутності культури. Такий підхід акцентує увагу на пріоритеті нематеріальних вимірів спадщини – пам'яті, традиції, смислу та моральної спадкоємності поколінь.

Східна філософія наголошує на нерозривному зв'язку між станом культури та внутрішнім станом людини і спільноти, що надає проблемі відновлення культурної спадщини виразного етичного виміру. Відповідальність за спадщину в цьому контексті виходить за межі інституційних чи нормативних механізмів і набуває характеру морального обов'язку, пов'язаного з усвідомленням власної причетності до культурного процесу. Саме тому ефективне відновлення неможливе без внутрішньої трансформації суспільства, готовності до рефлексії та шанобливого діалогу з минулим.

Отже, звернення до східної філософської традиції дозволяє суттєво розширити сучасні уявлення про руйнування і відновлення культурної спадщини, доповнивши їх ціннісним, духовним і антропологічним вимірами. Інтеграція цих ідей у теоретичні та практичні підходи до охорони спадщини створює передумови для формування більш гнучких, гуманістичних і культурно чутливих моделей збереження, здатних адекватно реагувати на виклики сучасного світу та забезпечувати живу тяглість культурного розвитку.

Література

1. Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage : Convention від 16.11.1972. *UNESCO World Heritage Centre.* URL: https://whc.unesco.org/en/conventiontext/ (дата звернення: 29.10.2025).

2. UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity : Declaration від 02.11.2001. *UNESCO*. URL: https://www.unesco.org/en/legal-affairs/unesco-universal-declaration-cultural-diversity (дата звернення: 29.10.2025).

3. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage : Convention від 17.10.2003. *UNESCO*. URL: https://ich.unesco.org/en/convention (дата звернення: 29.10.2025).

4. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 № 1805-III. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1805-14 (дата звернення: 29.10.2025).

5. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) : Protocol від 08.06.1977. Article 53 – Protection of cultural objects and of places of worship. *ICRC IHL Databases.* URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-53 (дата звернення: 29.10.2025).

6. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict : Convention від 14.05.1954. *UNESCO*. URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf (дата звернення: 29.10.2025).

7. The Nara Document on Authenticity : Document від 1994. *UNESCO World Heritage Centre (Archive)*. URL: https://whc.unesco.org/archive/nara94.htm (дата звернення: 29.10.2025).

8. Recommendation on the Historic Urban Landscape : Recommendation від 10.11.2011. *UNESCO World Heritage Centre.* URL: https://whc.unesco.org/document/160163 (дата звернення: 29.10.2025).

9. Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro Convention) : Convention від 27.10.2005. *Council of Europe*. URL: https://rm.coe.int/1680083746 (дата звернення: 29.10.2025).

10. ICOMOS guidance on post-trauma recovery and reconstruction for World Heritage cultural properties : Guidance document, 2017. *ICOMOS (publications)*. URL: https://publ.icomos.org/publicomos/technica/724E2CE8DDA9FDEB6EDF512FBCE46F31 (дата звернення: 29.10.2025).

11. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development : Resolution A/RES/70/1 від 25.09.2015. *United Nations*. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf (дата звернення: 29.10.2025).

12. S/RES/2347 (2017) : Resolution of the Security Council від 24.03.2017. *United Nations Security Council*. URL: https://main.un.org/securitycouncil/en/s/res/2347-%282017%29 (дата звернення: 29.10.2025).

Анотація

Фальковський А. О., Каракаш О. Р. **Східна філософія про руйнування і відновлення культурної спадщини.** – Стаття.

Статтю присвячено філософському осмисленню проблеми руйнування і відновлення культурної спадщини крізь призму східної філософської традиції. Актуальність дослідження зумовлена зростанням масштабів знищення культурних цінностей у сучасному світі внаслідок воєнних конфліктів, соціальних трансформацій, глобалізаційних процесів і втрати ціннісних орієнтирів, а також домінуванням утилітарних

і технократичних підходів до їх відновлення. У статті обґрунтовується доцільність звернення до східної філософії як альтернативної світоглядної парадигми, що дозволяє переосмислити співвідношення руйнування і відновлення не як взаємовиключних явищ, а як взаємопов'язаних етапів єдиного процесу культурного буття.

Розкривається специфіка східного бачення культурної спадщини як динамічного, процесуального та духовно наповненого феномена, існування якого не обмежується матеріальною формою. Показано, що в межах східної філософської традиції руйнування культурних форм не обов'язково означає втрату їхнього смислового ядра, оскільки культурна цінність може зберігатися на рівні пам'яті, символів, традицій і духовної спадкоємності. Водночас відновлення розглядається не як механічне відтворення зруйнованого, а як осмислений процес трансформації, адаптації та актуалізації культурних смислів у нових історичних і соціальних умовах.

Особливу увагу приділено східному розумінню часу, циклічності та непостійності, які формують толерантне ставлення до змін культурних форм і водночас підсилюють відповідальність за збереження їхнього внутрішнього змісту. Обґрунтовується теза про те, що справжнє відновлення культурної спадщини можливе лише за умови моральної та духовної готовності суспільства до рефлексії над причинами руйнування і власною роллю у процесі культурного відтворення. Наголошується на етичному вимірі проблеми спадщини, у межах якого руйнування трактується як симптом глибших ціннісних криз, а відновлення – як шлях до відновлення культурної ідентичності та внутрішньої цілісності спільноти.

Зроблено висновок, що ідеї східної філософії можуть суттєво розширити сучасні теоретичні підходи до збереження та відновлення культурної спадщини, доповнивши їх духовно-ціннісним і антропологічним вимірами. Такий підхід створює підґрунтя для формування більш гуманістичних і культурно чутливих моделей роботи зі спадщиною в умовах її руйнування та постійних цивілізаційних викликів.

Ключові слова: східна філософія, культурна спадщина, руйнування культури, відновлення культурної спадщини, культурна пам'ять, духовна спадкоємність, циклічність часу, трансформація культурних форм, символічний вимір культури, культурна ідентичність.

Summary

Falkovsky A. O., Karakash O. R. **Eastern philosophy on the destruction and restoration of cultural heritage.** – Article.

The article is devoted to the philosophical understanding of the problem of the destruction and restoration of cultural heritage through the prism of the Eastern philosophical tradition. The relevance of the study is due to the increasing scale of the destruction of cultural values in the modern world as a result of military conflicts, social transformations, globalization processes and the loss of value orientations, as well as the dominance of utilitarian and technocratic approaches to their restoration. The article justifies the expediency of turning to Eastern philosophy as an alternative worldview paradigm, which allows us to rethink the relationship between destruction and restoration not as mutually exclusive phenomena, but as interconnected stages of a single process of cultural existence.

The specifics of the Eastern vision of cultural heritage as a dynamic, procedural and spiritually filled phenomenon, the existence of which is not limited to material form, are revealed. It is shown that within the Eastern philosophical tradition, the destruction of cultural forms does not necessarily mean the loss of their semantic core, since cultural value can be preserved at the level of memory, symbols, traditions and spiritual continuity. At the same time, restoration is considered not as a mechanical reproduction of the destroyed, but as a meaningful process of transformation, adaptation and actualization of cultural meanings in new historical and social conditions.

Particular attention is paid to the Eastern understanding of time, cyclicality and impermanence, which form a tolerant attitude towards changes in cultural forms and at the same time strengthen the responsibility for preserving their internal content. The thesis is substantiated that the true restoration of cultural heritage is possible only if society is morally and spiritually ready to reflect on the causes of destruction and its own role in the process of cultural reproduction. The ethical dimension of the heritage problem is emphasized, within which destruction is interpreted as a symptom of deeper value crises, and restoration as a way to restore cultural identity and internal integrity of the community.

It is concluded that the ideas of Eastern philosophy can significantly expand modern theoretical approaches to the preservation and restoration of cultural heritage, supplementing them with spiritual, value and anthropological dimensions. Such an approach creates a basis for the formation of more humanistic and culturally sensitive models of working with heritage in the conditions of its destruction and constant civilizational challenges.

Key words: Eastern philosophy, cultural heritage, destruction of culture, restoration of cultural heritage, cultural memory, spiritual continuity, cyclicality of time, transformation of cultural forms, symbolic dimension of culture, cultural identity.

Дата надходження статті: 06.11.2025
Дата прийняття статті: 22.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 2-1:[316.74:2
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.17

О. О. Штепа
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0500-3000
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології, філософії та музеєзнавства
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

Н. О. Зінченко
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3247-3836
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та суспільних наук
Полтавського державного медичного університету

С. В. Коваленко
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5622-6357
викладач циклової комісії гуманітарної підготовки,
спеціаліст вищої категорії
Відокремленого структурного підрозділу
«Полтавський фаховий коледж нафти і газу
Національного університету «Полтавська
політехніка імені Юрія Кондратюка»

РЕЛІГІЙНІ СТЕРЕОТИПИ «СВІЙ–ЧУЖИЙ–ІНШИЙ» У НАЦІОНАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни, що триває, та активних процесів національного відродження і державотворення, розуміння внутрішніх механізмів суспільної свідомості набуває стратегічного значення. Релігійний фактор, будучи глибинною основою української ментальності, є потужним, але водночас двосічним інструментом. З одного боку, релігійні наративи мобілізують націю, слугуючи джерелом моральної стійкості та національної єдності перед зовнішньою агресією. З іншого боку, вони можуть бути використані як зброя у гібридних війнах, породжуючи внутрішні конфлікти та розкол.

Ключову роль у цьому процесі відіграє дихотомія релігійних стереотипів «Свій–Чужий–Інший». Ця категоріальна тріада не лише визначає конфесійну приналежність, але й слугує інструментом ідеологізації конфлікту. Пропаганда, зокрема доктрина «русского міра», активно експлуатує ці стереотипи, оголошуючи всіх, хто не вписується у рамки «канонічного» (Московського Патріархату), – «розкольниками» або «ворогами» (Чужими), тим самим сакралізуючи імперські амбіції.

Відтак, виникає критична необхідність у глибокому соціально-філософському аналізі цих категорій. Дослідження має не лише констатувати існування цих стереотипів, але й розкрити механізми їхнього історичного формування та функціонування у сучасному державотворчому дискурсі, а також накреслити шляхи переходу від конфліктної парадигми «Свій–Чужий» до інклюзивної концепції «Іншого», що є запорукою стійкості демократичної та поліконфесійної України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика релігійних стереотипів у контексті формування національної свідомості є об'єктом уваги як класичної соціальної філософії, так і сучасного українського релігієзнавства. Теоретичний фундамент для розуміння природи стереотипів заклав В. Ліппман, який у праці «Громадська думка» [7] визначив їх як схематичні «картинки в голові», що слугують для «економії мислення» та формують суб'єктивний фільтр сприйняття реальності. У релігійному полі ці когнітивні спрощення набувають високої емоційної стійкості. Розуміння ментальності як глибинного, стійкого коду культури, що передує ідеології, випливає з праць М. Блока [1] та М. Поповича [10], який акцентував увагу на формуванні «пограничного» світогляду українців. Історичні дослідження М. Грушевського [4] та В. Горобця [3] розкривають, як ключові події, від Хрещення Русі до Козацьких війн, формували стійкі стереотипи про «православну віру як основу ідентичності», тоді як наслідки Берестей-

© О. О. Штепа, Н. О. Зінченко, С. В. Коваленко, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ської унії та релігійні війни XVI–XVII століть закріплювали дихотомію «свій-чужий». Дослідження Г. Лозко [8] та Й. Іваськіва [6] допомагають осмислити феномен двовір'я та живучість народних, дохристиянських, елементів у релігійній ментальності. Сучасні українські дослідники, зокрема В. Єленський [5] та О. Саган [11], активно вивчають динаміку релігійності, конфесійну структуру та політизацію конфесійного поля в Україні. Їхні праці є цінною базою для осмислення ролі релігії як інструменту гібридних воєн, що особливо актуально в умовах зовнішньої агресії. Дослідження В. Пащенка та А. Киридон [9] важливі для розуміння спадку антирелігійних стереотипів радянського періоду та феномену «секуляризованої, але приховано віруючої» людини. Колективна монографія «Україна поліконфесійна» [12] узагальнює складну палітру міжконфесійних відносин, підкреслюючи наявність поляризуючих стереотипів.

Незважаючи на значну увагу до історичних та соціологічних аспектів, залишається потреба у комплексному соціально-філософському аналізі функціонального розмежування категорій «Свій–Чужий–Інший» як ідеологічних інструментів у сучасному державотворчому дискурсі, що і є метою даної статті.

Формулювання мети статті. Метою цієї статті є здійснення комплексного соціально-філософського аналізу ролі релігійних стереотипів «Свій–Чужий–Інший» у національному дискурсі, деконструкція їхніх історичних та ідеологічних механізмів, а також розробка концептуальних основ для переходу від конфліктної дихотомії «Свій–Чужий» до парадигми інклюзивного «Іншого» як основи для зміцнення національної єдності та демократичного розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Релігійні стереотипи, які лежать в основі дихотомії «Свій–Чужий–Інший», є не просто побутовими уявленнями, а глибоко вкоріненими, сакралізованими когнітивними структурами, що виконують важливу роль у колективній свідомості та державотворчому дискурсі. Ці категорії набувають особливої значущості у релігійному полі, оскільки тут стереотипи пов'язані не лише з соціальною групою, а й з абсолютними світоглядними орієнтирами та ціннісними системами.

Категорія «Свій» є основою для формування позитивної соціальної ідентичності, забезпечуючи ідентифікаційну та консолідуючу функцію. Вона позначає не просто групу, а носія сакралізованої національної істини та моральних цінностей. Стереотип «Свій» живиться сакралізацією спільної історії, символів та ритуалів, формуючи відчуття «ми», яке здатне протистояти зовнішній загрозі. В українських реаліях після Революції Гідності та початку агресії 2014 року, «Свій» все більше корелює з автокефальним, проукраїнським конфесійним вибором (ПЦУ), перетворюючись на ціннісно-державотворчу вісь. Віра в цьому контексті переходить із суто теологічної площини у екзистенційну, ототожнюючись із боротьбою за свободу та державність, що є потужним джерелом національної стійкості.

«Чужий» – це категорія, яка вказує на екзистенційну загрозу, ворога, носія хибної чи ворожої ідеології. На відміну від «Свого», «Чужий» вимагає захисної та мобілізаційної реакції. Релігійний стереотип «Чужого» є прямим наслідком свідомої ідеологізації конфлікту, коли політичні розбіжності переводяться у вимір боротьби абсолютного Добра і Зла. «Чужий» у сучасному українському дискурсі асоціюється з агентами російського імперіалізму та тими релігійними структурами, які використовуються для підриву суверенітету. Цей стереотип має потужний дезінтегруючий потенціал і активно застосовується зовнішнім агресором для сакралізації війни як «священної боротьби», що є найбільш небезпечним чинником.

Категорія «Інший» позначає конфесійний плюралізм в межах нації, який є ідентичнісно лояльним до Української Держави, але відрізняється доктринально від більшості. Це греко-католики, протестанти, мусульмани та інші конфесії. На відміну від «Чужого», який є загрозою, «Інший» є потенційним багатством. Прийняття «Іншого» є критерієм демократичної зрілості суспільства. Воно вимагає від держави чіткого дотримання світського характеру (рівновіддаленості), що необхідне для забезпечення громадянської єдності, яка стоїть вище за конфесійні відмінності, і є запорукою стійкості поліконфесійної України.

Ключовим прикладом свідомого та руйнівного використання релігійної дихотомії «Свій–Чужий» є російська доктрина «Русскій мір». Це явище є не просто політичною ідеологією, а спробою сакралізації імперських амбіцій через підміну теологічних понять.

Доктрина «Русскій мір» ґрунтується на штучному розширенні території «Свого» через поняття «канонічної території» Московського Патріархату. Це дозволяє проголосити російську державність та культуру єдиним захисником «істинного» православ'я. У цій схемі «Свій» – це лише послідовник московського православ'я та російської культури, незалежно від національної приналежності [12, с. 88]. Будь-яка спроба самостійного церковного життя чи національної ідентифікації (наприклад, Православна Церква України, Українська Греко-Католицька Церква)

оголошується «Чужим» – єресю, розколом, та агентом ворожого «Заходу».

Через таку ідеологізацію військова агресія Росії проти України представляється не як загарбницька війна, а як «священна боротьба» (метафізична війна) за «свої» сакральні території та захист «братів по вірі» від «безбожного» уряду та «західних сатаністів». Цей механізм слугує подвійній меті:

– внутрішня мобілізація російського суспільства шляхом навіювання екзистенційної загрози (стереотип «Чужий»);

– розкол українського суспільства, використовуючи релігійні структури, пов'язані з Москвою, як внутрішній фронт для підриву довіри до українських державних інститутів та формування негативних стереотипів щодо патріотичних конфесій.

Відповіддю на цю маніпуляцію стала деімперіалізація релігійного поля в Україні. Формування ПЦУ та активна проукраїнська позиція більшості інших конфесій призвели до того, що ключовим маркером «Свого» стала не абстрактна «канонічність», а чітка патріотична лояльність та підтримка українського суверенітету. Релігійний «Свій» тепер є невід'ємною частиною громадянської ідентичності, що свідчить про глибоку трансформацію української ментальності, яка скидає колоніальні релігійні нашарування.

Сучасні релігійні стереотипи, що визначають межу між «Своїм», «Чужим» та «Іншим», не виникли миттєво; вони є глибоко вкоріненими історичними нашаруваннями, які відображають багатовікову боротьбу української ментальності за свою ідентичність на «пограниччі» цивілізацій [4, с. 95].

Історичні події, які призвели до конфесійних поділів, заклали архетип сакралізації розколу. Наприклад, Берестейська унія 1596 року [5, с. 230], хоча і була спробою релігійного об'єднання, на практиці призвела до поглиблення ворожнечі, створивши стійкий стереотип «зрадника віри» (уніата чи католика) та «захисника батьківського православ'я». Цей досвід навчив ментальність сприймати конфесійну відмінність не як простий вибір, а як екзистенційну зраду, що сьогодні живить політичну поляризацію.

Радянський період приніс інший тип стереотипів. Державна атеїстична пропаганда насаджувала стереотип про релігію як «опіум для народу» та «пережиток минулого» [9]. Хоча повне викорінення віри було неможливим, гоніння призвели до формування стереотипу «секуляризованої, але приховано віруючої» людини [11, с. 25]. Віра відійшла у сферу приватного життя, втративши публічну інституційну форму, що ускладнило формування єдиного, міцного релігійного «Свого» після 1991 року і залишило поле вразливим для зовнішньої маніпуляції.

Стратегічним філософським завданням для сучасної України є деконструкція цих нав'язаних імперських та колоніальних стереотипів. Це вимагає не просто історичного переосмислення, а й критичного вилучення з публічного дискурсу мови, яка використовує теологічні категорії (як-от «канонічність», «розкол», «благодатність») для політичної дискредитації [12, с. 40]. Національна ідентичність має бути вільною від конфесійної монополії, ґрунтуючись на громадянських цінностях та прийнятті плюралізму «Іншого».

Зміцнення демократичного державотворення в умовах поліконфесійності та зовнішньої агресії є неможливим шляхом релігійної уніфікації, а вимагає свідомого переходу від конфліктної дихотомії «Свій–Чужий» до інклюзивної парадигми «Іншого».

Категорія «Інший» (УГКЦ, протестанти, мусульмани, юдеї та ін.) є лакмусовим папірцем для зрілості української нації. Здатність суспільства бачити в «Іншому» не потенційного «Чужого» (як це нав'язується імперськими стереотипами), а лояльного громадянина та частину національного багатства, є ключовим критерієм демократії. У поліконфесійній державі, як зазначає В. Єленський, релігія має функціонувати як джерело внутрішнього морального порядку, а не як інструмент зовнішньої політики [5, с. 88]. Прийняття «Іншого» означає, що громадянська ідентичність стоїть вище за конфесійні розбіжності.

Для успішної інтеграції «Іншого» держава повинна твердо дотримуватися свого світського характеру. Це не означає повного виключення релігії з публічної сфери, але передбачає рівновіддаленість від усіх лояльних конфесій та гарантування свободи віросповідання. Це необхідно для запобігання монополізації релігійного поля однією конфесією (стереотип «Свій») та унеможливлення використання теологічних інструментів для політичного тиску. Без цього «Чужий» завжди матиме простір для маніпуляції та розколу, а «Інший» завжди залишатиметься під загрозою дискримінації.

Подолання деструктивних релігійних стереотипів досягається через активну роботу з суспільною свідомістю:

1. Міжконфесійний діалог має стати державною політикою, спрямованою на об'єднання зусиль усіх лояльних конфесій навколо спільного патріотичного та морального порядку.

2. Просвіта громадян щодо релігійного плюралізму та історичної неоднорідності української ментальності (як її описував М. Попович [10, с. 95]) дозволить перетворити конфесійну різноманітність на джерело культурного та духовного багатства, а не внутрішнього конфлікту. Це

єдина гарантія того, що «Інший» не буде знову перетворений на «Чужого».

Висновки. Проведений соціально-філософський аналіз ролі релігійних стереотипів «Свій–Чужий–Інший» в українському національному дискурсі дозволяє сформулювати низку ключових тез щодо їхнього впливу на державотворчий процес та національну стійкість.

Встановлено, що вплив релігійної стереотипізації має чітко виражений дуалістичний характер. З одного боку, стереотип «Свій» (носій патріотичної віри) володіє потужним консолідуючим потенціалом, який активно використовується для мобілізації та надання екзистенційного сенсу боротьбі в умовах зовнішньої агресії. З іншого боку, маніпулятивна категорія «Чужий» свідомо експлуатується зовнішнім агресором (РФ) через ідеологію «Русского міра» для дезінтеграції суспільства, сакралізації ворожнечі та підриву довіри до державних інституцій.

Ключовим завданням для забезпечення стійкості української нації є деконструкція історично нав'язаних імперських та колоніальних релігійних стереотипів (що сформувалися під впливом подій XVI–XVII століть та радянського атеїзму). Цей процес вимагає критичного переосмислення та усунення з публічного дискурсу мови, яка використовує теологічні категорії («канонічність», «розкол») як інструменти політичної маніпуляції та дискримінації.

Успіх демократичного державотворення у поліконфесійній Україні прямо залежить від здатності суспільства та державних інститутів перейти до парадигми інклюзивного «Іншого». Визнання релігійного плюралізму як невід'ємної частини української ідентичності (відповідно до її «пограничного» характеру) є єдиним шляхом для перетворення конфесійних відмінностей на джерело культурного багатства, а не внутрішнього конфлікту.

Для досягнення цієї мети держава має:

– твердо дотримуватися світського, але інклюзивного характеру, забезпечуючи рівновіддаленість від усіх лояльних конфесій;

– активно підтримувати міжконфесійний діалог та просвіту громадян щодо релігійної толерантності та плюралізму.

Таким чином, подолання деструктивних релігійних стереотипів та свідоме формування громадянської ідентичності, що включає «Іншого», є необхідною умовою для національної консолідації та подальшого успішного розвитку України як сильної демократичної держави.

Література

1. Блок М. Апологія історії або ремесло історика. Київ: Laurus. 144 с.

2. Воропаєва Т. Український етнос як основа формування модерної нації. Походження, становлення та розвиток українського народу: монографія / М.І. Обушний, В.Д. Баран, Т.С. Воропаєва та ін. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. С. 409–528.

3. Горобець В. Україна: козацькі війни, 1618–1638. Київ : КРІОН, 2011. 267 с.

4. Грушевський М. С. Історія України-Руси. В 10 т. Київ : Наукова думка, 1991-1998. Т. 6. 600 с.

5. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI століття. Львів : Вид-во Укр. катол. ун-ту, 2013. 503 с.

6. Іваськів Й. Український народ і християнство: історичний нарис. Харків : ВАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус», 2005. 302 с.

7. Ліппман У. Громадська думка; [переклад з англійської Є. Абаевої]. Вид-во P'book, 2023. 448 с.

8. Лозко Г. С. Українське народознавство. Харків : Фоліо, 2005. 470 с.

9. Пащенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні. 1917–1930-ті роки. Полтава, 2004.

10. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ : АртЕк, 1998. 728 с.

11. Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. Київ: Світ знань, 2004. 910 с.

12. Україна поліконфесійна. Колективна монографія. За редакцією А.Колодного і П.Павленка. К.: Інтерсервіс, 2021. 384 с.

13. Штепа О., Зінченко Н., Коваленко С. Релігійні стереотипи української ментальності в державотворчому дискурсі: соціально-філософський аналіз. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2025. № 54. С. 80–85. https://doi.org/10.32782/apfs.v054.2025.12

Анотація

Штепа О. О., Зінченко Н. О., Коваленко С. В. **Релігійні стереотипи «Свій – Чужий – Інший» у національному дискурсі: соціально-філософський аналіз.** – Стаття.

У статті здійснено комплексний соціально-філософський аналіз впливу релігійних стереотипів, об'єднаних у тріаду «Свій–Чужий–Інший», на формування національної свідомості та державний дискурс в умовах геополітичних викликів та російської агресії. Дослідження ґрунтується на теоретичних положеннях В. Ліппмана щодо когнітивних спрощень та соціально-психологічних концепціях ідентичності, які пояснюють сакралізацію групових уявлень. Визначено, що релігійні стереотипи є глибинно вкоріненими історичними нашаруваннями, що відображають багатовікову боротьбу української ментальності за свою ідентичність на «пограниччі» цивілізацій. Автори розкривають дуалістичний характер функціоналу цих категорій у сучасній Україні. З одного боку, стереотип «Свій» (носій патріотичної, автокефальної віри) володіє потужним консолідуючим потенціалом, забезпечуючи нації екзистенційну стійкість, мобілізацію та моральну опору у боротьбі. «Свій» стає невід'ємною

частиною нової, деколонізованої громадянської ідентичності. З іншого боку, маніпулятивна категорія «Чужий» свідомо експлуатується зовнішнім агресором через ідеологію «Русского міра». Ця доктрина перетворює теологічне поняття «канонічності» на інструмент сакралізації війни та дезінтеграції суспільства, оголошуючи патріотичні конфесії та державні інституції «ворогами» та «розкольниками». Особливу увагу приділено категорії «Інший», яка позначає лояльний конфесійний плюралізм (греко-католики, протестанти, мусульмани та ін.). Доведено, що прийняття парадигми інклюзивного «Іншого» є ключовим критерієм демократичної зрілості та необхідною умовою для забезпечення національної стійкості. Це вимагає від держави деконструкції історично нав'язаних імперських стереотипів (зокрема, спадку Берестейської унії та радянського атеїзму) та неухильного дотримання світського, але інклюзивного характеру. У висновках наголошується, що успішне державотворення залежить від здатності суспільства бачити в конфесійній різноманітності джерело культурного багатства, а не внутрішнього конфлікту. Результати аналізу пропонують концептуальні основи для підтримки міжконфесійного діалогу та просвіти, що є єдиною гарантією того, що «Інший» не буде знову перетворений на «Чужого» в інтересах зовнішньої агресії.

Ключові слова: релігійні стереотипи, Свій–Чужий–Інший, національний дискурс, соціально-філософський аналіз, національна ідентичність, міжконфесійні відносини, Русскій мір, плюралізм, світська держава, консолідація, дезінтеграція.

Summary

Shtepa O. O., Zinchenko N. O., Kovalenko S. V. **Religious stereotypes "Us–Them–Other" in the national discourse: a socio-philosophical analysis.** – Article.

This article offers a comprehensive socio-philosophical analysis of the impact of religious stereotypes, unified into the triad "Us–Them–Other," on the formation of national consciousness and state discourse in Ukraine amidst ongoing geopolitical challenges and Russian aggression. The research is grounded in the theoretical framework of W. Lippmann concerning cognitive simplifications and social-psychological concepts of identity, which explain the sacralization of group perceptions. It is established that these religious stereotypes are deeply rooted historical stratifications, reflecting the multi-centuries struggle of the Ukrainian mentality for its identity on the civilizational "borderland". The authors reveal the dualistic nature of these categories within the contemporary Ukrainian context. On the one hand, the "Us" stereotype (the bearer of the patriotic, autocephalous faith) possesses a powerful consolidating potential, providing the nation with existential resilience, mobilization, and moral support in its struggle. "Us" is increasingly becoming an integral part of a new, decolonized civic identity. On the other hand, the manipulative "Them" category is deliberately exploited by the external aggressor through the "Russkiy Mir" doctrine. This ideology transforms the theological notion of "canonicity" into an instrument for the sacralization of war and the disintegration of society, declaring patriotic confessions and state institutions as "enemies" and "schismatics." Particular attention is paid to the "Other" category, which denotes loyal confessional pluralism (Greek Catholics, Protestants, Muslims, etc.). It is proven that adopting the paradigm of the inclusive "Other" is a key criterion for democratic maturity and a necessary condition for ensuring national stability. This necessitates the state's active deconstruction of historically imposed imperial stereotypes (including the legacy of the Union of Brest and Soviet atheism) and strict adherence to a secular yet inclusive state character. The conclusion emphasizes that successful state-building depends on society's ability to view confessional diversity as a source of cultural wealth, rather than internal conflict. The results of the analysis offer a conceptual basis for supporting inter-confessional dialogue and civic education, which is the only guarantee that the "Other" will not be repurposed as "Them" in the interests of external aggression.

Key words: religious stereotypes, Us-Them-Other, national discourse, socio-philosophical analysis, national identity, inter-confessional relations, Russkiy Mir, pluralism, secular state, consolidation, disintegration.

Дата надходження статті: 06.11.2025
Дата прийняття статті: 22.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 1 (091): 177.6: 316.33.300
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.18

О. Л. Янішевський
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0000-3493-7545
аспірант кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету імені Івана Франка

СИНТЕЗ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД РОЗУМІННЯ ЛЮБОВІ Й КОХАННЯ У ЗАХІДНІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

Постановка проблеми. Любов як екзистенційний аксіологічний феномен є інтегральною частиною людської екзистенції, причому, на відміну від вузького еротичного значення, в широкому розумінні охоплює соціальну взаємодію з суспільством в цілому. Така взаємодія може бути різна в залежності від культури, історичної епохи, значення тієї чи іншої особистості в житті конкретної людини, а також власних світоглядних переконань, які більшою чи меншою мірою узгоджені з аксіологічним стандартом людства. Оскільки любов є темою досить специфічною за рахунок її взаємоузгодженості з конкретним історичним періодом та превалюючими на той час міфічними, релігійними та культурними традиціями, бачення любові формувалось відповідно з впливом вищеназваних умов, а разом з ним встановлювалися і переосмислювалися засадничі уявлення про антропологічну метафізику та етику. Розуміння метафізичної площини філософській традиції Заходу, відповідно, прямо впливало на соціальну взаємодію, а також аксіологічно-етичну думку, що є правильним, а що ні. Зрештою, саме уявлення того, що є благом для людини та як побудувати таке суспільство, де щастя може бути здобутим кожною людиною, прямо залежить від розуміння, що робить людину щасливою, що є есенцією її духу, душі. Відповідно, любов, в різних формах і інтерпретаціях, споконвічно вважалась одним із ключів до досягнення щастя.

Розуміння еволюцій любові у кожній із концепцій певного історичного періоду, а також їх відповідне співставлення є необхідним не лише для прослідковування тих чи інших трансформацій концептів, але й пошуку істинного, найбільш повного значення любові. Важливим є також і сучасне переосмислення концептів любові з розумінням спрямованості філософій XXI століття задля подальшого реагування на поточні теоретичні та практичні дослідження з метою конструктивної критики існуючих напрямів. Така критика, а також запропонований автором новий напрям може надати змогу сучасним філософам перефокусувати ідеї *сучасності* або доповнити їх задля пошуку істинних, спільних та резонансних для всього людства, основ любові. Причому, правильне висвітлення проблематик дослідження любові виявляється неможливим без сучасного комплексного аналізу філософій та відповідної рефлексії з подальшим синтезом та можливим оновленням досі стійких світоглядних позицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен любові та кохання досліджувався від часів античності (Платоном та Арістотелем), Середньовіччя (Святий Августин, Томи Аквінського), Нового часу (І. Кант, Фрідріх Ніцше, З. Фройд, Е. Фромм, В. Франкл), до сучасності (К. Дженкінс, белл хукс, Ю Габермас, С. Джозеф). Зокрема, в останніх дослідженнях (К. Дженкінс, белл хукс) любов розглядається як феномен, що немає соціально-усталеного визначення, тому нівелюється правильно можливість розрізнення того, що є любов'ю правильною, а що ні. Ю Габермас вбачає місце любові як частину життєсвіту (культури і взаємовідносин), а не системи (права, закону, тощо), функцією якої є комунікативна дія (взаєморозуміння), важлива для соціального інтерсуб'єктного діалогу і гармонійної організації суспільства. С. Джозеф розглядав присутність любові у житті людей як подолання відчуженості та як спосіб досягти автентичності, відображення внутрішніх я у соціальний аспекти. Серед інших, публікації та твори Тхіть Ньят Хань та Сакйонга Міпам Рінпоче фокусуються на тому, що любов та кохання мають приносити натхнення та продукувати доброчесність та доброчинність у повсякденному, духовному та соціальному просторах.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Станом на зараз, особливо в україномовних джерелах та від україномовних дослідників, відсутні сучасний аналіз інтерпретації любові (особливо без посилань на російські чи білоруські джерела) західних традицій з урахуванням впливу *християнства*, а також сучасних авторів-філософів, котрі піднімають важливу тематику любові у вузькому значенні "кохання", а саме одностатевих та полігамних стосунків, а також пропонуючи *принципово нове осмислення любові.* Аналітично-компара-

© О. Л. Янішевський, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

тивний аналіз з сучасної точки зору, важливий сам по собі, доповнюється і критикою основних існуючих концепцій. Слід зазначити, що пошук істинної сутності любові є і досі невирішеним питанням, тому, базуючись на дослідженнях та компаративному аналізу західних філософій, формування основи власного концепту і задач, які він має вирішити, привносить особливу наукову новизну. Важливим доповненням буде огляд і сучасних, маловідомих в окремих колах, філософських поглядів Заходу як частина аналізу всеоб'ємного, включно із сучасністю, надбання людства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У філософсько-релігійних традиціях любов розглядається як особливий екзистенційний метафізичний феномен, котрий не лише розмиває попередньо усвідомлені границі власного Я з відповідним як мінімум духовним злиттям з Іншим, але й часто зазначається як саме джерело Життя, як онтологічна і виключна відповідь на будь-який екзистенційний виклик, що ставить перед собою людина. Звісно, в залежності від історичної Доби людства та географічної приналежності (й відповідних культурних традицій), інтерпретація любові різнилась за змістом, формою та онтологічно-антропологічною функцією.

З часів античності і до сучасності розуміння любові та її екзистенційної (навіть сотеріологічної у релігійному значенні, зважаючи на вплив християнства) ролі еволюціонували на основі попередніх мислительських здобутків. На нашу думку, історіологічне освітлення тих чи інших фундаментальних філософських розумінь любові, притаманний західній традиціям, а також відповідний компаративний історіологічниий аналіз трансформацій інтерпретацій дозволяє не лише здійснити історичний екскурс у філософію для збереження надбань людства та надати відповідну сучасну критику, вивчивши надбання людства за всі минулі періоди, але й допомогти наблизитися, якщо не віднайти, істинну цінність любові, переосмисливши тогочасні тлумачення її суті та ролі задля досягнення визначеності того, як саме любов, в якій своїй формі може бути використана задля власного і суспільного блага, і чи взагалі можливе її повноцінне практичне застосування у деякі чи усі виміри людського буття.

Для визначення основних концептів розуміння любові *античності*, оберемо Платона та Арістотеля як представників цього періоду. Також, вважаємо за необхідне розглянути вплив християнства як наймасштабнішої (станом на зараз) релігії, яка революційним чином вплинула на подальші уявлення про любов.

Платон у праці "Бенкет" розвинув таку концепцію любові, втіленням, прагнення та благом якої є її три основних незалежних, але пов'язаних між собою інтегральних структур: безпосередньо, любов, Ерос та краса. За визначенням Платона, сама любов – це "прагнення родити і творити в красі" завдяки поєднанню чоловічого та жіночого начал, де творення відповідає за чоловічу частину, а родження – жіночу [1, с. 93]. Людина любляча є людиною, яка *творить*, причому найбільш люблячою вона є тоді, коли "вагітна і тілом, і духом": тобто, така, котра і має дітей, дала фізичне родження нащадкам, а також яка залишає після себе плоди креативної творчості [1, с. 97–101]. Ерос же є прагненням людини до божественної краси, в результаті якої людина набуває тих чи інших доброчесних якостей – мудрості, справедливості, розсудливості, любові тощо. Причому, Ерос проявляється індивідуально по-різному в залежності від ступеня (від першого, найнижчого до четвертого, досконалого) прагнень до краси:

1) прагнення до краси тіла іншого (еротична привабливість);

2) прагнення до краси душі і тіла іншого (еротична та духовна привабливість);

3) прагнення до філософії та науки (краса мудрості);

4) осягнення краси (релігійне пізнання) [1, с. 103].

Цікавим спостереженням є те, що любов є своєрідним орієнтиром людини до досягнення Блага, такої трансцендентності ідеї-стану, який робить людину щасливою, причому Краса (в божественному значенні) є черговою сходинкою до її досягнення. Людина автентична, котра буде виявляти і втілювати свої творчі прагнення у зовнішній світ, буде не лише жити в любові і з любов'ю, але й сягне відразу декілька сходинок-чеснот на шляху до Блага, що, окрім краси, включає і справедливе життя (таке, де кожна людина робить своє згідно із своїми задатками та схильностями) [2]. Додатково зазначимо, що одностатева любов у вузькому розумінні як кохання, за Платонівським мисленням, є прийнятною і не є забороненою, навіть з певними контекстами того, що кохання такого типу спрямоване більше на душу, ніж на тіло, що є навіть схвальним. Полігамія, за Платоном, не мала бути заборонена вкрай, але не заохочувалась, оскільки репродукція мала контролюватися державою задля підтримки усіх складників того, що робить державу цілісною [2].

Дещо іншу, але схожу концепцію любові пропонував і Арістотель, де любов могла приймати незрілу форму як пристрасть (любов еротична, така, яка мало контролюється), так і зрілу як етична доброчесність, де любов проявляється як здатність душі до балансування між пристрастями та прагненням до досконалості. Суть

любові пояснюється як прагнення добра для інших, тобто така, пояснення якої можна знайти у розумінні "братня любов", "любов до ближнього". Досліджуючи Арістотелівські міркування у "Нікомаховій етиці", любов в широкому значенні можна ототожнити з поняттям "дружба", яка також є есенцією щастя [3]. Щастя у Арістотелівському визначенні є ніщо іншим, як "найвище, найпрекрасніше...благо" [3, с. 26]. Щасливою або блаженною є та людина, яка "діє згідно з довершеною доброчесністю і хто достатньо забезпечений зовнішніми благами...впродовж повного життя" [3, с. 31–32]. Кохання (в класичному розумінні) не проблематизувалось Арістотелем ні з точки зору статей, ні полігамності, але й розуміння міри, "середини" у стосунках є те, що має слугувати як фундамент для любові в цілому, не допускаючи повного розбещення та хаосу у відносинах [3].

З появою християнства та його подальшим стрімким поширенням, завдяки неухильному місіонерству й резонансно-толерантним аксіологічним принципам, сформувались і нові уявлення про любов. Християнство, як і будь-яка релігія, мала особливий вплив на людство завдяки сотеріологічному та догматичному аспектам у Бозі як Вищому сенсі життя та Істині, але його закріплення було б неможливим без безумовної любові як його основи, самого фундаменту цієї релігії. Проголошення Христом як релігійної постаті, Земною іпостасю Бога (згідно християнства) з особливою філософією "Люби ближнього свого як самого себе" (Матвія, 22:37–39) в сукупності з аксіологічними устоями, завдяки яким людина могла досягти божественного щасливого стану («Бог є любов, і хто перебуває в любові, той перебуває в Бозі, і Бог перебуває в нім» (Івана, 4:16)) здійснили масивну трансформацію у екзистенційно-онтологічному та ціннісному просторах людства [4]. У християнстві, любов є вольовим та дієвим втіленням милосердя, толерантності та емпатії в думках та діях. Важливо зазначити, що, на відміну від інших релігій, любов (окрім безпосередньо віри) у християнстві виступає як релігійна сотеріологія. Той, хто любить Бога, Творця, саму Любов, не може не любити Його Творчість. Відкритість християнства до всіх прошарків суспільства, бідних чи багатих, спасіння тим, хто любить, толерує та є співчутливим і милосердним було одним із важливих факторів закріплення християнського релігійного впливу в добу Середньовіччя як у науковій (зокрема, філософія), так і правовій площинах людського життя [5]. Любов же у вузькому розумінні "кохання" не є наскрізним каменем у Святому Письмі (Біблія), проте окремі положення разом з катехизмами католицької, греко-католицької та православної церкв однозначно утверджують єдиним, благим Богу, способом кохання між людьми – це тільки моногамні й геретересексуальні відносини, чоловік і жінка, до самої смерті скріплені союзом перед Богом – інші форми кохання недопустимі та грішні [6; 7; 8]. У християнському світогляді, розлучення є неможливим, і пара, незалежно від масштабів конфліктів чи непорозумінь між собою має вирішувати і працювати над своїми стосунками і шлюбом. Повторний шлюб можливий лише за умови смерті одного із шлюбного союза. Зазначимо, що згідно з християнством, не всі мають одружуватися та мати дітей, бо є і такі, які ставлять любов до Христа на перше місце, перебуваючи у дівицтві [6, с. 129].

Серед філософів *Середньовіччя* відмітимо Фому Аквінського та Святого Августина. Як зазначалось вище, безумовний вплив на філософію на мислителів здійснило християнство. Святий Августин у праці "Сповідь", автобіографічно описуючи власне навернення в християнство, а також еволюцію переживань, міркувань та осяянь, що супроводжував той чи інший етап до навернення і пізнання християнства, розмірковував і про любов як духовне єство християнства, а також її дотичність до людського щастя. Так, Вищим Благом є Бог, і лише Він є джерелом справжнього щастя. Співзвучно з Платоном, Святий Августин віднайшов зв'язок між пізнанням і любов'ю: любов веде до пізнання, а пізнання зміцнює любов., Страждання для людини неминучі, якщо вона любитиме пристрасті, а не Бога (Вище Благо, Любов). Міркування Арістотеля та Святого Августина також часто співзвучні у етичному вимірі, де любов до інших визначається як дружня, добра, така, яка існує поза пристрастю і є доброчесним етичним устоєм:

– "Блаженний, хто любить Тебе, а друга свого любить у Тобі, а ворога свого до з любові до тебе" [9, с. 71];

– "...любов [є] джерело...доброти..." [9, с. 71].

Зазначимо, що міркування Святого Августина про кохання як один із типів любові загалом узгоджується з вищезазначеними християнськими висновками: сам філософ-теолог, за життя, страждав від бажань плотських утіх, і, пізнаючи Бога все більше, підходив до розуміння того, що любов до Бога є вищим за будь-які тілесні втіхи, котрі можуть лише відволікають від такого пізнання.

Тома Аквінський, у праці "Сума теологій", концептуально новим по відношенню до Святого Августина та попередників відносить Бога як "Першу доброту", причому саме добро є причиною любові та бажання. Відповідно, любов має проявлятися у певному порядку, де любов до Бога має бути першою, а до ближнього – прояв-

лятися через Бога: без любові до Бога неможливо правильно любити ближнього. У визначенні безпосередньо любові, Тома визначає її як свідомий вибір волі, яка має тягнутися до Першого добра – Бога [10]. Відповідно, усі чесноти людини (мудрість, справедливість, тощо) – є формою любові, "основною причиною всіх інших чеснот" [11]. Така філософія досить схожа на міркування Святого Августина, котрий запропонував особливу ієрархію любові в контексті від любові до світу (прив'язаності) до любові до Бога (як найвищу та найпершу), тоді як Тома Аквінський вбачає такий порядок через метафізичну першість добра. Розуміння кохання збігається в цілому з християнським розумінням, з важливим філософсько-релігійним контекстом того, що кохання, як і любов в широкому розумінні, є доброю, якщо благоугодна Богу. Еротична компонента, хіть, пристрасть, є низьким щаблем любові, тоді як союз, який проявляється у взаємодопомозі, підтримці та самовідтворенні є благим.

Розуміння любові філософів *Нового часу* (XVII–XVIII століття) ознаменувались раціонально-етичними її сприйняттям, серед них, у межах своїх цілих філософських систем, особливі пояснення любові надали Бенедикт Спіноза та Іммануїл Кант. Філософський погляд на світ Б. Спінози відбувався через Бога як одну і єдину субстанцію, яка є самопричиною усього: а отже, весь світ, як матеріальний, так і метафізичний, походить від Бога і є таким, який є завдяки ідеї Бога та Його існування саме в такій формі. Особливим, навіть революційно-провокативним є пояснення того, що любов, як і воля, і розум, та будь-які інші "ідеї Бога" (в значенні Буття як Воно є) – це "natura naturatas (природа пасивна, створена), а не natura naturans (природа діюча, творча), бо все випливає із нескінченної природи Бога і Бога як першопричини" [12, с. 25]. Раціоналізм у міркуваннях Спінози поєднується з теологічним баченням світу, де є Бог як першопричина, яка є водночас і втіленням усього Буття: а отже, сама людина не є вільною у класичному розумінні, її природа і вона сама є детермінованою Богом. Разом з тим, якщо особистість усвідомлює причинність своїх думок, дій, станів та діє узгоджено, гармонійно зі своєю природою, тоді вона стає вільною. Думка Б. Спінози відносно визначення та суті любові досить радикально різниться від інших: "любов є радістю, що супроводжується ідеєю зовнішньої причини" [12, с. 121]. Стан любові "можливий тільки тоді, коли у індивідуума є ідея коханої/бажаної" [12, с. 37]. Зовнішня причина може бути як людина, так і предмет, так і сама ідея, яка дає радість людині. Причому, Б. Спіноза критикує мислителів, які визначали любов як бажання єднання люблячого з предметом любові (або розчинення у ньому) – радше, це властивість любові. Любов в широкому розумінні може існувати і без такого бажання, а отже, зміст любові як бажання розчинення є недоречним. Цікавим є те, що у "Етиці" Б. Спіноза визначає благо як "бажання робити добро тому, кого ми жаліємо", а жалість є розуміння певної недосконалості або браку чогось у когось [12, с. 127]. Звідси, і бажання людства до вищого добра – до суспільного добра. Любов у вузькому значенні кохання не є предметом морального дискурсу для Б. Спінози, але будь-яке кохання рахується як добре, якщо не діє як слідування та розчиненню в тваринному: в такому випадку, втрачається розум, а отже, людина перестає бути як вільною, так і радісною. Будь-яке кохання, яке сприяє добробуту та духовному зросту закоханих, є благим і добрим.

Іммануїл Кант у "Критиці сили судження" розглядає любов у двох формах: любов естетичну та любов моральну. Любов естетична може стосуватися як живий, так і неживий світ, і проявляється як задоволення від естетичного споглядання прекрасного. Прекрасним "є те, що подобається в самому обсуджуванні... [а отже] мусить подобатися без усякого інтересу" [13, с 141]. Водночас, в розумінні любові до інших (любов моральна), а не любові в цілому (включно з любов'ю до природи, до неживого), І. Кант пояснює любов як "максиму доброзичливості (практичної любові), яка проявляється у доброчинності" [14, p. 244]. Причому, філософ чітко розмежовує поняття та ролі поваги і любові, де перша спричиняє певну дистанцію між людьми, а друга нівелює її [14, p. 244]. Важливим є формулювання етичного закону досконалості, який наслідує християнський постулат "Люби ближнього свого як самого себе" – любов за такого контексту набуває імперативної форми і має стати моральним обов'язком для себе та інших. Любов має здійснювати три функції:

– доброчинну (поставити собі за мету робити добро собі та іншим в міру можливостей);

– вдячну (активна відповідь добром на добро та визнання-схвалення того, хто здійснив тобі добре);

– співчутливу (практична емпатія, яка виявляється не лише у співчутті мислительному чи навіть слові, але й у дії, теж, в міру можливостей задля полегшення страждань страждаючого) [14, p. 244–251].

Імануїл Кант не зачіпав нормативність та сутність кохання як еротичного вияву любові, розкриваючи останню у більш широкому значенні як максиму морально-практичної доброзичливості. Разом з тим, судячи з численних постула-

тів та тверджень відносно того, що є моральним, а що ні, і за яких умов проявляється та сама максима (законність серед інших), ми можемо зробити контекстуальний висновок, що лише класичні відносини між гетеросексуальними людьми в повній мірі підпадають під категоричний імператив любові за міркувань того, що полігамні стосунки можуть важко контролюватися рівноцінно для кожного із учасників такого союзу, а одностатеві – не призведуть до самовідтворення.

Найвидатнішими філософами Нового часу XX століття – початку XXI, які поділилися своїми поглядами про любов та кохання можемо вважати Зігмунда Фройда та Еріха Фромма. Зігмунд Фройд, представивши психіку людини у моделі взаємозв'язку психічних структур Я (свідомість), Воно (тваринні інстинкти) та Над-Я (моральні устої, суспільні правила), а також представивши Ерос як потяг самого органічного життя до його самопідтримання, а лібідо – як психічну енергію сексуального потягу, здійснив неабиякий вплив на філософські та психологічні тогочасні антропологічно-метафізичні міркування. В основному, любов у розумінні Фройда розглядається у її вузькому еротичному значенні (кохання) – така, що призначена для самовідтворення людства, де лібідо слугує певним "паливом" такого потягу до Іншого. За умови спрямованості лібідо на себе любов трансформується в нарцисизм. В широкому розумінні З. Фройд розумів любов як основу органічного життя, таке, що протистоїть Танатосу (неживому): за думкою психоаналітика та мислителя, неорганічне еволюціонувало в органічне, але органічне, будучи свідомим, прагне еволюціонувати далі, але й водночас страждає, насправді прагнучи повернутись до неорганічного стану. Свідомість як феномен не дає можливості людині бути щасливою саме тому, що повернення в неорганіку, в стан спокою, і є її початковий стан, що означає смерть свідомості [15]. Разом з тим, антропологічна любов в широкому значенні має два види: генітальна (утворення нових сімей) та цілестримувана (важлива для культури в цілому, любов дружня) [16, с. 51]. Як представник Нового часу, З. Фройд одним із перших стверджував, на основі психоаналітичних досліджень, що полігамія та одностатеві відносини є цілком природним потягом сексуальної енергії і, відповідно, саме культура змушує лібідо до придушення таких потягів [16].

Еріх Фромм, в свою чергу, не поділяє думку про любов із Зігмундом Фройдом, критикуючи його у своїх філософських трактатах. Любов, за визначення філософа у праці "Мистецтво любові" – це така "активна, творча діяльність", спрямована на досягнення щастя кожним через духовний зріст себе та Іншого, вміння бути та приймати інших такими, як вони є. Еріх Фромм розрізняє братню любов (любов до ближнього), любов до батька (любов з умовами, оскільки батько задоволений лише, якщо діти слідують його очікуванням), любов до матері (безумовна любов), любов до Бога (релігійна любов), любов до себе (прийняття себе) та любов-кохання (любов еротична). Основні компоненти будь-якої із типів любові характеризуються основними чотирма компонентами: "відповідальність", "турбота", "знання" та "повага". Гармонійна взаємодія компонентів є діяльним відображенням любові у світ: турбота та відповідальність дозволяє відповідально турбуватися про об'єкт любові узгоджено із знанням душі цієї людини, а саме підтримувати правильний зв'язок з нею, причому поважаючи її як особистість з індивідуальним потребами та особливостями. Розглядаючи любов еротичну, вона, як і інші типи любові, дозволяє досягти особливого "злиття" особистостей, "єдності", але такої, за якої зберігається "цілісність особистостей" [17, с. 47]. Суб'єкти кохання, через еротичну привабливість до тілесного, пізнаючи душу один одного, яка є змінним таїнством, мають змогу полюбити усе людство через любов до коханої людини. Таке положення не є виключенням для будь-якої із типів любові: навіть через справжню любов до себе можна полюбити усе людство [17].

Важливим, на нашу думку, є представлення філософів XXI століття, серед них філософиня белл хукс та Керрі Дженкінс. Керрі Дженкінс у своїй праці " Що є любов і чим вона могла б стати" зважає на гіперфіксацію попередних дослідників-філософів на любові як психічному чи метафізичному феномені, причому не включаючи її біологічні та соціальні виміри. Важливим зауваженням стане те, що К. Дженкінс фокусується виключно на дослідженні кохання (романтична любов). Так, станом на XXI століття, проведені наукові дослідження відносно закоханих людей виявили, що перебуваючи у закоханості, їх мозок продукує великі об'єми допаміну (поряд з іншими нейромедіаторами та гормонами). Дослідження показують, що хімічна активність мозку, особливо в період пристрасті, за науковим малюнком нагадує наркотичну залежність [18, p. 32]. Відповідно, з розвитком медицини та технологій, Керрі піднімає важливе етичне питання: чи є романтична любов суто біологічним феноменом? Чи здатна буде наука прямо впливати на стани закоханої людини: підсилювати пристрасть та любов до інших, або, навпаки, "знімати" стан закоханості, особливо, якщо остання не є взаємною, і людина перебуває в депресії? Прямої відповіді К. Дженкінс не дає, але звертає увагу на те, що станом на зараз,

людина розуміється як істота, що існує і є проявлена в матеріальному (біологічному), психічному (або духовному) та соціальному вимірах, а отже феномен кохання неможливо розглядати відірвано від будь-якого із вимірів. Відповідно, враховуючи достатність філософсько-психологічних пояснень любові як психічного феномену, а також підтверджені наукові дослідження (біологічні) впливу на стан закоханості через втручання допоміжних засобів, К. Дженкінс особливо зважає на соціальний аспект прояву кохання, пояснюючи, що соціально– когнітивна поведінка людини унікально формується за умов конкретного соціокультурного середовища, в якій вона перебуває – а отже, в залежності, наприклад, від географічно-правових умов, одні й ті ж особистісно-соціальні вияви кохання можуть викликати різні психічні стани, як радісний стан й психоз. Для подолання відчуженості кожним індивідом, важливо скомбінувати важливість усіх вимірів кохання – психічний, біологічний та соціальний й знайти спільний соціально-правовий консенсус, який враховує всі особливості людської природи та потреб кожного, і при цьому є морально-добрим. Як один із прикладів такого консенсусу, який дещо перетинається з міркуваннями З. Фройдом, соціальна гетеронормативність та моногамія як етичні норми не є відповіддю для всіх людей та заважає проявляти любов у повному її прояві – а отже, загальне сприйняття любові (кохання) має змінитись. Загалом, філософиня визначає кохання як вияв таких синергічно взаємопов'язаних компонентів як "турбота", "піклування", "довіра", "відкритість", "ніжність", причому не обмежуючи біологію людства у поточних культурних нормативах більшості: як полігамії, так і одностатеві шлюби мають бути дозволені та соціально прийнятні, не придушені релігією чи культурою [18, p. 52]. А отже, соціальна етика має бути переглянута по відношенню до біологічних знань для максимізації подолання відчуження людиною та спроможності досягнути щастя кожним.

белл хукс (як і К. Дженкінс) зважає на те, що поточні розуміння любові як надбання дослідників-попередників часто містить в собі компоненту містичності, невідомого, особливого типу пристрасті або радості, або натхнення: відсутність чіткої детермінації любові не дає змоги зрозуміти, що є любов'ю правильною, а що ні. Таке ставлення до інтерпретації любові і її проекції на суспільство через сучасні медіа дозволяє маніпулювати любов'ю вигідним для конкретної культури способом. Найбільшою небезпекою відсутності точного визначення любові є неможливість розрізнити любов істинну супроти, наприклад, любові-токсичної чи аб'юзивної любові, а тому жертви таких відносин не завжди будуть усвідомлювати нездоровість таких відносин, незалежно від того, чи є така любов романтична, дружня, тощо. Відповідно, людство має чітко розуміти, що таке любов – і белл хукс доповнює компоненти любові Е. Фромма двома новими "розуміння/довіра" та "відданість/прихильність" [19, p. 4]. Філософія белл хукс і подалі перекликається з філософією Е. Фромма: істинна любов у широкому значенні є "волею розширювати власне «я» з метою плекання власного або духовного зростання іншого", яка веде до "революційного зростання особистості", а любов до себе є фундацією любові до інших [19, p. 4; p. 188]. Не полюбивши себе, неможливо полюбити в повній мірі й інших: брак любові до себе буде вимагати цієї любові (і її постійних доказів) від суб'єктів любові. При цьому, белл хукс зауважує, що станом на зараз сприйняття романтичної любові побудоване на патріархальному світогляді беззахисності жіночої половини, де жінка має довіряти сильному чоловіку. А отже, соціальну модель інтерпретації любові потрібно змінити на таку, де кожен її учасник є суб'єктом, де існує міжсуб'єктний діалог, повага та взаєморозуміння. Будь-яка форма кохання, узгоджена з принципом духовного зростання, основою якого становить моральні надбання людства у вигляді чеснот, а також вищезазначених компонент любові має бути соціально прийнятною та проявленою у суспільстві.

Висновки. Еволюція любові та кохання західної традиції пройшла складну трансформацію від античності до сучасності. Співставляючи концепції досліджених мислителів, бачимо, що за спільну основу можемо прийняти одностайність у приналежності кохання як такого виду любові, котре, завдяки еротичній тязі як мінімум до тілесного здатне допомогти людині не тільки позбавитися відчуженості, але й відчути певну синергію з Іншим, краще пізнаючи самого себе та людство, й цілий світ. Краще розуміння людської природи надає можливість до такої саморефлексії, в результаті якої пробуджується толерантність, емпатія, милосердя та прийняття власної та унікальності інших. Також, спільною основою всіх концептів розуміння любові в широкому сенсі можемо прийняти таку властивість любові, як допомога подолання відчуженості, духовний ріст та взаємодопомогу. Основними компонентами любові, котрі вбачаємо як спільні, є "знання", "турбота", "відповідальність", "розуміння/довіра", проте з виокремлення "поваги" як окремої, віддільної від любові сутності за визначення Іммануїла Канта, що протиставляється любові. На основі визначень про любов до іншого, спільним може слугувати визначення: *любов – це особлива*

активна увага до об'єкта любові (в значенні рівноцінного суб'єкта в любовних стосунках), проявлена усвідомленням й споглядання його краси (унікальності) та прийняттям його знаної й незнаної природи, котра діяльно та мислительно спрямована як на власний добробут (матеріальний та духовний), так добробут цього об'єкта у їх соціальному сув'язанні. Основною різницею між любов'ю в широкому значенні та любов'ю еротичною (романтичною) є особлива еротична тяга до споглядання тілесної краси об'єкта, яка водночас може підсилювати і тягу до пізнання краси духовної. Об'єктом любові може виступати як людина, так і цілий соціум, і навіть Бог.

Черговим висновком у дослідженні вбачаємо виокремлення наступних задач для подальшої еволюційної імплементації любові у суспільний простір:

– розробка прикладної та предметної основи, що є справжня любов і як проявляти її в соціальній та побутовій сфері;

– введення науки про любов у освітні програми, а також виховання батьків як додаткова освітня компонента, через яку батьки мають пройти;

– подальшу трансформацію соціального бачення любові з прийняттям біологічних наукових знань у правовому просторі, а саме зміна гетеронормативності та моногамності як єдиних етичноприйнятних моделей виявлення зрілої любові.

Впровадження філософії любові як етично-духовної освітньої компоненти дозволить виховувати людство у тому, що є любов'ю істинною на відміну від подоби любові, що несе мортальний характер, а також показати користь суспільства, що любить та толерує супроти деструктивно-байдужого, а також наблизити людство на крок ближче до суспільного Блага – щастя для всіх і кожного.

Література

1. Платон. Бенкет / перекл. з давньогрецької і коментарі Уляна Головач; вступна стаття Джованні Реале. Вид. 2-ге, випр. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2018. lii + 220 с.
2. Платон. Держава / перекл. з давньогрецької Дзвінка Коваль. Львів: Апріорі, 2021. 464 с.
3. Арістотель. Нікомахова етика / пер. з давньогр. В. Ставнюка. Харків: ТОВ "ТЕРРА ЮА", 2025. 304 с.
4. Біблія / Новий переклад Рафаїла Турконяка. Київ : Українське Біблійне Товариство, 2022. 1168 с.
5. Вовк Д. Вплив християнства на право держав європейської цивілізації: концептуальні засади осмислення. *Вісник Академії правових наук України: зб. наук. пр.* Харків, 2012. № 1. С. 25–34. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/7495
6. Компендіюм. Катехизм Католицької Церкви. Львів : Свічадо. 2020. 208 с.
7. Катехизм Української Греко-Католицької Церкви. Христос – Наша Пасха. Львів : Свічадо, 2023. 344 с.
8. Митр. Михаїл (Федот Хороший). Поширений катехизис православної церкви Христової. Кенсінгтон, США : Воскресіння. 1992. 176 с.
9. Святий Августин. Сповідь / пер. з латини Ю. Мушака. Львів: Свічадо, 2025. 356 с.
10. Aquinas T. Summa Theologica. Access: URL: https://aquinas.cc/la/en/~Sent.I
11. Павленко Н. ІДЕЯ ЛЮБОВІ В ІСТОРІЇ ЗАХІДНОЇ ФІЛОСОФІЇ. *Вісник Львівського університету. Серія філос.–політолог. студії*. 2022. Вип. 54. С. 86–93. DOI: https://doi.org/10.32782/apfs.v037.2022.14
12. Спіноза Б. Етика: філософський трактат. Київ: видавничий союз "Андронум", 2020. 210 с.
13. Кант І. Критика сили судження. Київ : Темпора, 2022. 904 с.
14. Immanuel Kant. The Metaphysics of Morals / Introduction, translation, and notes by Mary Gregor. USA: Cambridge University Press, 1991. 307 p.
15. Фройд З. По той бік принципу задоволення / Переклад з німецького В. Б. Чайковського. Харків : Фоліо, 2019. 155 с.
16. Фройд З. Невпокій в культурі / пер. з нім. Юрко Прохасько. Вид. 2-ге. Львів : Видавництво "Апріорі", 2023. 120 с.
17. Фромм Е. Мистецтво любові; пер. з англ. В.Кучменко. Харків : Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2017. 192 с.
18. Carrie Jenkins. What Love Is: And What It Could Be. New York: Basic
Books, 2017. 250 p.
19. bell hooks. All About Love: New Visions. United Kingdom : Harper Collins Publishers, 2016. 272 p.

Анотація

Янішевський О. Л. **Синтез концептуальних засад розуміння любові й кохання у західній філософській традиції.** – Стаття.

Метою статті є дослідження історіологічної еволюції інтерпретації феномена любові та кохання як еротичної форми любові у західній філософській традиції, а також філософського співставлення їх понятійного змісту з метою сучасного критичного переосмислення задля віднайдення або наближення до істинного розуміння цих феноменів. Для досягнення поставленої мети, використано історико-філософський метод визначення змісту концепцій західної традиції у відповідні історичні періоди, а також герменевтичний метод задля правильного трактування любові й кохання у розумінні відповідного часу. Порівняльний та логічний методи використані для компарації філософських традицій у тлумаченні любові й кохання та їх ролей з метою виведення міжкультурно-історіологічних ключових концепцій та їх особливостей, а аналітичний метод та концептуальний аналіз довершують холістичність дослідження, сприяючи прослідковуванню основних компонент тлумачень любові й кохання, а також синтезу філософських ідей Заходу задля переосмислення існуючих ідей та пропозиції нового бачення цих антропологічних феноменів.

У статті встановлено, що історілогічно, філософське осмислення любові у тлумаченні Заходу характеризується як соціальним (зовнішнім) виміром любові, виявом якої є дружні та доброзичні стосунки, так і метафізичним (духовним) виміром, який проявляється в усвідомленні ролі любові у світі через Бога або як абсолютне Благо; кохання ж є одним із виявів любові з еротичною компонентою у її змісті, котра в її моральній максимі сприяє самопізнанню, любовному та гармонійному стану закоханих, або, в нижчому сенсі, слугує як пристрасне тілесне бажання, яке може слугувати перепоною до істинного пізнання людини і світу. Доведено, що філософські концепції Заходу про любов мають як як і спільні особливості в значенні блага для людини та досягнення нею щастя як результат життя з любов'ю, так і відмінності, особливостями яких є її різне визначення (як воля-дія людини, спрямована на добро; прагнення творити у красі; божественний атрибут тощо). Додатково обґрунтовано, що наявність принципових відмінностей у філософіях Заходу дозволяє не лише сприймати спільні положення як такі, що претендують на істинність, але й переглядати поточні встановлені переконання або світогляди з метою пошуку такого консенсусу, що стане спільним сприйнятим кожною із традицій, а отже, такого, що претендуватиме на чергове, більш істинне відображення любові з метою гармонізації суспільства задля забезпечення суспільного та індивідуального благ.

Ключові слова: любов, любов романтична, любов еротична, розуміння любові, християнська любов, людина, філософські традиції Заходу, християнство.

Summary

Yanishevskyi O. L. **Synthesis of the conceptual foundations for understanding love and romantic love in the Western philosophical tradition.** – Article.

The aim of the article is to investigate the historiological evolution of interpretations of the phenomenon of love and romantic love as an erotic form of love within the Western philosophical tradition, as well as to provide a philosophical comparison of their conceptual content with the purpose of contemporary critical rethinking in order to discover or approximate a true understanding of these phenomena. To achieve this aim, the historical-philosophical method is employed to determine the content of concepts within the Western tradition across relevant historical periods, along with the hermeneutic method to ensure an accurate interpretation of love and romantic love in accordance with the understanding of their respective epochs. The comparative and logical methods are used to compare philosophical traditions in their interpretations of love and romantic love and their respective roles, with the aim of deriving intercultural and historiological key concepts and their specific features. The analytical method and conceptual analysis complete the holistic nature of the study by facilitating the identification of the core components of interpretations of love and romantic love, as well as the synthesis of Western philosophical ideas for the purpose of rethinking existing views and proposing a new vision of these anthropological phenomena.

The article establishes that, historiologically, the philosophical understanding of love in Western thought is characterized both by a social (external) dimension of love, manifested in friendly and benevolent relationships, and by a metaphysical (spiritual) dimension, expressed in the awareness of the role of love in the world through God or as the absolute Good. Romantic love, in turn, is understood as one of the manifestations of love containing an erotic component in its content, which, in its moral maxim, contributes to self-knowledge and to a loving and harmonious state of those in love, or, in a lower sense, functions as a passionate bodily desire that may become an obstacle to the true knowledge of the human being and the world. It is demonstrated that Western philosophical conceptions of love share common features in viewing love as a good for the human being and as a means of achieving happiness as a result of a life lived with love, while also exhibiting significant differences, reflected in its varied definitions (as a volitional human act oriented toward the good; as a striving to create in beauty; as a divine attribute, etc.). Furthermore, it is substantiated that the presence of fundamental differences among Western philosophical traditions makes it possible not only to regard shared positions as claims to truth, but also to revise established beliefs or worldviews in the search for a consensus that could be commonly accepted by each tradition, and thus aspire to a new, more truthful representation of love aimed at harmonizing society and ensuring both social and individual well-being.

Key words: love, romantic love, erotic love, interpretation of love, christian love, human being, Western philosophy, christianity.

Дата надходження статті: 27.10.2025
Дата прийняття статті: 12.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 1:17:141.72:347.2:003.1:003.2
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.40

Б. О. Падалко
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-5494-4257
аспірант кафедри філософії гуманітарних наук
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ЦІННІСНОЇ ІЄРАРХІЇ ВЛАСНОСТІ: КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ

Поняття *цінність* і *власність* супроводжують культурну історію людства. Цінність – це нормативний статус блага, що визначає його роль у підтриманні суб'єктності та спільного життя. Вона передує володінню: обґрунтовує прагнення *мати*, структурує очікування доступу й межі втручання. Без такого маркування власність є лише порожнім титулом.

Цінність не однорідна й не зводиться до індивідуального досвіду. Вона виявляється на трьох рівнях: індивідуально-феноменологічному (досвід належного), міжсуб'єктно-нормативному (визнання «мій/твій») та інституційно-правовому (стабілізація у публічних формах визнання). У кожному з них різні блага виконують нерівнозначні функції – від підтримання тілесної та наративної цілісності до координації дії й символічного маркування. Це обґрунтовує стратифіковану структуру власності: її форми різної глибини не можуть регулюватися однаково.

Проблема у загальній постановці полягає в епістемологічній редукції категорії цінність до ринкових оцінок і звуженого набору функціональних ознак, тоді як власність систематично ототожнюють із правовим титулом, що нівелює її соціально-онтологічну структуру. Внаслідок цього дискусії про розподіл, справедливість і благо втрачають нормативну артикуляцію: цінність сприймають як еквівалент ціни, а власність – як самодостатній об'єкт оцінки. У стані тривалих воєнних, екологічних та соціальних криз саме здатність розрізняти функціональну користь і онтологічну вагу визначає етичну легітимність норм розподілу і захисту благ.

Аналіз останніх досліджень ілюструє, що цю редукцію критично осмислює К. М. Корсґаард, доводячи, що ототожнення *intrinsic* (*самоцінного*) з *instrumental* (*інструментальним*) є категоріально помилковим: ці виміри належать до різних моральних рівнів і не можуть бути взаємозамінними [1, с. 169–171]. Аналогічно, Т. М. Скенлон аргументує, що цінність не є об'єктивною властивістю речей, а виражає підстави для ставлення або дії, тобто є похідною від нормативного контексту, а не ринкової ціни [2, с. 97]. У Дж. Бентама власність визначається як «основа очікування», тобто результат правової конструкції, а не вияв внутрішньої ваги: норми фіксують, що має бути об'єктом вигоди [3, с. 555–556]. У політичній філософії Дж. Ролз включає до переліку первинних благ «дохід і багатство», однак власність у цьому контексті постає інструментальним ресурсом, а не благом, що має інтринсичний статус [4, с. 78–81]. Водночас концепція цінності у Г. Е. Мура заперечує можливість зведення її до інституційного підтвердження або до суми часткових внесків: цілісна нормативна вага є первинною і не зводиться до правового визнання [5, с. 78–80]. Аналітична правова традиція, починаючи з В. Н. Хоффельда, закликає до точного розрізнення інцидентів права власності, особливо в контексті новітніх інституційних форм, які кидають виклик класичному правовому підходу [6, с. 30–32; 7].

Проблемою лишається відновлення концептуальної чіткості вживання категорій цінність і власність у філософському, правовому та політичному дискурсах. Також відсутність теоретичної моделі ціннісної ієрархії власності спричиняє те, що об'єкти вирішальної екзистенційної ваги помилково розглядають як обмінні, що робить їх вразливими до комодифікації, експропріації та дерегуляції.

Мета статті: концептуалізувати поняття цінність і власність, їхню взаємодію та взаємопроникнення; визначити механізми об'єктивації цінності та аксіологічного маркування власності; обґрунтувати онтологічний сенс і критерії стратифікації власності; побудувати теоретичну модель ціннісної ієрархії власності та продемонструвати її пояснювальну дієвість і практичну значущість.

Основний матеріал дослідження. Категорії «цінність» і «власність» стабільно присутні в міждисциплінарному дискурсі, бо поєднують аксіологію та соціально-правову онтологію. У прикладному вжитку бракує чіткості через змішування рівнів артикуляції – індивідуального оцінювання, міжсуб'єктного визнання та інституційної кодифікації.

У «цінності» ключові осі розходяться: осі внутрішньої/зовнішньої та кінцевої/інструментальної цінності не тотожні. Їх плутанина зводить питання «що є метою?» до «що корисне як

© Б. О. Падалко, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

засіб?» [1, с. 169–171]. Наприклад, ліки мають внутрішню вагу й незамінність, а предмети розкоші – зовнішню, проте їх часто подають як мету. Принцип органічної єдності (*organic unity*) застерігає від механічного підсумовування комплексних благ [5, с. 27].

За підходом *buck-passing* (*переадресації підстав*) «цінність» – підстава належних ставлень і дій, а не «субстанція»; підміна її ціною є категоріальною помилкою [2, с. 97]. Кантівська формула фіксує межу: те, що має гідність, не має еквівалента [8, Ak 4:434–435].

Категорія «власність» втрачає визначеність, коли її зводять до титулу. У граматиці В. Н. Хоффельда «право» розгортається на корелятиви (право/обов'язок; привілей/відсутність права; повноваження/відповідальність; імунітет/нездатність) та співвіднесення *in rem*/*in personam* (щодо речі; речове право / щодо особи; зобов'язальне право). Власність – це конфігурація правових інцидентів у межах моделі правомочностей [6, с. 30–32; 7]. На емпіричному рівні вона постає як «пучок правомочностей» (*bundle of rights*): доступ, вилучення, управління, право виключення інших, відчуження [9, с. 249–253].

З інституційного боку *in rem* означає статус, чинний проти невизначеного кола осіб; правила типу «*X* рахується як *Y* у контексті *C*» роблять статус публічним [10]. Коли економічний аналіз зводить власність до контрактів, губиться «ядро виключення»; це підкреслюють Т. Меррілл і Г. Сміт [11, с. 357–365].

Якщо цінність є притаманністю (*proprium*), внутрішньою ознакою суб'єктності, то власність закріплює її у правомочностях та корелятивах. Для благ з екзистенційною незамінністю діє пріоритет невідчужуваності й реституції; для інструментальної – можливе відчуження зі збереженням функції; для символічної – перевірка на псевдоінтринсичність і відповідність публічному інтересу.

Отже, власність – нормативна граматика інцидентів і корелятів, що робить підстави поваги нормативно обов'язковими для третіх осіб; цінність –притаманна ознака блага, яка окреслює межі втручання. Їхня узгодженість дозволяє ранжувати режими захисту, доступу й відчуження.

Аксіологічне маркування власності і об'єктивація цінності[1]

Аксіологічні маркери надають власності ознаки цінності і виводять із підстав поваги: автономія, інтегрованість, визнання, відповідальність – правомочності, що заслуговують на публічний захист. Вони встановлюють зв'язок між підставами поваги (цінністю) та правомочностями й корелятами обов'язку (власністю). Маркери пояснюють, чому володіння має визнаватися обов'язковим для третіх осіб – *теит*/*tuum* (*моє*/*твоє*) як первинна об'єктивація свободи в публічно визнаних межах [12, Ak 6:245–247; 13, §§ 44–47; § 45, Remark].

Власність маркується не цінністю загалом, а *proprium* (*притаманністю*) – ознакою, що підтримує суб'єктність конкретного блага. Маркер робить цю ознаку публічно видимою та операціоналізованою: він не додає ваги благу, а засвідчує її й трансформує у правила доступу, охорони та відчуження. Маркери групуються за значущістю: онтологічна інтегрованість; екзистенційна незамінність; соціально-комунікативна значущість; ринкова редукційність.

Володіння набуває аксіологічної ваги, коли розширює можливості для життєвих проєктів і підсилює автономію [14, с. 372–377]. Коли воно є умовою автономії (житло, базові інструменти праці, персональні дані), захист посилюється. Частина благ утворює ядро самототожності й не підлягає заміні: первинне житло, особисті архіви, біометричні та медичні дані. Їхня втрата створює дефект автономії, який неможливо компенсувати [15, с. 959–961; 1004–1015].

Кожна правомочність має корелят у вигляді обов'язку інших; граматика Хоффельда визначає матрицю відповідальності за втручання й механізми відновлення [7, с. 746–747]. Ця матриця робить ціннісні підстави володіння нормативно обов'язковими для третіх осіб (у публічно-правовому сенсі). Наприклад, у разі вилучення робочого ноутбука роботодавець чи орган розслідування зобов'язані забезпечити відновлюваність функцій (заміна пристрою; міграція даних; ізоляція конфіденційних матеріалів). Для статусних артефактів обов'язок третіх осіб звужується до невтручання.

Аксіологічні маркери не додають ринкової вартості, а фіксують цінність у формі правил розрізнення: що невідчужуване й підлягає реституції; що допускає заміну; що має символічний статус із пріоритетом публічного інтересу. Так відбувається об'єктивація цінності: вона переходить у конфігурації інцидентів і корелятів, які визначають обов'язки, межі доступу та способи відновлення.

Власність діє як архітектура зниження інформаційних і координаційних витрат: стандартні форми володіння полегшують розпізнавання та обмін [16, с. 1692–1696; 1723–1725]. Це речове право (*in rem*) у сенсі модульності інцидентів

[1] Автор розрізняє: «об'єктивацію» як перехід цінності у власність (набуття міжсуб'єктивно визнаної форми через інститут власності); «об'єктизацію» – як критичний ефект комодифікації, коли цінність перетворюється на «річ/актив» із редукцією до оборотоздатної корисності.

(стандартизовані вузли правомочностей): «річ» виступає носієм набору правовідносин, у яких закріплюється маркер цінності. Коли маркер слабкий або відсутній, власність редукується до титулу й втрачає соціальну релевантність.

Механізм об'єктивації спирається на «пучок інцидентів» (A. M. Honoré): володіння; користування; управління; отримання доходу; безпека; правонаступництво; тривалість (безстроковість); заборона шкідливого використання; стягнення; резидуальний титул (*residual claim*), що перетворює приватні підстави поваги на публічно впізнавані домагання [17, с. 113]. Парні відповідники (право/обов'язок; привілей/відсутність права; повноваження/відповідальність; імунітет/нездатність) інституціоналізують цінність у режимі взаємних вимог і компетенцій [6; 7; 9, с. 249–252].

Приклади значення власності при об'єктивації цінності:

Сакральне/культурне: Релігійні речі, мови, символи, нагороди – як спадщина та центри ідентичності [18, с. 368–370; 376–377; 19, Art. 1].

Персональне: Для благ на кшталт дому чи реліквій власність фіксує персональний зв'язок і його правовий захист [15, с. 959–965; 991–996].

Спільні ресурси: У випадку ресурсів власність означає режими доступу й управління, що конвертують стабільність у керовані правила [9, с. 249–252].

Мова й традиції: Їхнє визнання як об'єктів особливого захисту надає символічній цінності видимий «корпус» – місця, фонди, інфраструктуру [18, с. 368–370].

Цифрове: Доменні імена, акаунти, віртуальні локації сконструйовані як «речі» (*rivalrous – змагальні*, стійкі, взаємопов'язані) [20, с. 1049–1056]. Тут власність постає як алгоритмічна оболонка цінності – протокольний носій правомочностей і доступів.

Отже, власність – це інституційний носій і механізм стабілізації цінності. Вона надає цінності впізнаваний об'єкт, режим правомочностей та межі взаємодії. Власність має сенс лише як носій позначеної цінності та потребує стратифікованого упорядкування відповідно до екзистенційної значущості благ.

Онтологічний сенс стратифікації і критерії ціннісного ранжування власності

Цінність маркує володіння нерівномірно, а власність об'єктивує це маркування з різним ступенем формалізації. Той самий об'єкт у різних контекстах може бути ресурсом або носієм самототожності; позначення «мій/твій» коливається між голим титулом і підставою поваги. Це породжує розрив сенсів і суперечності політик; відтак потрібне ранжування власності – система пріоритетів, що відрізняє невідшкодовну втрату від допустимої заміни.

Онтологічний сенс ранжування полягає в тому, що воно виокремлює різні способи присутності блага у життєвому світі. Одні блага підтримують самототожність і не допускають заміни; інші працюють як інструменти координації; треті існують завдяки визнанню. Стратифікація робить ці відмінності видимими та захищає форми буття від підміни цінності ціною. Як наголошував К. Поланьї, не все, що обертається на ринку, є «товаром»: земля, праця й гроші як *fictitious commodities* (*фіктивні товари*) виявляють межі ринку там, де йдеться про умови життя [21, с. 40–41].

Методологічно стратифікація долає три хиби. По-перше, вона протистоїть редукціонізму, де будь-яку втрату трактують як компенсовану ціною. Д. Сац показує існування *noxious markets* (*шкідливих ринків*), де обмін руйнує соціальні блага й підриває рівність; отже, потрібні відмінні режими оцінювання та заборони залежно від природи блага [22, с. 3–6]. По-друге, вона запобігає змішуванню інтринсичної та інструментальної цінності, чітко фіксуючи, де втрата невідшкодовна, а де допустима заміна без руйнації ідентичності. По-третє, вона узгоджує індивідуальні домагання з вимогами координації: там, де благо виступає вузлом взаємодії, пріоритет має принцип пропорційності та мінімізації дезорганізації, а не абстрактна свобода відчуження.

Цей підхід також пояснює конфлікт між правом виключення інших та суспільною корисністю у спільних ресурсах. Дослідження Е. Остром доводять, що сталі інституції спираються на визначені межі, відповідність вигод і внесків, участь зацікавлених сторін та поліцентричне врядування; саме ці конфігурації мінімізують дезорганізацію й не редукуються до універсальних ринкових правил [23, с. 13–14; 17–18]. Стратифікація узгоджує форму власності з типом дії: зберігає ідентичність там, де вона під загрозою, і забезпечує відновлюваність у сферах, де визначальною є функціональна придатність.

Із онтологічного сенсу стратифікації випливає порядок критеріїв впорядкування статусів:

Онтологічна інтегрованість – ступінь включеності блага у фактичність суб'єкта: тілесна присутність, доступ до ресурсів, біографічна тягліть. Висока інтегрованість означає, що річ є опорою самодіяльності, а не інструментом. Ознака дефекту автономії – вилучення спричиняє стійку втрату здатності діяти тут-і-тепер [14, с. 372–377; 15, с. 959–961].

Екзистенційна незамінність – зв'язок блага з життєвим світом, що не відновлюється компенсацією чи аналогом. Первинне житло, особисті

архіви, інтимні артефакти формують ядро самототожності; їхня втрата не заліковується еквівалентною компенсацією [15, с. 1004–1015; 5, с. 78–80].

Соціально-комунікативна значущість – здатність об'єкта утримувати відносини кооперації та публічного визнання. Засоби праці, спільна інфраструктура й комунікація є опорами координації. Ознака розриву – втрата спричиняє дезорганізацію взаємодії за збереження ідентичності [9, с. 249–252; 16, с. 1692–1696].

Ринкова редукційність – можливість перевести втрату в режим заміни без спотворення первинної ваги. Стандартизовані активи мають високий ступінь редукційності; біоособистісні й екзистенційні – ні. Принцип *numerus clausus* (*закритий перелік*) виступає інституційним фільтром, знижуючи інформаційні витрати [24, с. 26–29; 21, с. 1723–1725]. Ознака заміни: зберігається функція ідентифікації після еквівалентної заміни.

Критерії застосовуються лексикографічно: інтегрованість і незамінність переважають мережеві та ринкові міркування; останні виконують допоміжну функцію. У змішаних випадках діє правило примату інтринсичного компонента: захист того, що підтримує суб'єктність, має перевагу над функціональною зручністю, та розмежування доступів: невідчужуваним лишається те, що підтримує суб'єктність, тоді як інструментальні елементи допускають відчуження за умови відновлюваності. Це відкриває перехід до моделі ієрархії статусів: профілі власності впорядковуються у сталі режими охорони, доступу та відчуження.

Теоретична модель ціннісної ієрархії та її експланаторна сила

Ієрархія фіксує статуси благ за лексикографічним пріоритетом критеріїв: насамперед – онтологічна інтегрованість; далі – екзистенційна незамінність; потім – соціально-координаційна значущість; і лише наприкінці – ринкова редукційність. Статус – це стабільний профіль блага у структурі суб'єктності, інституціоналізований у режимах власності, що утримують його цінність. Ієрархія виходить із попередності цінності щодо власності: глибина інтегрованості й незамінності залежить від того, як благо підтримує буття-у-світі та координацію взаємодії. Пороги між рівнями є лексикографічними: вищий критерій має пріоритет над нижчими.

Біоособистісний рівень: висока інтегрованість і незамінність – дефект автономії у разі втрати – презумпція невідчужуваності. Приклади: тіло, біометрія, життєво необхідні протези, первинні медичні записи, аутентифікаційні ключі доступу. Нормативний профіль: невідчужуваність; інструменталізація лише за умов суворої легітимації та сегментації доступів.

Екзистенційний рівень: висока незамінність за середньої інтегрованості – пріоритет реституції – обмежена відчужуваність. Приклади: первинне житло, місця пам'яті, особисті архіви, сімейні реліквії, унікальні рукописи. Нормативний профіль: реституція – пріоритет, грошова компенсація – вторинна.

Соціально-координаційний рівень: невисока інтегрованість і незамінність – ризик дезорганізації – режим пропорційності та керованих переходів. Приклади: інструменти праці, обладнання, професійний транспорт, засоби зв'язку, майно спільного користування. Нормативний профіль: відчужуваність із компенсацією витрат координації та процедурами керованих переходів.

Символічний рівень: низька інтегрованість і незамінність, змінна мережева значущість – загальна відчужуваність – пріоритет публічного інтересу. Приклади: статусні артефакти, брендові речі, репутаційні відзнаки, цифрові токени. Нормативний профіль: відчужуваність; виключення з охоронних режимів за відсутності доведеної інтринсичної ваги. Псевдоінтринсичність коригується пріоритетом публічного інтересу.

Гібридні профілі: поєднання інтринсичних та інструментальних або символічних компонентів. Приклади: ноутбук із архівами та ключами доступу, житло як осередок життя й комерційний ресурс, акаунт із особистою і професійною репрезентацією. Нормативний принцип: примат інтринсичного компонента та сегментація доступів.

Динамічність статусів підтверджує операційну придатність моделі: об'єкт може переходити між рівнями залежно від контексту. Смартфон без архівів – публічно-координаційний/функціональний; зі щоденником і ключами – екзистенційний або біоособистісний. Житло зберігає екзистенційний статус, доки виконує функцію первинного життєвого осередку. Режим охорони, доступу та відчуження визначається найвищим активним рівнем (критерієм).

Перехід до прикладних сфер показує, як ієрархія працює у різних доменах – від війни та реституції до цифрових даних і символічних активів.

Війна та відновлення: війна оголює різницю між майном і простором (місцем) життя. Первинне житло, архіви, місця пам'яті – екзистенційний рівень; відновлення можливе лише через реституцію. До біоособистісного рівня належать тілесні ідентифікатори, медичні записи, ключі доступу: їхня втрата створює дефект автономії. Тому післяконфліктні політики та процедури мають пріоритет відновлення умов самототожності.

Дані й біометрія: частина даних – продовження суб'єкта (біометрія, медичні записи, ключі доступу). Це біоособистісний рівень: вилучення веде

до дефекту автономії. Формальна згода не легітимізує обіг, якщо доступ є умовою участі в послугах чи соціальній взаємодії. Решта даних утворює функціональний (публічно-координаційний) кластер.

Символічні активи: їхня вага похідна від поля визнання – це випадок псевдоінтринсичності. Якщо можлива заміна без ушкодження ідентичності, благо відчужуване; інакше застосовується режим охорони внутрішньої ваги.

Гібридні випадки: коли інтринсичне та інструментальне сплетені, пріоритет має те, що підтримує суб'єктність. Це означає: сегментацію доступів; мінімізацію невідшкодовної втрати; прозорі процедури відновлення.

Висновки. *Результати дослідження.* Стаття відновлює розрізнення між цінністю як нормативним статусом блага та власністю як публічно зчитуваною конфігурацією правомочностей і корелятів обов'язку; описує механізм аксіологічного маркування та об'єктивації (перехід proprium у правила доступу, охорони та відчуження через матрицю інцидентів); обґрунтовує онтологічний сенс стратифікації та лексикографічний порядок критеріїв (інтегрованість – незамінність – соціально-координаційна значущість – ринкова редукційність); пропонує модель чотирьох рівнів із відповідними режимами й демонструє її операційну придатність на кейсах війни/відновлення, даних і біометрії, символічних активів.

Загальні висновки. Редукція цінності до ціни та власності до титулу є помилкою рівнів опису: цінність передує власності й окреслює межі легітимного втручання. Лексикографічний порядок критеріїв виключає адитивний баланс: інтегрованість і незамінність мають пріоритет над координаційними та ринковими міркуваннями. Ієрархія статусів дозволяє відрізняти невідшкодовну втрату від шкоди, що допускає заміну (компенсацію), установлювати пріоритет реституції там, де поставлена на карту суб'єктність, і забезпечувати пропорційні переходи у соціально-координаційній зоні. У підсумку відновлено концептуальну чіткість і надано інструмент інституціоналізації правомочностей згідно з підставами поваги.

Новаційний внесок автора. Описано механізм аксіологічного маркування власності в екзистенційному полі суб'єктів та об'єктивації цінності в інституційних статусах. Запропоновано доктрину етичних зон власності як нормативну альтернативу уніформізації правових форм: екзистенційна – реституція; біоособистісна – невідчужуваність, сегментація доступів; соціально-координаційна – пропорційність, мінімізація дезорганізації; символічна – опікунство, пріоритет публічного інтересу. Уведено концепт псевдоінтринсичної цінності як соціально індукованої ілюзії внутрішньої ваги з висновком про опікунський режим. Побудовано аксіологічну ієрархію власності (від тілесного ядра до символічної периферії) на підставі лексикографічного пріоритету критеріїв; феноменологічно обґрунтовано первинність біоособистісного рівня для цифрових даних і біометрії.

Перспективи подальшого дослідження. Цифрова власність: відмежувати біоособистісне ядро даних; протестувати режими адресності, відкличності та пропорційності доступу. Післяконфліктне відновлення: оцінити реституцію первинного житла, місць пам'яті та культурних об'єктів; розмежувати компенсацію і повернення простору життя. Порівняльне правознавство: зіставити охоронні режими інтринсично цінної власності, практику numerus clausus і критерії публічного інтересу в символічній зоні.

Література

1. Korsgaard C. M. Two distinctions in goodness. *The Philosophical Review.* 1983. Vol. 92, № 2. P. 169–195. DOI: https://doi.org/10.2307/2184924

2. Scanlon T. M. What We Owe to Each Other. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1998. 420 p. DOI: https://doi.org/10.2307/j.ctv134vmrn

3. Bentham J. Principles of the Civil Code. *The Works of Jeremy Bentham.* Vol. 1. Edinburgh : William Tait, 1843. P. 555–556.

4. Rawls J. A Theory of Justice. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1971. 624 p.

5. Moore G. E. Principia Ethica / ed. T. Baldwin. Cambridge : Cambridge University Press, 1993 (orig. 1903). 352 p.

6. Hohfeld W. N. Some Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning. *Yale Law Journal.* 1913. Vol. 23, № 1. P. 16–59. DOI: https://doi.org/10.2307/785533

7. Hohfeld W. N. Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning. *Yale Law Journal.* 1917. Vol. 26, № 8. P. 710–770. DOI: https://doi.org/10.2307/786270

8. Kant I. Groundwork of the Metaphysics of Morals / transl. M. Gregor; rev. J. Timmermann. Cambridge : Cambridge University Press, 2012.

9. Schlager E., Ostrom E. Property-Rights Regimes and Natural Resources: A Conceptual Analysis. *Land Economics.* 1992. Vol. 68, № 3. P. 249–262. DOI: https://doi.org/10.2307/3146375

10. Searle J. R. The Construction of Social Reality. New York : Free Press, 1995. 241 p.

11. Merrill T. W., Smith H. E. What Happened to Property in Law and Economics? *Yale Law Journal.* 2001. Vol. 111, № 2. P. 357–398. DOI: https://doi.org/10.2307/797592

12. Kant I. *The Metaphysics of Morals* / transl. M. Gregor. Cambridge : Cambridge University Press, 1996 (orig. 1797). 280 p.

13. Hegel G. W. F. *Elements of the Philosophy of Right* / ed. A. W. Wood; transl. H. B. Nisbet. Cambridge : Cambridge University Press, 1991 (orig. 1821). 514 p.

14. Raz J. *The Morality of Freedom*. Oxford : Oxford University Press, 1986. 435 p. DOI: https://doi.org/10.1093/0198248075.001.0001

15. Radin M. J. Property and Personhood. *Stanford Law Review*. 1982. Vol. 34, № 5. P. 957–1015. DOI: https://doi.org/10.2307/1228541

16. Smith H. E. Property as the Law of Things. *Harvard Law Review*. 2012. Vol. 125. P. 1691–1726.

17. Honoré T. Ownership. *Oxford Essays in Jurisprudence* / ed. A. G. Guest. Oxford : Clarendon Press, 1961. P. 107–147.

18. Frigo M. Cultural Property v. Cultural Heritage. *International Review of the Red Cross*. 2004. Vol. 86, № 854. P. 367–378. DOI: https://doi.org/10.1017/S1560775500180861

19. UNESCO. *Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*. 1970. URL: https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-means-prohibiting-and-preventing-illicit-import-export-and-transfer-ownership-cultural.

20. Fairfield J. Virtual Property. *Boston University Law Review*. 2005. Vol. 85. P. 1047–1102.

21. Polanyi K. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston : Beacon Press, 2001. 360 p.

22. Satz D. *Why Some Things Should Not Be for Sale: The Moral Limits of Markets*. Oxford : Oxford University Press, 2010. 264 p. DOI: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195311594.001.0001.

23. Ostrom E. The Challenge of Common-Pool Resources. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*. 2008. Vol. 50, № 4. P. 8–21. DOI: https://doi.org/10.3200/ENVT.50.4.8-21.

24. Merrill T. W., Smith H. E. Optimal Standardization in the Law of Property: The Numerus Clausus Principle. *Yale Law Journal*. 2000. Vol. 110, № 1. P. 1–70. DOI: https://doi.org/10.2307/797586.

Анотація

Падалко Б. О. **Теоретична модель ціннісної ієрархії власності: ключові аспекти.** – Стаття.

Стаття обґрунтовує теоретичну модель ціннісної ієрархії власності, покликану усунути дві редукції сучасного дискурсу: зведення *цінності* до ціни та *власності* до титулу. У концептуальному блоці уточнюються категорії: *цінність* трактується як нормативний статус блага, що задає підстави належних дій і межі втручання; *власність* – як публічно зчитувана конфігурація правомочностей і корелятів обов'язку (аналітика Хоффельда; інциденти Оноре). Модель ієрархії вибудувано за лексикографічним порядком критеріїв: онтологічна інтегрованість – екзистенційна незамінність – соціально-координаційна значущість – ринкова редукційність. Відповідно виокремлено рівні: біоособистісний (презумпція невідчужуваності), екзистенційний (пріоритет реституції), соціально-координаційний (пропорційність і керовані переходи), символічний (загальна відчужуваність із пріоритетом публічного інтересу). Для гібридних об'єктів діє правило примату інтринсичного компонента та сегментації доступів у разі конфлікту. Пояснювальну дієвість моделі показано на кейсах війни й відновлення життєвого світу (первинне житло, унікальні архіви), цифрової власності (біометрія, медичні записи, ключі доступу) та символічних активів (брендові речі, цифрові активи). Модель забезпечує інструмент для узгодження режимів охорони, доступу й відчуження з підставами поваги та відкриває перспективи для порівняльно-правової та прикладної верифікації в цифрових практиках і післяконфліктній політиці відновлення.

Новаційний внесок. Полягає в обґрунтуванні та побудові моделі ціннісної ієрархії власності, що виходить за межі правових класифікацій; у феноменологічному обґрунтуванні первинності біоособистісного рівня у практиках поваги та відчуження; в аналізі та структуруванні механізму переходу від *цінності як притаманності* до правомочностей і корелятів обов'язку.

Ключові слова: цінність, власність, об'єктизація цінності, аксіологічні маркери, ієрархія власності, екзистенційна незамінність, біоособистісний рівень, символічна власність, етичні зони власності, псевдоінтринсична цінність.

Summary

Padalko B. O. **A Theoretical Model of the Axiological Hierarchy of Property: Key Aspects.** – Article.

The article elaborates a theoretical model of the axiological hierarchy of property intended to correct two persistent reductions in contemporary debate: the construal of value as price and the conflation of property with bare title. In the conceptual section, the categories are sharpened: *value* is treated as the normative status of a good that sets grounds for appropriate action and limits of interference; *property* is framed as a publicly legible configuration of incidents and correlative duties (Hohfeldian analysis; Honoré's incidents). The hierarchy is constructed by a lexicographic ordering of criteria – ontological integration – existential irreplaceability – public-coordinative salience – market reducibility. This yields four levels: the bio-personal (a presumption of inalienability), the existential (priority of restitution), the public-coordinative (proportionality and guided transitions), and the symbolic (general alienability subject to the priority of the public interest). For hybrid objects, the rule of primacy of the intrinsic component and the segmentation of access applies. The model's explanatory force is illustrated by cases from war and the restoration of the life-world (primary residence, unique personal archives), digital property (biometrics, medical records, access keys), and symbolic assets (branded goods, digital assets). It furnishes an instrument for aligning regimes of protection, access, and alienation with grounds of respect, and it opens avenues for comparative-legal and applied verification in digital practices and post-conflict recovery policy.

Original contribution. The study substantiates and constructs a full model of the axiological hierarchy of property that exceeds legal taxonomies; offers a phenomenological justification of the primacy of the bio-personal level in practices of respect and alienation; and analyses and structures the mechanism by which value as *proprium* is transformed into incidents and correlative duties.

Key words: value; property, objectification of value, axiological markers, property hierarchy, existential irreplaceability, bio-personal level, symbolic property, ethical zones of property, pseudointrinsic value.

Дата надходження статті: 30.10.2025
Дата прийняття статті: 21.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.4:314.7
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.19

М. Ю. Бровдій
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-0554-5370
аспірантка кафедри соціології і соціальної роботи
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»

НАСЛІДКИ СТЕРЕОТИПІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ПРИЙМАЮЧИХ ГРОМАДАХ ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Постановка проблеми. Внаслідок повномасштабної війни внутрішньо переміщені особи (ВПО) опинилися в умовах комплексної психологічної кризи, що поєднує втрату дому, порушення соціальних зв'язків, зміну життєвого середовища та постійні загрози безпеці. Пережитий травматичний досвід і необхідність швидкої адаптації до нових умов зумовлюють підвищену тривожність, емоційне виснаження, фрустрацію та відчуття втрати контролю над власним життям. Зазначені психологічні стани значною мірою визначають особливості взаємодії ВПО з приймаючими громадами та впливають на їхні поведінкові стратегії. Водночас процес адаптації ускладнюється соціальним контекстом приймаючих громад, у якому поширюються спрощені та стереотипні уявлення про внутрішньо переміщених осіб. Такі стереотипи нерідко формуються під впливом медіадискурсу та обмеженого особистого досвіду взаємодії, що сприяє виникненню упереджених соціальних установок. Стереотипізація ВПО посилює відчуття соціальної вразливості, підвищує рівень психологічного тиску, актуалізує переживання дискримінації та ускладнює процес соціальної інтеграції. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема вивчення психосоціальних наслідків стереотипізації внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах, зокрема її впливу на психологічне благополуччя, рівень стресу, відчуття безпеки, соціальну підтримку та адаптаційні ресурси ВПО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях проблема стереотипізації розглядається крізь призму поєднання класичних і новітніх теоретичних підходів. Значний внесок у її осмислення зробили положення теорії соціальних уявлень С. Московічі, а також когнітивні й мотиваційні концепції стереотипізації, представлені у працях Г. Тайфела, Дж. Тернера та З. Кунди [8; 10]. У межах цих підходів стереотипи інтерпретуються не лише як індивідуально-психологічні утворення, а як соціально зумовлені конструкти, що формуються у процесі міжгрупової взаємодії та соціального пізнання. Новітні дослідження підкреслюють складну, багаторівневу природу стереотипів, що охоплює когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти, а також їх глибоку вкоріненість у соціокультурних практиках і конкретному історичному контексті [9]. Бонанно Г. А., Дімініч Е. Д. у своїй роботі обґрунтовують концепцію мінімально-імпактної та емерджентної резильєнтності, демонструючи, що навіть за умов значних стресових подій психологічна адаптація індивідів може відбуватися за різними траєкторіями, що є важливим для розуміння адаптаційних ресурсів внутрішньо переміщених осіб у соціально напруженому середовищі приймаючих громад [6]. Хойєр Б. у межах теорії соціальних уявлень розкриває роль медіа у формуванні та закріпленні колективних уявлень і стереотипів, що дозволяє пояснити механізми виникнення упереджених соціальних установок щодо внутрішньо переміщених осіб та їхній вплив на психосоціальне благополуччя у приймаючих громадах [7].

Метою статті є дослідження психосоціальних наслідків стереотипізації внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психоемоційні реакції ВПО є неоднорідними та залежать від віку, соціальної підтримки, економічного становища й індивідуальних ресурсів саморегуляції. Для багатьох переселенців характерні суперечливі переживання – поєднання полегшення після евакуації з почуттям провини або втрати. За відсутності підтримки з боку місцевого населення ці переживання можуть поглиблювати відчуття ізоляції та сприяти вторинній травматизації. У цих умовах особливої ваги набуває те, як суспільство

© М. Ю. Бровдій, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

формує уявлення про ВПО. Значну роль у цьому процесі відіграють медіа, які часто є основним джерелом інформації для населення. Спрощене або однобічне висвітлення досвіду переселенців створює підґрунтя для формування стереотипів, що впливають як на суспільні установки, так і на психологічний стан самих ВПО.

Інформаційний простір виконує не лише інформативну, а й психологічну функцію. Надлишок тривожного контенту, акцент на бойових діях і політичних конфліктах формують специфічні уявлення про війну, підвищують рівень тривожності та посилюють відчуття небезпеки серед переселенців.

За результатами моніторингу Інституту масової інформації, проведеного в 10 популярних онлайн-медіа України в період із 13 до 17 січня 2025 року, було проаналізовано по 100 новин з кожного ресурсу, та визначено основні теми в українських онлайн-медіа (рис. 1).

Як видно з рис. 1, у січні значна частина загальнонаціонального онлайн-контенту була присвячена війні та політичним подіям. Близько чверті матеріалів стосувалися бойових дій і обстрілів, що формувало у ВПО відчуття постійної загрози. Ще 21% новин були пов'язані з міжнародною політикою, що могло створювати уявлення про залежність ситуації в Україні від зовнішніх рішень. Соціальні, освітні та медичні теми становили лише близько 9%, що свідчить про обмежене висвітлення повсякденного життя громад прийому.

Для аналізу територіальної спрямованості новин було виокремлено рівні локалізації, зокрема локальний, національний, міжнародний, новини про тимчасово окуповані території та матеріали, інше (рис. 2).

Як видно з рис. 2, у 2025 році спостерігалося зростання частки новин національного рівня до 57%, що може формувати у ВПО стереотип про однаковий рівень небезпеки на всій території країни. Міжнародні новини становили 30%, зберігаючи високий вплив на уявлення переселенців щодо перебігу війни. Частка локальних новин скоротилася до 3%, що обмежує інформованість ВПО про умови життя в конкретних громадах та ускладнює адаптацію.

За результатами опитування Всеукраїнської Асоціації ОТГ (вересень 2024 р.) визначено основні потреби внутрішньо переміщених осіб. Найбільш актуальною потребою ВПО залишається житло (45%). Медичну допомогу потребують 12,3% респондентів, працевлаштування –

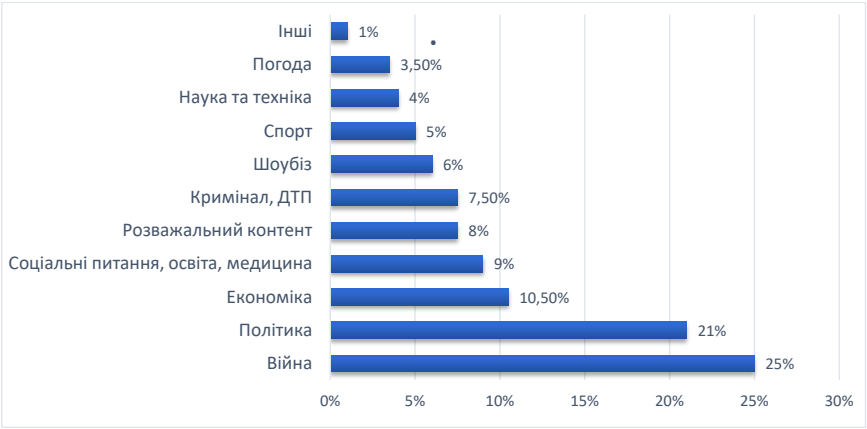

Рис. 1. Теми в українських онлайн-медіа, січень 2025 р.

Джерело: складено автором на основі [3].

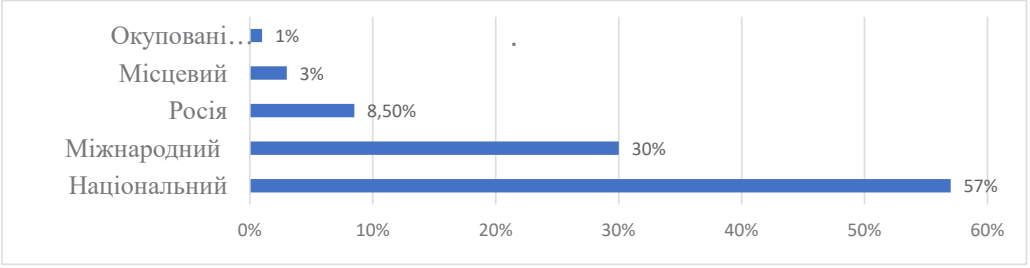

Рис. 2. Рівень локалізації новин в українських онлайн-медіа, січень 2025 р.

Джерело: складено автором на основі [3].

8,6%, психологічну підтримку – 4,4%. Водночас низький показник запиту на психологічну допомогу не відображає реального рівня психоемоційного навантаження переселенців [4].

Незважаючи на значний обсяг досліджень, присвячених проблематиці психосоціальних наслідків стереотипізації внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах, у науковій літературі все ще недостатньо репрезентованим залишається вимір впливу стереотипних уявлень, соціальних переконань на особливості інтеграції ВПО у приймаючі громади. У цьому контексті емпіричний аналіз, проведений у межах дослідження, покликаний забезпечити поглиблене розуміння внутрішніх і зовнішніх чинників адаптаційного процесу.

Емпірична база дослідження сформована на основі вибірки з 150 внутрішньо переміщених осіб віком від 22 до 55 років, серед яких 72 чоловіки та 78 жінок. Вибірка є змішаною, сформованою за принципом добровільної участі та відповідно до етичних стандартів проведення соціально-психологічних досліджень. При формуванні вибірки враховувалися такі демографічні характеристики, як тип населеного пункту проживання та тривалість перебування у новому місці. Вибіркову сукупність становили респонденти з трьох груп: міське середовище великого міста – Ужгород; мале міське середовище – Перечин; сільські громади – села Перечинського та Ужгородського районів. Таке розмежування дозволяє порівняти особливості формування й відтворення стереотипів залежно від типу соціального середовища, інтенсивності соціальних контактів, рівня інформованості, медійного впливу та специфіки локальних комунікативних практик. Збір даних здійснювався двома основними методами: індивідуальним опитуванням (38 респондентів) та онлайн-опитуванням за допомогою Google-форми із застосуванням методу снігового кому (112 респондентів). Анкета дослідження включала 100 запитань, структурованих у смислові блоки, що дозволяло систематично оцінювати різні аспекти соціальної поведінки та сприйняття. Зокрема, один блок був спрямований на вимірювання загальних соціальних уявлень ВПО про війну, інший – на оцінку ставлення до стереотипних уявлень щодо внутрішньо переміщених осіб, а третій – на готовність респондентів брати участь у інтеграційних практиках приймаючих громад. Додатково були включені запитання щодо суб'єктивного відчуття безпеки, соціальної підтримки, рівня стресу та особистісної стійкості. Така структура анкети дозволила отримати комплексну картину соціально-психологічного стану респондентів.

Згідно з результатами власного дослідження, більшість ВПО відзначили погіршення психологічного стану після переїзду (табл. 1).

Переважна більшість респондентів (72%) зазначили погіршення психологічного стану. Лише 5,3% повідомили про покращення, що може пояснюватися адаптацією або наявністю соціальної підтримки. Найвищий рівень погіршення зафіксовано у сільській місцевості, що пов'язано з обмеженим доступом до медичних і психологічних послуг та соціальною ізольованістю.

Для оцінки соціального досвіду ВПО було проаналізовано їхні уявлення щодо дискримінації (табл. 2).

Майже третина респондентів (28,7%) вказали на часті випадки дискримінації, що свідчить про наявність соціальних бар'єрів у приймаючих громадах. Найвищі показники зафіксовано в місті,

Таблиця 1

Як, на вашу думку, війна вплинула на ваш психологічний стан?

Локація	Загальна кількість респондентів	Погіршився		Без змін		Покращився	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Ужгород	70	50	71.4	15	21.4	5	7.1
Перечин	40	28	70.0	10	25.0	2	5.0
Села	40	30	75.0	9	22.5	1	2.5
Разом	**150**	**108**	**72.0**	**34**	**22.7**	**8**	**5.3**

Джерело: авторська розробка.

Таблиця 2

Як часто, на вашу думку, ВПО стикаються з дискримінацією через власні переконання чи поведінку?

Локація	Загальна кількість респондентів	Часто		Рідко		Ніколи	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Ужгород	70	25	35.7	30	42.9	15	21.4
Перечин	40	10	25.0	20	50.0	10	25.0
Села	40	8	20.0	22	55.0	10	25.0
Разом	**150**	**43**	**28.7**	**72**	**48.0**	**35**	**23.3**

Джерело: авторська розробка.

Таблиця 3

Як ви оцінюєте роль психологічної допомоги для ВПО?

Локація	Загальна кількість респондентів	Важливо		Помірно важливо		Не дуже важливо	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Ужгород	70	60	85.7	8	11.4	2	2.9
Перечин	40	30	75.0	8	20.0	2	5.0
Села	40	28	70.0	8	20.0	4	10.0
Разом	**150**	**118**	**78.7**	**24**	**16.0**	**8**	**5.3**

Джерело: авторська розробка.

що може бути пов'язано з більшою кількістю соціальних контактів і конкуренцією за ресурси.

Окремо було проаналізовано ставлення ВПО до психологічної допомоги (табл. 3).

Переважна більшість опитаних (78,7%) оцінюють психологічну допомогу як важливу. Найвищий запит зафіксовано в міських громадах, тоді як у сільській місцевості частіше простежується занижена оцінка її значущості, що може бути пов'язано з обмеженою доступністю послуг.

Отримані дані підтверджують наявність психологічного тиску на внутрішньо переміщених осіб, зокрема внаслідок стереотипізації, адже упереджені уявлення з боку приймаючих громад формують у ВПО відчуття соціальної вразливості, небезпеки та емоційної нестабільності.

Стереотипізація ВПО сприяє виникненню дискримінаційних практик, обмеженню соціальної взаємодії та зниженню рівня міжособистісної довіри. У сукупності це підсилює психоемоційне напруження, ускладнює процес адаптації та зумовлює зростання потреби у професійній психосоціальній підтримці, особливо серед найбільш уразливих груп.

З огляду на отримані результати доцільним є впровадження системи комплексної психосоціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб на рівні приймаючих громад. Така система має поєднувати індивідуальне психологічне консультування, групові форми роботи (психоосвітні групи, групи взаємопідтримки) та громадські ініціативи, спрямовані на зниження соціальної ізоляції ВПО. Особливу увагу слід приділяти мешканцям сільських територій, де зафіксовано вищий рівень погіршення психологічного стану та обмежений доступ до спеціалізованих послуг. Доцільним є розвиток мобільних психологічних сервісів, дистанційних форматів допомоги та залучення місцевих фахівців соціальної сфери до роботи з травматичним досвідом переселенців [1; 2; 5].

Важливим напрямом є також робота з інформаційним середовищем і приймаючими громадами з метою зменшення стереотипізації ВПО. Рекомендується посилити відповідальну медіакомунікацію, орієнтовану на висвітлення реального повсякденного життя переселенців, їхніх адаптаційних зусиль та внеску в розвиток громад. Паралельно доцільно впроваджувати програми з розвитку медіаграмотності, критичного мислення та міжгрупової взаємодії як для ВПО, так і для місцевого населення. Це сприятиме зниженню рівня психологічного тиску, формуванню довіри, запобіганню дискримінаційним практикам і створенню більш згуртованого соціального простору в умовах тривалої воєнної нестабільності.

Висновки. Таким чином, важливими складовими комплексних програм психосоціальної підтримки для ВПО повинні стати розвиток медіаграмотності та критичного мислення як засобів протидії стереотипізації, формування навичок емоційної саморегуляції, а також стимулювання конструктивної міжгрупової взаємодії у приймаючих громадах. Реалізація зазначених напрямів сприятиме зниженню рівня психологічного тиску, мінімізації негативного впливу соціальних стереотипів, підвищенню психологічного благополуччя та успішнішій соціальній інтеграції внутрішньо переміщених осіб. Перспективи подальших наукових досліджень убачаються у поглибленому аналізі довгострокових психосоціальних наслідків стереотипізації ВПО, вивченні просторових та соціокультурних відмінностей процесів адаптації, а також у розробленні й емпіричній перевірці ефективності комплексних програм психосоціальної підтримки, спрямованих на підвищення соціальної згуртованості та стійкості приймаючих громад в умовах тривалої воєнної нестабільності.

Література

1. Кирашек Н. О., Ковальова О. В. Психологічна допомога внутрішньо переміщеним особам. *Габітус*. 2024. № 61. С. 187–190. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.61.34

2. Недря К. М., Трубавіна І. М., Чередниченко О. Ю. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в Україні. Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. Запоріжжя. 2022. С. 40–43.

3. Дослідження ІМІ. Майже половину контенту онлайн-медіа становлять новини про війну та політику. 2025. URL: https://imi.org.ua/news/majzhe-polovynu-kontentu-onlajn-media-skladayut-novyny-pro-vijnu-ta-polityku-doslidzhennya-imi-i66538 (дата звернення: 23.10.2025)

4. Опитування щодо потреб ВПО у всіх областях України, вересень 2024. Всеукраїнська Асоціація ОТГ. URL: https://hromady.org/wp-content/

uploads/2024/10/Презентація-Опитування-.pdf (дата звернення: 28.10.2025)

5. Шапошникова І. В., Пристай І. Р. Стратегії та виклики інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальних громадах в умовах воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування.* 2024. № 11. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-11-02-04 (дата звернення: 27.10.2025)

6. Bonanno G. A., Diminich E. D. Annual research review: positive adjustment to adversity–trajectories of minimal–impact resilience and emergent resilience. *J. Child Psychol. Psychiatry*. 2013. 54. Pp. 378–401. https://doi.org/10.1111/jcpp.12021

7. Höijer B. Social Representations Theory. A New Theory for Media Research. *Nordicom Review* 32. 2011. № 2. Pp. 3–16.

8. Kunda Ziva. Case for Motivated Reasoning. Princeton University. *Psychological Bulletin*. 1990. Vol. 108, No. 3, Pp. 480–498. https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.3.480

9. Steblyna N. Refugees, IDPs or just Ukrainians? Local online media and perceptions. *Central and Eastern European Migration Review*. 2023. Vol. 12, No. 1. P. 127–157. https://doi.org/10.54667/ceemr.2023.01

10. Tajfel H., Turner J., Social Identity Theory. 1979. URL: https://www.age-of-the-sage.org/psychology/social/social_identity_theory.html (дата звернення: 23.10.2025)

Анотація

Бровдій М. Ю. **Наслідки стереотипізації внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах та механізми їх подолання.** – Стаття.

У статті проаналізовано психосоціальні наслідки стереотипізації внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у приймаючих громадах в умовах повномасштабної війни в Україні. Теоретичну основу дослідження становлять положення соціальної психології, теорії соціальних уявлень та концепції психосоціальної адаптації, що дозволяють розкрити механізми впливу стереотипних переконань на психологічний стан, соціальну поведінку та процес інтеграції ВПО. Суспільство формує уявлення про внутрішньо переміщених осіб, при цьому значну роль у цьому процесі відіграють медіа, які часто є основним джерелом інформації для населення. Спрощене або однобічне висвітлення досвіду переселенців створює основу для формування стереотипів, що впливають як на соціальні установки, так і на психологічний стан самих ВПО. Було комплексно досліджено соціально-психологічний стан внутрішньо переміщених осіб та виявлено вплив стереотипів у приймаючих громадах на психологічне благополуччя та соціальну адаптацію ВПО. Зокрема, досліджено вплив на суб'єктивне відчуття безпеки, проаналізовано наявність соціальної підтримки, здійснена оцінка рівня стресу та особистісної стійкості респондентів. Емпіричну базу дослідження склала вибірка з 150 внутрішньо переміщених осіб віком від 22 до 55 років, які проживають у великому місті, малому місті та сільських громадах. Збір даних здійснювався шляхом індивідуального та онлайн-опитування із застосуванням методу снігового кому. Отримані результати засвідчили, що поширення стереотипних уявлень у приймаючих громадах пов'язане з підвищенням рівня психологічного тиску, зростанням тривожності, відчуттям соціальної вразливості та досвідом дискримінації серед ВПО. Виявлено просторові відмінності у переживанні психосоціального навантаження, зумовлені інтенсивністю соціальних контактів, медіавпливом та доступністю підтримки. Обґрунтовано необхідність системної психосоціальної підтримки, спрямованої на зниження рівня стереотипізації, розвиток міжгрупової взаємодії та підвищення адаптаційних ресурсів внутрішньо переміщених осіб. Практична значущість статті полягає у можливості використання результатів дослідження для розроблення програм інтеграції ВПО та підвищення соціальної згуртованості у приймаючих громадах.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, психосоціальний тиск, соціальні стереотипи, медіавплив, психологічна адаптація, приймаючі громади.

Summary

Brovdii M. **Yu. Consequences of the stereotyping of internally displaced persons in host communities and mechanisms for overcoming them.** – Article.

The article analyzes the psychosocial consequences of stereotyping internally displaced persons (IDPs) in host communities amid the full-scale war in Ukraine. The theoretical foundation of the study is based on social psychology, social representation theory, and the concept of psychosocial adaptation, which allow for uncovering the mechanisms through which stereotypical beliefs affect psychological well-being, social behavior, and the integration process of IDPs. Society shapes perceptions of internally displaced persons, with media playing a significant role as a primary source of information for the population. Simplified or one-sided coverage of IDPs' experiences creates a basis for the formation of stereotypes, which affect both social attitudes and the psychological well-being of the IDPs themselves. The social and psychological state of IDPs was comprehensively studied, revealing the impact of stereotypes in host communities on their psychological well-being and social adaptation. In particular, the study examined their subjective sense of safety, analyzed the availability of social support, and assessed respondents' levels of stress and personal resilience. The empirical basis of the study consisted of a sample of 150 IDPs aged 22 to 55, residing in a large city, a small town, and rural communities. Data collection was conducted through individual and online surveys using the snowball sampling method. The results revealed that the spread of stereotypical perceptions in host communities is associated with increased psychological pressure, heightened anxiety, feelings of social vulnerability, and experiences of discrimination among IDPs. Spatial differences in the experience of psychosocial stress were identified, determined by the intensity of social contacts, media influence, and the availability of support. The study substantiates the need for systematic psychosocial support aimed at reducing stereotyping, promoting intergroup interaction, and enhancing the adaptive resources of IDPs. The practical significance of the article lies in the potential use of the research findings to develop IDP integration programs and to strengthen social cohesion in host communities.

Key words: internally displaced persons, psychosocial pressure, social stereotypes, media influence, psychological adaptation, host communities.

Дата надходження статті: 30.10.2025
Дата прийняття статті: 12.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 364-78:351.77+316.42(477)
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.20

О. В. Мальцева
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1497-4098
доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Державного вищого навчального закладу
«Приазовський державний технічний університет»

В. О. Матюк
здобувач вищої освіти кафедри соціології та соціальної роботи
Державного вищого навчального закладу
«Приазовський державний технічний університет»

МІЖСЕКТОРАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ У НАДАННІ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ПОСТРАЖДАЛИМ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ І ПРИРОДНИХ КАТАСТРОФ: АКТУАЛЬНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Постановка проблеми. Надання соціальної допомоги постраждалим в умовах надзвичайних ситуацій і природних катастроф є одним із найскладніших викликів для системи соціального захисту населення. В Україні, особливо після початку повномасштабної війни у 2022 році, масштаби гуманітарної кризи набули безпрецедентного характеру. Мільйони осіб стали внутрішньо переміщеними, втратили житло, доступ до медичних і соціальних послуг, опинилися в умовах соціальної ізоляції та психологічного стресу. У таких обставинах ефективність реагування залежить не лише від ресурсів окремих інституцій, але й від здатності до *міжсекторальної взаємодії* – координації між державними органами, органами місцевого самоврядування, закладами охорони здоров'я, освіти, соціального захисту, а також науковими установами.

Закон України «Про соціальні послуги» № 2671-VIII визначає міжвідомчу координацію як одну з ключових умов надання якісної соціальної допомоги, особливо в умовах надзвичайних ситуацій. Згідно зі статтею 6 цього закону, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування зобов'язані забезпечити узгодженість дій між суб'єктами, що надають соціальні послуги, з метою оперативного реагування на потреби населення [1, с. 4–5]. У Національній стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки наголошується на необхідності міжсекторального підходу до надання допомоги дітям, які постраждали внаслідок надзвичайних ситуацій. Зокрема, стратегія передбачає створення мультидисциплінарних команд, що включають представників соціальних служб, медичних установ, освітніх закладів та правоохоронних органів [2, с. 6–7]. Такий підхід має бути поширений і на інші категорії постраждалих — внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю, людей похилого віку, сім'ї з дітьми, які втратили житло або джерела існування.

Однак на практиці реалізація міжсекторальної взаємодії стикається з низкою системних проблем. Як зазначено у звіті Національної соціальної сервісної служби України, у багатьох регіонах відсутні чіткі алгоритми координації між секторами, що призводить до дублювання функцій, неефективного використання ресурсів та затримок у наданні допомоги [3, с. 12–14]. Крім того, існує значна нерівність у доступі до соціальних послуг між громадами, що мають різний рівень адміністративної спроможності.

Постанова Кабінету Міністрів України № 110 від 24.02.2023 «Про затвердження Порядку надання соціальних послуг в умовах воєнного стану» передбачає спрощені механізми реагування, зокрема можливість надання послуг без укладання договорів, за спрощеною процедурою. Проте документ не містить чітких положень щодо міжсекторальної координації, що ускладнює реалізацію комплексного підходу до допомоги постраждалим [4, с. 2–3].

У науковій літературі також наголошується на необхідності системного підходу до міжсекторальної взаємодії. У дослідженні Т. Спіріної та К. Лунь підкреслюється, що інтеграція соціальних послуг в Україні можлива лише за умови міждисциплінарної координації, яка передбачає спільне планування, обмін інформацією та узгодження дій між секторами. Авторки зазначають, що в умовах військової агресії та соціально-економічної нестабільності міжвідомча взаємодія набуває критичного значення для забезпечення доступу до допомоги найбільш вразливим категоріям населення [5, с. 215–218].

© О. В. Мальцева, В. О. Матюк, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Таким чином, проблема полягає не лише в обсязі потреб постраждалого населення, але й у *недостатній інституціоналізації міжсекторальної взаємодії* як ключового механізму соціального реагування та надання соціальної допомоги. Відсутність чітких протоколів, нормативної підтримки та професійної підготовки кадрів ускладнює координацію дій між секторами, що призводить до втрати часу, ресурсів і, в окремих випадках, до погіршення стану постраждалих.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю системного осмислення українського досвіду міжсекторальної взаємодії в умовах багатовимірної кризи, а також розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо його вдосконалення в контексті надання соціальної допомоги постраждалим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема міжсекторальної взаємодії у сфері надання соціальної допомоги постраждалим в умовах надзвичайних ситуацій і природних катастроф в Україні містить різні аспекти. Її дослідження охоплює управлінсько-організаційні моделі, економічні та політичні чинники, соціальну політику, нормативне забезпечення, а також безпековий контекст. Наукові джерела демонструють фрагментарність опрацювання цієї теми: окремі аспекти вивчені глибоко, проте системна модель міжсекторальної взаємодії в кризових умовах ще не сформована.

Управлінсько-організаційний аспект міжсекторальної взаємодії розкрито у праці Т. Гречко, С. Лісовського, С. Романюка, Л. Руденка, де публічне управління розглядається як інструмент забезпечення сталого розвитку через інтеграцію зусиль держави, бізнесу та громадянського суспільства [6]. Л. Мельник аналізує взаємодію держави з інститутами громадянського суспільства, підкреслюючи важливість стратегічного планування та інституційної довіри [7]. К. Мануілова, Н. Піроженко, І. Чістякова досліджують європейські стратегії міжсекторної взаємодії, зокрема через проєктний підхід, який дозволяє адаптувати управлінські моделі до локального контексту [8]. О. Червак-Смерічко проводить контент-аналіз стратегій розвитку територіальних громад, демонструючи, що «міжсекторне партнерство є не декларативним, а практичним механізмом реалізації соціальних програм» [9].

Економічний вимір міжсекторальної взаємодії представлений у статті Р. Дмитренка, який розглядає державно-приватне партнерство як інструмент реалізації державної політики, що може бути адаптований до сфери соціальних послуг, особливо в умовах обмежених бюджетних ресурсів [10]. Політичний контекст аналізує О. Назарчук, який наголошує на ролі політичних еліт у стабілізації міжсекторальної взаємодії, а також на необхідності політичної волі для впровадження інтегрованих моделей реагування [11]. Н. Сидоренко розглядає громадський контроль у сфері публічної служби як інструмент підвищення прозорості та підзвітності в умовах реформування [12].

Соціальна політика та соціальна безпека в умовах надзвичайних ситуацій розкриваються у монографії О. Новікової, О. Сидорчука, О. Панькової, де підкреслюється важливість міжвідомчої координації в умовах політичної нестабільності та воєнного стану [13]. Закон України «Про соціальні послуги» (2019) [1] та його редакція щодо надзвичайного стану (2022) [14] створюють нормативне підґрунтя для надання соціальної допомоги в кризових умовах. Державний стандарт соціальної послуги кризового втручання (2016) [15], керівництво Міжвідомчого постійного комітету (2017) [16], посібник ВООЗ (2016) [17] пропонують міжнародні стандарти реагування, які можуть бути адаптовані в українському контексті. Н. Гусак та інш. (2017) акцентують на важливості психосоціальної підтримки, резилієнс-підходу та мультидисциплінарних команд [18]. Зв'язок між соціальним захистом і соціальною допомогою в умовах надзвичайних ситуацій розкрито у працях О. Кадикала, О. Стащук, С. Герголи [19], К. Комар-Стаховської [20], які аналізують механізми соціального захисту населення в умовах війни, наголошуючи на необхідності інтеграції допомоги з системами безпеки. В. Головко [21] та Т. Грень [22] підкреслюють, що соціальна політика в умовах надзвичайного стану має бути адаптивною, з урахуванням локальних ризиків і ресурсів.

Наявні джерела дозволяють окреслити ключові підходи до міжсекторальної взаємодії у сфері надання соціальної допомоги постраждалим в умовах надзвичайних ситуацій і природних катастроф. Узагальнення цих підходів створює підґрунтя для формування типології моделей взаємодії, оцінки інституційної спроможності громад та розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо нормативного, управлінського та ресурсного забезпечення координації дій різних секторів у сфері соціального реагування.

Саме ці положення становлять основу подальшого теоретичного обґрунтування сутності, структурних компонентів та умов ефективної міжсекторальної взаємодії, спрямованої на забезпечення безперервної, скоординованої та адресної соціальної допомоги постраждалим у кризових ситуаціях. Це дозволяє перейти від фрагментарних ініціатив до інституціоналізованої моделі взаємодії в межах державної соціальної політики України.

Метою даного дослідження є теоретичне обґрунтування сутності, структурних компонентів та умов ефективної міжсекторальної взаємодії у сфері надання соціальної допомоги постраждалим в умовах надзвичайних ситуацій і природних катастроф в Україні, а також окреслення напрямів її інституціоналізації в межах державної соціальної політики. Відповідно до поставленої мети, у дослідженні вирішено такі **завдання:** здійснено концептуальний аналіз поняття «міжсекторальна взаємодія» у контексті соціального захисту та допомоги в умовах надзвичайних ситуацій; визначено нормативно-правові засади міжсекторальної координації в Україні та виявлено їхні прогалини; узагальнено наукові підходи до інтеграції соціальних послуг у кризових умовах; виявлено структурні компоненти ефективної міжсекторальної взаємодії (суб'єкти, механізми, ресурси, інформаційні платформи); окреслено бар'єри та обмеження, що перешкоджають координації між секторами; узагальнено зарубіжний досвід та сформульовано теоретичні засади інституціоналізації міжсекторальної взаємодії у сфері соціального реагування та надання соціальної допомоги постраждалим в умовах надзвичайних станів та природних катастроф.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження визначається його теоретичним характером і спрямованістю на концептуальний аналіз міжсекторальної взаємодії у сфері соціального захисту. У роботі застосовано комплекс загальнонаукових методів, зокрема: *метод аналізу та синтезу*; *порівняльно-правовий метод*; *контент-аналіз*; *системний підхід*; *структурно-функціональний метод*. Методологія дослідження не передбачає емпіричної перевірки гіпотез, натомість спрямована на теоретичне узагальнення, критичний аналіз і формулювання концептуальних засад інституціоналізації міжсекторальної взаємодії в умовах надзвичайних ситуацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному науковому та прикладному дискурсі поняття «міжсекторальна взаємодія» розглядається як форма координації між державними, громадськими, приватними та міжнародними структурами, спрямована на забезпечення комплексного реагування на соціальні виклики. У сфері соціального захисту, особливо в умовах надзвичайних ситуацій, така взаємодія є критично важливою для забезпечення адресної, своєчасної та ефективної допомоги постраждалим.

У статті Т. Спіріної та К. Лунь (2021) міжсекторальна взаємодія розглядається як міждисциплінарна модель, що передбачає спільне планування, обмін інформацією та узгодження дій між медичними, освітніми та соціальними службами. Авторки підкреслюють, що така модель дозволяє уникнути дублювання функцій, зменшити навантаження на окремі служби та забезпечити цілісність соціальної допомоги [5]. О. Лебединська, О. Іванісов та В. Лугова (2025) розвивають цю ідею, акцентуючи на тому, що міжсекторальна взаємодія – це не лише координація, але й *інституційне партнерство*, що передбачає спільне управління ресурсами, створення єдиної інформаційної бази, розробку локальних протоколів реагування. Автори зазначають, що ефективна взаємодія можлива лише за умов наявності нормативного забезпечення, кадрової спроможності громад і політичної волі до децентралізації соціальних послуг [23].

Ці наукові підходи знаходять підтвердження в аналітичних звітах міжнародних організацій. Так, у звіті UNICEF (2022) наголошується, що мультидисциплінарні команди, які включають соціальних працівників, психологів, медиків та освітян, є ключовим інструментом реагування на потреби населення в умовах кризи та подальшого надання соціальної допомоги. У звіті наведено приклади реалізації таких моделей у громадах Донецької, Чернівецької та Херсонської областей, а також вказано на бар'єри – кадрову нестачу, слабку цифрову інфраструктуру, відсутність нормативної підтримки [24]. Національна соціальна сервісна служба України у звіті за 2023 рік зазначає, що лише 38% громад мають затверджені алгоритми міжвідомчої взаємодії, тоді як 62% діють на основі ситуативних рішень. Це свідчить про фрагментарність реалізації міжсекторальної логіки на практиці [3].

Таким чином, міжсекторальна взаємодія в умовах надзвичайних ситуацій – це складна, багаторівнева система, яка поєднує науково обґрунтовані підходи до інтеграції послуг із практичними механізмами реагування. Її ефективність залежить від нормативного середовища, інституційної спроможності громад, наявності підготовлених кадрів і підтримки з боку держави та міжнародних партнерів.

Нормативне регулювання міжвідомчої взаємодії у сфері соціального захисту та надання соціальної допомоги в умовах надзвичайних ситуацій в Україні формувалося поступово, фрагментарно, без єдиної концептуальної рамки. Відсутність системного підходу до регламентації міжсекторальної координації призвела до того, що навіть у кризових умовах (збройний конфлікт, внутрішнє переміщення, техногенні та природні катастрофи) взаємодія між суб'єктами соціального захисту залишається ситуативною, неструктурованою та залежною від локальної ініціативи.

Ключовим нормативним актом, що визначає загальні принципи надання соціальних послуг, є Закон України «Про соціальні послуги» № 2671-VIII (2019). У статті 6 цього закону передбачено, що суб'єкти мають забезпечувати узгодженість дій, але відсутні положення щодо механізмів міжвідомчої координації в умовах надзвичайних ситуацій. Закон не містить процедурних норм щодо створення кризових штабів, мультидисциплінарних команд, обміну інформацією між секторами чи спільного планування реагування [1]. Постанова Кабінету Міністрів України № 110 від 24.02.2023, яка регламентує надання соціальних послуг в умовах воєнного стану, передбачає спрощення доступу до допомоги, але не встановлює чітких алгоритмів міжвідомчої взаємодії. Відсутні положення про відповідальних координаторів, механізми інтеграції медичних, освітніх та соціальних служб, а також про цифрову інфраструктуру для обміну даними [4]. У сфері цивільного захисту частково регламентується міжвідомча взаємодія через Кодекс цивільного захисту України (2012), який передбачає створення єдиної державної системи реагування. Однак соціальні служби не інтегровані в цю систему як повноцінні суб'єкти, що призводить до їх маргіналізації в процесі реагування на надзвичайні ситуації [25]. На рівні місцевого самоврядування нормативна база ще менш структурована. Згідно зі звітом Національної соціальної сервісної служби України (2023), лише 38% громад мають затверджені локальні протоколи міжвідомчої взаємодії, тоді як решта діють на основі ситуативних рішень або взагалі не мають формалізованих механізмів [3]. Це створює ризики дублювання функцій, втрати оперативності та неефективного використання ресурсів.

У науковій літературі також фіксується відсутність нормативної інтеграції між секторами. Л. Нечипорук (2023) зазначає, що в умовах надзвичайних ситуацій соціальні служби часто діють ізольовано, без узгодження з медичними чи освітніми структурами, що унеможливлює реалізацію комплексного підходу до допомоги [26].

Отже, нормативно-правова регламентація міжвідомчої взаємодії в Україні в умовах надзвичайних ситуацій є неповною, розпорошеною між секторами та не забезпечує належної інституційної підтримки. Відсутність єдиного нормативного підходу, чітких алгоритмів, цифрових інструментів і кадрової відповідальності унеможливлює реалізацію ефективної міжсекторальної моделі реагування.

Інтеграція соціальних послуг у кризових умовах розглядається в наукових джерелах як системна координація дій між державними, громадськими, медичними, освітніми та міжнародними структурами з метою забезпечення безперервної, адресної та ефективної допомоги постраждалим. Така інтеграція передбачає спільне реагування та узгодження нормативних, управлінських, інформаційних та ресурсних компонентів. У межах даної статті соціальна допомога розглядається як основний предмет міжсекторальної взаємодії. Соціальне реагування виступає контекстом, що актуалізує потребу в допомозі.

У міжнародних підходах, зокрема у Керівництві Міжвідомчого постійного комітету з психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації, інтеграція базується на створенні мультидисциплінарних команд, які діють за єдиними протоколами реагування [16]. Посібник ВООЗ з надання допомоги за гуманітарних надзвичайних станів акцентує на необхідності поєднання медичних, соціальних та психологічних інтервенцій у межах єдиного кейс-менеджменту [17]. Резилієнс-підхід, розроблений Н. Гусак та ін., передбачає оцінку потреб, мобілізацію ресурсів та підтримку адаптивності постраждалих як основу інтеграції послуг [18].

У вітчизняному контексті інтеграція соціальних послуг у кризових умовах розглядається як механізм реалізації державної соціальної політики в умовах надзвичайного або воєнного стану. О. Кадикало наголошує на важливості нормативного узгодження між секторами, зокрема в умовах воєнного стану, коли традиційні механізми соціального захисту втрачають ефективність [19]. О. Стащук, С. Гергола, К. Комар-Стаховська підкреслюють, що інтеграція має включати не лише соціальні служби, але й органи місцевого самоврядування, волонтерські ініціативи, міжнародні гуманітарні структури та цифрові платформи для обміну інформацією [20].

Узагальнення наукових підходів дозволяє виокремити такі ключові принципи інтеграції соціальних послуг у кризових умовах: міжвідомча координація та спільне планування; мультидисциплінарні команди з чітким розподілом ролей; кейс-менеджмент як інструмент адресної допомоги; цифрові платформи для обміну даними; нормативне закріплення механізмів взаємодії; адаптивність до локального контексту та ризиків; залучення громадських і міжнародних ресурсів. Ці принципи становлять основу для побудови ефективної моделі міжсекторальної взаємодії у сфері соціального реагування та соціальної допомоги, що є предметом подальшого теоретичного обґрунтування в межах даного дослідження.

Міжсекторальна взаємодія у сфері соціального реагування в умовах надзвичайних ситуацій – це багаторівнева система, яка включає суб'єктів різного інституційного походження, механізми координації та ресурсне забезпечення. Для систематизації представимо типологію суб'єктів, що беруть участь у наданні соціальної допомоги постраждалим (див. таблицю 1).

Для забезпечення узгодженості дій між суб'єктами використовуються різні механізми координації. У таблиці 2 подано класифікацію механізмів за рівнем формалізації, функціональним призначенням та прикладами реалізації (див. таблицю 2).

Окрему увагу слід приділити ресурсному забезпеченню. У таблиці 3 пропонуємо типологію ресурсів, необхідних для ефективного функціонування системи реагування, з прикладами їх використання в реальних умовах (див. таблицю 3).

Систематизація суб'єктів, механізмів та ресурсів міжсекторальної взаємодії у сфері соці-

Таблиця 1

Типологія суб'єктів міжсекторальної взаємодії у сфері соціального реагування та надання соціальної допомоги

Категорія суб'єкта	Представники та приклади	Функціональні ролі у реагуванні	Особливості участі в надзвичайних ситуаціях
Державні органи	Центри соціальних служб, служби у справах дітей, ТЦСО	Виявлення потреб, ведення кейсів, координація	Працюють за нормативними алгоритмами, обмежені в ресурсах
Медичні заклади	ЦПМСД, лікарні, мобільні медичні бригади	Надання медичної допомоги, скринінг, кризове втручання	Мають автономні протоколи, потребують інтеграції з соціальними службами
Освітні установи	Школи, дитсадки, ІРЦ, заклади профтехосвіти	Виявлення ризиків, супровід дітей, інформування	Часто не включені до кризових штабів, але мають доступ до сімей
Громадські організації	БФ «Право на захист», ГО «Сильні громади», «Карітас»	Гуманітарна допомога, правовий супровід, мобілізація	Гнучкі, мобільні, але потребують координації з владою
Міжнародні партнери	UNICEF, UNDP, NRC, IOM	Методична підтримка, фінансування, логістика	Впроваджують пілотні моделі, забезпечують ресурси
Місцеве самоврядування	ОТГ, виконкоми, кризові штаби, старостинські округи	Стратегічне управління, ресурсне забезпечення	Відповідальні за інтеграцію, часто без чітких інструментів

Таблиця 2

Класифікація механізмів міжвідомчої взаємодії у сфері соціального реагування та надання соціальної допомоги

Тип механізму	Зміст та функції	Приклади реалізації	Рівень формалізації
Інституційні	Створення структур для координації: комісії, штаби, команди	Кризові штаби при ОВА, мультидисциплінарні команди в ОТГ	Високий
Процедурні	Узгоджені алгоритми дій: кейс-менеджмент, маршрутизація	Індивідуальні плани допомоги, маршрут клієнта	Середній
Інформаційні	Цифрові інструменти для обміну даними	«Соціальна громада», реєстри потреб, кейс-системи	Високий
Нормативні	Правові документи, що регламентують взаємодію	Протоколи реагування, меморандуми, локальні положення	Високий
Комунікаційні	Неформальні канали зв'язку, горизонтальні зв'язки	Телеграм-групи між службами, спільні наради	Низький

Таблиця 3

Типологія ресурсного забезпечення міжсекторальної взаємодії у сфері соціального реагування та надання соціальної допомоги

Тип ресурсу	Зміст та призначення	Приклади реалізації	Ризики та обмеження
Кадрові	Підготовлені фахівці, здатні працювати в умовах кризи	Навчання соціальних працівників у межах проєкту UNICEF	Високий рівень вигорання, нестача кадрів у громадах
Фінансові	Бюджетні кошти, гранти, гуманітарна допомога	Фінансування мобільних бригад за кошти UNDP	Залежність від донорів, нестабільність фінансування
Інформаційні	Бази даних, цифрові платформи, кейс-системи	Платформа «Соціальна громада» в ОТГ	Низький рівень цифрової грамотності, технічні збої
Інфраструктурні	Транспорт, мобільні офіси, кризові центри	Мобільні офіси, кризові кімнати	Обмежена доступність у сільських громадах
Організаційні	Місцеві протоколи, алгоритми, розпорядження	Протокол реагування ОТГ на випадки насильства в сім'ї	Відсутність у більшості громад, неактуальність документів

ального реагування дозволяє розглядати її не як набір розрізнених дій, а як *інтегровану управлінську модель*, що функціонує в умовах надзвичайних ситуацій. Типологія суб'єктів демонструє, що ефективне реагування можливе лише за умови участі всіх ключових секторів – державного, медичного, освітнього, громадського та міжнародного. Класифікація механізмів показує, що координація має складно організовану структуру – від нормативної регламентації до цифрових платформ і неформальних каналів. Ресурсна база підтверджує, що без кадрової, фінансової та інфраструктурної підтримки навіть найкращі моделі залишаються декларативними.

Таким чином, міжсекторальна взаємодія у сфері соціального реагування та надання соціальної допомоги – це *системна, багатовимірна конструкція*, яка потребує не лише нормативного оформлення, але й інституційної спроможності, технологічної підтримки та політичної волі. Її ефективність залежить від здатності громад адаптувати ці компоненти до локального контексту, забезпечити сталість процесів і подолати бар'єри, які виникають під час практичної реалізації.

Попри складнощі, в Україні за останні роки сформувалися *успішні практики міжсекторальної взаємодії* у сфері надання соціальної допомоги. Вони охоплюють різні типи кризових ситуацій – збройний конфлікт, внутрішнє переміщення, пандемію COVID-19, техногенні аварії та природні катастрофи (див. таблицю 4).

Ці кейси демонструють, що *за наявності політичної волі, зовнішньої підтримки та локального лідерства* міжсекторальна взаємодія може бути ефективною навіть у надскладних умовах. *Особливо успішними виявилися моделі, де:* створено *мультидисциплінарні команди* з чітким розподілом ролей; застосовано *цифрові платформи* для обміну даними; впроваджено *єдині маршрути допомоги* для постраждалих. Однак такі приклади залишаються радше винятками, ніж правилом. Масштабування успішних моделей ускладнюється низкою бар'єрів, які мають системний характер.

Перш за все, слід відзначити *нормативні обмеження*. Закон України «Про соціальні послуги» (2019) [1] лише декларативно закріплює принцип міжвідомчої взаємодії, не надаючи чітких механізмів її реалізації в умовах надзвичайних ситуацій. Постанова КМУ № 110 (2023) [4], що регламентує надання соціальних послуг під час воєнного стану, також не містить положень про координацію між секторами, що унеможливлює створення єдиної системи реагування.

Кадрові бар'єри є не менш значущими. За даними UNICEF, у 2022 році понад чверть громад не мали жодного соціального працівника, здатного працювати з кризовими випадками. Високий рівень професійного вигорання, відсутність системної підготовки до роботи в умовах надзвичайних ситуацій, а також низька оплата праці призводять до плинності кадрів і втрати інституційної пам'яті [2].

Інформаційні бар'єри пов'язані з відсутністю єдиної цифрової інфраструктури. Хоча платформа «Соціальна громада» позиціонується як інструмент для обміну даними між службами, у 2023 році лише 15% громад мали до неї повноцінний доступ (НСССУ, 2023). Це ускладнює координацію, призводить до дублювання запитів і втрати інформації про потреби постраждалих [3].

Організаційні бар'єри проявляються у відсутності координаторів міжвідомчої взаємодії, кризових штабів, чітких алгоритмів реагування. У багатьох громадах рішення ухвалюються ситуативно, без попередньо узгоджених процедур. За даними КМДА (2024), понад 60% громад не мають формалізованих структур для міжвідомчої координації, що призводить до хаотичності дій у кризових ситуаціях.

Фінансові бар'єри залишаються одним із найстійкіших обмежень. Більшість громад не мають окремих бюджетних програм на підтримку міжвідомчої взаємодії. Залежність від міжнародної допомоги, яка у 2023–2024 роках почала зменшуватись, створює ризики нестабільності та неможливості масштабування успішних моделей.

Окремо слід відзначити *культурно-інституційні бар'єри*. Як зазначає Г. Круглякова (2023),

Таблиця 4

Приклади успішної міжсекторальної взаємодії у сфері соціального реагування та надання соціальної допомоги в Україні (2019–2024) [1, 23, 24, 27, 28]

Тип кризи	Локація / проєкт	Суб'єкти взаємодії	Механізми та результати
Збройний конфлікт	Чернівецька, Хмельницька, Полтавська обл. (2022–2024)	ОТГ, ЦСС, медики, освітяни, UNICEF, NRC	Мультидисциплінарні мобільні команди, кейс-менеджмент, охоплення ВПО
Внутрішнє переміщення	Київ, Львів, Дніпро (2022–2025)	Центри допомоги ВПО, місцева влада, ГО, UNDP	Єдині маршрути допомоги, цифрові реєстри, кризові кімнати
COVID-19	Тернопільська, Сумська обл. (2022–2024)	Медзаклади, соцслужби, школи, волонтери	Спільне реагування на ізоляцію, доставка ліків, підтримка сімей
Техногенні аварії	Харківська обл. (2022), Кривий Ріг (2023)	ДСНС, медики, соцслужби, місцеві ОТГ	Координація евакуації, психологічна допомога, тимчасове розміщення

багато фахівців не мають досвіду роботи в мультидисциплінарних командах, не володіють навичками горизонтальної комунікації, що унеможливлює ефективну співпрацю навіть за наявності нормативної бази [29].

Таким чином, міжсекторальна взаємодія у сфері соціального реагування та надання соціальної допомоги в Україні перебуває на етапі становлення. Існують успішні практики, які демонструють потенціал інтегрованих моделей допомоги, однак їх реалізація обмежується низкою бар'єрів. Ці бар'єри не є ізольованими – вони взаємопов'язані та взаємопосилюють одне одного. Подолання цих обмежень потребує системного підходу: оновлення нормативної бази, інституційного зміцнення громад, інвестицій у людський капітал, розвиток цифрової інфраструктури та формування культури міжвідомчої співпраці.

Міжсекторальна взаємодія у сфері соціального реагування та надання соціальної допомоги є важливим елементом соціальної політики та організації соціальної допомоги в надзвичайних станах у багатьох країнах Європи та Північної Америки. Вона передбачає координацію між соціальними службами, медичними установами, освітніми закладами, правоохоронними органами та громадськими організаціями. Ефективність таких моделей забезпечується нормативною визначеністю, цифровою інтеграцією, кадровою спроможністю та автономією місцевих команд. Цей досвід може бути корисним для розбудови української моделі міжсекторальної взаємодії для надання соціальної допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та природних катастроф.

У Нідерландах функціонує модель «соціальних команд сусідства» (*Social Neighbourhood Teams*), що діють на рівні муніципалітетів. Команди включають фахівців із соціальної роботи, охорони здоров'я, освіти та психології, мають автономію в ухваленні рішень і працюють безпосередньо в громадах. За даними звіту *Eurofound*, така модель дозволяє забезпечити раннє виявлення ризиків, уникнути дублювання функцій і гарантувати безперервність допомоги. Вона орієнтована не лише на реагування, але й на превенцію соціальних проблем [30, с. 14–18].

У Литві після реформи 2020 року створено центри кейс-менеджменту, які координують дії між поліцією, медичними закладами, школами та соціальними службами. Як зазначено у звіті UNFPA, литовська модель передбачає призначення кейс-менеджера на кожен випадок, що забезпечує узгодженість дій і захист прав постраждалих. Взаємодія регламентується міжвідомчими угодами, а ефективність оцінюється через єдину систему моніторингу [31, с. 22–27].

Фінляндія реалізує модель *Hyvinvointialueet* – регіонів добробуту, де інтеграція соціальних, медичних та освітніх послуг здійснюється на рівні регіональних адміністрацій. За даними *Finnish Institute for Health and Welfare*, така система дозволяє забезпечити безперервність допомоги, оперативне реагування та цифрову інтеграцію даних про отримувачів послуг. Кожен регіон має затверджені протоколи взаємодії, а команди – повноваження для самостійного ухвалення рішень [32, с. 10–15].

У Канаді, згідно з аналітичним звітом *Ontario Centre of Excellence for Child and Youth Mental Health,* модель *wraparound* передбачає комплексну підтримку сімей у кризі через міжвідомчі команди. Взаємодія регламентується муніципальними протоколами, а координація здійснюється через центри інтегрованих послуг. Особливістю канадської моделі є індивідуалізація соціальної допомоги та автономність команд у прийнятті рішень щодо кейсів [33, с. 5–11].

Зарубіжний досвід свідчить, що ефективна міжсекторальна взаємодія можлива лише за умов:

– *Нормативної чіткості* – наявність законодавчих та підзаконних актів, які регламентують механізми координації між секторами. Це включає протоколи взаємодії, стандарти надання послуг, визначення ролей і відповідальності кожного учасника. Наприклад, у Фінляндії регіони добробуту діють на основі затверджених нормативних рамок, що унеможливлює правову невизначеність у кризових ситуаціях [34].

– *Інституційної автономії* – здатність міжсекторальних команд ухвалювати рішення без надмірної бюрократичної залежності. Це дозволяє оперативно реагувати на потреби постраждалих, адаптувати дії до локального контексту та уникати затримок. У Нідерландах муніципальні команди мають повноваження самостійно визначати стратегії втручання та соціальної підтримки [30].

– *Цифрової інтеграції* – використання єдиних інформаційних систем для обміну даними між секторами. Це забезпечує безперервність соціальної допомоги, зменшує ризик втрати інформації та дозволяє відстежувати динаміку випадку. У Фінляндії всі служби мають доступ до спільної цифрової платформи, що дозволяє координувати дії в реальному часі [32].

– *Кадрової стабільності* – наявність підготовлених фахівців, здатних працювати в мультидисциплінарному середовищі. Це включає професійну підготовку, супервізію, емоційну підтримку персоналу та сталість кадрового складу. У Канаді *wraparound*-команди формуються з урахуванням компетенцій у сфері кризового реагу-

вання, психосоціальної підтримки та правового захисту [33].

– *Превентивного підходу* – орієнтація не лише на реагування, але й на попередження кризових ситуацій. Це включає раннє виявлення ризиків, роботу з сім'ями до моменту загострення проблеми, просвітницькі кампанії та залучення громади для навчань з поводження у надзвичайних ситуаціях. У Нідерландах соціальні команди працюють із сім'ями на етапі ризику, а не лише після настання кризи [30].

Для України ці моделі можуть слугувати орієнтиром у розробці власної системи інтегрованих соціальних послуг в умовах надзвичайних станів та природних катастроф. Особливо актуальним є досвід Литви та Нідерландів, де взаємодія реалізується на рівні громад, із чітким розподілом ролей, цифровою підтримкою та кейс-менеджментом.

Сучасні виклики, зумовлені війною, внутрішнім переміщенням населення, зростанням випадків домашнього насильства та соціальної вразливості, вимагають від України створення ефективної моделі міжсекторальної взаємодії у сфері соціального реагування та надання соціальної допомоги. Така модель має бути не просто адаптацією зарубіжного досвіду, а системним рішенням, що враховує українські інституційні, нормативні та ресурсні реалії.

Якщо визначати концептуальні засади такої моделі, то українська модель має ґрунтуватися на таких принципах:

– *Правова інтеграція*: взаємодія між секторами повинна бути закріплена в нормативних актах – не лише на рівні державної політики, але й у локальних протоколах громад. Це дозволить уникнути фрагментарності та забезпечити правову визначеність дій усіх учасників.

– *Операційна децентралізація*: рішення щодо реагування на кризові випадки мають ухвалюватися на рівні громади. Це передбачає створення локальних мультидисциплінарних команд, які діють автономно, але в межах затверджених стандартів. Такий підхід дозволяє враховувати контекст, ресурси та специфіку кожної громади.

– *Технологічна сумісність*: усі служби, залучені до реагування, повинні мати доступ до єдиної цифрової платформи, яка забезпечує обмін інформацією, фіксацію дій, моніторинг та оцінку ефективності. Це підвищує швидкість реагування та знижує ризик втрати даних в умовах надзвичайних ситуацій.

– *Професійна стійкість*: модель передбачає системну підготовку фахівців до роботи в умовах стресу, кризових ситуацій та мультидисциплінарного середовища. Важливо забезпечити механізми супервізії, психологічної підтримки та професійного розвитку.

– *Громадоцентричність*: реагування має бути не лише інституційним, але й соціально вкоріненим. Це означає залучення громадських організацій, волонтерських ініціатив, релігійних громад, а також розвиток механізмів раннього надання соціальної допомоги через освітні та медичні заклади.

Структурно модель передбачає створення таких елементів:

– *Центр міжсекторальної координації громади* – орган, що узгоджує дії між секторами, затверджує протоколи, проводить оцінку ефективності втручань та оцінку потреб постраждалих.

– *Мультидисциплінарна команда реагування* – соціальний працівник, медик, освітянин, представник поліції, юрист, психолог, кейс-менеджер.

– *Цифрова платформа* – інтегрована система, що дозволяє фіксувати запити, дії, результати, з можливістю аналітики та звітності щодо надання соціальної допомоги.

– *Механізми навчання та супервізії* – регулярні тренінги, обмін досвідом, підтримка фахівців.

– *Громадські модулі реагування* – партнерство з НУО, волонтерами, ініціативами, які можуть оперативно включатися в роботу.

Очікувані ефекти: формування сталої системи реагування на кризові випадки; зменшення навантаження на окремі служби; підвищення ефективності соціальної допомоги постраждалим; зростання довіри до соціальних інституцій; поширення культури партнерства між секторами.

Запропонована модель міжсекторальної взаємодії у сфері соціального реагування та надання соціальної допомоги в Україні є *інституціоналізованою, децентралізованою та технологічно інтегрованою.* Вона поєднує нормативне закріплення, локальну автономію, цифрову інфраструктуру, кадрову стійкість і соціальну вкоріненість. За типологією управлінських моделей, це – *громадоцентрована адаптивна модель з елементами мережевого управління,* що передбачає горизонтальні зв'язки між секторами та гнучке реагування на локальні ризики.

Прогноз реалізації моделі залежить від кількох факторів. З огляду на актуальні виклики – воєнний стан, масштабне переміщення населення, зростання соціальної вразливості – потреба в такій моделі є *не лише актуальною, але й критично необхідною.* Її впровадження можливе поетапно: спочатку – у громадах, які вже мають досвід міжсекторальної співпраці, далі –

через розробку типових протоколів, цифрових платформ і навчальних модулів для фахівців.

Ефективність моделі залежить від таких умов: нормативна підтримка: ухвалення змін до законодавства, які закріплюють механізми міжсекторальної координації на місцевому рівні; *фінансова сталість*: забезпечення бюджетної підтримки для функціонування центрів координації, цифрових платформ і навчальних програм; *кадрова готовність:* наявність підготовлених фахівців, здатних працювати в мультидисциплінарному середовищі; *технологічна інфраструктура*: впровадження єдиної цифрової системи для обміну інформацією між секторами; *громадська участь*: активне залучення громадських організацій, волонтерів, релігійних громад до процесу реагування; *моніторинг і оцінка*: створення механізмів оцінки ефективності втручань, зворотного зв'язку та корекції дій.

Таким чином, модель не є універсальною формулою, а представляє собою *адаптивну рамку*, яка може бути реалізована в різних громадах з урахуванням їхніх ресурсів, ризиків і соціального капіталу. Її впровадження здатне суттєво підвищити ефективність соціального реагування в Україні та закласти основу для стійкої системи підтримки постраждалих у надзвичайних ситуаціях.

Висновки. Міжсекторальна взаємодія у сфері соціальної допомоги постраждалим в умовах надзвичайних ситуацій і природних катастроф є вкрай важливою для забезпечення своєчасної, комплексної та адресної соціальної підтримки. Вона дозволяє об'єднати зусилля державних органів, громадських організацій, медичних, освітніх та правоохоронних структур для реагування на складні життєві обставини, спричинені кризою. Аналіз наукових джерел і нормативної бази показав, що в Україні відсутня цілісна модель міжсекторальної взаємодії саме у сфері соціальної допомоги. Існуючі механізми є фрагментарними, неузгодженими та недостатньо адаптованими до умов надзвичайного або воєнного стану. Це ускладнює доступ постраждалих до необхідних послуг, знижує ефективність реагування та посилює соціальну вразливість.

Запропонована теоретична модель передбачає створення локальних центрів координації, мультидисциплінарних команд, цифрових платформ для фіксації запитів і дій, а також механізмів навчання та супроводу фахівців. Її основою є принципи правової інтеграції, операційної децентралізації, технологічної сумісності, професійної стійкості та громадоцентричності – саме в контексті надання соціальної допомоги.

Реалізація моделі можлива за умови нормативного закріплення міжсекторальної координації, фінансової підтримки, кадрової готовності та активної участі громад. Її впровадження дозволить перейти від розрізнених ініціатив до сталої системи соціальної допомоги, здатної ефективно функціонувати в умовах надзвичайних ситуацій та природних катастроф, а також забезпечувати гідний рівень підтримки постраждалим.

Література

1. Закон України «Про соціальні послуги» № 2671-VIII від 17 січня 2019 р. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 11. С. 3–10.

2. Кабінет Міністрів України. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки. Офіційний вісник України. 2017. № 13. С. 6–15.

3. Національна соціальна сервісна служба України. Звіт про стан надання соціальних послуг у громадах України у 2023 році. Київ : НСССУ, 2023. С. 12–14.

4. Постанова Кабінету Міністрів України № 110 від 24 лютого 2023 р. «Про затвердження Порядку надання соціальних послуг в умовах воєнного стану». Урядовий кур'єр. 2023. № 38. С. 2–5.

5. Спіріна Т., Лунь К. Надання інтегрованих соціальних послуг в Україні: міждисциплінарний підхід. Інноваційна педагогіка. 2021. № 40. С. 215–218.

6. Гречко Т.К., Лісовський С.А., Романюк С.А., Руденко Л.Г. Публічне управління в забезпеченні сталого (збалансованого) розвитку : навч. посіб. Херсон : Грінь Д.С., 2015. 264 с.

7. Мельник Л.А. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства: основні поняття, проблеми та стратегічні напрями. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2019. № 2. С. 18–23.

8. Мануілова К.В., Піроженко Н.В., Чістякова І.М. Європейські стратегії міжсекторної взаємодії через проєктний підхід у публічному управлінні. Економічний простір. 2025. № 197. С. 187–192.

9. Червак-Смерічко О.Ю. Міжсекторне партнерство: контент-аналіз стратегій розвитку територіальних громад та стратегій розвитку регіонів України. Ефективна економіка. 2023. № 5. С. 55–60.

10. Дмитренко Р. Державно-приватне партнерство як форма реалізації державної політики розвитку аграрного бізнесу. Наукові праці МАУП. Юридичні науки. 2024. № 3(71). С. 18–22.

11. Назарчук О.М. Роль політичних еліт у забезпеченні стабільності міжсекторальної взаємодії в Україні. Український політико-правовий дискурс. 2024. № 6. С. 41–46.

12. Сидоренко Н.С. Особливості громадського контролю у сфері публічної служби в умовах її реформування в Україні. Ефективність державного управління. 2016. № 49. С. 234–240.

13. Новікова О.Ф., Сидорчук О.Г., Панькова О.В. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки : монографія. Київ ; Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184 с.

14. Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення

надзвичайного або воєнного стану : Закон України від 14 квітня 2022 р. № 2193-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#Text

15. Державний стандарт соціальної послуги кризового та екстреного втручання : наказ Мінсоцполітики України від 1 липня 2016 р. № 716. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0990-16#n13

16. Керівництво МПК з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації / Міжвідомчий постійний комітет. Київ : Пульсари, 2017. 216 с.

17. Посібник з надання допомоги за гуманітарних надзвичайних станів / ВООЗ. Женева : ВООЗ, 2016. 61 с.

18. Гусак Н., Чернобровкіна В., Чернобровкін В., Максименко А., Богданов С., Бойко О. Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій: підхід резилієнс : посібник з проведення тренінгу / за заг. ред. Н. Гусак. Київ : НаУКМА, 2017. 174 с.

19. Кадикало О.І. Актуальні питання соціального захисту населення України в умовах воєнного стану. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. № 2. С. 10–14.

20. Стащук О.В., Гергола С.В., Комар-Стаховська К.П. Стан соціального захисту та соціального забезпечення населення України в умовах війни. Економіко-правовий розвиток сучасної України : матеріали XI Всеукр. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Одеса, 25 листопада 2022 р.). Одеса, 2022. С. 6–8.

21. Головко В.В. Особливості державної політики соціального захисту населення в умовах воєнного стану в Україні. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/16874/1/Golovko.pdf

22. Грень Т.Я. Особливості реалізації політики соціального захисту територій в умовах війни. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. № 6. С. 80–84.

23. Лебединська О.С., Іванісов О.В., Лугова В.М. Специфіка надання інтегрованих соціальних послуг в сучасних умовах. Український журнал актуальних економічних досліджень. 2025. № 2. С. 56–63.

24. UNICEF. Сучасні підходи до впровадження інтегрованих соціальних послуг на рівні громад в Україні : аналітичний звіт. Київ : Представництво ЮНІСЕФ в Україні, 2022. 36 с.

25. Кодекс цивільного захисту України : Закон України № 5403-VI від 2 жовтня 2012 р. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 34. Ст. 458.

26. Нечипорук Л.І. Надання соціальних послуг в умовах надзвичайних ситуацій. Модернізація освіти та соціальної роботи в контексті глобальних викликів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Рівне, 23–24 березня 2023 р.). Рівне : РДГУ, 2023. С. 76–79.

27. UNDP Ukraine. Integrated Services for IDPs: Case Studies from Kyiv and Lviv. 2023. URL: https://www.undp.org/ukraine/publications/integrated-services-idps-case-studies

28. Нечипорук Л.І. Соціальні послуги в умовах пандемії: виклики та рішення. Соціальна робота і сучасність. 2021. № 3. С. 45–49.

29. Круглякова Г. Міжвідомча взаємодія у сфері захисту дітей : аналітична записка. Київ : HSA, 2023. 12 с.

30. Eurofound. Integrated social services in Europe : report. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2022. 48 p. C. 14–18.

31. United Nations Population Fund. Improving multisectoral response to gender-based violence in Eastern Europe and Central Asia : regional report. New York : UNFPA, 2021. 56 p. C. 22–27.

32. Finnish Institute for Health and Welfare. Social welfare and health care reform in Finland : policy brief. Helsinki : THL, 2023. 32 p. C. 10–15.

33. Ontario Centre of Excellence for Child and Youth Mental Health. Wraparound process: Integrating services for children and families. Ottawa : CHEO, 2020. 24 p. C. 5–11.

Анотація

Мальцева О. В., Матюк В. О. **Міжсекторальна взаємодія у наданні соціальної допомоги постраждалим в умовах надзвичайних ситуацій і природних катастроф: актуальний український досвід.** – Стаття.

Метою даного дослідження є теоретичне обґрунтування сутності, структурних компонентів та умов ефективної міжсекторальної взаємодії у сфері надання соціальної допомоги постраждалим в умовах надзвичайних ситуацій і природних катастроф в Україні, а також окреслення напрямів її інституціоналізації в межах державної соціальної політики. У статті здійснено концептуальний аналіз поняття «міжсекторальна взаємодія» у контексті соціального захисту в умовах надзвичайних ситуацій; визначено нормативно-правові засади міжсекторальної координації в Україні та виявлено їхні прогалини; узагальнено наукові підходи до інтеграції соціальних послуг у кризових умовах; виявлено структурні компоненти ефективної міжсекторальної взаємодії (суб'єкти, механізми, ресурси, інформаційні платформи); окреслено бар'єри та обмеження, що перешкоджають координації між секторами; узагальнено зарубіжний досвід та сформульовано теоретичні засади інституціоналізації міжсекторальної взаємодії у сфері соціального реагування та надання соціальної допомоги постраждалим в умовах надзвичайних станів та природних катастроф. Запропонована теоретична модель включає структурні компоненти — центри координації, мультидисциплінарні команди, цифрові платформи, механізми навчання та громадські модулі реагування. Її реалізація можлива за умови нормативного закріплення, фінансової підтримки, кадрової готовності та активної участі громадських організацій. Модель орієнтована не лише на кризове втручання, але й на формування сталої системи соціального захисту та системної соціальної допомоги. Очікувані ефекти впровадження моделі включають зменшення навантаження на окремі служби, підвищення ефективності допомоги, зростання довіри до соціальних інституцій та поширення культури партнерства між секторами. Це дозволяє перейти від фрагментарних ініціатив до системного реагування, що відповідає сучасним викликам українського суспільства.

Ключові слова: соціальний захист, соціальна допомога, соціальне реагування в умовах надзвичайних станів та природних катастроф, міжсекторальна взаємодія, інституціолізована модель міжсекторальної взаємодії в наданні соціальної допомоги постраждалим.

Summary

Maltseva O. V., Matuk V. O. **Intersectoral cooperation in providing social assistance to victims in emergencies and natural disasters: current Ukrainian experience.** – Article.

The purpose of this study is to provide a theoretical rationale for the essence, structural components, and conditions for effective intersectoral cooperation in the field of social assistance to victims in emergencies and natural disasters in Ukraine, as well as to outline directions for its institutionalization within the framework of state social policy. The article presents a conceptual analysis of the term "intersectoral cooperation" in the context of social protection during emergencies; identifies the regulatory and legal foundations of intersectoral coordination in Ukraine and reveals existing gaps; summarizes scientific approaches to the integration of social services under crisis conditions; identifies the structural components of effective intersectoral cooperation (actors, mechanisms, resources, information platforms); outlines barriers and limitations that hinder coordination between sectors; generalizes international experience and formulates theoretical foundations for the institutionalization of intersectoral cooperation in the field of social response and provision of social assistance to victims in emergencies and natural disasters. The proposed theoretical model includes structural components such as coordination centers, multidisciplinary teams, digital platforms, training mechanisms, and community response modules. Its implementation is possible under conditions of regulatory consolidation, financial support, personnel readiness, and active participation of civil society organizations. The model is aimed not only at crisis intervention but also at building a sustainable system of social protection and systemic social assistance. The expected effects of implementing the model include reducing the burden on individual services, increasing the efficiency of assistance, enhancing public trust in social institutions, and promoting a culture of partnership between sectors. This enables a transition from fragmented initiatives to systemic response that meets the contemporary challenges of Ukrainian society.

Key words: social protection, social assistance, social response in emergencies and natural disasters, intersectoral cooperation, institutionalized model of intersectoral cooperation in providing social assistance to victims.

Дата надходження статті: 03.11.2025
Дата прийняття статті: 19.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 303.425:32.019.5
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.21

І. В. Пиголенко
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3612-3243
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Ю. А. Пиголенко
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0000-4975-3837
викладач циклової комісії з педагогічної освіти
Фахового коледжу «Універсум»
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Вивчення громадської думки завжди відіграє ключову роль у формуванні громадянського суспільства, а особливо це актуалізується в кризові періоди. Проведення досліджень з вивчення думки та настроїв громадян стає складним завданням в умовах війни, при цьому, громадська думка є критично важливою для налагодження соціальних зв'язків між владними структурами та громадськістю. Політичні еліти покладаються на неї та часто намагаються впливати на довіру з боку громадян. Тому, дослідницькі кампанії повинні залишатися незалежними від влади й політичних сил та періодично проводити опитування громадської думки в умовах воєнного часу. Однак, опитування у воєнний час мають певні специфічні вимоги як до методології збору інформації, так і до процедурно-методичних аспектів проведення досліджень. Основна проблема, з якою стикаються дослідники під час війни, – це забезпечення репрезентативності отриманих даних, що пов'язано з:

– відсутністю статистичних даних щодо чисельності населення, статево-вікової структури в регіональному розрізі;

– неможливістю повністю охопити всю територію, у зв'язку з наближеністю до лінії фронту, що не дає можливості забезпечити безпечне проведення досліджень;

– міграційні процеси, як внутрішні так і масовий виїзд закордон. За даними звіту агентства ООН у справах біженців станом на кінець січня 2025 року по всій Європі було зареєстровано 6 346 300 біженців з України, з яких 6 325 125 були зареєстровані для отримання притулку, тимчасового захисту або аналогічних національних програмах захисту. Станом на кінець грудня 2024 року 3,7 мільйона людей були внутрішньо переміщені в межах України [30];

– деякі люди можуть боятися брати участь в опитуваннях та відповідати на питання щодо довіри до влади, оцінки ситуації, власних поглядів та переконань;

– висновки, зроблені в результаті опитувань під час війни, є репрезентативними лише для тих територій, до яких мали доступ дослідники, та респондентів, які зараз проживають на цих територіях. А, отже, опитування, проведені під час війни, не враховують погляди людей, які переїхали закордон, залишилися на непідконтрольній Україні території або знаходяться у прифронтових зонах.

Як зазначається на сторінках журналу Forbes Ukraine «Останній перепис населення був у 2001 році, тоді в Україні проживало 48,5 млн осіб. У 2019-му уряд здійснив альтернативну оцінку, використовуючи комбінований метод: дані операторів, інформацію з держреєстрів і соцопитування. Висновок – на підконтрольній уряду території мешкало 37,3 млн.» [7]. Якщо відняти кількість біженців, то оціночна кількість населення тяжіє до 30 млн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми вивчення громадської думки в американській та західній науковій думці торкаються більшість соціологів, які працюють у сфері емпіричної соціології, починаючи з праць американського вченого, журналіста, автора наукових методів вивчення громадської думки – Дж. Геллапа. Вивченням громадської думки займались також відомі зарубіжні соціологи, зокрема: Г. Тард, Ф. Тьоніс, Б. Берельсон, П. Лазарсфельд, Г. Лассуел, С. Ліпсет, У. Ліппман, Е. Ноель-Нойман та ін.

В Україні вивченню громадської думки присвячені праці таких українських учених: О. Вишняк, А. Горбачик, Є. Головаха, М. Міщенко, В.Оссовський, В. Паніотто, В. Пол-

© І. В. Пиголенко, Ю. А. Пиголенко, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

торак, С. Потоцька, С. Стукало, Н. Харченко, М. Чурилов та ін. Слід відзначити, що саме ці дослідники, які надали поштовху в дослідженні громадської думки в Україні, поєднують науково-теоретичні розробки та реалізацію конкретних соціологічних опитувань на ринку соціологічних досліджень.

Метою даної статті є розгляд основних проблем, з якими стикаються українські соціологічні кампанії, дослідники та науковці при вивченні громадської думки в умовах війни.

Викладення основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення росії стало каталізатором радикальних змін у суспільній свідомості українського суспільства. Громадська думка, як індикатор соціальної стабільності, набула особливого значення в умовах воєнного стану. Дослідження громадської думки дозволяє оцінити ефективність державної політики, рівень мобілізації суспільства та потенційні ризики соціальної напруги.

Під час Другої світової війни соціологічні дослідження часто проводилися для оцінки морального стану населення, солдатів та впливу війни на суспільство. Вони були особливо поширені в США та Великій Британії, де уряди використовували їх для формування політики. У нацистській Німеччині подібні дослідження мали характер моніторингу громадської думки для здійснення постійного контролю за ситуацією.

Найвідоміше дослідження «The American Soldier» (США), проведене дослідницьким відділом інформаційно-освітнього управління Міністерства війни США під керівництвом Семюеля Стауффера. Метою було вивчення ставлення солдатів до армійського життя, бою та післявоєнної адаптації, щоб покращити політику армії. Опитано понад 500 тисяч військовослужбовців у США та за кордоном. Результати опубліковано в чотирьох томах «Studies in Social Psychology in World War II» (1949–1950), де аналізувалися фактори моралі, адаптації та відносин до життя в тилу. Це одне з перших масштабних емпіричних соціологічних проєктів у військовій сфері [29].

В соціологічній енциклопедії громадська думка визначається як:

«1) специфічний вияв громадської свідомості, що охоплює приховане або явне ставлення різних соціальних груп і прошарків населення до соціально значущих проблем, подій і фактів дійсності;

2) спільна думка громади – основного територіально-адміністративного органу самоуправління в Україні, що в різних формах існував за часів Київської Русі;

3) особливий стан масової свідомості – почуття, настрої, судження, ідеї, погляди та інші вияви соціальних ставлень об'єктів різних соціальних спільнот аж до нації й світового соціуму включно» [14, с. 86].

Громадська думка відіграє ключову роль у функціонуванні суспільства, особливо в кризові періоди. Під час війни її значення зростає, адже суспільна підтримка визначає можливості держави щодо мобілізації ресурсів, управління ризиками та ухвалення політичних рішень.

Опитування – метод збирання соціологічної інформації під час безпосереднього (інтерв'ю) або опосередкованого (анкетування) соціально-психологічного спілкування вченого-соціолога (інтерв'юера) та опитуваного (респондента) шляхом реєстрації відповідей на запитання залежно від мети і завдань дослідження [14, с. 257].

Аналіз оприлюднених результатів соціологічних досліджень основними дослідницькими кампаніями, що працюють в Україна (за основу взято список, що оприлюднений на сайті Соціологічної асоціації України [1]. з початку повномасштабного вторгнення говорить про зміну основних тематик та акцентів при проведенні соціологічних опитувань серед українців. Хоча ринок маркетингових досліджень і зазнав впливу воєнного стану, але загалом він не суттєво змінив принципи проведення досліджень з вивчення споживацьких настроїв. Дослідження ж соціально-політичної думки зазнали як зміни основних тематик, так і методів та методологічних підходів. Метою даної статті, є проаналізувати як кількісні, так якісні характеристики тематики проведення досліджень в Україні в воєнний період, починаючи з 24 лютого 2022 року.

Так, переважна більшість досліджень, проведених Інститутом соціології Національної академії наук України [4] з 24 лютого 2022 року, результати яких оприлюднені на сайті (включаючи 4 хвилі щорічного моніторингу «Українське суспільство» та 8 інших проєктів/опитувань), переважають теми повномасштабної війни: соціальні травми, ідентичність, ставлення до влади, культурні зміни, толерантність.

Серед досліджень, проведених Київським міжнародним інститутом соціології [5] з 24 лютого 2022 року, результати яких оприлюднені на сайті, переважають теми, пов'язані з повномасштабним вторгненням росії: ставлення до агресора, довіра до влади, проблема корупції, ідентичність, готовність до мирних переговорів, психологічний стан населення. Перші звіти з'являються в травні-червні 2022 року, що сфокусовані на війні та ставленні до росії.

Серед досліджень, проведених Фондом Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва [20]

з 24 лютого 2022 року, результати яких оприлюднені на сайті, зосереджені на тематиці повномасштабної війни: ставлення до переговорів, ідентичність, безпека, медіа, загроза, регіональні настрої, перемога (наприклад, «Ядерний чинник в російсько-українській війні»). Фокус на дипломатії, Європі, освіті, мобілізації (наприклад, «Війна та дипломатія: як українці ставляться до можливих переговорів»). Менше уваги приділено економічному напряму чи повоєнному відновленню.

Серед досліджень, проведених Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова [19] з 24 лютого 2022 року, результати яких оприлюднені на сайті та у відкритих публікаціях, переважають теми війни: віра в перемогу, ідентичність, ставлення до переговорів, поступки на переговорах, мілітаризація, релігія, зовнішня політика, демократія, корупція, економіка, трудові ресурси. Переважна більшість досліджень пов'язані з повномасштабним вторгненням.

Серед досліджень, проведених Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка [18] з 24 лютого 2022 року, результати яких оприлюднені на сайті (включаючи хвилі міжнародних проєктів, де фіксуються окремі цикли після 2022 р.), переважають теми здоров'я та поведінки молоді/підлітків: вживання наркотичних речовин, харчування, психосоціальні зміни під час війни, державні послуги. Початок хвилі HBSC (Health Behaviour in School-aged Children) – моніторинг здоров'я та поведінки учнівської молоді. Фокус на впливі війни на підлітків.

Серед досліджень, проведених Інститутом соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України [3] з 24 лютого 2022 року, результати яких оприлюднені на сайті, переважають теми, що зосереджені на психологічних наслідках війни, консолідації суспільства та адаптації до умов воєнного стану. Увага приділяється вивченню впливу повномасштабного російського вторгнення на суспільну свідомість, ідентичність та психологічний стан (наприклад, «Стан суспільної свідомості в Україні під час вторгнення», «Спільнотна ідентичність під впливом війни»), проблеми реформування освіти, психологічна просвіта молоді (наприклад, «Українська освіта на терезах громадської думки»). Оцінка ситуації населенням громад, вивчення соціально-політичних настроїв.

Серед досліджень, проведених Центром соціальних та маркетингових досліджень SOCIS [21] з 24 лютого 2022 року, результати яких оприлюднені на сайті, переважають теми повномасштабного вторгнення: регіональні наслідки, національна стабільність та політика. Регіональні дослідження в областях, близьких до фронту (Одеса, Харків), проблем ВПО (Вінниця, Черкаси), з фокусом на локальні виклики, єдність та адаптацію.

Серед досліджень, проведених Соціологічною групою «Рейтинг» [13] з 24 лютого 2022 року, результати яких оприлюднені на сайті, переважають теми воєнного контексту (понад 85% досліджень пов'язані з повномасштабним вторгненням: адаптація, психологічні маркери, загальні настрої, очікування (наприклад, «Україна в умовах війни», «Формула стійкості»), зміни в самоідентифікації, гордість, єдність, цінності (наприклад, «Ідентичність. Патріотизм. Цінності», «Хто ми та якою бачимо Україну?»), ставлення до країн, підтримка союзів, вступ до ЄС/НАТО, роль США (наприклад, «Зовнішньополітичні орієнтації», «Підтримка міжнародних союзів»), ветерани, діти під час війни, біженці в Європі, регіональне благополуччя (наприклад, «Образ ветеранів», «Проблеми українських дітей»).

Серед досліджень, проведених соціологічною агенцією Ipsos Ukraine [28] з 24 лютого 2022 року, результати яких оприлюднені на сайті (включаючи хвилі Resilience Monitor), переважають теми, що висвітлюють наслідки повномасштабного вторгнення: економічні втрати, гуманітарна криза, міжнародна солідарність, відстеження втрат доходів, зайнятості, доступу до послуг у великих містах та на звільнених територіях (наприклад, «Ipsos Ukraine Resilience Monitor: вплив війни на засоби існування», вересень 2022), ставлення світу до конфлікту, ризики для інших країн, підтримка санкцій, ставлення до переміщених осіб, опитування українців за кордоном, ставлення до дій влади, готовність до компромісів.

Серед досліджень, проведених соціологічною кампанією «Соціоінформ» [12] з 24 лютого 2022 року, результати яких оприлюднені на сайті (включаючи багатохвильові проєкти як серію про правову допомогу), переважають дослідження, присвячені повномасштабному вторгненню (100%): соціальні наслідки, вразливість, адаптація, відновлення.

Серед досліджень, проведених компанією Gradus Research Company [25] з 24 лютого 2022 року, результати яких оприлюднені на сайті, переважають теми, присвячені наслідкам повномасштабного вторгнення (понад 80% опитувань пов'язані з війною: настрої, адаптація, стійкість). Кампанія фокусується на швидких, а саме tech-дослідженнях.

Серед досліджень проведених компанією Info Sapiens [27] з 24 лютого 2022 року, результати

яких оприлюднені на сайті, переважає воєнна тематика (понад 70% опитувань): ідентичність, безпека, адаптація.

Серед досліджень, проведених компанією Active Group [24] з 24 лютого 2022 року, результати яких оприлюднені на сайті (включаючи хвилі моніторингів настроїв на окупованих територіях), переважають питання воєнних наслідків: окупація, довіра, ідентичність, міжнародна підтримка.

Дані громадської думки – функціонують у соціально-політичній культурі суспільства та є важливим інструментом для налагодження взаємозв'язку між громадськістю та владою. Інститут соціології Національної академії наук України у спільних дослідженнях наголошує, що регулярний моніторинг дозволяє виявити довготривалі тенденції у громадській думці. Моніторинг Інституту соціології НАН України показує значне зростання національної ідентифікації [17].

Водночас, дослідження психологічної стійкості населення демонструють, що криза стимулює не лише згуртованість, а й високий рівень стресу, що може переростати у виснаження [22].

Опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва свідчать, що більшість українців виступають проти будь-яких територіальних поступок заради миру [11].

Також, зріс запит на гарантії безпеки, соціальну стабільність і чітке планування післявоєнного відновлення.

Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України фіксує різницю в поглядах між регіонами:

– найвищий рівень національної єдності на Заході;

– помірно стабільний у Центрі;

– часткові сумніви щодо майбутнього на Півдні та Сході [15].

Однак, переважна більшість досліджень, показує, що консолідація суспільства переважає над регіональними відмінностями.

В умовах інформаційної війни важливим є стійкість населення до маніпуляцій. На сьогодні підтримка України залишається стабільною, тоді як українці демонструють високий рівень критичного мислення й недовіри до російських джерел, які постійно активно впливають інформаційне поле.

Громадська думка в Україні розвивається за двома паралельними траєкторіями: консолідація та мобілізація і втома та психологічне виснаження. Як підкреслює Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, суспільство «зберігає високий рівень патріотичних настроїв, водночас, відчуваючи тиск довготривалого стресу» [15].

Ці фактори важливо враховувати державним інституціям для побудови ефективних комунікаційних стратегій як у внутрішній політиці країни, так і на міжнародній арені.

Висновки. Україна – дуже велика та різноманітна країна, з її соціально-культурними, географічними та політичними особливостями. Результати досліджень вказують, що повномасштабне вторгнення росії в Україну змістило вивчення громадської думки в Україні в бік Заходу. Незважаючи на цю тенденцію, ми повинні зважати на труднощі збору конфіденційних даних опитувань у прифронтових зонах і територіях, наближених до бойових дій. Це потрібно враховувати при аналізі та обговоренні результатів проведених досліджень.

Війна суттєво підвищила рівень довіри до Збройних Сил України та волонтерських структур. Українське суспільство демонструє високу адаптаційну здатність та психологічну стійкість. Спостерігається зростання патріотизму і громадянської ідентичності. Водночас, зберігається ризик емоційного вигорання та соціальної втоми. Результати соціологічних досліджень мають бути використані при формуванні політики держави та стратегічних комунікацій. На сьогодні не втрачають актуальності думки відомого українського соціолога В. Л. Оссовського: «якщо для розв'язання проблеми визначення й емпіричної ідентифікації громадської думки для потреб соціологічних опитувань треба аналізувати як феномен суспільної свідомості, то для з'ясування її суб'єктів, суспільних функцій, ролі в суспільстві як соціальної інституції конче потрібно розглядати цю думку в системі соціальних відносин, які, поступово кристалізуючись, набуваючи статусу термінальної цінності, формуючи механізми відтворення в часі й орієнтуючись на розв'язання глобальних проблем, перетворюються на одну із соціальних інституцій громадянського суспільства» [8, с. 38].

Опитування воєнного часу в Україні є важливими та необхідними. Вони показують, як пересічні українці почуваються в умовах війни, як справляються з повсякденними викликами, гуртується та допомагають одним одному, як змінюються настрої, як ставляться до перемовин та прогнозів щодо завершення війни та настання миру.

Література

1. Акредитовані САУ організації. *Соціологічна асоціація України* : веб-сайт. URL: https://sau.in.ua/akredytovani-sau-organizacziyi/ (дата звернення: 23.12.2025).

2. Дубас М.О. Війна, пандемія COVID-19 та методології досліджень онлайн у соціології: дослідницькі виклики і сучасні тренди. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. № 40. С. 138–143.

3. Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України : веб-сайт. URL: https://ispp.org.ua/ (дата звернення: 23.12.2025)

4. Інститут соціології Національної академії наук Україн : веб-сайт. URL: http://i-soc.com.ua/institute/ (дата звернення: 20.12.2025).

5. Київський міжнародний інститут соціології : веб-сайт. URL: http://kiis.com.ua/ (дата звернення: 20.12.2025) .

6. Кодекс професійної етики соціолога. Соціологічна асоціація *України* : веб-сайт. URL: https://sau.in.ua/pro-sau/ (дата звернення: 23.12.2025).

7. Ні 50, ні 37 млн. Forbes Ukraine підрахував, як змінилася чисельність населення України за останні п'ять років. Скільки українців насправді? *Журнал Forbes Ukraine* : веб-сайт. URL: https://forbes.ua/war-in-ukraine/ni-50-ni-37-milyoniv-forbes-ukraine-pidrakhuvav-yak-zminilas-chiselnist-naselennya-ukraini-za-ostanni-pyat-rokiv-skilki-ukraintsiv-naspravdi-24112025-33957

8. Оссовський В.Л. Соціологія громадської думки. Київ : ПЦ «Фоліант»; ВД «Стилос», 2005. 186 с.

9. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження: курс лекцій. Київ, 2007. 320 с.

10. Паніотто В., Харченко Н. Криза в методах опитування та шляхи її подолання. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2012. № 1. С. 3–19.

11. Свобода, безпека, достаток : громадська думка українців під час війни : прес-реліз від 04.03.2025. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва* : веб-сайт. URL: https://dif.org.ua/article/svoboda-bezpeka-dostatok-gromadska-dumka-ukraintsiv-pid-chas-viyni (дата звернення: 23.12.2025)

12. Соціоінформ : веб-сайт. URL: https://socioinform.com/ (дата звернення: 23.12.2025).

13. Соціологічна група «Рейтинг» : веб-сайт. URL: https://ratinggroup.ua/ (дата звернення: 20.12.2025)

14. Соціологічна енциклопедія / Укладач В.Г. Городяненко. Київ : Академвидав, 2008. 456 с.

15. Стан суспільної свідомості на четвертому році війни : прес-реліз від 09.04.2025. *Інститут соціальної та політичної психології НАПН України :* веб-сайт. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2025/04/pres-reliz-9.04.2025_ost.pdf (дата звернення: 23.12.2025).

16. Суспільно-політичні орієнтації громадян України (травень 2023р.) : прес-реліз від 21.06.2023. *Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова* : веб-сайт. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/suspilnopolitychni-oriientatsii-gromadian-ukrainy-traven-2023r (дата звернення: 23.12.2025)

17. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с.

18. Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременко : веб-сайт. URL: http://www.uisr.org.ua/ (дата звернення: 20.12.2025).

19. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова : веб-сайт. URL: http://www.razumkov.org.ua/ (дата звернення: 20.12.2025).

20. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва : веб-сайт. URL: http://www.dif.org.ua/ (дата звернення: 20.12.2025).

21. Центр соціальних та маркетингових досліджень SOCIS : веб-сайт. URL: http://www.socis.kiev.ua/ (дата звернення: 23.12.2025).

22. Чуніхіна С. Л. Дослідження соціально-психологічного стану населення України в умовах війни : виклики для фахової спільноти. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2024. № 1. С. 1–4. URL: https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/475 (дата звернення: 23.12.2025).

23. Чурилов М.М. Проектування вибіркового соціологічного дослідження. Київ, 1986. 183 с.

24. Active Group : веб-сайт. URL : https://activegroup.com.ua/ (дата звернення: 20.12.2025).

25. Gradus Research Company : веб-сайт. URL: https://gradus.app/uk/ (дата звернення: 20.12.2025).

26. Gradus Research Plus. *Gradus Research Company* : веб-сайт. URL: https://gradus.app/uk/ (дата звернення: 20.12.2025).

27. Info Sapiens : веб-сайт. URL: https://www.sapiens.com.ua/ (дата звернення: 20.12.2025).

28. Ipsos Ukraine : веб-сайт. URL: https://www.ipsos.com/ua-ua (дата звернення: 20.12.2025).

29. The American Soldier in World War II : веб-сайт. URL: https://americansoldierww2.org/ (дата звернення: 20.12.2025).

30. UNHCR Europe situations: Data and trends – Arrivals and displaced populations (January 2025). *UNHCR*. URL: https://reliefweb.int/report/ukraine/unhcr-europe-situations-data-and-trends-arrivals-and-displaced-populations-january-2025 (дата звернення: 26.11.2025).

Анотація

Пиголенко І. В., Пиголенко Ю. А. **Дослідження громадської думки в умовах війни в Україні.** – Стаття.

У статті проаналізовано трансформацію підходів до дослідження громадської думки в Україні в умовах повномасштабної війни. Використано дані провідних українських соціологічних дослідницьких інституцій та кампаній: Інституту соціології Національної академії наук України, Київського міжнародного інституту соціології, Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Українського інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка, Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, Соціологічної групи «Рейтинг», Центру соціальних та маркетингових досліджень SOCIS, компаній Ipsos, Соціоінформ, Gradus Research Company та Info Sapiens.

Розглянуто ключові тенденції в підходах до дослідження громадської думки в умовах війни серед соціологічних інституцій та кампаній, визначено основні напрями та тематики, які на сьогодні превалюють у вивченні громадської думки, здійснено спробу визначити якісні показники щодо проведення досліджень провідними дослідницькими організаціями в Україні.

Визначено основні чинники, що впливають на якість соціологічної інформації в умовах війни, забезпечення репрезентативності вибірок в умовах відсутності статистичних даних щодо територіального розподілу населення та соціально-демографічних характеристик.

Зроблено висновки про важливість проведення опитувань під час воєнного стану та вивчення громадської думки з різних соціально-політичних питань, самопочуття та емоційного стану пересічних українців в умовах війни, розуміння, як змінюються настрої, погляди, оцінки ситуації, вивчення ставлення до перемовин та прогнозів щодо завершення війни та настання миру, дослідження рівня довіри до Президента, Збройних сил України та інших інститутів влади.

Ключові слова: громадська думка, війна, соціологічне дослідження, опитування, соціологічні кампанії.

Summary

Pygolenko I. V., Pygolenko Yu. A. **Public opinion research during the war in Ukraine.** – Article.

The article analyzes the transformation of approaches to public opinion research in Ukraine in the context of a war. Data from leading Ukrainian sociological research institutions and campaigns were used: Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv International Institute of Sociology, Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation, The Razumkov Centre, Ukrainian Institute for Social Research After Oleksandr Yaremenko, Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Sociological Group "Rating", Center for Social and Marketing Research SOCIS, Ipsos, Socioinform, Gradus Research Company and Info Sapiens.

Key trends in approaches to public opinion research in wartime among sociological institutions and campaigns are considered, the main directions and topics that currently prevail in the study of public opinion are identified, and an attempt is made to determine qualitative indicators for conducting research by leading research organizations in Ukraine.

The main factors that affect the quality of sociological information in wartime are identified, ensuring the representativeness of samples in the absence of statistical data on the territorial distribution of the population and socio-demographic characteristics.

Conclusions are drawn about the importance of conducting surveys during martial law and studying public opinion on various socio-political issues, the well-being and emotional state of ordinary Ukrainians in wartime, understanding how moods, views, assessments of the situation change, studying attitudes to negotiations and forecasts regarding the end of the war and the onset of peace, studying the level of trust in the President, the Armed Forces of Ukraine and other institutions of power.

Key words: public opinion, war, sociological research, survey, sociological agencies.

Дата надходження статті: 05.11.2025
Дата прийняття статті: 21.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 316.334.52:314.15
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.22

Г. Г. Тараненко
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4334-3981
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук
Таврійського державного агротехнологічного
університету імені Дмитра Моторного

О. О. Козуб
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-5183-308X
кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук
Таврійського державного агротехнологічного
університету імені Дмитра Моторного

СОЦІОКУЛЬТУРНА ІНТЕГРАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (ВПО) В НОВИХ ГРОМАДАХ: ВИКЛИКИ ТА МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ

Постановка проблеми. Масштабне внутрішнє переміщення населення, спричинене повномасштабною агресією російської федерації, суттєво трансформувало соціальну структуру українських територіальних громад, сформувавши комплекс викликів, що виходять за межі суто гуманітарного реагування та потребують системного соціологічного осмислення.

За даними Міжнародної організації з міграції, станом на серпень 2025 року в Україні налічується понад 4,5 млн внутрішньо переміщених осіб [8], що робить феномен ВПО одним із ключових соціальних викликів воєнного та післявоєнного періоду [3; 12].

У цих умовах проблема ВПО виходить за межі гуманітарного забезпечення й актуалізує потребу глибокого соціологічного аналізу процесів соціокультурної інтеграції у приймальних громадах. Йдеться не лише про фізичне розміщення чи доступ до базових послуг, а про включення ВПО у соціальні мережі, формування взаємної довіри, подолання стереотипів і вироблення стійких моделей співжиття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів закладено у працях представників Чиказької школи, зокрема Р. Парка, який розглядав асиміляцію як фінальний етап соціальної взаємодії між мігрантами та приймальним суспільством. Подальший розвиток цієї проблематики пов'язаний із концепцією акультурації Дж. Беррі, що запропонувала багатовимірний підхід до адаптації мігрантів, заснований на поєднанні збереження ідентичності та інтенсивності соціальних контактів [16; 17; 18].

Суттєвий внесок у розуміння інтеграційних процесів зробила також теорія соціального капіталу Р. Патнема [4], у межах якої особлива увага приділяється ролі соціальних зв'язків і довіри у забезпеченні соціальної згуртованості.

В українському науковому дискурсі проблематика ВПО активно досліджується з 2014 року, зокрема в роботах Н. Коваліско, В. Паніотто, А. Грушецького, Н. Бойко та інших дослідників [6; 10; 13; 14; 15]. Водночас недостатньо уваги приділяється аналізу соціокультурних бар'єрів інтеграції на рівні повсякденних практик конкретних територіальних громад, що й зумовлює наукову новизну цього дослідження.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення ключових соціокультурних викликів інтеграції внутрішньо переміщених осіб та обґрунтування ефективних механізмів їхньої адаптації у приймальних територіальних громадах України.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких *завдань*: проаналізувати вплив стратегій поведінки ВПО на процес соціокультурної адаптації; виокремити основні соціокультурні бар'єри інтеграції; визначити роль соціального капіталу та інституційної довіри у формуванні інтеграційних практик.

Методологічну основу дослідження становить поєднання теоретичного аналізу наукових джерел із вторинним аналізом емпіричних даних загальнонаціональних соціологічних опитувань та якісних досліджень. Такий підхід дозволяє комплексно розглянути соціокультурну інтеграцію ВПО на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження ґрунтується на ключових концепціях міграційної соціології та соціальної психології, на підставі яких поняття «соціокультурна інтеграція» розглядається не як односторонній

© Г. Г. Тараненко, О. О. Козуб, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

процес асиміляції, а як двосторонній механізм взаємодії.

Класичними в теоріях адаптації є модель асиміляції та модель акультурації. У класичній Чиказькій школі (Р. Парк), асиміляція описувалася як кінцевий етап «циклу расових відносин», що передбачає повне поглинання культури меншості панівною культурою, зникнення її ідентичності та відмінностей [18]. Акультурація є ширшим поняттям, що описує зміни, які відбуваються в результаті контакту між двома або більше культурними групами. Найбільш впливовою моделлю у сучасній соціології міграції є стратегія акультурації Дж. Беррі, яка розглядає адаптацію через призму двох вимірів: збереження власної культурної ідентичності та встановлення та підтримання зв'язків із приймальною громадою [16; 17].

У межах акультураційної моделі Дж. Беррі стратегії адаптації постають як результат взаємодії двох ключових вимірів – збереження культурної ідентичності та інтенсивності соціальних контактів. У випадку внутрішньо переміщених осіб інтеграція виступає не лише аналітичною категорією, а й соціально стійкою траєкторією адаптації в умовах вимушеної мобільності.

Спираючись на доробки українських науковців [7], доцільно стверджувати, що соціокультурна інтеграція ВПО володіє унікальними характеристиками, які не притаманні класичним міграційним процесам. По-перше, гомогенність національного культурного-правового простору мінімізує зовнішні відмінності, проте актуалізує приховані психологічні та світоглядні дистанції між ВПО та приймальною громадою. По-друге, обтяженість досвідом втрати та психотравмувальними чинниками вимагає застосування специфічних інструментів соціальної психології, що не є характерним для економічно вмотивованої міграції. Зрештою, домінування очікувань щодо повернення (стратегія тимчасовості) стає вагомою перепоною для інвестування ресурсів у розвиток тривалих соціальних зв'язків на рівні нових громад.

Аналіз інтеграційних процесів внутрішньо переміщених осіб (ВПО) дозволяє класифікувати ключові виклики за трьома основними векторами: соціально-психологічним (прояви стигматизації), комунікативно-культурним (ціннісно-побутові розбіжності) та інституційно-ресурсним (криза довіри та специфіка соціального капіталу).

Згідно з результатами якісних досліджень та моніторингу КМІС (вересень 2024 р.), у суспільстві домінує позитивне сприйняття переміщених осіб (68% проти 4% негативного ставлення) [5; 10]. Проте цей сприятливий макросоціальний фон не нівелює ризиків локальної стигматизації та латентного психологічного тиску. Зокрема, попри мінімальну лінгвістичну дистанцію, факторами напруги стають регіональні відмінності в ціннісних орієнтаціях, діалектах та повсякденних практиках. Таким чином, зафіксований високий показник толерантності (90%) слугує загальним контекстом, на якому розгортаються мікроконфлікти, зумовлені дивергенцією побутових звичаїв [5; 10; 13–15].

Окремим детермінантом виступає дефіцит інституційної довіри: протягом 2023 року рівень довіри до голів громад знизився з 63% до 48%, а до місцевих рад – з 58% до 44% [1; 2; 5]. Така ерозія довіри суттєво ускладнює комунікацію ВПО з органами влади та соціальними службами. Натомість високий рівень підтримки волонтерського руху та громадських організацій (84% восени 2023 р.) [9] зумовлює трансформацію адаптаційних стратегій ВПО. Це свідчить про пріоритетне використання горизонтального соціального капіталу як ефективного механізму соціального включення на противагу слабкості вертикальних зв'язків.

Ефективність інтеграційних процесів детермінується спроможністю ВПО та реципієнтних громад до генерації соціального капіталу. У межах теоретичної моделі Р. Патнема критичне значення мають два його типи: зв'язувальний (*bonding*) та перехідний (*bridging*) [19]. Якщо перший виконує переважно функцію короткострокового механізму психоемоційної підтримки всередині групи переміщених осіб, то другий виступає фундаментальною структурною передумовою їхньої тривалої соціокультурної інтеграції в нові територіальні громади.

Успішна адаптація ВПО прямо корелює з їхньою здатністю формувати перехідний соціальний капітал у поєднанні з інтеграційною стратегією (за Дж. Беррі), що передбачає збереження власної ідентичності за умови активного встановлення зв'язків із приймальним середовищем. Емпірично підтверджується позитивний зв'язок між інтенсивністю нових локальних контактів та суб'єктивною оцінкою успішності адаптації. При цьому програми спільної діяльності (мистецькі, освітні, спортивні проєкти), спрямовані на фасилітацію безпосереднього міжгрупового контакту, демонструють найвищу ефективність у процесі соціального включення [13; 14; 15].

Отже, соціокультурна інтеграція є ключовим, але найскладнішим етапом адаптації ВПО. Виявлені бар'єри значною мірою відображають кризу довіри та регіональні стереотипи, які актуалізувалися внаслідок внутрішнього переміщення. Загалом високий рівень толерантності українського суспільства до ВПО, зафіксований КМІС (лише 4% негативу), є сприятливим підґрунтям.

В українському контексті саме якість міжгрупового контакту (а не лише його наявність) є вирішальною для формування перехідного соціального капіталу, а громадський сектор виконує функцію ключового інтегратора, компенсуючи знижену довіру до місцевих органів влади [11].

На основі контент-аналізу можна констатувати високий рівень консолідації та солідарності українського суспільства в умовах війни, що є фундаментальним чинником, який сприяє інтеграції. У 2023 році війна названа каталізатором соціальної модернізації та консолідації [14]. У 2024 році в українському суспільстві ствердилася і стала домінантною громадянсько-політична модель солідаризації яка передбачає соціокультурний плюралізм, толерантність та ґрунтується на уявленні про громадянську (політичну) українську націю [15].

У контексті аналізу соціокультурної інтеграції ВПО можна зробити такий висновок про те, що вона має сприятливий загальнонаціональний контекст, забезпечений домінуванням громадянської нації та високим рівнем соціальної солідарності. А основним викликом для соціокультурної інтеграції стала соціальна нерівність, яка поглиблюється внаслідок втрати ВПО житла та роботи, що може призводити до соціальних напружень і перешкоджати повноцінному включенню в нові територіальні громади.

Висновки. Отже, соціокультурна інтеграція внутрішньо переміщених осіб є багатовимірним процесом взаємодії між ВПО та приймальними громадами, що не зводиться до односторонньої асиміляції. У цьому контексті особливо продуктивною є акультураційна модель Дж. Беррі, у межах якої адаптаційні стратегії формуються на перетині двох вимірів: збереження культурної ідентичності та інтенсивності соціальних контактів із місцевим населенням.

Для ВПО інтеграція виступає не лише теоретично бажаною моделлю, а й соціально стійкою траєкторією адаптації в умовах вимушеної мобільності. Водночас український контекст інтеграції має низку специфічних рис: відсутність мовного бар'єру поєднується з травматичним досвідом війни та невизначеністю статусу, що знижує мотивацію до довгострокового включення у громаду.

Аналітично важливою є концепція соціального капіталу Р. Патнема. Зв'язуючий соціальний капітал, що формується всередині спільнот ВПО, виконує переважно функцію психологічної підтримки на початкових етапах адаптації. Натомість перехідний соціальний капітал, який виникає у процесі взаємодії з місцевими мешканцями, є ключовою умовою довгострокової соціокультурної інтеграції.

Емпіричні дослідження КМІС фіксують загалом високий рівень толерантності українського суспільства до ВПО, однак на локальному рівні зберігаються побутові та ціннісні напруження. Додатковим чинником ускладнення інтеграції є зниження інституційної довіри до органів місцевого самоврядування, що підвищує роль громадських і волонтерських організацій як посередників інтеграційних процесів.

Соціокультурна інтеграція внутрішньо переміщених осіб є складним багатовекторним процесом, що формується під впливом індивідуальних адаптаційних стратегій, рівня соціального капіталу громади та загального контексту суспільної солідарності. Ключовим чинником успішної інтеграції виступає формування перехідного соціального капіталу, який забезпечує реальне включення ВПО у соціальне життя приймальних громад.

Практична значущість дослідження полягає в обґрунтуванні необхідності розвитку спільних інтеграційних практик, підвищення інституційної довіри та підтримки громадських ініціатив на рівні територіальних громад.

Література

1. Грушецький А. Прес-реліз «Динаміка довіри президенту В. Зеленському в 2019-2025 роках», 2025. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1537&page=1 (дата звернення: 07.11.2025).

2. Грушецький А. Прес-реліз «Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2024 роках», 2024. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1 (дата звернення: 07.11.2025).

3. Державне підприємство «Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України». URL: https://www.ioc.gov.ua/en (дата звернення: 01.11.2025).

4. Довбиш Н. Соціальний капітал територіальних громад: адаптація моделі Р. Патнема до українських реалій. *Науково-теоретичний альманах Грані*, *28*(2), 2025. 189–194. URL: https://doi.org/10.15421/172558 (дата звернення: 07.11.2025).

5. Київський міжнародний інститут соціології. През-релізи та звіти. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports (дата звернення: 03.11.2025).

6. Коваліско Н. Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс : монографія / Н. В. Коваліско, С. М. Бубняк. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 294 с. URL: https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/Sotsialne-samopochuttia-vnutrishno-peremishchenykh-osib.-Kovalisko-N.V.-Bubniak-S.M..pdf (дата звернення: 01.11.2025).

7. Лехолетова, М. М., Дуля, А. В., Спіріна, В. Є. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2025 (1). С. 30–36. URL: https://journals.kpdi.in.ua/index.php/swp/article/view/236 (дата звернення: 11.11.2025).

8. Міжнародна організація з міграції. URL: https://ukraine.iom.int/uk/zvity

9. Національний інститут стратегічних досліджень. Аналітичні доповіді. URL: https://niss.gov.ua/publikacii/analitichni-dopovidi (дата звернення: 01.11.2025).

10. Паніотто В., Грушецький А. Прес-реліз «Ставлення до біженців, внутрішньо переміщених осіб, до російськомовних громадян та до деяких інших категорій населення України». 2025. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1469&page=2 (дата звернення: 13.11.2025).

11. Тараненко Г.Г. Козуб О.О. Роль громадських організацій у формуванні суспільної свідомості та протидії дезінформації. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. №55. 2025. URL: http://apfs.nuoua.od.ua/55-2025 (дата звернення: 18.10.2025).

12. УВКБ ООН. URL: https://www.unhcr.org/ua/ (дата звернення: 28.10.2025).

13. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с. URL: https://isnasu.org.ua/publish/ukrainske-suspilstvo/issues.php (дата звернення: 22.10.2025).

14. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с. URL: https://isnasu.org.ua/publish/ukrainske-suspilstvo/issues.php (дата звернення: 22.10.2025).

15. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, член.-кор. НАН України, д. соц. н. С. Дембіцького. Київ: Інститут соціології НАН України, 2024. 450 с. URL: https://isnasu.org.ua/publish/ukrainske-suspilstvo/issues.php (дата звернення: 22.10.2025).

16. Berry J.W. Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied psychology*. 1997. Vol. 46. № 1. –P. 5–34.

17. Berry J. W., Poortinga Y. H., Segall M. H., Dasen P. R. Cross-cultural psychology: Research and applications. Cambridge University Press. 2002. URL: https://www.researchgate.net/publication/245817518_Berry_J_W_Poortinga_Y_H_Segall_M_H_Dasen_P_R_2002_Cross-cultural_psychology_research_and_applications_Second_revised_edition (дата звернення: 01.11.2025).

18. Park R.E. Human Migration and the Marginal Man. *The American Journal of Sociology*. 1928. 33. 881–893. https://doi.org/10.1086/214592 URL: https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3077344 (дата звернення: 01.11.2025).

19. Putnam R. D. Social capital: Measurement and consequences. *Canadian Journal of Policy Research*. 2001. 2. 41–51. URL: https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=854701 (дата звернення: 02.11.2025).

Анотація

Тараненко Г. Г., Козуб О. О. **Соціокультурна інтеграція внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в нових громадах: виклики та механізми адаптації.** – Стаття.

У статті здійснено комплексний соціологічний аналіз процесів соціокультурної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючих територіальних громадах України в умовах повномасштабної війни. Актуальність дослідження зумовлена безпрецедентними масштабами внутрішнього переміщення населення та необхідністю переходу від виключно гуманітарного реагування до формування довгострокових інтеграційних стратегій на рівні громад. Теоретичною основою роботи слугували концепції асиміляції та акультурації, зокрема модель стратегій адаптації Дж. Беррі, а також теорія соціального капіталу Р. Патнема, що дозволило розглядати інтеграцію як двосторонній процес взаємодії між ВПО та місцевим населенням.

Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні аналізу наукових джерел і вторинних емпіричних даних загальнонаціональних соціологічних опитувань та якісних досліджень. У ході аналізу виокремлено ключові соціокультурні виклики інтеграції ВПО, серед яких соціально-психологічні бар'єри, регіональні стереотипи, травматичний досвід вимушеного переміщення та зниження інституційної довіри до органів місцевого самоврядування. Показано, що попри загалом високий рівень толерантності в українському суспільстві, на локальному рівні зберігаються побутові та ціннісні напруження, які уповільнюють інтеграційні процеси.

Обґрунтовано, що ключовим чинником успішної соціокультурної інтеграції є формування перехідного соціального капіталу (bridging social capital), який забезпечує включення ВПО у соціальні мережі приймальних громад. Особливу роль у цьому процесі відіграють громадські та волонтерські організації, які виступають посередниками між ВПО, місцевим населенням і владою, частково компенсуючи кризу інституційної довіри. Зроблено висновок, що соціокультурна інтеграція ВПО має сприятливий загальнонаціональний контекст, однак потребує цілеспрямованої підтримки з боку місцевої влади та розвитку спільних інтеграційних практик на рівні громад.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи (ВПО), соціокультурна інтеграція, адаптація, територіальні громади, соціальний капітал, громадянська солідарність, інституційна довіра.

Summary

Taranenko H. H., Kozub O. O. **Sociocultural integration of internally displaced persons (IDPs) in host communities: challenges and mechanisms of adaptation.** – Article.

The article provides a comprehensive sociological analysis of the processes of sociocultural integration of internally displaced persons (IDPs) in host territorial communities of Ukraine in the context of the full-scale war in Ukraine. The relevance of the study is

determined by the unprecedented scale of internal displacement and the need to move from exclusively humanitarian responses toward the development of long-term integration strategies at the community level. The theoretical framework of the research is based on the concepts of assimilation and acculturation, in particular John W. Berry's model of adaptation strategies, as well as Robert Putnam's theory of social capital, which allows integration to be conceptualized as a two-way process of interaction between IDPs and the local population.

The methodology of the study combines the analysis of academic literature with secondary empirical data derived from nationwide sociological surveys and qualitative studies. The analysis identifies several key sociocultural challenges to IDP integration, including socio-psychological barriers, regional stereotypes, the traumatic experience of forced displacement, and declining institutional trust in local self-government bodies. It is demonstrated that despite the generally high level of tolerance within Ukrainian society, everyday and value-based tensions persist at the local level, slowing down integration processes.

The study substantiates that the formation of bridging social capital is a key factor in successful sociocultural integration, as it facilitates the inclusion of IDPs into the social networks of host communities. A particularly important role in this process is played by civil society and volunteer organizations, which act as intermediaries between IDPs, local residents, and public authorities, partially compensating for the crisis of institutional trust. The study concludes that the sociocultural integration of IDPs takes place within a favorable nationwide context; however, it requires targeted support from local authorities and the development of joint integration practices at the community level.

Key words: internally displaced persons (IDPs), sociocultural integration, adaptation, territorial communities, social capital, civic solidarity, institutional trust.

Дата надходження статті: 08.11.2025
Дата прийняття статті: 25.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 32.019.5:177.3:94 (470+570)
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.23

К. І. Антіпова
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-5473-0726
Голова ГО «Psy help Ukraine»,
магістр психології
Національного університету «Одеська юридична академія»

«ФЕНОМЕН ДОВІРИ» У ПОСТРАДЯНСЬКИХ СУСПІЛЬСТВАХ: ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ПАТЕРНИ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

Постановка проблеми. Феномен політичної довіри в пострадянських суспільствах залишається складним та концептуально неоднозначним предметом наукового аналізу. Йдеться не лише про рівень суспільної підтримки окремих інститутів влади або політичних акторів в електоральний період, а про структуру відносин між громадянами та політичною системою загалом.

У пострадянських суспільствах довіра формується в умовах тривалого досвіду тоталітарного контролю, репресивної політичної та соціальної систем, інституційної невизначеності, девальвації демократичних цінностей. Слід безумовно погодитись із тим, що «Довіра є ціннісною основою соціальної взаємодії, а ефективність цієї взаємодії базується на збігові цінностей, що й забезпечує ціннісно-орієнтаційну єдність» [7, с. 63].

У сукупності цим зумовлюється фрагментарний, нестійкий і переважно персоналізований характер довіри в українському суспільстві. На відміну від країн «консолідованих демократій» (Л. Даймонд), де інституційна довіра виступає важливою умовою політичної участі, у пострадянських країнах вона перетворюється на дефіцитний ресурс. Цей дефіцит проявляється у стійких патернах політичного відчуження, нестійкості електоральних вподобань та схильності до радикалізованих або позасистемних форм політичної поведінки. Він не компенсується автоматично впровадженням демократичних процедур та інститутів.

Визначення сутності феномену політичної довіри та обґрунтування того, яким чином дефіцит довіри безпосередньо впливає на формування поведінкових стратегій громадян у пострадянських політичних системах є важливою проблемою політичної науки. Вона пов'язана із комплексом теоретичних та практичних проблем, які потребують вирішення як під час війни, так і у поствоєнний період.

У сучасній політичній науці довіра перестала розглядатися як другорядний або суто психологічний феномен. Вона інтерпретується як ключова змінна, що визначає стабільність політичних систем, характер політичної поведінки громадян та ефективність урядування. Довіра формує підґрунтя легітимності влади та впливає на вибір громадян між політичною участю та абсентеїзмом. Саме тому в умовах пострадянських трансформацій проблема довіри набуває не лише теоретичного, а й практичного значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню феномену довіри, визначенню патернів політичної поведінки у пострадянських суспільствах присвячено ґрунтовні праці українських авторів. Передусім, слід відзначити С. Денисюк, Л. Зайченко, Г. Зеленько, К. Іванченко, А. Карнаух, М. Чабанну, Ю. Шайгородського, ін. Зокрема, Ю. Шайгородський звертає увагу на чинники довіри громадян не лише до політичної практики, а й до теорії. Він зазначає: «Понятійна, термінологічна плутанина дискредитує в очах громадськості не лише політичну практику, а й теорію політики. Відтак посилюється недовіра до політики як суспільного явища і до політиків» [8, с. 14].

Також солідаризуємось із Ю. Шайгородським щодо впливу ірраціональних чинників на патерни політичної поведінки не лише громадян, а й політичних акторів. Важливо відзначити зв'язок між довірою та легітимністю влади: «Довіра, попри те, що вона не завжди ґрунтується на раціональних засадах, дедалі більше стає невіддільною частиною внутрішньо- і зовнішньополітичних процесів, домінантною основою електорального вибору, складовою оцінки ефективності державного управління, прийняття соціально-політичних рішень, зрештою – легітимації влади» [7, с. 65].

В українському науковому дискурсі проблема довіри досліджується крізь призму політичної

© К. І. Антіпова, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

психології, визначається як складний політико-психологічний феномен, що залежить від взаємодії між когнітивними оцінками, емоційними установками, поведінковою готовністю. У цьому сенсі довіра не зводиться до раціонального розрахунку на основі обрахування вигід та витрат, а постає як результат історичного досвіду суспільства(«пройденого шляху»), актуальних соціальних наративів і колективної пам'яті.

Слід безумовно погодитись із М. Чабанною у тому, що «Політична довіра є запорукою стабільності та ефективності функціонування демократичної держави» [6, с. 35], а «Чинниками формування політичної довіри виступають дії та рішення політиків, державних інституцій, а також діяльність медіа» [6, с.36].

На особливу увагу заслуговує визначення впливу «фактору війни» на політичну довіру в Україні. Солідаризуємось із тим, що «В умовах російсько-української війни ця тема набула особливої актуальності, оскільки від соціальної довіри залежить згуртованість суспільства, від політичної – підтримка державних інституцій і легітимність влади», «У воєнний період суспільства консолідуються, і політична довіра є динамічним показником, що відображає реакцію суспільства на виклики та загрози», «Російсько-українська війна стала каталізатором змін у політичній свідомості українців» [6, с. 40].

Серед зарубіжних дослідників відзначимо роботи Г. Алмонда, Д. Істона, Н. Лумана, Р. Патнема, Ф. Фукуями, ін. Акцентуємо увагу на працях Н. Лумана, який визначає роль масмедіа як «реальності» сучасного суспільства, обґрунтовує важливість комунікації у процесі формування довіри.

Погодимось із Н. Луманом у тому, що політична довіра є наслідком функціональної диференціації суспільства: «Те, що нам відомо про наше суспільство і навіть про світ, в якому ми живемо, ми знаємо завдяки мас-медіа. Це стосується не тільки наших знань про суспільство та історію, але й наших знань про природу... З іншого боку, ми так багато знаємо про мас-медіа, що не можемо довіряти цим джерелам інформації. Ми захищаємося підозрою в маніпуляціях, проте ця підозра не має будь-яких серйозних наслідків, адже знання, яке ми черпаємо з мас-медіа, начебто саме по собі виростає в конструкцію, що вже несе сама себе. Навіть якщо до будь-якої інформації прикріпити ярлик сумнівів, ми все одно будемо змушені на ній ґрунтуватися і на неї посилатися... Тут ми маємо справу... з ефектом функціональної диференціації сучасного суспільства. Його можна розгадати, його можна теоретично усвідомити. Проте, тут не йдеться про якусь таємницю, яка розкриється, якщо її оприлюднити. Тут швидше можна говорити про «власну цінність» або про «власну поведінку» сучасного суспільства – отже, про рекурсивно стабілізовані функтори, які залишаються стабільними і в тому випадку, коли розкривається їхня генетика та спосіб функціонування» [11, с. 24].

Довіра не усуває складнощі та ризики політичної взаємодії, але робить їх усвідомленими та функціонально обумовленими, тобто цілком прийнятними, що дозволяє індивідам діяти без наявності повної інформації. Такий підхід є важливим для розуміння політичної поведінки в умовах пострадянського суспільства, адже дозволяє визначити інформаційні асиметрії та інституційні дисфункції, які впливають не неї.

У цілому, незважаючи на ґрунтовні наукові праці, присвячені феномену довіри у пострадянському суспільстві та патернам політичної поведінки, відзначимо, що недостатньо уваги приділяється визначенню чинників впливу на патерни політичної поведінки, їх взаємообумовленості та зв'язку політичної довірою.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження «феномену довіри» та визначення чинників впливу на патерни політичної поведінки у пострадянських суспільствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливістю феномену довіри у пострадянських суспільствах є те, що політична довіра рідко набуває тут стабільного інституційного виміру. Натомість, вона тяжіє до ситуативних, емоційно забарвлених та персоналізованих форм. Довіра доволі часто концентрується навколо окремих політичних лідерів, символічних фігур громадянського суспільства або владних (переважно – кризових) рішень, не трансформуючись у довготривалу підтримку політичних інститутів. Солідаризуємось із думкою Г. Зеленько: «Переважання особистісної довіри над інституціональною призводить до того, що суспільство функціонує автономно від влади... У такому суспільстві формується політичне відчуження – стійкий стан недовіри і ухиляння від будь-якої політичної участі» [2, с. 110]. При цьому, варто погодитись із наступним: «Дефіцит інституціоналізованої довіри в Україні конвертується, в першу чергу, у політичне відчуження або ж навпаки – у радикалізацію політичної сцени» [2, с. 112].

Це зумовлює розбіжності між очікуваннями громадян і реальними можливостями інституційної системи, що, своєю чергою, відтворює циклічні розчарування, швидке виснаження кредиту довіри та повторювані кризи легітимності.

Визначаючи довіру як політико-психологічне явище – «Довіра як політико-психологічне явище є потужним чинником і регулято-

ром суспільно-політичних процесів, елементом архітектури системи соціальної та інституційної взаємодії та своєрідною формою її забезпечення» [7, с. 63] – Ю. Шайгородський наголошує на тому, що «Довіра є передусім психологічним феноменом, в основі якого – складний процес освоєння світу, самовизначення в ньому, результат соціально-психологічного впливу на особистість, на соціальні групи та суспільство» [7, с. 64].

Довіра інтерпретується як психологічний феномен передусім через поєднання раціональних суджень та емоційної реакції на дії (або бездіяльність) публічної влади.

Наведемо кілька цитат, які визначають феномени довіри та недовіри за допомогою протиставлень «раціонального» та «ірраціонального», «критики» та «конформізму»:

– «унікальність феномену довіри полягає передусім у своєрідному поєднанні раціональних та позараціональних підстав оцінок і суджень» [7, с. 63];

– «довіра, попри те, що вона не завжди ґрунтується на раціональних засадах, дедалі більше стає невіддільною частиною внутрішньо- і зовнішньополітичних процесів, домінантною основою електорального вибору, складовою оцінки ефективності державного управління, прийняття соціально-політичних рішень, зрештою – легітимації влади» [7, с. 65];

– «сутність розрізнення понять «довіра» і «недовіра» полягає передусім у тому, що довіра є здебільшого некритичним сприйняттям дійсності, недовіра ж – результат досвіду, певного раціонального аналізу, критичної оцінки» [7, с. 66].

В умовах відсутності сталої довіри до інститутів публічної влади (інституційної довіри) політична участь громадян набуває фрагментарного та спорадичного характеру, коливаючись між апатією, протестною мобілізацією (наприклад, у 2004 та 2013–2014 роках) та ситуативною підтримкою опозиційних політичних проєктів під час виборів. Відтак, електоральна поведінка громадян переважно визначається не стійкими ідеологічними орієнтаціями чи програмними позиціями партій, а короткостроковими емоційними реакціями на символічний простір взаємодії між владою та поопзицією. В основі політичної поведінки громадян, спричиненої критикою влади з боку опозиції, знаходиться очікування швидких змін.

Погодимось: «Делегуючи повноваження, громадяни надають право політичним інститутам ухвалювати обов'язкові рішення, здійснювати дії, необхідні для їх реалізації, й відтак надають владі політичну довіру – важливий для існування демократії фактор» [4, с. 61].

Це створює вкрай сприятливе інформаційне середовище для поширення популістських наративів, радикалізованих форм політичної комунікації та позаінституційних способів артикуляції суспільного невдоволення. Криза довіри громадян до інститутів публічної волади має вкрай негативні наслідки – від делегітимації влади та відчудження громадян від політики до екстерналізації.

Слід безумовно погодитись із тим, що «Дефіцит довіри в суспільстві підвищує ймовірність застосування неконвенційних форм політичної участі» [2, с. 113], а «наслідком дефіциту інституціоналізованої довіри є її екстерналізація: за наявності дефіциту довіри до вітчизняних політиків, інститутів та інструментів демократії люди починають орієнтуватися на зарубіжні країни» [2, с. 114]. Особливо слід наголосити на тому, що «Надмірна екстерналізація довіри знижує інституціональну довіру і є вкрай небезпечною з точки зору консолідації суспільства навколо реформаторів і реформ»... «Політичне відчуження – як наслідок дефіциту інституціоналізованої довіри – істотно ускладнює динамічний розвиток країни навіть за наявності ефективних політичних інститутів» [2, с. 112].

Крім того, дефіцит політичної довіри у пострадянських політичних системах має властивість відтворення між поколіннями, закріплюючись через соціалізаційні механізми, колективну пам'ять і повсякденні практики взаємодії з владою. Недовіра до інститутів часто сприймається як раціональна та адаптивна стратегія виживання, що знижує готовність громадян до довгострокової політичної участі та співпраці з державними структурами. У результаті формується замкнене коло, в якому слабкість інституційної довіри підриває ефективність політичних інститутів, а їхня неефективність, своєю чергою, поглиблює недовіру. Наведемо декілька взаємоповязаних цитат, які акцентують увагу на кризі довіри у пострадянских суспільствах та її наслідках:

– «у демократичному суспільстві політична довіра не може бути постійно стійкою і не має бути безмежною» [4, с. 61]... «Наявність певної недовіри до інститутів влади в умовах демократії пояснюється розумінням недосконалості будь-якого політичного устрою суспільства» [4, с. 62], «Довіра до органів державної влади є необхідною попередньою умовою ефективного демократичного управління» [4, с. 63];

– «довіра є відносною; вона передбачає, що особа робить себе вразливою перед іншою особою, групою або інституцією, які мають здатність завдати їй шкоди або зрадити її» [10, с. 476]... «Довіра рідко буває безумовною; вона надається конкретним особам або інституціям у визначених сферах»... [10, с. 477]. Погодимось: «Однією

з найбільших загадок для студентів політології є визначення належної основи для віри громадян у те, коли політики справді заслуговують на довіру та діють у їхніх інтересах або, щонайменше, у суспільному інтересі» [10, с. 6];

– «...якщо вважати, що люди мислять і діють розумно, ми не повинні загалом хотіти довіри до уряду з простої причини: типовий громадянин не може бути в належних відносинах із урядом чи значною більшістю урядовців, щоб мати можливість довіряти їм, окрім випадку хибного умовиводу» [9, с. 23]... «...ми можемо залежати від уряду. Ми можемо вважати його передбачувано надійним. Але ми не повинні довіряти уряду: ми просто не в змозі знати чи не знати того, що потрібно для встановлення відносин довіри з урядом...» [9, с. 23];

– «оптимальна політична комунікація між владою і громадянами, між політичними суб'єктами можлива за умови наявності довіри, яка виступає її психологічною основою» [1, с. 172]... «Без довіри неможлива консолідація населення і розвиток громадянського суспільства [1, с. 176];

– «передумовою успішного функціонування політичної системи будь-якого суспільства є політична довіра громадян до обраних ними органів публічної влади – один із вкрай важливих для існування демократії факторів» [3, с. 256].

Для пострадянських суспільств інституційна довіра має принципове значення, оскільки саме вона дозволяє перетворити формальні, «фасадні» демократичні інститути на реально дієві. За відсутності довіри навіть правильно вибудувані інституційні конструкції залишаються «порожніми оболонками», які не сприймаються громадянами як легітимні та обов'язкові до виконання. У такому середовищі держава змушена компенсувати дефіцит довіри адміністративним тиском, ручним управлінням або апеляціями до надзвичайних обставин, що лише поглиблює інституційну недовіру.

Особливість пострадянського простору полягає в тому, що недовіра до інститутів часто сприймається не як проблема, а як форма раціональної поведінки на основі обережності, яка вироблена історичним досвідом. Протягом десятиліть держава асоціювалася не з сервісом і захистом прав індивідів, а з контролем, примусом і непрозорими рішеннями. У результаті інституційна довіра не встигла закріпитися як соціальна норма, а натомість закріпилися неформальні практики, залежність довіри від персональних зв'язків та ситуативних очікувань від дій влади.

Про кризу інституційної довіри переконливо свідчать результати соціологічних досліджень. Рівень довіри до президента в українському суспільстві традиційно є вищим, аніж довіра до парламенту чи уряду. Політичні партії залишаються серед інститутів із найнижчим рівнем довіри. Так, за даними Київського міжнародного інституту соціології, у 2021–2024 роках спостерігалися різкі коливання довіри до ключових органів влади: різке зростання довіри на початку повномасштабного вторгнення та поступове зниження в подальший період. Особливо криза довіри є відчутною щодо парламенту та уряду. Наведемо дані: «...якщо говорити про інші органи державної влади (Верховна Рада, Уряд), то ми бачимо, що продовжується тенденція до зниження підтримки. У випадку Верховної Ради рівень довіри за останній рік майже не змінився (13% зараз проти 15% у грудні 2023 року), проте з 61% до 68% зросла частка тих, хто не довіряє парламенту... Довіра Уряду трохи вища, проте також низька: зараз довіряють 20% (у грудні 2023 року – 26%), не довіряють – 53% (у грудні 2023 року – 44%)» [5, с. 1].

Ці дані вказують на те, що в українському суспільстві домінує умовна, ситуативна довіра, яка ґрунтується не на стабільній оцінці інституційної ефективності, а на емоційній реакції на кризу або персоналізоване лідерство. Модель «ситуативної довіри» є досить вразливою, особливо в умовах війни. Після вичерпання мобілізаційного ефекту кредит довіри швидко зменшується. У довгостроковій перспективі саме інституційна довіра є ключовою передумовою успішної модернізації пострадянських суспільств. Вона знижує транзакційні витрати, підвищує готовність громадян приймати складні рішення влади та створює основу для співпраці між державою і суспільством. Без цього будь-які реформи ризикують залишатися формальними, а політична участь епізодичною та реактивною.

Висновки. Політична та інституційна довіра є не допоміжним, а базовим ресурсом розвитку українського суспільства. Вона визначає не лише рівень підтримки конкретних політичних акторів, а й здатність держави ефективно діяти в умовах кризи, війни та поствоєнного відновлення. Для України довіра є чинником тійкості, без якого неможливі ані ефективне урядування, ані демократична консолідація суспільства.

Досвід пострадянських трансформацій демонструє, як дефіцит інституційної довіри відтворює замкнене коло у політиці та публічному управлінні: слабкі інститути не викликають довіри громадян до влади, а недовіра, своєю чергою, підриває ефективність діяльності інститутів. Навіть у періоди підвищеної суспільної згуртованості довіра має тенденцію до персоналізації. Це створює ризики для стабільності політичної системи та реалізації реформ у довгостроковій перспективі.

Відтак, формування стійкої інституційної довіри має стати одним із ключових стратегічних завдань держави. Йдеться не лише про комунікацію чи сим-

волічні жести, а про послідовну практику раціональності, прозорості, підзвітності та передбачуваності рішень. Саме така довіра здатна перетворити політичну участь громадян із реактивної на усвідомлену та підвищити ефективність діяльності демократичних інститутів, що є критично важливим для майбутнього розвитку України.

Література

1. Денисюк С. Г. Довіра як чинник ефективності політичної комунікації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Питання політології». 2011. № 984. С. 171–176.

2. Зеленько Г. М. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2018. Вип. 8. С. 108–117.

3. Іванченко К. О. Довіра та недовіра як чинник політичної трансформації українського суспільства. *Політологічний вісник*. 2014. Вип. 74. С. 255–266.

4. Карнаух А. А., Зайченко Л. М. Осмислення понять «довіра» та «політична довіра» у політичній науці. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія 22. 2020. Вип. 28. С. 60–66. DOI: 10.31392/NPU-nc.series22.2020.28.09

5. Київський міжнародний інститут соціології. Динаміка довіри до соціальних та політичних інститутів у 2021–2024 роках. URL: https://www.kiis.com.ua (дата звернення: 10.01.2026).

6. Чабанна М. Політична довіра в Україні у період російсько-української війни. *НаУКМА*. Тези доповіді.

7. Шайгородський Ю. Ж. Довіра як політико-психологічний феномен. *Політичне життя*. 2021. № 4. С. 63–69. DOI: 10.31558/2519-2949.2021.4.10

8. Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу. Київ : Знання України, 2009. 400 с.

9. Hardin R. Do We Want Trust in Government? *Democracy and Trust*. Cambridge University Press, 1999. P. 22–41.

10. Levi M., Stoker L. Political Trust and Trustworthiness. *Annual Review of Political Science*. 2000. Vol. 3. P. 475–507.

11. Luhmann N. The Reality of the Mass Media. Stanford : Stanford University Press, 2000. 160 p.

Анотація

Антіпова К. І. **«Феномен довіри» у пострадянських суспільствах: чинники впливу на патерни політичної поведінки.** – Стаття.

У статті здійснено комплексний аналіз феномену політичної довіри у пострадянських суспільствах крізь призму чинників, що впливають на формування патернів політичної поведінки громадян. Політична довіра розглядається не як другорядна емоційна установка, а як ключовий ресурс функціонування політичної системи, легітимації влади та забезпечення стабільності суспільних відносин. Особлива увага приділяється специфіці пострадянського простору, для якого характерні фрагментарність, нестійкість та персоналізований характер довіри, зумовлені історичним досвідом тоталітарного контролю, інституційної недоброчесності та тривалої девальвації публічних інститутів.

У статті обґрунтовано, що дефіцит інституційної довіри безпосередньо впливає на політичну поведінку громадян, формуючи патерни політичного відчуження, ситуативної електоральної підтримки, протестної мобілізації або радикалізації політичної участі. Показано, що у пострадянських суспільствах довіра часто концентрується навколо окремих політичних лідерів або кризових рішень, не трансформуючись у сталу підтримку політичних інститутів. Така модель довіри є вразливою та не здатною забезпечити довгострокову ефективність демократичних трансформацій.

Окрему увагу приділено українському контексту та впливу російсько-української війни на динаміку політичної довіри. На основі теоретичних підходів і даних соціологічних досліджень показано, що в умовах війни політична довіра набуває динамічного, ситуативного характеру, зростаючи в періоди мобілізації та знижуючись у подальшому. Зроблено висновок, що формування стійкої інституційної довіри є необхідною передумовою демократичної консолідації, ефективного урядування та сталого розвитку України у воєнний і повоєнний періоди.

Ключові слова: політична довіра, інституційна довіра, пострадянські суспільства, політична поведінка, легітимність влади, політичне відчуження, Україна.

Summary

Antipova K. I. **"The phenomenon of trust" in post-Soviet societies: factors influenced on patterns of political behavior.** – Article.

The article provides a comprehensive analysis of the phenomenon of political trust in post-Soviet societies, focusing on the factors that shape patterns of political behavior among citizens. Political trust is examined not as a secondary emotional attitude, but as a fundamental resource for the functioning of political systems, the legitimacy of power, and the stability of social relations. Particular attention is paid to the specific features of the post-Soviet context, which is characterized by fragmented, unstable, and highly personalized forms of trust, shaped by the historical experience of totalitarian control, institutional malpractice, and the long-term devaluation of public institutions.

The study argues that the deficit of institutional trust has a direct impact on citizens' political behavior, contributing to the emergence of political alienation, situational electoral support, protest mobilization, or radicalized forms of political participation. It is demonstrated that in post-Soviet societies trust is often concentrated around individual political leaders or crisis-driven decisions, without transforming into stable support for political institutions. Such a model of trust remains vulnerable and incapable of sustaining long-term democratic transformations.

Special attention is devoted to the Ukrainian case and the impact of the Russian-Ukrainian war on the dynamics of political trust. Drawing on theoretical approaches and sociological data, the article shows that during wartime political trust becomes highly dynamic and situational, increasing during periods of social mobilization and declining in subsequent phases. The article concludes that the formation of sustainable institutional trust is a crucial prerequisite for democratic consolidation, effective governance, and the long-term development of Ukraine in both wartime and post-war contexts.

Key words: political trust, institutional trust, post-Soviet societies, political behavior, legitimacy of power, political alienation, Ukraine.

Дата надходження статті: 20.10.2025
Дата прийняття статті: 11.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 321:316.422
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.24

В. Ю. Барасій
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8817-2832
аспірантка кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

УРЯДУВАННЯ ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ У ДИСКУРСІ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Постановка проблеми. Звернення до проблеми політичної модернізації (та більш широкої концепції соціальної модернізації) на даному етапі становлення цифрового суспільства обумовлене необхідністю дати адекватну раціональну відповідь на виклики, які безпосередньо пов'язані із процесами демодернізації (для країн пострадянського простору та «третього світу») й постмодернізації (для західних демократичних країн). Водночас, у політичній теорії та практиці продовжується пошук формули «ефективного урядування». На особливу увагу заслуговує визначення урядування як чинника модернізації для сучасної України. Під час війни це стає «формулою виживання» та, водночас, «рецептом перемоги».

Варто погодитись із тим, що «Формула ефективної держави здавна цікавить дослідників соціальних наук. Динамічні процеси модернізації соціальних систем, внутрішні і зовнішні соціальні конфлікти сьогодення вимагають повернення до більш глибокого наукового аналізу спроможності держав здійснювати належне урядування, що забезпечило б добробут суспільства в різноманітності його проявів. Однолінійна демократизація, вільний ринок у контексті демонтажу державних інституцій, «ліберальний мир» почили в бозі, як дослідницькі інструменти, що не здатні пояснити багатоманітність траєкторії соціальних процесів. Держава Україна на даному етапі історичних змін повною мірою відчула на собі всі суперечності глобального розвитку нерівностей та конфліктів спричинених винятковою серією гуманітарних та воєнних потрясінь політичних криз і соціально-економічних спадів» [1, с. 22].

Розвиток соціальних мереж у цифровому суспільстві, горизонтальних суспільно-політичних зв'язків по типу різоми спричиняє суттєві світоглядні зрушення. Водночас, проблема переходу від індустріального до цифрового суспільства та трансформації інститутів та принципів урядування на цьому шляху є актуальною та важливою науковою і прикладною проблемою.

Для політичної теорії одним із головних питань стає концептуалізація урядування та політичної діяльності у нових умовах. Відповідь знаходиться у просторі вибору парадигми (Т. Кун) між двома альтернативами: «теорії модернізації» vs. «постмодерністські теорії», теорії інформаційного/цифрового суспільства.

У широкому контексті «наукової революції» цифрового суспільства набуває особливої ваги дослідження концептуалізації урядування як чинника політичної модернізації. Концептуалізація урядування як чинника модернізації потребує міждисциплінарного підходу. Адже, урядування, як вид політичної діяльності, який розгортається у просторі відносин між владою та громадянами є дотичним до public policy та, водночас, має враховувати politics як боротьбу за голоси виборців під час електоральних кампаній.

Зокрема, варто погодитись із тим, що «...безробіття – це економічна проблема, соціологічна проблема, психологічна, географічна, медична тощо. В аналіз причин, наслідків і варіантів політики з цієї проблеми академічні дисципліни вносять досвід і знання фахівців щодо вигляду цієї проблеми в цілому» [6, с. 74].

Вирішення складних та багатовимірних завдань у процесі урядування потребує з одного боку, урахування (пост)сучасного стану суспільства, мережевої організації та горизонтальних зв'язків, а з іншого боку – вимог когерентності, ієрархії та інструментальності (Г. Колбеч) щодо управлінської діяльності та раціональної публічної політики. Погодимось: «...орієнтація публічної політики... означає визнання того що публічна політика і проблеми яких вона стосується не існують у чистих замкнених академічних скриньках. Проблеми, з якими маємо справу ми як громадяни, як виробники політики чи як виконавці існують у вигляді багатьох речей одночасно» [6, с. 74].

Критика модернізації спрямована на деконструкцію фундаментальних засад управління суспільствами (урядування) – логоцентризму (раціональності), ієрархії та когерентності. Останнє означає, що усі дії уряду щодо вироблення та реалізації публічної політики мають бути частиною єдиного плану щодо розвитку суспільства. Безпосередньо це відноситься до проекту модернізації, інтелектуальні витоки якого сягають епохи Просвітництва.

© В. Ю. Барасій, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

У цифрову епоху, яка характеризується зростанням ролі комунікації, мережевою організацією політичного простору, глобалізацією та швидким (буквально – миттєвим) доступом до інформації з різних джерел, розвитком штучного інтелекту, Big Data та інтернет-речей (IoT) змінюються вимоги до урядування. Критики зазнає не лише проект модернізації, а й принципи управлінської та політичної діяльності, відносини між владою та громадянами, які сформувались на різних етапах модернізаційного проекту, у різних країнах та політико-економічних контекстах. На сучасному етапі урядування потребує реконцептуалізації у зв'язку зі становленням цифрового суспільства, а політичну науку, можливо чекає ще одна хвиля «парадигмальних» змін під час наукової революції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Теоретичною основою дослідження концептуалізації урядування як чинника політичної модернізації у дискурсі політичної науки стали праці зарубіжних дослідників В. Парсонса (підрозділ «Парадигми втрачені і знайдені» твору «Публічна політика. Вступ до теорії й практики аналізу політики» (Парсонс), Г. Колбеча (визначення характеристик політики епохи модернізації, як організованої дії – когерентності, ієрархії та інструментальності), Т. Куна (етапи концептуалізації урядування як чинника модернізації у контексті періоду «нормальної науки», необхідність пошуку нових парадигм задля реконцептуалізації урядування у цифрову еру, «наукові революції» тощо). Погодимось із визначенням Г. Колбеча: «Політика – поняття, яким ми користуємось, щоб зрозуміти світ, – тож ми повинні працювати над цим» [4, с. 123].

Серед українських дослідників політичної модернізації, політики та урядування в цю епоху слід відзначити А. Багінського, О. Батрименка, О. Громико, Р. Заваду, Г. Зеленько, М. Мінакова, П. Кутуєва, П. Клімушина, М. Паламарчука, Д. Спасібова, Л. Старецьку, О. Туровець, ін. У дискурсі української політичної науки віддзеркалюються дискусії щодо визначення сучасного етапу – «пізній модерн» (Ю. Габермас, Е. Гіденс, ін.), як продовження традиції модернізації, «постмодерн» (Ф. Джеймісон, Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, ін.), як його деконструкція, перебудова, «метамодерн», як постінформаційне суспільство.

Солідаризуємось із тим, що «Процеси розвитку суспільства і його політичної системи, актуалізовані сьогоденням, розглядаються в рамках численних теорій загальносоціологічного і політологічного характеру. Фундамент досліджень цього напряму заклали ще соціологічні теорії розвитку М. Вебера, Ф. Тьонніса, Т. Парсонса. Однією з теорій, що характеризує перехід від традиційних суспільств до індустріальних і постіндустріальних, є теорія соціальної модернізації. У широкому плані процес соціальної модернізації характеризує ґлобальний процес постійного вдосконалення суспільства, переходу його на вищі рівні розвитку. Отже, модернізація – це одна з необхідних умов становлення нового порядку. Модернізація як процес оновлення у дусі вимог сучасності одностайно визнана вченими. Проте неоднозначність і невизначеність цього поняття на рівні його конкретних інтерпретацій породили безліч модифікацій, котрі й втілились у різноманітні теорії модернізації. Вважається, що теорія модернізації пройшла низку етапів і зараз ми спостерігаємо третій, сучасний етап розвитку» [7].

В якості одного із пріоритетних напрямків модернізації урядування Д. Спасібов та П. Клімушин визначають концепцію «сервісної держави», а Р. Завада виокремлює «модернізаційні аспекти електронного урядування сучасного глобалізаційного суспільства» [2, с. 350].

Д. Спасібов та П. Клімушин обґрунтовують необхідність «...вдосконалення сфери надання публічних послуг на основі втілення концепції сервісної держави. Концепція сервісної держави передбачає зміну підходу до управління в публічному секторі, трансформацію засад відносин між публічними органами і громадянами. Головним призначенням держави стає служіння людині, а ключовою функцією публічних установ – надання якісних послуг громадянам. Сервісний підхід у публічному управлінні насамперед передбачає упровадження методів і технологій управління, спрямованих на підвищення якості публічних послуг» [3, с. 1].

Для України важливим етапом концептуалізації урядування та процесу його модернізації виступає впровадження е-урядування та е-демократії. Погодимось із тим, що «Головним завданням для електронного уряду стає урядування, тобто робота з модернізації та регулювання усього суспільства, а не лише сфери державного управління. Ці завдання реалізуються через сектори електронного уряду до яких входять «уряд до уряду» (G2G), «уряд до бізнесу» (G2B), «уряд до громадян» (G2C) та «уряд до працівників» (G2E)» [8, с. 152].

У цілому, незважаючи на наявність ґрунтовних праць, присвячених урядуванню в епоху модернізації, недостатньо уваги приділяється концептуалізації урядування як чинника модернізації.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення концептуалізації урядування як чинника політичної модернізації у дискурсі політичної науки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політична модернізація інтерпретується як комплексна (з майже обов'язковим акцентом на інституційний вимір) трансформація соціальної та політичної системи традиційного суспільства у сучасну (модерну) систему. Модернізація передбачає акцент на демократизацію, раціоналізацію та підвищення ефективності діяльності влади завдяки диференціації політичних інститутів.

Концептуалізація урядування як чинника модернізації у дискурсі політичної науки відбувається на основі парадигм. Т. Кун зазначає: «термін «парадигма» часто вживається у двох різних значеннях. З одного боку, він означає всю сукупність переконань, цінностей, технічних засобів та ін., характерних для членів певного співтовариства. З іншого боку, – вказує на один вид елементу в цій сукупності – конкретні розв'язання головоломок, які використані як моделі або приклади, можуть замінювати експліцитні правила та бути основою розв'язання головоломок нормальної науки... Парадигма – це те, що об'єднує членів наукового співтовариства, і, навпаки, наукове співтовариство складається з людей, що визнають парадигму» [5, с. 187].

Для пострадянських країн модернізація («вторинна», або «навздогінна» модернізація) включає як відмову від мобілізаційної моделі радянської модернізації, так і процес демодернізації. Зокрема, до характеристик демодернізації слід віднести деіндустріалізацію, ірраціоналізацію та персоналізацію влади, сакралізацію політики, зниження якості освіти та охорони здоров'я, руйнацію соціального капіталу.

Повертаючись до контекстуалізації парадигм, відзначимо думку В. Парсонса: «Коли справа доходить до оцінювання теорій, то у справу входить неперервний набір підходів. Ми можемо вибирати з-поміж теорій на основі випробування їх емпіричними свідченнями чи дослідженнями (позитивістська чи біхевіористська позиція), можемо довести, що немає способів обрати одну теорію чи іншу – всі теорії однакові в тому, що вони є суспільними конструкціями (релятивістська позиція)» [6, с. 75].

В Україні модернізація включає заходи щодо демократизації та інституціоналізації, які спрямовані на підвищення ефективності урядування. В епоху модернізації урядування, передусім, вирішує завдання економічного зростання, оптимізації взаємодії влади та громадян, визначення та реалізації суспільного інтересу в освіті та охороні здоров'я, підвищення функціонування бюрократії, координації груп інтересів тощо.

Політична модернізація є безперервним процесом оновлення суспільства відповідно до сучасних вимог, спрямованим на створення ефективної демократичної, правової держави. Концептуалізація урядування як чинника модернізації у дискурсі політичної науки відбувалась на основі послідовної зміни підходів (від некритичного сприйняття в якості мейнстріму до сумнівів та заперечення на етапі «наукових революцій») щодо наступних парадигм: 1) позитивізм й біхевіоризм; 2) теорія раціонального вибору та публічного вибору; 3) інституціоналізм та неоінституціоналізм. Л. Старецька вважає, що однією із головних у дослідженнях модернізації була структурно-функціональна парадигма. Погодимось: «У рамках загальної структурно-функціональної теорії політичну модернізацію розглядали як взаємодію між процесом диференціації, імперативами рівності та інтеграційною, адаптивною і творчою можливостями політичної системи... У структурно-функціональному підході існує кілька напрямків модернізаційних досліджень. Один з них – адміністративний підхід. Прихильники його схильні ототожнювати політичну модернізацію з раціональним стилем управління, функціонуванням західних бюрократій із заміною неформальних, відособлених, функціонально розпорошених форм соціальних і політичних взаємозв'язків і традиційних культурних норм на раціоналізовані форми бюрократичної організації і політичної культури ліберально-демократичного суспільства» [7].

Серед інших концептуалізацій урядування як чинника модернізації Л. Старецька відзначає:

– авторитарно-прагматичну концепцію (С. Гантингтон), яка наголошує на впровадженні модернізації авторитарним урядом та обмеженні політичної участі громадян з метою забезпечення стабільності режиму;

– «кризову модель» модернізації (С. Верба, Л. Пай, ін.). Вона виходить із того, що «...будь-яка соціальна система має певний стабільний рівень взаємодії компонентів. У процесі політичної модернізації змінюється рівень і характер їхньої взаємодії, що призводить до «криз» решти відповідних їм параметрів політичної системи – національного самовизначення, політичної участі, авторитетності, проникнення і розподілу ресурсів, – детермінованих їх несумісністю один з одним на різних етапах політичної модернізації. У цьому випадку політичний розвиток означає процес розв'язання політичною системою названих криз і набуття нею через пристосування до наслідків криз нової політичної можливості – успішної інституціоналізації нових зразків інтеграції, політичної участі й розподілу ресурсів, її стабілізації на новому рівні» [7];

– особистісну теорію політичної модернізації (Д. Сміт, А. Інкелес), яка розглядає модернізацію

з точки зору соціальної психології: «ключовим елементом процесу модернізації є створення соціальних передумов для виникнення у людей сучасних психологічних установок і орієнтацій, пов'язаних із такими характерними особистісними рисами, як участь у політичному і громадському житті, поінформованість, усвідомлення своєї громадської ролі» [7].

Сучасні концептуалізації ґрунтуються переважно на парадигмах когнітивної та цифрової економіки. Констатуємо міждисциплінарність та мультипарадигматизм сучасних концептуалізацій урядування як чинника модернізації. Це не дивно, адже урядування має справу з вирішенням проблем у різних соціальних полях.

Солідаризуємось із позицією Т. Куна: «Є наукові школи, тобто співтовариства, що підходять до одного і того самого предмета з несумісних позицій. Але в науці це буває значно рідше, ніж в інших сферах людської діяльності... Відтак члени наукового співтовариства вважають себе та й інші вважають так само єдиними людьми, відповідальними за розробку тієї чи іншої спільної системи цілей, заразом з навчанням учнів і послідовників. У таких групах комунікація буває звичайно відносно повною, а професійні судження відносно одностайними. Позаяк, з другого боку, різні наукові співтовариства концентрують увагу на різних предметах дослідження, то професійні комунікації між відокремленими науковими групами іноді утруднені; результатом буває нерозуміння, а воно надалі може призвести до значних і непередбачених заздалегідь розбіжностей» [5, с. 190].

Ситуація ускладнюється тим, що урядування спирається не лише на наукові парадигми, а має враховувати різноманітні уявлення людей, повсякденне знання індивідів, «суспільне знання» тощо.

Погодимось із В. Парсонсом: «Орієнтація на публічну політику означає визнання багатовимірної міждисциплінарної природи проблем, а відповідно неминуче дослідження процесу вироблення політики та аналіз цієї політики відчувають вплив багатьох наукових галузей. Первинним завданням аналізу політики є розуміння того як можна контекстуалізувати проблеми і процеси... «суспільне знання» не може бути «фальсифікованим» у науковому сенсі. У публічній політиці ми маємо справу зі знанням про проблему чи процес політики, яке не можна спростувати суспільними фактами – це пакети цінностей. Для позитивістів питання було, звичайно, значно простішим: за умови набору достатньої кількості фактів цифр і теорій можна змінити світ. Поппер продемонстрував, що індуктивізм є неадекватною основою і для науки і для суспільних реформ» [6, с. 75].

Модернізація, як процес соціально-політичних та економічних змін щодо перетворення традиційних суспільств на сучасні, неможливий без ієрархічної системи управління. Урядування ґрунтується на раціональному прийнятті політичних рішень на користь суспільного блага, у ньому концентруються цінності епохи модернізації – індивідуалізм, раціональність, ефективність, орієнтація на прогрес та удосконалення, соціальна довіра тощо.

Висновки. Відтак, політична модернізація, як перетворення суспільств традиційного типу на сучасні відбувається під проводом ієрархічної та централізованої системи управління – урядування. Як важливий чинник політичної модернізації, урядування ґрунтується на раціональному ухваленні політичних рішень відносно суспільного блага. Урядування впроваджує «політику модернізації», спираючись на індивідуалізм, раціональність, ефективність, ідею прогресу та удосконалення, соціальну довіру тощо.

Водночас, критика урядування та вимоги щодо його трансформацій у інформаційну епоху з точки зору постмодерного дискурсу спрямована на деконструкцію фундаментальних засад управління суспільствами (урядування) – логоцентризму (раціональності), інструментальності, ієрархії та когерентності (Г. Колбеч).

Концептуалізація урядування як чинника політичної модернізації у дискурсі політичної науки відбувалась на основі парадигм позитивізму, біхевіоризму, теорії раціонального/публічного вибору, структурного функціоналізму, інституціоналізму та неоінституціоналізму. Відповідно, зміни теоретичного мейнстріму у концептуалізації урядування як чинника політичної модернізації (які Т. Кун називає «науковими революціями») обумовили її етапи. Концептуалізація урядування як чинника політичної модернізації пройшла декілька взаємопов'язаних етапів, – від позитивізму та біхевіоризму до теорії публічного вибору, від інституціоналізму до нового інституціоналізму.

Література

1. Багінський А.В. Реконцептуалізація модерної держави: автономія, спроможність, належне урядування та конфлікти. *Вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право*. 2017. Вип. 1/2. С. 22–26. URL: http://sociojournal.kpi.kiev.ua/archive/2017/1-2/4.pdf

2. Завада Р. С. Електронне урядування як ключовий фактор модернізації публічно-управлінської діяльності. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. 2022.* Вип. 32. С. 347–352. URL: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7800976

3. Клімушин П. С., Спасібов Д. В. Концепція сервісно орієнтованої держави в контексті модернізації публічного управління. *Теорія та практика державного управління*. 2017. № 2 (57). С. 1–8. URL: https://

dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dcc9f339-c3c8-4c70-ba4c-a96d7245d625/content

4. Колбеч Г. Політика. Основні концепції в суспільних науках. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. 128 с.

5. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ : Port-Royal, 2001. С. 186–223. URL: http://litopys.org.ua/kuhn/kuhn15.htm

6. Парсонс В. Публічна політика. Вступ до теорії і практики аналізу політики: Пер. з анг. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 550 с.

7. Старецька Л. Теорії політичної модернізації: ліберально-демократичні концепції в сучасному контексті. *Незалежний культурологічний часопис «Ї»*. 2000. Число 19. URL: https://www.ji.lviv.ua/n19texts/starecka.htm

8. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація: монографія. Одеса : Астропринт, 2009. 288 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/7c4587f8-42ce-47e6-900d-6aa1bddd274e

Анотація

Барасій В. Ю. **Урядування як чинник політичної модернізації: концептуалізація у дискурсі політичної науки.** – Стаття.

У статті досліджується урядування як чинник політичної модернізації. Реалізація проекту модернізації, як процесу соціально-політичних та економічних змін щодо перетворення традиційних суспільств на сучасні, неможлива без ієрархічної системи управління. Урядування ґрунтується на раціональному прийнятті політичних рішень щодо суспільного блага, у ньому концентруються цінності епохи модернізації – індивідуалізм, раціональність, ефективність, орієнтація на прогрес та удосконалення, соціальна довіра тощо. Критика модернізації спрямована на деконструкцію фундаментальних засад управління суспільствами (урядування) – логоцентризму (раціональності), ієрархії та когерентності. Метою статті є визначення концептуалізації урядування як чинника політичної модернізації у дискурсі політичної науки.

У цифрову епоху, яка характеризується зростанням ролі комунікації, мережевою організацією політичного простору, глобалізацією та доступом до інформації з різних джерел, розвитком штучного інтелекту, Big Data та інтернет-речей (IoT) змінюються вимоги до урядування. Критики зазнає не лише проект модернізації, а принципи управлінської та політичної діяльності, відносини між владою та громадянами, які сформувались на різних етапах модернізаційного проекту, у різних країнах та політико-економічних контекстах. На сучасному етапі урядування потребує реконцептуалізації у зв'язку зі становленням цифрового суспільства, а політичну науку, можливо чекає ще одна хвиля «парадигмальних» змін під час наукової революції.

Концептуалізація урядування як чинника політичної модернізації у дискурсі політичної науки відбувалась на основі парадигм позитивізму, біхевіоризму, теорії раціонального/публічного вибору, структурного функціоналізму, інституціоналізму та неоінституціоналізму. Відповідно, зміни теоретичного мейнстріму у концептуалізації урядування як чинника політичної модернізації (які Т. Кун називає «науковими революціями») обумовили її етапи. Концептуалізація урядування як чинника політичної модернізації пройшла декілька взаємопов'язаних етапів, – від позитивізму та біхевіоризму до теорії публічного вибору, від інституціоналізму до нового інституціоналізму.

Ключові слова: політична модернізація, політика, урядування, політичні інститути, політичний дискурс, цифрове суспільство, політична комунікація, парадигми.

Summary

Barasiy V. Yu. **Governance as a factor of political modernization: conceptualization in the discourse of political science.** – Article.

The article examines governance as a factor of political modernization. The implementation of the modernization project, as a process of socio-political and economic changes aimed at transforming traditional societies into modern ones, is impossible without a hierarchical system of governance. Governance is based on rational political decision-making regarding the public good, and it concentrates the values of the modernization era – individualism, rationality, efficiency, orientation towards progress and improvement, social trust, etc. Criticism of modernization is aimed at deconstructing the fundamental principles of managing societies (governance) – logocentrism (rationality), hierarchy and coherence. The aim of the article is to define the conceptualization of governance as a factor of political modernization in the discourse of political science.

In the digital era, which is characterized by the growing role of communication, the network organization of political space, globalization and access to information from various sources, the development of artificial intelligence, Big Data and Internet of Things (IoT), the requirements for governance are changing. Not only the modernization project is being criticized, but also the principles of managerial and political activity, the relations between the authorities and citizens, which were formed at different stages of the modernization project, in different countries and political and economic contexts. At the present stage, governance requires reconceptualization in connection with the formation of a digital society, and political science may be waiting for another wave of "paradigmatic" changes during the scientific revolution.

The conceptualization of governance as a factor of political modernization in the discourse of political science took place on the basis of the paradigms of positivism, behaviorism, rational/public choice theory, structural functionalism, institutionalism and neo-institutionalism. Accordingly, changes in the theoretical mainstream in the conceptualization of governance as a factor of political modernization (which T. Kuhn calls "scientific revolutions") determined its stages. The conceptualization of governance as a factor of political modernization went through several interconnected stages, from positivism and behaviorism to public choice theory, from institutionalism to new institutionalism.

Key words: political modernization, politics, governance, political institutions, political discourse, digital society, political communication, paradigms.

Дата надходження статті: 30.10.2025
Дата прийняття статті: 12.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 351.86:304:124.5(477)
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.25

П. Б. Білейчук
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-3436-8351
аспірант кафедри політичних наук
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

ГУМАНІТАРНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ТА СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ

У сучасній розбудові глобальної та національної безпеки відбулося докорінне зміщення акцентів. Якщо класичні теорії безпеки фокусувалися на захисті територіальної цілісності та воєнній потужності («жорстка сила»), то реалії XXI століття вивели на передній план гуманітарний простір як простір найгострішої боротьби («м'яка сила»). В умовах повномасштабної агресії проти України стало очевидним, що війна ведеться не лише за території, а й за сенси, цінності та ідентичність.

Постановка проблеми. Гуманітарна безпека сьогодні виступає як здатність держави та суспільства зберігати соціокультурну цілісність, захищати національну ідентичність та забезпечувати розвиток людського капіталу в умовах зовнішнього тиску. Вона є фундаментом, на якому тримається спроможність нації до спротиву: якщо фізичний кордон захищає територію, то гуманітарний – захищає свідомість громадянина.

Незважаючи на значні кроки у зміцненні національної самосвідомості, гуманітарна сфера України довгий час залишалася вразливою до гібридних впливів. Основним деструктивним фактором став ціннісний розрив та цілеспрямована дискредитація українських національних маркерів (мови, історії, культури) з боку агресора. Тому проблема полягає у необхідності переосмислення гуманітарної безпеки не просто як сукупності культурних заходів, а як аксіологічної системи (системи цінностей). Існує гостра потреба у визначенні:

1. які саме цінності є екзистенційними для виживання української держави?

2. як трансформувати ці цінності у стратегічні пріоритети державної політики, здатні протистояти когнітивній війні та дезінформації?

Саме аксіологічний вимір дозволяє зрозуміти, що гуманітарна безпека – це не про обмеження, а про створення потужного власного наративу, який робить суспільство стійким до будь-яких зовнішніх маніпуляцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукового доробку свідчить про те, що концептуальні засади національної безпеки України закладені у працях таких провідних вчених, як В. Горбулін, О. Литвиненко, В. Абрамов. Питання ідентичності, історичної пам'яті, цінностей та соціокультурного коду нації ґрунтовно досліджували М. Попович, С. Кримський, О. Забужко, А. Коридон, Л. Нагорна. На системному рівні гуманітарну сферу як об'єкт захисту аналізують експерти Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД), зокрема О. Стегній, С. Здіорук, В. Токарева. Вплив інформаційних технологій на систему цінностей та маніпулювання суспільною свідомістю вивчають Г. Почепцов, Д. Дубов, Л. Компанцева та інші.

Незважаючи на значну кількість праць, аксіологічний аспект гуманітарної безпеки часто розглядається фрагментарно. Більшість досліджень фокусуються на окремих загрозах (наприклад, тільки інформаційних), тоді як комплексна стратегія, побудована на ієрархії національних цінностей, потребує подальшого наукового опрацювання. Саме на доповнення даної проблеми спрямована стаття.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування аксіологічних (ціннісних) засад гуманітарної безпеки України та визначення стратегічних пріоритетів її зміцнення в умовах сучасних гібридних викликів та глобальних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. В умовах демократичної трансформації гуманітарна сфера еволюціонує у фундаментальний чинник державного розвитку та стратегічний ресурс національної стійкості. Вона слугує не лише барометром суспільної довіри до інститутів влади, а й ключовим показником зрілості політико-правової культури. Саме тому сучасна державна стратегія вимагає виокремлення гуманітарної політики як самостійної та самодостатньої форми управління.

У науковій літературі та лексикографічних джерелах сутність гуманітарної політики розкривається через низку системних дефініцій:

– управлінський аспект: як скоординована діяльність суб'єктів із регулювання та розвитку соціально-духовної життєдіяльності суспільства;

– безпековий аспект: як комплекс механізмів, що забезпечують інтелектуально-духовну безпеку людини та створюють умови для її всебічної самореалізації;

– аксіологічний аспект: як діяльність, спрямована на збереження та відтворення сис-

© П. Б. Білейчук, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

теми національних і загальноцивілізаційних цінностей;

– інституційний аспект: як цілеспрямований розвиток сфер освіти, науки, культури та релігійного життя;

– стратегічно-оборонний аспект: як невід'ємна складова національної безпеки (включаючи інформаційну), що протидіє гібридним загрозам та спробам ліквідації національної ідентичності через моральну деструкцію об'єктів впливу [3].

Аксіологічний підхід у дослідженні безпеки дозволяє розглядати гуманітарну сферу не просто як набір галузей (культура, освіта, релігія), а як цілісну систему цінностей, що визначають життєздатність нації. У цьому контексті гуманітарна безпека – це стан захищеності базової спільної пам'яті, яка забезпечує суб'єктність народу.

В межах даного дослідження ми можемо вибудувати певну ієрархічну структуру цінностей, що становлять основу гуманітарної безпеки України:

– цінність свободи та суверенності (екзистенційний рівень). Для України свобода трансформувалася з абстрактної категорії у конкретну безпекову цінність – право на власний цивілізаційний вибір. Без усвідомлення свободи як найвищого блага неможливий національний спротив;

– мова як комунікативний та символічний код: в аксіологічному вимірі мова є не лише засобом спілкування, а «маркером безпеки». Вона окреслює межі національного культурного простору та виконує захисну функцію від когнітивної експансії агресора. На думку Л. Нагорної, у мові відображаються особливості соціальної свідомості: звички, традиції, норми та цінності [5, с. 4];

– історична пам'ять: захист власного історичного наративу є критичним для протидії маніпуляціям. Спільне розуміння минулого (перемог і трагедій) формує імунітет проти нав'язаних ззовні міфів, які мають на меті розколоти суспільство. Дослідники виділяють кілька рівнів історичної пам'яті: загальноетнічний (національний), локальний (окремі етнічні та соціальні групи), особистісний. В межах нашого дослідження актуальним є загальноетнічний (національний) рівень історичної пам'яті [9, с. 21];

– людська гідність стала фундаментом українського державотворення. Вона визначає європейський вектор розвитку та орієнтує державні інститути на захист прав людини, а не лише інтересів системи.

Сучасні загрози носять переважно гібридний та когнітивний характер і мають на меті зруйнувати внутрішньо-національний ціннісний фундамент. Агресор використовує технології «розмивання істини», намагаючись підмінити національні цінності псевдотрадиціоналістськими або імперськими концептами («руській мір»). Штучне провокування конфліктів всередині суспільства на ґрунті мови, релігії чи історії, послаблює соціальну згуртованість, яка є головним ресурсом стійкості.

Для ефективної відповіді на сучасні виклики, державна політика має трансформуватися з реактивної (відповідь на загрози) у проактивну (формування власного порядку денного). Основними напрямами є:

1. Інституціоналізація медіаграмотності та критичного мислення – це не просто освітня ініціатива, а елемент «когнітивної оборони». Пріоритетом є інтеграція медіагігієни в освітні програми всіх рівнів та створення загальнонаціональної системи спростування дезінформації, що базується на цінності істини та прозорості.

2. Укріплення мовно-культурного суверенітету: захист мовного простору має супроводжуватися стимулюванням виробництва конкурентного українського продукту (книги, кіно, цифровий контент). Стратегічна мета – заповнити «гуманітарний вакуум» якісними національними сенсами, щоб позбавити агресора можливості маніпулювати через спільний культурний простір.

3. Політика деколонізації та відновлення історичної справедливості. Формування власного історичного наративу через: реформу музейної справи, перейменування топонімів та підтримку наукових досліджень, розвінчання міфу про «один народ» та «ми же братья», відокремлення від спільного минулого та дослідження власної історії – зміцнює імунітет суспільства проти імперських міфів і консолідує націю навколо ідеї державотворення.

4. Забезпечення духовної незалежності, мінімізація впливу релігійних центрів держави-агресора на свідомість громадян. Релігійна безпека в аксіологічному вимірі – це свобода віросповідання, яка не використовується як інструмент політичної дестабілізації.

5. Збереження людського капіталу та розвиток ідентичності в діаспорі: створення стратегії повернення мігрантів та підтримка культурного зв'язку з українцями за кордоном є важливим для збереження єдиного аксіологічного поля нації незалежно від місця проживання її представників. Виїзд мільйонів активних громадян за кордон через повномасштабне вторгнення РФ на територію України, створює ризик «вимивання» носіїв цінностей, що в довгостроковій перспективі загрожує відтворенню інтелектуального та культурного потенціалу нації [8].

В умовах зовнішньої загрози гуманітарна безпека допомагає вибудувати національну стійкість

держави. Національна стійкість – це здатність суспільства витримувати зовнішні та внутрішні шоки, адаптуватися до криз і відновлюватися після них. Вплив гуманітарного фактору на цей процес можна структурувати за трьома рівнями:

1. Консолідація навколо спільної національної ідеї: гуманітарна безпека формує «соціальний клей», який утримує суспільство від розпаду в моменти критичної напруги. Коли громадяни мають спільні відповіді на питання «Хто ми?», «Яка наша мова?» та «За що ми боремося?», рівень внутрішньої мобілізації зростає експоненціально. Саме аксіологічна єдність перетворює населення на згуртовану політичну націю, здатну до тривалого опору.

2. Психологічна та когнітивна витривалість: стійкість держави залежить від індивідуальної стійкості кожного громадянина. Гуманітарна політика, спрямована на розвиток медіаграмотності та критичного мислення, створює «когнітивний імунітет». Це дає можливість населенню:

– розпізнавати маніпуляції та фейки;

– зберігати психологічну стабільність під час інформаційних атак;

– не піддаватися паніці, яку штучно провокує агресор для руйнації внутрішнього фронту.

3. Легітимність інститутів та суспільна довіра: гуманітарна сфера є індикатором довіри. Якщо державна політика відповідає культурним та духовним запитам суспільства, рівень відчуження населення від влади знижується. Стійкість держави суттєво послаблюється, якщо виникає «гуманітарна прірва» між державними наративами та реальними цінностями людей. Навпаки, синергія у гуманітарних питаннях робить державну систему гнучкою та міцною.

4. Захист ідентичності як запобіжник моральній капітуляції: як вже було зазначено, мета гібридної агресії – не лише фізичне захоплення, а моральне знищення. Якщо гуманітарна безпека забезпечує збереження національної ідентичності, ворог втрачає можливість встановити контроль над свідомістю. Нація, яка зберігає свою культурну та історичну ідентичність, є непереможною на ментальному рівні, навіть за умови технічної переваги противника [7].

Особливістю української моделі гуманітарної безпеки є те, що вона тримається не лише на державних інститутах, а й на горизонтальних зв'язках. Волонтерський рух, мережі активістів та культурні ініціативи є носіями тих самих цінностей «знизу». У контексті аксіологічного виміру громадянське суспільство в Україні є не просто «споживачем» безпеки, а її активним співтворцем. Саме воно стало головним носієм цінностей.

Волонтерство в Україні вийшло за межі матеріальної допомоги армії. У гуманітарній сфері волонтерський рух виконує роль «соціального капіталу», що проявляється через:

– ціннісну мобілізацію: волонтерство є практичним втіленням цінності свободи та відповідальності. Це доводить, що суспільство готове брати на себе функції держави там, де потрібна швидкість і гнучкість;

– соціальну згуртованість: волонтерські мережі об'єднують людей різних регіонів, професій та віросповідань, нівелюючи штучні лінії розколу, які намагається створити ворожа пропаганда [2].

Досліджуючи суспільний компонент гуманітарної безпеки, важливими пунктами є створення та розвиток культурних осередків, а також збереження нематеріальної культурної спадщини як акт спротиву.

Створення локальних культурних просторів (бібліотек нового типу, молодіжних центрів, арт-платформ) у прифронтових регіонах та в громадах, що приймають ВПО, має стратегічне значення:

– психологічна реабілітація: культурні осередки стають місцями «когнітивного відновлення», де через мистецтво та спілкування долаються наслідки травми війни;

– м'яка інтеграція: для внутрішньо переміщених осіб такі осередки є простором адаптації до нового середовища через спільну культурну діяльність, що зміцнює відчуття єдиної національної спільноти.

Нематеріальна культурна спадщина (традиції, обряди, ремесла, фольклор) – це «генетичний код» нації, який ворог намагається знищити або апропріювати (привласнити). Захист і популяризація живих традицій (наприклад, кобзарства, кримськотатарських орнаментів, традицій вишивки) створює відчуття глибокої історичної тяглості. Це робить націю ментально недосяжною для імперських міфів. Громадські ініціативи з оцифрування спадщини та створення онлайн-реєстрів є формою інформаційної безпеки, що гарантує збереження ідентичності навіть за умови фізичного руйнування музеїв чи пам'яток.

Стратегічним пріоритетом державної політики у сфері гуманітарної безпеки є налагодження синергії між державою та громадянським сектором, де держава виступає фасилітатором (спрощувачем), а суспільство – активним суб'єктом захисту цінностей.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що гуманітарна безпека в сучасній Україні перетворилася з галузевого поняття на екзистенційний фундамент національної стійкості. Досліджуючи дану проблему ми дійшли до наступних висновків:

– головним об'єктом захисту нестабільних та кризових умовах є не просто інституції, а система цінностей (свобода, мова, ідентичність, гідність), яка забезпечує здатність нації до спротиву та консолідації;

– в умовах гібридної агресії гуманітарна політика виступає «когнітивним щитом», що запобігає моральній деструкції суспільства та ліквідації національної ідентичності;

– національна стійкість прямо залежить від якості гуманітарного простору. Чим вищою є соціокультурна єдність та рівень медіаграмотності громадян, тим менш вразливою є держава до зовнішніх маніпуляцій;

– створення локальних культурних просторів та інтеграційних хабів є стратегічним пріоритетом. Вони виступають місцями «когнітивної реабілітації» та м'якої інтеграції внутрішньо переміщених осіб, нівелюючи ризики соціального відчуження та зміцнюючи внутрішню безпеку громад;

– збереження нематеріальної культурної спадщини (традицій, обрядів, фольклору) визначено як критичний чинник захисту національного «генетичного коду». Це створює інтелектуальну та духовну броню проти імперських міфів, забезпечуючи тяглість ідентичності навіть в умовах фізичної загрози.

Забезпечення гуманітарної безпеки потребує переходу від пасивного захисту до проактивного формування власного ціннісного наративу, що базується на синергії держави та громадянського суспільства. Стратегічний вектор безпеки має зміститися до підтримки горизонтальних зв'язків та низових ініціатив. Справжня національна стійкість досягається тоді, коли захист ідентичності стає справою кожного громадянина, а держава виступає ефективним фасилітатором цих процесів.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальному вивченні механізмів адаптації українського гуманітарного законодавства до європейських стандартів безпеки, а також у пошуку нових інструментів залучення молоді до активного формування національного аксіологічного простору.

Література

1. Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави : зб. наук.-експерт. мат-лів / за заг. ред. С. І. Здіорука. Київ : НІСД, 2015. 104 с. (Сер. «Гуманітарний розвиток», вип. 4).

2. Державна політика гуманітарної безпеки у контексті становлення громадянського суспільства в Україні : навч. посіб. / І. О. Парубчак, Н. Б. Радух, Г. М. Гринишин та ін. Херсон : Олді+, 2022. 190 с.

3. Драчук Ю. Гуманітарна безпека в умовах глобалізації: виклики та перспективи. Київ : Наукова думка, 2020. 240 с.

4. Коридон А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ : Ніка-Центр, 2016. 320 с.

5. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ : Світогляд, 2005. С. 4.

6. Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 107.

7. Петренко О. Гуманітарна безпека України під час збройного конфлікту. Дніпро : Академія гуманітарних наук, 2023. 278 с.

8. Присяжнюк С. В. Особливості реалізації гуманітарної політики у секторі безпеки і оборони України. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки*. 2023. № 8. С. 83–88. https://doi.org/10.31558/2617-0248.2023.8.13

9. Федьков О. Революція гідності та історична пам'ять. *Перша річниця Революції Гідності: підсумки та перспективи* : матеріали круглого столу (Кам'янець-Подільський, 2015). Кам'янець-Подільський, 2015. С. 21.

10. Чупрій Л. Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1–2. С. 35–41.

Анотація

Білейчук П. Б. **Гуманітарна безпека України: аксіологічний вимір та стратегічні пріоритети.** – Стаття.

У статті проведено комплексний аналіз гуманітарної безпеки України як фундаментального чинника національної стійкості в умовах гібридної агресії. Актуальність теми зумовлена трансформацією сучасних конфліктів, де соціокультурний простір та ідентичність стають головними об'єктами когнітивних атак. Обґрунтовано, що гуманітарна безпека є стратегічним запобіжником, який забезпечує екзистенційне виживання держави через захист її смислового та ціннісного ядра.

Центральну увагу приділено аксіологічному виміру безпеки. Автором визначено ієрархію ключових національних цінностей (воля, гідність, державна мова, історична пам'ять), які формують основу гуманітарної резильєнтності суспільства. Доведено, що ці категорії виступають не лише моральними орієнтирами, а й дієвими безпековими маркерами, що окреслюють межі національної суб'єктності.

Окремим аспектом дослідження є роль громадянського суспільства. Розкрито феномен волонтерського руху як унікального прояву соціального капіталу, що забезпечує високу згуртованість та довіру. Висвітлено значення локальних культурних осередків та інтеграційних хабів як центрів когнітивної реабілітації та адаптації ВПО. Аргументовано роль збереження нематеріальної культурної спадщини як інструменту захисту національного «генетичного коду» від спроб деструктивного зовнішнього впливу та апропріації.

У висновках сформульовано стратегічні пріоритети гуманітарної політики: інституціоналізація медіаграмотності, реалізація політики деколонізації, розвиток

культурних індустрій та розбудова синергії між державними органами та волонтерським сектором. Підкреслено, що зміцнення аксіологічного фундаменту є першочерговою умовою довгострокової національної безпеки та успішного суспільного поступу України.

Ключові слова: гуманітарна безпека, аксіологія, національні цінності, національна стійкість, громадянське суспільство, волонтерський рух, національна ідентичність, культурна спадщина, когнітивний щит.

Summary

Bileychuk P. B. **Humanitarian security of Ukraine: axiological dimension and strategic priorities.** – Article.

The article provides a comprehensive analysis of Ukraine's humanitarian security as a fundamental factor of national resilience in the context of hybrid aggression. The relevance of the topic is determined by the transformation of modern conflicts, where sociocultural space and identity become the main targets of cognitive attacks. It is argued that humanitarian security is a strategic safeguard that ensures the existential survival of the state by protecting its core values and meaning.

The main focus is on the axiological dimension of security. The author identifies a hierarchy of key national values (freedom, dignity, official language, historical memory) that form the basis of society's humanitarian resilience. It is proven that these categories serve not only as moral guidelines, but also as effective security markers that define the boundaries of national subjectivity.

A separate aspect of the study is the role of civil society. The phenomenon of the volunteer movement is revealed as a unique manifestation of social capital that ensures high cohesion and trust. The importance of local cultural centres and integration hubs as centres for cognitive rehabilitation and adaptation of IDPs is highlighted. The role of preserving intangible cultural heritage as a tool for protecting the national 'genetic code' from attempts at destructive external influence and appropriation is argued.

The conclusions formulate strategic priorities for humanitarian policy: institutionalisation of media literacy, implementation of decolonisation policy, development of cultural industries, and building synergy between state bodies and the voluntary sector. It is emphasised that strengthening the axiological foundation is a prerequisite for long-term national security and successful social progress in Ukraine.

Key words: humanitarian security, axiology, national values, national resilience, civil society, volunteer movement, national identity, cultural heritage, cognitive shield.

Дата надходження статті: 05.11.2025
Дата прийняття статті: 20.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 327; 323.15
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.26

І. П. Кринична
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2823-3397
доктор наук з державного управління, професор,
провідний науковий співробітник відділу проблем державного управління
та адміністративного права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

ГЕОПОЛІТИКА ТА ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ ДИНАМІКИ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОСТІ В БІЛОРУСІ ТА МОЛДОВІ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Вступ. Період розпаду СРСР став одним із наймасштабнвших геополітичних зламів XX століття, що докорінно змінив політичну мапу Євразії. Серед нових незалежних держав пострадянського простору особливе місце посідають Білорусь і Молдова, країни, становлення державності яких відбувалося в надзвичайно складних внутрішніх та зовнішніх обставинах. Попри формальну подібність процесів виходу з СРСР, траєкторія формування їхньої незалежності були суттєво різними й зумовлювалися відмінними історичними традиціями, етнополітичними структурами, соціально-економічними умовами та міжнародними впливами. Актуальність дослідження визначається тим, що сучасні політичні динаміки в Молдові та Білорусі продовжують значною мірою відображати ті стратегічні вибори та структурні обмеження, які виникли на етапі здобуття незалежності. Для Молдови цей період був позначений етнополітичними конфліктами й конкуренцією цивілізаційних орієнтацій, що зумовило нестабільність та багатовекторність її зовнішньої політики. У Білорусі ключову роль відіграли фактори радянської інституційної спадковості, специфіка національної ідентичності та глибока економічна інтегрованість із Росією, що визначило більш обмежені можливості для радикального переосмислення державного курсу. Поглиблене вивчення геополітичних і внутрішньополітичних чинників, які вплинули на процес формування незалежності цих держав, дозволяє не лише реконструювати логіку їхнього історичного розвитку, а й здійснити більш обґрунтований прогноз можливих напрямів еволюції політичних процесів у найближчій перспективі.

З огляду на триваючі безпекові кризи в регіоні Східної Європи, політику Росії щодо пострадянського простору та зростання ролі ЄС і США в регіоні, таке дослідження має не лише академічне, але й практичне значення. Воно дозволяє оцінити потенційні виклики, з якими можуть зіткнутися Білорусь і Молдова, а також визначити можливу роль міжнародного співтовариства у підтримці їхнього суверенного розвитку.

Мета статті. Дослідити геополітичні, внутрішньополітичні та етнополітичні чинники формування незалежності Білорусі і Молдови, щоб окреслити можливі напрямки розвитку політичних процесів у цих державах, визначити ключові виклики найближчих років та оцінити потенційну роль міжнародного співтовариства у їх подоланні.

З досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: проаналізувати контекст незалежності Білорусі і Молдови після їх виходу із складу СРСР; окреслити найважливіші рушійні сили, що спонукали (або не спонукали) Білорусь і Молдову до незалежності; висвітлити сучасні політичні виклики, з якими стикаються Білорусь і Молдова, проаналізувавши їх з/у довгостроковій перспективі з урахуванням наслідків розпаду СРСР; проаналізувати можливу роль міжнародного співтовариства у підтримці політичної стабільності та розвитку Білорусі і Молдови в умовах нових викликів.

Стан розробки проблеми. Проблематика формування незалежності пострадянських держав Білорусі і Молдови привертали значну увагу як у вітчизняних, так і в зарубіжній науковій літературі. Дослідження розгорталися у кількох основних напрямках: геополітичному, етнополітичному, соціально-економічному та інституційному. Значний внесок у розуміння зовнішньополітичних детермінант зробили праці З. Бжезінського [1], С. Хантінгтона [2], А. Мотиля [3], які розглядали пострадянський простір як арену конкуренції між Росією, Заходом та регіональними акторами. У цьому контексті Молдова і Білорусь аналізувалися як «пограничні» держави, становлення яких відбувалося під прямим впливом зміни геополітичної конфігурації на початку 1990-х років.

Окремий пласт досліджень присвячено внутрішнім чинникам державотворення в Білорусі. Як наголошує Я. Яхович – влада, бізнес і громадське суспільство через мову, символи, історичну політику та практики „soft Belarusisation“

© І. П. Кринична, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

(м'яка білорусізація) конструюють уявлення про білоруську державність і національну ідентичність, що дає змогу пояснити сучасну етнополітичну динаміку, особливо після 2014 року та протести 2020 року [4]. У свою чергу, М. Каролак-Михальська у своїх дослідженнях показує специфіку «керованої» етнополітики Білорусі, для якої характерна майже повна відсутність відкритого етнополітичного конфлікту, проте етнічний і мовний чинник активно використовується для легітимації моделі державності та політики безпеки [5]. А. Вільсон зосереджується на формуванні білоруської державності крізь призму політичної антропології і етнополітики, а тааналізуючи етнічні наративи в державотворчих процесах, мовну політику та механізми культурної гегемонії [6].

Молдовські дослідники, серед яких І. Цуркан [7], О. Сокол [8], В. Островський [9], аналізували феномен молдовсько-румунської ідентичності, роль мовного питання, політичну мобілізацію кінця 1980-х років та вплив Придністровського конфлікту на формування державності.

У пострадянській міжнародній літератури значна увага приділяється порівняльному аналізу Молдови й Білорусі як держав, що обрали різні моделі політичної та зовнішньополітичної траєкторії. Праці Ч. Кинга [10], А. Вейнера [11], Т. Уейда [12] та інших авторів підкреслюють значення етнополітичної структури, соціально-економічної спадщини СРСР і характеру політичних еліт для формування незалежності й визначення зовнішньополітичного курсу.

У наукових дослідженнях проблеми регіональних політичних трансформацій та етнодемографічних змін використовується широкий спектр підходів: від аналізу історичних міграційних процесів у Бессарабії в дослідженнях І Реабцев до опрацювання документальних матеріалів про возз'єднання західноукраїнських і західнобілоруських земель у складі радянських республік. Концептуальне осмислення занепаду СРСР репрезентоване працею С. Плохія, тоді як філософські підвалини критики західної цивілізації відображено у роботах М. Гайдеггера та Г. Лебона. Сучасний геополітичний контекст і стратегії стримування російської політики розглядає М. Макфол, що дозволяє поєднати історичний, філософський та політологічний вимір в дослідженні динаміки пострадянського простору [13–18].

Попри наявність численних досліджень, питання комплексного аналізу поєднання геополітичних і внутрішньополітичних чинників у процесі становлення незалежності цих двох держав не можна вважати вичерпаним. Існуючі роботи часто зосереджені або на зовнішньому вимірі, або на внутрішніх структурних трансформаціях, що створює потребу у більш інтегрованому підході. Крім того, сучасний міжнародно-політичний контекст, зокрема російсько-українська війна, еволюція політики ЄС щодо Східного партнерства та зміни у безпековий архітектурі Європи, актуалізують необхідність оновленого аналізу. Саме це зумовлює важливість подальшого поглибленого вивчення проблеми формування незалежності Білорусі і Молдови у широкому геополітичному та внутрішньополітичному контексті.

Методи дослідження. У процесі підготовки статті було використано комплекс методів, що забезпечують всебічний аналіз геополітичних, внутрішньополітичних та етнополітичних чинників формування незалежності Білорусі і Молдови: системний підхід – застосовувався для розгляду політичних процесів у Білорусі і Молдові як взаємопов'язаних елементів ширшої регіональної та міжнародної системи; історичний метод – дав змогу простежити історичну еволюцію державності, політичних структур і соціально-політичних передумов, що вплинули на появу незалежності обох країн; політико-географічний та геополітичний аналіз – використовувався для дослідження впливу просторового розташування, сусідства з Росією та ЄС, а також зовнішніх сил і безпекових факторів на формування незалежності; компаративний метод – дав можливість зіставити специфічні особливості політичних трансформацій, інституційних моделей та геополітичних орієнтацій Білорусі і Молдови, виокремивши спільні риси та відмінності, контент-аналіз нормативних документів і політичних заяв – застосовувався для вивчення офіційного дискурсу, формування національних наративів та зовнішньополітичних пріоритетів; метод аналізу та синтезу – забезпечив узагальнення отриманих даних та формування цілісних висновків щодо впливу внутрішніх і зовнішніх чинників на державотворчі процеси.

Виклад основного матеріалу. Після розпаду СРСР процеси державотворення в Білорусі і Молдові розгорталися під впливом складної взаємодії геополітичних, внутрішньополітичних та етнополітичних чинників, що зумовило різні траєкторії їхнього становлення як незалежних держав. Обидві країни опинилися у зоні перетину інтересів Росії, Європейського Союзу та західної спільноти, що сформувало специфічний зовнішньополітичний контекст їх розвитку. Внутрішні особливості – структура політичних еліт, рівень інституційної зрілості, характер національної ідентичності, соціально-економічні пріоритети та наявність конфліктогенних факторів, визначили напрямок політичної еволюції кожної із згада-

них держав. Саме поєднання цих двох вимірів – зовнішнього геополітичного тиску та внутрішніх трансформацій і створило ті умови, що зумовили відмінності у ступені суверенізації, політичної стабільності та здатності до формування самостійного політичного курсу в Білорусі та Молдові. У цьому контексті порівняння їхніх моделей незалежності дозволяє окреслити ключові фактори впливу й оцінити потенційні траєкторії подальшого розвитку.

Контекст формування незалежності Білорусі і Молдови після розпаду СРСР, насамперед, визначався поєднанням внутрішніх та окремих зовнішньополітичних чинників. Серед внутрішніх чинників, передусім, слід виокремити характер радянської політичної системи та її трансформацій у постсталінський період, що особливо проявилося під час реформ М. Горбачова, коли «перебудова» та поступове послаблення союзного центру створили передумови для політичної автономізації республік. Важливу роль відіграв і специфічний адміністративно-територіальний устрій СРСР, започаткований ленінською моделлю союзного державотворення після завершення громадянської війни. Хоча Сталін фактично інституціоналізував централізовану вертикаль влади, що забезпечувала домінування Москви, формально зберігалася союзна структура з республіками, які мали власний конституційний статус. Адміністративний поділ був скоріше утилітарним, ніж етнічним за своєю логікою – національні республіки мали обмежену відповідність етнічним межам і були значною мірою продуктом політико-адміністративної інженерії.

У цьому контексті початкові кордони Білоруської РСР охоплювали лише незначну територію на кордоні з Польщею (лише з 1922 року відбулося її суттєве розширення на схід), тоді як Молдавська РСР із центром у Тирасполі, сформована на базі Молдавської АРСР (Молдавська Автономна Соціалістична Радянська Республіка у складі Української РСР, яка існувала у 1924–1940 роках, до 1929 року зі столицею в Балтах), представляла ще меншу частину історичного регіону, не охоплюючи території на захід від Дністра. Молдавська АРСР була створена радянським керівництвом з кількох причин: а) *політичної* – використовувати її як інструмент тиску на Королівську Румунію, до якої у 1918 році відійшла Бессарабія; б) *пропагандистської* – демонструвати «існування молдавського народу» поза Румунією, створюючи аргумент для майбутньої претензії СРСР на Бессарабію; в) *адміністративної* – оформити місцеве управління на території, що межувала з Румунією. У 1940 році, після приєднання Бессарабії до СРСР, Молдавська АРСР була ліквідована, а на її основі створено Молдавську РСР, до складу якої увійшла частина території колишньої МАРСР та більша частина Бессарабії.

Отже, у 1919–1940 рр. територія сучасної Республіки Молдова (переважно Бессарабія), яка після Першої світової війни увійшла до складу Королівства Румунія, мала доволі етнічно строкату структуру населення. На основі соціально-демографічних переписів Румунії 1930 р., довоєнних статистичних оглядів та праць з історичної етнодемографії, у регіоні проживали такі основні етнічні групи: молдавани/румуни – найчисленніша група, складали близько 56–60% населення Бессарабії; українці – близько 12–15% населення; євреї – 7–8% населення; росіяни – 10–12% (в основному старообрядці «липовани»); гагаузи – 2–3%, (тюркомовний православний народ); болгари – 2–3% населення; німці – 1–2% населення; поляки, вірмени, греки, цигани (роми) складали – 0,5–1% кожна громада. Отже, загальна етнополітична характеристика цього періоду на території Бессарабії була типовим багатонаціональним регіоном, де етнічна структура формувалася під впливом румунських, російських, українських, єврейських та південних колонізаційних потоків. Міжетнічні відносини були відносно стабільними, хоча політика румунської влади щодо «румунізації» викликала напруженість у частини меншин – насамперед слов'янського та єврейського населення [13].

У свою чергу, Друга світова війна відіграла значну роль у питанні адміністративного поділу всередині СРСР. У вересні 1939 року, після поділу Польщі між СРСР і Німеччиною, були включені нові землі. Білорусь і Україна отримали велику частину анексованих територій на заході. Так, до складу СРСР були інкорпоровані значні території так званих «Східних кресів», які відповідно до адміністративного поділу були приєднані до Білоруської РСР та Української РСР. До Білоруської РСР відійшли західнобілоруські землі, що охоплювали більшу частину колишніх воєводств міжвоєнної Польщі: Віленського, Новогрудського, Поліського та частини Білостоцького. До Української РСР було включено території Східної Галичини та Волині, які відповідали Львівському, Тернопільському та Станиславівському воєводствам (нині Івано-Франківська область, а також значній частині Волинського воєводства. Таким чином, територіальні зміни 1939 року кардинально трансформували кордони Білорусі й України, приєднавши до них великі регіони з неоднорідним етнічним і конфесійним складом, що надалі суттєво вплинуло на характер їхнього соціально-політичного розвитку [14].

Отже, питання етнічної приналежності, як другий внутрішній чинник дійсно відіграло

помітну роль. У випадку Білорусі цей аспект був менш конфліктним. Білоруська культура історично має глибокі етнічні, культурні та історичні зв'язки з Росією. У межах політики Російської Імперії білоруське населення розглядалося як складова частина ширшої схеми – «триєдиного народу», що включала великоросів, білорусів і малоросів. Від XIX століття з імперського центру здійснювалися цілеспрямовані зусилля щодо культурної інтеграції та уніфікації цих етнічних груп. У той час як з молдавським населенням такий підхід був би абсолютно неефективним, оскільки ця етнічна і земельна приналежність не має настільки глибоких історичних зв'язків з центром імперії, як Білорусь.

У контексті розпаду СРСР такі адміністративні махінації були домінуючою проблемою, особливо в Молдові. Така уніфікована політика в етнічній сфері була проведена в СРСР, починаючи з післявоєнних репресій і закінчуючи штучним інтернаціоналізмом у радянській державі. Таким чином, наприкінці 80-х років обидві ці держави були абсолютно протилежними одна одній з точки зору національності та етнічної приналежності, оскільки Білорусь була в більшій мірі моноетнічною, тоді як Молдова мала серйозні проблеми в цьому питанні, оскільки на заході населення було схильне до Румунії, на півдні до Туреччини, а на сході проживало суто проросійське населення.

Зовнішні чинники незалежності обох держав мали насамперед економічний характер. У цьому контексті варто звернути увагу на позицію українського історика С. Плохія, який, спираючись на аналіз архівних документів і економічних тенденцій другої половини XX століття, підкреслює, що саме поглиблення системної кризи радянської економіки створило умови, за яких вихід республік зі складу СРСР став не лише політично можливим, а й економічно виправданим. На його думку, зовнішні чинники, зокрема падіння світових цін на енергоносії, зростання боргового навантаження та втрата конкурентоспроможності радянської моделі – істотно підірвали здатність центру контролювати внутрішні процеси, що у підсумку сприяло зміцненню прагнень до самостійності як в Україні, так і в інших союзних республіках. Отже, для російського керівництва того часу питання збереження або демонтажу Союзу розглядалося не як стратегічний цивілізаційний вибір, а як інструмент подолання глибокої економічної кризи та посилення власної внутрішньополітичної позиції [15].

План реформ передбачав контрольований розпад СРСР як єдиного економічного блоку з метою подолання глибокої стагнації 1980-х років та подальшого формування нового, більш гнучкого типу союзного утворення. Однак навіть для того часу така концепція видавалася надмірно наївною, хоча в контексті прагнення М. Горбачова налагодити партнерські відносини із Заходом вона мала певну внутрішню логіку. Утім, вирішальним чинником став не стільки сам факт припинення існування Союзу, скільки втрата централізованої вертикалі влади, яку тривалий час уособлювала Москва. Після демонтажу цього механізму республіканські еліти поступово зміцнили свою політичну суб'єктність за підтримки національних рухів майже в усіх союзних республіках і можливість реалізувати проект державної незалежності, чим вони й скористалися. Вихід республік з-під юрисдикції радянського центру відбувався у межах структур, створених не етнополітичними, а адміністративно-ідеологічними принципами радянської державності.

Отже, ключовими проблемами, з якими продовжують стикатися Білорусь і Молдова після здобуття незалежності, залишаються, передусім, постімперська спадщина та значний вплив зовнішніх акторів, зокрема Заходу та Росії. Досвід більшості колишніх імперій демонструє, що їхній розпад неминуче супроводжується масштабними економічними, етнополітичними й інфраструктурними викликами, оскільки тривалий період централізованого управління формує взаємозалежності, які важко подолати у короткі терміни.

Порівняння з історичними випадками – наприклад, трансформаціями у постримський період у Західній Європі – показує, що після розпаду великих імперських структур зазвичай відбувається різке ускладнення соціально-економічних механізмів та пошук нових політичних форм, так званих «темних віків». В Англії тих часів ця назва повністю відповідає дійсності, оскільки економічні відносини зводяться до звичайного бартерного обміну, який триватиме кілька століть. Хоча аналогія між античністю та сучасністю не є прямою, вона ілюструє загальний принцип: руйнування імперських інституцій призводить до тривалої реконфігурації політичних та економічних систем.

У випадку Білорусі та Молдови додатковим чинником стали слабкість національних інституцій на момент здобуття незалежності, етнокультурні поділи, а також конкуренція зовнішніх впливів, що посилює складність їхнього державотворчого процесу. Точно така ж ситуація склалася в пострадянських республіках. Розпад системи і відсутність видимого центру призвели до анархії в уряді. Військова техніка та озброєння, що залишилися після розпаду СРСР, масово продавалися до країн Близького Сходу та Африки, що сприяло зростанню тіньових ринків, криміналізації економіки та формуванню озброєних угруповань.

Одночасно в більшості пострадянських республік спостерігалися поширення бандитизму, різкі інфляційні процеси та загальне погіршення соціально-економічної ситуації. Втім, на наш погляд, фундаментальним чинником сучасних проблем постімперських трансформацій є не лише соціальна чи безпекова дестабілізація, а насамперед спадкована від СРСР інфраструктурна система, яку новим державам так і не вдалося інтегрувати у власні національні моделі розвитку або адаптувати до ринкової економіки. Саме застарілість, фрагментованість та структурна неефективність цієї інфраструктури сформували довготривалі обмеження для модернізації, економічного зростання та політичної стабільності, що продовжують визначати соціально-політичний ландшафт Білорусі та Молдови.

Інфраструктурна система – це газопроводи, що простягаються на захід майже через усі пострадянські республіки, формуючи своєрідну енергетичну вісь, від якої значною мірою залежали як економічна стабільність регіону, так і зовнішньополітичні орієнтири окремих держав. Саме контроль над цими транзитними маршрутами ставав важливим інструментом впливу, а їхнє функціонування – одним із ключових зовнішніх чинників, що визначали умови та масштаби реалізації державної незалежності. У Білорусі та Молдові це питання не таке гостре, як в Україні, оскільки їхня енергетична інфраструктура та транзитний потенціал не мають такого масштабу й стратегічної ваги для регіональних ринків.

Відповідно, вплив зовнішніх енергетичних чинників на формування політичної автономії цих держав був відчутним, але не визначальним. Натомість для України, що володіла найбільш розгалуженою системою транзитних газопроводів у Європі, контроль над цією інфраструктурою став одним із ключових елементів у процесі утвердження реального суверенітету. У контексті постімперських відносин велику роль відіграє геополітика. Білорусь і Молдова становлять собою крайни західної периферії пострадянського простору, що зберігають безпосередню геополітичну прив'язаність до РФ та не перебувають під прямим безпековим впливом НАТО.

З метою утримання цього статусу РФ застосовує різні механізми впливу, адаптовані до політичної специфіки кожної з держав. У Молдові ключовим інструментом залишається присутність російських «миротворчих» контингентів у Придністров'ї, що створює постійний потенціал для ескалації замороженого конфлікту та посилює залежність Кишинева від Москви у питаннях безпеки. Натомість у білоруському випадку домінує стратегія «м'якої сили», спрямована на підтримку тісних політичних, інформаційних, економічних і культурних зв'язків, що забезпечують високий рівень інтеграції Мінська з російським геополітичним простором.

Сукупність цих підходів дозволяє РФ контролювати внутрішньополітичну динаміку обох країн і зберігати їх у сфері свого стратегічного впливу, що істотно ускладнює процеси їхнього суверенного розвитку та зближення із західними інституціями. Західний вплив також відіграє вирішальну роль в цих країнах не тільки через військову силу, а й «м'яку силу»: а) використання НУО (неурядові організації) часто працюють у сферах прав людини, розвитку громадянського суспільства, освіти, боротьби з корупцією тощо. Частина таких організацій фінансується урядами західних країн або великими міжнародними фондами; б) пряме фінансування ЗМІ з боку уряду США може включати програми на кшталт USAID, National Endowment for Democracy (NED), International Broadcasting Bureau чи USAGM (Voice of America, Radio Free Europe/Radio Liberty – заборонено в Росії, Білорусі), які офіційно декларують підтримку незалежної журналістики й доступу до інформації в різних країнах. Наприклад, Radio Liberty (Радіо Свобода) є одним із інструментів зовнішнього впливу Заходу на політичну ситуацію в країнах, і цей вплив на цьому не обмежується. Водночас він значною мірою визначається саме цивілізаційним аспектом, причому багато з цих впливів мають ненавмисний характер.

Західна цивілізація, що історично еволюціонувала в напрямі раціоналізму, індивідуалізму та матеріалістичних цінностей, часто розглядається як така, що відхиляється від традиціоналістських уявлень про духовну цілісність особистості. Для суспільств, у яких значущу роль відіграють колективні, культурні та морально-етичні орієнтири, така трансмісія західних норм може сприйматися як виклик або як фактор, що потенційно послаблює традиційні ідентифікаційні моделі.

Німецький філософ Мартін Гайдеггер зазначав: по-перше, він назвав сучасний Захід «країною заходу сонця» або «країною вечора» (Abendsland), підкреслюючи тим самим завершення певної епохи європейської духовності. Стосовно Британської імперії він зазначав, що все, що вона зробила – це поширила нігілізм у глобальному масштабі. Матеріалізм як такий є дуже привабливим, особливо для масових суспільств сучасності [16, с. 45]. З огляду на те, що СРСР у значній мірі постав як продукт європейських модернізаційних прагнень, сформоване в його межах масове суспільство, засноване на стандартизованих практиках радянського спожи-

вання, створило передумови для подальшої адаптації окремих елементів капіталістичної соціально-економічної моделі.

Як зазначає Г. Ле Бон у праці «Психологія соціалізму», у процесі занурення в колективну дію індивід частково втрачає усвідомлення власних початкових мотивів, а гасла, що об'єднують масу, поступово втрачають визначеність та конкретний зміст. Попри декларовану прихильність сучасної пострадянської молоді до демократичних ідеалів і західних інституцій, результати міжособистісної комунікації та низка емпіричних спостережень свідчать про наявність тенденцій до слов'янофільських або традиціоналістських орієнтацій, що формують складний ціннісний синтез [17]. У цьому контексті прихований, але суттєвий вплив Заходу на пострадянські суспільства проявляється передусім у конструюванні масового типу соціальності. Масовість постає інтегративним чинником, який уніфікує пострадянський простір із західним соціокультурним середовищем, слугуючи одним із ключових каналів зовнішнього впливу на динаміку соціальних трансформацій.

У статті «How to Contain Putin's Russia», опублікованій у журналі Foreign Affairs, американський дипломат Майкл Макфол розглядає Росію за правління В. Путіна як ревізіоністську державу, що прагне змінити існуючий міжнародний порядок, зосереджуючи особливу увагу на Євразійському просторі. Автор наголошує, що Сполучені Штати Америкита та їхні союзники потребують довготривалої, стратегічно виваженої політики стримування, яка виходила б за межі ситуативних санкцій або реактивних заходів. На його думку, ключовим завданням є консолідація демократичних держав навколо спільних принципів і підтримка міжнародних інститутів, здатних забезпечити ефективну відповідь на російські виклики. Макфол підкреслює важливість комплексного підходу, що поєднує елементи стримування та вибіркової взаємодії з Москвою у сферах, де співпраця можлива й вигідна, аби уникнути повної ізоляції Росії. Він застерігає, що відсутність чіткої та послідовної стратегії може призвести до повторення помилок минулого, коли фрагментарні дії Заходу створювали для Росії можливості для геополітичного маневру. Також, у його статті центральним є тезис про необхідність довгострокової, послідовної та інституційно закріпленої стратегії Заходу щодо стримування ревізіоністської політики Кремля [18].

У контексті Білорусі та Молдови ця логіка дозволяє окреслити кілька структурних прогнозів. У Білорусі головним фактором залишатиметься залежність політичного режиму від російської підтримки як економічної, так і безпекової. Це означає, що внутрішньополітична лібералізація залишатиметься вкрай обмеженою, а будь-які потенційні трансформації можливі переважно у разі зміни міжнародного середовища або послаблення самого Кремля. Молдова, яка обрала європейську траєкторію, навпаки, рухатиметься у напрямку інституційного зближення з ЄС і розбудови демократичних інститутів за умови, що європейські партнери забезпечать послідовність політичної та економічної підтримки. Стратегічний висновок, який випливає з логіки Макфола, полягає в тому, що політичне майбутнє обох держав значною мірою залежатиме від інтенсивності та узгодженості західної політики стримування російського втручання та підтримки демократичних інститутів [18].

Таким чином, ключовими викликами найближчих років для Білорусі і Молдови є: а) *російський політичний та безпековий вплив* – для Білорусі ключовим викликом залишається поглиблення військово-політичної інтеграції з РФ, що створює ризики втягування країни у зовнішні конфлікти та сприяє поступовій втраті політичної автономії. У випадку Молдови вплив РФ проявляється через тиск на центральний уряд із використанням придністровського питання, енергетичних важелів та інструментів інформаційно-психологічного впливу; б) *інституційна вразливість та політична поляризація* – у Білорусі зберігається тенденція до ерозії легітимності чинного політичного режиму, що може провокувати соціальні та економічні кризи. У Молдові ж існує ризик дестабілізаційних дій проросійських політичних акторів, спрямованих на блокування європейського реформаторського курсу та підрив довіри до державних інституцій; в) *економічна залежність* – економіка Білорусі характеризується критичною залежністю від російського ринку, преференцій та фінансових субсидій. Молдова залишається структурно вразливою до енергетичного та торговельного тиску, що зумовлює необхідність прискореної диверсифікації; г) *інформаційні та кібернетичні загрози* – Росія активно застосовує інструменти дезінформації, транслює наративи «єдиного народу» та ідеологеми «русского мира», а також здійснює цілеспрямовані інформаційні та кібернетичні атаки, спрямовані на дестабілізацію інформаційного простору Білорусі та Молдови; д) *вплив війни Росії проти України* – російсько-українська війна істотно трансформує регіональну безпекову архітектуру. Білорусь дедалі більше інтегрується у військові стратегії РФ, виконуючи роль плацдарму, тоді як Молдова стає потенційним об'єктом посиленого політичного та безпекового тиску.

Отже, Білорусь і Молдова залишаються політичними та геополітичними «пограниччями», де взаємодія внутрішніх і зовнішніх чинників

визначатиме характер регіональної динаміки у найближчі роки. Роль міжнародного співтовариства в цьому процесі є ключовою, оскільки саме від ступеня його залученості та здатності сприяти діалогу й стабілізації залежатиме подальший розвиток політичної ситуації в регіоні. Йдеться про формування довгострокової стратегії стримування російського впливу, зміцнення оборонних спроможностей Молдови та застосування санкцій у разі ескалації в Білорусі.

Не менш важливими є підтримка демократичних інститутів, моніторинг виборчих процесів і посилення антикорупційних механізмів. Серед економічних пріоритетів – макрофінансова підтримка, диверсифікація енергопостачання та поступова інтеграція Молдови до єдиного ринку ЄС. У сфері інформаційної безпеки необхідними залишаються розвиток медіаграмотності, підтримка незалежних ЗМІ та інвестиції в кіберзахист. Посилення регіональної безпеки та розширення співпраці з Україною і Молдовою, а в перспективі – участь демократичної Білорусі у спільних ініціативах, сформують основу довгострокової стійкості регіону.

Висновки. У процесі здобуття незалежності Білорусі та Молдови простежуються як спільні риси, притаманні пострадянським державам, так і унікальні характеристики, зумовлені особливостями їхнього геополітичного становища, історичних традицій та внутрішньополітичної динаміки. Обидві республіки постали перед необхідністю адаптації до нових міжнародних та економічних умов після розпаду СРСР, проте інтенсивність національних рухів, рівень політичної мобілізації населення й характер зовнішньополітичних орієнтацій істотно різнилися.

Беларусь увійшла в незалежність без сформованого масового запиту на державність, а її еліти виявили обмежену зацікавленість у радикальній зміні політичного курсу. Як наслідок, формування білоруської державності відбувалося в умовах тісної залежності від Росії, що суттєво звузило простір для геополітичного маневру. Внутрішньополітична еволюція країни була визначена концентрацією влади в руках виконавчої вертикалі та поступовим згортанням демократичних інститутів.

Молдова, навпаки, вступила в пострадянський період із потужною хвилею національно-культурного та політичного відродження, що посилило прагнення до незалежності. Проте саме цей процес актуалізував низку внутрішніх конфліктів, зокрема придністровське питання та етнополітичні суперечності на півдні країни. Геополітична розташованість між ЄС і Росією стала структурним чинником, який визначив напруженість зовнішньополітичного курсу та постійну конкуренцію інтеграційних моделей.

Порівняння двох держав дозволяє стверджувати, що вирішальними чинниками їхньої ранньої незалежності стали: характер політичних еліт, сила національних рухів, рівень соціальної мобілізації, конфігурація етнополітичних ліній розмежування та наявність (або відсутність) зовнішніх конфліктів. Геополітичний контекст, зокрема позиція Росії та роль європейських структур, став визначальним у формуванні зовнішньополітичних орієнтирів обох держав, але проявився по-різному через специфіку внутрішніх процесів.

У найближчій перспективі Молдова зберігатиме траєкторію поступової європейської інтеграції, одночасно стикаючись із викликами внутрішньої консолідації та безпековими ризиками, пов'язаними з Придністров'ям. Білорусь же, за відсутності політичної модернізації та через загострення залежності від Росії, рухатиметься у напрямку поглиблення авторитарної моделі. Міжнародне співтовариство здатне відіграти важливу роль у стабілізації регіону, проте ефективність зовнішнього впливу значною мірою залежатиме від внутрішньої динаміки кожної держави та готовності їхніх еліт до інституційних змін.

Таким чином, дослідження підтверджує, що формування незалежності Білорусі та Молдови є багатовимірним процесом, у якому внутрішньополітичні чинники переплітаються з геополітичними імперативами, а їхня взаємодія визначає як траєкторію розвитку держав, так і характер викликів, що постають перед ними сьогодні.

Література

1. Бжезінський З. *Велика шахівниця: Панування Америки та його геостратегічні імперативи.* Київ : Основи, 2000. 256 с.

2. Хантінгтон С. *Зіткнення цивілізацій і перебудова світового порядку.* Київ : Основи, 2004. 480 с.

3. Motyl A. J. *Dilemmas of Independence: Ukraine after Totalitarianism.* New York : Council on Foreign Relations Press, 1993. 167 p.

4. Jachovič J. Reinforcing the national identity: Belarusian identity-building social practices. *Journal on Baltic Security*, 2022, vol. 8, no. 2, pp. 3–40. https://doi.org/10.57767/jobs_2022_0012

5. Karolak-Michalska M. Ethnopolitical processes as determinants of ethnopolitical management in Eastern European countries in the context of sub-regional security. *Rocznik Integracji Europejskiej*. 2020. vol. 14, pp. 311–324. https://doi.org/10.14746/rie.2020.14.20

6. Wilson A. *Belarus: The Last European Dictatorship.* New Haven; London: Yale University Press, 2011. 354 p. *Примітка:* 354 p. – це підтверджений обсяг за University of Pennsylvania Library.

7. Ţurcan I. *Republica Moldova: Identitate, statalitate şi conflicte.* Chişinău : Tipografia Centrală, 2010. 352 p.

8. Sokol O. *Moldova: Nation-Building and European Integration.* Chișinău : Institutul de Politici Publice, 2008. 224 p.

9. Ostrovski V. *Identitatea moldovenească în contextul transformărilor politice postsovietice.* Chișinău : Cartier, 2007. 276 p.

10. King C. *The Moldovans: Romania, Russia, and the Politics of Culture.* Stanford : Stanford University Press, 2000. 330 p.

11. Weiner A. *Making Sense of War: The Second World War and the Fate of the Bolshevik Revolution.* Princeton : Princeton University Press, 2001. 378 p.

12. Way L. A. *Pluralism by Default: Weak Autocrats and the Rise of Competitive Politics.* Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2015. 312 p.

13. Reabtsev I. Procesele de migrație și schimbările în structura etnodemografică a populației din Basarabia în anii 1897–1930. *Revista de Etnologie și Culturologie*. 2017. nr. 2. pp. 113–117.

14. *Возз'єднання західноукраїнських земель з Українською РСР: Збірник документів та матеріалів.* Київ : АН УРСР, 1954. 356 с.

15. Плохій С. *Остання імперія: Занепад і крах Радянського Союзу.* Київ : Критика, 2016. 568 с.

16. Гайдеггер М. *Вступ до метафізики* / пер. з нім. В. Курінний. Київ : Юніверс, 2003. 248 с.

17. Le Bon G. *Psychologie du socialisme.* Paris: Les Amis de Gustave Le Bon, 1977. XXV + 473 p.

18. McFaul M. How to contain Putin's Russia. *Foreign Affairs*, 2021, January URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2021-01-19/how-contain-putins-russia

Анотація

Кринична І. П. **Геополітика та внутрішня політика крізь призму етнополітичної динаміки у формуванні державності в Білорусі та Молдові: компаративний аналіз.** – Стаття.

Стаття присвячена комплексному аналізу формування та розвитку незалежності Білорусі та Молдови після розпаду СРСР крізь призму взаємодії геополітичних, внутрішньополітичних та етнополітичних чинників. Окреслено ключові рушійні сили, що сприяли/стримували формування незалежності обох держав, зокрема економічні передумови, структурні особливості партійно-державної системи та вплив етнополітичних конфігурацій на їх розвиток. У центрі дослідження перебуває структура взаємодії зовнішніх/внутрішніх імпульсів, що визначили характер державотворення, політичну суб'єктивність і стратегічні орієнтації даних пострадянських держав. Аналізуються ключові параметри кінця 1980-х початку 1990 років, а саме: трансформація союзних, національні рухи, особливості політичних еліт, роль союзного центру та вплив міжнародного середовища, включно з позиціями Росії, Європейського Союзу й США. Особлива увага приділяється тому, як початкові умови: рівень національної мобілізації, стан економіки, структура суспільства, наявність/відсутність іредентистських конфліктів – зумовили перешкоди та різні траєкторії становлення державності. Наголошується, що у випадку Молдови важливими стали фактори національного відродження, політичної активності інтелігенції та ескалації придністровського конфлікту, що сформували специфічну модель незалежності, пов'язану з питаннями ідентичності й територіальної цілісності. Натомість для Білорусі визначальними виявилися інерційність радянських політичних структур, слабкість національного руху та прагматична позиція еліт, які не були ініціаторами, а радше його адміністративними бенефіціарами суверенізації. Обґрунтовано, що стартові умови 1990-х років продовжують визначати динаміку політичних процесів у Білорусі та Молдові, зокрема рівень їхньої стійкості, можливості демократичного розвитку та здатності протистояти зовнішнім викликам. Окремий акцент зроблено на ролі міжнародного співтовариства у підтримці політичної стабільності, інституційної стійкості та безпекових можливостей Бфлорусі й Молдови в умовах нових регіональних та глобальних викликів.

Ключові слова: геополітика, внутрішня політика, етнополітична динаміка, Білорусь, Молдова, незалежність, пострадянський простір, державотворення, російський вплив, Європейській Союз.

Summary

Krynychna I. P. **Geopolitics and domestic policy through the prism of ethnopolitical dynamics in the formation of statehood in Belarus and Moldova: a comparative analysis.** – Article.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the formation and development of independence in Belarus and Moldova after the collapse of the USSR through the prism of the interaction of geopolitical, domestic political and ethnopolitical factors. It outlines the key driving forces that contributed to/hindered the formation of independence in both states, in particular the economic preconditions, structural features of the party-state system and the influence of ethnopolitical configurations on their development. The study focuses on the structure of interaction between external and internal impulses that determined the nature of statehood, political subjectivity and strategic orientations of these post-Soviet states. The key parameters of the late 1980s and early 1990s are analysed, namely: the transformation of the union, national movements, the peculiarities of political elites, the role of the union centre and the influence of the international environment, including the positions of Russia, the European Union and the United States. Particular attention is paid to how initial conditions – the level of national mobilisation, the state of the economy, the structure of society, the presence/absence of irredentist conflicts – determined the obstacles and different trajectories of statehood formation. It is emphasised that in the case of Moldova, factors such as national revival, political activism among the intelligentsia, and the escalation of the Transnistrian conflict were important in shaping a specific model of independence linked to issues of identity and territorial integrity. In contrast, for Belarus, the inertia of Soviet political structures, the weakness of the national movement, and the pragmatic position of the elites, who were not the initiators but rather the administrative

beneficiaries of sovereignty, proved to be decisive. It is argued that the starting conditions of the 1990s continue to determine the dynamics of political processes in Belarus and Moldova, in particular their level of stability, opportunities for democratic development and ability to withstand external challenges. Particular emphasis is placed on the role of the international community in supporting political stability, institutional resilience and security capabilities in Belarus and Moldova in the context of new regional and global challenges.

Key words: geopolitics, domestic politics, ethnopolitical dynamics, Belarus, Moldova, independence, post-Soviet space, state-building, Russian influence, European Union.

Дата надходження статті: 30.10.2025
Дата прийняття статті: 14.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 321:659.1:35.078.3:324
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.27

В. В. Кропівко
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9591-4486
аспірантка кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЛІТИЧНА РЕКЛАМА У ПУБЛІЧНИХ КОМУНІКАЦІЯХ: ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ВИМІР

Постановка проблеми. У цифрову еру змінюється роль політичної реклами в електоральному процесі. Це обумовлено новою моделлю політичної рекламістики у публічних комунікаціях, яка приходить на зміну традиційній моделі. Нова модель полягає у тому, що під час електоральних кампаній рекламні повідомлення не стільки безпосередньо спрямовуються на покращення іміджу та підвищення рейтингу конкретного політичного актора чи партії (як у традиційній моделі), скільки конструюють публічний порядок денний. Це вже не короткотерміновий вплив оплаченого заклику голосувати за відповідного кандидата, а рекламна стратегія, яка має метою утворення штучних проблем та/чи зміщення фокусу громадської думки шляхом «підсвітлення» у медіа одних тем та уникнення інших. Кандидат з'являється наприкінці кампанії, як той/та, хто здатний/здатна вирішити визначену заздалегідь проблему.

Нова модель політичної рекламістики у публічних комунікаціях передбачає поділ електорального процесу на два етапи: передвиборчий та виборчий. На першому (передвиборчому) етапі визначаються пріоритетні проблеми публічного порядку денного та за допомогою технології політичної рекламістики нав'язуються суспільству. Другий етап – безпосередньо виборчої агітації, коли визначається індивідуальний (кандидат) чи колективний (партія) політичний актор за якого виборці мають голосувати. Визначальна роль у реалізації нової моделі політичної рекламістики належить масмедіа. Як зазначає М. Мінаков у передмові до книги Н. Лумана «Реальність масмедіа»: «можна сказати – з певними застереженнями, що в суспільстві реальним є те, що повідомлено в масмедіях... Слід завважити, що масмедіа не мають ексклюзивного права на конструювання реальності. В її творенні беруть участь і інші типи комунікації. Однак Луманові йдеться про те, що «співучасть масмедіа є вкрай необхідною, коли йдеться про широке розповсюдження, можливість анонімного; тим самим непередбачуваного сприйняття інформації». Тож з-поміж усіх медій, масмедіа мають особливе значення. З огляду на ці поправки Ніклас Луман знов ставить своє питання про соціальну систему і розуміння суспільством самих себе в новій формі: «Як це можливо, що інформація про світ та про суспільство визнається інформацією про реальність, якщо відомо, як вона виробляється?» [7, с. 22].

Одна із головних теоретичних та практичних проблем міждисциплінарних досліджень політичної рекламістики полягає у необхідності визначити критерії за якими громадяни можуть розрізнити реальний порядок денний від штучного. Особливої ваги ця проблема набуває у електоральному вимірі публічних комунікацій. Станом на 2023 рік «за кількістю політичної реклами Україна посідає 8-ме місце у світі – щодня в українському Facebook транслюють майже 500 рекламних дописів, які пов'язані з соціальними питаннями, виборами або політикою» [9].

Без визначення прихованого аспекту маніпуляцій із суспільним порядком денним та ідентифікації політичної рекламістики у просторі публічної комунікації в її електоральному вимірі як технології штучного конструювання проблем неможливо забезпечити свідомий вибір громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Останнім часом суттєво підвищився інтерес до простору політичної рекламістики серед українських науковців. Слід, передусім, відзначити ґрунтовні праці таких дослідників, як В. Бокоч, Н. Войтович, О. Заярна, В. Климончук, Л. Кочубей, М. Кушакова, Н. Лютко, Ю. Мальована, Г. Музиченко, С. Наумкіна, Г. Почепцов, В. Редько, І. Терлецька, Л. Угрин, О. Шпортько, Ю. Шкіра, І. Шкурат, Я. Яненко, та ін.

Зокрема, відзначаючи технологізацію усіх процесів у інформаційному (цифровому) суспільстві Н. Лютко аргументовано зазначає: «Ознакою постіндустріального, інформаційного суспільства є технологізація політичної діяльності, що детермінує характер протікання та параметри сучасних політичних процесів. Серед технологій, що набувають поширення в політичній діяльності, вирізняють соціальне партнерство, вирішення політичних конфліктів, «паблік рілейшнз», полі-

© В. В. Кропівко, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

тичне управління, маніпулювання, оптимізація політичного ризику, а також виборчі технології. Невід'ємним елементом цих технологій є політична реклама, що використовується суб'єктами політичного процесу щоб впливати на знання, оцінки й установки громадян, а отже, формувати у заданому напрямі громадську думку і поведінку (передовсім електоральну) громадян» [6, с. 3].

Я. Яненко наголошує на формуванні засобами політичної рекламістики образу майбутнього: «Сучасна політична реклама впливає на формування відчуття задоволеності у цільової аудиторії шляхом візуалізації політичних ідей та демонстрації образу бажаного майбутнього, ототожнення індивіда з політиком чи політичною партією, результатом чого можуть бути активні дії індивіда, зокрема, участь у голосуванні на виборах, проведення агітації серед рідних, друзів і знайомих, участь в політичних акціях тощо» [12, с. 169].

На ще один важливий аспект політичної реклами у соціальних мережах, а саме – модифікацію політичної поведінки за допомогою видозміни стереотипів звертає увагу Н. Войтович: «Передвиборні кампанії, в яких використовують політичну рекламу, планують і проводять, щоби привернути увагу електорату до кандидатів на політичну посаду. Цього досягають модифікуючи поведінку людей, впливаючи на громадську думку. Суть технологій модифікування полягає у видозміні сталих стереотипів і думок на нові» [2, с. 443].

У цілому, незважаючи на досить велику кількість ґрунтовних праць, присвячених політичним технологіям та політичній рекламі, слід відзначити, що недостатньо уваги приділяється електоральному виміру політичної реклами у публічних комунікаціях.

Формулювання мети статті. Мета статті – визначити електоральний вимір політичної реклами у публічних комунікаціях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поширення нової моделі політичної рекламістики обумовлено розвитком масмедіа від традиційних (телебачення, преса, радіомовлення) до нових медіа. Традиційні медіа відбирали події за рівнем їх суспільної ваги та ранжували у структурі новин – політика, економіка, культура, спорт, погода тощо.

Слід безумовно погодитись із тим, що «Відповідно до трансформаційної парадигми сучасного медіа-простору соціальні мережі замінюють телебачення у ролі «мейнстримного» джерела інформації. Мережі мають глобальний характер, але об'єднують локальні групи не за географічним принципом, а за вибором контенту. У соціальних мережах, на відміну від епохи пропаганди на телебаченні, вже цілком можна уявити «політику без телевізійних ток-шоу»... Традиційні медіа, передусім – телебачення усе ще є привабливими з точку зору рекламодавців. Аудиторія комерційної реклами продовжує дивиться розважальні програми на ТБ, але водночас – шукає політичну інформацію у соціальних мережах. Саме тому пропагандистські кампанії у соціальних мережах вже неодноразово доводили свою ефективність. Цифрова дезінформація, яка використовує технології «впливу наноінфлюенсерів», «бджолиного рою», «шкарпеткових ляльок» (найпростіші з них називаються «бібабо»), спін-докторінгу тощо, стала новим пропагандистським стилем соціальних мереж» [11, с. 36].

Сучасні медіа визначають публічний порядок денний, конструюючи реальність, навіть якщо йдеться про «віртуальну реальність» чи «реальну віртуальність» мережі інтернет.

Наведемо визначення: «Нові медіа» (англ. new media) – термін, який застосовують щодо інтерактивних електронних видань і нових форм комунікації виробників контенту зі споживачами, що відрізняє їх від традиційних медіа, таких як: традиційне ТБ, радіо, газети і журнали. Цим терміном позначають процес розвитку цифрових, мережевих технологій та комунікацій у медійній галузі. Із новими медіа пов'язані такі явища, як конвергенція, віртуалізація, мультимедіа, створення нових форм управління знаннями та організації знання» [3, с. 70].

Погоджуючись із цим визначенням, слід додати, що нові медіа сприяли формуванню та реалізації нової моделі політичної рекламістики.

Солідаризуємось із наступним визначенням: «Політична реклама це форма непрямої політичної комунікації, тому вона має відповідну структуру: джерело інформації, засоби її доставки й адресат. І для того, щоб акт комунікації відбувся, необхідно, аби комунікатор і адресат спілкувалися однією мовою й однаково сприймали сказане, щоб вони мали спільний досвід, необхідний для розуміння символів, тобто пережили б низку однакових подій. Сучасна політична реклама становить комплекс інтегрованих маркетингових комунікацій, різноманіття форм прямого та непрямого рекламування: класична реклама, заходи паблік рілейшнз, стимулювання збуту» [10, с. 187].

У процесі глобального переходу цивілізації від «ери МакЛюена» (панування телебачення як основного віртуального простору політичної рекламістики) до мережевої організації публічних комунікацій у інтернеті відбуваються суттєві технологічні та соціально-політичні трансформації.

Вже доводилось відзначати, що «У процесі формування громадської думки відбува-

ється суттєві зміни. Передусім, вони пов'язані із переходом від індустріального суспільства до інформаційного. Розвиток системи масмедіа, у якій домінують інтернет-комунікації, соціальні мережі та мобільний зв'язок, безпосередньо впливає на формування громадської думки та спричиняє інноваційні зрушення у політичній рекламістиці та прпаганді» [4, с. 97–98].

Слід безумовно погодитись із тим, що «Суспільство завжди намагається бути максимально проінформованим, особливо, якщо це стосується політичної сфери. У передвиборний період, коли рівень політичної активності політиків зростає, інформаційний простір стає полем їхньої боротьби за владу. Медіа завжди були своєрідним орієнтиром у виборі політичних симпатій адресатів, а контент медіа формував ставлення цих адресатів до дійсності. Оскільки відповідальність суспільства за свій політичний вибір є високою, важливо, щоб аудиторія завжди ідентифікувала політичну рекламу у будь-якому вигляді» [1, с. 95].

За аналогією із монетою, яка має два боки, слід визначити аверс та реверс політичної рекламістики цифрового суспільства. З одного боку, політична реклама в публічних комунікаціях цифрової ери продовжує відігравати ключову роль в електоральному процесі. Вона, як в епоху модернізації public policy та демократизації politics є оплачуваною маркетинговою технологією.

Погодимось: «Загалом українському суспільству притаманне нині дедалі глибше впровадження реклами в політичне життя, особливо під час електорального процесу, що свідчить про активну «комерціалізацію» політики та «політизацію» реклами. Це «перемикає» увагу електорату з політичних програм, стратегічних соціальних цілей на привабливе «політичне дійство» [8, с. 39].

Політична реклама виступає основним інструментом впливу на виборців, формування громадської думки та мобілізації електорату. Це аверс політичної реклами – видимий для всіх, звичний та знайомий імідж певного кандидата. Натомість, сучасна політична реклама у публічних комунікаціях має ще один бік – реверс. Зворотній бік політичної рекламістики полягає у тому, що за технологією формування іміджу кандидата чи партії проступають риси маніпуляцій суспільним порядком денним у публічних комунікаціях. Електоральний вимір політичної реклами у публічних комунікаціях цифрової доби полягає у цілеспрямованому впливі на громадську думку за допомогою політичного маркетингу та «програмування» політичної поведінки громадян (ця сфера досліджується політичною психологією).

Вже доводилось наголошувати, що «До факторів, які визначають вплив політичної рекламістики на громадську думку належать: рівень довіри до джерела повідомлення, її відповідність порядку денного суспільства..., правильно визначена цільова аудиторія рекламної кампанії тощо» [4, с. 98].

Аверс (видимий, публічний бік) політичної реклами у публічних комунікаціях є цілком позитивним. Адже, саме позитивне сприйняття політичної реклами з боку громадян (аудиторії рекламних повідомлень) як оплаченої штабом маркетингової технології (кандидати рекламуються як відповідний товар на політичному ринку) значно посилює довіру до рекламних повідомлень.

З цієї точки зору, аверс політичної реклами полягає у наступному:

1) одним із головних завдань політичної реклами виступає спонукання індивідів до певної політичної дії або відповідного електорального вибору;

2) реклама впливає на сприйняття кандидатів, зміцнює існуючі переконання прихильників (підсилення ефекту) та може схилити до голосування за певного кандидата чи партії тих виборців, які не визначились;

3) політична реклама виконує функції інформування громадян та політичної освіти індивідів. Реклама надає виборцям об'єктивну інформацію про політичні платформи, досягнення кандидатів та їхні проекти, що допомагає зробити свідомий вибір;

4) політична реклама, відповідно до традиційної моделі, застосовується для формування іміджу окремого, індивідуального чи колективного, політичного актора: створення бажаного образу політика або партії, через підкреслення його/її сильних сторін та лідерських якостей;

5) політична реклама, яка поєднує раціональну аргументацію та вплив на емоції громадян, може значно посилити інтерес до виборів та, відповідно, сприяти суттєвому підвищенню явки виборців на дільниці для голосування.

З іншого боку, реверс політичної реклами у публічних комунікаціях, обумовлений розвитком інтернет-простору та нових медіа, характеризується наступним. По-перше, настанням епохи постправди, яка дозволяє політичній рекламі вийти за межі протиставлень «об'єктивна – суб'єктивна інформація», «істина – брехня», «реальність – вигадка», ін. Погодимось із Н. Луманом: «Спостерігач (а це можуть бути і організації в системі мас-медіа) може розрізняти між темами і функціями комунікації. Наприклад, він може сказати собі та іншим: якщо ми не повідомимо ту чи іншу

новину, якщо ми не подамо прогноз погоди, або відмовимося від новомодних біоскопів, то від нас повтікають читачі. Для цього необхідно рефлектувати комунікацію як комунікацію, тобто актуалізувати самореференцію. Розрізнення «теми – функції» відповідає розрізненню «інореференція – самореференція». З його допомогою спостерігач отримує свободу вибору теми, але в першу чергу – свободу не брати до уваги ту чи іншу інформацію. Йому вже не треба керуватися виключно мотивами істини і тим самим залежати від заданого. Він може подавати і неправдиву, або ймовірно-неправдиву інформацію, якщо враховує її функцію та порівнює її сенсаційність з ризиком можливого викриття» [5, с. 37].

По-друге, перефразовуючи твердження Н. Лумана – «комунікувати може лише комунікація», – слід зазначити, що у новій моделі політична реклама «рекламує лише рекламу». Головним завданням реклами стає рекламувати наступну рекламу, а джерелом популярності реклами та, відповідно, успіху під час електоральних кампаній, є перезавантаження суспільного порядку денного: «мас-медіа не дають суспільству заснути. Вони породжують постійно підтримувану готовність рахуватися з несподіванками, та навіть з перешкодами. В цьому сенсі мас-медіа «вписуються» у прискорену самодинаміку інших функціональних систем, таких як економіка, наука і політика, які постійно ставлять суспільство перед новими проблемами» [5, с. 49]. По-третє, технологічний розвиток та цифровізація реклами відкрили можливості для мікротаргетингу та формування специфічного порядку денного для різних груп та спільнот. Тобто, індивіди та групи можуть голосувати за певного кандидата під впливом таргетованої реклами з різних причин. Технології Big Data дозволяють конструювати окремі «реальності» та складати пазли для перемоги на виборах з представників навіть антагоністичних соціальних груп.

По-четверте, політична реклама стає багатоканальною, використовуючи соціальні мережі, нові медіа, блогерів, платформи та мобільні застосунки. Погодимось із наступним: «Впродовж майже 30 років політична реклама пройшла шлях від зародження до активної фази розвитку. Якщо наприкінці XX століття ми бачили рекламу лише в пресі, на телебаченні та радіо, то на початку XXI століття вона активно поширюється в літературі, на зовнішніх елементах, а з розвитком Інтернету – і в соціальних мережах... Політична реклама постійно еволюціонувала й набувала нових форм, пов'язаних із розвитком технологій, інформаційного простору та запитами суспільства. У період свого розвитку вона пройшла кілька стадій і трансформацій: від невдалого застосування пострадянського та російського досвіду до застосування політтехнологій у мережі Telegram» [1, с. 95].

По-п'яте, виникають проблеми із регулюванням ринку цифрової політичної реклами. Адже, криптовалюти є ефективним джерелом оплати політичної реклами з будь-якої точки світу, а інститути публічної влади не здатні повною мірою регулювати інтернет-комунікації (за зразком традиційних медіа) та реагувати швидко на маніпуляції.

Висновки. Відтак, в умовах цифровізації суспільства та розвитку інтернет-комунікацій формується нова модель політичної реклами в електоральному процесі. Вона ґрунтується на мережевому розповсюдженні інформації у суспільстві під час переходу від традиційних медіа до нових медіа, як основного каналу поширення політичної реклами.

Головною особливістю нової моделі політичної реклами визначено вплив на формування суспільного порядку денного у публічних комунікаціях. Якщо реклама у традиційних медіа спрямовувалась на підтримку кандидата, або партії, то у новій моделі заклик до голосування є ознакою останнього – виборчого етапу. Натомість передвиборчий етап присвячений формуванню проблеми, часто – штучно сконструйованою медіа.

Відзначено «аверс» та «реверс» політичної реклами у новій моделі. «Аверс» (видимий бік реклами для зовнішніх спостерігачів) передбачає спонукання індивідів до певної політичної дії або відповідного електорального вибору, мотивує до голосування прихильників кандидата/партії та виборців, які «не визначились». Реклама у нових медіа, так само, як і у традиційних медіа виконує функції інформування громадян та політичної освіти індивідів, сприяє свідомому вибору тощо. Політична реклама поєднує раціональну аргументацію та вплив на емоції («інфотейнмент»), що посилює інтерес громадян до електорального процесу. Водночас, «реверс» нової моделі політичної реклами характеризується постправдою, акцентом на сенсаційності та технології медіа-скандалів задля конструювання порядку денного. Відзначено, що у новій моделі реклама спрямовується не на рекламування кандидата чи партії; вона характеризується формулою: «реклама рекламує рекламу». У новій моделі політичної реклами використовується мікротаргетинг у соціальних мережах, платформах та месенджерах. Це дозволяє складати переможні пазли із представників різних соціальних груп та спільнот. Політична реклама у публічних комунікаціях стає багатоканальною (соціальні мережі, нові медіа, блогери, платформи та мобільні застосунки), що ускладнює її законодавче регулювання, контроль з боку інститутів публічної влади та запобігання маніпуляціям.

Література

1. Войтович Н. Еволюція політичної реклами в комунікаційному просторі України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: журналістика*. 2023. № 2(6). С. 89–95. https://doi.org/10.23939/sjs2023.02.089

2. Войтович Н. Політична реклама в соціальних мережах: нові форми передвиборних кампаній. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2015. Вип. 5. С. 441–447. URL: https://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2015/JRN/PDF/39.pdf

3. Заржевська Н.І. Нові медіа і нові форми комунікації в медіакультурі. *Актуальні питання масової комунікації*. 2013. Вип. 4. С. 70–75. URL: https://er.ucu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c2ea92f4-84ec-4165-863d-bfe953e24abf/content

4. Кропивко В. В. Технології впливу на громадську думку: політична рекламістика та пропаганда. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. № 33. С. 97–101. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/72e97ad0-e789-49b0-a5dea0a74a0c67f7/content

5. Луман Н. Реальність мас-медіа. / За ред. Іванова В. та Мінакова М. Київ: ЦВП, 2010. 158 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Luman_Niklas/Realnist_mas-media.pdf

6. Лютко Н. В. Політична реклама у виборчих технологіях: аксіологічно-нормативні виміри та принципи: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. Львів, 2008. 20 с. URL: https://elar.khmnu.edu.ua/handle/123456789/2276

7. Мінаков М. Соціальна система, комунікаціямасмедії: творення суспільної реальності. *Луман Н. Реальність мас-медіа*. / За ред. Іванова В. та Мінакова М. Київ : ЦВП, 2010. С. 12-22. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Luman_Niklas/Realnist_mas-media.pdf

8. Музиченко Г.В. Ефективність каналів поширення політичної реклами в президентських виборчих кампаніях 2014 та 2019 років в Україні . *Регіональні студії*. 2020. № 22. С. 36–40. URL: http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/22/22_2020.pdf

9. Спесивцева О. Політична реклама в ЄС: нові правила гри. *Центр демократії та верховенства права*. 13 березня 2023 року. URL: https://cedem.org.ua/analytics/politychna-reklama-eu/

10. Шкіра Ю.М. Політична реклама як структурний елемент комунікаційного процесу у сфері публічної політики. *Матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної конференції із зарубіжною участю: «Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних і соціально-політичних контекстах»* / За заг. редакцією доктора філософських наук, професора І.Д. Денисенко; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Харків: ХНПУ, 2025. 197 с.

11. Яковлев Д. В. Цифрова дезінформація: технології пропаганди у соціальних мережах. *Трансформація українського суспільства в цифрову еру* : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, 21 березня 2025 р. Одеса – НУ «ОЮА», 2025. С. 36–40. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a9f8c118-3afc-41e5-af9c-117ab8c93d6c/content

12. Яненко Я.В. Політична реклама як чинник соціалізації у сучасному суспільстві. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2018. № 1 (33). С. 166–171. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/76bd2d5d-f462-4ab2-b88ea039231f17fb/content

Анотація

Кропівко В. В. **Політична реклама у публічних комунікаціях: електоральний вимір.** – Стаття.

У статті визначено електоральний вимір політичної реклами у публічних комунікаціях. Одна із головних теоретичних та практичних проблем політичної рекламістики полягає у необхідності визначити критерії за якими громадяни можуть відрізнити реальний порядок денний від штучного. Мета статті – визначити електоральний вимір політичної реклами у публічних комунікаціях. Обґрунтовано, що у цифровому суспільстві змінюється роль політичної реклами в електоральному процесі, а на зміну традиційній моделі політичної реклами приходить нова модель. Нова модель політичної реклами спрямована на конструювання публічного порядку денного. Кандидат чи партія «з'являється» наприкінці кампанії, як той/та, хто здатний/здатна вирішити визначену заздалегідь проблему. Нова модель політичної рекламістики у публічних комунікаціях передбачає поділ електорального процесу на два етапи. На першому етапі визначаються пріоритетні проблеми публічного порядку денного, які нав'язуються суспільству за допомогою масмедіа. На другому етапі визначається індивідуальний (кандидат) чи колективний (партія) політичний актор за якого виборці мають голосувати. Визначальна роль у реалізації нової моделі політичної рекламістики належить масмедіа. Головною особливістю нової моделі політичної реклами визначено вплив на формування суспільного порядку денного у публічних комунікаціях.

З одного боку, політична реклама спонукає індивідів до електорального вибору. З іншого боку, нова модель політичної реклами розвивається в умовах постправди, вона характеризується акцентом на сенсаційності та технології медіа-скандалів задля конструювання порядку денного. Політична реклама у публічних комунікаціях стає багатоканальною (соціальні мережі, нові медіа, блогери, платформи та мобільні застосунки), що ускладнює її законодавче регулювання, контроль з боку інститутів публічної влади та запобігання маніпуляціям.

Ключові слова: політична реклама, політика, масмедіа, публічні комунікації, електоральний процес, нові масмедіа, політичні комунікації, традиційні масмедіа, порядок денний.

Summary

Kropyvko V. V. **Political advertising in public communications: the electoral dimension.** – Article.

The article defines the electoral dimension of political advertising in public communications. One of the main theoretical and practical problems of political advertising is the need to determine the criteria by

which citizens can distinguish a real agenda from an artificial one. The purpose of the article is to determine the electoral dimension of political advertising in public communications. It is substantiated that in the digital society the role of political advertising in the electoral process is changing, and a new model is replacing the traditional model of political advertising. The new model of political advertising is aimed at constructing a public agenda. A candidate or party "appears" at the end of the campaign as the one who is able to solve a pre-defined problem. The new model of political advertising in public communications involves dividing the electoral process into two stages. At the first stage, priority issues of the public agenda are determined, which are imposed on society through the mass media. At the second stage, an individual (candidate) or collective (party) political actor for whom voters should vote is determined. The mass media play a decisive role in the implementation of the new model of political advertising. The main feature of the new model of political advertising is the influence on the formation of the public agenda in public communications.

On the one hand, political advertising encourages individuals to make electoral choices. On the other hand, the new model of political advertising is developing in post-truth conditions, it is characterized by an emphasis on sensationalism and the technology of media scandals to construct the agenda. Political advertising in public communications is becoming multi-channel (social networks, new media, bloggers, platforms and mobile applications), which complicates its legislative regulation, control by public authorities and prevention of manipulation.

Key words: political advertising, politics, mass media, public communications, electoral process, new mass media, political communications, traditional mass media, agenda, ards.

Дата надходження статті: 31.10.2025
Дата прийняття статті: 19.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 324(477.8):321.01
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.28

М. І. Луцький
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-4094-8911
аспірант кафедри політичних наук
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ТА РОЗВИТОК ПАРТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ

Постановка проблеми У сучасній політичній науці дослідження політичних партій посідає центральне місце, оскільки саме партії виступають ключовими інститутами представницької демократії, каналами політичної участі та механізмами артикуляції соціальних інтересів. Відповідно, розвиток партології як спеціалізованого напряму політологічних досліджень є важливим індикатором зрілості національної політичної науки.

В українському науковому просторі партологія формувалася в умовах глибоких суспільно-політичних трансформацій, пов'язаних із розпадом радянської політичної системи, становленням багатопартійності та пошуком ефективних моделей демократичного врядування. Цей процес мав не лише загальнонаціональний, а й чітко виражений регіональний вимір. Саме на регіональному рівні – у контексті локальних виборчих практик, діяльності партійних осередків та взаємодії партій з органами місцевого самоврядування відбувалося накопичення емпіричного матеріалу та формування дослідницьких традицій.

Західні області України вирізняються особливою роллю у становленні партологічних досліджень. Історичний досвід політичного плюралізму, висока електоральна активність населення, а також концентрація провідних університетських і наукових центрів зумовили формування стійкого наукового інтересу до аналізу партійної системи саме в цьому регіоні. У результаті партологічні дослідження в західних областях України поступово трансформувалися з фрагментарних описових студій у відносно цілісний інституціоналізований науковий напрям.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю системного осмислення процесів інституціоналізації партологічних досліджень у регіональному вимірі, а також визначення їхнього внеску у формування сучасного українського партологічного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Створення численних політичних партій та їхніх осередків, зокрема, у переважній більшості адміністративних одиниць західних областей України спричинило зростання наукового інтересу до їхньої діяльності. У 1990-х–2000-х роках науковці активно досліджували виникнення і діяльність, вплив на формування політичної свідомості українців, роль у консолідації національно-визвольного руху перших політичних партій – здебільшого як історичне явище, притаманне суспільно-політичному розвитку Галичини, Буковини і Закарпаття між першою і Другою світовими війнами: Впродовж останнього десятиліття опубліковано низку праць, авторами яких є науковці – історики, політологи і правники, присвячених становленню сучасної партійної системи, аналізу її впливу на політичний режим, демократичні процеси. Новітні проблеми впливу держави на створення і діяльність політичних партій, їх інституціоналізації аналізують О. Коцюруба, П. Молочко, А. Романюк, М. Савчин, П. Штогрин та ін. Започаткування процесів децентралізації актуалізувало дослідження процесів взаємодія політичних партій із громадянським суспільством, проблеми демократизації та регіональної специфіки, ролі партій у розвитку місцевого самоврядування та демократичних практик. Запровадження правового режиму воєнного стану суттєво обмежило діяльність партій, об'єктивувало акцентування дослідників на аналіз трансформації партійної системи під час війни; вплив кланово-олігархічного режиму на якість партій; проблеми адаптації партій до нових умов. Виокремимо публікації з цієї проблематики науковців закладів вищої освіти західних областей України В. Климончука, О. Коцюруби, Р. Манайло-Приходько, Ю. Остапця, П. Янчака та ін. Водночас з'явилась дослідження присвячені обґрунтуванню доцільності і політико-правових підстав заборони проросійських політичних партій (С. Дерев'янко, В. Кобрин, В. Чорненький, О. Щербанюк та ін.). З останніх праць виділяються публікації щодо, перспектив розвитку політичних партій та партійної системи України у поствоєнний період (Ю. Остапець). ролі політичних партій у проведенні перших повоєнних виборів (С. Дерев'янко, В. Ковальчук, Ю. Сліпецька, І. Софінська). Загальновизнаним майданчиком обговорення проблем є щорічна міжнародна наукова конфе-

© М. І. Луцький, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ренція «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Шведи), яку організовує кафедра політології Львівського національно го університету імені Івана Франка за фінансової підтримки Європейського Союзу в межах програми «Еразмус+» за напрямом «Жан Моне для вищої освіти» (Модуль «Політичні інститути та системи в Європі: порівняння і досвід для України», № 101126702). Тематика дев'ятої конференція (листопад 2024 р.), матеріали якої, як і попередніх, опубліковані: «Партійно-виборчі процеси та політико-інституційні відносини в умовах російсько-української війни та кризи світового розвитку: український, європейський і світовий виміри». Учасники десятої (листопад 2025 р.) провели змістовну дискусію на тему «Політичні інститути та інституційні взаємодії у часи війни і після: український, європейський і світовий виміри». Партологічні проблеми періодично обговорювались і на інших наукових заходах. Тому, узагальнення стану вивчення партійної системи покликане сприяти подальшому розгортанню досліджень, пошуку кращих практик та їх реалізації.

Формулювання мети статті. Метою статті є комплексний аналіз процесу інституціоналізації та розвитку партологічних досліджень у західних областях України, а також виявлення їх ролі у становленні та еволюції української політичної науки в умовах демократичного транзиту.

Завдання дослідження проаналізувати теоретико-методологічні підходи до розуміння інституціоналізації партології як наукового напряму політичної науки; визначити основні історичні та суспільно-політичні передумови розвитку партологічних досліджень у західних областях України; охарактеризувати етапи становлення партологічного дискурсу в регіоні та його ключові тематичні напрями; проаналізувати специфіку регіональних партологічних досліджень крізь призму електоральних практик, партійної конкуренції та локальних політичних конфігурацій; оцінити внесок західноукраїнських наукових осередків у розвиток загальноукраїнської партології та політичної науки загалом.

Методи дослідження. Вивчення стану інституціоналізації і розвитку партологічних досліджень ґрунтуються на поєднанні інституціонального, історико-політологічного та регіонально-орієнтованого підходів, що дозволяє розглядати партологічні дослідження у західних областях України як складову процесу розвитку та інституціоналізації вітчизняної політичної науки. Інституціональний підхід дозволив розглядати партологію як науковий напрям, інституціоналізація якого відбувається через закріплення відповідної проблематики в дисертаційних дослідженнях, наукових публікаціях, освітніх програмах і спеціалізованих академічних виданнях. Еволюцію партологічних досліджень у західних областях України дало змогу простежити застосування історико-політологічного підходу. Широко використано регіонально-аналітичний підхід, яким об'єктивовано розгляд регіону як самостійного рівня політичного аналізу. Результати дослідження отримано через поєднання загальнонаукових та спеціально-наукових методів аналізу та синтезу, індукції і дедукції, контент-аналізу, що дозволило виокремити домінантні тематичні напрями партологічних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виклад основного матеріалу дослідження. Регіональна специфіка партологічних досліджень у західних областях України визначається сукупністю історико-культурних, соціально-політичних та інституційних чинників, які формують особливий тип партійної конкуренції та відповідний дослідницький фокус. У межах сучасного українського партологічного дискурсу Західна Україна постає не лише як територіальний простір політичних процесів, а як аналітичний рівень, на якому виявляються структурні закономірності трансформації партійної системи в умовах демократичного транзиту та децентралізації.

Теоретико-методологічні засади дослідження науковців ґрунтуються на поєднанні інституціонального, історико-політологічного та регіонально-орієнтованого підходів, що дозволяє розглядати партологічні дослідження у західних областях України як складову процесу розвитку та інституціоналізації вітчизняної політичної науки. У межах такого підходу політичні партії аналізуються ними не лише як актори виборчого процесу, а як стабілізовані інститути політичної системи, водночас партологія осмислюється як відносно автономний науковий напрям, що формується в межах академічного середовища.

Ключовим для дослідження є інституціональний підхід, який застосовується у двох взаємопов'язаних вимірах. По-перше, він використовується для аналізу процесів становлення та функціонування політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту та децентралізації [2; 7]. По-друге, інституціональний підхід дозволяє розглядати партологію як науковий напрям, інституціоналізація якого відбувається через закріплення відповідної проблематики в дисертаційних дослідженнях, наукових публікаціях, освітніх програмах і спеціалізованих академічних виданнях [9; 11; 12]. У цьому контексті партологічні дослідження трактуються науковцями як елемент ширшого процесу формування сучасної української політології [3].

Історико-політологічний підхід дає змогу простежити еволюцію партологічних досліджень у західних областях України у взаємозв'язку з трансформаціями партійної системи та виборчого законодавства. Застосування цього підходу дозволяє співвіднести активізацію регіональних партологічних студій із ключовими етапами інституційних змін, зокрема реформуванням виборчого законодавства та запровадженням нових правил організації місцевих виборів [2]. У такий спосіб партологічні дослідження, які передбачають, зокрема, оцінку впливу партій на політичний режим, розглядаються як рефлексія на зміну політичної реальності, а не як абстрактна теоретична конструкція.

Для виявлення специфіки партологічних досліджень у західних областях України використано регіонально-аналітичний підхід, який передбачає розгляд регіону як самостійного рівня політичного аналізу. У межах цього підходу враховуються особливості електоральної поведінки, конфігурації партійної конкуренції, соціокультурного контексту та історичного досвіду регіону. Саме такий підхід є характерним для значної частини регіональних партологічних досліджень, присвячених місцевим виборам 2015 і 2020 років у Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській і Чернівецькій областях [1; 4; 6; 10; 13–15]. Численні дослідження присвячені порівняльному аналізу електоральних процесів Східної та Західної України в різні історичні періоди.

Методологічний інструментарій дослідження поєднує загальнонаукові та спеціально-наукові методи. Методи аналізу та синтезу використано для узагальнення теоретичних підходів до інституціоналізації партології та систематизації наукових напрацювань західноукраїнських дослідників. Індуктивний метод дозволив на основі аналізу окремих регіональних досліджень сформулювати узагальнені висновки щодо тенденцій розвитку партологічного дискурсу, тоді як дедуктивний метод застосовувався для співвіднесення регіональних емпіричних результатів із загальнотеоретичними положеннями партології.

Важливе місце у дослідженні посідає якісний аналіз наукових текстів, зокрема статей, дисертацій, навчально-методичних матеріалів і матеріалів наукових конференцій. Застосування елементів контент-аналізу дозволило виявити домінантні тематичні напрями партологічних досліджень в Україні, серед яких: аналіз регіональних електоральних практик [1; 6; 10; 13], вивчення локальних партійних проєктів та політичних еліт [5; 15], а також дослідження політико-партійного представництва етнічних спільнот [4; 14].

Емпіричну основу дослідження становлять результати аналізу виборчих процесів і партійної конкуренції на місцевому рівні, зафіксовані у працях регіональних дослідників, а також нормативно-правові акти, що регламентують діяльність політичних партій і виборчий процес в Україні [2]. У цьому контексті електоральні дані розглядаються не як самоціль, а як аналітичний ресурс для осмислення процесів інституціоналізації партійної системи та розвитку партологічних досліджень.

Таким чином, поєднання зазначених теоретичних підходів і методологічних інструментів забезпечує комплексне бачення процесу інституціоналізації партологічних досліджень у західних областях України та дозволяє розкрити взаємозв'язок між трансформаціями партійної системи й еволюцією відповідного наукового напряму в межах української політичної науки.

Одним із центральних напрямів регіональних партологічних досліджень є аналіз електоральних практик на місцевому рівні. Місцеві вибори 2015 та 2020 років стали ключовою емпіричною базою для вивчення динаміки партійної підтримки, зміни електоральних преференцій та характеру партійної конкуренції у великих містах і територіальних громадах [1; 6; 10; 13; 15]. У цих дослідженнях електоральна поведінка виборців розглядається не як ізольований феномен, а як відображення глибших процесів інституціоналізації або, навпаки, фрагментації партійної системи на регіональному рівні.

Важливою особливістю західноукраїнського партологічного дискурсу є акцент на територіальній диференціації партійної конкуренції. Дослідники звертають увагу на відмінності між обласними центрами та периферійними громадами, між урбанізованими й сільськими територіями, а також між прикордонними та внутрішніми регіонами. Такий підхід дозволяє виявити неоднорідність партійного представництва та специфіку локальних партійних конфігурацій, що особливо чітко простежується на прикладі Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей [6; 13; 15].

Окремим і концептуально важливим напрямом партологічних досліджень у західних областях України є аналіз політико-партійного представництва етнічних спільнот. У працях, присвячених Закарпаттю та Чернівецькій області, політичні партії розглядаються як інституціоналізовані канали інтеграції етнічних меншин у політичний процес, а також як інструменти артикуляції специфічних регіональних інтересів [4; 14]. Такий дослідницький вектор розширює класичні рамки партології, інтегруючи до неї елементи етнополітологічного та соціокультурного аналізу.

Характерною рисою регіональних партологічних досліджень є також посилена увага до

локальних партійних проєктів і виборчих об'єднань, які виникають у відповідь на реформу децентралізації та трансформацію системи місцевого самоврядування. У межах цих досліджень аналізується поява партій і політичних блоків, орієнтованих переважно на місцевий рівень, що не завжди мають розвинену загальнонаціональну структуру, але відіграють значну роль у формуванні регіональних політичних еліт [5; 15]. Це дозволяє фіксувати нові моделі партійної інституціоналізації, характерні саме для західноукраїнського регіону.

У методологічному вимірі регіональні партологічні дослідження вирізняються поєднанням кількісного аналізу електоральних результатів із якісним аналізом політичних стратегій і контексту. Активне використання статистичних даних місцевих виборів поєднується з аналізом програмних документів партій, виборчих кампаній та діяльності місцевих партійних осередків [1; 6; 10]. Такий підхід сприяє формуванню комплексного бачення регіональної партійної динаміки та підвищує аналітичну глибину партологічних досліджень.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що регіональна специфіка партологічних досліджень у західних областях України полягає у переході від описового аналізу окремих виборчих кампаній до концептуального осмислення регіонального виміру партійної системи. Західноукраїнський партологічний дискурс дедалі більше орієнтується на виявлення структурних закономірностей партійної конкуренції, ролі політичних партій у багаторівневій системі публічної влади та особливостей їх інституціоналізації на місцевому рівні, що свідчить про зрілість і подальший розвиток цього наукового напряму в межах української політичної науки [7; 11; 12].

Інституціоналізація партологічних досліджень у західних областях України тісно пов'язана з діяльністю регіональних наукових шкіл, сформованих на базі провідних університетських центрів міст Львова, Івано-Франківська, Ужгорода та Чернівців. Саме в межах цих академічних осередків партологія поступово трансформувалася з допоміжного напряму аналізу політичного процесу у відносно автономну сферу політологічних досліджень, що має власні тематичні пріоритети, методологічні орієнтири та дослідницьку традицію.

Львівський науковий осередок відіграє ключову роль у формуванні західноукраїнського партологічного дискурсу. Його представники зосереджуються передусім на аналізі партійної конкуренції, електоральної поведінки та регіональної волатильності виборчих уподобань. Значна кількість емпіричних досліджень, присвячених місцевим виборам, дозволила виявити специфіку функціонування партій у великому міському середовищі та роль партійних брендів у формуванні стабільних електоральних ніш [1; 6; 13]. Важливим внеском львівської школи є також інституційне забезпечення партологічних студій через регулярні міжнародні конференції та публікацію збірників «Політичні партії і вибори: українські та світові практики», які присвячені пам'яті відомого дослідника партійних систем та виборчих процесів Ю. Шведи й стали провідною платформою для розвитку регіональних і загальнонаціональних партологічних досліджень [11; 12].

Івано-Франківський науковий осередок сформувався навколо проблематики регіональної політики, локальних електоральних процесів та трансформації політичних еліт. Дослідження, виконані в межах цієї школи, характеризуються поєднанням партологічного аналізу з вивченням політичного транзиту та інституційних змін у регіоні [3; 5]. Особлива увага приділяється аналізу виборчих кампаній як чинника структурних змін у партійній конкуренції та інструмента легітимації нових політичних акторів на місцевому рівні [15]. Таким чином, івано-франківська школа зробила суттєвий внесок у розвиток прикладної регіональної партології.

Значний вплив на інституціоналізацію партологічних досліджень має також ужгородський науковий осередок, у межах якого партологія розвивається в тісному зв'язку з теоретичними дослідженнями інституціоналізації партійної системи. Праці закарпатських науковців зосереджені на аналізі партій як інститутів демократичного врядування, а також на виявленні закономірностей становлення та функціонування партійних структур у посттранзитивний період [7; 9]. Важливим внеском ужгородської школи є розробка навчально-методичного забезпечення викладання партологічних дисциплін, що сприяє відтворенню наукової традиції та підготовці нового покоління дослідників [9].

Чернівецький науковий осередок вирізняється фокусом на проблематиці етнополітичного представництва та ролі політичних партій у багатокультурному регіональному середовищі. Дослідження, присвячені участі етнічних меншин у партійно-політичному процесі, розширюють межі класичної партології та інтегрують у неї елементи етнополітологічного аналізу [4; 14]. Такий підхід дозволяє глибше осмислити механізми адаптації загальнонаціональних партійних стратегій до специфіки регіонального соціального контексту.

Узагальнюючи внесок західноукраїнських наукових шкіл, можна констатувати, що їх діяльність

суттєво вплинула на розвиток української партології загалом. Поєднання глибокого емпіричного аналізу з концептуальним осмисленням регіональних політичних процесів сприяло формуванню регіонально чутливого підходу до дослідження партійної системи України. Саме завдяки напрацюванням західноукраїнських учених партологія поступово утверджується як інституціоналізований науковий напрям, здатний адекватно пояснювати складні та багаторівневі процеси сучасної української політики [11; 12].

Висновки. Західні області України є ключовим регіоном для дослідження багатопартійності, адже тут формувалися перші українські партії ще в умовах Австро-Угорщини. Дослідження політичних партій у західних областях України охоплюють як історичний період кінця XIX – початку XX ст., так і сучасні процеси становлення багатопартійності та впливу партій на політичний режим. Очевидно, можливо стверджувати, що партологічні дослідження оформились у регіональному вимірі як самодостатній науковий напрям із власними концептуальними конструктами. Дослідження політичних партій західних областей України розглядаємо не лише як сукупність емпіричних студій, а як інституціоналізований сегмент політичної науки, що формується через стійкі академічні практики, наукові школи та спеціалізовані публікаційні майданчики. Їх діяльність відіграє самостійну роль у формуванні загальноукраїнського партологічного дискурсу, забезпечивши його емпіричну насиченість, методологічну диференціацію та концептуальну глибину. Серед тематичних та методологічних пріоритетів регіональних партологічних досліджень домінують аналіз історичної спадщини, специфіка електоральних практик, територіальна диференціація партійної конкуренції, вивчення локальних партійних проєктів та політико-партійного представництва етнічних спільнот. Активізація партологічних досліджень безпосередньо корелює з етапами інституційних змін у партійній системі, зокрема реформами виборчого законодавства, децентралізацією та зростанням ролі місцевих виборів. Запропонований регіонально-чутливий підхід до аналізу партійної системи України дає змогу доповнити розуміння можливостей класичних загальнонаціональних моделей партологічного аналізу, демонструючи доцільність урахування регіональних контекстів для адекватного пояснення сучасних процесів партійної конкуренції та інституціоналізації політичних партій. Тому дослідження їх діяльності, як суспільного феномену, і надалі залишається актуальним і потенційно евристичним об'єктом наукового дослідження.

Література

1. Була С. М. Зміна електоральних преференцій на місцевих виборах до Львівської міської ради 2020 р. Політичні партії і вибори: українські та світові практики. 2021. Вип. 5. С. 63–67. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/5-vypusk.pdf

2. Виборчий кодекс України : Закон України від 19 груд. 2019 р. № 396–IX . Відомості Верховної Ради України. 2020. № 7–9. Ст. 48; поточна ред. – Ред. від 31.12.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text Дата звернення: 25.12.2025.

3. Дерев'янко С. М. Політична транзитологія в українській політології як напрям наукових досліджень та навчальна дисципліна/ Вісник Прикарпатського університету. Політологія. 2018. Вип. 12. С. 248–250. URL: https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/405/387

4. Зан М. П. Політико-партійне представництво угорської етнічної меншини України за результатами місцевих виборів 2020 року. Політичні партії і вибори: українські та світові практики. 2021. Вип. 5. С. 141–159. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/5-vypusk.pdf

5. Климончук В. Й. Регіональна специфіка та трансформація суспільно-політичних процесів на Прикарпатті. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2025. № 53. С. 224–228. DOI: https://doi.org/10.32782/apfs.v053.2025.37

6. Лебедюк В. М. Регіональні особливості місцевих виборів в Україні 2015 та 2020 рр. Політичні партії і вибори: українські та світові практики. 2021. Вип. 5. С. 68–78.

7. Лешанич М. М. Особливості процесу інституціалізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Ужгород–Львів, 2020. 258 с.

8. Монолатій І. С., Мосора Л. М. Політичні партії та партійні системи : конспект лекцій для студентів спеціальності «Політологія». Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, 2025. 52 с.

9. Остапець Ю. О., Дудінська І. М. Теорія партій і партійних систем : навч.-метод. рек. для студентів спеціальності 052 «Політологія». Ужгород, 2024. 35 с.

10. Остапець Ю. О., Копинець Ю. І. Регіональні особливості електоральних практик в Україні у контексті місцевих виборів 2020 року. Політичні партії і вибори: українські та світові практики. 2021. Вип. 5. С. 14–33. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/5-vypusk.pdf

11. Політичні партії і вибори: українські та світові практики : зб. наук. праць за матеріалами Міжнар. наук. конф. (24–25 листоп. 2023 р.) / за ред. А. Романюка, В. Литвина. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2024. Вип. 8. 364 с.

12. Політичні партії і вибори: українські та світові практики : зб. ст. і тез за результатами п'ятої міжнародної наукової конференції (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 28 листопада 2020 р. / за ред. Анатолія Романюка, Віталія Литвина. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. Вип. 5. 388 с. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/5-vypusk.pdf

13. Романюк А. С. Особливості регіональної електоральної волатильності (на прикладі Львівської області). Політичні партії і вибори: українські та світові практики. 2021. Вип. 5. С. 54–62. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/5-vypusk.pdf

14. Ротар Н. Ю. Політичні партії versus електоральні «політичні машини» у виборчому процесі до органів місцевого самоврядування (на прикладі Чернівецької області). Політичні партії і вибори: українські та світові практики. 2021. Вип. 5. С. 87–97. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/5-vypusk.pdf

15. Яремчук В. Виборчі кампанії як каталізатор трансформаційних процесів у середовищі регіональної політичної еліти України (на прикладі Івано-Франківської області). Політичні партії і вибори: українські та світові практики. 2021. Вип. 5. С. 34–53. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/5-vypusk.pdf

16. Bértoa F. C. Party and party system institutionalization: which comes first? Perspectives on Politics. 2024. Vol. 22, No. 1. P. 1–17. DOI: https://doi.org/10.1017/S1537592723001234.

17. Freedom House. Nations in Transit 2024: Ukraine. Washington, DC : Freedom House, 2024. URL: https://freedomhouse.org. Accessed: 25.12.2025.

18. International Foundation for Electoral Systems (IFES). 2020 Local Elections in Ukraine: Post-Election Report. Washington, DC, 2021. 66 p.

19. OECD. OECD Integrity and Anti-Corruption Review of Ukraine. Paris : OECD Publishing, 2025. 294 p.

20. OSCE/ODIHR. Ukraine. Local Elections, 25 October 2020: ODIHR Limited Election Observation Mission Final Report. Warsaw : OSCE/ODIHR, 2021. 47 p.

Анотація

Луцький М. І. **Інституціоналізація та розвиток партологічних досліджень у західних областях України.** – Стаття.

У статті здійснено концептуальний аналіз особливостей процесу інституціоналізації та еволюції партологічних досліджень у західних областях України як складової розвитку української політичної науки. Партологія розглядається не лише як сукупність емпіричних студій політичних партій, а як інституціоналізований науковий напрям, що формується на перетині теоретичних підходів, регіональних дослідницьких практик і освітньо-академічних стандартів, є важливим індикатором зрілості національної політичної науки. Актуальність дослідження зумовлена тим, що історичний досвід політичного плюралізму, висока електоральна активність населення, а також концентрація відомих університетських і наукових центрів зумовили в регіоні формування стійкого наукового інтересу до аналізу партійної системи. Метою статті є комплексний аналіз процесу інституціоналізації та розвитку партологічних досліджень у західних областях України, а також виявлення їх ролі у становленні та еволюції української політичної науки в умовах демократичного транзиту. Репрезентативність отриманих результатів дослідження базується на на поєднанні інституціонального, історико-політологічного та регіонально-орієнтованого підходів. Інституціональний підхід дозволив розглядати партологію як науковий напрям, інституціоналізація якого відбувається через закріплення відповідної проблематики в дисертаційних дослідженнях, наукових публікаціях, освітніх програмах і спеціалізованих академічних виданнях. Широко використано регіонально-аналітичний підхід, яким об'єктивовано розгляд регіону як самостійного рівня політичного аналізу. Результати дослідження отримано через поєднання загальнонаукових та спеціально-наукових методів аналізу та синтезу, індукції і дедукції, контент-аналізу, що дозволило виокремити домінантні тематичні напрями партологічних досліджень. Окреслено основні етапи становлення партологічних досліджень у регіоні, проаналізовано їх тематичні пріоритети та методологічні орієнтації. Показано, що західноукраїнський науковий простір відіграв ключову роль у формуванні регіонального виміру української партології, зосередженого на аналізі партійної конкуренції, електоральної поведінки та локальних партійно-політичних конфігурацій. Обґрунтовано значення регіональних партологічних досліджень для осмислення трансформацій партійної системи України в умовах демократичного транзиту та децентралізації.

Ключові слова: партологія, партійна система, політичні партії, інституціоналізація науки, наукові центри, регіональні дослідження.

Summary

Lutskyi M. I. **Institutionalization and development of party studies in the Western regions of Ukraine.** – Article.

The article provides a conceptual analysis of the peculiarities of the institutionalization and evolution of party studies in the western regions of Ukraine as a component of the development of Ukrainian political science. Party studies are considered not only as a set of empirical studies of political parties, but also as an institutionalized scientific direction, formed at the intersection of theoretical approaches, regional research practices, and educational and academic standards, which is an important indicator of the maturity of national political science. The relevance of the study is due to the fact that the historical experience of political pluralism, high electoral activity of the population, as well as the concentration of well-known university and scientific centers have led to the formation of a sustained scientific interest in the analysis of the party system in the region. The purpose of the article is to provide a comprehensive analysis of the process of institutionalization and development of party studies in the western regions of Ukraine, as well as to identify their role in the formation and evolution of Ukrainian political science in the context of democratic transition.

The representativeness of the research results is based on a combination of institutional, historical-political, and regional approaches. The institutional approach allowed us to consider party studies as a scientific field, the institutionalization of which occurs through the

consolidation of relevant issues in dissertations, scientific publications, educational programs, and specialized academic publications. The regional-analytical approach was widely used, which objectively considers the region as an independent level of political analysis. The research results were obtained through a combination of general scientific and special scientific methods of analysis and synthesis, induction and deduction, and content analysis, which made it possible to identify the dominant thematic areas of party studies. The main stages of the development of party studies in the region are outlined, and their thematic priorities and methodological orientations are analyzed. It is shown that the Western Ukrainian scientific space played a key role in the formation of the regional dimension of Ukrainian party studies, focused on the analysis of party competition, electoral behavior, and local party-political configurations. The importance of regional party studies for understanding the transformations of the Ukrainian party system in the context of democratic transition and decentralization is substantiated.

Key words: party studies, party system, political parties, institutionalization of science, research centers, regional studies.

Дата надходження статті: 31.10.2025
Дата прийняття статті: 18.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 321.691
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.29

А. Є. Лясота
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0130-8421
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології, соціології та публічного управління
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Гендерна рівність є невід'ємною складовою політичної стабільності, оскільки вона сприяє розвитку громадянського суспільства, зміцненню правової держави та забезпеченню рівних можливостей для всіх громадян. Дослідження показують, що країни з високим рівнем гендерної рівності демонструють більшу політичну стабільність, економічне зростання та соціальний розвиток [8].

Вплив гендерної рівності на політичну стабільність проявляється в кількох ключових аспектах. По-перше, зміцнює громадянське суспільство, адже залучення жінок до активної участі в громадському та політичному житті сприяє його розвитку, оскільки вони привносять різноманітні погляди та досвід.

По-друге, гендерна рівність сприяє формуванню культури діалогу та співпраці, що є важливими складовими політичної стабільності суспільства. Забезпечення гендерної рівності в законодавстві та правозастосуванні зміцнює правову державу та захист прав людини.

По-третє, гендерна рівність є важливим елементом верховенства права, оскільки вона гарантує рівний доступ до правосуддя для всіх громадян. Крім того, гендерна рівність забезпечує рівні можливості для жінок і чоловіків у політичній, економічній та соціальній сферах. Це сприяє розвитку людського капіталу, економічному зростанню та соціальній справедливості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження функціонування гендерного аспекту в сфері політики набуло актуальності в науковій літературі. Окремі питання процесу формування гендерної політики та визначення шляхів її реалізації висвітлюють у своїх роботах М. Богачевська-Хомяк, К. Верес, І. Голубєва, Н. Голованова, Р. Рубань, Л. Кобелянська, Л. Кормич, А. Комарова, М. Орлик, А. Пашко, С. Станік, Е. Лібанова, Л. Смоляр, Н. Чухим, Н. Шпак, І. Богословська, В. Довженко, Л. Морозко. Проблематика політичної стабільності суспільства була розкрита в роботах В. Ребкало, А. Панаріна, М. Яворського. Проте, актуальним і майже недослідженим залишається розгляд впливу гендерної політики на політичну стабільність суспільства.

Мета статті полягає у розгляді основних гендерних аспектів політичної стабільності суспільства. Зокрема, гендерної рівності як одного із основних запобіжників суспільно-політичних конфліктів та криз, та питання того, як саме гендерна рівність сприяє політичній стабільності.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні стандарти та рекомендації відіграють значну роль у просуванні гендерної рівності. Організація Об'єднаних Націй визначила Цілі сталого розвитку, зокрема ціль 5, присвячену досягненню гендерної рівності та розширенню прав і можливостей усіх жінок і дівчат [4]. Рада Європи розробила Конвенцію про запобігання насильству проти жінок та домашньому насильству та боротьбу з ним, відому як Стамбульська конвенція [9]. Європейський Союз також має власну Стратегію гендерної рівності на 2020–2025 роки [10].

Україна також взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення гендерної рівності, закріплені в Конституції України та міжнародних договорах [2]. Однак, незважаючи на законодавчі досягнення, в Україні все ще існують значні гендерні диспропорції як в політичній так і в інших сферах. Війна в Україні показала важливість гендерної рівності, адже жінки активно залучені до оборони країни та до волонтерської діяльності.

Гендерна рівність – це не просто соціальна справедливість, а й ключовий фактор політичної стабільності, що впливає на всі аспекти суспільного життя. Рівний доступ до освіти, професійної підготовки та фінансових ресурсів для жінок сприяє розвитку людського капіталу та інноваціям. Гендерна рівність у бізнесі призводить до кращих результатів діяльності компаній, оскільки різноманітність поглядів сприяє прийняттю більш обґрунтованих рішень.

Гендерна рівність є важливим фактором запобігання конфліктам, оскільки жінки часто відіграють ключову роль у миротворчих процесах. У соціальному аспекті гендерна рівність сприяє зменшенню насильства, оскільки суспільства з виваженим гендерним законодавством мають менший рівень домашнього насильства та сексуальних злочинів, а також мають меншу схильність до внутрішніх та зовнішніх конфліктів.

© А. Є. Лясота, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Активна участь жінок у політичному житті сприяє прийняттю більш збалансованих та справедливих рішень [ ]. Рівний доступ до освіти та охорони здоров'я для жінок сприяє покращенню здоров'я та добробуту всієї країни. Гендерна рівність сприяє формуванню більш толерантного та інклюзивного суспільства.

На міжнародному рівні гендерна рівність є важливим фактором міжнародної безпеки, оскільки країни з більшою гендерною рівністю мають меншу схильність до військових конфліктів. Міжнародні організації, такі як ООН та Європейський Союз, активно просувають гендерну рівність як важливий елемент сталого розвитку та демократії.

В українському контексті, в умовах війни, гендерна рівність набуває особливого значення. Жінки відіграють ключову роль у волонтерському русі, забезпеченні гуманітарної допомоги та обороні країни. Після війни Україна має можливість побудувати суспільство гендерної рівності, де права та можливості жінок будуть повністю реалізовані.

Гендерна рівність – це не просто абстрактне поняття, а фундамент сталого та справедливого демократичного суспільства. Гендерна рівність є одним з основних запобіжників суспільно-політичних конфліктів. Розглянемо детальніше, як саме гендерна рівність сприяє політичній стабільності.

Історично склалося так, що жінок часто виключали з процесів прийняття політичних рішень, особливо у питаннях війни та миру. Однак, дослідження показують, що залучення жінок до миротворчих процесів значно підвищує шанси на тривалий мир. Жінки часто привносять інші перспективи, акцентуючи увагу на потребах громад та довгострокових наслідках рішень [4].

Гендерна нерівність може бути однією з причин соціальної напруги та політичних конфліктів. Дискримінація та обмеження прав жінок створюють відчуття несправедливості, що може призвести до протестів та заворушень. Гендерна рівність забезпечує, що голоси жінок будуть почуті, а їхні потреби – враховані. Жінки, які беруть участь у політичному житті, часто виступають за соціальні реформи, спрямовані на покращення життя всього суспільства. Це може включати питання охорони здоров'я, освіти та соціального захисту. Прозорість та підзвітність – ключові складові демократії. Гендерна рівність сприяє розвитку цих цінностей, оскільки жінки часто вимагають більшої відкритості від уряду. Дослідження показують, що країни з більшою кількістю жінок у парламенті мають менший рівень корупції та більшу соціальну спрямованість політики [2].

Війна в Україні стала суворим випробуванням для гендерної рівності. З одного боку, жінки продемонстрували надзвичайну силу та стійкість, беручи активну участь у волонтерському русі, обороні країни та підтримці економіки.

З іншого боку, війна посилила деякі гендерні нерівності, такі як ризик сексуального насильства та нерівномірний розподіл тягаря війни. Після війни Україна має унікальну можливість побудувати суспільство, де гендерна рівність буде не просто декларацією, а реальністю. Це вимагає комплексних реформ, спрямованих на подолання стереотипів, забезпечення рівного доступу до ресурсів та можливостей, а також захист прав жінок.

Гендерна рівність у сфері освіти не тільки розширює можливості для жінок, але і сприяє розвитку інтелектуального потенціалу всієї нації. Освічені жінки мають краще здоров'я, вищий рівень економічної незалежності і більш активно беруть участь у суспільному житті. Гендерна рівність у сфері охорони здоров'я передбачає не тільки доступ до медичних послуг, але і врахування гендерних особливостей при наданні медичної допомоги.

Медіа відіграють важливу роль у формуванні суспільних стереотипів. Негативні або стереотипні зображення жінок можуть посилювати гендерну нерівність. Важливо сприяти створенню більш збалансованих та позитивних зображень жінок у медіа.

Цифрові технології можуть бути як інструментом для сприяння гендерній рівності, так і джерелом нових форм дискримінації. Важливо забезпечити рівний доступ до цифрових технологій для жінок та боротися з кібербулінгом та онлайн-харасментом.

Гендерна рівність – це не лише питання жінок, а й чоловіків. Важливо залучати чоловіків до боротьби за гендерну рівність та сприяти зміні стереотипних уявлень про маскулінність. Гендерна рівність – це складний та багатогранний процес, який вимагає постійних зусиль з боку уряду, громадянського суспільства та кожного громадянина.

Отже, гендерна рівність – це не просто питання прав жінок, а необхідна умова для політичної стабільності та сталої демократії. Відповідно, виважена гендерна політика як запобігання конфліктам у політиці – це багатогранна та комплексна сфера, що охоплює широкий спектр питань, пов'язаних із забезпеченням рівності між жінками та чоловіками, а також з використанням гендерного підходу для запобігання конфліктам та сприяння миру.

Гендерна рівність полягає в тому, що всі люди, незалежно від їхньої статі, мають рівні права,

можливості та обов'язки в усіх сферах життя, включаючи політику. Гендерна політика – це сукупність стратегій, програм та заходів, спрямованих на досягнення гендерної рівності та усунення дискримінації за ознакою статі.

Гендерний підхід є аналітичним інструментом, що враховує соціально сконструйовані ролі та відносини між жінками та чоловіками, а також їх вплив на політичні процеси та конфлікти. Ключовий міжнародний документ, що визнає важливу роль жінок у запобіганні та вирішенні конфліктів, а також у підтримці миру та безпеки, це Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» [9].

Гендерний підхід в політиці наочно демонструє, з одного боку, що гендерна нерівність може бути причиною суспільно-політичних конфліктів. Дискримінація жінок, їх виключення з політичних процесів та економічна нерівність можуть створювати соціальну напругу та сприяти виникненню політичних конфліктів. Гендерні стереотипи та традиційні гендерні ролі можуть обмежувати участь жінок у прийнятті рішень та сприяти нерівності, яка є однією з причин конфліктів.

З іншого, жінки відіграють важливу роль у запобіганні та вирішенні конфліктів, адже вони часто мають унікальні знання та досвід, які можуть бути цінними для миротворчих процесів на всіх рівнях.

Гендерний підхід сприяє сталому миру, оскільки врахування гендерних аспектів у політичних процесах та програмах допомоги може зробити їх більш ефективними та стійкими. Одним з основних напрямів гендерної політики у сфері запобігання конфліктам є залучення жінок до політичного процесу, що забезпечує їх рівну участь у виборах, уряді, парламенті та інших політичних інституціях. Важливо також врахувати гендерні аспекти у мирних переговорах, забезпечуючи участь жінок та врахування їх потреб та інтересів у мирних угодах.

Гендерна експертиза у секторі безпеки передбачає інтеграцію гендерної перспективи в усі аспекти сектора безпеки, включаючи військові операції, поліцейську діяльність та судову систему [6] Міжнародні та національні ініціативи активно підтримують ці напрями. ООН та інші міжнародні організації відіграють важливу роль у просуванні гендерної політики та запобіганні конфліктам.

Багато країн розробляють національні плани дій з виконання Резолюції 1325 та інших міжнародних зобов'язань у сфері гендерної рівності. В Україні також прийнято низку законодавчих актів та програм, які направлені на забезпечення гендерної рівності.

Незважаючи на прогрес, гендерна нерівність залишається серйозною проблемою в багатьох країнах світу. Необхідно продовжувати роботу з подолання стереотипів та дискримінації, а також з підвищення обізнаності про важливість гендерної рівності. Важливо забезпечити ефективну реалізацію гендерної політики та залучення жінок до всіх рівнів прийняття рішень.

Гендерна політика в контексті запобігання конфліктам є багатовимірною стратегією, спрямованою на інтеграцію гендерної рівності в усі аспекти політичного життя. Це включає в себе не лише забезпечення рівної участі жінок у політичних процесах, але й врахування їх специфічних потреб та досвіду у розробці та реалізації політики.

Ефективні стратегії гендерної політики для запобігання конфліктам включають гендерно-чутливе планування, що передбачає врахування потреб жінок та чоловіків у програмах допомоги, розвитку та самовідтворення.

Міжнародні та національні рамки, такі як Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 та її наступні резолюції, створюють міжнародну основу для інтеграції гендерної рівності в мир та безпеку. Багато країн розробляють національні плани дій для реалізації резолюції 1325 та інших міжнародних зобов'язань. Цілі сталого розвитку, серед яких гендерна рівність є однією з ключових, підкреслюють її важливість для миру та розвитку.

Серед викликів варто зазначити недостатнє фінансування програм з гендерної рівності, відсутність політичної волі для реалізації гендерної політики на всіх рівнях. Важливо боротися з гендерними стереотипами та дискримінацією, які перешкоджають участі жінок у суспільно-політичному житті.

Для подолання цих викликів необхідно посилювати міжнародну співпрацю для обміну передовим досвідом та підтримки національних зусиль. Гендерна політика та її роль у досягненні політичної стабільності суспільства є надзвичайно важливою.

Дослідження показують, що країни з високим рівнем гендерної рівності, як правило, є більш стабільними та менш схильними до конфліктів. Гендерна рівність сприяє соціальній згуртованості та зменшує нерівність, яка може бути причиною конфліктів [5]. Жінки часто відіграють ключову роль у політиці на рівні громад, сприяючи діалогу та примиренню. Участь жінок у мирних переговорах може призвести до більш стійких та інклюзивних мирних угод.

В Україні активно працюють над впровадженням гендерної політики у різних сферах, включаючи сектор безпеки та оборони. Національний план дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 є важливим інструментом для досягнення гендерної рівності.

Залучення жінок до збройних сил, поліції та інших силових структур може сприяти більш ефективному та чутливому реагуванню на конфлікти. Гендерна рівність у секторі безпеки це не тільки питання справедливості, але також і питання ефективності.

Отже, гендерна політика є невід'ємною складовою ефективного запобігання конфліктам та побудови сталого миру. Інтеграція гендерної рівності в усі аспекти політичного життя, від мирних переговорів до сектору безпеки, має вирішальне значення для створення справедливого та інклюзивного суспільства.

Країни з вищим рівнем гендерної рівності демонструють більшу стабільність та меншу схильність до конфліктів. Залучення жінок до мирних переговорів та процесів миробудівництва сприяє досягненню більш стійких та тривалих мирних угод. Врахування гендерних аспектів у гуманітарній допомозі та програмах відновлення забезпечує ефективніше реагування на потреби постраждалих.

Україна активно впроваджує гендерну політику, особливо в секторі безпеки та оборони, що є важливим кроком до забезпечення рівності та миру. Залучення жінок до силових структур покращує якість реагування на конфлікти.

Для досягнення цих цілей необхідно посилити політичну волю та фінансування програм з гендерної рівності. Важливо боротися з гендерними стереотипами та дискримінацією. Необхідно забезпечити ефективну реалізацію національних планів дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 та посилити міжнародну співпрацю. Гендерна політика є не лише питанням справедливості, але й необхідною умовою для побудови мирного та процвітаючого суспільства.

Висновки. Вплив гендерної політики на політичну стабільність є глибоким, багатогранним та визначальним для якості та стійкості державного управління. Розглянувши різні аспекти цього взаємозв'язку, стає очевидним, що ігнорування гендерного фактору або підхід до нього поверхово неминуче призводить до послаблення політичних інститутів, поглиблення соціальних розколів та підвищення ризику конфліктів.

Натомість, цілеспрямована та всеосяжна гендерна політика виступає потужним каталізатором політичної стабільності, сприяючи інклюзивності, справедливості, економічному розвитку та зміцненню демократичних цінностей.

Ключовим аспектом впливу гендерної політики є розширення політичної участі жінок. Забезпечення рівного доступу жінок до політичної влади на всіх рівнях – від виборців до лідерів – не лише є питанням справедливості та дотримання прав людини, але й збагачує політичний процес різноманітними перспективами та досвідом. Врахування гендерних аспектів у політиці безпеки та миробудівництва дозволяє краще розуміти причини конфліктів та розробляти більш ефективні стратегії їхнього врегулювання та запобігання.

Однак, впровадження ефективної гендерної політики стикається з численними викликами, включаючи опір традиційних патріархальних структур, брак політичної волі, недостатнє фінансування та слабкі механізми контролю за її виконанням.

Для подолання цих перешкод необхідна консолідація зусиль уряду, громадянського суспільства, міжнародних організацій та окремих громадян, спрямована на підвищення гендерної обізнаності, адвокацію гендерної рівності та впровадження конкретних заходів у всіх сферах суспільного життя.

Одним із ключових елементів, що підсилює політичну стабільність через гендерну політику, є підвищення рівня довіри громадян до політичних інститутів. Коли жінки бачать, що їх інтереси представлені на політичному рівні, а їх права захищені, вони відчувають більшу причетність до політичного процесу та більшу довіру до влади. Це особливо важливо для подолання політичної апатії та відчуження, які можуть підривати основи демократичного врядування.

Таким чином, гендерна політика перестає бути другорядним питанням або справою виключно жіночих організацій. Вона є фундаментальним елементом забезпечення політичної стабільності, демократичного розвитку та сталого миру. Інвестування в гендерну рівність – це інвестиція в майбутнє стабільних, справедливих та процвітаючих суспільств, де кожен громадянин має можливість реалізувати свій потенціал та брати повноцінну участь у житті своєї країни. Ігнорування цього фактору неминуче призводить до послаблення держави та зростання ризиків політичної нестабільності. Гендерно чутлива політика сприяє зміцненню соціальної згуртованості та легітимності політичної системи суспільства загалом.

Література

1. Ребкало В. Політична стабільність і політична безпека: характер та механізми взаємозв'язк. URL: http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2011-3-24.pdf.

2. Яворський М. Політична стабільність як політологічна категорія: основні підходи. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unir_2014_26_11

3. Canning M. Political stability is the foundation for economic growth but we'll also need Britain and Ireland's help. URL: http://www.belfasttelegraph.co.uk/business/big-interview/political-stability is-the-foundation-for-economic-growth-but-well-also-need-britain-and-irelands-help-35372749.html.

4. Decision of the European Parliament on the regulations and general conditions governing the performance of the Ombudsman's duties. URL: http://www.ombudsman.europa.eu/en/resources/statute.faces#ref2

5. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). URL: https://europa.eu/european-union/about-eu/agencies/fra_en

6. EWL Strategic Framework 2022 – 2026: Women Changing Europe. URL: http://www.womenlobby. org/IMG/pdf/sf_definitive.pdf

7. Herstory. 30 years of European Women's Lobby. URL: http://www.womenlobby.org/25-years-ofEuropean-Women-s-Lobby?lang=en

8. Network of legal experts in gender equality and non-discrimination. – URL: https://commission.europa. eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/who-we-workgender-equality/network-legal-experts-gender-equality-and-non-discrimination_e

9. Shepherd B. Political Stability: Crucial for Growth? URL: http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SU004/shepherd.pdf.

10. United Nations Charter (full text). URL: https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text

Анотація

Лясота А. Є. **Гендерні аспекти політичної стабільності суспільства.** – Стаття.

Україна, після здобуття незалежності, задекларувала свій курс на інтеграцію до європейського співтовариства. Це передбачає імплементацію принципів гендерної рівності у всі сфери суспільного життя. За роки незалежності було сформовано певну законодавчу та інституційну базу для реалізації гендерної політики.

Наукового інтерес та актуальність дослідження пов'язані як із реальними соціально-політичними процесами, так і з теоретичними передумовами, зокрема з формуванням гендерного підходу в політичних науках. Проте залишається потреба у роботах, спеціально присвячених комплексному аналізу проблем, які потребують подальшого вдосконалення для досягнення фактичної гендерної рівності та забезпечення політичної стабільності й сталого розвитку країни.

Особливе значення система гендерних відносин набуває в умовах політичної нестабільності та соціальної напруги. Залучення жінок до політичних процесів, подолання дискримінаційних практик, врахування гендерних аспектів у політиці безпеки, економіці та правотворенні – сприяє формуванню більш інклюзивних і стійких політичних систем, підвищенню легітимності влади та зменшенню ризиків конфліктів. Водночас ігнорування гендерної проблематики або її поверхневе трактування може мати руйнівний вплив на суспільну довіру, загострювати соціальні суперечності та сприяти дестабілізації. Автор поступово доводить, що вплив гендерної рівності значно виходить за межі прав жінок, охоплюючи економічний розвиток, політичну стабільність, соціальну згуртованість та міжнародну безпеку.

На думку автора, важливим є розуміння того, що гендерна політика – це не разовий набір заходів, а динамічний процес, який потребує постійного аналізу, оновлення та реагування на нові виклики, зокрема ті, що виникають унаслідок криз, конфліктів чи трансформаційних процесів у суспільстві.

Автор робить висновок, шо, гендерна політика є одним із ключових чинників забезпечення політичної стабільності в сучасних державах. Значення гендерної політики виходить за межі боротьби за рівність між жінками та чоловіками, перетворюючись на системоутворюючий елемент сталого демократичного розвитку, ефективного врядування та соціальної згуртованості.

Ключові слова: гендерна політика, гендерна рівність, суспільно-політичний конфлікт, політична система суспільства.

Summary

Liasota A. Ye. **Gender aspects of political stability of society.** – Article.

After gaining independence, Ukraine declared its course for integration into the European community. This involves the implementation of the principles of gender equality in all spheres of public life. Over the years of independence, a certain legislative and institutional framework for the implementation of gender policy has been formed.

The scientific interest and relevance of the research are related both to real socio-political processes and to theoretical prerequisites, in particular to the formation of a gender approach in political science. However, there remains a need for work specifically devoted to a comprehensive analysis of problems that require further improvement to achieve de facto gender equality and ensure political stability and sustainable development of the country.

The system of gender relations acquires particular importance in conditions of political instability and social tension. Involving women in political processes, overcoming discriminatory practices, and incorporating gender aspects into security policy, economics, and lawmaking contributes to the formation of more inclusive and sustainable political systems, increasing the legitimacy of government, and reducing the risks of conflict. The author gradually proves that the impact of gender equality goes far beyond women's rights, encompassing economic development, political stability, social cohesion, and international security.

According to the author, it is important to understand that gender policy is not a one-time set of measures, but a dynamic process that requires constant analysis, updating, and response to new challenges, including those that arise as a result of crises, conflicts, or transformational processes in society

The author concludes that gender policy is one of the key factors in ensuring political stability in modern states. The significance of gender policy goes beyond the struggle for equality between women and men, becoming a system-forming element of sustainable democratic development, effective governance and social cohesion.

Key words: gender policy, gender equality, socio-political conflict, political system of society.

Дата надходження статті: 03.11.2025
Дата прийняття статті: 20.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 321.7:328.185(477)
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.30

Ю. П. Мельник
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0392-4941
кандидат політичних наук,
доцент кафедри мистецтвознавства
та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету

ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЧНОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

Постановка проблеми. Сучасні демократичні політичні системи функціонують в умовах зростаючої нестабільності, зумовленої поєднанням безпекових викликів, криз легітимності та структурних трансформацій публічної влади. Особливої інтенсивності ці процеси набувають у державах, що зазнають воєнних впливів, коли традиційні механізми демократичного врядування опиняються під значним інституційним і нормативним тиском. За таких умов збереження демократичної стійкості дедалі більше залежить від здатності політичної системи забезпечувати ефективну підзвітність і відповідальність суб'єктів політичного процесу.

Сьогодні Україна постає як демократична політична система з транзитними характеристиками, інституційна консолідація якої залишається незавершеною. Воєнні трансформації, спричинені повномасштабною війною, накладаються на особливості демократичного транзиту, посилюючи вразливість інститутів підзвітності та змінюючи усталені практики взаємодії між владою і суспільством. У цьому контексті політична відповідальність виступає одним з ключових чинників демократичної стійкості, оскільки забезпечує зв'язок між здійсненням владних повноважень і суспільною оцінкою їх результатів, а також покликана запобігати концентрації влади та ерозії демократичних процедур в умовах надзвичайного політичного й безпекового навантаження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній науковій літературі проблематика політичної відповідальності розглядається як ключовий елемент забезпечення демократичної підзвітності та стійкості політичних систем у кризових умовах. У зарубіжних дослідженнях демократична стійкість трактується як динамічна здатність демократичних режимів адаптуватися до безпекових і політичних викликів без втрати легітимності, при цьому політична відповідальність розглядається як центральний механізм стримування концентрації влади та відтворення суспільної довіри в умовах обмеження традиційних демократичних процедур [1, 2]. У вітчизняному науковому дискурсі акцент зроблено на інституційних і неформальних механізмах підзвітності влади, ролі громадянського суспільства та особливостях функціонування демократичних інститутів України в умовах воєнного стану, що дозволяє розглядати політичну відповідальність як компенсаторний чинник демократичної стійкості транзитної демократії [3, 4, 5, 6]. Водночас наявні дослідження здебільшого фрагментарно аналізують взаємозв'язок між політичною відповідальністю та демократичною стійкістю в умовах війни, що зумовлює потребу в комплексному осмисленні цього взаємозв'язку в контексті воєнних трансформацій демократичного транзиту України.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять системний і інституціональний підходи, що дозволяють розглядати демократичну стійкість як динамічну характеристику політичної системи, а політичну відповідальність – як інтегративний механізм її внутрішньої саморегуляції в умовах воєнних трансформацій транзитної демократії. Застосування структурно-функціонального підходу уможливлює аналіз ролі політичної відповідальності у забезпеченні узгодженості між ефективністю публічного управління та дотриманням демократичних стандартів.

Для дослідження трансформації механізмів забезпечення реалізації політичної відповідальності в умовах воєнного стану використано контекстуальний підхід, що враховує безпекові та інституційні обмеження демократичних процедур. Основними методами дослідження є теоретичний аналіз і синтез, порівняльний аналіз та кейс-аналіз українського досвіду, які забезпечують наукову обґрунтованість і цілісність отриманих висновків.

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз політичної відповідальності як чинника демократичної стійкості України в умовах воєнних трансформацій демократичної політичної системи з урахуванням транзитного характеру демократії.

© Ю. П. Мельник, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній політичній теорії політична відповідальність розглядається як фундаментальний елемент демократичного врядування, що забезпечує зв'язок між здійсненням владних повноважень і суспільною оцінкою їх результатів. На відміну від суто правових форм відповідальності, вона охоплює ширший спектр інституційних, моральних і комунікативних вимірів та функціонує як безперервний процес публічної взаємодії між владою та громадянами. У цьому контексті політична відповідальність постає не лише як реакція на порушення норм, а як системоутворювальний механізм підтримання демократичної легітимності.

Різні теоретичні підходи по-різному акцентують зміст політичної відповідальності. У межах ліберальної традиції вона переважно пов'язується з виборчою підзвітністю та індивідуальною відповідальністю політичних акторів перед виборцями. Інституційні підходи зосереджуються на формалізованих процедурах контролю та ролі демократичних інститутів у забезпеченні регулярності й передбачуваності відповідальності. Водночас сучасні комунікативні та критичні теорії наголошують на значенні публічності, дискурсивних практик і суспільних очікувань, які істотно впливають на формування політичної відповідальності, особливо в умовах криз і надзвичайних політичних ситуацій [7, 8, 9, 10].

У свою чергу, демократична стійкість у сучасному політологічному дискурсі трактується як здатність демократичної політичної системи зберігати свої базові принципи та інституційні засади в умовах тривалих або раптових викликів. На відміну від статичного розуміння стабільності, ця категорія передбачає адаптивність і здатність до інституційної трансформації без втрати легітимності. Демократична стійкість формується не лише завдяки ефективності формальних інститутів, а й через рівень суспільної довіри, якість політичної комунікації та спроможність системи інтегрувати кризові зміни у власну логіку функціонування.

О. Айвозовська відзначає, що «демократична стійкість України – це комплексний процес, що вимагає участі всіх верств суспільства, чіткої децентралізації та спільного розуміння мети. Тільки так можна забезпечити майбутнє, яке відповідатиме прагненням нашого народу» [11].

С. Кисельов, Д. Сингаєвська підкреслюють, що «для оцінки стійкості корисним є Індекс стійкості, розрахований Фондом миру, який враховує такі показники, як соціальна згуртованість, державна спроможність, економіка, громадянський простір, екологія, інклюзія та індивідуальні можливості (Fund for Peace, 2022). У 2022 р. Україна посіла 64 місце з інтегрованим індексом 5,9 з 10 можливих, що свідчить про середній рівень стійкості» [12, с. 38; 13].

У цьому теоретичному контексті політична відповідальність і демократична стійкість перебувають у тісному взаємозв'язку. Саме механізми відповідальності забезпечують відтворення легітимності влади та запобігають концентрації владних повноважень без належного суспільного контролю. Ефективна політична відповідальність створює умови для підтримання балансу між необхідністю прийняття рішень і збереженням демократичних стандартів, що є критично важливим у ситуаціях підвищеного інституційного навантаження.

Водночас у транзитних демократіях цей взаємозв'язок має суперечливий характер. Неповна інституційна консолідація, вибіркове застосування формалізованих процедур і зростання ролі неформальних практик призводять до фрагментації механізмів політичної відповідальності. За таких умов вона виконує компенсаторну функцію, частково нейтралізуючи інституційну вразливість демократичної системи, але водночас створює ризики імітації підзвітності. У кризових і воєнних умовах ці суперечності посилюються, що зумовлює особливу роль політичної відповідальності як чинника демократичної стійкості.

Сьогодні повоєнні трансформації демократичної політичної системи України є наслідком поєднання екзистенційних безпекових загроз і незавершеного характеру демократичного транзиту. Повномасштабна війна зумовила радикальну зміну умов функціонування демократичних інститутів, у межах яких пріоритети національної безпеки та оборони об'єктивно впливають на реалізацію демократичних процедур, баланс владних повноважень і механізми підзвітності. За таких обставин демократична політична система змушена адаптуватися до режиму надзвичайного навантаження, не втрачаючи при цьому своєї нормативної орієнтації на демократичні цінності.

Запровадження воєнного стану супроводжується тимчасовим обмеженням окремих політичних прав і свобод, посиленням ролі виконавчої влади та централізацією процесів ухвалення рішень [14, 15]. Ці зміни мають функціональний характер і спрямовані на забезпечення керованості держави в умовах війни, однак водночас вони трансформують усталені механізми демократичного контролю. Парламентський нагляд, судовий контроль і публічна підзвітність влади зазнають суттєвого впливу, що підвищує ризики зменшення прозорості й концентрації владних ресурсів.

Особливістю українського контексту також є те, що воєнні трансформації накладаються на інституційні характеристики транзитної демо-

кратії, для якої властиві незавершеність демократичної консолідації та нерівномірність розвитку інститутів підзвітності. У таких умовах навіть тимчасові відхилення від стандартних демократичних процедур можуть мати довготривалі наслідки, впливаючи на сприйняття легітимності влади та рівень суспільної довіри. Водночас саме війна актуалізує запит суспільства на відповідальне здійснення владних повноважень і чітке публічне обґрунтування політичних рішень.

Так, воєнні трансформації істотно змінюють характер взаємодії між владою і суспільством, поєднуючи зростання суспільної мобілізації та солідарності з підвищеною чутливістю громадської думки до питань підзвітності та якості публічного управління. З початком повномасштабної війни в Україні спостерігається безпрецедентне посилення громадянської активності, зокрема через волонтерський рух, діяльність громадських організацій і неформальні ініціативи підтримки сектору безпеки та гуманітарної допомоги, що сприяє збереженню суспільної згуртованості та підвищенню довіри до державних інститутів у критичний період [16, 17].

Водночас зростання рівня суспільної мобілізації супроводжується посиленням вимог до відповідальної поведінки владних акторів. Дані соціологічних досліджень свідчать про диференційований характер суспільної довіри: за умов високого рівня підтримки інститутів, пов'язаних із забезпеченням оборони та безпеки, рівень довіри до органів виконавчої та судової влади залишається суттєво нижчим, що відображає підвищену чутливість громадської думки до проявів неефективності управлінських рішень і дефіциту підзвітності [18].

Посилення суспільної уваги до дій влади проявляється також у зростанні ролі медіа та громадянського суспільства як каналів неформального контролю. Аналітичні звіти фіксують, що публічні дискусії та журналістські розслідування щодо використання публічних ресурсів, процедур мобілізації та організації управлінських процесів у воєнний період нерідко стають чинником корекції політичних рішень або управлінських практик, що свідчить про збереження функціональної ролі суспільного контролю навіть за умов обмеження формальних демократичних процедур [3].

За таких умов демократична стійкість дедалі більше залежить не лише від формального збереження інституційної архітектури, а від здатності політичної системи підтримувати суспільну довіру через прозорість, публічну комунікацію та відповідальну поведінку владних акторів. Саме поєднання суспільної мобілізації з вимогами підзвітності формує адаптивний потенціал демократичної політичної системи України в умовах тривалих воєнних викликів.

Крім того, важливим елементом трансформації політичної відповідальності в умовах війни є посилення її зовнішнього виміру. Міжнародні організації, іноземні партнери та наднаціональні інституції здійснюють опосередкований вплив на формування стандартів підзвітності та прозорості державної політики, що набуває особливого значення для держав із транзитною демократією. Такий зовнішній контроль частково компенсує обмеження внутрішніх демократичних механізмів і водночас підвищує вимоги до обґрунтованості та легітимності управлінських рішень.

Таким чином, воєнні трансформації демократичної політичної системи України мають амбівалентний характер. Вони одночасно обмежують традиційні демократичні процедури та створюють умови для переосмислення ролі політичної відповідальності як ключового механізму запобігання ерозії демократії. У цьому контексті політична відповідальність набуває значення не лише інструмента контролю, а системоутворювального чинника демократичної стійкості, що забезпечує здатність політичної системи адаптуватися до війни без втрати демократичної легітимності.

Безумовно, що в вказаному контексті, механізми забезпечення реалізації політичної відповідальності становлять ключовий елемент функціонування демократичної політичної системи, оскільки саме через них здійснюється практичний зв'язок між наділенням влади повноваженнями та суспільною оцінкою результатів їх реалізації. У демократичних системах ці механізми формують інституційні та неінституційні канали підзвітності, що дозволяють обмежувати концентрацію влади, підтримувати легітимність політичних рішень і забезпечувати довіру між владою та громадянами. В умовах воєнних трансформацій їх значення істотно зростає, оскільки традиційні демократичні процедури зазнають об'єктивних обмежень, а ризики інституційної деформації посилюються.

Інституційні механізми забезпечення реалізації політичної відповідальності включають формалізовані процедури парламентського контролю, судового та конституційного нагляду, виборчої підзвітності та публічної звітності органів влади. В українських умовах їх функціонування ускладнюється поєднанням воєнного стану та транзитного характеру демократії, для якої властиві незавершеність інституційної консолідації та нерівномірність розвитку механізмів стримувань і противаг. Воєнні трансформації зумовлюють тимчасове звуження публічності, посилення виконавчої влади та відкладений характер оцінки політичних рішень,

що обмежує спроможність формалізованих механізмів забезпечувати регулярну й передбачувану підзвітність.

Водночас збереження інституційних рамок відповідальності навіть у трансформованому вигляді має принципове значення для демократичної стійкості України. Вони виконують нормативну та символічну функцію, фіксуючи межі допустимого розширення владних повноважень і запобігаючи легітимації постійних відступів від демократичних стандартів. Для транзитної демократії це є особливо важливим, оскільки відсутність стабільних інституційних механізмів відповідальності створює довготривалі ризики персоналізації влади та ерозії демократичних процедур.

Поряд з інституційними, суттєву роль у забезпеченні реалізації політичної відповідальності відіграють неформальні механізми, що функціонують на основі суспільних норм, комунікативних практик і громадянської активності. До них належать публічний тиск, діяльність громадянського суспільства, медіа-контроль, експертні оцінки та репутаційні чинники. В умовах війни ці механізми набувають компенсаторного характеру, частково заміщуючи обмежені інституційні процедури та забезпечуючи оперативну реакцію на дії влади.

Для України значення неформальних механізмів є особливо високим з огляду на рівень суспільної мобілізації та збереження активного громадянського суспільства в умовах воєнного протистояння. Саме через неформальні канали відповідальності формується публічний контроль за використанням владних повноважень, підтримується чутливість до зловживань і забезпечується суспільна артикуляція запиту на відповідальне управління. Водночас домінування неформальних механізмів за відсутності належного інституційного підкріплення створює ризики фрагментації відповідальності, її персоналізації та трансформації у ситуативну реакцію громадської думки.

Таким чином, механізми забезпечення реалізації політичної відповідальності в умовах воєнних трансформацій демократичної політичної системи України мають комплексний характер і включають взаємодію інституційних та неформальних форм підзвітності. Їхня ефективність визначається не домінуванням окремих механізмів, а здатністю забезпечувати відносний баланс між формалізованими процедурами та суспільними практиками контролю. У контексті транзитної демократії та воєнних викликів саме цей баланс виступає критичним чинником демократичної стійкості, запобігаючи як формалізації відповідальності без реального змісту, так і її розмиванню в умовах надзвичайної концентрації влади.

У сучасних умовах повномасштабної війни політична відповідальність набуває для України не лише нормативного, а й системоутворювального значення, виступаючи одним із ключових чинників демократичної стійкості. Воєнні трансформації політичної системи зумовлюють об'єктивне посилення виконавчої влади, звуження простору для стандартних демократичних процедур та переорієнтацію управлінських рішень на логіку безпеки й виживання держави. За таких умов саме політична відповідальність виконує функцію стримувального механізму, що дозволяє зберігати демократичну орієнтацію розвитку політичної системи навіть за наявності надзвичайних обставин.

Для транзитної демократії, якою залишається Україна, демократична стійкість не зводиться до формального збереження інституцій, а передбачає здатність політичної системи адаптуватися до кризових викликів без втрати базових демократичних принципів. У цьому контексті політична відповідальність виступає індикатором реального функціонування демократії, оскільки демонструє, наскільки суб'єкти влади зберігають підзвітність суспільству в умовах концентрації повноважень і обмеження звичних каналів контролю.

Особливість українського досвіду полягає в тому, що воєнні трансформації відбуваються паралельно з незавершеними процесами демократичної інституціоналізації. Це зумовлює підвищену залежність демократичної стійкості від неформальних механізмів політичної відповідальності – громадянської мобілізації, публічної комунікації, ролі медіа та експертного середовища. Саме вони значною мірою забезпечують зворотний зв'язок між владою і суспільством у ситуації, коли інституційні механізми функціонують у режимі обмеженої ефективності.

Водночас демократична стійкість у воєнний період не може ґрунтуватися виключно на неформальних формах відповідальності. Тривале заміщення інституційної підзвітності суспільним тиском створює ризики фрагментації відповідальності, її персоналізації та зниження передбачуваності політичного процесу. У цьому сенсі політична відповідальність виступає не лише реакцією на конкретні управлінські рішення, а й довгостроковим ресурсом відновлення та зміцнення демократичних інститутів у поствоєнний період.

Підсумовуючи необхідно відзначити, що у контексті воєнних трансформацій політичної системи України політична відповідальність постає як інтегральний чинник демокра-

тичної стійкості, що поєднує нормативний, інституційний і суспільний виміри. Вона забезпечує збереження демократичного вектору розвитку держави в умовах надзвичайних викликів і водночас формує підґрунтя для подальшої демократичної консолідації після завершення воєнного протистояння. Саме через призму політичної відповідальності стає можливим оцінити не лише ефективність управління в умовах війни, а й потенціал української демократії до відновлення, адаптації та інституційного зміцнення.

Висновки. Таким чином, політична відповідальність є системоутворювальним елементом демократичного врядування, який забезпечує зв'язок між здійсненням владних повноважень і суспільною оцінкою результатів їх реалізації. Вона виходить за межі суто правових форм і функціонує як багатовимірний механізм підзвітності, що поєднує інституційні та комунікативні складові демократичної легітимності.

Доведено, що демократична стійкість не зводиться до формальної стабільності інститутів, а передбачає здатність політичної системи адаптуватися до кризових і воєнних викликів без втрати базових демократичних принципів. У цьому контексті політична відповідальність виступає ключовим чинником підтримання суспільної довіри, обмеження концентрації владних повноважень і запобігання ерозії демократичних стандартів.

Встановлено, що в умовах транзитної демократії та воєнного стану механізми політичної відповідальності зазнають суттєвої трансформації. Обмеження традиційних демократичних процедур зумовлює зростання ролі альтернативних і неформальних каналів підзвітності, зокрема публічної комунікації влади, громадянського суспільства, медіа та експертного середовища, які виконують компенсаторну функцію в забезпеченні демократичної легітимності.

Водночас підкреслено, що демократична стійкість України не може ґрунтуватися виключно на неформальних формах відповідальності. Збереження інституційних рамок підзвітності навіть у трансформованому вигляді є необхідною умовою запобігання фрагментації відповідальності та формування передумов для подальшої демократичної консолідації у поствоєнний період.

Отже, у контексті воєнних трансформацій політичної системи України політична відповідальність постає як інтегральний чинник демократичної стійкості, що забезпечує баланс між вимогами безпеки та збереженням демократичних стандартів і визначає потенціал відновлення та інституційного зміцнення демократії після завершення війни.

Література

1. Ferraz C., Finan F. Electoral Accountability and Corruption: Evidence from the Audits of Local Governments. American Economic Review. 2011. Vol. 101, No. 4. P. 1274–1311. URL: https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.101.4.1274 (дата звернення: 17.12.2025).

2. Croissant A., Lott L. Democratic Resilience in the Twenty-First Century: Search for an Analytical Framework and Explorative Analysis. V-Dem Institute Working Paper No. 149. August 2024. URL: https://v-dem.net/media/publications/WP_149.pdf (дата звернення: 17.12.2025).

3. Івасюк О., Ісічко А., Марусяк О., Одарченко К., Саєнко О., Смаліюк М. Ukrainian Democratic Institutions During the Wartime: 2024 Interim Assessment. Київ : Центр політико-правових реформ, 2024. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/ukrainian-democratic-institutions-during-the-wartime.pdf (дата звернення: 17.12.2025).

4. Зозуля О. І. Особливості організації роботи Верховної Ради України в умовах воєнного стану. Аналітичні доповіді (НБУВ). 2023. № 4. С. 70–75. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/626974a3-0aa7-4a1e-bcf2-d06d5d7b82fc/content (дата звернення: 17.12.2025).

5. Герасименко О. Інституційні механізми взаємодії громадянського суспільства і держави: спроба структуризації. Аспекти публічного управління. 2023. Т. 11, № 3. С. 6–17.

6. Назаров М. С. Підходи та механізми забезпечення національної стійкості України як складової системи національної безпеки : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2025. 408 с.

7. Коломієць А. Є. Моральні аспекти політичної відповідальності. Молодий вчений. 2016. № 3. С. 577–582.

8. Малкіна Г. М. Демократія і політична відповідальність. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. 2010. Вип. 21. С. 23–32.

9. Пономаренко А. Б. Політична відповідальність народу. Політичне життя. 2019. № 1. С. 31–36.

10. Самуйлік М. М. Політична відповідальність громадянського суспільства та її гібридні деформації в сучасних умовах. Політикус. 2019. Вип. 3. С. 50–54.

11. Айвазовська О. Формула демократичної стійкості України: виклики та перспективи. Громадянська мережа «ОПОРА». 04 липня 2024. URL: https://oporaua.org/vybory/formula-demokratichnoyi-stiykosti-ukrayini-vikliki-ta-perspektivi-25291 (дата звернення: 17.12.2025).

12. Кисельов С. О., Сингаєвська Д. М. Легітимність та стійкість як фактори тривкості демократичних та недемократичних режимів. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології». 2025. Вип. 48. С. 33–39.

13. Fund for Peace. State Resilience Index. 2022. URL: https://fundforpeace.org/wp-content/uploads/2022/12/SRI-Index-12.6.22-II80.pdf (дата звернення: 17.12.2025).

14. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 р. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (дата звернення: 18.10.2025).

15. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 18.10.2025).

16. Clingendael Institute. The Transformation and Functions of Ukrainian Civil Society. 2023. URL: https://www.clingendael.org/pub/2023/work-in-progress/1-the-transformation-and-functions-of-ukrainian-civil-society/ (дата звернення: 17.12.2025).

17. Lutsevych O. Ukraine's Wartime Recovery and the Role of Civil Society. London : Chatham House, 2024. URL: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2024-06/2024-06-05-ukraine-wartime-recovery-role-civil-society-lutsevych.pdf (дата звернення: 17.12.2025).

18. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, оцінка проблем, що існують в українському суспільстві (листопад 2025 р.). Київ : Центр Разумкова, 2025. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-krainidovira-do-sotsialnykh-instytutiv-otsinka-problem-shcho-isnuiut-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2025r (дата звернення: 17.12.2025).

Анотація

Мельник Ю. П. **Політична відповідальність як чинник демократичної стійкості України в умовах воєнних трансформацій демократичного транзиту.** – Стаття.

У статті здійснено комплексний теоретико-аналітичний аналіз політичної відповідальності як системоутворювального чинника демократичної стійкості України в умовах воєнних трансформацій демократичного транзиту. Обґрунтовано, що політична відповідальність у сучасній політичній теорії виходить за межі суто правових форм і функціонує як багатовимірний механізм підзвітності, що поєднує інституційні, моральні та комунікативні виміри взаємодії влади і суспільства. Показано, що демократична стійкість не зводиться до формальної стабільності інститутів, а передбачає здатність політичної системи адаптуватися до кризових викликів без втрати легітимності та демократичного вектора розвитку.

Особливу увагу приділено аналізу взаємозв'язку політичної відповідальності та демократичної стійкості в умовах транзитної демократії, для якої характерними є незавершеність інституційної консолідації та фрагментарність механізмів підзвітності. Доведено, що воєнні трансформації політичної системи України зумовлюють об'єктивне посилення виконавчої влади та обмеження традиційних демократичних процедур, що підвищує ризики інституційної деформації та концентрації владних повноважень. За таких умов політична відповідальність набуває компенсаторного та стримувального характеру, виконуючи функцію запобігання ерозії демократичної легітимності.

У статті проаналізовано механізми забезпечення реалізації політичної відповідальності в умовах воєнного стану, зокрема парламентський і судовий контроль, публічну звітність органів влади, а також роль громадянського суспільства, медіа та експертного середовища. Зроблено висновок, що демократична стійкість України в умовах війни значною мірою залежить від здатності політичної системи забезпечувати баланс між інституційними та неформальними формами підзвітності. Політична відповідальність у цьому контексті розглядається як ключовий ресурс збереження демократичного розвитку держави та передумова її подальшої демократичної консолідації в поствоєнний період.

Ключові слова: політична відповідальність, демократична стійкість, транзитна демократія, воєнний стан, демократичне врядування, Україна.

Summary

Melnyk Yu. P. **Political responsibility as a factor of Ukraine's democratic resilience under wartime transformations of democratic transition.** – Article.

The article provides a comprehensive theoretical and analytical examination of political responsibility as a system-forming factor of Ukraine's democratic resilience under conditions of wartime transformations of democratic transition. It is substantiated that, in contemporary political theory, political responsibility goes beyond purely legal forms and functions as a multidimensional mechanism of accountability that integrates institutional, moral, and communicative dimensions of interaction between government and society. It is demonstrated that democratic resilience cannot be reduced to the formal stability of institutions but implies the ability of a political system to adapt to crisis challenges without losing legitimacy and its democratic trajectory.

Special attention is devoted to the analysis of the relationship between political responsibility and democratic resilience in the context of transitional democracy, which is characterized by incomplete institutional consolidation and fragmented accountability mechanisms. It is argued that wartime transformations of Ukraine's political system objectively lead to a strengthening of executive power and limitations on traditional democratic procedures, thereby increasing the risks of institutional deformation and concentration of power. Under such conditions, political responsibility acquires compensatory and restraining functions, serving as a mechanism to prevent the erosion of democratic legitimacy.

The article analyzes the mechanisms for ensuring political responsibility under martial law, including parliamentary and judicial oversight, public accountability of government bodies, as well as the role of civil society, media, and the expert community. It is concluded that Ukraine's democratic resilience during wartime largely depends on the political system's capacity to maintain a balance between institutional and informal forms of accountability. In this context, political responsibility is regarded as a key resource for preserving the democratic development of the state and as a prerequisite for its further democratic consolidation in the post-war period.

Key words: political responsibility, democratic resilience, transitional democracy, martial law, democratic governance, Ukraine.

Дата надходження статті: 22.10.2025
Дата прийняття статті: 07.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 327:316.722
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.31

П. В. Мироненко
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7067-3214
доктор політичних наук,
професор кафедри політології та філософії імені Сергія Коновала
Західноукраїнського національного університету

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ «ЧОРНОГО ПІАРУ» ТА СУСПІЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ

Постановка проблеми. Політична культура України перебуває у стані постійної трансформації, що зумовлено як внутрішніми процесами демократизації, так і зовнішніми загрозами, пов'язаними з інформаційною агресією та поширенням деструктивних комунікативних практик. Одним із ключових викликів для стабільного розвитку політичної системи стає «чорний піар», який ускладнює формування довіри між політичними акторами, знижує рівень політичної компетентності громадян, сприяє фрагментації суспільства та підриває основи демократичної взаємодії. В умовах, коли суспільна консолідація є критично важливою для національної безпеки, стійкості та ефективного функціонування держави, вплив «чорного піару» набуває особливої значущості. Наявні наукові підходи до вивчення політичної культури та інформаційних маніпуляцій окреслюють широкий спектр факторів, що визначають політичну поведінку та форми політичної участі. Однак сучасний український контекст демонструє недостатність цих підходів для комплексного осмислення взаємодії між деструктивними технологіями «чорного піару» та процесами суспільної консолідації. Проблемним залишається питання визначення того, яким чином систематичне застосування «чорного піару» впливає на рівень політичної свідомості, довіру до інститутів, здатність до колективної мобілізації та вироблення спільних ціннісних орієнтирів. Таким чином, постає потреба у всебічному аналізі ролі «чорного піару» як чинника, що трансформує політичну культуру України й визначає межі та можливості для суспільної консолідації. Це обумовлює актуальність дослідження, спрямованого на теоретичне уточнення понятійного апарату, виявлення механізмів впливу маніпулятивних практик на політичні процеси та визначення умов, за яких українське суспільство здатне зберігати єдність і стійкість у середовищі інформаційних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки зростає кількість робіт, які системно аналізують, як інформаційні маніпуляції, фейки та пропаганда використовуються як інструменти гібридної війни проти України, і як вони впливають на довіру до медіа, інституцій і здатність до консолідації суспільства. Наприклад, у статті «Waves of disinformation in the hybrid Russian-Ukrainian war» Тетяни Крайнікової та Сергія Прокопенко описано хвилі дезінформації під час повномасштабної російсько-української війни, спрямовані на маніпуляцію, деморалізацію, залякування й дискредитацію – що прямо підриває інформаційну безпеку та суспільну згуртованість [7]. Теоретичну рамку цих процесів поглиблює стаття «Model of Strategic Disinformation Reconstruction Based on Analysis of Intentions», де Богдан Юськів, Наталія Карпчук та Сергій Феддуник, пропонують модель, що систематизує інтенції дезінформаційних кампаній, показуючи, як фейки та маніпуляції використовуються саме з метою впливу на громадську думку, зниження довіри, створення хаосу або страху, що – потенційно – підриває політичну і суспільну консолідацію [8]. У контексті медіа-простору й довіри до ЗМІ корисним є дослідження Вадима Колодійчука, яке охоплює період 2013–2025 років. Автор відзначає, що через війну, інформаційні атаки й технологічні зміни (зокрема – вплив штучного інтелекту та «когнітивного впливу») рівень довіри до медіа зазнав трансформації, що прямо позначається на здатності суспільства критично сприймати інформацію та консолідуватися навколо спільних цінностей [4]. Також важливою є праця «Psychological mechanisms of influence of disinformation and fake news on the formation of public opinion on Ukrainian European integration: Analysis of Russian propaganda», де автор Денис Зеленов аналізує, як саме дезінформація – через викликання страхів, стереотипів і емоцій – впливає на громадську думку щодо європейської інтеграції, підриваючи раціональне ставлення до політичних процесів і формуючи серед частин населення сумніви, що може ускладнювати процеси суспільної консолідації [9]. Нарешті, Яна Гаргагун та Дмитро Тулупніков у своєму дослідженні підкреслює, що інформаційна війна – це не побічний ефект, а самостійний фронт, де про-

© П. В. Мироненко, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

паганда і дезінформація використовують сучасні медіа-технології та соціальні мережі для маніпуляцій на масовому рівні; така практика здатна впливати на політичну культуру, довіру до медіа та державних інститутів, а відтак – на здатність до суспільної згуртованості [1]. Отже, основна тенденція в останніх дослідженнях: «чорний піар», дезінформація та пропаганда в Україні вже не розглядаться як епізодичні явища це системний феномен, що має структуровані стратегії, використовує сучасні технології (включно з соцмережами), і має глибокий психологічний та соціокультурний вплив на політичну культуру, довіру до медіа, інституцій та здатність до консолідації. Водночас, ці дослідження показують – вплив є багатофакторним: через медіа, емоційні маніпуляції, страх, недовіру, що вимагає комплексного підходу до аналізу, протидії та дослідження.

Формування мети статті. Метою статті є комплексне дослідження впливу «чорного піару» та дезінформаційних практик на політичну культуру України й визначення того, яким чином ці деструктивні інформаційні технології послаблюють або трансформують процеси суспільної консолідації. Для досягнення цієї мети передбачається виконання кількох аналітичних завдань. По-перше, необхідно здійснити теоретичний аналіз категоріального апарату, що стосується поняття «чорний піар», «дезінформація», «маніпулятивні політичні технології» та «суспільна консолідація», і визначити їхні взаємозв'язки в умовах сучасної української політичної реальності. По-друге, стаття має на меті узагальнити результати новітніх досліджень і публікацій, присвячених інформаційним маніпуляціям у період російсько-української війни, зокрема тих, що фіксують системність дезінформаційних кампаній та їхній вплив на рівень довіри громадян до інституцій, медіа та політичних акторів. По-третє, необхідно проаналізувати механізми впливу «чорного піару» на елементи політичної культури – політичну свідомість, політичну поведінку, участь громадян, здатність до спільної мобілізації – та виявити, як ці механізми можуть сприяти фрагментації або зниженню суспільної єдності. По-четверте, стаття має визначити ключові загрози, які дезінформація та «чорний піар» становлять для процесів суспільної консолідації в Україні, а також окреслити можливі шляхи протидії, що ґрунтуються на медіаграмотності, інституційній стійкості, розвитку критичного мислення та зміцненні довіри між соціальними групами. Таким чином, завдання статті полягає у формуванні цілісного наукового бачення того, як «чорний піар» і деструктивні інформаційні технології впливають на політичну культуру та консолідаційні процеси в Україні, і які теоретичні та практичні інструменти можуть забезпечити підвищення стійкості українського суспільства перед такими викликами.

Виклад основного матеріалу. В останні роки зростає науковий та практичний інтерес до феномену «чорного піару», дезінформації та маніпулятивних комунікацій як серйозних чинників, які впливають на політичну культуру та суспільну консолідацію в Україні. У дослідженні «Використання чорного піару в політичному менеджменті та його вплив на політичну культуру в Україні та Польщі авторів Т. Гончарук-Чолач, Лазарович М. та інші аналізується, як «чорний піар» стає інструментом політичних кампаній у пострадянських країнах, зокрема в Україні, і яким чином він впливає на громадську думку, політичну етику, довіру до інститутів та публічну комунікацію [2, с. 97]. Це дослідження демонструє, що «чорний піар» – не поодинокі випадки, а системна практика: з використанням медіа-ресурсів, маніпуляцій і технологій, під час виборчих кампаній або політичних конфліктів він спрямований на дискредитацію політичних опонентів, формування негативних образів, поширення страхів і недовіри. Така практика має прямий вплив на політичну культуру – на моральні та етичні орієнтири, на стандарти політичної поведінки та на самоусвідомлення громадян як політично дієвих акторів у суспільстві [1, с. 60]. У ширшому контексті інформаційних війн і гібридних загроз, важливим є дослідження «Механізми використання дезінформації в умовах російської гібридної агресії», в якому розглядаються методи, прийоми й технології, через які дезінформація й «чорний піар» реалізовуються проти України: з участю медіа, неурядових організацій, пропагандистських структур, телеканалів та інших інформаційних ресурсів. Ці механізми спрямовані на формування негативного іміджу країни, дискредитацію українських інститутів, створення сумнівів у легітимності влади чи урядових рішень, поширення паніки або зневіри [3]. Наряду з цим, у статті «Сучасна когнітивно-інформаційна війна: роль маніпуляцій свідомістю українців у трансформації особистості» С. Максименко та Л. Деркач аналізують психологічні наслідки інформаційних маніпуляцій: як вплив на когнітивні процеси, систему ціннісних орієнтирів, сприйняття реальності, емоційний стан та загальну політичну свідомість особистості. Вони показують, що регулярне підживлення маніпулятивних наративів, фейків і психологічних хитрощів здатне трансформувати політичну поведінку, збільшити недовіру до медіа й інститутів, знизити мотивацію до громадянської участі, а отже –

послабити потенціал для суспільної консолідації [5, с. 180].

Ще один аспект – зміна ролі медіа та засобів комунікації в політичному процесі. У статті «Довіра до медіа в Україні: чинники й тенденції.» показано, що за період 2013–2025 років рівень довіри до медіа в Україні істотно трансформувався під впливом політичних подій, війни, технологічних змін – зокрема появи нових цифрових форматів, алгоритмів, роботи з «когнітивним впливом» та штучним інтелектом. Згідно з авторами, демократична міцність суспільства значною мірою залежить від того, наскільки медіа можуть бути джерелом достовірної інформації, а не майданчиком для маніпуляцій [4, с. 190]. В іншому дослідженні розкриваються сучасні прийоми дезінформації: як через «віддзеркалення» фактів, перевертання контекстів, подання викривленої інформації у соцмережах і інтернет-ЗМІ формується уявлення, яке дезорієнтує громадськість. Такі маніпуляції часто мають мету – зміщення відповідальності, створення альтернативних наративів, сіяти сумніви або розкол у суспільстві [9, с. 30]. З іншої сторони, хоча дезінформація і «чорний піар» мають руйнівний потенціал щодо політичної культури і згуртованості, деякі дослідження також фіксують, що сучасні соціальні мережі та онлайн-мережі підтримки відіграють позитивну роль у кризові періоди. Наприклад, у роботі «Online Networks of Support in Distressed Environments: Solidarity and Mobilization during the Russian Invasion of Ukraine» автори показують, що під час війни в Україні соціальні мережі часто використовувалися для організації допомоги, взаємодопомоги, збору ресурсів, мобілізації громадян – тобто стали простором солідарності, спільної мобілізації та суспільної підтримки [6]. Отже, сучасний емпіричний та теоретичний матеріал дає змогу констатувати:

– «чорний піар» і дезінформаційні технології в Україні – це системні, структуровані явища, які використовують медіа, соцмережі та інші комунікаційні платформи для досягнення політичних цілей;

– ці технології мають множинні наслідки: дискредитація, деморалізація, підрив довіри до інститутів, погіршення політичної культури, зростання цинізму та індивідуалізму;

– маніпуляції впливають не лише на знання та сприйняття фактів, а й на психологію, цінності, емоції громадян, що призводить до зменшення спроможності до консолідації, колективної дії, солідарності;

– проте, інформаційний простір не є лише ареною маніпуляцій: у кризові часи соціальні мережі та онлайн-мережі підтримки можуть виступати як майданчики для мобілізації, допомоги, консолідації суспільства;

– медіа-довіра, медіа грамотність, критичне мислення, інформаційна безпека – стають критично важливими елементами, які визначають, чи зможе політична культура України стати стійкою проти «чорного піару» і чи зможе суспільство зберегти здатність до єдності [7, с. 20].

Однак разом із наявними дослідженнями виникає чітке усвідомлення прогалин: значна частина праць – якісні або кейсові, мало масштабних кількісних досліджень, які би вимірювали зміну параметрів політичної культури або рівня довіри та консолідації під впливом дезінформаційних кампаній. Водночас, майже відсутні лонгітюдні дослідження, які б показували динаміку цих змін у часі. Таким чином, з огляду на наявний матеріал, актуальним є завдання подальших досліджень, які б комбінували якісні та кількісні методи, аналізували не лише контент маніпуляцій, а й їхні соціокультурні наслідки – на політичну свідомість, довіру, здатність до солідарності та колективної дії. Це особливо важливо саме зараз, в умовах тривалої агресії проти України та інтенсивної інформаційної війни.

Висновки. Аналіз сучасних наукових та практичних джерел дозволяє констатувати, що «чорний піар» і дезінформаційні технології стали системними й стратегічно організованими інструментами впливу на політичну культуру та суспільну консолідацію в Україні. Їхній вплив багатогранний: він проявляється не лише в інформаційній площині, а й у психологічній, соціальній і політичній сферах. Внаслідок цього формується нова динаміка взаємодії між громадянами, інститутами влади та медіа, яка визначає здатність українського суспільства реагувати на зовнішні та внутрішні загрози, мобілізуватися та підтримувати демократичні практики. По-перше, сучасні дезінформаційні кампанії та технології «чорного піару» не можна розглядати як випадкові або епізодичні явища. Дослідження показують, що вони структуровані, системні, реалізуються через координацію медіа, соціальних мереж та інформаційних платформ і мають на меті досягнення конкретних політичних цілей, таких як дискредитація опонентів, деморалізація громадян, послаблення довіри до державних інституцій та формування негативного іміджу України на міжнародній арені [8]. Це підкреслює стратегічний характер сучасних інформаційних загроз і вказує на необхідність системного аналізу їхнього впливу на політичну культуру. По-друге, «чорний піар» і дезінформація мають глибокі психологічні наслідки для громадян. Вони змінюють систему цінностей, впливають на емоційний стан, когнітивні процеси й політичну поведінку, що, у свою чергу, впливає на здатність до колективної

мобілізації та суспільної згуртованості [5]. Важливим є те, що негативний вплив проявляється не лише у зниженні довіри до медіа або інститутів, а й у формуванні фрагментованих уявлень про політичну реальність, що ускладнює консолідацію суспільства на основі спільних цінностей і цілей. По-третє, існують численні докази того, що сучасні медіа й технології значною мірою визначають, як політична культура трансформується під впливом «чорного піару». З одного боку, медіа можуть виступати каналом поширення маніпуляцій, фейків і емоційно забарвлених наративів, що посилюють цинізм, недовіру й політичну апатію [4]. З іншого боку, соціальні мережі та онлайн-спільноти можуть стати ресурсами для мобілізації, взаємодопомоги та організації колективних дій під час криз, що демонструє потенціал для консолідації в умовах інформаційної агресії. Таким чином, медіа виступають одночасно як фактор загрози і як інструмент підтримки суспільної стійкості. По-четверте, аналіз існуючих досліджень показує, що сучасна політична культура України характеризується неоднорідністю, що визначається як впливом зовнішніх загроз, так і внутрішніми соціальними, історичними та політичними чинниками. Поширення «чорного піару» та дезінформації поглиблює ці неоднорідності, створюючи інформаційні розриви між різними соціальними групами, регіонами та поколіннями. Це робить консолідацію складним і тривалим процесом, що потребує системних стратегій інформаційної безпеки, підвищення медіаграмотності та розвитку критичного мислення громадян. По-п'яте, сучасні дослідження вказують на важливість комплексного підходу до оцінки впливу «чорного піару» на політичну культуру. Це включає використання кількісних і якісних методів, зокрема опитувань, контент-аналізу медіа, соціологічних досліджень поведінки та сприйняття громадян. На сьогодні більшість наявних робіт є кейсовими або теоретичними, що обмежує можливості для кількісного вимірювання впливу дезінформації на довіру, згуртованість і політичну участь громадян [2]. Відповідно, існує потреба у проведенні систематичних, лонгітюдних досліджень для оцінки динаміки впливу «чорного піару» на суспільну консолідацію. По-шосте, важливим висновком є те, що протидія «чорному піару» повинна бути комплексною. Вона має включати підвищення медіаграмотності, розвиток критичного мислення, формування стандартів етичної поведінки в політичних комунікаціях, а також розвиток довіри до інституцій і медіа. Тільки комплексний підхід дозволяє зменшити негативний вплив дезінформації та підвищити стійкість політичної культури і здатність суспільства до консолідації в умовах постійних інформаційних загроз. По-сьоме, дослідження підтверджують, що «чорний піар» не лише руйнує суспільну довіру, а й виступає каталізатором для розвитку механізмів опору. Зокрема, громадяни, які володіють високим рівнем медіаграмотності та критичного мислення, здатні виявляти маніпуляції, перевіряти достовірність інформації і брати участь у колективних акціях солідарності, що зміцнює потенціал консолідації. Цей феномен підкреслює парадоксальний ефект: хоча «чорний піар» руйнує певні аспекти політичної культури, він водночас стимулює розвиток нових форм суспільної згуртованості та мобілізації. По-восьме, науковий огляд підтверджує, що сучасна політична культура України перебуває у стані трансформації під впливом зовнішніх і внутрішніх викликів. «Чорний піар» та дезінформація прискорюють процеси поляризації, послаблюють традиційні форми соціальної взаємодії та ставлять нові вимоги до громадянської освіти, інформаційної грамотності та стратегії державного управління інформаційними потоками. Проте саме через виклики формується новий досвід суспільної консолідації, заснований на цифрових платформах, мережевій мобілізації та нових формах політичної взаємодії.

Отже, сучасний стан політичної культури України, перебуваючи під впливом «чорного піару» та дезінформаційних кампаній, демонструє одночасно високий рівень ризиків і потенціал для розвитку нових форм консолідації. Висновки цієї статті підтверджують необхідність системного, міждисциплінарного підходу до вивчення інформаційних загроз, а також формування практичних рекомендацій для зміцнення стійкості політичної культури та суспільної згуртованості в Україні в умовах сучасних викликів.

Література

1. Гаргагун Я., Тулупніков Д. Пропаганда і дезінформація в російських та українських медіа: інформаційні технології у конфлікті. Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI. 2024. № 8. С. 53–61. https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2024.08.053

2. Гончарук-Чолач Т., Лазарович М., Докаш О. Використання чорного піару в політичному менеджменті та його вплив на політичну культуру в Україні та Польщі. *Політичне життя*. 2025. № 2. С. 96–100. https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.2.10

3. Гурковський В. Механізми використання дезінформації в умовх російської гібридної агресії. *Український науковий журнал «Освіта регіону»*. URL: https://social-science.uu.edu.ua/article/1393?utm_source=chatgpt.com

4. Колодійчук В. Довіра до медіа в Україні: чинники й тенденції. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2025. Т. 86(1). С. 189–199. https://doi.org/10.17721/2522-1272.2025.86.17

5. Максименко С., Деркач Л. Сучасна когнітивно-інформаційна війна: роль маніпуляцій свідомістю українців у трансформації особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2025. № 64.

С. 157–181. https://doi.org/10.32626/2227-6246.2024-64.157-181

6. Jinyi Y., Nikhil J., Francesco P. & Luca L. Online Networks of Support in Distressed Environments: Solidarity and Mobilization during the Russian Invasion of Ukraine. 2024. https://doi.org/10.48550/arXiv.2304.04327

7. Krainikova T., Prokopenko S. Waves of disinformation in the hybrid Russian-Ukrainian war. *Актуальні питання масової комунікації.* 2023. № 33. С. 12–25. https://doi.org/10.17721/CIMC.2023.33.12-25

8. Yuskiv B, Karpchuk N. & Fedoniuk S. Model of Strategic Disinformation Reconstruction Based on Analysis of Intentions. *Politologija*. 116 (4). 198–237. https://doi.org/10.15388/Polit.2024.116.5

9. Zelenov D. Psychological mechanisms of influence of disinformation and fake news on the formation of public opinion on Ukrainian European integration: Analysis of Russian propaganda. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. 2025. № 30(2). С. 25–33. https://doi.org/10.61727/sssppj/2.2024.25

Анотація

Мироненко П. В. **Політична культура України перед викликами чорного піару та суспільної консолідації. –** Стаття.

У статті здійснено комплексний аналіз впливу чорного піару та дезінформаційних технологій на політичну культуру України та процеси суспільної консолідації. Особлива увага приділяється сучасним інформаційним загрозам, що виникли в умовах російсько-української війни та активного використання гібридних технологій впливу. Автор досліджує, як системні кампанії дезінформації і маніпуляції свідомістю громадян впливають на довіру до державних інституцій, медіа, політичних лідерів та на загальний рівень політичної участі населення. Розглянуто механізми реалізації чорного піару через медіа, соціальні мережі та інші інформаційні канали, включно із застосуванням сучасних технологій, зокрема штучного інтелекту для створення фейкових наративів. Аналіз показує, що ці технології не лише деморалізують та дискредитують, а й формують емоційні та когнітивні реакції, які ускладнюють суспільну консолідацію, підривають критичне мислення та сприяють поляризації. Водночас, дослідження фіксують потенціал цифрових і соціальних мереж для мобілізації, солідарності та координації колективних дій, що демонструє парадоксальний ефект інформаційної агресії: одночасне послаблення і стимулювання механізмів консолідації. Стаття базується на аналізі останніх українських та міжнародних наукових публікаціях, соціологічних дослідженнях, медіамоніторингу та аналітичних звітах, що дозволяє виявити як негативні наслідки чорного піару, так і потенційні шляхи підвищення стійкості політичної культури. Зроблено висновок, що для зміцнення суспільної консолідації та розвитку політичної культури необхідне поєднання комплексних емпіричних досліджень, розвитку медіаграмотності, критичного мислення та стратегічних заходів державної політики в інформаційній сфері. Отримані результати підкреслюють актуальність міждисциплінарного підходу до оцінки інформаційних загроз і формування практичних рекомендацій для забезпечення стійкості українського суспільства перед сучасними викликами.

Ключові слова: чорний піар, дезінформація, політична культура, суспільна консолідація, медіаграмотність, політична свідомість, інформаційні технології, соціальна довіра.

Summary

Myronenko P. V. **Political culture of Ukraine in the face of black PR and social consolidation challenges.** – Article.

The article presents a comprehensive analysis of the impact of black PR and disinformation technologies on the political culture of Ukraine and the processes of social consolidation. Special attention is paid to contemporary information threats that have emerged in the context of the Russian-Ukrainian war and the active use of hybrid influence technologies. The author examines how systemic disinformation campaigns and manipulation of citizens' consciousness affect trust in state institutions, media, political leaders, and the overall level of political participation of the population. The mechanisms of black PR implementation through media, social networks, and other information channels are considered, including the use of modern technologies such as artificial intelligence for creating fake narratives. The analysis shows that these technologies not only demoralize and discredit, but also shape emotional and cognitive reactions that complicate social consolidation, undermine critical thinking, and contribute to polarization. At the same time, the study highlights the potential of digital and social networks for mobilization, solidarity, and coordination of collective actions, demonstrating a paradoxical effect of information aggression: simultaneous weakening and stimulation of consolidation mechanisms. The article is based on an analysis of recent Ukrainian and international scholarly publications, sociological studies, media monitoring, and analytical reports, which allows identifying both the negative consequences of black PR and potential ways to strengthen political culture resilience. It is concluded that strengthening social consolidation and developing political culture requires a combination of comprehensive empirical research, media literacy development, critical thinking, and strategic state policy measures in the information sphere. The findings emphasize the relevance of an interdisciplinary approach to assessing information threats and formulating practical recommendations to ensure the resilience of Ukrainian society in the face of contemporary challenges.

Key words: black PR, disinformation, political culture, social consolidation, media literacy, political consciousness, information technologies, social trust.

Дата надходження статті: 02.11.2025
Дата прийняття статті: 19.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 32-027.21;323.2;316.334.3
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.32

В. Л. Паюк
ORCID ID: http://orcid.org/0009-0009-5090-7093
аспірант кафедри політології та філософії імені Сергія Коновала
Західноукраїнського національного університету

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ОНТОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У ВИМІРІ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації українського суспільства особливої актуальності набуває потреба осмислення глибинних засад політичного буття українського народу, які визначають характер, зміст і динаміку розвитку національної політичної культури. Соціально-політична онтологія як концептуальний вимір аналізу політичної реальності дозволяє виявити ті структуротворчі властивості української соцієтальності, що формувалися історично, закріплювалися у традиціях колективного життя, змінювалися під впливом викликів та криз і сьогодні визначають здатність українців до політичної суб'єктності, солідарності та самовідтворення. Попри зростання інтересу до проблеми політичної культури, сучасна наукова думка часто розглядає її переважно у поведінкових або інституційних вимірах, недостатньо враховуючи онтологічні підвалини, що формують базові смисли, моделі взаємодії та ментальні константи українського народу. Історичний досвід громадської самоорганізації Київської Русі та козацьких форм демократизму до рухів опору XX століття, Майданів і суспільної мобілізації в умовах повномасштабної війни – свідчить про те, що українська політичність має глибоку культурно-ціннісну природу й ґрунтується на специфічних формах соціального буття, які потребують окремого філософсько-політологічного аналізу. Водночас сучасні процеси державотворення, воєнні та цивілізаційні виклики, гібридні загрози та прискорена модернізація українського суспільства актуалізують питання про те, як історично сформовані онтологічні засади впливають на становлення нових моделей політичної культури, заснованих на гідності, свободі, відповідальності, горизонтальності й політичній самоорганізації. Це вимагає комплексного дослідження соціально-політичної онтології українського народу як чинника, що забезпечує тяглість, стабільність та водночас відкритість політичної культури до інновацій. Таким чином, актуальність проблеми полягає у необхідності інтегративного аналізу історичних, культурних та онтологічних засад політичного буття українців для розуміння специфіки формування сучасної національної політичної культури та її потенціалу в умовах глобальних і внутрішніх викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники дедалі частіше розглядають політичну культуру як результат глибинних форм соціального буття, що формуються історичним досвідом та ментальними константами народу. Європейські філософи політики, зокрема Роберто Еспозіто [6] та Дітріх Штернберґ, трактують політичну онтологію як спосіб організації колективного життя, де ключову роль відіграють спільні смисли, уявлення про спільність, владу й солідарність [12]. У контексті України це підґрунтя знаходить підтвердження в історичних дослідженнях Сергія Плохія [10] та Ярослава Грицака [7], які наголошують на тяглості українських традицій самоврядування, громадянської самоорганізації та культурної моделі свободи. Емпіричні студії Володимира Кулика [8], а також аналітичні звіти українських соціологічних інституцій останніх років засвідчують істотне посилення громадянської ідентичності, національної солідарності та горизонтальних форм політичної взаємодії, особливо після 2014 року й у період повномасштабної війни [9; 11]. Попри наявність вагомих історичних і соціологічних напрацювань, у науковому полі все ще бракує комплексного осмислення соціально-політичної онтології українського народу як основи сучасної національної політичної культури – саме ця прогалина й зумовлює актуальність дослідження.

Формулювання цілей статті. Беручи до уваги викладені міркування, метою статті є окреслення специфіки, змісту та аналітичного потенціалу соціально-політичної онтології як ключового виміру сучасної української політичної культури. У межах досягнення поставленої мети визначено такі дослідницькі завдання: 1) уточнити сутність поняття «соціально-політична онтологія» та розкрити її функціональне значення в структурі національної політичної культури; 2) проаналізувати роль когнітивних знань і уявлень у взаємодії з іншими соцієтальними компонентами політичної культури; 3) виявити динаміку соціально-політичних уявлень у контексті ключових етапів історичного

© В. Л. Паюк, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

розвитку української політичної культури та показати їх вплив на сучасні політичні практики. Для реалізації зазначених завдань застосовано комплекс методів, серед яких історичний, порівняльний, структурно-функціональний, системний аналіз, методи ідеалізації, абстрагування й сходження від абстрактного до конкретного, а також соцієтальний підхід, що дозволяє розглянути політичну онтологію як форму колективних смислів та уявлень, що визначають розвиток політичної культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-політична онтологія виступає фундаментальною складовою національної політичної культури, формуючи систему колективних уявлень про політичну реальність, державу, права та обов'язки громадян. Вона виявляє глибинні смисли, що визначають спосіб мислення й поведінку суспільства, моделюючи уявлення про легітимність влади, свободу та відповідальність, а також підґрунтя колективної солідарності [6]. Історичний розвиток українського суспільства, тривала боротьба за самовизначення, досвід колонізації та бездержавності сформували унікальний комплекс онтологічних уявлень, які включають як прагнення до автономії громади, так і очікування сильного, морально обґрунтованого лідерства [8]. Фундаментальні елементи соціально-політичної онтології українського народу відображаються у традиціях козацької демократії, системах місцевого самоврядування, етнокультурних нормах та моральних уявленнях про спільне благо. Вони забезпечували інтеграцію громади та формували правила взаємодії з владою, де ключовим критерієм легітимності була відповідність моральним і культурним стандартам. Ці уявлення закладали основу для горизонтальних структур політичного життя, де політична участь вважалася обов'язком, а не виключно привілеєм, і де колективна відповідальність за долю спільноти мала вирішальне значення [11].

Інтеграція елементів модерної політичної культури, пов'язана з формуванням національної державності та впливом європейських цінностей, привнесла нові концепти індивідуальної свободи, прав людини та громадянської активності, що наклалися на традиційні архетипи. Результатом стало утворення змішаного типу соціально-політичної онтології, де взаємодіють прагнення до самоврядування і колективного вибору з потребою у стабільній і ефективній державній інституції. Цей складний конструкт забезпечує тягліть політичної культури та її адаптацію до нових соціально-політичних умов, зокрема до трансформацій у періоди революційних та воєнних викликів [7]. Значну роль у розвитку соціально-політичної онтології відіграє історична пам'ять, яка кодує досвід минулих поколінь, їхні моделі взаємодії, моральні засади та уявлення про політичну справедливість [9]. Вона виступає фактором, що зберігає сталість ціннісних орієнтацій і водночас слугує джерелом нових стратегій політичної поведінки. Після проголошення незалежності України та подій Євромайдану й війни 2022 року соціально-політична онтологія виявляє ознаки оновлення: зміцнюється роль громадянської участі, самоорганізації, волонтерства та солідарності, а поняття гідності й свободи набуває ключового значення для формування сучасної політичної свідомості. Відбувається поступовий перехід від пасивного сприйняття політики до активного формування суспільством власних політичних процесів, що вказує на зрілий рівень політичної суб'єктності українців і впливає на розвиток національної політичної культури [12].

Соціально-політична онтологія в сучасній Україні набуває конкретного втілення у волонтерському русі, який став однією із ключових форм громадянської солідарності під час повномасштабної війни. Як показує філософсько-політичний аналіз, волонтерство репрезентує цінності жертовності, свободи та участі, і є частиною структур громадянського суспільства, не просто як безформна активність, а як глибинна соціетальна практика, що формує нову політичну онтологію [5, с. 148]. Ця практика також має психосоціальний вимір: за даними українських науковців, волонтерська діяльність в умовах війни виступає механізмом підтримки ментального здоров'я населення, зменшуючи відчуття ізоляції, страху й безпорадності, і водночас створюючи ефект колективного «мислення-дії» [3, с. 151]. У цьому сенсі волонтерство – не лише утилітарна активність, а онтологічне поле, через яке люди творять смисли своєї політичної причетності й будують відчуття спільної мети.

На рівні суспільної солідарності важливим виявом соціально-політичної онтології є згуртування, що виникає під тиском війни. Монографія Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса присвячена дослідженню суспільно-політичної солідарності в Україні в умовах війни: автори роблять висновок, що війна посилила органічну солідарність, коли люди сприймають свою боротьбу як екзистенціальний виклик і мету – збереження держави [3]. Це згуртування, за їхніми даними, має не лише емоційну, а й структурну основу: воно проходить через волонтерські мережі, соціальні ініціативи, взаємодію громадян з державними інститутами й засобами масової комунікації.

Онтологія колективної ідентичності також проявляється в динаміці ціннісних орієнтирів насе-

лення [10]. У соціально-психологічній доповіді Національної академії педагогічних та соціальних наук наголошується, що в умовах війни відбувається інтенсивне формування територіально-державницької ідентичності: згідно з опитуваннями, значна частина громадян переживає світоглядні зрушення, пов'язані зі свідомістю незалежності та національної єдності [4]. Таким чином онтологічні уявлення про приналежність, державність і свободу активуються й набувають нових значень під впливом екзистенційної нерівноваги, створеної війною. Культурні та релігійні практики також вносять свій вклад у соціально-політичну онтологію. Наприклад, дослідження Андрія Леньова показує амбівалентний характер волонтерської активності Української православної церкви (УПЦ) під час війни: з одного боку – соціальне служіння й допомога, а з іншого – поширення наративів, які викликають суперечливі інтерпретації в контексті національної ідентичності [2, с. 75]. Цей двозначний феномен вказує на те, що навіть релігійні інститути, через свою онтологію, стають полем політичної боротьби та смислових конфліктів, де формуються уявлення про спільноту, лояльність та владу.

Інформаційний вимір соціально-політичної онтології не можна недооцінювати. Під час інформаційно-психологічного протистояння, яке супроводжує війну, суспільна свідомість активно трансформується через телекомунікаційні канали та соціальні мережі. Так, у стенограмі конференції з питань інформаційної безпеки зазначено, що суспільна свідомість формує сукупність ідей, вірувань та настроїв, які безпосередньо впливають на колективні уявлення про ворога, роль держави й обов'язок перед спільнотою. При цьому онтологічні конструкти (наприклад, «ми – нація, що захищається», «спільність через опір») стають центральними для мобілізації та легітимації колективних дій.

З погляду культурної політики та виховання, національно-патріотичне виховання виступає як практика формування онтологічних уявлень про національну ідентичність. Як показують дослідження, патріотичне виховання – це спосіб утвердження колективних пам'яті, смислів про минуле та майбутнє, а також цінностей гідності і солідарності, які вкрай важливі для консолідації суспільства в умовах невизначеності [1, с. 207]. Через освітні програми, громадські ініціативи та культурні практики люди формують онтологічні образи «ми», що включають минуле, боротьбу й перспективу.

Не менш значущим є аналітичний аспект – розвиток волонтерського руху в контексті громадянського суспільства. Дослідження Олени Штрайхер фіксує, що волонтерський рух стає ключовим компонентом соціального капіталу, формуючи інститути неформального громадянського співробітництва, які в майбутньому можуть трансформуватися у сталу основу політичної участі та місцевого самоврядування [5, с. 150]. Це демонструє, що соцієтальний компонент онтології виявляється не лише в емоційно-моральному ґрунті, а й у структурі соціальної дії, здатної впливати на політику та владу довгостроково.

Таким чином, соціально-політична онтологія в сучасній Україні – це не лише історично обумовлена система уявлень, а активний і динамічний процес, що проявляється через волонтерські практики, громадянську солідарність, інформаційні дискурси та освітні та культурні інститути. Вона задає смисловий каркас, який впливає на політичні рішення, мобілізацію людей і формування колективної ідентичності в процесі державного існування та боротьби за незалежність.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дозволяє зробити низку системних висновків щодо ролі соціально-політичної онтології у формуванні національної політичної культури України. По-перше, соціально-політична онтологія виступає фундаментальним компонентом, який визначає колективні уявлення про політичну реальність, ціннісні орієнтири та моделі взаємодії громадян із державою. Її розвиток і трансформації тісно пов'язані з історичним досвідом українського народу, культурними традиціями самоврядування, історичними кризами та процесами державотворення. По-друге, сучасні трансформації соціально-політичної онтології демонструють високий рівень адаптивності українського суспільства. Волонтерська діяльність, громадська солідарність, інформаційна активність і культурні практики формують нові моделі політичної участі, які забезпечують не лише життєздатність політичної культури, а й здатність суспільства до колективної мобілізації в умовах кризових викликів, включно з війною та гібридними загрозами. Соцієтальні практики стають джерелом нових смислів та формування політичної ідентичності, демонструючи перехід від пасивного сприйняття влади до активного конструювання політичних процесів. По-третє, аналіз свідчить про інтегративну природу соціально-політичної онтології, яка поєднує історичні наративи, моральні та культурні цінності, когнітивні структури й практичні форми політичної участі. Вона не лише підтримує тяглість політичної культури, а й виступає механізмом консолідації суспільства, забезпечуючи узгодження ціннісних орієнтирів різних регіональних, мовних та культурних груп.

Що стосується перспектив подальших досліджень, вони полягають у кількох напрямах:

1. Систематизація онтологічних моделей, які поєднують історичний досвід, культурні архетипи та сучасні практики громадянської участі, з метою створення цілісної концептуальної рамки соціально-політичної онтології України.

2. Емпіричне вивчення нових форм політичної участі, таких як волонтерство, громадські платформи та соціальні ініціативи, та їх впливу на формування колективних уявлень про державність і політичну відповідальність.

3. Аналіз взаємодії інформаційних, культурних і когнітивних компонентів у процесах формування політичної свідомості, зокрема у контексті інформаційних війн та медіа-впливу, що дозволить оцінити стійкість онтологічних структур до зовнішніх маніпуляцій.

4. Дослідження механізмів інтеграції різних регіональних та культурних груп у єдину політичну спільноту, що дасть змогу розкрити специфіку формування національної політичної ідентичності в умовах багатоманітності та глобальних трансформацій.

5. Компаративні дослідження, які порівнюватимуть соціально-політичну онтологію України з іншими країнами Східної та Центральної Європи, дозволяючи виділити унікальні та універсальні риси національної політичної культури.

Отже, соціально-політична онтологія виступає не лише аналітичним поняттям, а й практично значущим чинником формування політичної культури, забезпечуючи її динамічність, стійкість та здатність до інновацій. Подальші дослідження в цій площині дозволять поглибити розуміння механізмів взаємодії історичного досвіду, колективної свідомості та сучасних політичних практик, що є важливим для розвитку як теорії, так і практики політичної культури України.

Література

1. Корнієнко С. Національно-патріотичне виховання як соціокультурна практика збереження й формування ідентичності в умовах сучасних викликів. *Humanities Studies.* 2025. № 24 (101). С. 201–208. DOI: https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-21

2. Леньов, А. Амбівалентний характер соціального служіння й волонтерської діяльності УПЦ під час російсько-української війни. *Культурологічний альманах*. 2024. № 4. С. 70–79. DOI: https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.9.

3. Суспільно-політична солідарність в Україні в умовах війни: монографія / за ред. академіка НАН України О. О. Рафальського, чл.-кор. НАН України О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2024. 400 с.

4. Українці й американці стали значно ближчими: ми однаково розуміємо слово «свобода» Зі звернення Президента України Володимира Зеленського до спільноти Стенфордського університету 27 травня 2022 року. *Освіта і суспільство*. 2022. № 5 (50)

5. Штрайхер О. Актуальні аспекти розвитку українського волонтерського руху в контексті громадянського суспільства. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2024. № 46. С.144–151. DOI: https://doi.org/10.32782/apfs.v046.2024.25

6. Esposito R. Pensiero istituente. Tre paradigmi di ontologia politica. Bologna: Piccola Biblioteca Einaudi, 2020. 143 p.

7. Hrytsak Y. Podolannia minuloho. Hlobalna istoriia Ukrainy. Kyiv: Yakaboo Publishing, 2021. 384 p.

8. Kulyk V. Language and Identity in Ukraine after the Euromaidan. Kyiv: Krytyka, 2023. 256 p.

9. Kyiv International Institute of Sociology. Dynamics of National Identity in Ukraine 2022–2024. Kyiv: KIIS Press, 2024. 76 p.

10. Plokhy S. The Gates of Europe. A History of Ukraine. New York: Basic Books, 2021. 432 p.

11. Razumkov Centre. Ukrainian Identity and Social Transformations 2023–2024. Kyiv: Razumkov Centre Publishing, 2024. 92 p.

12. Sternberger D. Political Ideas in the Twentieth Century. New York: Routledge, 2021. 214 p.

Анотація

Паюк В. Л. **Соціально-політична онтологія українського народу у вимірі становлення сучасної національної політичної культури.** – Стаття.

Важливою складовою національної політичної культури є соціально-політична онтологія українського народу, яка відображає глибинні уявлення про політичну реальність, державність, права та обов'язки громадян і формує колективну політичну свідомість. Історичний досвід українців, включно з козацькими традиціями, періодами боротьби за державну незалежність та розвитком громадянських інституцій, створював специфічні архетипи політичної поведінки, що поєднують моральну відповідальність, цінність свободи і прагнення до колективного самовизначення. Сучасні виклики, зокрема російсько-українська війна та інформаційні загрози, підкреслюють роль соціально-політичної онтології у формуванні політичної суб'єктності та національної ідентичності. Метою статті є аналіз місця і ролі соціально-політичної онтології у становленні сучасної національної політичної культури та її динаміки в історичному і сучасному вимірах. Для досягнення мети використано філософські основи політичної онтології, історико-порівняльний метод, структурно-функціональний аналіз, аналіз і синтез, соцієтальний підхід та методи моделювання політичних процесів. У статті показано, що соціально-політична онтологія разом із політичною ментальністю формує когнітивну основу політичної культури, забезпечує трансляцію історичного досвіду та спрямовує розвиток суспільства й держави. Підкреслено, що когнітивний вимір інших соцієтальних компонентів політичної культури – цінностей, традицій, символів, політичних орієнтацій, мітів і стереотипів – активно впливає на їх функціонування. Проаналізовано дина-

міку соціально-політичної онтології на різних історичних етапах та її сучасні прояви через волонтерські рухи, громадянську солідарність і формування національної ідентичності. Зроблено висновок, що подальші дослідження соціально-політичної онтології в контексті розвитку національної політичної культури є перспективним напрямом, а інтеграція методів когнітивної науки, соціології та когнітивної лінгвістики сприятиме глибшому розумінню механізмів її функціонування в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: соціально-політична онтологія, національна політична культура, український народ, політична свідомість, громадянська активність, історичний досвід, колективна ідентичність, волонтерські рухи.

Summary

Paiuk V. L. **Socio-political ontology of the Ukrainian people in the dimension of the formation of modern national political culture.** – Article.

An important component of the national political culture is the socio-political ontology of the Ukrainian people, which defines the fundamental perceptions of political reality, statehood, citizens' rights and duties, and shapes the collective political consciousness. The historical experience of Ukrainians, notably with Cossack traditions, periods of struggle for national independence, and the development of civic institutions, has created specific archetypes of political behavior that combine moral responsibility, the value of freedom, and the aspiration for collective self-determination. Contemporary challenges, particularly the Russo-Ukrainian war and information threats, underscore the role of socio-political ontology in shaping political subjectivity and national identity. The aim of the article is to analyze the place and role of socio-political ontology in the formation of the modern national political culture and its dynamics in historical and contemporary dimensions. To achieve this aim, the philosophical foundations of political ontology, the historical-comparative method, structural-functional analysis, analysis and synthesis, the social approach, and methods for modeling political processes are used. The article demonstrates that socio-political ontology, together with political mentality, forms the cognitive basis of political culture, ensures the transmission of historical experience, and guides the development of society and the state. It is emphasized that the cognitive dimension of other societal components of political culture – values, traditions, symbols, political orientations, myths, and stereotypes – actively influences their functioning. The dynamics of socio-political ontology at different historical stages and its contemporary manifestations through volunteer movements, civic solidarity, and the formation of national identity are analyzed. It is concluded that further research on socio-political ontology in the context of the development of national political culture is a promising direction, and the integration of methods from cognitive science, sociology, and cognitive linguistics will contribute to a deeper understanding of its mechanisms of functioning in modern Ukrainian society.

Key words: socio-political ontology, national political culture, Ukrainian people, political consciousness, civic engagement, historical experience, collective identity, volunteer movements.

Дата надходження статті: 27.10.2025
Дата прийняття статті: 13.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 321.72+328.1+342.384
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.33

Є. В. Перегуда
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7561-7193
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук та історії
Київського національного університету будівництва і архітектури

ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ІМПІЧМЕНТУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Вивчення явища імпічменту є актуальним науковим завданням. Причому як в теоретичній, так й у практичній площині. Дослідники вважають, що імпічмент є «запобіжником проти узурпації влади», забезпечує «дотримання демократичних принципів» [2, с. 35]. Але в науці відсутній єдиний підхід до цього інституту. Водночас його вдосконалення є й важливим суспільно-політичним завдання в умовах України. Недавно один з опозиційних лідерів, формулюючи власні рекомендації з вдосконалення політичного процесу, обгрунтував їх тим, що сценарій імпічменту нереальний, оскільки ніби-то лише для його початку потрібно 335 голосів у парламенті. Це свідчить, з одного боку, про те, що навіть професійні політики грунтовно не володіють хитросплетіннями процедури, але з іншого – що в ній, дійсно, є недопрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання регулювання процедури імпічменту в Україні, зарубіжний досвід вивчали В. Шаповал, Ю. Барабаш, С. Болдирєв, М. Беляєва, Ю. Войтенко, В. Гедульянов, В. Кампо, В. Кошель, Р. Мартинюк, О. Мельник, В. Мельниченко, Б. Мохончук, Л. Наливайко, Б. Ребриш, В. Сухонос, І. Тодика, Т. Цимбаліст ий, та інші дослідники. Здебільшого вони представляють галузь правознавства.

Але ця проблема має не лише юридичні, а й політологічні аспекти М. Герхардт писав, що «імпічмент – це по суті політичний процес, покликаний виявляти і усувати політичні злочини» [16]. В. Гедульянов зазначає, що «в національній літературі ...імпічмент розглядається як політична відповідальність або конституційно-правова відповідальність» [2, с. 36], а неврахування політичної складової імпічменту веде до «ймовірності переваги форми над змістом», «надмірної політизації процесу, що може перетворити політичні рішення на судові справи» [2, с. 33]. В. Кошель до недоліків імпічменту відносить спроби маніпулювання, політичного тиску та розповсюдження неправдивої інформації. [6, с. 239]. Тому природньо, що вивченням явища імпічменту займалися й політологи, зокрема С. Балан, І. Кресіна, А. Коваленко, Н. Кононенко, Г. Малкіна, П. Шляхтун. Для нашого дослідження інтерес становили також праці зарубіжних вчених, зокрема І. Арани, Т. Гінзбурга, Д. Ландау, М. Герхардта та ін. Нарешті, ми не можемо оминути й того, що грунтовні праці з цього питання видають представники недержавних аналітичних центрів.

Попри потужну історіографію, в науці відсутні єдині підходи до вивчення імпічменту. Як приклад, ми можемо навести розбіжності у тлумаченні суспільного значення цього явища. Більшість дослідників визначає його як протидію спробам узурпації влади. Водночас деякі звертають увагу, навпаки, на те, що процедура імпічменту «закріплює правові межі недоторканності президента» [6, с. 239].

Мета статті. Підсумовуючи, ми можемо визначати мету нашого дослідження як аналіз перспектив вдосконалення інституту імпічменту, виходячи з нинішніх особливостей політичного процесу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Британська енциклопедія визначає імпічмент як процедуру, здійснювану «законодавчим органом для розгляду серйозних порушень службових обов'язків державного службовця» [18]. П. Шляхтун зазначає, що це конституційно встановлений порядок притягнення парламентом до відповідальності вищих посадових осіб держави (президента, міністрів тощо) за порушення ними законів [14]. Але виникає питання, до якої відповідальності вони притягаються. Політична енциклопедія уточнює цей аспект. Згідно з нею, імпічмент – «особливий порядок притягнення до конституційно-правової відповідальності вищих посадових осіб держави до завершення терміну одержаних ними повноважень. Застосовується парламентами щодо президентів, міністрів, суддів та ін. вищих посадових осіб у разі вчинення ними злочинів або дій, які за моральними нормами є несумісними з перебуванням на посаді, порушення конституції і законів» [10, с. 280].

Але імпічмент означає притягнення не лише до правової, а й політичної відповідальності. Згідно з Р. Балабаном, суть політичної відповідальності «полягає в тому, що за дії або бездіяльність політичних сил, окремих політичних діячів настає відповідальність у вигляді неголосування на наступних виборах і непідтримки

© Є. В. Перегуда, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

здійснюваних ними заходів. Крім того, за невиконання політичних програм, особисті помилки тощо, політичні діячі або самостійно оголошують власну відставку, або їх змушують до цього опоненти» [1, с. 105].

Н. Кононенко визначає імпічмент як «одну з форм індивідуальної політичної відповідальності посадових осіб держави (урядовців чи президента) перед представницьким органом, яка поєднується із судовою відповідальністю за межами парламенту» [4].

Але навіть у цьому визначенні, як й в попередніх, акцент робиться на правопорушеннях як підставі імпічменту. Водночас, як справедливо зазначає Г. Малкіна, одна з основних особливостей політичної відповідальності полягає у тому, що «вона може наставати і без скоєння правопорушення» [7].

Конституція України обмежує процедуру імпічменту лише щодо глави держави. Ст. 111 визнає дві його підстави – державну зраду або здійснення іншого злочину [5]. Під останнім розуміють кримінальні злочини. У 2019 р. було ухвалено Закон України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)» [9], до якого увійшли це та інші положення Конституції. Зокрема, першим кроком має бути ініціатива 226 народних депутатів. Для проведення розслідування парламент створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі. Ними можуть бути не лише народні депутати. Висновки і пропозиції комісії мають бути розглянуті на засіданні Верховної Ради. За наявності підстав парламент ухвалює рішення про звинувачення Президента України. Його мають підтримати 300 депутатів. Після цього справа передається до Конституційного Суду, який має надати висновок про додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи, та Верховного Суду, який надає висновок про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину. За наявності цих висновків Верховна Рада має право прийняти рішення про усунення з посади Президента України. Його повинні підтримати три чверті конституційного складу парламенту, а саме 338 народних депутатів. У разі дострокового припинення повноважень Президента виконання його обов'язків покладається на Голову Верховної Ради [9].

Вже процедура прийняття цього закону викликала сумніви. Верховна Рада ухвалила його в першому читанні та одразу в цілому. Це позбавило депутатів можливості подати пропозиції до проєкту. Водночас Регламент забороняє остаточне прийняття законопроекту, якщо є зауваження від народних депутатів, Головного експертного чи Головного юридичного управлінь. Тому експерти вже тоді констатували безумовне та очевидне порушення регламенту під час розгляду законопроєкту [3].

Але наразі дослідники вважають необхідним вдосконалення й самого тіла закону, а також тих положень Конституції, які регламентують явище імпічменту. Вони вказують, зокрема, на двозначність формулювань підстав для нього, адже тоді реалізація імпічменту неможлива без використання норм кримінального та кримінального-процесуального законодавства, на суперечність положень самій правовій природі імпічменту як позасудового процесу, висновок про що раніше зробив Конституційний Суд, оскільки процедура імпічменту все ж містить окремі елементи досудових процедур, на фактичному делегуванні парламенту повноважень судів, що протирічить ст. 124 Конституції [11, с. 120]. В. Мельниченко та Н. Плахотнюк вважають недоліком те, що «норми Конституції України вказують лише на один вид відповідальності глави держави – конституційну, яка виражається у формі усунення Президента з посади глави держави. Водночас, ігноруються інші види відповідальності, а також не визначається, чи є таким злочином порушення присяги, а якщо є, то як, ким і в який спосіб це буде визначатись» [8, с. 20]. В. Гедульянов в свою чергу вважає, що «складна і неефективна процедура імпічменту може спричинити правову та політичну нестабільність, що негативно вплине на функціонування всієї системи державної влади» [2, с. 35].

Ми звернулись також до висновків зарубіжних вчених з цього питання. Зокрема, І. Арана аналізував випадки імпічменту в країнах Латинської Америки, що було зумовлено тим, що єдиним випадком в Європі був імпічмент Президента Литви Р. Паксаса у 2004 р. Автор виділяє позитивні та негативні (зокрема, з точки зору наслідків) випадки імпічментів, які мали місце.

До позитивних він відносить, зокрема, те, що імпічмент застосовується «для усунення президентів, які зловживають своїми повноваженнями, та для стримування потенційних зловживачів», захист парламентами демократичних норм та інституцій, «зупинення авторитарних регресів шляхом усунення президентів» [15]. Прикладами останнього він вважає відставку у 2015 р. Президента Гватемали О. Моліни під загрозою імпічменту після того, як парламент одноголосно позбавив його недоторканності, що було дуже важливо для «країни зі слабким демократичним корінням та традиціями нестабільності» [15], а також імпічмент Президента Перу А. Фухіморі, що мало призвести до «відновлення перуанської демократії» [15].

Водночас негативними аспектами дослідник називає, по-перше, спробу в деяких випадках опозиції, яка контролює парламенти, усунути непопулярних президентів просто тому, що вони можуть це зробити [15]. Прикладами цього він

вважає відставку у 2018 р. Президента Перу П. Кучинського, проти якого у грудні 2017 р. парламент розпочав процедуру імпічменту за звинуваченням у відсутності «моральної дієздатності» (надалі жодних порушень не було доведено), а також імпічмент у 2016 р. Президента Бразилії Д. Руссефф, причиною якого І. Арана вважає спробу Президентки «протистояти економічній кризі за допомогою агресивної фіскальної корекції» [15].

Ше одним негативним наслідком імпічментів він називає роки політичної нестабільності після усунення президентів, а прикладом – усунення у 1993 р. Президента Венесуели К. Переса, що спричинило подальший сплеск нестабільності аж до прихода до влади авторитарного правителя У. Чавеса, та у 1997 р. Президента Еквадору А. Букарама за «психічну недієздатність», після чого в країні настало десятиліття нестабільності [15].

На небезпеку політичної нестабільшості внеслідок запровадження імпічменту вказують й вітчизняні вчені, зокрема В. Шаповал [13]. В. Гедульянов стверджує, що імпічмент може бути використаний «для вирішення політичних конфліктів або для впливу на публічну думку, незалежно від наявності об'єктивних підстав для усунення з посади» [2, с. 36]. Досліджуючи проблему вдосконалення процедури імпічменту в період війни з рф, В. Гедульянов робить висновок про «недоцільність проектування змін до стабілізації внутрішньополітичної ситуації та відновлення функціонування державних інституцій в умовах мирного часу» [2, с. 36].

У науці поширена думка про те, що класичною є процедура імпічменту, передбачена конституцією США. [12] Вона передбачає ініціювання імпічменту, розгляд справи комітетом Палати представників (нижня палата Конгресу), судові слухання в Сенаті, які мають закінчитися винесенням вироку. Для нас була важлива оцінка цієї процедури саме американськими політологами, зокрема, Т. Гінзбургом та його співавторами. Вони аналізували випадок відхилення у Сенаті звинувачення проти Д. Трампа, яке було висунуто після обрання главою держави його наступника. Рішення верхньої палати вони вважали передбачуваним та неминучим, а причиною – політичну легітимність процедур імпічменту [17]. Отже, проблему вони вбачали у необхідності збалансування права та політики, а шляхом її вирішення – запровадження невиборних («недемократичних») інституцій, які «могли б посередничати в неминучих конфліктах між партійними мотивами та правовим захистом у розслідуваннях президентських правопорушень, які б «не тиснули на опонентів у вигляді несподіваних податкових оцінок чи уваги з боку регулюючих органів, судів, які «неупереджено застосовують закон у звичайних і політичних справах» [17].

Автори роблять висновок, що американська модель імпічменту «виключає можливість незалежного розгляду імпічменту президента» [17]. Свого часу Верховний суд назвав питання, які заперечують справедливість імпічменту, «політичними питаннями», які категорично виходять за межі його компетенції [17]. Автори проаналізували конституційні процедури в низці країн. На їх думку, багато конституцій засновані на тій самій моделі, що й США, але вони також виокремили 3 країни, де, на противагу цьому, незалежні судові органи відіграють вагому роль у процедурах імпічменту – Республіку Корея, де Конституційний суд повинен затверджувати імпічменти після його прийняття Національними зборами, а також Бразилію та ПАР. Свідченням ефективності такої моделі вони вважають, зокрема, те, що у Кореї в одному випадку Конституційний суд відмовився відсторонити президента [17].

Слід зазначити, що цієї проблеми торкалися й вітчизняні дослідники. Так, Г. Малкіна звертала увагу, що в деяких країнах остаточне рішення про імпічмент приймає конституційний (Італія, Словаччина, Угорщина, ФРН, Чехія) або спеціальний (Греція, Польща, Франція) суди [7].

Як вказувалось, в Україні Конституційний та Верховний Суди займають важливе місце в процедурі імпічменту. Водночас ми не можемо не звернути увагу на ще один висновок Т. Гінзбурга та його співавторів. Вони вважають, що «у Сполучених Штатах суд, можливо, навіть не найкращий інститут для виконання захисної функції з огляду на наскільки поляризованим він став за останнє десятиліття [17]. Схожа проблема – політичної заангажованості судів – є й в Україні.

Як зауважував В. Гедульянов, «процедура імпічменту має бути розроблена таким чином, щоб бути реальною та здійсненною, але при цьому не створювати загрози для стабільності у трикутнику «парламент – глава держави – уряд» [2, с. 35]. Чому ж в Україні ця процедура не була «реальною» та й залишається наразі такою. Поширена думка, що так було через відсутність спеціального закону. Проте, аналізуючи ухвалення у 2019 р. закону про імпічмент, правознавець, аналітик Центру.UA Н. Заболотний писав, що в Україні «нежиттєздатність інституту імпічменту ...дуже слабо пов'язана із відсутністю однойменного закону» [3]. Він вважав, що, оскільки це є парламентська процедура, його порядок було б логічно врегулювати внесенням змін до Регламенту ВР. У своїй думці він спирався на висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради [3].

Справжні причини «нежиттєздатності» процедури імпічменту він вбачав в іншому. З одного боку, у неврегульованості питання про спеціальні слідчі комісії. Саме це було «прогалиною», яка «не давала можливості провести процедуру імпічменту» [3].

З іншого, на заваді цьому була встановлена Конституцією кількість депутатів, які мали висловитись за імпічмент на кінцевому етапі прийняття рішення, а саме необхідність 338 голосів, що, на його думку, «майже нереально» [3]. Перешкодами були, по-перше, функціонування парламенту в неповному складі, бо не відбулись вибори по мажоритарних округах на окупованих територіях, по-друге, наявність у різних скликаннях Верховної Ради великих пропрезидентських фракцій, які «гарантують безпеку від імпічменту» [3]. По-третє, це зняття недоторканості з народних депутатів, яке відбулось раніше. «Тому перед народними обранцями, які захочуть усунути ...президента тепер треба буде рахуватись із ризиками потрапити до рук залежних від нього СБУ чи Генпрокуратури» [3].

Тому, на думку Н. Заболотного, щоб зробити реальною процедуру імпічменту, «необхідно внести зміни до Конституції і зменшити кількість необхідних голосів із 3/4 до 2/3, тобто із 338 до 300» [3].

З цією думкою в різні часи погоджувались й інші дослідники. Зокрема, Г. Малкіна зазначала, що норми Конституції України щодо імпічменту Президента є кроком назад – до авторитарного і невідповідального президентського правління [7].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищесказане, ми маємо зробити такі висновки. Інститут імпічменту в Україні потребує вдосконалення, враховуючи як потребу у відверненні тенденцій автократичного розвитку політичної системи, так й ті суперечності, які були закладені на попередньому етапі нормативно-правового регулювання. Удосконалена процедура має належним чином закріпити як конституційно-правову, так й політичну відповідальність глави держави та, вірогідно, деяких інших функціонерів органів державної влади (це особливо відчувається ппісля останніх корупційних скандалів). Водночас при подальшому вдосконаленні слід враховувати, що належним чином своєї цілі цей інститут досягає не стільки здійсненням процедури імпічменту, скільки загрозою такого здійснення.

Основними напрямами вдосконалення інституту імпічменту має бути досягнення реальності його процедури, комплексність реформування, включно з внесенням змін до Конституції та деяких інших нормативно-правових актів, а також водночас зменшення ризиків зростання політичної нестабільності. Враховуючи це, реформування цього інституту можливе лише після скасування воєнного стану та нормалізації зовнішньополітичної ситуації.

Реформування інституту імпічменту доцільно здійснювати в комплексі з конституційною реформою взагалі, а саме закріпленням тенденцій до збереження та зміцнення парламентсько-президентської форми державного правління, з судовою реформою, яка була б спрямована на зміцнення незалежності судової гілки держвної влади.

Відтак перспективи подальших досліджень проблематики імпічменту пов'язані, на наш погляд, з вивченням кореляції між вдосконаленням цієї процедури та проведенням конституційної та інших реформ. Доцільно було б вивчити світовий досвід кореляції інституту імпічменту з формою державного правління, взаємодії законодавчого органу з органами судової влади тощо.

Література

1. Балабан Р. Відповідальність політична. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 105.

2. Гедульянов В.Е. Імпічмент Президента України: сучасний стан та завдання для наступного етапу конституційної реформи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. №6. С. 33–37. DOI https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-6-5. (дата звернення: 23.08.2024).

3. Заболотний Н. Імпічмент: чи щось змінилося з новим законом і нащо він був потрібен? URL: https://surl.li/dngutu (дата звернення: 18.11.2024).

4. Кононенко Н.В. Імпічмент. *Енциклопедія історії України:* Т. 3: Е-Й. Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2005. URL: https://surl.lu/wxihdg (дата звернення: 08.06.2025).

5. Конституція України. Редакція від 01.01.2020. URL: https://surli.cc/gaibck (дата звернення: 18.09.2025).

6. Кошель В.В., Псьота О.В., Федотов І.М. Правове регулювання процедури імпічменту президента України в контексті конституційної реформи. *Молодий вчений*. 2019. № 6(70). С. 237–241. DOI https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-6-70-45. (дата звернення: 05.07.2025).

7. Малкіна Г. Політична відповідальність глави держави. *Політичний менеджмент*. 2008. №2. С. 42–50. URL: https://surl.lt/uzctwr (дата звернення: 01.12.2025).

8. Мельниченко В.О., Плахотнюк Н.І. Інститут президенства в Україні: стан та перспективи розвитку. *Право України*. 2009. № 12. С. 18–29.

9. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент): Закон України від 10.09.2019 р. № 39-IX. URL: https://surl.lu/vdsdsx (дата звернення: 13.04.2020).

10. Пушкін В. Імпічмент. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 280–281.

11. Скрипник Ю. Імпічмент: вдосконалення механізму застосування в Україні крізь призму зарубіжного досвіду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 118–122. URL: https://surl.li/xifdhb (дата звернення: 10.09.2025).

12. Шаповал В.М. Імпічмент. URL: https://surl.li/wvlhyd (дата звернення: 17.08.2025).

13. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм. Київ: Юридична фірма "Салком"; Юрінком Інтер, 2005. 560 с. URL: https://surl.li/otwzmn (дата звернення: 01.09.2025).

14. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів. Київ : Либідь, 2005. 568 с.

15. Arana I.A. To Impeach or Not to Impeach: Lessons from Latin America. URL: https://surl.li/jedgnd (дата звернення: 25.02.2025).

16. Gerhardt M.J. The Federal Impeachment Process: A Constitutional and Historical Analysis. 3d ed. University of Chicago Press. 2024. 311 p. URL: https://surl.li/wttugc (дата звернення: 23.01.2025).

17. Ginsburg T., Landau D., Huq A.Z. Designing Better Impeachments. How other countries' constitutions protect against political free-for-alls. URL: https://surl.li/bhyxfg (дата звернення: 20.12.2024).

18. Impeachment. URL: https://surl.li/utnoau (дата звернення: 01.11.2025).

Анотація

Перегуда Є. В. **Щодо вдосконалення інституту імпічменту в Україні.** – Стаття.

Імпічмент – інститут, метою якого є відвернення загрози узурпації державної влади. Він застосовується парламентами щодо глав держав або інших посадових осіб в системі виконавчої влади. Імпічмент означає притягнення їх не лише до конституційно, а й політичної відповідальності, яка необов'язково пов'язана зі здійсненням правопорушень. До негативних наслідків імпічменту відноситься, зокрема, загроза провокування політичної нестабільності. Однаєю з ключових проблем процедури імпічменту є узгодження її політичних та правових аспектів. Вирішення проблеми вбачається, зокрема, у підвищенні ролі судової гілки державної влади.

Інститут імпічменту в Україні потребує вдосконалення, враховуючи потребу у відверненні тенденцій автократичного розвитку політичної системи та суперечності, які були закладені на попередньому етапі правового регулювання. Удосконалена процедура має належним чином закріпити конституційну та політичну відповідальність не лише президента, а й деяких інших функціонерів органів влади, що особливо відчувається після виникнення корупційних скандалів. Водночас слід враховувати, що своєї цілі цей інститут досягає не тільки здійсненням процедури імпічменту, а й загрозою такого здійснення. Напрямами вдосконалення інституту імпічменту в Україні має бути досягнення реальності його процедури, комплексність реформування, включно з внесенням змін до Конституції та інших нормативно-правових актів, а також водночас зменшення ризиків політичної нестабільності. Враховуючи це, реформування можливе лише після скасування воєнного стану та нормалізації зовнішньополітичної ситуації. Його доцільно здійснювати в комплексі з конституційною реформою взагалі, а саме закріпленням тенденцій до збереження та зміцнення парламентсько-президентської форми правління, з судовою реформою, яка була б спрямована на зміцнення незалежності судової гілки державної влади.

Ключові слова: імпічмент, узурпація влади, політична відповідальність, політична стабільність, конституційна реформа.

Summary

Perehuda Ye. V. **About the improvement of the institute of impeachment in Ukraine.** – Article.

Impeachment is an institute aimed at preventing the threat of usurpation of state power. It is used by parliaments in relation to heads of state or other officials in the executive branch. Impeachment means holding them not only constitutional, but also political responsibility, which is not necessarily related to the committing delicts. The negative consequences of impeachment include, in particular, the threat of provoking political instability. One of the key problems of the impeachment procedure is the coordination of its political and legal aspects. The solution to the problem is seen, in particular, in increasing the role of the judicial branch of state power.

The institute of impeachment in Ukraine needs to be improved, taking into account the need to prevent the tendencies of autocratic development of the political system and the contradictions that were laid at the previous stage of legal regulation. The improved procedure should properly establish the constitutional and political responsibility not only of the president, but also of some other functionaries of government bodies, which is especially felt after the emergence of corruption scandals. At the same time it should be taken into account that this institute achieves its goal not only by implementing the impeachment procedure, but also by the threat of such implementation. The directions for improving the institute of impeachment in Ukraine should be to achieve the reality of its procedure, the comprehensiveness of the reform, including amendments to the Constitution and other regulatory legal acts, and at the same time reduce the risks of political instability. Given this, reform is possible only after the abolition of martial law and the normalization of the foreign policy situation. It is advisable to carry it out in conjunction with the constitutional reform in general, namely, by consolidating the tendencies to preserve and strengthen the parliamentary-presidential form of government, with judicial reform, which would be aimed at strengthening the independence of the judicial branch of state power.

Key words: impeachment, usurpation of power, political responsibility, political stability, constitutional reform.

Дата надходження статті: 11.11.2025
Дата прийняття статті: 25.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 327:008 (355.311.1+94)
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.34

О. Ю. Полтораков
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2418-0969
кандидат політичних наук, старший дослідник
Інституту стратегічних комунікацій
Національного університету оборони України

«СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА» В КОНТЕКСТІ БЕЗПЕКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ІСТОРИКО-ПАРАДИГМАЛЬНА ДИНАМІКА СТАНОВЛЕННЯ (1970–80 РР.) ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДИСЦИПЛІНАРНОГО РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Безпрецедентна (щонайменше з часів «Холодної війни») ескалація проблем міжнародної безпеки, квінтесенцією чого стала збройна агресія росії проти України (з 20 лютого 2014 р.) та, зокрема, широкомасштабне вторгнення росії в Україну (з 24 лютого 2022 р.) як її піковий етап, викликало необхідність не тільки і не стільки перегляду (оновлення) національних стратегій безпеки, скільки їх принципового критичного переосмислення. Останнє вже сягає концептуальної (*Zeitenwende*, в термінах канцлера ФРН О. Шольца [11; 32]) та парадигмальної [16; 22] глибини та, в свою чергу, дедалі суттєвіше впливає як на загальний «дискурс безпеки» (в термінах (пере)осмислення «операційного коду» [30] доктрин, стратегій та політик національної безпеки і т.ін.), так і на конкретну науково-аналітичну оптику «безпекових досліджень» (security studies).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика «стратегічної культури» так чи інакше є присутньою у західному науково-аналітичному дискурсі щонайменше із кінця 1970-х рр. [37]. Разом із тим, вона, принаймні до останніх часів, перебувала на (напів)перфірії «безпекових досліджень» (security studies) [22], але останнім часом поступово переміщується до одного із фокусів дослідницької уваги фахівців-безпекознавців (зокрема польських [26, 42], турецьких [24; 25], індійських [34] та ін.). Останніми роками (щонайменше з 2022 р.) у західному безпековому дискурсі зростає кількість науково-аналітичних публікацій, в т.ч. фундаментального характеру (зокрема монографій) [30; 34; 38], присвячених як самій «стратегічній культурі» загалом [25; 26], так і «стратегічній культурі» росії в фокусі її агресії проти України [24; 30].

Разом із тим, у вітчизняному політико-політологічному дискурсі проблематика «стратегічної культури» представлена побіжно [12; 13; 14] та епізодично, переважно акцентуючись на окремих питаннях практично-прикладного [10; 17] (переважно країнознавчого [4; 5; 7]) характеру, або на суміжній проблематиці (зокрема, політико-правової [1] та міжнародно-правової [2] спрямованості). Недостатня опрацьованість концепту «стратегічної культури», принаймні, у вітчизняній науково-аналітичній думці багато в чому обумовлюється тим, що відповідна складова загальних безпекових досліджень носить міждисциплінарний та трансдисциплінарний характер, а отже знаходиться на диференційованих перетинах як світової історії та міжнародних відносин, так і політології та соціології, а також культурології. В цих умовах подібна (між)дисциплінарна «строкатість» предметного поля (або навіть предметних полів [Пор.: 2; 10; 30]) «стратегічної культури» обертається передусім недостатньою увагою до самого недостатньо інтегрованого (інтегровуваного) предмету досліджень як такого. Втім, в умовах загальнонаукового переходу від дисциплінарності до проблемності саме дослідження «стратегічної культури» можуть стати проривним вектором науково-аналітичного пошуку в сфері безпекових досліджень.

Формулювання мети статті. Для загального усвідомлення перспективної ролі та специфічного місця досліджень «стратегічної культури» в сучасних безпекових студіях, а також для потенційної артикуляції уваги до відповідного напрямку безпекових досліджень передусім необхідно звернутися до історичного контексту становлення та розвитку цього напрямку (1970–80 рр.). Для цього вбачається за доцільне, зокрема, «вписати» (або, ширше, «вмонтувати») процес становлення досліджень «стратегічної культури» у відповідні динамічні контексти – історико-політичні та науково-аналітичні. Саме на вирішення даного питання і спрямована дана наукова розвідка.

Від «політичної культури» (Г. Алмонд) до «стратегічної культури» (Дж. Снайдер). Попри те, що зв'язок між «політикою» та «культурою» не ставився під сумнів практично ніколи, класична концепція «політичної культури» – яка відносно швидко стала загальною політологічною дисципліною та, відповідно, засадничою «реперною точкою» для суміжних соціогуманітарних

© О. Ю. Полтораков, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

дисциплін – пов'язується передусім із працею американського політолога-біхенвіориста Габріеля Алмонда. У своїй фундаментальній статті «Порівняльні політичні системи» (1956) [19] дослідник попередньо визначав, що «кожна політична система вбудована в певну модель орієнтації на політичні дії», яку він називав «політична культура» [19, p. 396]. В подальшому у фундаментальній праці «Громадянська культура і стабільність демократії» (1963) [20], яка вже давно стала класичною, Г. Алмондом та його співавтором С. Верба було запропоновано та відпрацьовано загальну концепцію «політичної культури». яка в подальшому лягла в основу виокремлюваних напрямків досліджень політологічного характеру, і в т.ч. щодо міжнародних відносин та безпекових досліджень [14, с. 124–125]. Невдовзі американський антрополог К. Гірц опублікував збірку праць «Інтерпретація культур» (1973) [29]. У цьому значущому доробку К. Гірц визначив культуру як історично трансльований патерн смислів, втілених у символах, системі успадкованих концепцій, виражених у символічній формі засобами, що використовуються людьми для комунікації, які увічнюють і розвивають знання та ставлення до життя. В подальшому наробки Г. Алмонда – з одного боку, та К. Гірца – з іншого, так чи інакше лягли в основу багатьох досліджень політологічного та соціологічного характеру.

В свою чергу, попри те, що зв'язок між «стратегією» та «культурою» так чи інакше визнавався завжди, термін «стратегічна культура» був вперше запропонований професором політології Джеком Снайдером у 1977 р. у профільному дослідженні (для) корпорації RAND [37]. Аналітичний доробок було здійснено в контексті загального дослідження американської і радянської стратегій застосування ядерної зброї доби «Холодної війни» [14, с. 124–125]. Снайдер артикулював існування «радянської стратегічної культури», як специфічного та багато в чому унікального явища, що вимагало окремого, відносно «нетрадиційного (принаймні, для тогочасних воєнно-стратегічних досліджень, де домінувала – претендуючи на максимально можливу «об'єктивність» – передусім раціоналістська парадигма, з особливим акцентом на «теорію ігор» і т.п. теоретико-методологічні підходи) погляду. Натомість Снайдер аргументував, що ядерна стратегія СРСР багато в чому визначається та (принаймні опосередковано) регулюється такими достатньо глибинними принципами, переконаннями та моделями поведінки, які виводять її на рівень «культури», а не «політики». Відповідно, дослідження «стратегічної культури» покликані були стати «інструментом прогнозування майбутнього», знання якого дозволяли прораховувати загальний розвиток процесів прийняття стратегічних рішень противником. Разом із тим, Снайдер попередньо розглядав стратегічну культуру не як щось глибоко вкорінене в історії, а як набуте в рамках державних інститутів.

Відразу необхідно відзначити, що поява концепту «стратегічної культури» (Дж. Снайдер) відбулася у відповідному подвійному (в чомусь навіть двоєдиному) – зовнішньому та внутрішньому – історико-політичному (праксеологічному) та науково-філософському (гносеологічному) контексті.

Зовнішній історико-політичний (праксеологічний) контекст «стратегічної культури». Історико-політичний контекст появи та розвитку «стратегічної культури» як відносно окремого (чи, принаймні, на той час лише виокремлюваного) напрямку безпекових досліджень в США (а поступово і в інших національних школах «безпекових досліджень» – зокрема у Польщі [26, 42], Туреччині [24; 25], Індії [34]), вбачається обумовлюваним декількома принциповими обставинами.

По перше, загальними реаліями геостратегічного протистояння США з СРСР, уособленням якого стала «гонка озброєнь» (активно досліджувана саме в раціоналістичних рамках «теорії ігор») та, зокрема, дещо неоднозначний період «розрядки» (1969–1979 рр.). В тих умовах (особливо після Карибської кризи 1962 р. і т.п. подій «Холодної війни») актуалізувався загальний запит на осмислення безпекового виміру міжнародних відносин в фокусі прийняття (гео)стратегічних рішень, при тому що «ціна помилки» зростала непомірно. Але при цьому такі вже відносно усталені та ледь не «класичні» на той момент концепції (передусім «політичного реалізму») та «раціональні» (раціоналістичні/раціоналізуючі) моделі аналізу поведінки ключових міжнародних гравців (акторів) як передусім «теорія ігор» («Стратегія конфлікту» Т. Шелінга [36]) або «теорія доміно» і т.ін.) виявляли дедалі суттєвіші недоліки. Так, навіть неореаліст Кеннет Уолц слушно критикував погляди «класичних» реалістів як редукціоністські. Основним концептуальною вадою подібного роду конструктів та моделей була обставина «винесення за лапки» чинників суб'єктивного характеру – від суто інтерпретативного (неповнота аналітичної інформації, загальні стереотипи та професійні упередження і т.п.) до загального соціокультурного.

Суміжним процесом стала поступово артикуляція гуманітарного виміру міжнародних відносин, практичними проявами якої став широкий спектр проблемних питань – від винесення на міжнародний порядок денний питань захисту прав людини в СРСР [8] до розвитку «боротьби

за мир» як ключового інструменту посилення присутності СРСР у країнах Третього світу [9]). Так, зокрема, за спогадами Генрі Кіссінджера, поворот американської адміністрації ще при президентові Річарді Ніксоні до питання про активне використання концепції «прав людини» у зовнішньополітичних цілях США був прямо пов'язаний з розпочатою у 1972 р. практичною підготовкою Наради з безпеки і співробітництва у Європі [31, p. 729].

По-друге, поразкою США у В'єтнамській війні та запитом на осмислення цього в т.ч. під відносно новими кутами зору [40] – від воєнно-стратегічного до воєнно-культурного [18] та військово-психологічного [33]. Показовим інституційним маркером загального розширення дисциплінарного спектру «воєнно-аналітичної оптики» вбачається, зокрема, те, що саме наприкінці 1960-х рр. у американських військових навчальних закладах (зокрема у *US Military Academy, USMA* та *US Naval Academy, USNA*) почали приділяти дедалі більшу увагу соціогуманітарним дисциплінам [23; 27; 39]. Так, якщо у 1960-х рр. кадетам *USMA* пропонувалося (лише) 3 курси з соціології, а на 1977 р. їх число (трохи) збільшилося до 6 (формально – вдвічі), то на 1985 р. кількість пропонованих соціологічних курсів зросла до 13 [27, p. 50]. А наступного, 1986 р. з *USMA* випустилися перші кадети з *Major* з соціології [27, p. 50].

Внутрішній історико-філософський (гносеологічний) контекст «стратегічної культури». Поява та подальший дисциплінарний розвиток концепту «стратегічної культури» багато в чому були також обумовлені, принаймні опосередковано, загальними тенденціями трансформаційного розвитку філософсько-наукового знання того періоду. Це передусім ті глибинні процеси та явища у гуманітарних та суспільних науках, що отримали назву «культурного повороту» та, на думку німецької дослідниці Д. Бахманн-Медик, вийшли за рамки «зміни парадигми» Т. Куна [21, p. 10]. Так, зокрема, «для контекстуалізації культурологічних «поворотів», перш за все, надзвичайно важливо, що поштовх їм дала принципова переорієнтація на «культуру», – артикулювала дослідниця. – Культура накладає на тканину соціального значення, властиві життєвому світу» [21, p. 11–15]. Крім того, як окремо відзначила Д. Бахманн-Медик, «культурологічні повороти відрізняються не тільки тим, що освоюють міждисциплінарні предметні області, але й тим, що вводять у дослідження власний інноваційний словник» [21, p. 21].

Ці «культурні повороти» не тільки суттєво переосмислили саме соціогуманітарне знання та створили належне підгрунтя до становлення та розвитку т.зв. «ситуації постмодерну» (герменевтика, структуралізм і т.п.), але також поступово значуще вплинули на суміжні сфери та галузі, в т.ч. безпекову та, зокрема, військову [28; 35] та розвідувальну [41]. Так, наприклад, поняття «культура безпеки» вперше з'явилося в процесі аналізу причин і наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (квітень 1986 р.), здійсненого Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ) [15]: було визнано, що саме відсутність «культури безпеки» стала однією з причин цієї безпрецедентної техногенної катастрофи.

Відповідно, під впливом вищеозначених «культурних поворотів» дослідження «стратегічної культури» та суміжних із ними, таких як «культура безпеки», почали достатньо активно розвиватися та перетворюватися із відносно вузькоспеціалізованих студій (тематичних досліджень «ядерних стратегій» і т.п.) на явища трансдисципінарного та міждисциплінарного характеру.

Висновки. Період 1970–1980-х років характеризувався критичним переосмисленням панівних парадигм («науковими революціями» в термінах Т. Куна) у теоріях міжнародних відносин (передусім концептуальний перехід від реалізму до неореалізму) та суміжних безпекових дослідженнях, зокрема. Головним обмеженням тогочасного мейнстриму виступала передусім домінуюча модель «раціонального актора» (саме вона лежала в основі класичної «теорії ігр»), яка розглядала держави як відносно уніфіковані «чорні скриньки», що біль-менш співставно раціонально реагують на зовнішні стимули та розподіл сили. У відповідь на це виник напрям, що спочатку зосередився на «стратегічній культурі», в подальшому інтегруючи спочатку соціологічні, а в подальшому – також культурологічні підходи до вивчення явищ та процесів національної та міжнародної безпеки. Загальна «соціологізація» безпекових досліджень у цей період проявилася через перехід від переважно раціоналістичного («техніко-мілітарного») аналізу до вивчення чинників суб'єктивного характеру, в т.ч. історичних, психологічних, антропологічних і т.п. базованих на наробках дослідників «стратегічної культури» (Дж. Снайдер та ін.). Соціологічний підхід 1980-х років (в подальшому представлений роботами К. Грея, Б. Бузана, Д. Буза та ін.) акцентував на тому, що стратегічне мислення є багато в чому продуктом саме «національного стилю». Дослідження 1970–80-х років заклали фундамент для подальшого розвитку такого напрямку соціологічних досліджень міжнародних відносин та міжнародної безпеки як конструктивізм (Дж. Лантіс). Вони, зокрема, переконливо аргументували, що «національна безпека» є не тільки (або навіть

і не стільки) «об'єктивною» реальністю, скільки реальністю багато в чому саме «суб'єктивною» – конструйованою всередині суспільства в т.ч. за допомогою соціокультурної «оптики». Це дозволило фахівцям-безпекознавцям (спочатку науковцям та аналітикам, а в подальшому і політичним та військовим діячам) поступово відійти від раціоналістичного детермінізму та глибше зрозуміти безпекову мотивацію національних держав, які часто діють всупереч суворій логіці конкретизованої (матеріально, економічно, географічно і т.п.) вигоди («гра з нульової сумою» і т.ін.), керуючись власними цінностями, принципами та нормами соціокультурного характеру.

Саме концепт «стратегічної культури» можна вважати тим науково-аналітичним доробком, що в подальшому відносно швидко «переріс себе» та трансформувався спочатку у відносно цілісну наукову школу, а в подальшому – в специфічний науковий напрямок. Цей напрямок поступово виокремлюється та, на думку таких представників Копенгагенської школи досліджень безпеки як Б. Бузан навіть дещо дистанціюється від суто «безпекових досліджень», артикулюючи принципову необхідність врахувати внутрішні особливості держав та інших співставних суб'єктів (міжнародних організацій та об'єднань і т.ін.) у світовій політиці в цілому, і в т.ч. в її міжнародно-правовому, інформаційно-комунікаційному та інших вимірах.

І якраз це, в свою чергу, набуває нової актуальності для сучасного аналізу як політик безпеки ключових міжнародних гравців, так і «безпекового середовища» в цілому.

Література

1. Алієв Р.В., Полтораков О.Ю. «Стратегічна правова культура»: від концептуалізації до операціоналізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2024. Вип. 69. С. 4–9. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc69/3.pdf

2. Алієв Р.В., Полтораков О.Ю. Міжнародно-правовий вимір «стратегічної культури» та російсько-українська війна (концептуально-прикладні аспекти). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2025. Вип. 74. С. 88–91. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc74/19.pdf

3. Андрєєва О.М. *Національна безпека України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією.* К.: Парламентське вид-во, 2009. 360 с. ISBN: 978-966-611-681-2

4. Бардашевська А.К. *Стратегічна культура Саудівської Аравії.* Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2024. № 16(1). С. 150–156. https://doi.org/10.15421/352430

5. Борділовська О. А. Особливості стратегічної культури Пакистану. *Стратегічна панорама.* 2023. № 1. С. 84–96. https://doi.org/10.53679/2616-9460.1.2023.08

6. Гриценко А.А. Стратегічна культура як детермінант політики національної безпеки: основні характеристики стратегічної культури України. *Стратегічна панорама.* 2020. № 1-2. С. 14–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stpa_2020_1-2_4

7. Добржанська О.Л. Стратегічна культура ЄС в пріоритетах національного та наднаціонального рівня. *Регіональні стратегії США і Європи: зовнішньополітичний і безпековий вимір* : монографія / Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка). Київ : Центр вільної преси, 2016. С.412-433.

8. Золотарьова Я.І. *Права людини у політиці США щодо СРСР (1970-ті – початок 1990-х рр.)* : автореф. дис. …канд. іст : 07.00.02 – всесвітня історія / Київ, 2016. 18 с.

9. Ковальков О., Савченко О. Політика СРСР на деколонізованому Сході в 1960–1980-х роках: неоколоніалізм, теорія «соціалістичної орієнтації» чи постколоніальний підхід? *Історія та археологія.* 2025. №1. С. 255–273. https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2025-1-24

10. Лепіхов А.В., Храпач Г.С. Російське воєнно-стратегічне мислення через призму національної стратегічної культури. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України.* 2018. № 2 (63). С. 124–128. URL: http://znp-cvsd.nuou.org.ua/article/view/163424/162378

11. Наумкіна С. М. Політика «Zeitenwende» у Німеччині та її вплив на безпекову архітектуру Східної Європи: український вимір. *Актуальні проблеми філософії та соціології* 2025. №53. С. 272–277. https://doi.org/10.32782/apfs.v053.2025.46

12. Погорська, І.І. Концептуальний вимір стратегічної культури: взаємозв'язок теорії та практики сучасних зовнішніх стратегій. *Регіональні стратегії США і Європи: зовнішньополітичний і безпековий вимір* : монографія / Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Київ : Центр вільної преси, 2016. С. 34–55.

13. Полтораков О.Ю. «Стратегічна культура» та «стратегічне співтовариство»: філософсько-правова концептуалізація. *Право і суспільство.* 2025. № 3. Т.1. С. 37–43. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.5

14. Полтораков О.Ю. Стратегічна культура у функціонуванні систем національної та регіональної безпеки. *Стратегічна панорама.* 2008. № 2. С. 124–128.

15. *Проблеми впровадження культури безпеки в Україні* : аналітична доповідь. К.: НІСД, 2012. 17 с. URL: https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2012-09/kultura_bezp-1bcf6.pdf

16. *Системна криза міжнародної безпеки: Близькосхідно-Чорноморський простір* : аналіт. доп. / Б.О. Парахонський, Г.М. Яворська. К. : НІСД. 2016. 52 с. (Сер. «Національна безпека», вип. 11) URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-10/Parah_Yavorska_an_dop-c128e.pdf

17. *Стратегічна культура та зовнішня політика України* : монографія / за заг. ред. І.М. Коваля,

О.І. Брусиловської, В.А. Дубовика. Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2017. 264 с. ISBN: 978-617-689-239-7

18. Abbe A., and Gouge M. Cultural Training for Military Personnel. Revisiting the Vietnam Era. Military Review. *The Professional Journal of the U.S. Army.* July-August 2012. URL: https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/military-review/Archives/English/MilitaryReview_20120831_art005.pdf

19. Almond G. Comparative Political System. *The Journal of Politics.* 1956. Vol. 18. №3. pp. 391–409.

20. Almond G., Verba S. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations.* Princeton: Princeton University Press. 1963.

21. Bachmann-Medick D. *Cultural Turns. New Orientations in the Study of Culture.* Berlin, Boston: de Gruyter. 2016. ISBN: 978-3-11-040297-1

22. *Changing Security Paradigm in West Asia : Regional and International Responses* / Singh M.R., Quamar M.M. (eds). Routledge, Taylor & Francis, 2022. ISBN: 9781032267616

23. Chapman, Anne W. *The Army's Training Revolution, 1973–1990: An Overview.* Fort Monroe, VA: U.S. Army Training and Doctrine Command. 1991. (TRADOC Historical Study Series.)

24. Dağı D. Reconstructing Russian Strategic Culture. *Journal of Strategic Security.* 2025. Vol. 18, No. 1, pp. 21–35. https://doi.org/10.5038/1944-0472.18.1.2322

25. Dağı D. Revisiting Strategic Culture: Its Origins, Debates, and Shortcomings. *Altay Stratejik Araştırmalar Dergisi*. 2025. Vol. 3, No. 2. pp. 7–19. URL: https://www.altaystratejikarastirmalardergisi.com/upload/0e2fbab2-b878-47c1-b60c-fb570e31559c.pdf

26. Dryzd C. Kultura strategiczna – geneza, definicja i praktyczne zastosowanie. *Roczniki Studenckie Akademii Wojsk Lądowych.* 2017. Vol.1, No. I. S. 175–186. URL: https://www.wojsko-polskie.pl/awl/u/ca/b6/cab64f0a-16d1-4c14-ad44-650dc239a5c7/15_dryzd.pdf

27. Ender M.G., Kelty R., Smith I. Sociology at West Point. *Armed Forces & Society.* 2008. Vol.35, No. 1. pp. 49–70. DOI: 10.1177/0095327X0831496

28. Evans M. Opening up the battlefield: War studies and the cultural turn. *Journal of War and Culture Studies.* August 2007. Vol. 1, No. 1. pp. 47–51. https://doi.org/10.1386/jwcs.1.1.47_0

29. Geertz C. *The Interpretation of Cultures. Selected Essays.* New-York: Basic Books. 1973.

30. Herd, G. P. *Understanding Russian Strategic Behavior: Imperial Strategic Culture and Putin's Operational Code.* New York: Routledge. 2022. https://doi.org/10.4324/9780429261985

31. Kissinger H. *Years of Renewal.* N.Y.: Touchstone, 2000. 1151 p.

32. Kravchyk V., Gerasymchuk S. *Zeitenwende: Perspectives from Germany and Central Europe.* Kyiv : Representative Office of the Friedrich-Ebert-Stiftung in Ukraine, December 2024. URL: https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/21880.pdf

33. Payne K. *The Psychology of Strategy. Exploring Rationality in the Vietnam War.* London: Hurst & Company, 2015. 222 p. ISBN: 9781849043373

34. Paranjpe Sh. *India's Strategic Culture; The Making of National Security Policy.* Routledge, 2020. ISBN: 9781003030164

35. Porter P. Good Anthropology, Bad History: The Cultural Turn in Studying War. *Parameters.* 2007. Vol. 37, No. 2. pp. 45–58. https://doi.org/10.55540/0031-1723.2356.

36. Schelling T.C. *The Strategy of Conflict*. Harvard University Press, 1960. 309 p.

37. Snyder J. The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations. *A Force Project Air Report, prepared for the United States Air Force.* Santa Monica, CA: RAND Corporation. 1977.

38. *Strategic Culture(s) in Latin America. Explaining Theoretical Puzzles and Policy Continuities* / Ed. by F.E. Martín, N. Terradas, and D. Zambrano. Routledge, Taylor & Francis, 2024. ISBN: 9781003142508

39. Trainor S.C., Horner D.H. Jr., Segal D.R. The Enigmatic History of Sociology at the United States Naval Academy. *Armed Forces & Society.* October 2008. Vol. 35, No. 1, pp. 106–121. https://doi.org/10.1177/0095327X08323247

40. Walton, C. Dale, Vietnam and After: Failure in the Vietnam War and the Enduring Defects in US Strategic Culture. *Infinity Journal, IJ Special Edition, "Strategic Misfortunes"*, October 2012. P. 25–28. https://doi.org/10.64148/msm.article.569

41. Willmetts S. The cultural turn in intelligence studies. *Intelligence and National Security.* 2019. Vol. 34, No. 6, pp. 800–817. https://doi.org/10.1080/02684527.2019.1615711

42. Włodkowska-Bagan A. Kultura strategiczna Polski. *Polityka zagraniczna Polski w zmieniającym się ładzie międzynarodowym. Wybrane problemy.* / R. Zięba, T. Pawłuszko (red.) Kielce: Uniwersytet im. Jana Kochanowskiego. 2016. ISBN: 978-83-65139-81-8

Анотація

Полтораков О. Ю. **«Стратегічна культура» в контексті безпекових досліджень: історико-парадигмальна динаміка становлення (1970–80 рр.) та перспективи дисциплінарного розвитку.** – Стаття.

У статті здійснено комплексний аналіз історико-парадигмальної динаміки становлення концепту «стратегічної культури» у межах безпекових досліджень (security studies) протягом 1970–80-х років, а також окреслено перспективи його подальшого дисциплінарного розвитку. Актуальність теми зумовлена сучасним безпрецедентним ускладненням міжнародних відносин, спричиненим збройною агресією Росії проти України, що вимагає не просто оновлення національних стратегій, а їхнього глибокого критичного та парадигмального переосмислення. Автор зауважує, що якщо раніше проблематика стратегічної культури перебувала на периферії безпекових студій, то сьогодні вона перемістилася у фокус наукової уваги, особливо в контексті осмислення російської агресії.

У роботі детально простежується генеза концепту, починаючи від класичних теорій «політичної культури» Г. Алмонда та Г. Верби, а також антропологічних розробок К. Гірца щодо інтерпретації культурних патернів. Безпосередня поява терміну «стратегічна культура» пов'язується з дослідженням Дж. Снайдера (1977) для корпорації RAND, присвяченим радянській

ядерній стратегії. Снайдер аргументував, що стратегічні рішення СРСР визначалися не лише раціональними розрахунками, а й глибинними культурними моделями поведінки, – що відкрило перспективи для подальшому використовування концепту «стратегічної культури» як інструмент прогнозування дій противника.

Особливу увагу приділено двоєдиному контексту виникнення напряму. Зовнішній (праксеологічний) контекст охоплює реалії Холодної війни, недоліки раціоналістичних моделей «теорії ігор», поразку США у В'єтнамській війні та поступову гуманітаризацію міжнародних відносин загалом і досліджень міжнародної безпеки зокрема. Показовим інституційним маркером трансформацій стала певна «соціологізація» військової освіти в США, зокрема стрімке зростання кількості соціологічних курсів у провідних військових академіях США (USMA, USNA). Внутрішній (гносеологічний) контекст пов'язаний із загальнонауковим «культурним поворотом», який вивів соціогуманітарне знання за межі традиційних парадигм і вплинув на безпекову, військову та розвідувальну сфери.

У висновках наголошується, що дослідження 1970-80-х років заклали фундамент для подальшого розвитку соціологічного підходу та, зокрема, конструктивістського напрямку безпекових та міжнародних досліджень, доводячи, що національна безпека є суб'єктивною реальністю, конструйованою через соціокультурні фільтри. Концепт «стратегічної культури» поступово трансформувався у цілісну наукову школу, яка дозволяє науковцям відійти від раціоналістичного детермінізму (політичний (нео)реалізм) та зрозуміти мотивацію держав, що керуються власними цінностями та нормами навіть всупереч логіці матеріальної вигоди (теорія ігор). Це набуває особливої значущості для аналізу сучасного безпекового середовища та політик ключових міжнародних акторів, а особливо в умовах російської агресії проти України.

Ключові слова: безпекові дослідження, конструктивізм, культурний поворот, соціологічний підхід, стратегічна культура.

Summary

Poltorakov O. Yu. **"Strategic culture" in the context of security studies: historical-paradigmatic dynamics of formation (1970–80s) and prospects of disciplinary development.** – Article.

The article provides a comprehensive analysis of the historical and paradigmatic dynamics surrounding the formation of the "strategic culture" as an analytical concept within the field of security studies during the 1970s and 1980s. Such an approach also allows to outlining its prospects for future disciplinary development. The relevance of this research is driven by the unprecedented complication of international relations, epitomized by Russia's armed aggression against Ukraine and its full-scale invasion since 2022, which necessitates the fundamental critical rethinking of national security strategies (a shift so called "Zeitenwende"). The author notes that while the studies of strategic culture were previously situated on the (semi)periphery of security studies, those have recently moved into the (semi)focus of analytical attention, particularly in the context of analyzing Russian aggression against Ukraine.

The research traces the conceptual evolution from the classical theories of "political culture" articulated by Gabriel Almond and Sidney Verba to the symbolic interpretations of culture offered by Clifford Geertz. The term "strategic culture" itself was first introduced by Professor Jack Snyder in 1977 in a study for the RAND Corporation regarding Soviet nuclear strategy. Snyder argued that Soviet strategy was guided by deep-seated principles and patterns of behavior that functioned at the level of "culture" rather than mere "politics," requiring a non-traditional analytical lens beyond the then-dominant rationalist approaches like game theory.

The article argues that the emergence of this concept was influenced by a dual context. Externally, the Cold War confrontation and the failure of the United States in the Vietnam War created a demand for new analytical angles, leading to the "sociologization" of military studies. This shift is illustrated by the dramatic increase in social studies courses at the US Service Academies (USMA, USNA). Internally, the concept was shaped by the "cultural turn" in the humanities, which introduced an innovative vocabulary and shifted the focus toward subjective factors and "security culture".

In its conclusions, the article emphasizes that the research of the 1970s and 80s laid the foundation for sociological approach and, in particular, constructivism studies by arguing that national security is a subjective reality as well, constructed through socio-cultural filters. The concept has since transformed into a distinct scientific school that distances itself from traditional "black box" models of the state to account for internal national characteristics in international politics. This approach remains highly relevant for the contemporary analysis of the security environments and policies of key international actors.

Key words: constructivism, cultural turn, security studies, sociological approach, strategic culture.

Дата надходження статті: 25.10.2025
Дата прийняття статті: 12.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

UDC 324:342.841:316.658.4
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.35

O. M. Rudakevych
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0725-6872
Doctor of Political Science, Professor,
Professor at the Department of Political Science and Philosophy named after Serhiy Konoval
Western Ukrainian National University

BLACK PR IN ELECTION CAMPAIGNS: POLITICAL CULTURE AS AN ENVIRONMENT OF ACTION AND A METHODOLOGY FOR STUDYING INFORMATION MANIPULATION

Problem statement. The modern political process is increasingly taking on the features of information competition, in which the main resource is not material, but communicative power. In this context, black PR acts as a tool of destructive influence aimed at forming a distorted image of political opponents, manipulating voters' emotions, and undermining trust in democratic institutions. The problem is complicated by the digitalization of political communications, which creates a favorable environment for the rapid spread of manipulative content through social networks, algorithmic recommendation systems, and artificial intelligence. At the same time, the political culture of society determines the degree of susceptibility to such influences: in democratically mature societies, black PR has a limited effect, while in post-totalitarian or polarized ones, it becomes a systemic tool of political struggle. Thus, a scientific problem arises – to identify the relationship between the characteristics of political culture and the effectiveness of black PR technologies, as well as to develop methodological approaches to identifying and analyzing information manipulation in election campaigns.

Formulation of the purpose of the article. The purpose of the article is to analyze the relationship between the characteristics of political culture and the effectiveness of black PR techniques, as well as to systematize methodological approaches to studying information manipulation in election campaigns.

Analysis of recent research publications. The issue of information manipulation in election processes is the subject of interdisciplinary research by political scientists, sociologists and communicators. Foreign studies focus on the structure and dynamics of black PR as a component of post-truth and digital politics. Thus, Aguiar R. (2025) defines black PR as a system of "semantic traps that replace the semantic content of the message with the emotional reaction of the voter, while Jubba H. (2023) considers it as a derivative of the post-truth phenomenon, in which emotional credibility prevails over factual credibility. C. Gianolla (2025) emphasizes that black PR is not only a tool of political communication, but also a reflection of the state of political culture, which determines the limits of permissible manipulative influence. Studies by Domнnguez-Garcна et al. (2023) show that in digital campaigns manipulation is reinforced by algorithmic social network systems and microtargeting technologies that use emotionally resonant content to influence voter behavior. The issues of psychological and social conditions for the effectiveness of black PR are analyzed by Jubba, Fernando and Larasati (2023), proving that it has the greatest effect in conditions of low political culture and low media literacy. Ukrainian researchers analyze the concept of political manipulation, in particular Bulgakov D. O. notes that in addition to positive aspects, mass media can be used as a tool of political struggle, where manipulation and propaganda become means of achieving certain goals. Arabadzhiev D. Yu. argues that the modern stage of society's development has increased the tendency to use modern innovative technologies of information influence of a manipulative nature on people's consciousness both in the political process and in everyday life. Comparative European analyses (European Council on Foreign Relations, 2024) indicate that in the countries of Central and Eastern Europe, black PR is becoming a normalized part of political culture as a result of the post-totalitarian legacy and ideological polarization. Thus, modern science considers black PR as a complex information and cultural system, the effectiveness of which is determined by a combination of technological, psychological and political factors. However, there is a lack of comprehensive models that integrate the analysis of political culture and digital mechanisms of manipulation, which determines the relevance of further research.

Presentation of the main material of the study. The term black PR (or "black PR") refers to a set of communicative technologies aimed at discrediting an opponent by spreading disinformation, compromising material, distorted facts, or emotionally colored messages [10]. Unlike "white PR," which is based on the open formation of a positive image,

© O. M. Rudakevych, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

black PR implements hidden mechanisms of manipulation of consciousness, where the main goal is not to inform, but to control the perception of the voter.

As Benaissa-Pedriza, Samia note, the strategy of information manipulation in American electoral discourse consists in creating "semantic traps" – contexts in which the content of the statement is replaced by an emotional reaction [3]. A similar mechanism is described by Jubba H., emphasizing that black PR is a "derivative of post-truth," when the fact loses its self-sufficient meaning, giving way to an impression, emotion, or narrative [10].

The psychological nature of manipulation is closely related to emotional triggers. As Domínguez-García et al. (2023) argue, political communications increasingly appeal to basic emotions – fear, anger and pride – because they are the ones that most effectively influence electoral behavior [5]. Emotional language shapes not only the perception of candidates, but also creates a psychological division of society into "their own" and "theirs".

Black PR is a product of the post-truth era, where reality is replaced by an information construct. Scholar C. Gianolla (2025) notes that post-truth is becoming not only a means of manipulation, but also part of political culture, which determines the way in which political leaders are perceived by society [9]. This phenomenon is reflected in the rhetoric of Trump and Harris, where narratives of pride and national greatness are used as emotional currency to mobilize the electorate.

Researchers identify several key structural elements of black PR: The initiator is a political entity or group that forms a destructive narrative. The mediator is the media or social platform through which information is disseminated. The object of influence is the target audience that perceives information through their own cognitive settings. The tool of influence is emotionally colored messages, memes, manipulative images, "intrusions" and fake documents [4; 9].

As Jubba, Fernando and Larasati (2023) point out, black campaigns have the greatest effect in an environment of low political awareness, when the voter is guided by superficial features – the candidate's appearance, populist slogans or negative images [10]. Thus, black PR is a multi-level phenomenon that combines psychological, communicative and technological aspects. Its effectiveness is explained by the ability to adapt to changes in the information environment and exploit the weaknesses of human perception.

The transition to digital politics has fundamentally changed the structure of electoral communications. If previously the main channel for the dissemination of political messages was the media, now social platforms play a central role, capable of providing instant, targeted and emotionally oriented communication. Aguiar's (2025) study proves that during the 2022 Brazilian elections, artificial intelligence and digital advertising algorithms were used for the automated dissemination of manipulative content, in particular political fakes, which received a higher level of interaction than official news [1].

This process led to the democratization of disinformation: any user can create and distribute fake content without having access to traditional media resources. As Domínguez-García (2023) notes, the era of social media has opened up an "infrastructure of emotional influence" where any user can become an "agent of black PR" through simple reposts, likes, or comments [5]. One of the key mechanisms of modern black PR is algorithmic amplification, the process by which social media systems automatically promote content with high levels of engagement, regardless of its credibility. This creates a paradox: the more emotional and provocative a message is, the more likely it is to be seen by a wide audience. As Benaissa-Pedriza, Samia (2025) note, social media operates a so-called "infrastructure of amplification," where automated bots simulate mass support, thereby increasing the credibility of manipulative messages [3]. For example, in a study by Danial Dengo Ate et al. (2025) showed that in Indonesia in the 2024 elections, up to 38% of political tweets directed against candidates showed signs of automated or coordinated activity [4].

Black PR in the digital age is often implemented through coordinated network campaigns – groups of accounts that publish the same messages or comments in unison, creating the illusion of a mass public reaction. Yang (2025) describes this phenomenon as "orchestrated clusters of disinformation", in which content is distributed according to preplanned scenarios, which allows for the formation of a virtual majority and shifting public perception of issues [13].

Additionally, such campaigns often use hybrid technologies – a combination of organic users (so-called "soft bots") with professionally managed accounts of political headquarters. As Jubba (2023) emphasizes, it is precisely such structures that create the "social proof effect", when the voter subconsciously perceives a repeated opinion as the truth [10].

Visual culture plays a leading role in modern black PR. Political memes, edited photos, deepfakes and emotional short videos are able to convey complex meanings in a matter of seconds. According to Aguiar's (2025) study, short videos on TikTok and YouTube Shorts had a higher manipulative potential than texts, because they are perceived as "authentic" [1].

Microtargeting technology is especially dangerous, which allows you to customize political advertising based on data on personal preferences, psychological traits or behavioral patterns of voters. According to Aguiar (2025), the combination of AI analytics and big data provides the possibility of individual manipulation of the voter's consciousness through emotionally resonant messages [1]. As Gianolla (2025) argues, this technology not only changes the model of information perception, but also destroys the common public field, fragmenting society into information bubbles [9].

The result of the use of digital mechanisms of black PR is the undermining of trust in democratic institutions. Domínguez-García (2023) emphasizes that manipulative communication causes "emotional fatigue" in voters, who lose the ability to distinguish truth from propaganda [5]. This creates a cycle of distrust in which voters begin to doubt not only politicians, but also the very procedures of democracy.

Political culture acts as a social matrix within which all forms of political communication, including black PR, operate. It is defined as a system of values, norms, beliefs and behavioral patterns that influence citizens' perception of political processes. In countries with a high level of civic culture (participatory political culture), information manipulations tend to be more rapid and their effects are short-lived. In contrast, in countries with a dominant subject or patriarchal culture, manipulative technologies have a lasting and profound impact, as trust in official institutions is low and political apathy is high [16].

Gianolla's (2025) study confirms that the level of emotional identification with political narratives is directly correlated with the type of political culture – in polarized societies, black PR is more effective, as emotions prevail over facts [9].

In Ukraine, the phenomenon of black PR is a systemic feature of election campaigns in recent decades. Its intensity increases during periods of political instability and a decline in trust in government institutions. As noted by Arabadzhiev D. (2020), the Ukrainian information space is characterized by a hybrid media field, where the line between political advertising, journalism and manipulation is often blurred [14]. The use of black PR in the 2019 and 2020 election campaigns was manifested through: the use of botnets to spread disinformation on Facebook and Telegram; manipulation of narratives of "war", "treason" and "oligarchic control"; the creation of pseudo-sociological surveys to legitimize the desired results.

Research by Bulgakov D. (2024) shows that middle-aged voters in regions with a low level of media literacy are most sensitive to black PR, which makes them vulnerable to fake messages [15]. At the same time, the growth of independent media activity and fact-checking initiatives (StopFake, VoxCheck) is gradually strengthening the culture of critical perception of political messages [15].

In most post-Soviet countries, black PR acts as an institutionalized mechanism of the struggle for power, where information manipulation serves as a substitute for open political competition. Jubba's (2023) study indicates that in such systems, black PR is often integrated into state information campaigns, which creates the effect of "managed democracy" [10]. Here, black PR is not only a means of political influence, but also a tool of social mobilization that supports the stability of authoritarian regimes by controlling information flows [10]. Despite the deep integration of manipulation technologies into the electoral process, political culture can act as a mechanism of resistance. According to Gianolla (2025), societies with a developed culture of political dialogue demonstrate a higher ability to self-correct the information environment, where fakes are exposed faster and emotional rhetoric loses its effectiveness [9]. Therefore, the development of media literacy, ethical standards of journalism and civic participation are key conditions for reducing the impact of black PR on the political behavior of citizens.

Methodological understanding of black PR requires a combination of classical political science approaches with modern digital methods of data analysis. The main research problem is to identify hidden manipulative structures in the flows of mass information circulating in the online space. According to Metzler H. et al. (2023), modern electoral manipulations have a hybrid nature – they combine traditional discrediting techniques with algorithmic tools of microtargeting, automated advertising and neural networks that simulate "spontaneous" political activity [11]. This necessitates the use of a multi-level methodology that integrates the cognitive, communication and technological levels of analysis.

Content analysis remains the central tool for studying black PR, as it allows for quantitative and qualitative assessment of information examples in political discourse. The method is used to: identify recurring narratives associated with discrediting opponents; determine the emotional polarity (tonality) of messages; analyze lexical and semantic markers of manipulation (use of offensive epithets, framing, etc.).

Modern research (e.g., Yang, 2025) uses automated content analysis involving Natural Language Processing (NLP) to the importance of the tone of political tweets and posts, which allows us to detect even "subtle" forms of manipulation [13]. One of

the key areas of research into black PR is the identification of network structures for the dissemination of information. Network analysis allows us to determine how fake or manipulative messages circulate in digital environments – through bot networks, coordinated accounts, or influencers. Sociometric methods, in particular graph analysis, reveal "hub-accounts" that generate or amplify black PR messages.

According to a study by Vaccari et al. (2022), in Twitter campaigns related to elections in Europe, coordinated clusters of bots carried out up to 35% of the distribution of negative content [12].

Experimental approaches allow us to assess how black PR affects voter behavior and their attitude towards political actors. Such studies may include: laboratory experiments (e.g., demonstrating different versions of political posts with measuring the reaction); field experiments (observing user behavior on social networks); eye-tracking studies to identify visual triggers in political advertising.

Modern studies demonstrate that the use of AI algorithms allows for the automatic classification of up to 90% of black PR content in election campaigns, based on linguistic and metadata [11]. Another important area is the analysis of metadata (dates of publication, IP addresses, repost patterns), which helps to establish the coordination of information attacks. These methods are integrated into OSINT (Open Source Intelligence) analysis systems used by both the scientific and journalistic communities to detect manipulation.

Research on black PR is associated with ethical challenges, in particular, protecting user privacy and preventing interference in political processes. European standards (GDPR, Digital Services Act 2024) regulate restrictions on the collection of personal data in political research [11].

At the same time, scientists emphasize the importance of transparency of algorithmic methods in order to avoid the creation of a "new form of manipulation" due to the opacity of AI. The optimal methodological model involves the integration of three levels of analysis: Content level – study of messages (vocabulary, tone, frames). Network level – analysis of distribution channels (social networks, bots, media). Cognitive level – study of audience reactions to manipulation. Such a three-component model allows not only to describe the phenomenon of black PR, but also to develop effective strategies for its detection and counteraction [13].

One of the most profound consequences of black PR is the erosion of political culture, which is manifested in the loss of trust of citizens in government institutions, political parties and electoral procedures. The study by Alonzo-Munoz et al. (2020) showed that the systematic use of manipulative technologies in election campaigns reduces trust in the electoral process by 20–30% even among politically active citizens [2].

This is due to the phenomenon of "information cynicism" – the perception of any political communication as potentially false or manipulative. This state of public consciousness undermines the legitimacy of democratic institutions, turning political participation into a formality.

Empirical research conducted in Spain (Dominguez-García, 2023) confirms that an excessive amount of negative content during the election period reduces turnout by 5–8%, especially among young people and new voters [5]. In the US, a similar trend can be observed in the 2024 presidential election, where black PR advertising on TikTok and X (Twitter) was aimed at demobilizing potential voters of opponents [7].

In a systemic dimension, black PR leads to the delegitimization of political institutions. According to the analytical report of Freedom House (2025), countries with a high level of disinformation in electoral processes demonstrate a steady decrease in the democracy index by 0.3–0.5 points every year [6].

This is due not only to manipulation of the electorate, but also to interference in the mechanisms of institutional control – through the financing of botnets, the purchase of media assets and political lobbying. In the global context, black PR is an element of "information authoritarianism" – a system where control over information flows becomes a means of power. As Domínguez-García R., Méndez-Muros S., (2023) emphasize, modern political elites increasingly use manipulation as a substitute for repression, turning public communication into a tool of managed democracy [5].

At the same time, the number of international initiatives to counter it is growing, from the European Code of Ethics for Election Advertising (2024) to the UN Recommendations on Digital Integrity (2025), which call on states to develop legal mechanisms to limit black PR [6].

Research conclusions and prospects for further research in this scientific direction. Black PR in election campaigns is not just a manifestation of unethical political behavior, but a systemic tool of manipulation that undermines the principles of democratic governance. Its main consequences are a decrease in trust in political institutions tutiv, increasing polarization of society and degradation of public discourse. Information technologies and algorithms of social networks create conditions for the rapid spread of disinformation, which enhances the effect of black PR and complicates its detection. The electoral behavior of cit-

izens is changing in two directions: mobilization due to fear and demobilization due to cynicism. The media space is being transformed – journalism is gradually losing its role as a controller, turning into a relay of political attacks. The legitimacy of the authorities in the conditions of black PR is decreasing, and the processes of delegitimization create the basis for the formation of informational and authoritarian practices. To counteract black PR, it is necessary to introduce legal mechanisms for controlling political advertising, support independent fact-checking, develop digital media literacy and intergovernmental cooperation in the field of protecting information integrity.

Bibliography

1. Aguiar R. Artificial intelligence technologies and electoral behavior: A rapid review of the 2022 Brazilian presidential election. ARACÊ. 2025. https://doi.org/10.56238/arev7n7-282

2. Alonso-Muñoz, Laura; Casero-Ripollés, Andreu «Populism against Europe in social media: the eurosceptic discourse on Twitter in Spain, Italy, France, and United Kingdom during the campaign of the 2019 European Parliament election». Frontiers in communication, v. 5. 2020. https://doi.org/10.3389/fcomm.2020.00054

3. Benaissa-Pedriza, Samia. «Sources, channels and strategies of disinformation in the 2020 US election: Social networks, traditional media and political candidates». *Journalism and media*. 2021. 2. 4. 605–624. https://doi.org/10.3390/journalmedia2040036

4. Danial Dengo Ate, Muhammad Ridhwan, Samsul Ode. Social Media-Based Political Campaign Strategies and the Impact of Filter Bubbles and Echo Chambers on the Electability of Presidential Candidates in the 2024 Election in Indonesia. Jurnal Hurriah: Jurnal Evaluasi Pendidikan dan Penelitian Hurriah Journal: *Journal of Educational Evaluation and Research*. 2025. 6. 3 1061–1071 URL: https://academicareview.com/index.php/jh/article/view/288/177

5. Domínguez-García R., Méndez-Muros S., Pérez-Curiel C., Hinojosa-Becerra M. Political polarization and emotion rhetoric in the US presidential transition: A comparative study of Trump and Biden on Twitter and the post-election impact on the public. El Profesional de la Información. 2023. https://doi.org/10.3145/epi.2023.nov.06

6. European Commission. *Digital Services Act: Ethical Standards for AI and Political Advertising*. Brussels, 2024. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu.

7. Freedom House. *Democracy Under Pressure 2025*. Washington, 2025. URL: https://freedomhouse.org.

8. Freelon D., Wells C. Disinformation as Political Communication. Polit. Commun. 2020. 37(2). 145–156 pp. https://doi.org/10.1080/10584609.2020.1723755

9. Gianolla C. Emotion narratives of Trump and Harris disputing US political culture in the 2024 electoral campaign. Emotions and Society. 2025. https://doi.org/10.1332/26316897y2025d000000068

10. Jubba H., Fernando H., Larasati Y. G., Warfete U. *Cues that matter: The potential for black campaigns in the 2024 general election*. Khazanah Sosial. 2023. https://doi.org/10.15575/ks.v5i3.26099

11. Metzler H., Garcia D.. Social drivers and algorithmic mechanisms on digital media. *Perspect. Psychol. Sci.,* 2023. 19(5), 735–748 https://doi.org/10.1177/17456916231185057

12. Vaccari C., Chadwick A. Deepfakes and Disinformation: Exploring the Impact of Synthetic Political Video on Deception, Uncertainty, and Trust in News. *Soc. Media Soc.,* 6(1). 2020. https://doi.org/10.1177/2056305120903408

13. Yang R. The Role of Social MediaAlgorithms in Amplifying Misinformation in Political Elections Proceedings of the 4th International Conference on Interdisciplinary Humanities and Communication Studies. 2025. https://doi.org/10.54254/2753-7064/2025.29695

14. Арабаджиєв Д. Ю. Політична маніпуляція та інформаційно-психологічна безпека в політичних відносинах. *Політикус : наук. журнал*. 2020. No 2. С. 36–44. URL: http://politicus.od.ua/2_2020/6.pdf

15. Булгаков Д. О. Маніпуляції у мас-медіа як інструмент політичної боротьби. *Політичне життя*. 2024. No 2. С. 131–136. URL: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2024.2.174.

16. Рудакевич О. М. Паюк В. Л. Місце і роль соціально-політичної онтології в національній політичній культурі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2025. Вип. 52. С. 264–268. URL: http://apfs.nuoua.od.ua/archive/52_2025/38.pdf

Summary

Rudakevych O. M. **Black PR in election campaigns: political culture as an environment of action and methodology for researching information manipulations.** – Article.

The article examines the phenomenon of black PR as one of the key threats to the democratic development of modern political systems in the digital age. It is proven that the systematic use of manipulative information technologies in election campaigns leads to a decrease in citizens' trust in political institutions, deformation of the public sphere and weakening of social capital. Based on the analysis of the latest research (2022–2025), it was found that black PR increases social polarization, stimulates the emergence of "information cocoons" in social networks and contributes to the formation of the phenomenon of "information cynicism", in which citizens cease to believe in the reliability of any political information. This leads to a demobilization effect – political apathy, alienation from democratic processes and a decrease in voter turnout, especially among young people and citizens with a low level of media literacy. It is shown that the spread of black PR leads to a deformation of journalistic standards, when traditional media lose the function of public control and turn into an instrument of political influence. Particular attention is paid to the consequences of black PR for the legitimacy of political power: increasing distrust in electoral procedures, delegitimization of state institutions, creating an atmosphere of social uncertainty and spreading the practices of "information

authoritarianism". The article concludes that effective counteraction to this phenomenon is possible only under the conditions of developing digital media literacy, creating independent fact-checking platforms, introducing international standards for transparency of political advertising and increasing media responsibility for the dissemination of false information.

Key words: black PR, political culture, disinformation, manipulation, democracy, elections, polarization, media.

Анотація

Рудакевич О. М. **Чорний піар у виборчих кампаніях: політична культура як середовище дії та методологія дослідження інформаційних маніпуляцій.** – Стаття.

У статті розглянуто феномен чорного піару як одну з ключових загроз демократичному розвитку сучасних політичних систем у цифрову епоху. Доведено, що систематичне застосування маніпулятивних інформаційних технологій у виборчих кампаніях спричиняє зниження довіри громадян до політичних інститутів, деформацію публічної сфери та послаблення соціального капіталу. На основі аналізу новітніх досліджень (2022–2025 рр.) виявлено, що чорний піар посилює соціальну поляризацію, стимулює появу «інформаційних коконів» у соціальних мережах і сприяє формуванню феномену «інформаційного цинізму», за якого громадяни перестають вірити у достовірність будь-якої політичної інформації. Це зумовлює демобілізаційний ефект – політичну апатію, відчуження від демократичних процесів і зниження явки виборців, особливо серед молоді та громадян із низьким рівнем медіаграмотності. Показано, що поширення чорного піару призводить до деформації журналістських стандартів, коли традиційні медіа втрачають функцію суспільного контролю та перетворюються на інструмент політичного впливу. Особлива увага приділяється наслідкам чорного піару для легітимності політичної влади: посиленню недовіри до виборчих процедур, делегітимації державних інститутів, формуванню атмосфери соціальної невизначеності та поширенню практик «інформаційного авторитаризму». У роботі підкреслено, що чорний піар є не лише технологічним інструментом короткострокової політичної боротьби, а й структурним елементом гібридних політичних режимів, які використовують дезінформацію як інструмент контролю над громадською свідомістю. У статті сформульовано висновок, що ефективна протидія цьому явищу можлива лише за умов розвитку цифрової медіаграмотності, створення незалежних платформ фактчекінгу, запровадження міжнародних стандартів прозорості політичної реклами та підвищення відповідальності медіа за поширення неправдивої інформації.

Ключові слова: чорний піар, політична культура, дезінформація, маніпуляція, демократія, вибори, поляризація, медіа.

Дата надходження статті: 02.11.2025
Дата прийняття статті: 14.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 283/289:211.1:111.1
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.36

Д. К. Хачатуров
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-9704-7318
аспірант кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ПОВНОМАШТАБНОЇ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ НА ЦІННОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Сьогодні Україна постала перед проблемою подолання сучасних викликів, зокрема протидії повномасштабній російській агресії. В цих умовах значно активізувалося громадянське суспільство, яке в значній мірі вплинуло на захист та збереження територіальної цілісності країни шляхом надання активної допомоги Збройним силам України. Тому досить актуальним є дослідження цінностей громадянського суспільства, які формуються в умовах посилення сучасних загроз.

На сучасному етапі розвитку України, в умовах зростання зовнішніх викликів, передусім унаслідок збройно-політичного протистояння з Російською Федерацією, особливої ваги набуває завдання сприяння становленню та розвитку громадянського суспільства. Його соціальне ядро формують активні громадяни та різноманітні асоціативні й інституційні форми їхньої самоорганізації. Українською владою розвиток громадянського суспільства визначається як одна з ключових передумов утвердження України як демократичної, правової та соціальної держави, а також як важливий чинник її цивілізаційного поступу.

Для вітчизняної суспільно-політичної науки це актуалізує потребу в комплексному осмисленні як класичних теоретичних концепцій, так і сучасних наукових підходів до розуміння сутності громадянського суспільства. Йдеться про аналіз цього феномена як результату певного етапу історичного розвитку, як специфічного типу суспільної організації, тісно пов'язаного з конкретними моделями демократії. Водночас особливої уваги потребує розгляд процесів становлення та розвитку громадянського суспільства крізь призму їх цивілізаційного характеру. Саме ідея громадянського суспільства як сукупності вільних особистостей, їхніх об'єднань та громадських ініціатив є практичним втіленням демократичного ідеалу та соціальної свободи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням громадянського суспільства присвячені роботи В. Бурдяк, П. Гай-Нижника, В. Горбатенко, М. Кармазіна, О. Корнієвського, І. Кресіна, М. Михальченко, Л. Нагорної, М. Обушного, В. Полохало, Ф. Рудича, М. Розумного, С. Телешуна, Д. Ткача, В. Цвиха, Г. Щедрова, В. Якушика, В. Яблонського та ін. За роки Незалежності в Україні захищено ряд кандидатських та докторських дисертацій, присвячених тим чи іншим аспектам становлення громадянського суспільства. Це дисертації А. Грамчука, А. Дацюка, О. Задоянчука, М. Калініченка, О. Полішкарової, О. Сазонової, М. Степико, В. Сукачова, Ю. Узун, В. Цвиха, Г. Щедрової тощо.

Формулювання мети статті. Проаналізувати особливості впливу повномасштабної російської агресії на цінності громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Громадянське суспільство посідає одне з центральних місць у сучасному суспільствознавстві, зокрема в політичній науці. Базові ідеї громадянського суспільства, європейські та загальноцивілізаційні цінності, на яких ґрунтується європейський соціально-політичний простір і частково українське суспільство, за останні десятиліття набули значного поширення як у публічному, так і в науково-експертному дискурсі. Цілком слушною є думка, що повноцінне громадянське суспільство визнається невід'ємним атрибутом сучасної цивілізації, хоча в одних країнах воно вже стало реальністю, а в інших – залишається найближчою метою або стратегічним орієнтиром [1, с. 5].

Особливої значущості концепція громадянського суспільства набуває в українських умовах, які характеризуються суперечливими трансформаційними процесами, складним процесом інституціалізації громадянських структур та протистоянням корпоративно-бюрократичній моделі влади. Такі процеси відбуваються на тлі домінування держави над суспільством, що значною мірою зумовлено незавершеністю політичних реформ, а також в умовах повномасштабного російсько-українського збройно-політичного протистояння.

Сьогодні в Україні чітко простежуються всі основні ознаки воєнного конфлікту. Воєнний конфлікт у науковому розумінні трактується як гостра форма зіткнення сторін з метою розв'язання суттєвих суперечностей у процесі соціальної взаємодії із застосуванням збройної

© Д. К. Хачатуров, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

сили. У вузькому значенні він постає як форма збройних сутичок за участю регулярних і нерегулярних збройних формувань, які не завжди переростають у повномасштабну війну. Водночас воєнний конфлікт може розглядатися і як гострий спосіб вирішення міждержавних суперечностей із двостороннім застосуванням збройних сил [2, с. 25].

У цьому контексті заслуговує на увагу підхід А. Клименка, який визначає воєнний конфлікт як будь-яке збройне протистояння, що виступає формою розв'язання суперечностей між державами або різними соціальними групами із використанням воєнної сили [3, с. 63].

Найбільш методологічно виваженою видається позиція Г. Перепелиці, який обґрунтовує доцільність використання поняття «воєнно-політичний конфлікт». На відміну від суто воєнного конфлікту, у воєнно-політичному конфлікті ключову роль відіграють саме політичні суперечності, які розвиваються й вирішуються із залученням воєнної сили. Війна і воєнно-політичний конфлікт мають спільну сутнісну основу – політичну суперечність, що реалізується у формі збройної боротьби. Водночас ці поняття не є тотожними, оскільки війна не охоплює всього спектра форм і способів політичного протиборства. У війні політичні суперечності, як правило, вирішуються виключно шляхом збройного протистояння, тоді як у воєнно-політичному конфлікті боротьба може здійснюватися в різних формах, де застосування зброї хоча й домінує, але не завжди є початковою чи обов'язковою умовою його виникнення. Визначальною ознакою воєнно-політичного конфлікту є саме застосування або загроза застосування воєнної сили як інструменту реалізації політичних інтересів [4, с. 256].

Одним із різновидів воєнно-політичного конфлікту є гібридна війна. За визначенням Є. Магди, гібридна війна полягає у прагненні однієї держави підпорядкувати іншу шляхом комплексного використання різноманітних інструментів впливу. При цьому безпосередні бойові дії відіграють другорядну роль, оскільки головною метою гібридної війни є залякування, дестабілізація та підрив внутрішньої стійкості противника, а не його фізичне знищення [5].

Водночас гібридна війна не зводиться лише до використання нерегулярних збройних формувань. Вона має багатовимірний характер і включає низку форм агресії, зокрема проксі-війну, заколотницькі дії, нелінійні та консцієнтальні методи впливу. Кожен із цих інструментів застосовується залежно від конкретних обставин і в необхідному обсязі з метою досягнення максимального результату за мінімальних витрат і втрат.

Аналізуючи особливості російсько-українського збройного протистояння слід констатувати, що тут ми спостерігаємо саме повномаштабний воєнно-політичний конфлікт з використанням як військової сили так і гібридних форм війни [6].

Одним з методів боротьби в умовах повномаштабної російської агресії є вплив на систему цінностей громадян з метою нав'язування ним своїх ціннісних орієнтації. Відтак досить актуальним є дослідження ключових цінностей українського громадянського суспільства в умовах військово-політичного конфлікту на сході країни, коли частина тимчасово окупованих територій перебуває в повній залежності від окупантів і де демократичні цінності заперечуються, а права громадян масово порушуються.

Сьогодні більшість населення України усвідомлює, що саме їм, громадянам, належить вирішальна роль у виконанні законів та формуванні нової системи позитивних політичних цінностей, призначених для зміцнення сучасного українського суспільства в умовах протидії зовнішнім загрозам. На нашу думку, її основу мають становити дві групи взаємопов'язаних цінностей: 1) домінуючі ідеї – цінності, до яких автором віднесені: безпека; суверенітет; патріотизм; свобода; права людини; справедливість; політична стабільність. 2) розвиваючі цінності, якими вважаються: законність; відповідальність; рівність; політичний плюралізм; легітимність; постматеріалізм.

Спробуємо коротко розкрити призначення, функціональні ознаки та орієнтацію на конструктивний розвиток суспільства ключових цінностей громадянського суспільства.

Безпека. Являє собою цінність, яка забезпечується державою, яка гарантує відсутність небезпеки для життя, здоров'я громадян країни. Цінності безпеки та свободи стали особливо актуальними в умовах повномаштабного збройного протистояння, коли українці змушені відстоювати свою свободу, захищаючи власний суверенітет.

Політичний суверенітет у сучасній науковій думці трактується як гарантоване право держави самостійно й без зовнішнього втручання здійснювати управління суспільними процесами, визначати напрями внутрішньої та зовнішньої політики, а також забезпечувати право нації на самовизначення і свободу соціального вибору. Поряд із такими базовими загальнолюдськими цінностями, як свобода та рівність, важливе місце посідає суверенітет особистості, що передбачає усвідомлення людиною власної самоцінності, унікальності та невід'ємності її прав і свобод. Практична реалізація цієї цінності сприяє фор-

муванню відчуття власної значущості, розвитку індивідуальності, самостійності мислення та здатності до відповідальних дій.

Невід'ємною складовою *політичного суверенітету* є наявність визначеної території. Саме збереження й захист суверенної території належить до ключових завдань Української держави на сучасному етапі її розвитку. У Стратегії національної безпеки України наголошується, що серед найбільш актуальних загроз державному суверенітету виокремлюється військова агресія, зокрема участь регулярних збройних формувань, іноземних радників, інструкторів і найманців у бойових діях на території України.

Патріотизм розуміється як глибоке почуття любові до Батьківщини, готовність захищати її інтереси, служити рідній землі, культурі та народу. В умовах глобалізаційних процесів і загострення як загальнолюдських, так і загальнонаціональних викликів значення патріотичних почуттів не зменшується, а навпаки – зростає. Формування людини нового типу – громадянина світу – відбувається не шляхом заперечення національного досвіду, а на основі його осмислення та через безпосередній міжкультурний діалог. Важливо зазначити, що після подій Євромайдану рівень патріотичної свідомості в Україні суттєво підвищився, що стало наслідком активізації громадянської позиції та консолідації суспільства в умовах зовнішньої агресії.

Права людини є фундаментальною цінністю громадянського суспільства, яка передбачає визнання, захист і реальне забезпечення таких базових прав, як право на життя, свобода вибору, свобода совісті та інші невід'ємні права особистості [6, с. 24].

Свобода виступає універсальною цінністю, притаманною людині від природи, і відкриває простір для вибору, самовизначення та реалізації особистісного потенціалу. Політична свобода передбачає високий рівень розвитку особистості, її здатність до саморегуляції, участі в управлінні державними справами, а також гарантує захист основних прав і свобод та задоволення життєвих потреб. Загалом політична свобода розглядається як необхідна умова реалізації інших суспільно значущих цінностей. Для людини свобода має визначальний характер, оскільки саме вона надає сенсу людському існуванню й забезпечує збереження суб'єктності. Особливої актуальності цінність свободи набула в умовах збройного протистояння на сході України, коли захист свободи безпосередньо пов'язаний із обороною власної території від агресора [7].

Рівність розглядається як одна з основоположних цінностей демократичного суспільства та означає рівність усіх громадян перед законом у питаннях захисту життя, майна, гідності, а також рівну відповідальність за вчинені дії й рівні можливості реалізації громадянських і політичних прав. Система правових, політичних і соціальних гарантій у сучасних наукових підходах трактується як механізм забезпечення рівності. Вона відображає ступінь доступності ключових суспільних цінностей, адже саме розподіл ресурсів і благ є одним із головних завдань політичної влади. В умовах політичної рівності громадяни мають однакові можливості брати участь у політичному житті держави. Значення цієї цінності особливо зросло під час війни, коли українське суспільство наполягає на реальній рівності всіх громадян перед законом, незалежно від соціального статусу чи матеріального становища.

Справедливість значною мірою формується на основі принципу формальної рівності перед законом і є важливою складовою суспільно-політичного життя. Її утвердженню сприяє відповідний рівень розвитку демократії та політичної культури, за якого справедливість визнається загальною позитивною цінністю всіма членами суспільства незалежно від їхніх здібностей, соціального чи економічного становища та сфери діяльності. Реалізація цієї цінності залежить від сукупності історичних, політичних і особистісних чинників, а також від якості державної політики, рівня правової культури та ефективності законодавства. Саме прагнення до справедливості та захисту прав людини стало однією з ключових причин масових протестів українців 1–2 грудня 2013 року, викликаних жорстоким побиттям студентів.

Отже рівень позитивного сприйняття таких ключових цінностей як безпека, суверенітет, патріотизм, права людини, свобода, рівність, справедливість посилилося саме в умовах збройного протистояння на сході країни, що в свою чергу сприяло зміцненню громадянського суспільства. Одним із головних показників цього є розуміння громадянами особистої відповідальності за стан суспільного життя: в економічній, політичній, соціальній та інших сферах і їхнє прагнення до захисту своїх прав і свобод.

За даними загальнонаціонального опитування громадської думки, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Київським міжнародним інститутом соціології з 8 по 20 жовтня 2021 р., половина респондентів вважає, що за останні роки зросла готовність громадян до захисту своїх прав, свобод та гідності, а також їх прагнення до об'єднання через створення громадських організацій та рухів. При цьому 57% опитаних громадян проявляють дедалі більшу готовність безоплатно приділяти свій час суспільно корисним справам; 60% від-

значають зростання готовності громадян України до пожертвування особистих коштів на корисні справи; 41% – їх всезростаючу зосередженість на громадській діяльності; 43% впевнені у тому, що зросла готовність громадян до активної участі в політиці; 44% побачили посилення інтересу громадян до участі у контролі за діяльністю влади; 39% вважають, що за два останніх роки громадяни беруть більшу участь у місцевих справах місцевої громади; 56% – що за останні два роки зросла готовність громадян до участі у масових акціях протесту чи підтримки. Досить важливо, що необхідність проведення судової реформи в Україні підтримує переважна більшість українських громадян (80%), причому 48% вважають, що така реформа є одним із найбільш нагальних завдань і має розпочинатися якнайшвидше. Лише близько 3% українців не бачать особливої потреби в реформі правосуддя в Україні. Таке співвідношення позицій респондентів практично не змінилося порівняно з 2020 року. Переважна частина суспільства (близько 79%) вважає, що судова система в рамках реформи повинна зазнати серйозних змін [8, с. 28].

Розвиток громадянського суспільства – процес невпинний і постійний. Тому й характерні риси громадянського суспільства тієї чи іншої країни безпосередньо залежать лише від місцевих конкретних умов, в яких воно сформоване. Однак від того, яким чином в процесі демократизації інституціоналізуються ті чи інші атрибути демократії зрештою й залежать темпи його становлення та конкретні форми існування – політичні чи неполітичні, неінституціоналізовані чи інституціоналізовані.

Фаза демократичної консолідації значно посилюється в умовах внутрішніх та зовнішніх викликів, що й відбулося в Україні, коли більшість соціальних груп консолідувалися в умовах тоталітаризації влади Януковича, а пізніше в умовах повномасштабної агресії Російської Федерації. Аналізуючи активізацію громадянського суспільства в період Революції Гідності та збройного протистояння на сході країни, слід констатувати, що 2022–2025 роки позначилися суттєвим зростанням кількості громадян України, залучених до благочинної та волонтерської діяльності.

Так, за даними соціологічного дослідження, проведеного Центром Разумкова у листопаді 2025 року, досить високою залишається довіра до Збройних Сил України (їм довіряють 92% опитаних), Державної служби з надзвичайних ситуацій (86%), волонтерських організацій (81%), добровольчих загонів (78%), Національної гвардії України (72%), Головного управління розвідки (71%), Державної прикордонної служби (70,5%), Служби безпеки України (65%), Церкви (65%), громадських організацій (64%), Міністерства оборони України (63%), Національному банку України (54%)[1]. Рівень довіри до Президента України Та Верховної ради Уукраїни падає (відповідно 48% і 24%), це само стосується українських ЗМІ (відповідно 48%) [10].

Також висока частка тих, довіряє Національному агентству з питань запобігання корупції (відповідно 50%), комерційним банкам (відповідно 50%), Національній поліції (відповідно 49%), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (відповідно 47%), Національному антикорупційному бюро України (відповідно 45%), профспілкам (відповідно 42%) [9].

Результати соціологічних досліджень також свідчать, що український волонтерський рух у 2022–25 рр. за масштабом поширення став безпрецедентним виявом громадської самоорганізації. Зростання активності волонтерського руху було обумовлене двома основними причинами: внутрішньополітичною кризою, що призвела до розбалансування системи державного управління, дефіциту якісних управлінських рішень, браку ресурсних можливостей, та зовнішньою агресією, яка поглибила дисбаланс між спроможністю держави ефективно виконувати свої функції та забезпеченням основних потреб громадян. Кризові процеси в Україні та зовнішні впливи поставили під загрозу її існування як національної держави, що було сприйнято громадянами як особистий виклик, загрозу їх самоідентифікації. За таких обставин патріотично налаштовані люди взяли на себе відповідальність за розвиток поточної ситуації, пов'язаної з подіями на євромайданах країни та воєнними діями на теренах України. При цьому волонтерська діяльність набула всіх ознак найбільш дієвої форми самоорганізації населення. Умови функціонування волонтерського руху під час Євромайданів та воєнних дій були різними залежно від ролі держави у цих процесах. Протистояння представників громадянського суспільства з авторитарним політичним режимом під час Революції гідності віднесло більшість громадських об'єднань (у тому числі безпекового спрямування) до опозиційного табору. Згодом військове втручання РФ в українські події об'єднало зусилля вітчизняного громадянського суспільства й держави в боротьбі з агресором. Крім того, волонтерська робота на євромайданах була для більшості її виконав-

[1] Результати соціологічного опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 11 по 18 листопада 2025 року в рамках проекту «Україна: суспільно-політичні виклики переходу від війни до миру та повоєнного відновлення», що здійснюється за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні.

ців першим досвідом і стихійним виявом небайдужого ставлення до перебігу подій. Подальший розвиток волонтерського руху, пов'язаний із воєнними діями, був більш структурованим і потужним, оскільки спирався на попередні напрацювання. Представники волонтерських об'єднань на євромайданах здійснювали акумуляцію ресурсів з подальшою передачею їх на потреби життєдіяльності наметових містечок (продовольство, медикаменти, побутові речі тощо), особисто виконували роботу соціального, просвітницького, медичного, інформаційного спрямування. Багато тисяч українських патріотів фактично виконували волонтерську роботу, не входячи до організованих громадських структур: надавали притулок протестувальникам, забезпечували їх продуктами харчування, здійснювали інші функції волонтерів. Сьогодні волонтерська діяльність дещо послабилась, але й надалі вони продовжують надавати посильну допомогу Збройним силам України і мають високий рівень довіри українців.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що в умовах складної соціально-політичної ситуації та збройно-політичного протистояння з російським агресором значно посилився рівень самоорганізації населення. Зростання рівня громадянської свідомості українців став кроком до реальної розбудови громадянського суспільства в Україні. Слід констатувати, що тільки формування сильного громадянського суспільства призведе до практичного, а не декларативного реформування всіх сфер суспільного життя, подолання корупції. А це ймовірно стане можливим коли зміни відбуватимуться не тількі «знизу», а і зверху. При відсутності ж синхронності можна передбачити чергову протестну хвилю громадянської самоорганізації і оновлення влади.

Література

1. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / За заг. ред. Ф.М. Рудича. К.: Парламентське видавництво, 2006. 412 с.

2. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; Заред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка – К.: Генеза, 2004. 686 с.

3. Клименко А. Ф. До питання теорії військових конфліктів. Військова думка. 1992. №10. С. 24–35.

4. Перепелиця Г. М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи / Г. М. Перепелиця К.: Стилос, 2003. 242 с.

5. Магда Є. В. Гібридна війна: Сутність та структура феномену. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489/2220

6. Доповідь щодо ситуації з правами людини в україні: 1 грудня 2023 року – 29 лютого 2024 року. URL: http://un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvity/un-in-ukraine-publications/3688-dopovidi-oon-shchodo-sytuatsii-z-pravamy-liudyny

7. Трапезнікова Дар'я. «Холодний душ» для правозахисників. URL: http://dif.org.ua/article/kholodniy-dush-dlya-pravozakhisnikiv

8. Розвиток громадянського суспільства України в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів / В. М. Яблонський, О. М. Балакірєва, Т. В. Бєльська [та ін.]; за ред. О. А. Корнієвського. К.: НІСД, 2022. 72 с.

9. Центр Разумкова. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, оцінка проблем, що існують в українському суспільстві (листопад 2025р.). URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-krainidovira-do-sotsialnykh-instytutiv-otsinka-problem-shcho-isnuiut-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2025r

Анотація

Хачатуров Д. К. **Особливості впливу повномасштабної російської агресії на цінності громадянського суспільства.** – Стаття.

В статті аналізуються особливості впливу повномасштабної російської агресії на цінності українського громадянського суспільства. Зазначається, що на сучасному етапі розвитку, в умовах посилення зовнішніх загроз, зокрема збройно-політичного протистояння з російським агресором, сприяння розвитку громадянського суспільства, соціальне ядро якого становлять конкретні громадяни та розмаїття асоціативних та інституційних форм їхньої самоорганізації, українською владою визначено однією з найважливіших умов становлення України як демократичної, правової й соціальної держави, її цивілізаційного розвитку Висвітлюється зростання рівня громадянської свідомості українців в умовах посилення зовнішніх загроз. Досліджуються ключові цінності громадянського суспільства, які формуються в умовах повномасштабного збройного протистояння. Акцентується увага на тому, що саме громадянам України належить вирішальна роль у виконанні законів та формуванні нової системи позитивних політичних цінностей, призначених для зміцнення сучасного українського суспільства в умовах протидії зовнішнім загрозам. Її основу мають становити дві групи взаємопов'язаних цінностей: 1) домінуючі ідеї – цінності, до яких автором віднесені: безпека; суверенітет; патріотизм; свобода; права людини; справедливість; політична стабільність; 2) розвиваючі цінності, якими вважаються: законність; відповідальність; рівність; політичний плюралізм; легітимність; постматеріалізм. Акцентується увага на посилення громадської самоорганізації населення, зокрема волонтерського руху. Вказується на високий рівень позитивного сприйняття таких ключових цінностей як безпека, суверенітет, патріотизм, права людини, свобода, рівність, справедливість, що посилилося саме в умовах російсько-українського збройного протистояння, що в свою чергу сприяло зміцненню громадянського суспільства. Одним із головних показників цього є розуміння громадянами особистої відповідальності за стан суспільного життя: в

економічній, політичній, соціальній та інших сферах і їхнє прагнення до захисту своїх прав і свобод.

Ключові слова: громадянське суспільство, військово-політичний конфлікт, політичні цінності, волонтерство.

Summary

Khachaturov D. K. **Peculiarities of the impact of full-scale Russian aggression on the values of civil society.** – Article.

The article analyzes the features of the impact of full-scale Russian aggression on the values of Ukrainian civil society. It is noted that at the current stage of development, in conditions of increased external threats, in particular, armed and political confrontation with the Russian aggressor, promoting the development of civil society, the social core of which is made up of specific citizens and a variety of associative and institutional forms of their self-organization, is identified by the Ukrainian authorities as one of the most important conditions for the formation of Ukraine as a democratic, legal and social state, its civilizational development. The growth of the level of civic consciousness of Ukrainians in conditions of increased external threats is highlighted. The key values of civil society that are formed in conditions of full-scale armed confrontation are investigated. The emphasis is on the fact that the citizens of Ukraine themselves have a decisive role in the implementation of laws and the formation of a new system of positive political values, designed to strengthen modern Ukrainian society in the face of external threats. Its basis should be two groups of interrelated values: 1) dominant ideas – values, to which the author refers: security; sovereignty; patriotism; freedom; human rights; justice; political stability; 2) developing values that are respected: legality; responsibility; equality; political pluralism; legitimacy; postmaterialism. The emphasis is on strengthening the public self-organization of the population, in particular the volunteer movement. The high level of positive perception of such key values as security, sovereignty, patriotism, human rights, freedom, equality, justice is indicated, which intensified precisely in the conditions of the Russian-Ukrainian armed confrontation, which in turn contributed to the strengthening of civil society. One of the main indicators of this is the citizens' understanding of personal responsibility for the state of public life: in the economic, political, social and other spheres, and their desire to protect their rights and freedoms.

Key words: civil society, military-political conflict, values, volunteering.

Дата надходження статті: 11.11.2025
Дата прийняття статті: 24.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 32.019.5:316.3:005:159.98
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.37

Д. В. Яковлев
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2828-4669
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

Л. І. Яковлева
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0942-485X
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГРОМАДСЬКА ДУМКА В УПРАВЛІННІ: ПСИХОЛОГІЯ ВПЛИВУ

Постановка проблеми. Сутність феномену громадської думки, її роль та динаміка у демократичному суспільстві вже тривалий час знаходиться у фокусі наукових досліджень. На данному етапі теоретичне обгрунтування громадської думки потребує міждисциплінарного підходу. Це обумовлено важливістю соціальних, політичних та культурних факторів у процесі формування громадської думки. У даній статті автори зосереджують увагу на двох аспектах проблеми взаємодії громадської думки та управлінського процесу. По-перше, йдеться про переважаючи фактори формування громадської думки у залежності від масштабу управлінського процесу. Хоча, безумовно, це лише один із аспектів. Натомість, він дозволяє виокремити психологічні фактори взаємного впливу громадської думки та управління. Громадська думка визначає не лише ціннісні орієнтири управління, межі прийнятних управлінських рішень, а й встановлює відповідність критеріям раціонального вибору. Вже доводилось відзначати, «...щодо раціонального вибору індивіда слід відзначити дихотомію вибору «автоматизована дія v. реакція на екстремальну ситуацію». Для громадян демократичних країн вибори є рутинною справою; навпаки, для перехідних країн – це завжди екстремальна ситуація, виклик усталеному порядку речей» [7, с. 25].

По-друге, перехід до мережевого суспільства трансформує фактори впливу політики, влади та управління на громадську думку. Мережева організація, яка стає ознакою не лише віртуальних інтернет-спільнот, а й реальних підприємств (фірм, асоціацій, консорціумов та корпорацій) суттєво змінює формування громадської думки. На відміну від принципу ієрархії, відповідно до якого громадська думка формувалась шляхом конфлікту між владою та опозицією, у мережевому суспільстві громадська думка формується через динамічні взаємодії багатьох акторів у цифровому просторі. На перший план виходять нові медіа, соціальні мережі та платформи, де раціональні аргументи, емоційні настрої та вольові прагнення трансформуються в колективні уявлення, впливаючи на рішення організації та її сприйняття поза її межами.

Громадська думка відіграє важливу роль у процесі управління, на різних його рівнях – від масштабного публічного адміністрування на національному рівні до локальних проблем урядування. Громадська думка впливає на управлінський процес окремого регіону, підприємства, організації. І якщо на національному та регіональному рівнях переважають політичні та економічні фактори, то виокремлення структурного рівня підприємств та їх об'єднань у якості проблеми дозволяє зосередиться на психологічних факторах впливу.

Погодимось: «Для ефективного впливу на громадську думку та поведінку, політичні технології використовують різноманітні психологічні прийоми, такі як маніпуляція емоцій, формування стереотипів, залучення авторитетних осіб та інших» [2, с. 27].

Проблема визначення, розуміння та урахування громадської думки безпосередньо пов'язана із важливими науковими та практичними завданнями та є традиційним предметом дослідження для політичної науки та психології, економічної теорії та соціології. Легітимність влади, взаємодія громадян та влади, конструювання спільного простору соціальної та політичної взаємодії на основі суспільних норм та цінностей неможливі без урахування громадської думки. Водночас, на рівні підприємств та їх обєднань роль громадської думки також зростає – від довіри з боку громад безпосередньо залежить прибуток багатьох корпорацій. Взаємодія між управлінською ланкою та співробітниками у межах підприємства відбувається у межах цін-

© Д. В. Яковлев, Л. І. Яковлева, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

нісних орієнтирів та норм, визначених громадською думкою, особливо в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень взаємного впливу громадської думки та управління переважають праці, спрямовані на визначення впливу влади та опозиції, політики та управління, комунікативних технологій та соціальних мереж на формування громадської думки. Слід відзначити таких українських авторів, як О. Висоцька, Є. Головаха, Г. Почепцов, В. Полторак, І. Попова, Т. Марусяк, О. Морщакова, Б. Калініченко, Л. Кіоссе, О. Романенко, О. Стефанчук, ін. Водночас, інститут громадської думки безпосередньо впливає на процес управління. Слід погодитись із Л. Руженко, яка відзначає наступні аспекти впливу громадської думки на суспільство: «У сучасних політичних візіях відсутня єдність відносно розуміння поняття та сутності громадської думки. Так, вона інтерпретується як «форма елементарної колективної поведінки» та «засіб суспільного контролю»... «перевага громадян» у взаємодії із владою «вірування, настанови та переваги окремої спільноти»... відповідні «картини світу», які об'єднують людей... «судження громадян» з політичних питань... «згода між представниками однієї людської спільноти у вигляді компромісу в публічній поведінці»... «беспримусове раціональне узгодження відкрито конкуруючих думок» [4, с. 297].

Окремий напрямок дослідження громадської думки пов'язується із психологією мас. Відзначимо таких дослідників, як В. Васютинський, М. Слюсаревський, Л. Карамушка, ін. Щодо візій зарубіжних авторів відносно, то погодимось: «Загальновідомо, що поведінка людини в складі соціальних груп має суттєві відмінності від її індивідуальної поведінки. Вчені по-різному тлумачать чинники колективної поведінки людей. Так, згідно з концепцією зараження Г. Лебона, саме в натовпі формується ірраціональна поведінка. Він визначав три способи впливу на натовп: ствердження, повторення, зараження. Саме завдяки повторенню ідея здатна входити у свідомість настільки міцно, що сприймається вже як доведена істина. З. Фройд стверджував, що психологія мас має особливий характер, виступаючи стародавньою психологією людства. Ф. Ніцше аналізував витоки стадного інстинкту, вважаючи, що схильність до нього обумовлена страхом самотності. Теорія конвергенції Г. Олпорта стверджує, що учасники збираються та діють відповідно до чинних схильностей. Великого значення надають наявності певних норм і оцінок, які включаються в регулювання колективною поведінкою. Вагомим чинником поведінки людей також є політичний протест, коли учасники висловлюють невдоволення політичним і соціальним устроями» [3, с. 42].

Дослідженню взаємного впливу громадської дукми та управління у мережевому суспільстві присвячено ґрунтовні праці українських авторів О. Гудзенко, Б. Калініченка, Г. Марчук, В. Окорокової, В. Путрашик, Т. Плеханова, М. Соболевської, У. Стефанчук, Д. Шпортун, А. Штельмашенко, ін. Аргументовано відзначається феномен «віртуалізації» громадської думки у мережевому суспільстві.

Погодимось із наступним: «Розвиток інформаційних цифрових технологій в сучасному суспільстві не лише змінює способи взаємодії, але й віртуалізує саму природу соціальних зв'язків. Соціальні мережі, месенджери та відеоконференції стали новими «віртуальними агорами» – просторами, де обговорюються суспільно важливі питання. Ці платформи дозволяють людям географічно віддаленим взаємодіяти в реальному часі, створюючи нові можливості для суспільного дискурсу. Віртуальний простір, створений цифровими технологіями, стає місцем формування та функціонування громадської думки. Віртуальність може розглядатися як характеристика об'єктів та явищ, які є штучно сконструйовані за допомогою цифрових технологій. Саме «штучний» характер формування громадської думки підкреслює її віртуалізацію» [1, с. 484].

Відзначимо, що недостатньо уваги приділяється визначенню взаємного впливу громадської думки та процесу управління.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення ролі громадської думки в управлінні та відокремлення психологічних факторів взаємного впливу управлінського процесу та громадської думки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Громадська думка в мережевій організації є складним, динамічним явищем, що вимагає гнучких підходів до комунікації, управління інформаційними потоками та взаємодії з учасниками. На відміну від «громадської думки» епохи модернізації, яка сприймалась як позиція управлінської еліти суспільства у формуванні громадської думки мережевого суспільства бере участь більшість населення. У цьому сенсі громадська думка стала більш демократичною, але менш раціональною.

Соілдаризуємось із наступною думкою: «Історичний аспект тлумачення поняття «громадська думка» апелює до основної її характеристики – змінного (у часі), динамічного характеру, і в широкому розумінні це визначення можна сформулювати так: це соціальна колективна свідомість тієї чи іншої епохи в її сумарному вигляді, яке у той самий час поєднує в собі

буденну свідомість (позиції, масові настрої, моду, актуальні проблеми та події, характерні для певної епохи та відображені в свідомості), та теоретичні знання (наукові досягнення, теорії, рівень освіти тощо)... Структуру громадської думки можна також представити раціональним (пізнавальноінтелектуальний), емоційним та вольовим (феномен суспільної, колективної волі) компонентами» [6].

Громадська думка інтерпретується як стан масової свідомості, що виражається певними уявленнями про світ, емоційний сприйняттям та рацоінальними оцінками поточних суспільно важливих проблем. Переважно громадська думка у процесі управління виконує важливі функції: іформаційну та нормативну. Перша полягає у формуванні та публічній презентації ставлення громадян до феноменів колективного життя. Друга функція відноситься до ціннісної сфери та полягає у співідношенні реальних подій управлінського процесу із суспільними ідеалами справедливості, свободи особистості, моральності тощо.

До основних характеристики взаємного впливу громадської думки та процесу управління у мережевому суспільстві відносяться:

1) множинність комунікативних зв'язків та каналів комунікації. Формування громадської думки відбувається не лише за посередництвом офіційних каналів та традиційних медіа (цей «тренд» є визначальним хіба що для авторитарних країн, які штучно обмежують вплив інтернет-комунікації), а й за допомогою груп, чатів та каналів у соціальних мережах. Громадяни отримали потужний ресурс впливу на громадську думку через коментарі, репости та повідомлення у соціальних мережах. Інша справа, що рівень громадської активності у соціальних мережах залишається не високим: коментарі організовано залишають «боти» («шкарпеткові ляльки»), а переважна більшість громадян воліє залишатись пасивними споживачами інформації та спостерігачами за комунікацією у соціальних мережах. На зміну контролю з боку авторитарної держави йде вплив «центрів» управління комунікацією у соціальних мережах, які формують громадську думку відповідно власних вузькокорпоративних інтересів;

2) відсутність ієрархії у процесі комунікації чи, принаймні, послаблення впливу вертикально організованих комунікацій. Ієрархічна структура управління майже не впливає на формування громадської думки, вирішальною є влада горизонтальних комунікацій. Відсутність жорсткої ієрархії користувачів у соціальних мережах сприяє швидкому розповсюдженню інформації та ідей («вірусний ефект»), але, водночас, ускладнює виявлення фейкових повідомлень. Дилема вибору між вертикальними та горизонтальними комунікаціями у процесі взаємного впливу громадської думки та управління у мережевому суспільстві однозначно вирішується на користь останніх;

3) однією із центральних характеристик процесу управління є раціональність ухвалення рішень. Раціональність означає не лише логічність та послідовність управлінських дій, а й відповідність поточній управлінській ситуацій із урахуванням широкого економічного, політичного, соціокультурного контексту. У мережевому суспільстві такі характеристики управління, як ієрархія, когерентність, інструментальність мають бути доповнені увагою до психологічних факторів впливу на формування громадської думки з боку керівництва підприємств (відділів реклами і зв'язків із громадськістю). І навпаки – психологія впливу громадської думки на управлінський процес є важливою складовою ухвалення рішень на усіх рівнях – від підприємства до інститутів публічної влади;

4) у мережевому суспільстві суттєво зменшується вплив традиційних медіа та журналістів на формування громадської думки. Натомість, грпомадська думка формується під впливом нових медіа та блогерів (інфлюєнсерів). Блогери та лідери думок («лідери громадської думки») відіграють ключову роль у процесі формування громадської думки, надаючи інформацію та інтерпретуючи події, що впливає на сприйняття організації. Також блогери отримують «символьну владу», тобто право говорити від імені більшості громадян, бути голосом громадської думки.

Відтак, у процесі управління мережевого суспільства акцент у формуванні громадської думки змістився від раціональної аргументації до інформаційно-психологічного впливу. Відзначаючи інформаційно-психологічний вплив як «...спрямованість інформаційно-психологічних способів на суспільну свідомість, внаслідок якої думки, погляди, уподобання, ціннісні орієнтації, а також поведінка об'єкта впливу змінюються відповідно до цілей суб'єкта впливу», слід погодитись із тим, що «Поняття «інформаційно-психологічний вплив» є у науковій психологічній та соціологічній літературі досить затребуваним. У той самий час слід зазначити, що у науковій літературі використовується велика кількість синонімічних понять. Назвемо деякі з них: психологічний вплив, соціальний вплив, комунікативний вплив, інформаційний вплив, маніпулятивний вплив, маніпулювання свідомістю, приховане керування та ін. Психологічний вплив це вплив на психіку, емоції, почуття, думки людей за допомогою психологічних засобів: вербальних (словесних) чи невербальних (несловесних)» [5, с. 66].

Саме із інформаційно-психологічним впливом пов'язуються основні виклики у процесі формування громадської думки та її взаємодії із менеджментом організації у процесі управління. По-перше, це виклик маніпуляції інформацією, зокрема – дезінформація (фейкова інформація). У мережевому суспільстві відкриваються нові можливості цілеспрямованого короткотермінового впливу через фейки та маніпулятивні методи на визначений сегмент масової аудиторії. Солідаризуємось із тим, що «...використання соціальних мереж та інших цифрових платформ для поширення політичної інформації може викликати значний вплив на громадську думку. Ці платформи можуть бути використані для сприяння політичній кампанії, але також можуть викликати психологічні стреси у користувачів, які намагаються розібратися в тому, що є правдою та що ні. Емоції відграють важливу роль у політичному процесі. Дослідження показують, що політичні реклами та інші форми політичної комунікації, які спрямовані на підвищення емоційної залученості, можуть бути особливо ефективними. Однак, вони також можуть бути використані для підсилення негативних емоцій, таких як страх та гнів, що можуть призвести до погіршення психологічного стану громадян» [2, с. 28].

По-друге, поляризація думок. Йдеться про формування «іфнормаційних бульбашек», «ехо-камер», де люди чують лише однодумців як у межах окремого підприємства так і більш масштабних систем управління.

По-третє, спроби встановити контроль на інформацією у межах певної структури спричиняють занепад культури діалогу, раціональної аргументації та пошуку кращого аргументу.

Висновки. Взаємний вплив громадської думки та процесу управління обумовлений інформаційно-психологічними факторами. Психологія впливу на формування громадської думки досліджує три складові: 1) соціально-психологічні фактори (вплив соціального середовища, лідерів громадської думки та блогерів); 2) когнітивні процеси, як фактор формування громадської думки, включають установки, раціональний аналіз та емоційний вплив; 3) соціокультурні норми, які поширюються у сучасному суспільстві через соціальні мережі. Сред основних факторів взаємного впливу громадської думки та процесу управління відзначено інформацію (яка поширюється за допомогою горизонатльних комунікацій) та вплив лідерів думок (менеджери, експерти, блогери тощо). Стріми, пости, коментарі у процесі управління створюють ефект «живої» громадської думки, але, водночас, сприяють поширенню дезінформації (фейків). Не можна недооцінювати тенденцію до конформізму у процесі формування громадської думки, прагнення громадян ідентифікувати себе із відповідною соціальною групою. Зокрема, йдеться про професійну ідентифікацію, належність до певної організації.У мережевому суспільстві відбувається спрощення інформації при суттєвому збільшенні її кількості, що допомагає швидко формувати відповідну думку. Емоції (страх, обурення, радість) можуть переважати раціональний аналіз. Ці фактори взаємодіють, роблячи формування громадської думки складним, багатогранним процесом, де важливу роль відіграє не лише зміст інформації, а й способи її подачі та психологічні особливості впливу на аудиторію.

Література

1. Гудзенко О. З. Реальність громадської думки в цифровому суспільстві: симуляція чи автентичність? *Українське суспільство в умовах цифрових трансформацій: виклики, тенденції, можливості*: монографія / В. А. Бойко, О. Ю. Висоцький, Ю. Д. Германова та ін. Дніпро: Інновація, 2024. Розділ 18. С. 480–503. URL: https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/article/view/1243/1675

2. Жигайло Н., Цимбалюк М. Психологічні особливості сучасних політичних процесів. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2023. Вип. 15. С. 27–34. URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/15_2023/4.pdf

3. Романенко О. Чинники формування громадської думки в системі політичних PR. *Юридична психологія*. 2019. № 1(24). С. 39–45. URL: https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/article/view/1107/1112

4. Руженко Л. М. Демократичні механізми формування громадської думки як складова політичного розвитку. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 48. С. 295–301. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b7e2d94f-5d60-4cc1-8073-88a2cf517bfd/content

5. Сіленко А. О., Пасхіна О. Є. Інформаційно-психологічний вплив на громадську думку. *Ментальне здоров'я*. 2024. № 2. С. 64–69. URL: https://journals.oneu.od.ua/index.php/mh/article/view/24

6. Стефанчук У. Зміст поняття «громадська думка»: основні підходи до визначення та розуміння. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*: Збірник наукових праць. Львів, 2007. Вип. 19. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Stefanchuk_Ustyna/Zmist_poniattia_hromadska_dumka_osnovni_pidkhody_do_vyznachennia_ta_rozuminnia.pdf?PHPSESSID=chf1dockohep6ona03bpk3i0q5

7. Яковлев Д. Раціональний вибір у сучасному політичному процесі: соціально-психологічні дихотомії. *Сучасні політичні процеси:глобальний та національний виміри*: матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м.Одеса, 30 листопада 2023 р.) / за заг.ред. С.В. Ківалова. Одеса, 2023. С. 23–27. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2fe9a6ee-6d77-4e8d-a9d0-cf266a83f8f1/content

Анотація

Яковлев Д. В., Яковлева Л. І. **Громадська думка в управлінні: психологія впливу.** – Стаття.

У статті визначено взаємний вплив громадської думки та процесу управління організацією. Відзначено необхїідність міждисциплінарного підходу до дослідження проблеми взаємодії громадської думки та управлінського процесу. Увагу зосереджено на двох аспектах: 1) формуванні громадської думки у залежності від масштабу управлінського процесу, що дозволяє виокремити психологічні фактори взаємного впливу громадської думки та управління; 2) переходу до мережевого суспільства, яке трансформує фактори впливу політики, влади та управління на громадську думку. Мережева організація, яка стає ознакою не лише віртуальних інтернет-спільнот, а й реальних підприємств (фірм, асоціацій, консорціумов та корпорацій) суттєво змінює формування громадської думки. Метою статті є визначення ролі громадської думки в управлінні та відокремлення психологічних факторів взаємного впливу управлінського процесу та громадської думки.

До основних характеристики взаємного впливу громадської думки та процесу управління у мережевому суспільстві відносяться: 1) множинність комунікативних зв'язків та каналів комунікації; 2) зменшення впливу вертикально організованих комунікацій; 3) у мережевому суспільстві керівництво має враховувати психологічні фактори впливу на формування громадської думки; 4) зменшується вплив традиційних медіа та журналістів на формування громадської думки. Громадська думка формується під впливом нових медіа та блогерів (інфлюєнсерів).

Психологія впливу на формування громадської думки досліджує три складові: 1) соціально-психологічні фактори; 2) когнітивні процеси; 3) соціокультурні норми. Сред основних факторів взаємного впливу громадської думки та процесу управління відзначено інформацію (яка поширюється за допомогою горизонатльних комунікацій) та вплив лідерів думок (менеджери, експерти, блогери тощо).

Ключові слова: політична психологія, громадська думка, управління, психологія організації, політика, влада, політичні комунікації, демократія, війна, цифрове суспільство.

Summary

Yakovlev D. V., Yakovleva L. I. **Public opinion in management: psychology of influence.** – Article.

The article defines the mutual influence of public opinion and the process of managing an organization. The need for an interdisciplinary approach to studying the problem of the interaction of public opinion and the management process is noted. Attention is focused on two aspects: 1) the formation of public opinion depending on the scale of the management process, which allows us to isolate the psychological factors of the mutual influence of public opinion and management; 2) the transition to a network society, which transforms the factors of influence of politics, government and management on public opinion. The network organization, which becomes a feature not only of virtual Internet communities, but also of real enterprises (firms, associations, consortia and corporations), significantly changes the formation of public opinion. The purpose of the article is to determine the role of public opinion in management and to separate the psychological factors of the mutual influence of the management process and public opinion.

The main characteristics of the mutual influence of public opinion and the management process in a network society include: 1) the multiplicity of communicative connections and communication channels; 2) the reduction of the influence of vertically organized communications; 3) in a network society, management must take into account the psychological factors of influence on the formation of public opinion; 4) the influence of traditional media and journalists on the formation of public opinion is decreasing. Public opinion is formed under the influence of new media and bloggers (influencers).

The psychology of influence on the formation of public opinion explores three components: 1) socio-psychological factors; 2) cognitive processes; 3) socio-cultural norms. Among the main factors of the mutual influence of public opinion and the management process, information (which is distributed through horizontal communications) and the influence of opinion leaders (managers, experts, bloggers, etc.) are noted.

Key words: political psychology, public opinion, management, organizational psychology, politics, power, political communications, democracy, war, digital society.

Дата надходження статті: 29.10.2025
Дата прийняття статті: 10.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 321:165.42:004.7
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.38

Л. В. Ярова
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7462-9069
доктор політичних наук, професор,
завідувачка кафедри соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

В. М. Кольцов
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1261-3667
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного університету

М. В. Куртіков
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-3537-2624
магістр зі спеціальності
«Інформаційні управляючі системи та технології»
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ВЗАЄМОДІЯ У ЦИФРОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ МІЖ ВЛАДОЮ ТА ОПОЗИЦІЄЮ

Постановка проблеми. Розбудова цифрового суспільства змінює технології взаємодії груп інтересів із владою та опозицією. Це обумовлено декількома причинами. По-перше, виходом на політичну авансцену нових груп інтересів – еліт інформаційного суспільства, які стали авангардом цифровізації, суттєво потіснивши індустріальні еліти та аграрне лобі. По-друге, змінами у просторі конфліктів та кооперації груп інтересів, влади та опозиції – переходу до цифрової взаємодії із використанням інтернет-комунікації та технологій мобільного зв'язку.

Цифрове суспільство – це етап в історії людства, який характеризується інтенсивним та масовим впровадженням інформаційних технологій у повсякденне життя індивідів для задоволення їх потреб та реалізації суспільного інтересу. Солідаризуємось із тим, що «Цифровізація змінює майже всі сфери життєдіяльності суспільства впливаючи на соціальні практики особистості. Соціальні практики – це спосіб взаємодії особистості як з самим собою, так і з суспільством. Результатом цієї взаємодії є конкретна щоденна звична діяльність» [3, с. 140].

У теоретичному аспекті, цифрове суспільство є продовженням концепції постіндустірального (інформаційного) суспільства та «суспільства знань». Водночас, зауважимо, що на відміну від цифрового суспільства, теорії «суспільства знань» та інформаційного суспільства є надбанням футурології. Випереджаючи час, вони переважно зосереджувались на прогнозуванні перспектив розвитку інформаційних технологій та визначали вплив на різні простори соціальних відносин. Теорія цифрового суспільства досліджує розвиток інформаційних технологій та їх вплив у реальному часі.

Очевидно, що наступний етап розбудови цифрового суспільства пов'язаний зі штучним інтелектом.

Проблема визначення сутності взаємодії груп інтересів із владою та опозицією в умовах цифрового суспільства в Україні безпосередньо пов'язана із важливими теоретичними та практичними завданнями – продовження процесу демократизації у напрямку е-демократії та е-голосування (що набуває особливої ваги у повоєнний період), впровадження технологій лобіювання інтересів у цифровому просторі, подолання загроз цифровізації, пов'язаних із кіберзагрозами та подоланням цифрової нерівності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У просторі наукового дискурсу щодо визначення ролі груп інтересів у соціально-політичній взаємодії у цифровому суспільстві слід виокремити три кластера ідей. По-перше, наукові праці відносно визначення сутності цифрового суспільства. Серед них слід відзначити роботи українських авторів О. Данильяна, О. Галущак, М. Галушака, Ю. Крилової, С. Сидоренко, Н. Сорокиної, М. Требіна, Л. Ярової, ін. Відзначимо: «Особливої актуальності визначення груп інтересів та дослідження процесу формування груп інтересів набуває у цифровому суспіль-

© Л. В. Ярова, В. М. Кольцов, М. В. Куртіков, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

стві. Взаємодія індивідів відбувається не лише у фізичному, але й у віртуальному просторі. Розвиток віртуального простору відбувається дуже швидко, а кількісні зміни переходять у якісні – від аудіовізуальних медіа до глобальних соціальних мереж та штучного інтелекту. У процесі формування груп інтересів це відкриває нові можливості щодо формування груп інтересів та, водночас, утворює нові виклики та загрози» [8, с. 51].

По-друге, дослідження проблеми взаємодії влади та опозиції представлено у роботах таких українських авторів, як Р. Балабан, В. Денисенко, І. Зарицька, В. Ковальчук, В. Кольцов, М. Михальченко, С. Наумкіна, М. Пивовар, О. Рафальський, Ф. Рудич. Наголосимо: «В умовах широкомасштабної збройної агресії відбувається консолідація суспільства навколо захисту України від агресора та підтримки європейських цінностей. Суттєві трансформації відбуваються у середовищі політичної еліти, трансформується інституційна взаємодія, змінюється роль опозиції у цілому та, парламентської опозиції, зокрема. Це актуалізує проблему визначення сутності опозиційної діяльності в умовах воєнного стану, ролі та функцій парламентської опозиції під час війни... У 2023 опозиційна діяльність зазнала чергових трансформацій, усе активніше критикуючи владу та використовуючи інформаційні ресурси та медіа-скандали задля підвищення власного рейтингу. Фактично, парламентська опозиція повернулась до виконання функції критики влади. Натомість, головними функціями опозиційної діяльності залишаються мобілізаційно-соціалізуюча, представницька та стабілізаційна» [2, с. 6]. По-третє, визначення ролі груп інтересів у демократичній політиці представлено у роботах Т. Балути, В. Биковця, Я. Боренько, О. Демченко, Р. Євценко, В. Кольцова, А. Круглашова, О. Лісничука, Л. Яковлевої, Л. Ярової, ін. Слід безумовно погодитись із тим, що «основні функції груп інтересів полягають в артикуляції інтересів, тобто у перетворенні соціальних очікувань, емоцій, незадоволення громадян в певні політичні вимоги; агрегації інтересів – узгодження приватних вимог і визначення загальногрупових цілей; інформуванні владних структур про стан тієї чи іншої проблеми» [1, с. 91].

Відзначимо, що у науковому дискурсі присутнє маркування цифровізації як одного із напрямків розвитку інформаційного суспільства. Акцентуймо увагу: «Сучасне суспільство характеризується значним зростанням ролі цифровізації в житті сучасної особистості як в побутових так і в навчально-професійних практиках. Цифровізація – одна з основних тенденцій розвитку інформаційного суспільства, яка формує та надає доступ до різних сфер життєдіяльності, підвищує якість та охоплення певних послуг, розширює спосіб співпраці та надає більші можливості для комунікації між людьми. Розширення цифрового простору та збільшення його ролі в житті сучасної людини веде до формування нового рівня буття: реального та віртуального» [3, с. 140].

Погоджуючись з такою думкою у цілому, все ж зазначимо, що цифровізація є не просто «однією із головних тенденцій розвитку інформаційного суспільства», вона виступає головним, визначальним фактором. Водночас, слід наголосити на тому, що «У сучасних умовах зростає роль інституціоналізації опозиції та груп інтересів, адже мережеве суспільство створює нові можливості для активізації взаємодії між владою, опозицією та групами інтересів; їх вплив на владу та суспільство зростає завдяки комунікативним мережам та технологіям. Зокрема, відносини між опозицією та владою усе більше набувають опосередкованого характеру, опозиція використовує масмедіа та мережу інтернет, презентуючи критику влади та свою альтернативну програму у публічному комунікативному просторі» [6, с. 272].

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення ролі груп інтересів у соціально-політичній взаємодії у цифровому суспільстві, яка обумовлена їх позицією у політичному просторі «між» владою та опозицією.

Виклад основного матеріалу дослідження. У цифровому суспільстві відбуваються суттєві трансформації у процесі формування груп інтересів, механізмах (адміністративному, правовому, комунікативному тощо) та технологіях їх впливу на владу та опозицію у цифровому суспільстві. Визначальну роль у соціально-політичній взаємодії у цифровому суспільстві починають відгравати групи інтересів. Їх умовно можна поділити на три великі кластера, які використовують соціальні мережі, месенджери, технології мобільного зв'язку та інформаційні технології задля визначення власних інтересів та шляхів їх реалізації у взаємодії із владою та опозицією. По-перше, еліти цифрового суспільства (IT-корпорації та Tech-гіганти), які визначають технологічні напрямки та темп розбудови цифрового суспільства. По-друге, активісти, представники громадянського суспільства – вони завше відстоюють цінності свободи та вільного доступу, трансформують демократію у напрямку е-демократії та е-голосування з усіма позитивними та негативними наслідками. По-третє, «цифрові громадяни» та окремі кібер-спільноти (від блогерів до хакерів), які є найбільш активними користувачами та лобістами цифровізації. Групи інтересів

у цифровому суспільстві використовують мережі для дезінформації, мобілізації або просування інтересів у сфері кібербезпеки, персональних даних та цифрових прав. Під впливом груп інтересів цифрового суспільства класичні принципи та технології лобізму переходять у мережевий простір, використовуючи соціальні мережі та цифрові інструменти. Групи інтересів у цифровому суспільств активно застосовують технології дезінформації та маніпуляції громадською думкою задля впливу на громадську думку, тиску на влади та опозицію.

Слід безумовно погодитись із наступною думкою: «Цифрові технології стали частиною повсякденного життя, змінюючи свідомість людей і форми їх життєдіяльності. Речі, які ще кілька десятиліть тому вважалися науковою фантастикою, нині сприймаються як належне. Передусім, мова йде про сучасні смартфони, глобальні інформаційні мережі, доповнену та віртуальну реальність тощо. Суспільство все більше покладається на бази даних і стає залежним від цифрових технологій та цифрової інфраструктури. Свідченням цього є банківські акаунти, управління електричними мережами, медичні картки та інша особиста інформація. Разом з тим, глобальні тенденції демонструють прагнення до значно ширшого використання цифрових технологій, з великим галасом навколо штучного інтелекту й обіцянкою нескінченно зростаючої і ефективної цифрової економіки. Цифрові технології, що вплетені в структуру суспільства складними, та часом, суперечливими способами, покладаються на код, який можна змінювати, оновлювати, виправляти, зламати, зберігати та аналізувати без зміни фізичної форми машини. Програмована та перепрограмована природа цифрових технологій, а також можливість збирати й аналізувати дані пояснюють активність повсюдного їх впровадження» [4, с. 77].

У цифровому суспільстві значно зростає продуктивність та ефективність використання цифрових технологій, які швидко розвиваються – від мережі Інтернет до маркетингових і політичних технологій Big Data. На даному етапі розвиток цифрового суспільства пов'язується, насамперед, із технологіями штучного інтелекту.

У комплексі, технологічний розвиток мережі інтернет, мобільного зв'язку, «хмарних» обчислень інформації та штучного інтелекту спричиняє не лише формування соціальних мереж та відтворення на рівні цифровізації (у віртуальному просторі) мережевої організації соціальної та політичної взаємодії, а і переведення послуг інститутів публічної влади в онлайн-сервіси (модель «сервісної» держави).

До основних характеристик цифрового суспільства, які безпосередньо впливають на взаємодію груп інтересів із владою та опозицією відносяться: 1) мобільність; 2) інтерактивність; 3) адаптивність. Натомість, розбудова цифрового суспільства утворює нові загрози: 1) кіберзагрози; 2) маніпуляції інформацією та проведення інформаційних операцій та війн; 3) цифрову нерівність, яка полягає у різних можливостях доступу до інформації та послуг у мережі. У цілому, визначені загрози можуть спричинити небезпеку побудови нової тоталітарної політичної моделі – інформаційного тоталітаризму. При цьому, якщо раніше тоталітарна влада безпосередньо належала державі, то наразі йдеться про добре організовані групи лідерів думок, візіонерів з мільярдними статками та наддержавних утворень. Поява нових політичних акторів, які є власниками цифрових платформ та, водночас, мають потужний вплив на політичну владу, змінює модель взаємодії між владою та опозицією. Серед ключових викликів – використання технологій дезінформації (фейків) за допомогою штучного інтелекту, медіа-скандалів тощо. Зокрема у наступні роки одним із головних пріоритетів стане захист електоральної демократії, тобто забезпечення чесних та прозорих виборів в умовах цифрової трансформації стосовно підрахунку голосів та онлайн-агітації.

Також для країн, що трансформуються у напрямку від електоральної до консолідованої демократії, слід відзначити негативні наслідки олігархізації. Відзначимо: «В умовах широкомасштабної збройної агресії проблема демократизації політичного процесу України не втрачає актуальності. Навпаки, вона набуває особливої ваги як у теоретичному так і у практичному вимірах. Від успішного завершення демократичного переходу та встановлення режиму «консолідованої демократії» (саме так визначив «пункт прибуття» для пострадянських країн американський дослідник Л. Даймонд) залежить легітимність влади в Україні, підтримка Заходу, продовження процесів європейської та євроатлантичної інтеграції. Серед викликів демократизації політичного процесу в Україні слід, передусім, відзначити олігархію, як режим політичного панування груп, які стали монополістами в економічній сфері. Це відбулось внаслідок формування після здобуття Незалежності «гібридного» політико-економічного процесу та його подальших трансформацій. «Гібридність» процесу обумовлена тим, що він характеризується плюралізмом та конкуренцією у політиці та, водночас, монополією фінансово-промислових груп та відсутністю ринкових механізмів у економіці» [7, с. 44].

Серед основних проблем, пов'язаних із олігархізацією, слід особливо відзначити вплив фінансово-промислових груп на масмедіа, блогосферу

та соціальні мережі. Контроль над медіа-простором фактично відкриває шлях для маніпуляцій громадською думкою із використанням технологій пропаганди та політичної рекламістики.

Погодимось: «на тлі підвищення легітимізуючого потенціалу мас-медіа та комунікативних технологій у сучасному суспільстві відбувається зниження ролі наукового знання в процесі забезпечення легітимності публічної влади. Натомість у політичній комунікації як основі легітимізуючої взаємодії зростає вага комунікативних технологій, які використовуються в мас-медіа. Варто зазначити, що політична пропаганда, зв'язки із громадськістю та політична реклама в масмедіа здатні забезпечити легітимність окремих політичних акторів у короткостроковій перспективі (наприклад, під час виборчих змагань), натомість процес легітимізації публічної влади в сучасних умовах потребує впровадження системи електронного урядування та електронної демократії» [5, с. 107]. Йдеться про один із головних напрямків цифровізації взаємодії груп інтересів із владою – е-урядування. Дійсно, перетворення послуг, які надають інститути публічної влади на зручні для громадян онлайн-сервіси є важливим елементом розбудови цифрової інфраструктури. У ній важливе місце належить відносинам між групами інтересів, владою та опозицією.

Цифровізація відкриває нові можливості для утворення та координації груп інтересів, організації та проведення масштабних інформаційних кампаній для тиску на громадську думку, впливу на публічну владу та опозицію. Зокрема, йдеться про підвищення швидкості та якості комунікації як між групами інтересів (горизонтальна комунікація) так і між групами інтересів та владою (вертикальна комунікація). Доступ до інформації є важливим ресурсом, який групи інтересів використовують у процесі взаємодії із владою та опозицією. Цифровізація трансформує соціальну та політичну взаємодію в кіберпросторі, змінюючи структуру взаємовідносин між громадянами та державою та, відповідно, між групами інтересів та владою. Взаємодія влади та опозиції в цифровому суспільстві не в останню чергу визначається глибинною трансформацією політичних акторів та інструментів боротьби. Цифровізація суспільства перетворила політику на «суспільну виставу», де баланс сил залежить від швидкості мобілізації мережевих спільнот.

Висновки. Відтак, соціально-політична взаємодія між групами інтересів, владою та опозицією у цифровому суспільстві обумовлена появою нової потуги – еліти інформаційного суспільства, яка має власні інтереси й характеризується синтезом економічного впливу, контроля над соціальними мережами і політичної влади та розбудовою інформаційного простору (кіберпростору) цифрової взаємодії із використанням інтернет-комунікації та технологій мобільного зв'язку.

Серед основних характеристик цифрового суспільства, які позитивно впливають на соціально-політичну взаємодію груп інтересів із владою та опозицією відносяться: 1) мобільність; 2) інтерактивність; 3) адаптивність. До основних викликів для демократичної взаємодії між групами інтересів, владою та опозицією, які утворює цифровізація, слід віднести наступні: 1) кіберзагрози; 2) маніпуляції інформацією та проведення інформаційних операцій та війн; 3) цифрову нерівність, яка полягає у різних можливостях доступу до інформації та послуг у мережі.

Групи інтересів цифрового суспільства не є однорідними. Їх можна поділити на декілька кластерів: 1) представники IT-корпорацій та Tech-гігантів, які визначають технологічні напрямки та темп розбудови цифрового суспільства; 2) представники громадянського суспільства, які стоять на сторожі цінностей свободи та вільного доступу до інформації у мережі Інтернет; 3) кібер-спільноти (від блогерів до хакерів), які є найбільш активними користувачами, бенефіціарами та лобістами цифровізації. У взаємодії із владою та опозицією, групи інтересів застосовують мережі для впливу на громадську думку, дезінформації, мобілізації прихильників або просування інтересів у сфері кібербезпеки, персональних даних та цифрових прав.

Література

1. Демченко О. Діяльність груп інтересів в Україні. *Політичний менеджмент*. 2006. № 6. С. 89–97. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/demchenko_diialnist.pdf

2. Кольцов В. М. Парламентська опозиція в умовах війни. *Трансформація українського суспільства в цифровуеру*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 березня 2024 р. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 6–8. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e21276ef-218d-4e4d-905f-7c7d428df5ad/content

3. Мачуліна І. І. Вплив цифровізації на соціальні практики молоді: основні тенденції та ризики. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2025. Вип. 53. С. 140–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2025_53_26

4. Піжук О., Муравйов В. Цифрове суспільство як нова парадигма розвиткуцивілізації XXI століття. 2022. № 2(9). С. 75–86. DOI: https://doi.org/10.52058/2695-1584-2022-2(9)-75-86

5. Яковлева Л. І. Комунікативний вимір процесу легітимації публічної влади. *Політикус*. 2020. Вип. 3. С. 103–108. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/9498/1/Yakovleva%20L.%20I..pdf

6. Ярова Л. В., Кольцов В. М. Інституціоналізація опозиції та груп інтересів у мережевому суспільстві.

Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 271–274. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/77e81ec8-d7ed-4128-9fef-4fa26b34ed67/content

7. Ярова Л., Кольцов В. Демократизація політичного процесу в Україні: від деолігархізації до консолідації суспільства. *Сучасні політичні процеси:глобальний та національний виміри*: матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 30 листопада 2023 р.) /за заг.ред. С.В. Ківалова. Одеса, 2023. С. 43–46. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6628e7a2-345f-4146-a520-158780c63f80/content

8. Ярова Л.В., Куртіков М.В. Технології формування груп інтересів у кіберпросторі. *Габітус*. 2025. Випуск 76. С. 50–54. URL: http://habitus.od.ua/journals/2025/76-2025/9.pdf

Анотація

Ярова Л. В., Кольцов В. М., Куртіков М. В. **Соціально-політична взаємодія у цифровому суспільстві: групи інтересів між владою та опозицією.** – Стаття.

Соціально-політична взаємодія між групами інтересів, владою та опозицією у цифровому суспільстві обумовлена появою нової потуги – еліти інформаційного суспільства, яка має власні інтереси й характеризується синтезом економічного впливу, контроля над соціальними мережами і політичної влади та розбудовою інформаційного простору (кіберпростору) цифрової взаємодії із використанням інтернет-комунікації та технологій мобільного зв'язку. У просторі наукового дискурсу слід виокремити три кластера ідей: 1) наукові праці відносно визначення сутності цифрового суспільства; 2) дослідження проблеми взаємодії влади та опозиції; 3) визначення ролі груп інтересів у демократичній політиці сучасної епохи.

Метою статті є визначення ролі груп інтересів у соціально-політичній взаємодії у цифровому суспільстві, яка обумовлена їх позицією у політичному просторі «між» владою та опозицією.

Серед основних характеристик цифрового суспільства, які позитивно впливають на соціально-політичну взаємодію груп інтересів із владою та опозицією відносяться: 1) мобільність; 2) інтерактивність; 3) адаптивність. До основних викликів для демократичної взаємодії між групами інтересів, владою та опозицією, які утворює цифровізація, слід віднести наступні: 1) кіберзагрози; 2) маніпуляції інформацією та проведення інформаційних операцій та війн; 3) цифрову нерівність, яка полягає у різних можливостях доступу до інформації та послуг у мережі.

Групи інтересів цифрового суспільства не є однорідними. Їх можна поділити на декілька кластерів: 1) представники IT-корпорацій та Tech-гігантів, які визначають технологічні напрямки та темп розбудови цифрового суспільства; 2) представники громадянського суспільства, які стоять на сторожі цінностей свободи та вільного доступу до інформації у мережі Інтернет; 3) кібер-спільноти (від блогерів до хакерів), які є найбільш активними користувачами, бенефіціарами та лобістами цифровізації. У взаємодії із владою та опозицією, групи інтересів застосовують мережі для впливу на громадську думку, дезінформації, мобілізації прихильників або просування інтересів у сфері кібербезпеки, персональних даних та цифрових прав.

Ключові слова: цифрове суспільство, групи інтересів, влада, уряд, опозиція, політичні комунікації, демократизація, політичні технології, політичні інститути, соціально-політична взаємодія.

Summary

Yarova L. V., Koltsov V. M., Kurtikov M. V. **Social and political interaction in the digital society: interest groups between the government and the opposition.** – Article.

Social and political interaction between interest groups, authorities, and opposition in a digital society is caused by the emergence of a new force – the information society elite, which has its own interests and is characterized by a synthesis of economic influence, control over social networks and political power, and the development of the information space (cyberspace) of digital interaction using Internet communication and mobile technologies. In the space of scientific discourse, three clusters of ideas should be distinguished: 1) scientific works on defining the essence of digital society; 2) research on the problem of interaction between the government and the opposition; 3) defining the role of interest groups in the democratic politics of the modern era.

The purpose of this article is to define the role of interest groups in socio-political interaction in a digital society, which is determined by their position in the political space "between" the government and the opposition.

Among the main characteristics of digital society that positively influence the socio-political interaction of interest groups with the government and opposition are: 1) mobility; 2) interactivity; 3) adaptability. The main challenges for democratic interaction between interest groups, the government, and the opposition posed by digitalization include the following: 1) cyber threats; 2) manipulation of information and the conduct of information operations and wars; 3) digital inequality, which consists of different opportunities for access to information.

The interest groups of the digital society are not homogeneous. They can be divided into several clusters: 1) representatives of IT corporations and tech giants who determine the technological directions and pace of development of the digital society; 2) representatives of civil society who stand guard over the values of freedom and free access to information on the Internet; 3) cyber communities (from bloggers to hackers), who are the most active users, beneficiaries, and lobbyists of digitalization. In their interactions with the government and the opposition, interest groups use networks to influence public opinion, spread misinformation, mobilize supporters, or promote interests in the areas of cybersecurity, personal data, and digital rights.

Key words: digital society, interest groups, government, opposition, political communications, democratization, political technologies, political institutions, socio-political interaction.

Дата надходження статті: 02.11.2025
Дата прийняття статті: 17.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 324:101
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.39

А. М. Шаповалова
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4920-5539
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного та публічного права
Київського національного університету технологій та дизайну

Т. О. Букорос
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4059-2632
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного та публічного права
Київського національного університету технологій та дизайну

Н. В. Фастовець
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8619-8975
кандидат наук державного управління,
доцент, доцент кафедри приватного та публічного права,
Київського національного університету технологій та дизайну

ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОЛІТОЛОГІЯ І ФІЛОСОФІЯ ПОЛІТИКИ: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ В АНАЛІЗІ СУЧАСНИХ ВИБОРІВ

Постановка проблеми. Сучасна політична наука перебуває у стані глибокої методологічної рефлексії, зумовленої очевидною кризою традиційних демократичних інститутів. Електоральна політологія, яка десятиліттями фокусувалася на статистичному аналізі поведінки виборців, партійних уподобаннях та механіці голосування, сьогодні стикається з викликами, які неможливо пояснити виключно за допомогою математичних моделей. Питання про те, чому виборці в усталених демократіях дедалі частіше віддають перевагу антисистемним кандидатам, або як цифрові образи стають реальнішими за політичні програми, вимагають повернення до філософсько-історичних основ політики та політичної думки. Історія політичної думки демонструє, факт того, що ще від часів Платона та Арістотеля питання легітимності, справедливості й форм правління посідали центральне місце у філософському осмисленні політики. У Новий час дискусія точилася навкруги питань, пов'язаних із волею народу – як джерела легітимності. Сучасні виклики сьогодення перш за все, пов'язані з цифровізацією та епістемічною кризою, що вимагає нового прочитання цих класичних ідей у контексті постмодерного суспільства.

Точки перетину електоральної політології та філософії політики виникають навколо центральної проблеми – легітимності влади. Якщо перша дисципліна досліджує процедури, за допомогою яких влада здобувається, то друга аналізує сенси, які роблять цю владу правомірною в очах суспільства. У сучасному контексті цей взаємозв'язок ускладнюється феноменом «постправди», де електоральний успіх може базуватися не на ефективності врядування, а на успішній симуляції цієї ефективності у віртуальному просторі.

Актуальність даного дослідження зумовлена безпрецедентною концентрацією доленосних виборів у 2024 році, які стали тестом на життєздатність ліберальної демократії. Вибори в США, Великій Британії та Франції продемонстрували, що навіть у країнах з тривалою історією демократичного розвитку існують глибокі тріщини в суспільному договорі, пов'язані з недовірою до інститутів та відчуттям несправедливості виборчих систем. Для України ж досвід 2019 року залишається фундаментальним кейсом віртуалізації політики, що передував великим історичним викликам воєнного часу, які, у свою чергу, знову змістили акценти в бік інституційної міцності та персональної легітимності лідера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі електоральна політологія дедалі частіше розглядається у тісному зв'язку з філософією політики та історією політичної думки, що зумовлено ускладненням виборчих процесів і зростанням ролі ціннісних та світоглядних чинників. Дослідники наголошують, що аналіз виборчої поведінки вже не може обмежуватися лише інституційними чи кількісними підходами, а потребує осмислення категорій політичної легітимності, справедливості, відповідальності та свободи вибору. У межах філософсько-політичних студій вибори інтерпре-

© А. М. Шаповалова, Т. О. Букорос, Н. В. Фастовець, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

туються як форма суспільного договору та спосіб символічного відтворення влади. Водночас, праці з електоральної політології зосереджуються на механізмах формування електоральних уподобань, впливі ідеологій, ідентичностей і політичних наративів. Перетин цих підходів дозволяє глибше зрозуміти мотивацію виборців та трансформацію демократичних практик у сучасних суспільствах. На основі використаних у дослідженні джерел можна окреслити кілька ключових напрямів наукового аналізу сучасних виборів. Значна частина досліджень зосереджується на інституційних та поведінкових аспектах електоральних процесів, зокрема на проблемах популізму, виборчих стратегій та кризових станів демократії (Ж. Безп'ятчук; Т. Прядко; F. Gougou). Окремий пласт літератури репрезентує порівняльний і прикладний аналіз виборів у розвинених демократіях, де увага приділяється ролі медіа, політичних кампаній та соціальної поляризації (UK General Election Analysis 2024; Post-Election Poll Study). Водночас, праці M. Bogaards та Z. Scott, L. Lomičová, J. Šerek розкривають проблематику легітимності виборів і моделей представництва, що наближає електоральні студії до філософсько-політичного осмислення демократії. Фундаментальний теоретичний вимір демократичної практики представлений у дисертаційному дослідженні D. K. Wiredu, де вибори аналізуються крізь призму нормативних теорій демократії.

Разом із тим наявна література демонструє низку невирішених аспектів проблеми. По-перше, бракує цілісних досліджень, які б системно поєднували емпіричні дані електоральної політології з категоріальним апаратом філософії політики (легітимність, моральна відповідальність вибору, символічна природа влади). По-друге, недостатньо осмисленими залишаються ціннісні та етичні виміри виборчої поведінки в умовах зростання недовіри до інститутів і інформаційних джерел. По-третє, у науковому дискурсі фрагментарно представлене питання впливу популістських наративів на трансформацію уявлень про демократію та народний суверенітет. Таким чином, існує потреба в інтегративному підході, який дозволив би розглядати сучасні вибори не лише як політичну процедуру, а і як філософсько-політичний феномен, що відображає глибинні зміни у демократичній свідомості суспільства.

Формулювання мети і завдань статті. Метою статті є виявлення та аналіз концептуальних точок перетину між електоральною політологією та філософією політики при дослідженні сучасних виборчих процесів, а також оцінка впливу цих перетинів на трансформацію демократичної легітимності.

Для досягнення мети було поставлено такі завдання:

– Розкрити історично-філософський зміст концепту легітимності у світлі сучасних електоральних досліджень;

– Проаналізувати вплив виборчих систем (мажоритарної, пропорційної та змішаної) на формування відчуття електоральної справедливості на прикладі Британії та Франції 2024 року;

– Дослідити феномен віртуалізації політики та застосування теорії симулякрів Ж. Бодріяра до виборчого процесу в Україні 2019 року;

– Оцінити роль епістемічної поляризації та цифрової інфраструктури у трансформації електоральної поведінки в США під час кампанії 2024 року;

– Сформулювати теоретичні висновки щодо майбутнього представницької демократії в умовах глобальної невизначеності.

Методи дослідження. У роботі ми використали декілька методів дослідження, які допомогли нам комплексно та глибоко дослідити тему.

Порівняльно-типологічний метод дозволив зіставити результати виборів у різних політичних системах (США, Велика Британія, Франція, Україна) та виявити спільні тренди дестабілізації електоральних преференцій.

Системний підхід використано для аналізу взаємодії між виборчими правилами (інститутами) та суспільною довірою (ціннісними орієнтаціями).

Метод дискурс-аналізу застосовано для вивчення політичних наративів та стратегій легітимації кандидатів у медіа-просторі.

Філософська деконструкція (зокрема постмодерністський підхід) дала змогу проаналізувати вибори як процес конструювання гіперреальності та симуляції політичної волі щодо політичної думки в цілому.

Статистичний аналіз електоральних даних (результати голосування, демографічні зсуви, показники явки) забезпечив емпіричне підґрунтя для філософсько-історичних узагальнень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Почнемо з того, що центральною точкою дотику між електоральною наукою та філософією є питання про джерело та стійкість легітимності. У класичному розумінні Роберта Даля, демократія (або «поліархія») потребує не просто проведення виборів, а наявності інституційних гарантій, що забезпечують реальну участь громадян та конкуренцію еліт. Проте, сучасні дослідження показують, що громадяни оцінюють легітимність влади через три різні фільтри [3].

По-перше, це процедурна справедливість. Виборці схильні приймати навіть ті результати, з якими вони не згодні, якщо вважають сам про-

цес чесним, прозорим та інклюзивним. Проте впровадження новітніх технологій, як-от електронні книги опитування чи біометрична верифікація, не завжди підвищує цю довіру [6, с. 414]. Навпаки, як показують експерименти в США, використання складних електронних систем може навіть знижувати відчуття легітимності у певних груп населення через страх перед маніпуляціями або помилками алгоритмів.

По-друге, це результативна легітимність. Сеймур Мартін Ліпсет стверджував, що легітимність демократії безпосередньо залежить від її здатності вирішувати соціально-економічні проблеми. У перехідних суспільствах, таких як Україна, цей зв'язок є особливо критичним. Вибори 2019 року в Україні продемонстрували, що виборці готові делегітимізувати старі еліти не через порушення процедур, а через їхню неефективність у забезпеченні життєвих стандартів та боротьбі з корупцією [8].

По-третє, це дихотомія інституційної та персональної легітимності. Сучасний виборець часто довіряє «демократії як системі», але відчуває глибоку підозру до «політиків як індивідів» [6, с. 417]. Цей розрив створює умови для появи лідерів-популістів, які обіцяють повернути владу «народу», апелюючи до персональної харизми в обхід дискредитованих інститутів.

Підкреслимо, що у класичній електоральній політології виборець часто постає як абстрактна одиниця аналізу – носій уподобань і голосу. Філософія політики натомість підкреслює, що політичний суб'єкт формується в конкретному соціальному та дискурсивному контексті. Це означає, що виборчі рішення не лише відображають уже наявні інтереси, а й є результатом політичної соціалізації, ідеологічного впливу та символічної боротьби за значення.

Сучасні вибори також актуалізують проблему істини та раціональної публічної дискусії. Електоральна політологія фіксує зростання ролі дезінформації, емоційних кампаній і технологій мікротаргетингу. Філософія політики розглядає ці процеси як загрозу деліберативному ідеалу демократії, у якому політичний вибір має ґрунтуватися на аргументованому обговоренні. У цьому контексті вибори дедалі більше постають не як арена змагання програм, а як простір маніпуляції уявленнями про реальність.

Окремим аспектом взаємодії цих дисциплін є етика виборчих технологій та цифрова трансформація агітації. Якщо електоральна політологія зосереджується на ефективності мікротаргетингу та алгоритмів соціальних мереж у мобілізації голосів, то філософія політики ставить питання про когнітивну свободу та автономію волі виборця. Використання великих даних для маніпуляції підсвідомими страхами чи упередженнями перетворює виборця з суб'єкта демократичного процесу на об'єкт психотехнічного впливу. Це підриває саму суть концепції «свідомого вибору», оскільки межа між інформуванням та прихованою інженерією згоди стає дедалі розмитою [2, с. 162].

Крім того, точки перетину виникають у дослідженні феномену політичної відповідальності. Традиційний електоральний аналіз розглядає вибори як механізм «санкції», де виборець карає або винагороджує владу за минулі дії. Філософський же підхід розширює це поняття до «відповідальності перед майбутнім», аналізуючи, як короткострокові виборчі цикли конфліктують із довгостроковим спільним благом. У ситуації кліматичних змін або глобальних безпекових викликів виникає парадокс: демократичні процедури, орієнтовані на негайне задоволення запитів електорату, можуть суперечити етичним обов'язкам держави щодо виживання спільноти в історичній перспективі.

Відзначаємо також, що синтез філософії та політології дозволяє по-новому поглянути на проблему абсентеїзму та політичного відчуження. Поки політологи вимірюють явку та кореляцію неучасті з соціально-демографічними показниками, філософи аналізують відмову від голосування як форму мовчазного протесту або втрату віри в онтологічну значущість політики. Вибори в епоху постмодерну часто сприймаються як «симулякр» – ритуал, що позбавлений реального впливу на вектори розвитку глобалізованого світу. Розуміння цих глибинних мотивів є ключовим для реформування демократичних інститутів, аби вони знову стали простором справжньої суб'єктності громадян, а не лише технічним інструментом ротації еліт.

На нашу думки, вибори 2024 року в Європі стали яскравою ілюстрацією того, як формальні правила гри (виборчі системи) впливають на філософське сприйняття справедливості та мандата на владу.

У Великій Британії мажоритарна система «First Past the Post» (FPTP) призвела до результату, який дослідники називають «парадоксом зсуву». Лейбористська партія отримала величезну парламентську більшість (411 місць), маючи лише близько 34% голосів виборців [7]. З точки зору філософії представництва, це породжує кризу легітимності: чи може уряд вважатися таким, що має мандат на радикальні зміни, якщо дві третини виборців за нього не голосували?

Саме таке питання ставлять сучасні критики мажоритарних моделей: формальні резуль-

тати не завжди відображають політичну волю суспільства як цілого, і можуть породжувати відчуття втрати голосу серед великих груп виборців. Це прямий виклик класичній ідеї народного суверенітету, яка вимагає, щоб влада відображала не лише технічну більшість у парламенті, а й ширше схвалення населення.

Ми переконані, що посилює цю дискусію і здобуття місць для невеликих партій. Хоча деякі партії отримали значну частку голосів у Великій Британії, їхнє представництво у парламенті стало непропорційно малим. Це підкреслює практичну різницю між виборчими системами, які прагнуть пропорційності, і тими, що віддають перевагу стабільності або двопартійній конкуренції. У контексті філософії політики це дозволяє говорити не лише про формальні правила – хто скільки місць отримав – а про те, яке місце в демократії займають голоси меншості, як вони визнаються і втілюються в інституційних результатах.

У Франції ситуація була ще складнішою. Позачергові вибори до Національних зборів продемонстрували стан «латентної політичної кризи», що триває з 2022 року. Рішення президента Е. Макрона розпустити парламент було філософським «актом довіри», спрямованим на те, щоб змусити націю зробити вибір між центризмом та радикалізмом.

Проте, результатом стала «триполяризація» політичного простору, де жодна сила не має більшості, а формування уряду потребує «парламентської толерантності» з боку ідеологічних ворогів. Це означає кінець епохи стабільних мажоритарних кабінетів у П'ятій республіці та перехід до моделі, де легітимність щодня ставиться під сумнів у парламентських дебатах [4].

З електоральної точки зору така ситуація створює структурну невизначеність: без чіткої більшості парламент не може легко проводити закони, уряд постійно потребує широких компромісів, а голос кожного депутата набуває великої ваги у формуванні історичних політичних рішень. Саме ця невизначеність дала початок розмовам про «новий стиль політичного управління», де правляча коаліція повинна не лише домовлятися на рівні партійних інтересів, а й враховувати ширшу волю суспільства та його думку, представлену трьома великими блоками.

Варто зауважити, що у Франції в 2024 році виборці висловили розділену волю, що не зводиться до банального «центр-проти-радикалів», а відображає складний набір цінностей і пріоритетів. Це означає, що питання легітимності тепер не вирішується автоматично голосуванням, а постійно переосмислюється в політичних діалогах, коаліційних переговорах і навіть у повсякденних дебатах про те, що має бути справедливим і цінним для французького суспільства.

Аналізуючи феномен України, кейс виборчої кампанії 2019 року залишається одним із найбільш інтригуючих для філософії політики. Тут ми спостерігали перехід від класичного електорального процесу до того, що Ж. Бодріяр називав «симулякром». І саме, виборча кампанія В. Зеленського була побудована на розмиванні меж між реальністю та вимислом.

Застосування теорії Ж. Бодріяра до цих виборів дозволяє виділити такі аспекти:

Гіперреальність кандидата. Василь Голобородько (екранний персонаж) став прототипом для реального президента. Виборці голосували не за живу людину з політичним досвідом, а за ідеалізований образ, який став «реальнішим за реальність».

Смерть політичного референта. Програми, ідеології та дебати (як традиційні інструменти політики) втратили значення. Їх замінив символічний обмін короткими відеороликами, мемами та емоційними закликами в Instagram та Facebook.

Комунікативна автономія. Замість традиційних електоральних структур (партійних осередків) було створено «віртуальну державу», де взаємодія з лідером відбувалася безпосередньо через смартфон, що давало ілюзію прямої демократії [1].

Наголосимо, що самі вибори 2019 року відбулися 31 березня (перший тур) та 21 квітня (другий тур). Володимир Зеленський здобув перемогу з близько 73% голосів у другому турі, суттєво випередивши Петра Порошенка (~25%) – це один із найвищих результатів у президентських виборах останніх років незалежної України. Такий розрив – без вираженої програмної конкуренції, чи чіткої ідеологічної платформи – є статистично нетиповим і підсилює аргумент про домінування образу над змістом у цих виборах.

Як бачимо, цифрові комунікації відіграли ключову роль у кампанії В. Зеленського: його команда мобілізувала понад 180 000 підписників у Telegram, провела понад 3 200 цифрових рекламних кампаній, сегментовано орієнтуючи повідомлення на різні групи аудиторій. Згідно з даними дослідження Open Democracy, саме таргетована цифрова комунікація на соцмережі стала одним із основних каналів взаємодії з виборцями, часто замінюючи традиційні ЗМІ чи програмну дискусію.

Окрім того, феномен 2019 року продемонстрував остаточну перемогу естетичного над етичним у політичному просторі. З точки зору електоральної політології, ми побачили радикальну зміну поведінкових паттернів: раціональний вибір («homo politicus») поступився місцем афективному сприйняттю образу. Філософський зріз показує, що виборець перестав шукати в кандидаті «представника інтересів», натомість почав шукати «співучасника медійної події».

Філософська небезпека такого підходу полягає в тому, що легітимність, побудована на симулякрі, є вкрай крихкою: вона потребує постійної підтримки високого рівня «видовища». Проте, як показує аналіз років (майже 4 роки) повномасштабної війни, у критичні моменти персональна легітимність, здобута віртуально, може цілком трансформуватися у реальний інституційний авторитет.

Ми вважаємо, що вибори в США 2024 року продемонстрували найвищий рівень ідеологічної та епістемічної поляризації за останні 30 років. З точки зору електоральної політології, ми бачимо повне переформатування виборчих коаліцій. З точки зору філософії – ми бачимо руйнацію спільного простору правди.

Варто звернути увагу, що понад 70% американців занепокоєні роллю діпфейків та дезінформації, які ускладнюють доступ до фактів. Поляризація стала «фактором ризику», який впливає навіть на такі сфери, як громадське здоров'я чи економічна стабільність, оскільки прихильники різних партій живуть у різних інформаційних реальностях [5].

Вибори 2024 року зруйнували старі філософські уявлення про те, що етнічні меншини є монолітними прихильниками лівих сил. Дональд Трамп майже подвоїв свою підтримку серед чорношкірих виборців та досяг паритету серед іспаномовних чоловіків.

Слід також відзначити, що центральним філософським викликом у США залишається наратив про «вкрадені вибори». Понад 26% незалежних виборців і переважна більшість республіканців все ще мають сумніви щодо результатів 2020 року, що підриває самі основи процедурної легітимності. Коли значна частина нації вірить, що «найбільша загроза – це співгромадяни, які хочуть знищити країну», вибори перестають бути інструментом вирішення суперечок і стають інструментом екзистенційної боротьби.

Нині ми бачимо, як електоральна політологія дедалі більше апелює до концепту електоральної справедливості. Тут мова йде насамперед, про рівний доступ до політичних прав та можливостей. Виборчі системи мають забезпечувати «рівну вагу голосу», що стає аргументом за пропорційні системи у Британії.

Також важливим є впровадження біометрії та електронних книг (e-poll books). Приклад США показує, що попри очікування, використання електронних систем може знижувати відчуття легітимності через страх перед маніпуляціями.

Громадяни висловлюють бажання бути залученими до процесу прийняття рішень не раз на чотири роки, а постійно, через цифрові платформи або деліберативні органи (наприклад, з участю експертів).

Висновки. Отже, аналіз точок перетину електоральної політології та філософії політики у виборчих процесах 2019–2024 років дозволяє зробити наступні висновки.

Традиційна веберівська легітимність, заснована на раціонально-правових процедурах, поступається місцем «гіперреальній легітимності», де здатність кандидата конструювати привабливий віртуальний образ є важливішою за його політичну програму. Виборчий Кейс України 2019 року став світовим прецедентом цього зсуву.

Виборчі системи в провідних демократіях (Британія, Франція) дедалі менше здатні адекватно відображати складну структуру суспільних преференцій. Це породжує «парадокс мандата», коли уряд має законну силу, але не має глибокої суспільної підтримки, що веде до хронічної нестабільності.

Головним викликом для електоральної політології сьогодні є не стільки фальсифікація голосів, скільки руйнація епістемічного консенсусу (спільної віри в факти). Вибори в США 2024 року показали, що цифрова дезінформація та діпфейки створюють атмосферу «постійної підозри», яка унеможливлює мирну передачу влади в довгостроковій перспективі.

Справедливість виборів сьогодні оцінюється не лише через відсутність порушень у день голосування, а через інклюзивність інформаційного простору та здатність системи представляти меншини. Рух у бік пропорційних систем та прямої цифрової участі є відповіддю на цей запит, але він несе ризики фрагментації та втрати керованості.

І насамкінець, для подальшого розвитку політичної науки необхідна тісна інтеграція емпіричних методів з політико-філософським аналізом, що увійде також в історію сучасної політичної

Таблиця 1

Електоральні вподобання соціальних груп виборців США на президентських виборах 2024 року

Група виборців (США 2024)	Камала Харріс (%)	Дональд Трамп (%)	Філософський контекст
Білі виборці	42	57	Стабільна перевага правих консерваторів
Латиноамериканці	51	48	Зсув у бік економічного та релігійного консерватизму
Молодь (18–29)	54	43	Відхід частини молодих чоловіків від ліберального порядку денного
Сільське населення	29	69	Глибокий розрив між міською та сільською етикою

думки. Тільки розуміючи онтологічну природу змін у свідомості сучасного виборця, ми зможемо розробити механізми захисту демократії від викликів популізму, дезінформації та інституційної ерозії.

Література

1. Безп'ятчук Ж. Зеленський – тренд популізму чи ні? 2019. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-48036762

2. Прядко Т. П. Криза демократії: аналіз і прогнозування у сучасному науковому дискурсі. *Регіональні студії: науковий збірник. редкол.*: М. М. Палінчак (голов. ред.), І. М. Вегеш, Є. І. Гайданка та ін. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2025. Вип. 41. С. 161–165.

3. Bogaards M. Electoral choices for divided societies: Moderation through constituency pooling and vote pooling. 2001. URL: https://aceproject.org/ero-en/topics/elections-security/bogaards.pdf

4. Gougou F. The 2024 French legislative elections: maintaining elections, political crisis. *West European Politics.* 2024. Vol. 48, № 3. P. 723–737.

5. Post-Election Poll Study Reveals Deepening Distrust in Government and Information Sources. 2024. URL: https://gspm.gwu.edu/post-election-poll-study-reveals-deepening-distrust-government-and-information-sources

6. Scott Z., Lomičová L., Šerek J. How citizens evaluate the legitimacy of direct vote and representation-based decision-making: Findings from the focus groups on adoption of the Euro and acceptance of refugees. *Journal of Social and Political Psychology.* 2023. Vol. 11, № 1. P. 408–423.

7. UK General Election Analysis 2024: Media, Voters and the Campaign. URL: https://eprints.whiterose.ac.uk/id/eprint/216045/1/UKElectionAnalysis2024_Jackson-et_al_v1.pdf

8. Wiredu D. K. Three essays on democratic theory and practice: dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (Political Science). Darlington Kwabena Wiredu ; University of Bologna. Forlì (Italy), 2021. URL: https://amsdottorato.unibo.it/id/eprint/9897/1/Wiredu_PhDThesis%5BFinal%5D_07.10.2021.pdf

Анотація

Шаповалова А. М., Букорос Т. О., Фастовець Н. В. **Електоральна політологія і філософія політики: точки перетину в аналізі сучасних виборів. – Стаття.**

Актуальність проблеми дослідження зумовлена глибокою кризою традиційних демократичних інститутів та методологічною трансформацією сучасної політичної науки. Автори наголошують, що класична електоральна політологія, яка робить ставку на математичні моделі та статистичний аналіз, сьогодні неспроможна повноцінно пояснити новітні виклики: успіх антисистемних кандидатів, тотальну віртуалізацію публічного простору та феномен «пост-правди». Особливої гостроти проблема набуває через безпрецедентну концентрацію доленосних виборів у 2024 році (США, Велика Британія, Франція), які виявили глибоку недовіру до виборчих систем та руйнацію епістемічного консенсусу в суспільствах. У цьому контексті виникає гостра потреба у поверненні до філософських основ політики для аналізу легітимності влади, яка тепер базується не лише на процедурах, а й на успішній симуляції ефективності у віртуальному середовищі.

Метою статті є комплексний аналіз концептуальних точок перетину між електоральною політологією та філософією політики, а також оцінка того, як ці перетини впливають на трансформацію демократичної легітимності в сучасних виборчих процесах. Для реалізації цієї мети досліджується трансформація категорій справедливості та представництва під впливом цифрових технологій.

Методи дослідження включають: порівняльно-типологічний метод для зіставлення виборчих циклів у різних країнах та системний підхід для аналізу взаємодії інститутів із ціннісними орієнтаціями громадян. Важливе місце посідає метод філософської деконструкції, що дозволяє розглядати вибори як процес конструювання «гіперреальності», а також дискурс-аналіз медійних наративів. Емпіричне підґрунтя роботи забезпечене статистичним аналізом результатів голосування та демографічних зсувів.

Результати дослідження демонструють, що традиційна веберівська легітимність поступово замінюється «гіперреальною легітимністю», де віртуальний образ кандидата стає важливішим за його програму. Автори доводять, що на прикладі України 2019 року відбулася остаточна перемога «естетичного над етичним», коли виборець шукав у кандидаті не представника інтересів, а співучасника медійної події. Аналіз виборів у Великій Британії та Франції 2024 року виявив «парадокс мандата»: невідповідність мажоритарних систем складним суспільним преференціям призводить до того, що уряд має законну владу, але позбавлений глибокої підтримки населення. У США ж ключовим викликом визначено епістемічну поляризацію, де використання діпфейків та дезінформації, який руйнує спільний простір правди, перетворюючи вибори на інструмент екзистенційної боротьби. У висновках підкреслюється, що захист демократії сьогодні вимагає не лише технічного вдосконалення процедур, а й розуміння онтологічних змін у свідомості сучасного виборця.

Ключові слова: електоральна політологія, філософія політики, історія політичної думки, легітимність, представницька демократія, віртуалізація політики, гіперреальність.

Summary

Shapovalova A. M., Bukoros T. O., Fastovets N. V. **Electoral political science and philosophy of politics: points of intersection in the analysis of modern elections.** – Article.

The relevance of the research problem is due to the deep crisis of traditional democratic institutions and the methodological transformation of modern political science. The author emphasizes that classical electoral political science, which relies on mathematical models and statistical analysis, is currently unable to fully

explain the latest challenges: the success of anti-system candidates, the total virtualization of public space, and the phenomenon of "post-truth". The problem becomes particularly acute due to the unprecedented concentration of fateful elections in 2024 (USA, Great Britain, France), which revealed deep distrust of electoral systems and the destruction of epistemic consensus in societies. In this context, there is an urgent need to return to the philosophical foundations of politics to analyze the legitimacy of power, which is now based not only on procedures, but also on the successful simulation of efficiency in a virtual environment.

The aim of the article is a comprehensive analysis of the conceptual intersections between electoral political science and political philosophy, as well as an assessment of how these intersections affect the transformation of democratic legitimacy in modern electoral processes. To achieve this goal, the transformation of the categories of justice and representation under the influence of digital technologies is investigated.

The research methods include a comparative typological method for comparing electoral cycles in different countries and a systemic approach for analyzing the interaction of institutions with citizens' value orientations. An important place is occupied by the method of philosophical deconstruction, which allows us to consider elections as a process of constructing "hyperreality", as well as discourse analysis of media narratives. The empirical basis of the work is provided by a statistical analysis of voting results and demographic shifts.

The results of the study demonstrate that traditional Weberian legitimacy is gradually being replaced by "hyperreal legitimacy", where the virtual image of the candidate becomes more important than his program. The author proves that in the example of Ukraine in 2019, the final victory of the “aesthetic over the ethical” took place, when the voter was looking for a candidate not as a representative of interests, but as an accomplice in a media event. An analysis of the elections in the UK and France in 2024 revealed the “paradox of the mandate”: the inconsistency of majoritarian systems with complex social preferences leads to the fact that the government has legitimate power, but is deprived of deep support from the population. In the US, the key challenge is identified as epistemic polarization, where the use of deepfakes and disinformation destroys the common space of truth, turning elections into an instrument of existential struggle. The conclusions emphasize that the protection of democracy today requires not only technical improvement of procedures, but also an understanding of ontological changes in the consciousness of the modern voter.

Key words: electoral political science, philosophy of politics, legitimacy, representative democracy, virtualization of politics, hyperreality.

Дата надходження статті: 26.10.2025
Дата прийняття статті: 19.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ

УДК 1:174:34 + 1:174:347.96
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.40

І. В. Шамша
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9410-991X
кандидат філософських наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри філософії
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ЮРИСТІВ ТА СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Останніми роками можна спостерігати бурхливий розвиток різноманітних кодексів, які регламентують професійну поведінку юристів та співробітників правоохоронних органів. Але ситуація з мораллю та моральністю у сфері правових стосунків не тільки не покращилася, а й стала погіршуватися. Виникає доречне запитання: чи допомагають кодекси, які прийняті відносно недавно, покращити мораль та моральність в царині правовідносин? На наш погляд, ні – Бо метою будь-якого реформування постає система правовідносин, яка є дружньою до громадян, система, за якої права людини постають найвищою цінністю. Результати реформування сфери правових стосунків, які маємо на сьогодні, змушують поставити питання таким чином: а чи вистачає юридичних інструментів задля реформування моральних цінностей у сфері права? На наш погляд, відповідь на це запитання негативна.

В літературі дослідники піднімають ці теми. У статтях Шемчук В.В. «Професійна етика діяльності прокурора» [5], Свічкарьової Я.В. «Професійна етика в діяльності правоохоронних органів» [4], Лапкіна А.В. «Особливості професійної етики співробітників правоохоронних органів» [3], Голодник Ю.А. «Функціонування міжнародних стандартів в діяльності правоохоронних органів України» [1] йдеться про необхідність дотримання певних вимог у професіях юриста та правоохоронця, проте – чому їх багато хто не дотримується, часто не зазначається.

Тому, пропонуємо звернутися до філософських засад професійної етики представників юридичних професій та правоохоронців. Адже на наш погляд, саме нехтування філософськими засадами професійної етики робить реформування моралі і моральності у сфері правових відносин, неможливим. Недарма етика як галузь знання народилася в лоні філософських наук. На наш погляд, моральну складову будь-яких стосунків між людьми, неможливо покращити без розуміння її філософських засад.

Перша засада – це ***предмет професійної етики*** в юридичній та правоохоронній діяльності. Часто в підручниках з професійної етики юриста можна зустріти її предмет, нагромаджений окремо від предмету етики як галузі філософського знання. Тут можна побачити і регулювання якогось «спектру стосунків…», і «моралізацію професійної діяльності юриста», і визначення часу (робочого, або неробочого), в який професійна етика регламентує поведінку представників юридичних професій та правоохоронців. Арістотель, який був засновником етики як галузі знання, дуже здивувався би, побачивши такі визначення. Потрібно зрозуміти, що філософські засади професійної етики юристів та правоохоронців ті ж самі, які і в інших людей. Тому, ми завжди відстоювали точку зору, що предмет професійної етики юриста повинен корелюватися з етикою як такою. Між предметами етики, професійної етики, та професійної етики юриста, ми маємо справу з класичною логікою обмеження поняття. Якщо предметом етики є мораль і моральність, то предметом професійної етики (вчителя, лікаря, юриста), є мораль і моральність вчителя, лікаря, юриста. А предметом професійної етики юриста тоді постануть мораль і моральність судді, прокурора, адвоката, правоохоронця. Саме таке визначення предмету професійної етики юриста дозволяє побачити, що людина і юрист – це не різні речі. І не існує якоїсь окремої етики юриста, яку потрібно привносити ззовні в діяльність, яка прекрасно обходиться і без неї. Немає сенсу вибудовувати поруч з етикою людини, етику юриста. Набагато доречніше спертися на етику людини, адже юрист – це людина передусім, але, з особливими обов'язками. Ці обов'язки та специфіка професійної діяльності все одно не виходить за межі світу людини та суспільства.

© І. В. Шамша, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Друга засада – ***співвідношення етики та моралі***. Етика – це галузь знання, а мораль – предмет її дослідження, те, на що спрямована дослідницька увага цієї галузі знання. Тому, коли кодекс називають «кодексом суддівської етики», і він містить перелік якихось вимог, то мають на увазі скоріше мораль, і то – не повною мірою, оскільки мораль не звідна до переліку певних приписів. Зробити з юриста «відмінника», який намагається відповідати списку приписів, створених вчителем у сьомому класі (при всій повазі до вчителів), є глибоко хибним завданням, яке спотворює саму природу моралі і створює ґрунт для маніпуляцій юристами. Якщо мета – маніпуляції юристами, підкорення їх, то тоді завдання набагато спрощується: потрібно поставити юриста, або правоохоронця, перед списком вимог, а потім догматично контролювати їх дотримання. Тільки хто буде контролювати мораль тих, хто контролює юристів (суддів наприклад, або поліцейських)? Адже рішення іменем України виносить суддя, в якого є для цього відповідна кваліфікація, досвід і статус, а не той, хто суддю контролює. Тиск на суд залишається тиском, навіть якщо цей тиск прикривається вищими моральними чеснотами. Саме тому, що суд постає інституцією, на яку багато хто був би не проти натиснути, незалежність суду постає споконвічною засадою судової діяльності. Догматично-репресивна вимога дотримуватися певного переліку норм, за своєю сутністю є боротьбою за владу, і не має ніякого стосунку ані до моралі, ані до моральності. Прагнення до влади і контролю постає аморальним саме по собі. І ми не припиняємо дивуватися, чому саме цей аспект «етики» переміг у реформуванні моральної складової правовідносин?

Третя засада – випливає з другої: ***мораль спирається на свободу волі*** і є мораллю лише тоді, коли в людини є вільний вибір між добром та злом. Ось ця свобода вибору якраз і створює незвідність моралі до сукупності приписів. Якщо людина, маючи цю свободу вибору, свідомо обрала добро, а не зло, то вона є моральною. Але її не можна назвати моральною, якщо їй просто заборонили бути аморальною, позбавили вибору, і, навіть, якщо позбавили вибору, але сказали, що вибір є завжди. Свобода волі, на яку спирається мораль, передбачає вільне визнання свободи людини, надання цієї свободи. Не будуть моральними ні правова сфера, ні суспільство в цілому, якщо будуть представляти собою поле змагання різноманітних маніпулятивних моделей і практик. Адже маніпуляції – це якраз узурпація свобідної волі з метою підкорення і контролю, різновид насильства. Політичні, а не етичні закономірності будуть лежати в основі такого суспільства. Причому, навіть якщо прикрити цю боротьбу словом «доброчесність», або «етика», або «мораль».

Тому зробимо висновок, що через збільшення заборон, мораль не покращиться. Для покращення ситуації необхідно внутрішнє переконання в тому, що добро краще, ніж зло (1), та довіра на загальному суспільному рівні (2). Бо ситуація, коли мораль кожної людини контролюється ще однією людиною, аж ніяк не покращує моральної сторони стосунків в суспільстві. Та й навряд чи суспільство з таким ставленням до моралі буде успішним. Розвиток засобів стеження за громадянами, та застосування цих засобів до громадян різних країн світу, вказує на те, що людство втратило розуміння закономірностей життя морального універсуму і рухається в бік зовнішнього контролю моральності поведінки в умовах суцільної недовіри. Там, де мораль контролюється ззовні, там її взагалі немає.

Четверта засада – ***інтерсуб'єктивний (не суб'єктивний) характер моралі***. Мораль – це не просто збочена, оціночна (як полюбляють зазначати юристи) система переконань окремої людини, яка не має іншого джерела крім свавілля суб'єкта. Як мова і мовлення мораль має інтерсуб'єктивний характер, вона виникає *між* людьми. До речі кажучи, всі маніпулятивні стратегії поведінки ігнорують це, уходять від інтерсуб'єктивності моральних норм, перетворюючи стосунки між людьми в монологічний диктат. Всі люди завдяки цим стратегіям поділяються на «хижаків» та їхню «здобич», а суспільство перетворюється на «саванну», місце великого полювання. Якраз інтерсуб'єктивний характер моралі є повністю протилежним такій «саванні», бо передбачає *діалог*. Нагадаємо, що не тільки гроші, але й великі гроші можна отримати в сучасному світі повністю моральним шляхом – покращивши стан людей і людства. Прикладами тут постають Г.Форд, Д.Карнегі, творці сучасних затребуваних технологій – Б. Гейтс, М. Цукерберг, І. Маск, та багато інших. Як би не ставилися до цих людей, які б помилки вони не здійснювали, все одно – кожний з цих людей зробив людство і життя людини трішечки краще, а то й здійснив революцію в житті людей. Тому, слід пам'ятати, що для прибутку та процвітання в сучасному світі не обов'язково полювати на людей, з ножом відбирати в них останнє, перетворювати духовну сфери життя суспільства (в мистецтві, науці, освіті) в індустрію збагачення. Такі види поведінки завжди були маргінальними, тим більше є маргінальними сьогодні.

У юриста, або представника правоохоронної діяльності (до речі, як і у лікаря та вчителя), мораль – це не особиста і суб'єктивна справа.

Моральні цінності прямо відображаються в змісті та результатах діяльності в цих професіях, саме тому ще з давніх часів виникали спроби кодифікувати поведінку представників цих професій. В юридичних професіях та правоохоронній діяльності це дуже важливо розуміти, бо в цих професіях люди часто наділені розширеними повноваженнями, повноваженнями застосовувати фізичну силу та зброю. Можна собі уявити, якими будуть наслідки, якщо людині, яка поділяє людей на «хижаків» та їхню «здобич», ще зброю дати. Саме мораль як внутрішній принцип, запобігає зловживанням у правоохоронній діяльності.

Головне етичне запитання – «Що означає бути людиною?» В юридичних професіях та правоохоронній діяльності дуже важливо стати і бути людиною, зрозумівши, що мета не виправдовує засобів, що забаганки (фінансові, запити на могутність та вседозволеність і свавілля) окремої людини не є мораллю, яка в кожного, мовляв, суб'єктивна. Прагнути покращувати своє життя є нормальним, але не нормально покращувати його паплюжачи правову систему, сіючи несправедливість і хаос, погіршуючи суспільство і руйнуючи державу. На жаль, сьогодні суспільство містить велику кількість людей, які не тільки не покращують суспільство, але й руйнують те, що працює – ніхто не відміняв запиту на особисту могутність і владу. Результатом такої активності постає розвалений і спаплюжений той, або інший вид діяльності, на тлі якого красується новенький автомобіль. Ось заради чого людина йде по головах, пускає по миру, вирішує долі людей. Здається, що автомобіль можна придбати, не розвалюючи суспільство та державу.

*П'ята засада – **етико-антропологічний зміст відповіді на головне питання адвокатської етики***. Переконання в тому, що сенс професії адвоката полягає в тому, щоб за гроші довести будь-яку точку зору, за будь-яких умов відстоювати інтереси клієнта, є досить розповсюдженим в наш час. Відповідно до цього переконання, при необхідності, адвокат повинен бути спроможним – завтра – спростувати свою ж позицію, якщо це буде в інтересах підзахисного. Ось таке «високе» покликання. Причому, таке переконання є розповсюдженим як серед пересічних громадян, так і серед студентів юридичних навчальних закладів, діючих адвокатів, і (навіть) кандидатів юридичних наук, а також – в літературі. Наведене переконання є відповіддю на головне запитання адвокатської етики: яким саме чином адвокат повинен захищати клієнта? Для чіткості розуміння запитаного в цьому запитанні, додамо умови місця і часу. За умов винності клієнта в скоєному злочині, прямого визнання їм власної провини, неспівчуття адвоката злочину, наявності у сторони звинувачення доказової бази. Як адвокат повинен захищати інтереси клієнта, коли він розуміє провину підзахисного, в якій той сам зізнався, і стосовно якого сторона звинувачення зібрала несуперечливу доказову базу? Зрозуміло, що відповіді на це запитання може бути дві – перша наведена в розповсюдженому переконанні: адвокат повинен не дивлячись ні на що, діяти в інтересах клієнта. Друга відповідь – протилежна: за будь-яких умов адвокат повинен діяти в інтересах держави та суспільства. Спробуємо «зважити» ці відповіді в етико-антропологічному вимірі, адже наведене запитання є головним запитанням етики адвоката, в якому відображається специфіка морального вибору, здійснюваному в адвокатській професії. Наведемо декілька позицій, які можна зустріти в літературі.

Позиція перша: справедливість. Обіцянка адвоката – бути завжди справедливим – яку він дає під час складання присяги, не може бути виконаною, оскільки суперечить «... окремим основним (цікаве словосполучення (!) – І.Ш.) принципам адвокатської діяльності» [2, с. 157]. А саме: «... справедливість тріумфує, коли злочин розкритий, а 304 злочинець покараний»; а ось «Адвокат тріумфує, якщо йому вдається, використовуючи помилки слідчого, домогтися розвалу позиції обвинувачення в суді чи виправдіння підсудного, навіть свідомо винного у вчиненні злочину...» [2, с. 157]. Хоча це і «... не може вважатися справедливим» [2, с. 157]. Якщо сказати простіше, то справедливість тріумфує, якщо злочинець покараний, а адвокат тріумфує, якщо він розвалив позицію обвинувачення в суді. З цього міркування стає зрозумілим, що в завдання адвоката входить зробити так, щоб злочинець залишився на свободі. При цьому, зрозуміло, що адвоката не повинно бентежити, що замість цього злочинця може сісти за ґрати невинна людина. Це «є» метою адвокатської діяльності. Відповідно, проглядається і напрям вдосконалення присяги адвоката: він може пообіцяти «бути несправедливим», «не бути справедливим», «не завжди бути справедливим», нічого не обіцяти, взагалі не присягати. На думку авторів, вищенаведеного тексту, неправильно, якщо адвокат за кошти клієнта буде займатися пошуками справедливості як такої [2, с. 157]. Цікава постановка проблеми – і дійсно: так не правильно. Але, погоджуючись з цією думкою, пам'ятаймо, що власними коштами клієнт оплачує працю адвоката, а не купує його, хоча, зрозуміло, що підзахисні намагаються це зробити. Оцінюючи поведінку адвоката в певній ситуації, автори тексту переконані, що вимагати від адво-

ката справедливості «... означає нерозуміння завдань адвокатури в цілому» [2, с. 158]. А ось вибір засобів досягнення мети потребує і порядності, і педантизму [2, с. 158]. Тобто, не боючись бути несправедливим стосовно держави і суспільства, стосовно потерпілої сторони, адвокат повинен бути глибоко порядною людиною стосовно свого клієнта. Дійсно, головне запитання адвокатської етики висвітлює специфіку морального вибору в професії адвоката. Але, оскільки моральний вибір – це вибір між добром та злом, може залишити адвокату хоча б можливість вибрати добро?

Позиція друга: однобічність. Ця позиція передбачає, що «...визначальною функцією адвоката є однобічність його позиції і до його завдань не входять пошуки істини в справі як такої і прагнення абстрактної справедливості» [2, с. 158]. Проте, як відомо, багато видатних юристів чомусь дотримуються протилежної точки зору стосовно пошуку істини в судовому засіданні, а Арістотель навряд чи погодився би з абстрактністю як характеристикою справедливості – справедливість завжди конкретна. Ще декілька думок: «Узаконена однобокість позиції адвоката, його обов'язок дотримувати лише інтересів особи, що довірилась йому, безперечно має займати перше місце, інакше знецінюється основна ідея адвокатури – захисник є тільки захисник і більше ніхто» [2, с. 159]. А також: «Етичний бік цього положення складається в однобічному сприйнятті адвокатом зібраних матеріалів кримінальної справи...» [2, с. 159]. Іншими словами, адвокат повинен бути однобічним. Спробуємо проаналізувати наведені позиції. Причому робити це потрібно саме з горизонту розуміння сутності адвокатської професії та сутності людини. Кожний юрист виходить з того, що в кожної людини є права, і в злочинця – також. Зрозуміло, що адвокат – перший, хто стає на захист цих прав. Проте, покликання інституту адвокатури складається в тому, щоб захистити права людини, яка навіть скоїла злочин, від свавілля держави, від однобічності прокуратури та поліції. Простіше кажучи: якщо громадянин скоїв вбивство, то адвокат повинен пильно стежити, щоб до його провини поліція не додала ще вісім вбивств, які є нерозслідуваними. Однак, які права підзахисного порушуються, коли він отримує покарання за скоєний злочин? – Як раз через судовий процес суспільство намагається дати справедливу оцінку поведінці людини, яка порушила права іншої людини, або людей. І адвокат також розуміє це. Отже, права підзахисного ніяк не порушуються, якщо навіть, рішення суду буде передбачати справедливе покарання за скоєний злочин. Але є ще одне слово – «інтереси». В буржуазних суспільствах приватні інтереси особи – це святе, і Україна – буржуазне суспільство. Проте, інтереси також потрібно розуміти правильно. Який інтерес у будь-якої особи – скоїла вона злочин, або ні? – Не сідати у в'язницю. Так то цей інтерес (завідомо винного) підзахисного адвокат повинен відстоювати як святиню? Зрозуміло, що – ні: інтереси держави та суспільства адвокат повинен вміти поєднувати з інтересами підзахисного. А на випадок непоєднуваності цих інтересів законодавство надає можливість адвокату вдаватися до процесуальних дій без відома клієнта. Така можливість надається саме тому, що адвокат – це не «додаток» до клієнта, не його «гаджет», не залежна від підзахисного істота. Також професія адвоката не передбачає всиновлення, або вдочеріння клієнта з метою ефективного и тотального захисту останнього. Етичний вимір професії адвоката полягає не в однобічності, а в цілісності людини. Головне етичне запитання – «Що означає бути людино?». Відповідно, головне запитання будь-якої професійної етики – «Що означає бути людиною, коли ця людина – юрист, вчитель, лікар?», а головне запитання адвокатської етики – «Що означає бути людиною, коли ця людина – адвокат?». Людина спочатку є людиною, потім – юристом, а потім – адвокатом. Всі ці три реальності існують одночасно, тут немає послідовного переходу від моральної до юридичної людини. Відповідно до цього, не слід перебільшувати і однобічність таких представників юридичних професій як прокурор, суддя, адвокат. Між ними немає «бетонних мурів». Всі вони – передусім, люди, вони всі також – юристи. І тільки після цього адвокати, або прокурори, або судді. Тому казати, що захисник – це захисник і ніхто більше – некоректно: навіть в такому розумінні адвокат надає захист клієнту, але й обвинувачує суспільство, виходить, що захисник одночасно постає обвинувачем. Отже етико-антропологічна відповідь на головне запитання адвокатської етики полягає в тому, що адвокат повинен захищати права клієнта остільки, оскільки вони порушені. Якщо ж клієнт порушив права інших осіб, то уникнення справедливого покарання – це не справа адвоката.

В цілому, можна зазначити, що у професіях юриста та правоохоронця, професійна мораль, і тим більше – етика, незвідні до переліку певних норм, за виконанням яких потрібно пильно слідкувати. Справжня мораль в будь-яких професіях ґрунтується на тих філософських засадах, які сформувалися в історії людства відносно екологічного існування внутрішнього світу людини.

Література

1. Голодник Ю.А. Функціонування міжнародних стандартів в діяльності правоохоронних органів України. Прикарпатський юридичний вісник. 2023. Випуск 4 (51). С. 46–49.

2. Гребеньков Г.В., Фіолевський Д.П. Юридична етика: Навч. пос. 3-тє вид. / Г.В. Гребеньков, Д.П. Фіолевський. К.: Алерта. 2004. 211 с.

3. Лапкін А.В. Особливості професійної етики співробітників правоохоронних органів. Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика. 2023. № 6 (2). С. 83–86.

4. Свічкарьова Я.В. Професійна етика в діяльності правоохоронних органів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Випуск 76 (ч. 2). С. 75–78.

5. Шемчук В.В. Професійна етика діяльності прокурора. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. (Серія: юридична). 2023. №1. С.77–85.

Анотація

Шамша І. В. **Філософські засади професійної етики юристів та співробітників правоохоронних органів.** – Стаття.

Стаття присвячена аналізу філософських засад професійної етики юристів та співробітників правоохоронних органів. Філософський зміст етичного знання розглядається в якості вирішення проблеми подолання моральної кризи у сфері правовідносин, глибокого та справжнього реформування цієї царини. Автор висловлює точку зору, згідно з якою, реформування моральної складової сфери права, яке відбувається шляхом кодифікації моралі, збільшення кількості кодексів, які регламентують поведінку юристів та представників правоохоронних органів, та збільшення вимог до представників юридичних професій, приречено на провал. Цей провал обумовлюється ігноруванням як специфіки морального регулювання стосунків в суспільстві, так і специфіки юридичних професій. Не лише етика, а й мораль незвідна до переліку норм, та контролю за виконанням цих норм. Автор наполягає на задіянні всього філософського потенціалу етичного знання та незвідності моралі до переліку норм. Також аналізуються світоглядні наслідки ігнорування філософських засад у професійній етиці юристів та представників правоохоронних органів.

В статті аналізуються такі філософські засади професійної етики представників юридичних професій. Логічно обґрунтоване та несуперечливе розуміння предмету етики, ігнорування якого призводить до плутанини та незрозумілості – що саме повинна регулювати професійна етика юриста; розуміння співвідношення етики і моралі, яке враховує те, що етика – це галузь знання, а мораль – те, що вона досліджує; опора моралі на свободу волі та неприпустимості примусу бути моральним, необхідність для суб'єкта моральної дії, вільного вибору між добром та злом; інтерсуб'єктивний (не суб'єктивний) характер моралі, який унеможливлює розуміння моралі як поля суб'єктивного свавілля; етико-антропологічний зміст відповіді на головне питання адвокатської етики, який розвіює розповсюджені стереотипи щодо діяльності адвоката та адвокатської етики, які полягають в тому, що адвокат, за будь-яких умов повинен діяти в інтересах клієнта.

На думку автора статті, лише врахування цих засад уможливлює результат реформування царини моралі в юридичних професіях та правоохоронній діяльності.

Ключові слова: професійна етика юриста, професійна етика співробітника правоохоронних органів, мораль, етика, філософські засади моралі.

Summary

Shamsha I. V. **Philosophical Foundations of Professional Ethics for Lawyers and Law Enforcement Officers.** – Article.

The article is devoted to the analysis of the philosophical foundations of professional ethics for lawyers and law enforcement officers. The philosophical content of ethical knowledge is considered a key to resolving the moral crisis within the sphere of legal relations and achieving a profound, authentic reformation of this field. The author posits that attempts to reform the moral component of the legal sphere solely through the «codification» of morality – namely, by increasing the number of codes regulating the conduct of lawyers and law enforcement officials and intensifying requirements for legal professionals – are destined to fail. This failure stems from ignoring both the specific nature of moral regulation in society and the unique characteristics of legal professions. Neither ethics nor morality can be reduced to a mere list of norms and the subsequent monitoring of their enforcement. The author insists on utilizing the full philosophical potential of ethical knowledge and emphasizes that morality is irreducible to a set of rules. Furthermore, the article analyzes the worldview consequences of ignoring philosophical foundations in the professional ethics of lawyers and law enforcement representatives.

The article analyzes the following philosophical foundations of professional ethics for legal professionals: a logically grounded and consistent understanding of the subject of ethics, the neglect of which leads to confusion regarding what exactly professional ethics should regulate; an understanding of the relationship between ethics and morality, acknowledging that ethics is a field of knowledge while morality is its object of study; the reliance of morality on free will and the impermissibility of coercion into being moral; the necessity of a free choice between good and evil for the subject of moral action; the intersubjective (not subjective) nature of morality, which precludes viewing morality as a realm of subjective arbitrariness; and the ethico-anthropological content of the central question in legal ethics. The latter dispels common stereotypes regarding legal practice, particularly the notion that a lawyer must act in the client's interest under any and all circumstances.

According to the author, only by incorporating these foundations can the reformation of the moral sphere in legal and law enforcement activities yield results.

Keywords: professional ethics of a lawyer, professional ethics of law enforcement officers, morality, ethics, philosophical principles of morality.

Дата надходження статті: 24.10.2025
Дата прийняття статті: 15.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 130.2:82.02Шев
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.41

Т. В. Матусевич
ORCID ID: https://orcid.org/000000023793462X
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

МОДЕРНИЙ І ПОСТМОДЕРНИЙ СИМБІОЗ ШЕВЧЕНКОВОГО КУЛЬТУ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ

За родинною легендою Шевченків, батько Тараса, Григорій Іванович, на смертному одрі виголосив, що син його *«не буде абияким чоловіком: з його буде або щось дуже добре, або велике ледащо»* [16, с. 13]. Ці слова простого селянина-кріпака виявились пророчими не лише в плані особистих досягнень його рідного сина як видатного маляра та письменника, але й в аспекті всебічного трактування феномену Тараса Шевченка та його значення для українського суспільства.

Образ найвідомішого українського поета й художника XIX століття різнорідно модифікується ще з часів виходу у світ першого «Кобзаря» у 1840 р. Ніколи Шевченковій постаті не бракувало різноманітних оціночних характеристик: від суб'єктивно-читацьких вражень та науково-теоретичних означень до ідейно-політичних штампів. Михайло Драгоманов у праці «Шевченко, українофіли і соціалізм» (1879), закликаючи до об'єктивної історичної оцінки Шевченка, перераховує найстрокатіші та найбезглуздіші уславлення та негації Шевченкового образу: «українофіл», «безумний патріот», «сепаратист», «нігіліст», «соціаліст», «пророк», «лжепророк», «богохульник» і т. д. Прагнучи розвінчати культ Шевченка, що вже сформувався на кін. XIX ст. у суспільстві, Драгоманов влучно зауважив, що *«всі, хто брався писати про нього, перш усього думали про себе, і кожний повертав Шевченка, як йому на той час було треба, та глядячи на те, перед ким говорилося про українського кобзаря»* [7. с. 1]. Попри рекомендації Драгоманова в об'єктивних дослідженнях про письменників брати до уваги їхні думки, а не «святі мощі», з роками палітра найменувань поета тільки урізноманітнювалася: «комуніст», «незаможний селянин», «виразник петлюрівської ідеології», «народник», «поет пролетаріату», «гетьманець», «слов'янофіл», «старовір», «атеїст», «інтернаціоналіст», «революційний демократ», «національний святий» та багато ін. Айзеншток І., Задніпрянський Р., Івакін Ю. у своїх працях також перераховували безліч одіозних варіантів імені українського поета, що власними корисливими штампами ігнорували суверенність Шевченкової поезії, «її незводимість до ідеологічних платформ» [7, с. 9]. Розмірковуючи про необхідність адекватного розуміння Шевченка сучасним інтелектуальним обивателем, Іван Дзюба закликав читати його твори «без упереджень, уважно і вдумливо», звертаючи увагу на життя поета, його оточення, стан України та світу в той період.

Однак, вже більше ніж 200-літня історія доводить, що образ Шевченкового імені, який набув унікальної позачасової співзвучності зі свідомими і несвідомими почуттями народу, був, є і, очевидно, буде продовжувати різноманітно та взаємовиключно інтерпретуватися українським суспільством у будь-які моменти нашого життя [14, с. 4]. Розмірковуючи над значенням образу Шевченка, який ніколи не втрачає актуальності (навіть у негативних тлумаченнях та запереченнях), Борис Грінченко ще на початку XX століття писав: *«Ми певні, що в українській літературі з'явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного, рівного йому своїм значенням у справі нашого національного відродження: будуть великі письменники, але не буде вже пророків»* [5].

І. Вівсяна у своєму дослідженні про початки творення культу українського поета [2] переконує, що вони сягають ще часу виходу у світ першого «Кобзаря» (1840) та «Гайдамаків» (1841) Тараса Шевченка, коли публіка схвально відгукнулася на появу колоритних творів написаних українською мовою. І «глашатаєм української нації» поета почали називати відразу по його приїздах в Україну, зокрема П. Куліш побачив у Шевченкові вже не кобзаря, а національного Пророка, а М. Костомаров ділився своїми враженнями про Тарасову поезію як таку, що роздирала завісу народного життя. Однак найбільшої популярності поет здобув уже після розгрому Кирило-Мефодіївського братства та його арешту [2, с. 77].

Звичайно, сам Тарас цілком усвідомлював своє призначення як речника української волелюбної думки, як мужичого (тобто україномов-

© Т. В. Матусеви, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ного) поета, про що неодноразово писав у віршах («Думи, мої, думи мої...» (1840), «Гоголю» (1844), «Кавказ» (1845), N.N. («О думи, мої! О славо злая!») (1847), «А нумо, знову віршувать...» (1848), «Пророк» (1848), «Буває, в неволі іноді згадаю...» (1850), «Муза» (1858), «Подражаніє 11 псалму» (1859), «Не нарікаю я на Бога...» (1860), та ін.) [18]. Подорожуючи Україною, поет мав велике пошанування серед малоросійського дворянства, а після повернення із заслання в петербурзьких інтелігентних колах Тараса Шевченка зустрічали вже не просто як поета, а як політичного борця-мученика, що близько 10 років страждав у тяжкій неволі [2, с. 77]. Земляки ж просто носили його на руках, про що неодноразово згадував поет у Щоденнику та листуванні.

Цікаво, що саме в цей період Шевченко робив світлини у Г. Деньєра, М. Досса та інших фотографів із метою дарувати фото друзям і знайомим. На деяких із них Тарас одягнений у довгий кожух і смушеву шапку, цим самим нагадуючи про своє українське коріння. Є. Чикаленко писав згодом: *«Видно, Шевченко і сам надавав значення своєму національному убранню. Бо навіть на групі, де всі сфотографовані без пальт і без шапок, він сидить в кожусі і в шапці»* [18, с. 167]. Пізніше з цих світлин художник виконає ряд автопортретів та офортів, що з часом стануть основою для творення народниками т. з. «кожушного» образу українського поета [2, с. 79]. За переконанням Є. Маланюка, цей образ був однією з першопричин спотворення та знецінення справжнього Шевченка: *«На тім тлі і в тій атмосфері, покалічена цензурою і в пень закобзарена суспільством поезія Шевченка обернулася у вельмишановну, але майже мертву реліквію, а образ Шевченка сплощився і завмер народницькою іконою, перед якою відбувалися нелегальні і безнадійно-панахидні відправи»* [13, с. 31].

По Шевченковій смерті серед української інтелігенції почала формуватися своєрідна націократична ідеологія, яка дала можливість сакралізувати Тарасове ім'я, Чернеча гора стала місцем паломництва українців різних суспільних прошарків, скрізь зводилися пам'ятники поету як необхідні атрибути, які давали можливість українським земляцтвам у будь-якому куточку світу збиратися, проводити панахиди за поетом, маніфестуючи таким чином українську культурну ідентичність [2, с. 76]. «Якщо звернутися до бібліографії літератури про життя й творчість Т. Г. Шевченка, то вже за назвами газетних, журнальних статей можна простежити самий процес творення культу Шевченка в українській самосвідомості, його організаційні засади й тенденції в певній послідовності», – зазначає І. Вільшана [2, с. 78].

Наприкінці XIX ст. як в українських землях, підпорядкованих російській імперії, так і в Галичині та на Буковині поступово популярність Тараса Шевченка перетворюється на національний культ. Публіцистика І. Франка, Ю. Федьковича, М. Драгоманова свідчить, що Шевченко ставав символом українськості та соборності всієї України, у його рецепції «присутні й народницький, егалітарний елемент, й елемент соціального протесту, і навіть мученицький ореол, але на перший план тут, як ніде інде, виступає пророча якість Шевченкової поезії й самої постаті, їхнє символічне значення» [2, с. 79].

У 1914-му, ювілейному році Шевченкового 100-річчя, коли в Російській імперії було офіційно заборонено відзначати цей день, названий «Німим ювілеєм», в українську поезію приходить нова естетична система – Михайль Семенко робить свої перші футуристичні вправи. Цей ризикований крок відразу був сприйнятий критикою негативно і розцінювався як бажання насадити щось неприроднє й штучне на українському поетичному ґрунті, його «Дерзання» (1914) були гнівно оголошені «дерзостями» та «Українською Московщиною». Зокрема М. Сріблянський прямо звинувачував поета в плагіаті з творів В. Маяковського та дошкульно висміяв його в «Етюді про футуризм», надрукованому в «Українській хаті». Найбільше обурення критики викликав маніфест М. Семенка «Сам», яким відкривалась невелика поетична збірка – розміром у 8 сторінок, на яких вміщувалось маніфест і сім віршів (дещо символічно, якщо порівнювати з «Кобзарем» 1840 року, в якому було 7 творів та вірш-заспів). Іронічна промова-презентація з роздумами про примітивне провінційне мистецтво в устах оповідача поступово переросла в нищівну критику псевдошевченківської літератури: *«... Ти підносиш мені засмальцьованого «Кобзаря» й кажеш: ось моє мистецтво. Чоловіче, мені за тебе соромно... Ти підносиш мені заялозені мистецькі «ідеї», й мене канудить. Чоловіче. Мистецтво є щось таке, що тобі й не снилось. Я хочу сказати, що де є культ, там немає мистецтва. А передовсім воно не боїться нападів. Навпаки. В нападах воно гартується. А ти вхопивсь за свого «Кобзаря», від якого тхне дьогтем і салом, і думаєш, що його захистить твоя пошана. Пошана твоя його вбила. Поживши з вами, відстаєш на десятиріччя. Я не приймаю такого мистецтва... Якби я тобі отсе не сказав, що я думаю, то я б задушився в атмосфері вашого «щирого» українського мистецтва. Я бажаю йому смерти. Такі твої ювілейні свята. Отсе все, що лишилось від Шевченка. Але не можу й я уникнути сього святкування. Я палю свій «Кобзар»»* [12]. На жаль, це символічне спалення творів

Шевченка Михайлем Семенком, яке стало «ляпасом» тодішньому суспільному смаку [17, с. 92], було витлумачене (і подекуди тлумачиться й досі) буквально. Критики так і не вчиталися в рядки маніфесту, насправді спрямованих проти мертвого культу, епігонства й перекручування Шевченкових ідей. Хоча така позиція молодого поета не була поодинокою – та ж «Українська хата» в першому номері за 1914 р. писала, що «поета зачесано й напарфумовано», «з нього зроблено апостола миру та любові», з нього різьблять святого – Семенка порівняли з царськими жандармами, «двуглавцями», які забороняли Шевченка [17, с. 93]. Сучасний вдумливий читач розуміє, що автор маніфесту закликав відмовитися від ідолопоклоніння та відкрити для себе істинного Шевченка, якого він прирівняв до титанів, зауваживши, що справжньому мистецтву нічого боятися.

Дослідник Д. Горбачов вважає, що футуристи, закликаючи «скинути з паротягу сучасності» літературних ідолів, Тараса Шевченка виокремлювали й, навпаки, пропагували [4, с. 11]. Після так званих «футуррозкопин», авангардні поети переконалися в потужності Шевченкового слова, знаходили в нього свої улюблені «коліщатка» (наприклад, «мороз розум будить», «Та засійся чорна ниво / волею ясною» та ін.) й «в пошані схиляли голови» перед «першим українським футуристом», який був «європейцем з ніг до голови» [4, с. 11]. «У нас є лише один футурист – Шевченко», – говорив поет Сріблянський [4, с. 13].

Цікаво, що перший авторський (не відредагований П. Кулішем) варіант Шевченкової автобіографії, «в якому переважає мистецька діонісійська гра, гумор і лицедійство» [4, с. 12], своєю розкутою манерою іронічного викладу подібний до маніфесту Михайля Семенка «Сам». Така розкутість вважалася неприйнятною в 19 ст., але для футуристів Тарасові відверті самовикриття стали поштовхом до цілковитого заперечення образу «плаксивого стариганя», нав'язаного суспільству просвітянством та народниками. Вони захоплювалися фонетичною грою, повноголоссям, «голосоведінням» творів Кобзаря, зауваживши, що у 19 столітті книги переважно писалися для читання очима, а не голосом. Тому багато творів тогочасних письменників безглуздо сприймаються на слух, а вірші Шевченка подібні до древніх пісень, тому «читати їх треба натхненно», вважав футурист Татлін [4, с. 13]. Імпонували також авангардистам і Шевченкові дисонанси й алітерація, музичні ряди («Ой, гоп, чики-чики, / Та червоні черевики», «Якби таки молодий-молодий, / Якби таки походив-походив» і под.), фонетична драматургія, Шевченкове римування, каламбури («Намисто – на місто»), внутрішні й дисонансні паліндроми («В ярмі раю благаю», «А не даси, то донеси», «Кроткого пророка» та ін.), прийоми сюрреалізму («Чи то з іншим полюбитись, чи то утопитись»), колажності й дадаїзму («Женуть послєдній долг отдать»), ірраціоналізму й зухвальства («Люльки з кадил закуряти») та ін. Порівнюючи з Бодлером, який «створив модель художньої поведінки, що мала попит у 20 сторіччі», Д. Горбачов вважає, що Шевченко у багатьох випадках провістив майбутні мистецькі знахідки, які викристалізувалися в поетичних експериментах поетів-авангардистів.

На жаль, амбіційні мистецькі шукання молодих українських творців початку ХХ ст. були знищені тоталітарним режимом. Ідеологічні кампанії, репресії, становлення єдиної партійної лінії у художньому світобаченні, підтвердженої у 1934 р. статутом Спілки радянських письменників СРСР, сприяв укоріненню образу Тараса Шевченка як революціонера-демократа та трактуванню його творчого спадку відповідно до методології соціалістичного реалізму. На думку Є. Сверстюка, для радянської влади *«найзручніше було представити його борцем проти самодержавного деспотизму й показувати в селянському одязі як захисника «пригніченого класу», щоб потім доводити, як революція вирішила всі соціяльні проблеми»* [15, с.214].

Олюднення та персоніфікація Шевченка і спроби, так би мовити, зняття його з п'єдесталу, розпочалися у 1960-х. Проте роки застою знову повернули цензуру до Шевченка [6, с. 32]. Дещо іншого поета намагалися репрезентувати ентузіасти закордоном, наприклад, митці Лео Мол та Олександр Архипенко, або ж дослідник його життя і творчості Дж. Грабович. Та зазвичай їхнє бачення цього образу в українському радянському просторі нівелювалося або піддавалося нищівній критиці.

З прийняттям незалежності України, образ поета, який велелюбно намагався об'єднати всіх українців, написавши «І мертвим, і живим, і ненародженним землякам в Украйні й не в Украйні...» [19, с. 121], вимушено опинився «у потрощеному світі... в уламках кривих дзеркал» [15, с. 216]. Нові прочитання культу Тараса Шевченка в хаотичній суміші відчуття свободи й колишніх стереотипів посприяли не стільки розвінчуванню радянських міфів про українського поета й художника, як упосліджуванню його пам'яті. Пасквіль «Вурдалака Тарас Шевченк» скандального публіциста О. Бузини, «в якій автор у різний спосіб (посиленням акцентів на негативних моментах біографії, підтасовуванням фактажу й відвертими інсинуаціями та

наклепами) намагається вибудувати негативний образ Тараса Шевченка» [2, с. 75] ввійшов в український культурний простір як кон'юнктурне явище споживацької психології.

Поштовхом для новітнього прочитання Шевченкової спадщини в українському суспільстві стали події Революції Гідності та воєнна російська агресія. Сучасний світ епохи війни й науково-технічної революції, відповідно до властивостей постмодернізму [11, с. 11], свідомо відкинув будь-якій правила й обмеження у прочитанні Шевченкового культу. Все, що було вироблено попередньою культурною традицією, піддалося суцільній недовірі й скепсису. *«Постмодернізм – це кризове світовідчуття. Для нього характерне почуття тривоги, відчуття розпаду єдиного і гомогенного світу. Але в той же час постмодернізм бачить у цьому розпаді шанс нового – іншого»* [11, с. 11]. За Ж.-Ф. Ліотаром, в цьому закладена специфіка постмодерністської свідомості, коли для одних – безлад і хаос, для інших – розмаїття можливостей.

Цим і пояснюється надзвичайна різноманітність сучасних зображень Тараса Шевченка. Художниками та користувачами ШІ створено величезну кількість нових образів Кобзаря у вигляді героя сьогодення – воїна, супермена, нашого сучасника. Подібна гра з класичним образом, вважає Т. Гундорова, служить дзеркалом самоідентифікації з поетом-кобзарем [6, с. 32]. На жаль, певна частина постколоніального українського соціуму вороже ставиться до подібних творчих інтерпретацій. У 2019 році спробував деканізувати імідж Т. Шевченка художник-ілюстратор О. Грєхов, розмістивши в Київському метрополітені виставку плакатів «Квантовий стрибок Шевченка». Поет був зображений в образі відомих персонажів та символів попкультури – Елвіса Преслі, Людини-павука, Фріди Кало, Термінатора, Гаррі Поттера та ін. *«Подібне накладання масмедійних іміджів на відоме портретне зображення Шевченка навпаки не руйнує автентичности національного поета, а проявляє його незнищенність і протеїчність»*, – підкреслює дослідниця [6, с. 33].

Схожу думку щодо сучасних рецепцій Шевченкового образу висловлює й О. Забужко, яка вважає їх температурною кривою національного здоров'я, оскільки «по тому, як його читають, чи не читають, інтерпретують чи дезінтерпретують, відчувають чи не відчувають, можна визначити стан суспільства» [10, с. 39]. З появою Майдану виявилося, що все, що написано у Шевченка, це про Майдан, і про нас, і про те, що з нами відбувається сьогодні, говорить вона. *«Неважливо – вчили в школі чи не вчили, читали чи не читали, раптом воно все оживає і палає, як вогненними літерами в повітрі виписане, – всі це бачили, всі пам'ятають, як Нігоян читав вступ до «Кавказу»...»*, – підсумовує авторка «Шевченкового міфу про Україні» – ще однієї неперсічної спроби декодування Шевченкового культу, як спроби українського самоусвідомлення [10, с. 39].

Дослідниця І. Вівсяна, досліджуючи питання культу Тараса Шевченка слушно наголошує, що культ – нормальна річ, це вияв діяльної сторони міфу у безпосередньому соціальному середовищі, подібні культи присутні в багатьох культурах [2, с. 74]. Важливість Шевченкового культу в тому, що він має загальнонаціональний характер і завжди був значущим для українців, що підкреслив ще на поч. XX ст. Євген Чикаленко: *«Культ Шевченка – це не культ особи, а культ ідей, що лежать в основі нашої національної свідомості і служать нам провідною зорею»* [18, с. 89].

Література

1. Агеєва В. Чому Семенко палив Шевченків «Кобзар»? *Локальна історія,* № 2, 2021. С. 50–55.
2. Вівсяна І. Формування культу Т. Г. Шевченка в українській суспільно-політичній думці другої пол. XIX ст. URL: https://surl.li/vnkkne, (дата звернення 2.09.2023)
3. Горбачов Д. Авангард. Українські художники першої третини XX ст. Київ: Мистецтво, 2017. 320 с.
4. Горбачов Д., Соломарська О. Тарас Шевченко: інтелектуал, естет, авангардист. Київ: Українські пропілеї, 2017. 224 с.
5. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської. URL: http://litopys.org.ua/drag/drag206.htm. (дата звернення 15.09. 2025 р.).
6. Гундорова Т. Хто боїться поп-Шевченка? *Локальна історія.* № 2, 2021. С. 30–33.
7. Дзюба І. З криниці літ: літературні портрети. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 2007. 880 с.
8. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціялізм. Львів, 1906. 158 с.
9. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Феміна, 1995. 686 с.
10. Довбуш Ю. Оксана Забужко: «В Європі тоді ніхто ще так не писав». *Локальна історія,* № 2, 2021. С. 39–43.
11. Задорожна О. Постмодернізм як культурне та літературне явище кінця XX – початку XXI століть. Теоретичні засади постмодернізму. URL: https://surl.lt/xxiywr (дата звернення 31.09. 2023 р.)
12. Калитенко Т. Семенко мертвопетлює: історія вічних пошуків. URL: https://archive.chytomo.com/fetysh/semenko-mertvopetlyuye-istoriya-vichnix-poshukiv (дата звернення 26.09.2023 р.)
13. Маланюк Є. Книга спостережень. – К.: Дніпро, 1997. – 236 с.
14. Реєнт О. П. Сім Шевченкових ювілеїв. *Т. Г. Шевченко крізь два століття: людина, творець,*

символ: матеріали круглого столу (Київ, 11 березня 2014 р.). Київ, 2014. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/T_H_Shevchenko_kriz_dva_stolittia_liudyna_tvorets_symvol_materialy_kruhloho_stolu_m_Kyiv_11_bereznia.pdf (дата звернення 23.09.2023 р.).

15. Сверстюк Є. Шевченко понад часом. Луцьк-Київ: ВМА «Терен», ТОВ «Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 280 с.

16. Чалий М. Життя і твори Тараса Шевченка. Київ: Веселка, 2011. 263 с.

17. Черниш Г. Український футуризм і довкола нього. *20-і роки: літературні дискусії, полеміки:* літературно-критичні статті. Київ: Дніпро,1991. С. 90–123.

18. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). Київ: Темпора, 2011. 480 с.

19. Шевченко Т. Усі твори в одному томі. Київ, Ірпінь: Перун, 2009. 822 с.

Анотація

Матусевич Т. В. **Модерний і постмодерний симбіоз Шевченкового культу в українському соціумі.** – Стаття.

У статті розглядається філософська та соціально-етична проблема формування культу Тараса Шевченка в колективній свідомості українського суспільства, зумовлена історично-політичними обставинами. Предметом даного дослідження є феномен культу українського поета й художника Тараса Шевченка як національного пророка й «глашатая» суспільної думки, методами дослідження є філософсько-соціальний, біографічний та бібліографічний аналіз, метою дослідження – обґрунтування важливості формування культу Шевченка для процесу українського самовизначення та самоідентифікації. У дослідженні виокремлено роль самого Тараса Шевченка та його близького оточення як однієї з першопричин формування культу поета як національного пророка й виразника загальнонародної думки про свободу й незалежність української нації. Прослідковується шлях формування так званого традиційного «кожушного» образу народного поета як революціонера-демократа, поборника соціальної несправедливості та аналізуються спроби розвінчування усталеного народницького міфу Кобзаря в різні періоди розвитку українського суспільства. Дослідницьку увагу в статті приділено модерністським спробам інтерпретації постаті Кобзаря українськими поетами та митцями початку XX ст. та її постмодерним рецепціям періодів здобуття української незалежності та російсько-української війни. У статті проаналізовано рефлексії відомих персоналій української культури та науки щодо порушеного питання. Головною думкою дослідження є усвідомлення соціумом значення та необхідності існування культу Тараса Шевченка для українського суспільства та розуміння важливості існування подібних народних міфів для самоусвідомлення культурної й національної ідентичності українців.

Ключові слова: *Шевченко, модерний, постмодерний, культурна ідентичність, українська ідентичність, постколоніалізм, колективна свідомість, мистецтво, Україна, філософія, поезія, культ, культурний код, міф, рецепція.*

Summary

Matusevych T. V. **Modern and postmodern symbiosis of Shevchenko's cult in Ukrainian society**. – Article.

The article examines the philosophical and socio-ethical problem of the formation of the cult of Taras Shevchenko in the collective consciousness of Ukrainian society, caused by historical and political circumstances. The subject of this research is the phenomenon of the cult of the Ukrainian poet and artist Taras Shevchenko as a national prophet and "herald" of public opinion, the research methods are philosophical and social, biographical and bibliographical analysis, the purpose of the study is to substantiate the importance of the formation of the cult of Shevchenko for the process of Ukrainian self-determination and self-identification. The study highlights the role of Taras Shevchenko himself and his close circle as one of the root causes of the formation of the cult of the poet as a national prophet and an exponent of the national thought about the freedom and independence of the Ukrainian nation. The path of formation of the so-called traditional "in-sheepskin-coat" image of the folk poet as a revolutionary-democrat, a champion of social injustice is traced and attempts to debunk the established populist myth of the Kobzar in different periods of development of Ukrainian society are analyzed. Research attention in the article is paid to modernist attempts to interpret the figure of the Kobzar by Ukrainian poets and artists of the early 20th century. and its postmodern receptions of the periods of gaining Ukrainian independence and the Russian-Ukrainian war. The article analyzes the reflections of famous personalities of Ukrainian culture and science on the raised issue. The main idea of the reserch is the awareness by society of the importance and necessity of the cult of Taras Shevchenko for Ukrainian society and understanding the importance of the existence of such folk myths for the self-awareness of the cultural and national identity of Ukrainians.

Key words: *Shevchenko, modern, postmodern, cultural identity, Ukrainian identity, postcolonialism, art, Ukraine, philosophy, poetry, cult, cultural code, myth, reception.*

Дата надходження статті: 22.10.2025
Дата прийняття статті: 13.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 327.8:004.7
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.42

С. М. Наумкіна
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1125-647X8
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук і права
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

С. І. Ростецька
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3836-8922
доктор політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук і права
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ЦИФРОВА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ М'ЯКОЇ СИЛИ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ПРОВІДНИХ АКТОРІВ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Постановка проблеми. У 2022–2025 роках архітектура міжнародних відносин зазнала фундаментальних зсувів, де інформаційний простір став повноцінним театром політичного протистояння. Цифровізація зовнішньої політики перестала бути допоміжним елементом і перетворилася на базовий інструмент «м'якої сили». В умовах глобальної нестабільності здатність держави ефективно транслювати свої цінності та смисли через цифрові екосистеми визначає її успішність на світовій арені. Події останніх років довели, що цифрова дипломатія є не лише засобом комунікації, а й критичним інструментом національної безпеки.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі механізмів функціонування цифрової дипломатії як інструменту м'якої сили та визначенні перспектив її еволюції в контексті розвитку генеративного штучного інтелекту.

Науково-дослідні завдання відображають зазначену мету і сформульовані наступним чином: розкрити теоретико-методологічні засади концепту цифрової дипломатії; проаналізувати практичні кейси реалізації цифрових стратегій США та країн ЄС (2022–2025 рр.); визначити роль цифрової дипломатії України в умовах збройної агресії; окреслити ризики та перспективи використання алгоритмічних технологій у міжнародних комунікаціях.

Методи дослідження. Методологічну основу даної роботи становить комплексний міждисциплінарний підхід, що поєднує інструментарій політичної науки, комунікативістики та теорії інформаційних систем. Для досягнення об'єктивності та глибини аналізу було використано наступні методи: системний метод – дозволив розглянути цифрову дипломатію як цілісну підсистему сучасної зовнішньої політики, де зміна одного елемента (наприклад, алгоритмів видачі контенту) призводить до трансформації всієї стратегії «м'якої сили» держави; компаративний (порівняльний) аналіз застосований для виявлення відмінностей у підходах США, ЄС та України. Це дозволило класифікувати цифрові стратегії на «техноцентричні», «нормативні» та «кризові»; метод кейс-стаді (Case Study) для детального аналізу українського цифрового кейсу 2022–2025 рр., що надало змогу виокремити практичні механізми мобілізації міжнародної підтримки через соціальні мережі; контент-аналіз та івент-аналіз: проводився моніторинг офіційних повідомлень МЗС провідних країн у мережах X (Twitter) та Instagram. Це дозволило статистично підтвердити гіпотезу про кореляцію між швидкістю цифрової реакції та рівнем геополітичного впливу; інституційний підхід допоміг проаналізувати трансформацію внутрішньої структури зовнішньополітичних відомств (створення департаментів цифрової дипломатії, ситуаційних центрів моніторингу Big Data).

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна парадигма «м'якої сили», закладена Дж. Наєм [8] ще у 80-х роках минулого століття напочатку XXI століття, отримала нове дихання через цифровізацію. Як зазначає американський дослідник С. Бьола, «цифрова дипломатія сьогодні – це не про кількість підписників, а про здатність керувати увагою в умовах інформаційного перенасичення» [5]. Вона дозволяє реалізувати концепцію «дипломатії від народу до народу» (P2P), що нівелює традиційні бюрократичні бар'єри. Традиційні засоби публічної дипломатії поступаються місцем мережевим структурам, де швидкість передачі інформації

© С. М. Наумкіна, С. І. Ростецька, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

є визначальною [7]. В епоху постправди «м'яка сила» трансформується у здатність формувати довіру через постійну цифрову присутність та верифікацію смислів [2].

Сучасна архітектура міжнародних відносин характеризується переходом від класичної геополітики до геоінформаційного протистояння. Концепт «м'якої сили» зазнав суттєвої трансформації під впливом тотальної цифровізації суспільних процесів. Цифрова дипломатія (e-diplomacy) сьогодні розглядається не просто як використання соціальних мереж зовнішньополітичними відомствами, а як цілісна стратегія управління національним брендом та впливу на іноземні аудиторії в режимі реального часу [4].

Методологічно дослідження базується на поєднанні неоліберального підходу, який акцентує увагу на ролі недержавних акторів та мережевих структур, та конструктивізму, що розглядає цифрові комунікації як засіб конструювання міжнародної реальності. Як зазначають С. Бьола та М. Холмес, цифрова дипломатія виконує три ключові функції: управління знаннями, публічна дипломатія та управління кризами [5]. У період 2022–2025 рр. до цих функцій додалася четверта – протидія алгоритмічним маніпуляціям.

Особливість «м'якої сили» в цифрову епоху полягає в її здатності до вірального поширення. Якщо традиційна публічна дипломатія залежала від офіційних каналів мовлення, то цифрова дипломатія використовує мережеву структуру Інтернету, де кожен користувач стає потенційним ретранслятором державних наративів. Це створює нові можливості для країн, які не володіють значними матеріальними ресурсами, але мають високий рівень цифрової креативності [3].

Сполучені Штати залишаються глобальним лідером у сфері цифрових інновацій, що безпосередньо відбивається на їхній зовнішньополітичній стратегії. Після 2022 року Державний департамент США перейшов до реалізації концепції «дипломатії даних» (Data Diplomacy). Основний акцент змістився з простого інформування на глибинну аналітику великих даних для прогнозування настроїв іноземних аудиторій та виявлення прихованих ворожих впливів [1].

Важливим аспектом є робота Центру глобальної взаємодії (Global Engagement Center), який координує зусилля США з протидії дезінформації в країнах Глобального Півдня. Американська модель базується на партнерстві з технологічними гігантами (Big Tech), що дозволяє ефективно маркувати маніпулятивний контент та просувати демократичні цінності через алгоритмічні стрічки новин.

У 2024–2025 роках США активно впроваджують інструменти генеративного штучного інтелекту для персоналізації дипломатичних повідомлень. Це дозволяє створювати контент, адаптований під специфічні соціокультурні групи в різних регіонах світу, що значно підвищує ефективність «м'якої сили» Вашингтона. Проте така стратегія викликає дискусії щодо етичності використання ШІ у міждержавних відносинах та ризиків створення «цифрових ехо-камер» [6].

Пріоритетом став аналіз великих даних (Big Data) для виявлення іноземних інформаційних операцій на ранніх стадіях. Цифрова присутність США стала сегментованою: для кожного регіону розробляються унікальні цифрові продукти, що враховують культурний контекст [3].

Щодо європейського досвіду у цьому напряму, то його відмінними рисами можна вважати цифровий суверенітет та мережеву взаємодію. Європейський Союз розбудовує модель, засновану на «цифровому суверенітеті». Ключовим інструментом є стратегія «Digital Diplomacy Network», яка об'єднує цифрові представництва всіх держав-членів для створення єдиного цілісного голосу Європи [9].

Заслуговує всебічної уваги український феномен, головний сенс якого – цифрова дипломатія як інструмент виживання. Український кейс 2022–2025 років став унікальним об'єктом для вивчення. МЗС України спільно з Міністерством цифрової трансформації створили екосистему, де кожен дипломатичний крок супроводжується потужною візуальною кампанією. Головною особливістю стала «горизонтальність» – залучення лідерів думок та волонтерів. Україна першою застосувала цифрову дипломатію як засіб прямого впливу на виборців у країнах-партнерах [2].

У 2024–2025 роках головним чинником трансформації дипломатії став розвиток генеративного ШІ. ШІ використовується для моніторингу настроїв іноземних еліт у режимі реального часу. ШІ дозволяє автоматизувати значну частину

Таблиця 1

Порівняльна характеристика стратегій цифрової дипломатії (2022–2025 рр.)

Параметр порівняння	Модель США (Data-Driven)	Модель ЄС (Normative)	Модель України (Crisis)
Ключова мета	Глобальне інформ. домінування	Захист цифрового суверенітету	Формування оборонної коаліції
Основний інструмент	Big Data, ШІ-аналітика	Правові акти (DSA), EEAS	Віральний контент, меми
Цільова аудиторія	Глобальні еліти та маси	Громадяни ЄС та партнери	Громадянське суспільство світу

рутинної дипломатичної роботи, звільняючи ресурс для стратегічного планування. Однак це породжує ризики створення «дипломатичних дипфейків».

Традиційна дипломатія виявилася надто інертною для цифрової епохи. Провідні країни завершили формування цифрових штабів, що працюють за принципом «newsroom». Сучасний посол повинен володіти навичками «цифрового лідерства», включаючи пряму взаємодію з інфлюенсерами в обхід офіційних каналів [9].

Викликає інтерес екосистема «Digital-First» як платформізація дипломатії та роль приватних акторів. Трансформація зовнішньої політики в останні роки призвела до явища, яке дослідники називають «платформізацією дипломатії». Держави стають залежними від алгоритмічних політик приватних корпорацій (Meta, X Corp, Alphabet, OpenAI). Це створює нову ієрархію в міжнародних відносинах, де технологічні гіганти виступають не просто посередниками, а повноцінними політичними акторами, здатними обмежувати або підсилювати «м'яку силу» цілих націй [9].

Зокрема, концепція «цифрового суверенітету» ЄС виникла як реакція на домінування американських платформ. У 2025 році ми спостерігали спроби створення державних «суверенних хмар» для дипломатичного листування та використання децентралізованих протоколів (Web3) для публічної дипломатії. Це дозволяє дипломатичним відомствам уникати цензури з боку власників платформ та забезпечувати прямий зв'язок із аудиторією навіть в умовах жорсткої геополітичної конкуренції. Для України цей аспект став критичним у контексті забезпечення безперебійного супутникового зв'язку та хмарного зберігання державних реєстрів під час воєнного стану [1].

Цікавим уявляється і поняття «нейродипломатія» та «когнітивна безпека» в умовах інформаційного достатку. Новим напрямом досліджень у 2025 року стала «нейродипломатія», тобто вивчення того, як цифрові наративи впливають на когнітивні процеси та емоційні стани цільових аудиторій на біологічному рівні. Використання великих даних дозволяє зовнішньополітичним відомствам проводити «мікротаргетинг», спрямовуючи специфічні меседжі на вузькі соціальні групи, що мають найбільший потенціал впливу на прийняття політичних рішень у своїх країнах.

Питання когнітивної безпеки виходить на перший план. Як зазначає Дж. Паммент, дипломатія в епоху постправди – це боротьба не за факти, а за «когнітивну стійкість» суспільства [9]. Україна в цьому контексті виробила унікальну методику «активного спростування», де викриття фейку відбувається ще до того, як він встигає стати віральним. Це вимагає від дипломатів не лише політичної освіти, а й глибоких знань у сфері психології та дата-аналітики.

Спробуємо спрогнозувати майбутнє дипломатії у метасвітах та віртуальних просторах. Так, чимало дослідників цього напряму, зокрема й автори цієї статті, вважають, що до 2030 року значна частина дипломатичних зустрічей та публічних заходів переміститься у віртуальні світи (Metaverses). Вже у 2025 році окремі держави (наприклад, Барбадос та Південна Корея) відкрили перші «віртуальні посольства», де консульські послуги надаються аватарами за допомогою ШІ.

Для «м'якої сили» це відкриває безмежні можливості: віртуальні тури культурними об'єктами, цифрові виставки та інтерактивні освітні платформи можуть створювати ефект присутності, який за своєю емоційною силою перевершує будь-яке відео чи статтю. Україна активно використовує цей інструмент для фіксації руйнувань культурної спадщини та демонстрації планів післявоєнної відбудови, залучаючи іноземних інвесторів у віртуальний простір «Ukraine.ua».

У той же час варто зазначити і виклики цифрової епохи. Так, найбільш гострим викликом є ерозія довіри. В умовах постправди будь-яке повідомлення піддається сумніву. Держави змушені витрачати величезні ресурси на спростування фейків, що веде до стану «цифрової анархії». Україна наразі є лідером у розробці алгоритмів розпізнавання ШІ-маніпуляцій, що є, без сумніву, однією з важливих форм дипломатії у цифрову епоху.

Висновки. У теперішній час є всі підстави для ствердження, що цифрова дипломатія еволюціонувала у форму «алгоритмічної сили». Сьогодні привабливість держави на міжнародній арені визначається здатністю її наративів домінувати в алгоритмах соціальних платформ. Це є концептуальною трансформацією.

Відбувається і технологічна інтеграція. Так, ШІ та Big Data стали стандартом дипломатичної практики. «Предиктивна дипломатія» дозволяє моделювати кризи ще до їх реального початку, що змінює саму природу зовнішньої політики.

Є значний прорив в українських реаліях. Україна продемонструвала світові еталонний приклад «цифрового спротиву». Використання мем-дипломатії та емоційного контенту дозволило мобілізувати світову підтримку на рівні, недоступному традиційним дипломатичним засобам.

Безумовно, як і будь-який новаторський процес, це супроводжується і певними ризиками. Головними викликами залишаються дипфейки,

алгоритмічна упередженість приватних корпорацій та ерозія довіри до офіційних інституцій. Варто зазначити і перспективи. А саме: майбутнє дипломатії – за децентралізованими технологіями верифікації та квантовим захистом інформації.

Література

1. Галамай Я. Цифрова дипломатія: виклики та перспективи використання в умовах воєнного стану. *Криза сучасної системи міжнародної безпеки: українська формула миру. Матеріали міжнародної наукової конференції.* 2023. Львів, 21 квітня 2023 р. / Упорядники: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 24-28.

2. Дерев'янко І. Асиметрична парадигма міжнародних відносин. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2024. (14). 7–18. DOI: https://doi.org/10.31866/2616-745X.14.2024.319347

3. Лікарчук Н. Інформаційна держава в контексті міжнародної безпеки та глобальної ідентичності: виклики і перспективи. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспект.* 2024. (14). 107–121. DOI: https://doi.org/10.31866/2616-745X.14.2024.319359

4. Сінкевич Є. Російсько-українська війна – злам Ялтинсько-Потсдамсько-Гельсинської системи міжнародних відносин. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2025. (16). 60–72. DOI: https://doi.org/10.31866/2616-745X.16.2025.344688

5. Bjola C., Marcus Holmes. Digital Diplomacy: Theory and Practice (1st ed.). Oxford: Routledge. 2015. 252 p. ISBN 9781138843820

6. Hocking B., Melissen J. Diplomacy in the Digital Age. Clingendael Report. 2015.

7. Manor I. The Digitalization of Diplomacy: Toward Clarification of a Fractured. Terminology. DigDiploROx Working Paper No 2 (Jan 2018). 20 p.

8. Nye J. Soft power: the means to success in world politics. 2005. 208 p. ISBN-13: 9781586483067

9. Pamment J., Fjdllhed A., Smedberg M. The 'Logics' of Public Diplomacy: In Search of What Unites a Multidisciplinary Research Field. The Hague Journal of Diplomacy, 2023. 19, 1–35. https://doi.org/10.1163/1871191x-bja10161

Анотація

Наумкіна С. М., Ростецька С. І. **Цифрова дипломатія як інструмент м'якої сили у зовнішній політиці провідних акторів міжнародних відносин: досвід та перспективи.** – Стаття.

Стаття присвячена комплексному дослідженню трансформації зовнішньополітичної діяльності провідних акторів міжнародних відносин під впливом глобальної цифровізації. Здійснено концептуальний аналіз цифрової дипломатії (e-diplomacy) не просто як технічного оновлення каналів комунікації, а як фундаментального стратегічного інструменту реалізації «м'якої сили» (soft power) у XXI столітті. Актуальність дослідження зумовлена радикальною зміною архітектури міжнародної безпеки у період 2022–2025 років, коли інформаційний простір перетворився на повноцінний театр політичного протистояння та формування стратегічних наративів. Проаналізовано практичний досвід США, держав Європейського Союзу та України, що дозволило виокремити ключові тренди сучасної дипломатичної практики: перехід від монологічного інформування до інтерактивного діалогу з іноземними аудиторіями, персоналізацію дипломатичного дискурсу та активне впровадження алгоритмів штучного інтелекту для прогнозування міжнародних криз. Особливу увагу приділено механізмам, за допомогою яких цифрові платформи дозволяють державам формувати глобальний порядок денний в обхід традиційних медіа-ієрархій. Доведено, що в умовах гібридних загроз цифрова дипломатія стає критично важливим елементом системи національної безпеки, оскільки здатність держави ефективно контролювати власний цифровий наратив та протидіяти дезінформації безпосередньо корелює з її геополітичним впливом. У статті окреслено етичні та технологічні виклики, зокрема проблему «алгоритмічного упередження» та ризики маніпуляції громадською думкою через бот-мережі. Наукова новизна полягає у визначенні ролі цифрової дипломатії України як інструменту екзистенційної важливості, що забезпечив безпрецедентний рівень міжнародної солідарності через пряму комунікацію зі світовою спільнотою. Визначено перспективні напрями розвитку галузі, зокрема використання технологій блокчейн для верифікації дипломатичних повідомлень та створення децентралізованих мереж публічної дипломатії.

Ключові слова: цифрова дипломатія, м'яка сила, зовнішня політика, міжнародні відносини, світова спільнота, міжнародна солідарність, громадська думка, дезінформація, стратегічні комунікації, штучний інтелект, публічна дипломатія, гібридна війна, національна безпека, цифрові наративи.

Summary

Naumkina S. M., Rostecka S. I. **Digital diplomacy as a soft power instrument in the foreign policy of leading actors of international relations: experience and prospects.** – Article.

The article provides a comprehensive study of the transformation of foreign policy activities of leading actors in international relations under the influence of global digitalization. The author carries out a conceptual analysis of digital diplomacy (e-diplomacy) not merely as a technical update of communication channels, but as a fundamental strategic tool for the implementation of «soft power» in the 21st century. The relevance of the study is driven by the radical change in the international security architecture in the period 2022–2025, when the information space turned into a full-scale theater of political confrontation and the formation of strategic narratives. The paper provides a detailed analysis of the practical experience of the United States, European Union member states, and Ukraine, which allowed for the identification of key trends in modern diplomatic practice: the transition from monological information delivery to interactive dialogue with foreign audiences,

the personalization of diplomatic discourse, and the active implementation of artificial intelligence algorithms for predicting international crises. Particular attention is paid to the mechanisms through which digital platforms allow states to shape the global agenda, bypassing traditional media hierarchies and reaching foreign audiences directly. It is proved that in the context of hybrid threats, digital diplomacy becomes a critically important element of the national security system, as the ability of a state to effectively control its own digital narrative and counteract disinformation directly correlates with its geopolitical influence. The article outlines ethical and technological challenges, including the problem of «algorithmic bias» and the risks of manipulating public opinion through bot networks. The scientific novelty lies in defining the role of Ukraine's digital diplomacy as an instrument of existential importance, which has ensured an unprecedented level of international solidarity through direct communication with the global community. Promising directions for the development of the field are identified, in particular the use of blockchain technologies for the verification of diplomatic messages and the creation of decentralized public diplomacy networks.

Keywords: digital diplomacy, soft power, foreign policy, international relations, world community, international solidarity, public opinion, disinformation, strategic communications, artificial intelligence, public diplomacy, hybrid warfare, national security, digital narratives.

Дата надходження статті: 25.10.2025
Дата прийняття статті: 13.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

УДК 321:352
DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.43

В. В. Чігідін
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-1548-2165
аспірант кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

Місцеве самоврядування посідає особливу роль у системі політичного представництва. Українське суспільство потребує не лише узгодження загальнонаціональних інтересів, а й урахування у публічній політиці та урядуванні інтересів громад. Досить часто представництво громад залишається «у тіні» національного інтересу («державного інтересу» чи інтересів лобістських груп), а діяльність місцевого самоврядування сприймається другорядною порівняно зі становленням парламентаризму та взаємодією у трикутнику «президент – парламент – уряд». Висвітленню теми ролі місцевого самоврядування у системі політичного представництва не приділяється достатньо уваги у масмедіа та політичному порядку денному. Зокрема, серед причин цього слід відзначити неоднозначність інтерпретацій місцевого самоврядування у науковій літературі, правовому полі та, передусім, у масовій свідомості. Пошук лідера, «батька нації» очевидно є більш характерною ознакою масової свідомості в Україні (як в історії, так і на сучасному етапі політичного розвитку), аніж розвиток горизонтальних зав'язків та підвищення ефективності взаємодії на рівні громад. Наприклад, у класичній українській літературі пошук «героя» втілено в образі Мойсея у І. Франка, або у рядках Т. Шевченка: «Коли Ми діждемося Вашингтона / З новим і праведним законом? / А діждемось-таки колись» [12, с. 260]. І. Франко у поемі «Мойсей» звертається, передусім до українського народу: «Народе мій, замучений, розбитий, Мов паралітик той на роздорожжу, Людським презирством, ніби струпом, вкритий!... Твойому генію мій скромний дар весільний» [11] (Франко). В умовах демократії політичне лідерство має бути доповнене соціальною самоорганізацією, розвиненим громадянським суспільством, потужним місцевим самоврядуванням.

Актуальність дослідження ролі місцевого самоврядування у системі політичного представництва обумовлена наступними чинниками: 1) під час війни ефективність місцевого самоврядування стала, без перебільшення, запорукою «стійкості тилу». Як зазначають автори аналітичної доповіді НІСД, «Перебіг бойових дій продемонстрував міцність та ефективність горизонтальних зв'язків в українському суспільстві. Коли обласні й районні військові адміністрації (ВА) та обласні ради зосереджені на розв'язанні питань збройної боротьби з агресором, істотна частина тягаря війни лягає на територіальні громади (ТГ). Окрім акумулювання й доправляння волонтерської допомоги ЗСУ і Силам територіальної оборони (ТрО), приймання й розселення вимушених переселенців, місцеві ради зосереджуються на підтримці бізнесу й забезпечують функціонування місцевої економіки й життєдіяльність населення» [9, с. 5]; 2) процес європейської інтеграції потребує подальших потужних кроків щодо наповнення реальним змістом реформи місцевого самоврядування, відповідно до Конституції України та Європейської хартії місцевого самоврядування. Наголосимо: «...аналіз положень Європейської хартії місцевого самоврядування свідчить, що головним суб'єктом місцевого самоврядування є органи місцевого самоврядування, а відтак територіальна громада. Місцеве самоврядування в цьому міжнародному документі означає право й спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення. Це право здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи» [1, с. 15].

Серед досліджень місцевого самоврядування слід відзначити праці таких українських авторів, як Л. Доскіч [4], І. Костицьку [7], Г. Клімову (досліджує інститут місцевого самоврядування в Україні) [6], Ю. Бабій (визначає роль та конституційно-правові засади муніципальної влади в Україні) [1]. Г. Клімова наголошує: «Існування інституту місцевого самоврядування є обов'язковим для сучасної демократичної держави. Це пояснюється, по-перше, тим, що на місцях (наприклад, у конкретному населеному пункті) існує теоретична ймовірність наяв-

© В. В. Чігідін, 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ності розбіжностей між інтересами держави й інтересами конкретної громади, усунути які покликаний інститут місцевого самоврядування. При цьому, чим ефективніше функціонує система місцевого самоврядування, тим менше з'являється на місцях гострих протиріч між інтересами держави і територіальних громад. По-друге, необхідність існування інституту місцевого самоврядування визначається і тим, що за допомогою лише центрального державного регулювання неможливо вирішити усі без винятку проблеми, які виникають на місцях» [6, с. 15]. В. Батанов [2] розглядає місцеве самоврядування як інститут громадянського суспільства, а В. Костицький – як окрему гілку публічної влади [7].

Окремо слід відзначити аналітичну доповідь співробітників Національного інституту стратегічних досліджень «Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу» [9] та навчальний посібник «Місцеві ініціативи та залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування» [5].

В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень, зокрема, зазначається: «Місцеве самоврядування є давньою традицією в Україні. Про це свідчить традиція самоврядних міст, де з XIII ст. діяло Магдебурзьке право. Після створення Російської імперії самоврядування на українських землях поступово ліквідували, а Київ утратив самоврядний статус лише 1835 р. На Галичині та Закарпатті цей статус зберегли міста в межах Австро-Угорської імперії. Козацьке самоврядування громад України ґрунтувалося на некодифікованому звичаєвому праві... Традиційним елементом місцевого самоврядування були самоврядні єврейські штетли (містечка), створені на феодальних землях сучасної правобережної України в межах Речі Посполитої для розвитку торгівлі та ремесел. Корінні народи України (кримчаки та караїми) мали власні традиції місцевого самоврядування, зокрема релігійного, перебуваючи в межах інших державних утворів протягом багатьох століть. До певної міри самоврядними були грецькі, сербські, німецькі громади, які створювали свої поселення на Сході і Півдні України в XVIII–XIX ст... Власна ініціатива та підприємництво – база життєвого ладу, а основною цінністю українців є воля – поняття, яке не перекладається одним словом на інші мови. Бажання боронити свої позиції, діяти відповідно до власних інтересів є нашою важливою якістю – вона допомогла зберегти ідентичність в умовах вікової імперської денацифікації» [9, с. 7].

У цілому, дослідженням різних аспектів місцевого самоврядування та політичного представництва присвячено праці С. Байрака, Т. Барановської, О. Батанова, Н. Бедрак, В. Бортнікова, С. Були, В. Григор'єва, В. Гройсмана, Д. Дзвінчук, С. Кара-Казарян, Н. Кондрацької, А. Маєва, Є. Садикової, Н. Тимошенко, О. Чернеженко, І. Харечко, О. Яцунської, ін.

Незважаючи на досить значну кількість ґрунтовних праць щодо системи місцевого самоврядування, недостатньо уваги приділяється безпосередньо ролі місцевого самоврядування у системі політичного представництва. Наприклад, у двотомному виданні «Політична наука в Україні. 1991 – 2016» [10] відсутній окремий розділ чи підрозділ, присвячений місцевому самоврядуванню. При цьому, проблематика, пов'язана із місцевим самоврядуванням побічно згадується у розділах, присвячених інституціональним аспектам політичних процесів в Україні (розділ III), політичній участі (розділ IV) та владі (розділ V).

Мета статті – визначити роль місцевого самоврядування у системі політичного представництва.

Визначена мета обумовила вибір методологічної основи дослідження. Передусім, це системна теорія. Її застосування дозволяє визначити систему політичного представництва та обґрунтувати роль у ній місцевого самоврядування. У дослідженні використано загальнонаукові методи (аналізу та синтезу, дедукції та індукції, узагальнення, аналогії тощо).

Місцеве самоврядування є важливою складовою системи політичного представництва в Україні. Його роль полягає не лише у формуванні та реалізації політичних, економічних, соціокультурних інтересів громад, а й у впровадженні публічних політик на рівні муніципальної влади. Це повною мірою відповідає як широкому так і вузькому тлумаченню сутності політичного представництва.

Погодимось: «Представницькі інститути є результатом спільної цілеспрямованої діяльності певних соціальних груп та реалізації їхніх цільових установок. У цьому полягає одна з якісних характеристик представницьких інститутів та їхня істотна відмінність від існуючих у суспільстві демографічних, етнічних та інших спільнот якісно іншого соціального порядку... У сучасній науковій літературі виокремлюються два основних підходи до визначення суті політичного представництва – широкий та вузький. У межах *першого підходу* до представницької системи включають усіх осіб (виборних та призначуваних членів законодавчих та виконавчих органів), які приймають більшість рішень у формі законів

або виконавчих розпоряджень, певним чином відображаючи інтереси всього суспільства чи його окремих частин. При цьому компонентами структури політичного представництва виявляються практично всі органи влади та працюючі в них посадові особи... *Вузьке тлумачення* сутності представництва передбачає включення до системи представництва лише окремих державних установ колегіального типу, які формуються шляхом проведення загальних рівних і прямих виборів при таємному голосуванні» [8, с. 196-197].

У сучасних умовах інтерпретації сутності, функцій та характеристик місцевого самоврядування у міждисциплінарному науковому дискурсі виражаються за допомогою наступних дихотомій: як «інституту управління» та «інституту громадянського суспільства», «публічної влади» та «репрезентанта інтересів», «влади» та «управління», виразника «суспільного інтересу» та «інтересу громади» тощо.

З одного боку, місцеве самоврядування є окремим інститутом управління громадою (муніципальною владою), з іншого боку – важливою складовою системи політичного представництва. Слід відзначити: «...муніципальна влада сучасної України є витребуваною часткою публічного інтересу – питаннями місцевого значення, які необхідно вирішити в інтересах місцевого населення. Відповідно, її метою є забезпечення реалізації муніципального інтересу. Ця мета опосередковує завдання, функції, системно-структурну організацію муніципальної влади, повноваження її органів та обсяг муніципального управління» [1, с. 13].

Визначаючі дихотомію «влада» чи «управління» щодо місцевого самоврядування як складової системи політичного представництва, слід наголосити на тому, що громада через механізм виборів делегує владу та повноваження місцевому самоврядуванню. Лише легітимна місцева (муніципальна) влада здатна до ефективного управління. Легітимність муніципальної влади є основою ефективності управління в інтересах громадяни. Погодимось: «...в дихотомії «влада – управління» переважно домінує погляд першості влади, від якої походить управління – процес її реалізації. Зв'язок влади й управління є взаємообумовлюючим, оскільки управління проявляється через форми й методи, які використовує публічна влада в реалізації компетенції, та відповідає типу, що сформувався в державі... публічна влада здійснюється у двох диференційованих та взаємодіючих формах – державній та муніципальній, які реалізуються, відповідно, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Кожна із них має свої особливості, просторові межі здійснення, системно-структурну та територіальну організацію. І муніципальна влада в сучасній Україні здійснюється в муніципальних утвореннях первинного рівня – адміністративно-територіальних одиницях (село, селище, місто)» [1, с. 15-16].

На сучасному етапі усі зусилля органів місцевого самоврядування, природно зосереджені на забезпеченні стійкості громад та підвищення ефективності спротиву російській широкомасштабній збройній агресії. Реформа щодо децентралізації влади в Україні вважається однією із найуспішніших. Принагідно відзначимо: «Реформа децентралізації в Україні є однією з найуспішніших і найпослідовніших за останні вісім років. Запорукою цього стали давні європейські традиції місцевого самоврядування, послідовність керівництва держави та системна методологічна й інституційна допомога міжнародних організацій» [9, с. 5].

Але в умовах російсько-української війни місцеве самоврядування приймає низку викликів, серед яких слід відзначити наступні.

По-перше, значна кількість внутрішньо переміщених осіб, які виїхали зі східних областей у західні та центральні регіони України. Цю проблему необхідно вирішувати спільно з військовими адміністраціями. За даними Міністерства соціальної політики України «Початок повномасштабного вторгнення й активних бойових дій після 24 лютого 2022 року, запровадження воєнного стану в Україні спричинили масове переміщення – громадяни лишають свої домівки в пошуках безпеки та захисту. Наразі кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в країні досягає 4,9 млн осіб. З них – 3,6 млн – особи, які перемістилися (чи повторно перемістилися) після початку повномасштабної війни. З них – 2,5 млн, які перемістилися і не можуть повернутися до своїх домівок (оскільки житло або зруйноване, або знаходиться у зоні активних бойових дій, або на тимчасово окупованій території)» [3].

По-друге, падіння рівня добробуту населення у зв'язку із війною утворює ґрунт для зростання злочинності, підвищення рівня конфліктності у громадах. Внаслідок цього знижується рівень довіри до органів публічної влади та місцевого самоврядування. Відзначимо: «... низький рівень добробуту... породжує зневіру та невпевненість у майбутньому, провокує насильство, сприяє вкоріненню радикальних суспільних настроїв і середовищ... Рівень добробуту визначають державні органи статистики – до широкої агресії він був цілком пристойним» [9, с. 12].

По-третє, ускладнення діяльності органів публічної влади, яке обумовлено не лише війною, а й «старими» проблемами, успадкованими ще від пострадянської політичної системи. Йдеться про недостатню ефективність у взаємодії із місцевим самоврядуванням, корупцію, непослідовність урядових рішень, незавершеність деяких важливих реформ тощо. Сюди ж слід віднести виклики, пов'язані із становленням ринкової економіки, приватного підприємництва та прав власності. Посилення регуляції економічних відносин на рівні уряду та парламенту, штучна «бюрократизація» системи дозволів та погоджень заважає розвитку підприємницьких ініціатив на рівні громад, обмежує місцеве самоврядування та знижує його стійкість. Погодимось: «...недостатній захист прав власності й повільний розвиток ринкових відносин, значна роль державного сектору в економіці, низький рівень залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій... недостатній рівень конкуренції, панування монополій у певних секторах (як-от енергетика), низька енергоефективність істотно зменшують конкурентоспроможність країни» [9, с. 12-13].

По-четверте, погіршення умов життєдіяльності громадян. Йдеться не лише про території на яких відбуваються зіткнення: постійні загрози повітряних атак, руйнація критичної інфраструктури, міграція та демографічна криза тощо утворюють середовище, яке небезпечне для життя. Місцеве самоврядування зіштовхується із браком спеціалістів, енергетичною кризою тощо.

Отже, реформа децентралізації в Україні переконливо довела, що потужне місцеве самоврядування є важливою складовою системи політичного представництва. Його роль обумовлена тим, що місцеве самоврядування виступає водночас інститутом громадянського суспільства та влади. Управління на рівні місцевого самоврядування має здійснюватися на основі усебічного урахування інтересів громади. Роль місцевого самоврядування у системі політичного представництва полягає не в останню чергу у тому, аби інтереси громад були представлені у національному порядку денному. Це передбачає активізацію не лише горизонтальної комунікації, а й підвищення ефективності комунікації з парламентом та урядом задля репрезентації інтересів громад.

Відтак, під час війни роль місцевого самоврядування полягає у формулюванні раціональної відповіді на сучасні виклики: постійна увага до внутрішньо переміщених осіб та урахування їх потреб та інтересів, підтримка приватних ініціатив щодо розвитку ринкових відносин та забезпечення на їх основі добробуту громад, остаточне подолання вад пострадянської політичної системи та відновлення критичної інфраструктури.

Література

1. Бабій Ю. Ю. Муніципальна влада сучасної України: конституційно-правові питання. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка*. 2023. Вип. 2 (102). С. 13-24. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.102.13-24

2. Батанов О. В., Кравченко В. В. Місцеве самоврядування як інститут громадянського суспільства: муніципально-правові проблеми взаємодії та функціонування. *Аспекти публічного правління*. 2018. Том 6, № 6-7. С. 45-53.

3. Внутрішньо переміщені особи. *Міністерство соціальної політики України*. URL: https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html

4. Доскіч Л. Вплив громадян на прийняття рішень органами місцевого самоврядування як чинник ефективного функціонування демократії на локальному рівні: польський досвід та українські реалії. *Політичне життя*. 2017. № 3. С. 35-40.

5. Карий О.І., Панас Я.В. Місцеві ініціативи та залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування. Київ: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 176 с. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/library/6misiniweb.pdf

6. Клімова Г. П. Інститут місцевого самоврядування в сучасній Україні. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2002. Вип. 4. С. 15-22. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2665/1/Klimova_15.pdf

7. Костицька І. Правова та політична природа народного представництва. *Проблеми вдосконалення підготовки юристів: професійні та морально-етичні аспекти*: зб. матеріалів наук.-метод. конф., жовт. 2008 р./ М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; редкол.: ВФ Опришко (голова) [та ін.]. Київ: КНЕУ, 2008 С. 194–202. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/32620335.pdf

8. Костицький В. Місцеве самоврядування як окрема гілка публічної влади. *Вісник АПСВТ*. 2018. №1. С. 48-50.

9. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу : аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, В. О. Баранник, Н. В. Бахур та ін.] ; за ред. В. Г. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 54 с. URL: https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02

10. Політична наука в Україні. 1991 – 2016 : у 2 т. Т. 2. Теоретико-методолгічні засади і концептуальні підсумки вітчизняних досліджень / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса; редкол.: чл.-кор. НАН України О. Рафальський (голова), д-р політ. наук М. Кармазіна, д-р іст. Наук О. Майборода ; відп. ред. і упоряд. О. Майборода. Київ: Парлам. вид-во, 2016. 704 с.

11. Франко І. Мойсей. URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=633

12. Шевченко Т. Юродивий. *Зібрання творів*: У 6 т. Т. 2: Поезія 1847-1861. Київ, 2003. С. 258-260. URL: http://litopys.org.ua/shevchenko/shev2110.htm

Анотація

Чігідін В. В. **Роль місцевого самоврядування у системі політичного представництва.** – Стаття.

У статті визначено роль місцевого самоврядування у системі політичного представництва. Обґрунтовано, що місцеве самоврядування посідає особливу роль у системі політичного представництва, адже сучасне суспільство потребує не лише узгодження загальнонаціональних інтересів, а й урахування інтересів громад. Відзначено, що ролі місцевого самоврядування у системі політичного представництва не приділяється достатньо уваги у національних масмедіа та політичному порядку денному. Визначено, що в умовах демократії політичне лідерство має бути доповнене соціальною самоорганізацією, розвиненим громадянським суспільством, потужним місцевим самоврядуванням. Актуальність дослідження ролі місцевого самоврядування у системі політичного представництва полягає у необхідності підвищення ефективності місцевого самоврядування під час війни та продовженні процесу децентралізації відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування в умовах європейської інтеграції України. Методологічну базу дослідження формує системна теорія та методи аналізу і синтезу, дедукції й індукції, узагальнення, аналогії тощо. Обґрунтовано, що місцеве самоврядування є важливою складовою системи політичного представництва в Україні. Його роль полягає не лише у формуванні та реалізації політичних, економічних, соціокультурних інтересів громад, а й у впровадженні публічних політик на рівні муніципальної влади.

У цілому, реформа децентралізації в Україні переконливо довела, що потужне місцеве самоврядування є важливою складовою системи політичного представництва. Його роль обумовлена тим, що місцеве самоврядування виступає водночас інститутом громадянського суспільства та влади. Управління на рівні місцевого самоврядування потребує усебічного урахування інтересів громади. Роль місцевого самоврядування у системі політичного представництва також у репрезентації інтересів громад на національному рівні політичного порядку денного. Це завдання потребує підвищення ефективності комунікації місцевого самоврядування з парламентом та урядом задля репрезентації інтересів громад.

Ключові слова: політичне представництво, місцеве самоврядування, політика, влада, порядок денний.

Summary

Chigidin V. V. **The role of local self-government in the system of political representation.** – Article.

The article defines the role of local self-government in the system of political representation. It is substantiated that local self-government has a special role in the system of political representation, since modern society requires not only coordination of national interests, but also consideration of community interests. It is noted that the role of local self-government in the system of political representation is not given sufficient attention in the national media and political agenda. It is determined that in a democracy, political leadership should be complemented by social self-organization, a developed civil society, and powerful local self-government. The relevance of the study of the role of local self-government in the system of political representation lies in the need to increase the effectiveness of local self-government during the war and to continue the process of decentralization in accordance with the European Charter of Local Self-Government in the context of Ukraine's European integration. The methodological basis of the study is formed by the system theory and methods of analysis and synthesis, deduction and induction, generalization, analogy, etc. It is proved that local self-government is an important component of the system of political representation in Ukraine. Its role is not only to formulate and implement the political, economic, socio-cultural interests of communities, but also to implement public policies at the level of municipal authorities.

In general, the decentralization reform in Ukraine has convincingly proved that strong local self-government is an important component of the political representation system. Its role is due to the fact that local self-government is both an institution of civil society and government. Governance at the local self-government level requires a comprehensive consideration of community interests. The role of local self-government in the system of political representation is also to represent the interests of communities at the national level of the political agenda. This task requires an increase in the effectiveness of communication between local self-government and the parliament and government to represent the interests of communities.

Key words: political representation, local self-government, politics, power, agenda.

Дата надходження статті: 27.10.2025
Дата прийняття статті: 19.11.2025
Опубліковано: 30.12.2025

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Н. І. Білокопитова
Онтологія невидимих зв'язків: від суфійської традиції «сільсіла» до квантової нелокальності та морфогенетичних резонансів.....**3**

О. М. Васильєв
Світоглядний синтез як стратегія подолання соціокультурної дисоціації: інтегральний підхід у практиках життєтворчості.....**11**

L. H. Voronovska
Socio-philosophical preconditions of formation of the concept of security.....**17**

Є. О. Гончаренко
Життєвість філософсько-антропологічного виміру творчості П. Бурдьє.....**24**

Ю. А. Добролюбська
Онтологічні засади цифрової людини.....**30**

М. Г. Довгань
Сакральна архітектура в соціокультурному просторі Київської Русі та Галицько-Волинського князівства**35**

О. Я. Куртий
Самопізнання в освіті: естетичний вимір.....**41**

І. В. Омельчук, М. І. Готич
Агон і філософія: реконструкція концепції Жиля Дельоза та Фелікса Ґваттарі.....**47**

А. Г. Пилипко
Доброчесність як ознака здатності людини діяти розумно.....**52**

О. О. Потіщук
Наука як соціальний інститут: філософський аналіз довіри, раціональності та маніпуляції у Добу постправди.**62**

О. М. Рубанець
Аналітика в сучасному науковому дискурсі.....**68**

В. Ю. Свищо
Світоглядні та соціокультурні підвалини становлення ліберальних ідей в українській суспільно-політичній думці.....**73**

І. І. Смаль
Методологічні підходи українських дослідників теорії цінностей першої чверті XXI ст.: актуальні питання та перспективи.....**78**

А. О. Сошніков
Оповіді про життєтворчість Григорія Сковороди як апокриф: ревізія біографічних свідчень.....**84**

В. О. Татомир
Рецепція філософії Декарта у історико-філософській спадщині Фоєрбаха.....**93**

А. О. Фальковський, О. Р. Каракаш
Східна філософія про руйнування і відновлення культурної спадщини.....**100**

О. О. Штепа, Н. О. Зінченко, С. В. Коваленко
Релігійні стереотипи «Свій–Чужий–Інший» у національному дискурсі: соціально-філософський вимір..**106**

О. Л. Янішевський
Синтез концептуальних засад розуміння любові й кохання у західній філософській традиції.....**111**

Б. О. Падалко
Теоретична модель ціннісної ієрархії власності: ключові аспекти.....**119**

СОЦІОЛОГІЯ

М. Ю. Бровдій
Наслідки стереотипізації внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах та механізми їх подолання**125**

О. В. Мальцева, В. О. Матюк
Міжсекторальна взаємодія у наданні соціальної допомоги постраждалим в умовах надзвичайних ситуацій і природних катастроф: актуальний український досвід.....**130**

І. В. Пиголенко, Ю. А. Пиголенко
Дослідження громадської думки в умовах війни в Україні..... **141**

Г. Г. Тараненко, О. О. Козуб
Соціокультурна інтеграція внутрішньо переміщених осіб (ВПО)
в нових громадах: виклики та механізми адаптації..... **147**

ПОЛІТОЛОГІЯ

К. І. Антіпова
«Феномен довіри» у постраждянських суспільствах: чинники впливу на патерни політичної поведінки..... **152**

В. Ю. Барасій
Урядування як чинник політичної модернізації: концептуалізація у дискурсі політичної науки..... **157**

П. Б. Білейчук
Гуманітарна безпека України: аксіологічний вимір та стратегічні пріоритети..... **162**

І. П. Кринична
Геополітика та внутрішня політика крізь призму етнополітичної динаміки
у формуванні державності в білорусі та Молдові: компаративний аналіз..... **167**

В. В. Кропівко
Політична реклама у публічних комунікаціях: електоральний вимір..... **176**

М. І. Луцький
Інституціоналізація та розвиток партологічних досліджень у західних областях України..... **182**

А. Є. Лясота
Гендерні аспекти політичної стабільності суспільства..... **189**

Ю. П. Мельник
Політична відповідальність як чинник демократичної стійкості України
в умовах воєнних трансформацій демократичного транзиту..... **194**

П. В. Мироненко
Політична культура україни перед викликами «чорного піару» та суспільної консолідації..... **200**

В. Л. Паюк
Соціально-політична онтологія українського народу
у вимірі становлення сучасної національної політичної культури..... **205**

Є. В. Перегуда
Щодо вдосконалення інституту імпічменту в Україні..... **210**

О. Ю. Полтораков
«Стратегічна культура» в контексті безпекових досліджень: історико-парадигмальна динаміка становлення
(1970–80 рр.) та перспективи дисциплінарного розвитку..... **215**

O. M. Rudakevych
Black PR in election campaigns: political culture as an environment
of action and a methodology for studying information manipulation..... **221**

Д. К. Хачатуров
Особливості впливу повномаштабної російської агресії на цінності громадянського суспільства..... **227**

Д. В. Яковлев, Л. І. Яковлева
Громадська думка в управлінні: психологія впливу..... **233**

Л. В. Ярова, В. М. Кольцов, М. В. Куртіков
Соціально-політична взаємодія у цифровому суспільстві: групи інтересів між владою та опозицією..... **238**

А. М. Шаповалова, Т. О. Букорос, Н. В. Фастовець
Електоральна політологія і філософія політики: точки перетину в аналізі сучасних виборів..... **243**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ

І. В. Шамша
Філософські засади професійної етики юристів та співробітників правоохоронних органів..... **250**

Т. В. Матусевич
Модерний і постмодерний симбіоз Шевченкового культу в українському соціумі..... **255**

С. М. Наумкіна, С. І. Ростецька
Цифрова дипломатія як інструмент м'якої сили у зовнішній політиці провідних акторів
міжнародних відносин: досвід та перспективи..... **260**

В. В. Чігідін
Роль місцевого самоврядування у системі політичного представництва..... **265**

CONTENTS

PHILOSOPHY

Bilokopytova N. I.
Ontology of invisible connections: from the Sufi tradition of “Silsila” to quantum nonlocality and morphogenetic resonances..... **3**

Vasyliev O. M.
Worldview synthesis as a strategy for overcoming sociocultural dissociation: the integral approach in life-creation practices..... **11**

Voronovska L. H.
Socio-philosophical preconditions of formation of the concept of security..... **17**

Goncharenko Ye. O.
The vitality of the philosophical and anthropological dimension of P. Bourdieu's work..... **24**

Dobrolyubska Yu. A.
Ontological foundations of a Homo Digitalis..... **30**

Dovhan M. H.
Sacred architecture in the sociocultural space of Kyivan Rus’ and the Principality of Galicia-Volhynia..... **35**

Kurtiy O. Ya.
Self-knowledge in education: the aesthetic dimension..... **41**

Omelchuk I. V., Hotych M. I.
Agon and philosophy: reconstruction of the concept of Gilles Deleuze and Félix Guattari..... **47**

Pylypko A. G.
Integrity as a person’s ability to act reasonably..... **52**

Potishchuk O. O.
Science as a social institution: a philosophical analysis of trust, rationality, and manipulation in the post-truth era..... **62**

Rubanets O. M.
Analytics in modern scientific discourse..... **68**

Svyshcho V. Yu.
Worldview and socio-cultural foundations of the formation of liberal ideas in Ukrainian socio-political thought..... **73**

Smal I. I.
Methodological approaches of Ukrainian researchers of value theory in the first quarter of the 21st century: topical issues and prospects..... **78**

Soshnikov A. O.
Stories about the life-creation of Hryhoriy Skovoroda as apocryphal: a revision of biographical evidence..... **84**

Tatomyr V. O.
Reception of Descartes philosophy in the historical-philosophical legacy of Feuerbach..... **93**

Falkovsky A. O., Karakash O. R.
Eastern philosophy on the destruction and restoration of cultural heritage..... **100**

Shtepa O. O., Zinchenko N. O., Kovalenko S. V.
Religious stereotypes "Us–Them–Other" in the national discourse: a socio-philosophical analysis..... **106**

Yanishevskyi O. L.
Synthesis of the conceptual foundations for understanding love and romantic love in the Western philosophical tradition..... **111**

Padalko B. O.
Theoretical Model of the Axiological Hierarchy of Property: Key Aspects..... **119**

SOCIOLOGY

Brovdii M. Yu.
Consequences of the stereotyping of internally displaced persons in host communities and mechanisms for overcoming them..... **125**

Maltseva O. V., Matuk V. O.
Intersectoral cooperation in providing social assistance to victims in emergencies and natural disasters: current Ukrainian experience..... **130**

Pygolenko I. V., Pygolenko Yu. A.
Public opinion research during the war in Ukraine..... **141**

Taranenko H. H., Kozub O. O.
Sociocultural integration of internally displaced persons (IDPs) in host communities: challenges and mechanisms of adaptation **147**

POLITOLOGY

Antipova K. I.
"The phenomenon of trust" in post-Soviet societies: factors influenced on patterns of political behavior **152**

Barasiy V. Yu.
Governance as a factor of political modernization: conceptualization in the discourse of political science **157**

Bileychuk P. B.
Humanitarian security of Ukraine: axiological dimension and strategic priorities **162**

Krynychna I. P.
Geopolitics and domestic policy through the prism of ethnopolitical dynamics in the formation of statehood in Belarus and Moldova: a comparative analysis **167**

Kropyvko V. V.
Political advertising in public communications: the electoral dimension **176**

Lutskyi M. I.
Institutionalization and development of party studies in the Western regions of Ukraine **182**

Liasota A. Ye.
Gender aspects of political stability of society **189**

Melnyk Yu. P.
Political responsibility as a factor of Ukraine's democratic resilience under wartime transformations of democratic transition **194**

Myronenko P. V.
Political culture of Ukraine in the face of black PR and social consolidation challenges **200**

Paiuk V. L.
Socio-political ontology of the Ukrainian people in the dimension of the formation of modern national political culture **205**

Perehuda Ye. V.
About the improvement of the institute of impeachment in Ukraine **210**

Poltorakov O. Yu.
"Strategic culture" in the context of security studies: historical-paradigmatic dynamics of formation (1970–80s) and prospects of disciplinary development **215**

Rudakevych O. M.
Black PR in election campaigns: political culture as an environment of action and methodology for researching information manipulations **221**

Khachaturov D. K.
Peculiarities of the impact of full-scale Russian aggression on the values of civil society **227**

Yakovlev D. V., Yakovleva L. I.
Public opinion in management: psychology of influence **233**

Yarova L. V., Koltsov V. M., Kurtikov M. V.
Social and political interaction in the digital society: interest groups between the government and the opposition **238**

Shapovalova A. M., Bukoros T. O., Fastovets N. V.
Electoral political science and philosophy of politics: points of intersection in the analysis of modern elections **243**

CURRENT PROBLEMS OF PHILOSOPHY

Shamsha I. V.
Philosophical Foundations of Professional Ethics for Lawyers and Law Enforcement Officers **250**

Matusevych T. V.
Modern and postmodern symbiosis of Shevchenko's cult in Ukrainian society **255**

Naumkina S. M., Rostetska S. I.
Digital diplomacy as a soft power instrument in the foreign policy of leading actors of international relations: experience and prospects **260**

Chigidin V. V.
The role of local self-government in the system of political representation **265**

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

Науково-практичний журнал

Випуск 57

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Н. Ігнатова
Комп'ютерна верстка – М. Михальченко

Підписано до друку 30.12.2025. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 28,45. Ум. друк. арк. 29,52.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0126/052.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.